İ. Arda Odabaşı

II. MEŞRUTİYET BASININDA

HALKÇILIK KÖYCÜLÜK SOSYALİZM

DERGÂH YAYINLARI 638

Tarih Dizisi 47

Sertifika No 14420

ISBN 978-975-995-659-2

1. Baskı Ekim 2015

Dizi Editörü
M. İhsan Kara

Tashih/Redaksiyon
Elif Özcan Uğur

Kapak ve Dizi Tasarımı
Işıl Döneray

Kapak Uygulama
Ercan Patlak

Sayfa Düzeni
Ayten Balaç

Baskı

Ana Basın Yayın Gıda İnş. Tic. A.Ş.
B.O.S. B. Mermerciler Sanayi Sitesi
10. Cad. No: 15
Beylikdüzü/İstanbul
Tel: (212) 422 79 29
Matbaa Sertifika No 20699

Dergâh Yayınları

Klodfarer Cad. No: 3/20 34122 Sultanahmet/İstanbul
Tel: (212) 518 95 79 80 Faks: (212) 518 95 81
www.dergahyayinlari.com/bilgi@dergahyayinlari.com

II. Meşrutiyet Basınında

HALKÇILIK KÖYCÜLÜK SOSYALİZM

İ. Arda Odabaşı

İ. ARDA ODABAŞI

1973'te İstanbul'da doğan İsmail Arda Odabaşı, 1996'da Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler bölümünden mezun oldu. 2000 yılında Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde "Televizyon ve Siyasal Propaganda" başlıklı teziyle yüksek lisansını tamamladı. 2006 yılında yine Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde "II. Meşrutiyet Dönemi Basın ve Fikir Dünyasında Genç Kalemler Dergisi" başlıklı teziyle doktora derecesi aldı. 2014'te İletişim Çalışmaları doçenti oldu.
Ulusal ve uluslararası dergilerde çok sayıda makalesi yayımlanan Odabaşı'nın akademik toplantılarda sunulmuş bildirileri, ansiklopedi maddeleri, kitap içi bölümleri ve Osmanlıcadan çeviri yazıları bulunmaktadır. *Osmanlı'da Sosyalizm, Türkçülük ve İttihatçılık - Rasim Haşmet Bey* başlıklı kitabı 2012 Yunus Nadi Sosyal Bilimler Araştırması Ödülü'ne layık görülmüş, Mehmet Perinçek'le ortak kaleme aldıkları *Stambulskie Novosti'de Jön Türk Devrimi - Türkiye'de Çıkan İlk Rusça Gazete* 2013'te yayımlanmıştır.
Halen Üsküdar Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde öğretim üyeliği ve Radyo Televizyon Sinema bölüm başkanlığı görevinde bulunan İ. Arda Odabaşı, ağırlıklı olarak iletişim tarihi, Osmanlı/Türk medya tarihi, II. Meşrutiyet dönemi, Osmanlı düşünce ve kültür tarihi üzerine çalışmaktadır.

SUNUŞ

Türkiye'de fikir hareketleri tarihi görece değişik boyutlarıyla çalışılmış bir alan. Bunda tarihçiler kadar Tarık Zafer Tunaya gibi, hukukçuların da katkıları büyük. Ama yine de bu alanda önemli boşluklar var. Nedeni, geçmişin yazılı kaynaklarının derli toplu bir düzene sokulmamış oluşu. Fikir hareketlerine eğilen bilim insanımız bir ölçüde arkeolog gibi çalışmak zorunda. Eski Türkçe gibi, kimi kez enigmatik nitelikleri olan bir dile hakim olmanın yanı sıra iz sürmeyi bilmeniz gerekiyor. Türkiye'de bilim literatüründe Eski Türkçe matbu kaynakların ancak yüzde onunun gün yüzüne çıkarıldığı düşünülürse bu alanda araştırmacılara daha yapılacak çok iş düştüğü yadsınamaz bir gerçek. İşte bu alanda özgün çalışmalar ortaya koyan arkeologlardan biri Arda Odabaşı. Her bir makalesi literatüre yeni bir boyut kazandırıyor.

Türkiye'de fikir hareketlerinin gelişiminden söz edildiğinde öne çıkan Tanzimat sonrası gelişmeler. Bunda yazılı kültürün önemli bir payı var. Fikir hareketi okuyucuyla buluştuğu oranda anlam kazanıyor. O nedenle yayın dünyasının gelişimiyle orantılı bir fikir ortamı oluşuyor. İnsan düşüncesi kağıda yansıdığı oranda kamuoyuna mal oluyor. Nitekim Türkiye'de kamuoyundan söz edilebilmesi için, bir başka deyişle, "reaya"nın "ahali"ye dönüşebilmesi için 19. yüzyılın ikinci yarısını beklemek gerekiyor.

Her ne kadar geleneksel Osmanlı toplumunda kahvehane sözlü kamuoyunun oluşumunda bir işlev görmüşse de, düşüncenin anonim bir nitelik kazanması kağıda basılmasıyla gerçekleşiyor. Ülkelerin entelektüel birikimi ile basılı literatürü arasında doğru bir orantı olduğu kabul gören bir gerçek.

Müteferrika'nın matbaası ile Latin harflerinin kullanımı arasında 200 yıl var. Bu sürede 35 ila 40 bin dolayında kitap, risale, dergi vs. basıldığı varsayılıyor. Gazeteler farklı bir kategori oluşturduğu için bu sayıya dahil değil. Tüm bu literatürün yüzde 50 dolayında bir miktarının on yıllık bir süre içerisinde 1908 ile 1918 arasında yayınlanmış oluşu Türkiye'de fikir hareketleri açısından II. Meşrutiyet'in ne denli anlamlı bir evre olduğunu gösteriyor. II. Meşrutiyet bir bakıma Cumhuriyet arifesi "aydınlanma" dönemini oluşturuyor. Arda Odabaşı bu dönemin önemini kavrayan ve izini süren yazarlarımızdan biri.

Türkiye'de ulus devlet inşasının esin kaynağı Fransa. Fransız Devrimi'nin ilkeleri 19. yüzyıl pozitivizmi ve III. Cumhuriyet Fransız toplumsal düşüncesi, başta Paris'e sığınık Jön Türkler olmak üzere, Osmanlı aydınını derinden etkilemiş. Diğer bir deyişle Osmanlı Devleti'nin çağdaşlaşma modeli büyük ölçüde Fransız örneğinden esinleniyor. 1908 ertesi Hürriyetin İlanı'yla birlikte III. Cumhuriyet Fransası'nın solidarist toplum anlayışı II. Meşrutiyet yıllarına damgasını vuracak. Bu anlayışın ilk belirtileri Selanik'te gözlemleniyor. *Yeni Felsefe* ve *Genç Kalemler* bu çizgiyi gündeme getiren yayın organları. Durkheim sosyolojisi bilim anlayışıyla *Yeni Felsefe* dergisinde yer alacak. Aynı tarihlerde *Genç Kalemler* diye bilenen aydın zümre benzer bir atılımda bulunuyor, dil üzerinden ulus devlete yönelik yeni bir kimlik arayışına girişiyor. II. Meşrutiyet bundan böyle Osmanlı'nın son döneminde Osmanlı'ya özgü bir "aydınlanma" dönemini açıyor. İkinci Meşrutiyet, Tarık Zafer Tunaya'nın deyimiyle, Cumhuriyet'in laboratuvarı işlevi görecek. Cumhuriyet, çoğu

fikir akımlarını II. Meşrutiyet'ten devralıyor. Milliyetçilik, İslâmcılık, Batıcılık, Sosyalizm, Halkçılık, Solidarizm ve benzeri birçok düşünce Jön Türklerin tartışma ortamında yeşerecek. Bunlara tek istisna cumhuriyet fikri. Cumhuriyet gibi 600 yıllık Osmanlı hanedanını sorgulayacak bir anlayış ancak Cihan Harbi gibi 19. yüzyılı sonlandıran ve tüm dünyayı sarsan bir kırılma noktası ertesi gündeme gelebilecek.

Ama Cumhuriyet Türkiyesi'nin ulus devlet anlayışı için gerekli birçok temel ilke II. Meşrutiyet yıllarında işlenecek. Bunların başında milliyetçilik geliyor. Milli devlet, milli egemenlik anlayışı II. Meşrutiyet'in ilk günlerinden itibaren Osmanlı aydınının odaklandığı fikir hareketlerinin başında. Keza ulus devlet için gerekli yeni bir iktisadi yapı İttihat ve Terakki'nin temel uğraşlarından biri olacak. Uyguladıkları "milli iktisat" Cumhuriyet'le birlikte "devlet iktisadiyatı", "iktisadi devletçilik", "devletçilik" gibi türlü başlıklarla iki dünya savaşı arası tüm dünyada baş gösteren küresizleşmenin Türkiye'deki boyutunu oluşturacak.

Laiklik gibi bir anlayışın ilk adımları Tanzimat'la birlikte özellikle kamu hukuku alanındaki Batı hukukundan alınan düzenlemelerle başlamışsa da, II. Meşrutiyet yıllarında özellikle özel hukuka uzanan Hukuk-ı Aile Nizamnamesi'yle yepyeni bir boyut kazanmış oluyor. Birçok dinî eğitim kurumunun Maarif-i Umumiyye Nezareti bünyesinde yer alması eğitimde de bu alanda önemli dönüşümleri gündeme getirecek. Keza şer'i mahkemelerin üst mercii Batı hukukuyla donatılmış nizamî mahkemeler oluyor. Hukuk ve eğitim alanındaki reformlar bir anlamda Cumhuriyet laikliğinin habercisi sayılabilecek.

Tüm bu gelişmeleri tetikleyen kent Selanik. Bu kent Gökalp'a yepyeni bir ufuk açıyor. Osmanlı, sosyoloji diye bilinen bilim dalını büyük ölçüde bu kentte keşfediyor. Gökalp, çevresinde Ali Canip, İsmail Hakkı, Necmettin Sadık, Fuat Köprülü gibi ulusal değerleri vurgulayan bir aydın kesim bu kentte yeni de-

ğerlerle, "yeni hayat"la tanışıyor. Keza iktisatta III. Cumhuriyet Fransası'nın ünlü iktisatçısı Charles Gide temel referans noktası olacak. Eserleri Osmanlıcaya çevrilecek, üçüncü yol diye önerdiği solidarist iktisadî düşünce İttihatçıların "millî iktisad"ına temel oluşturacak.

Türkiye'de 20. yüzyılın başından itibaren ulus devlete giden yolun Batı kökenleri son kertede üç düşünüre dayanıyor. Bunlar Emile Durkheim, Friedrich List ve Ferdinand Tönnies idi. Uluslaşma için gerekli dayanışma anlayışının esin kaynağı Emile Durkheim. Ulusun maddi temelini oluşturan iktisadî yapı Friedrich List'in "milli iktisad"ı. Kültürel kimlik ve uluslararası değerler ise Ferdinand Tönnies'in bugün kültür ve uygarlık dediğimiz, Ziya Gökalp'ın "hars" ve "medeniyet" diye sunduğu ikilemde yatıyor. Toplumun bağrında yatan töreler ve alışkanlıklar kültürü; uluslararası düzeyde akılcı, bilim, teknoloji ve bilgi sistemi ise uygarlığı ifade ediyor.

III. Cumhuriyet'in Radikal Partisi'nin önderi Léon Bourgeois'ın, *Solidarité* ya da "Dayanışma" adlı eseri, Fransa'da olduğu gibi Türkiye'de de bir neslin düşünce yapısını kalın çizgilerle belirliyor. Kısa sürede Osmanlı topraklarında solidarist toplum anlayışı yeşeriyor. Jön Türklerin iktidara yönelişiyle birlikte Osmanlı topraklarında "solidarizm" giderek ulus devlet inşa sürecinin omurgasını oluşturuyor. Bu süreçte özellikle dört çizgi hakim konum elde edecek: Bunlar tarih, sosyoloji, iktisat ve hukuk alanında izlenen görüşler. Bu dört alanda Fransa'nın pozitivist ve solidarist düşünürleri Osmanlı aydınlarınca kucaklanacak. Tarihte, Charles Seignobos, Ernest Lavisse ve Alfred Nicolas Rambaud ile ulusal tarih yazıcılığın temelleri atılacak. Sosyolojide Emile Durkheim'in *Les Règles de la méthode sociologique* ve *De la division du travail social* Osmanlı toplumunu anlamak için kullanılan "mekanik dayanışma" ve "organik dayanışma" kavramlarını pekiştirecek. Bu arada yöntem olarak "ferd"in ötesinde, ondan tümüyle bağımsız bir

"cemiyet" arayışına varılacak. Hukuk alanında ise Duguit'nin pozitivist hukuku yönlendirici olacak.

Ancak, diğerlerine oranla çok daha başat bir alan tarih. Aydınlanmacı ulusal bir tarih anlayışı Meşrutiyet yıllarında giderek güç kazanacak.

Beşeri ve sosyal bilimler içerisinde etkileri bugüne kadar uzanan anlayış tarih alanında gözlemlenecek. III. Cumhuriyet Fransası'ndan ve "aydınlanmacı" düşünceden esinlenen liberal-ulusal tarihçilik, geleneksel Osmanlı vakanüvisliğinden kopuşu simgeliyor. Türk Derneği, Türk Yurdu, Türk Ocağı bu kopuşun düşün ortamını yaratıyor. Tarih-i Osmanî Encümeni sistematik yayınlarıyla yeni bir tarih arayışına giriyor. Geleneksel Osmanlı tarihçiliğinden ulusal tarihçiliğe geçişte Meşrutiyet yıllarında dört tarihçi ön plana çıkıyor: Ali Reşad, Diran Kelekyan, Ahmet Refik [Altınay] ve Fuat Köprülü.

Meşrutiyet döneminde Sultani öğrencileri Fransız Devrimi'ni Ali Reşad'dan öğrenirken Mülkiye öğrencileri Diran Kelekyan'ı okumuşlar. Meşrutiyet yıllarında kurulan ve Osmanlı diplomasisine meslek memuru yetiştirmeyi amaçlayan "Siyasiyyat Şubesi" diplomatik tarihi Diran Kelekyan'dan öğrenmiş. Siyasal tarih ile toplumsal olaylar arasındaki bağı Kelekyan'ın ders notlarından izlemişler. Diran Kelekyan, Fransız Devrimi'ni *Ondokuzuncu Asırda İçtimai ve Siyasi Avrupa* (Dersaadet; Sabah Matbaası, 1330) adlı eserinde ayrıntılandırmış.

Özetlemek gerekirse, Türkiye'de çağdaş bağlamda sosyal ve beşeri bilimler, Osmanlı düşün geleneğinin, Tanzimat ertesi Batı ile etkileşimi ve Aydınlanma Çağı Fransız düşüncesinin Osmanlı aydınını yönlendirişi sonucu gündeme geliyor. Genel olarak 19. yüzyıl pozitivizmi ve III. Cumhuriyet Fransız toplumsal düşüncesi, başta Paris'e sığınık Jön Türkler olmak üzere, Osmanlı aydınını etkilemekte gecikmemiş. Diğer bir deyişle Osmanlı Devleti'nin çağdaşlaşma modeli büyük ölçüde Fransız örneğinden

esinlenmiş. II. Meşrutiyet yıllarında sosyal ve beşeri bilimlerin yöntem anlayışı ve kavramsal kurguları büyük ölçüde bu dönemde yapılan çevirilerle oluşmuş.

Arda Odabaşı'nın kitabı özgün makaleleriyle tüm bu düşünce süreçlerinin boşluklarını dolduruyor. Birçok göz ardı edilen ya da ulaşılamayan dergi Odabaşı'nın çabasıyla gün yüzüne çıkıyor. *II. Meşrutiyet Basınında Halkçılık Köycülük Sosyalizm* daha önce değişik yayın organlarına dağılmış makalelerin yanı sıra ilk defa kitapta yer alan çalışmalardan oluşuyor. II. Meşrutiyet fikir hareketlerinin en derin ayrıntılarına kadar inen Arda Odabaşı'nın kitabı birçok bilinmezi gün ışığına çıkarıyor. Daha önce yayınladığı Rasim Haşmet Bey monografisinde olduğu gibi bu konularda birikimli birçok araştırmacıya yepyeni kapılar açan Odabaşı, halkçılık, köycülük ve sosyalizm gibi genellikle ayrıştırılan fikir hareketleri arasında ne denli yakın bağ olduğunu bir kez daha kanıtlamış oluyor.

Arda Odabaşı titiz bir araştırmacı. Bunun somut kanıtı dipnotları... Kimi kez, araştırmacıların ulaşımında zorluk çekecekleri dergi fihristi gibi verilere kitapta yer vermesi kitaba ayrı bir değer katıyor.

Arda Odabaşı'nı okumak gerek... Onu bir kez daha kutlamak gerek...

ZAFER TOPRAK

İÇİNDEKİLER

15 Önsöz

21 **II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ TÜRK HALKÇILIĞI VE *HALKA DOĞRU* DERGİSİ**
21 Türk Halkçılığının Kökleri
23 Rus ve Türk Halkçılıkları: Benzerlik ve Farklılık
25 Narodnizm'in Giriş Kanalları
29 Hüzeyinzade Ali Bey
34 Yusuf Akçura
37 II. Meşrutiyet'te Halkçılık
42 *Halka Doğru* Dergisi
44 "Halka"

50 **HALKA**
50 Yazı Dizisi Hakkında
50 Halka

67 **İLK TÜRK "HALKA DOĞRU" EYLEMİ VE İLK "HALKA DOĞRU GİDENLER"**
68 Halka Doğru Gidişin Müjdecileri
72 Halka Doğru Gitmenin Teşvikçisi Olarak Türk Ocağı
76 İlk Halka Doğru Gitme Eylemi ve İlk Halka Doğru Gidenler
82 İlk Halka Doğru Eylemi Üzerine Bir Değerlendirme

88 **DÜŞÜNCE VE EDEBİYATTA *TÜRK*(ÜN) *SÖZÜ***
88 Türkçü Yayıncılıkta Doruklar

90 *Türk Sözü*'nün Teknik/İdari Özellikleri ve Kadrosu
92 Bir Başyazarın Profili
97 *Türk Sözü*'nün Çıkarılma Amacı ve Yayın Çizgisi
101 *Türk Sözü*'nün İçeriği
128 *Türk Sözü*'nün Yayın Hayatından Çekilişi
129 Sonuç: Halka veya Bir Ulusun Doğuşuna Doğru
134 Ek: *Türk Sözü*'nün Fihristi

139 II. MEŞRUTİYET'TE RUS EDEBİYATI VE TOLSTOY
139 Giriş
141 II. Meşrutiyet Matbuatında Rus Edebiyatı ve Tolstoy'dan Etkilenenler
158 Rus Düşüncesine ve Edebiyatına Yönelik İlginin Zemini ve Nedenleri
171 Sonuç
173 Ek 1: II. Meşrutiyet'te Rus Edebiyatından ve Ediplerinden Yapılan Çeviriler
176 Ek 2: II. Meşrutiyet'te Rus Edebiyatı ve Edipleri Üzerine Yazılmış Başlıca Metinler

179 MİLLÎ TALİM VE TERBİYE CEMİYETİ VE MECMUASI
180 Cemiyet'in Kuruluşu, Üyeleri ve Teşkilatı
182 Cemiyet'in Amaçları ve Faaliyetleri
184 Yayın Organı: *Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti Mecmuası*
187 Millî Kongre ve Cemiyet'in Sonu
188 Ek: *Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti Mecmuası*'nın Fihristi

193 1908 DEVRİMİ'NDEN BİR PİYES: *AŞK VE İSTİBDAT*
193 1908 Devrimi'nin Tiyatro Salgını
195 *Aşk ve İstibdat*'ın Yayımlanışı ve Temsilleri
199 *Aşk ve İstibdat*'ın İçeriği
208 Sonuç

211 SELANİK İTTİHAT VE TERAKKİ ÜÇÜNCÜ KULÜBÜ'NÜN KÖYLÜ/KÖYCÜ GAZETESİ: *VATANDAŞ*
212 *Tenvir-i Efkâr*
214 *Vatandaş*'ın Özellikleri, Kadrosu, Amacı ve Hedef Kitlesi
220 Köylülük Üzerine Halkçı/Köycü Bir Değerlendirme
222 *Vatandaş*'ın İçeriği
233 Sonuç

235 İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ SÜLEYMANİYE KULÜBÜ'NÜN ANADOLU KÖYLÜSÜ İÇİN ÇIKARDIĞI BİR YAYIN: *IŞIK*
236 İTC Kulüpleri ve Süleymaniye Kulübü
238 *Işık*'ın Teknik ve İdari Özellikleri
242 *Işık*'ın Hedef Kitlesi ve Çıkarılma Amacı
245 *Işık*'ın İçeriği
263 Sonuç
266 Ek: *Işık*'ın Fihristi

268 OSMANLI'DA TÜRK SOSYALİZMİNİN DOĞUŞU
269 Erken Türk Sosyalizmine Tersten Bir Bakış
271 1908 Devrimi'nden Sonra Selanik'te Türk Sosyalistler
284 Sonuç

286 **VATAN VE SOSYALİSTLİK**
286 Makale ve Yazarı Hakkında
287 Avrupa Dehlizlerinde Vatan ve Sosyalistlik

294 **İTTİHATÇILAR İÇİN MUHTEREM VE ULVİ BİR KADIN: NARODNİK DEVRİMCİ VERA FIGNER**
295 Kâzım Nami Duru ve Tercüme Faaliyeti
300 "İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kitabı"
302 1908 Devrimi'nin Sol Rüzgârları
303 İttihatçı Bir Sosyalistin Figner'e Dair Değerlendirmeleri
309 Neden Bir Figner Tercümesi
310 Sonuç

312 **SELANİK SOSYALİST İŞÇİ FEDERASYONU'NUN BEYNELMİLEL AMELE EĞLENCESİ, RASİM HAŞMET BEY VE *AMELE GAZETESİ***
312 Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu
314 Beynelmilel Amele Eğlencesi
320 Sonuç

323 **II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE EMEKTEN YANA ve "ILIMLI SOSYALİZM" YÖNELİMLİ BİR YAYIN: *SA'Y Ü AMEL***
323 Giriş
324 *Sa'y ü Amel*'in Teknik/İdari Özellikleri ve Kadrosu
327 Ethem Nejat Faktörü
328 *Sa'y ü Amel*'in Çıkarılma Amacı
329 *Sa'y ü Amel*'in İçeriği
358 Sonuç
360 Ek: *Sa'y ü Amel*'in Fihristi

364 **EMEĞİN KARİKATÜRÜ / EMEK TEMALI KARİKATÜRÜN OSMANLI/ TÜRK MİZAH BASININA GİRİŞİ**
364 Başlangıcından 1908'e Osmanlı/Türk Mizah Basını
367 1908 Devrimi ve Mizah Basınında Patlama
368 1908 Devrimi'nin İşçi Sınıfına Getirdiği Hareketlilik
369 II. Meşrutiyet'te Emeğin Karikatürize Edilişi
371 II. Meşrutiyet'te Emek Temalı Karikatürler
387 Sonuç

389 **MİLLİYETPERVER BİR ADAM SOSYALİST OLABİLİR Mİ?**
389 Makale ve Yazarı Hakkında
391 Milliyetperver Bir Adam Sosyalist Olabilir Mi?

397 **TÜRKİYE SOSYALİST FIRKASI AZALARINA MAHSUS HÜVİYET CÜZDANI VE PARTİ ÜYESİ HASAN HÜSNÜ SÜLEYMAN ARKADAŞ**
397 Türkiye Sosyalist Fırkası'na Kısa Bir Bakış
399 Parti Hüviyet Cüzdanı ve Bir Partili

407 **KAYNAKÇA**

427 **DİZİN**

ÖNSÖZ

Elinizdeki kitap ağırlıklı olarak, son on yılda çeşitli dergilerde çıkmış makalelerimden, Osmanlıcadan yaptığım çevriyazılardan, kitap içi bölümler ile çeşitli akademik toplantılarda sunduğum bildirilerden oluşmaktadır. Böyle on iki adet metin gözden geçirildikten ve yer yer genişletildikten sonra bir araya getirilmiştir. Üç makale ile iki çevriyazı ise daha önce yayımlanmamış olup ilk kez bu kitapta ilgililerin dikkatine sunulmaktadır.

Burada yer verilen incelemelerin ortak teması, II. Meşrutiyet yıllarında öne çıkan halkçılık, köycülük, sosyalizm, milliyetçilik gibi akımlar ile "emek" olgusudur. İkinci ortak tema ise, sadece anılan akımların yansıdığı ve kendini topluma yansıttığı bir iletişim kanalı olmakla kalmayıp, aslında bütün bir toplumsal yaşamı (dönemin siyaset, iktisat, kültür, sanat, edebiyat, entelektüel ve gündelik hayatını) içinde barındıran II. Meşrutiyet matbuatıdır. Gerek bu tematik yönü gerekse burada yer verilen incelemelerin ağırlıklı kaynak grubunu dönemin süreli yayınlarının oluşturması, elinizdeki kitabı aynı zamanda bir "basın tarihi" çalışması hâline getirmektedir.

Kitapta yer alan incelemeler ışığında burada kimi bulgulara dikkat çekebilir ve çok kısa birkaç değerlendirmede bulunabiliriz.

Öncelikle, II. Meşrutiyet dönemi, Prof. Zafer Toprak'ın haklı olarak vurguladığı gibi, Osmanlı'nın kendine özgü aydınlanma çağıdır. Bu devrimci dönemde, pek çok başka alanın yanı sıra, fikir hayatında da göz alıcı bir canlanma söz konusudur ve dönem matbuatındaki olağandışı hareketlilik de bir yönüyle bu canlanmanın bir parçasıdır. 1908 Jön Türk Devrimi'nin açtığı II. Meşrutiyet dönemini egemen tarih anlayışının (veya belki de anlayışlarının) sunduğu şekilde "çürüme ve yıkım devri, karanlık çağ" yerine "devrimci bir tarihsel kesit" olarak okumak ve temelinde yatan toplumsal hareketliliğin çok boyutluluğunun farkında olmak önemlidir. Söz konusu edilen sadece bir on yıllık süre (1908-1918) ama gayet karmaşık bir süreç olduğu için, dönemin ince ayrımlarını, ayrıntılarını, çapraşık yönelim ve eğilimlerini ortaya koyabilmek için öncelikle mikro düzeyde yapılacak araştırmalara ihtiyaç vardır.

Bu dönemin kültür ve fikir hayatındaki en dikkate değer akımlardan biri halkçılıktır. II. Meşrutiyet halkçılığı özellikle Narodnizm'den (Rus halkçılığından) beslense de kendi özgün toplumsal koşullarının bir sonucu olarak kendine has bir akım olarak şekillenmiştir. Halkçılığın bir parçası olarak beliren köycülük, Anadolu'nun kimi aydınlar ve siyaset adamları nezdinde değer ve önem kazanmasını sağlamıştır.

Halkçılık ile Türkçülüğün çoğu kez el ele gittikleri genel olarak doğru ise de henüz Osmanlıcılığın hüküm sürdüğü erken II. Meşrutiyet yıllarında halkçı ve köycü girişimlerin varlığını görmek anlamlıdır. Bu noktada öncelikle, yapıları ve faaliyetleri hakkında hâlâ tatmin edici düzeyde bilgi sahibi olmadığımız kulüpler ve özellikle de İttihat ve Terakki kulüplerine işaret edilmelidir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kitlelerle doğrudan temasında aktif rol oynayan bu kulüpler, daha 1909'da köylüler için gayet sade dilli ve üsluplu yayınlar çıkarmış ve bunları köylerde parasız olarak dağıtmışlardır.

Henüz Türk milliyetçiliğinin ön plana geçmediği ve Osmanlıcılığın hâkim bulunduğu bu erken dönemde sosyalizmin konumu ise, üzerinde hassasiyetle durmayı gerektirecek niteliktedir. 1909-1910 yıllarında özellikle Rumeli'de sosyalizm revaçtadır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'yle sıcak ilişkileri bulunan Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu binlerce kişinin katıldığı kitle gösterileri düzenleyebilmektedir. Sosyalizm Türkler arasında, yaygın kanının aksine, İştirakçi Hilmi çevresinden önce Selanik'te 1909'da yankı bulmuştur. Bu noktada çok dinli, çok dilli, çok uluslu (veya etnisiteli) bir toplum öngören Osmanlıcılık ile enternasyonalizmi ve hümanizmi benimseyen sosyalizm arasındaki geçişkenlikleri ve Rumeli /Makedonya özellikle de Selanik faktörünü irdelemek, bilhassa 1908-1911 yılları için bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmaktadır. 1910'da İstanbul'da İştirakçi çevresinin belirişini de sıklıkla yapıldığı üzere İştirakçi Hilmi veya Baha Tevfik vs. gibi arka planı belirsiz kişisel insiyatiflere bağlamak yerine, Rumeli menşeili bu "etkin sol atmosfer" bakımından ele almak belki daha sağlıklı bir yaklaşım olacaktır. Bu vesileyle şunu da vurgulamak gerekir ki bugün bize hayata geçme olasılığı bulunmayan kısa ömürlü bir "ütopya" gibi görünen ama kendi çağında kesinlikle "modern" bir muhtevaya sahip bulunan Osmanlıcılık, özellikle de milliyetçilik, halkçılık, sosyalizm gibi fikir akımlarıyla arasındaki geçişkenlikler bakımından, titizlikle ele alınmayı hak etmektedir.

1908 Temmuz'undan itibaren şekillenen genel tabloyu kökten değiştirecek olan olay ise, -değişimin ilk işaretleri 1911'de hem Selanik hem de İstanbul'da görülmeye başlansa da- Balkan Savaşı (1912-1913) olacaktır. Balkan Savaşı, Osmanlıcılığı sonlandırırken Türkçülüğün de kesin üstünlüğünü getirmiştir. Osmanlıcılığın imparatorluk dahilindeki milliyetçi ve ayrılıkçı hareketleri durduramaması gerçeği karşısında Türkçülük, güçlü bir tepki olarak vücut bulmuştur. Sosyalizm, 1909-1910'daki popülaritesini artık yitirmiş, siyaset ve düşünce hayatında tali bir unsur hâlini almıştır.

Halkçılık ve köycülük ise, Osmanlıcı kılıftan sıyrılmış, sosyalizme karşıt durmasa da onunla fazlaca bir ilgisi de bulunmadan Türkçü bir boyutta belirmiş ve gelişmiştir. Bunun yanında, söz konusu yıllarda sosyalizm ile milliyetçiliği karşılaştırarak tartışanların ve hatta uzlaştırmaya çalışanların varlığına işaret edilmelidir.

Biraz kabalaştırmak pahasına bu on yılın genel bir tablosunu çizmek gerekirse manzara şudur: 1908-1910 yıllarında Osmanlıcılık altın çağını yaşamaktadır. Sosyalizm Türkler arasında çok yeni ve henüz Batı dillerinden "nakil" düzeyindeyse de yükseliştedir. Türkçülük oldukça zayıftır. Halkçılık özellikle köycülük şeklinde belirmiştir ama sosyo-ekonomik boyutlu değildir ve Osmanlıcı bir kimliktedir. 1911-1912 yılları bir ara dönem veya aşama olarak kabul edilebilir. Artık Osmanlıcılık gerilemeye, halkçı Türkçülük yükselmeye başlamış, sosyalizm ise duraklamıştır. Balkan Savaşlarıyla birlikte Osmanlıcılık ve sosyalizm iyice cılızlaşırken Türçülük altın çağına girmiştir. Halkçılık ve köycülük, Türkçü kimlik içindedir ve evvelki yılların aksine artık sosyo-ekonomik boyutu belirmeye başlamıştır.

Son olarak, konu edindiğimiz II. Meşrutiyet döneminin ideoloji ve fikir yumaklarıyla örülü olduğu, yukarıda sayılan çeşitli akımları kesin ve net sınırlarla birbirinden ayırmanın her zaman pek de mümkün olmadığı özellikle belirtilmelidir.

Eser içerisinde verilen yazı dizisi ve metinlerin çeviri yazısı yapılırken belgesel niteliğini korumak kaygısı ile metinler sadeleştirilmeyip aynen aktarılmış, yalnızca noktalama işaretleri ve dizgi hataları düzeltilmiştir. Metinlerde geçen { } içerisindeki notlar bize aittir.

Metnin orijinalindeki yabancı kelime ve özel isimler italik olarak ve orijinal yazılışlarıyla verilmiştir.

*

Kuşkusuz, kaynakçada adı geçen bütün eserlerden yararlandığım için yazarlarına teşekkür borçluyum. Ancak, değerli hocam Prof. Dr. Zafer Toprak'ın bilhassa "halkçılık ve köycülük" konulu

incelemelerini özel olarak anmak isterim. Toprak, öncü çalışmalarıyla hem ilgi ve esin hem de bilgi kaynağı olmuştur. 2013 yılı sonlarında basılan *Türkiye'de Popülizm 1908-1923* başlıklı kitabı, hiç şüphe yok ki Türkiye'de halkçılık konusunda yapılmış en kapsamlı çalışmadır ve ilgili araştırmacılarda heyecan uyandırmıştır. Elinizdeki kitapta yer verilen akademik araştırmalarımın ortaya çıkıp gelişmesinde Zafer Toprak'ın eserlerinin besleyici rolüne işaret etmeden geçemem.

Çok değerli Dr. Hadiye Yılmaz'ın bu kitabın oluşumundaki yerini de belirtmem gerekir. Bütün bölümleri baştan sona titizlikle okuyan, Osmanlıca metinlerin konsültasyonuna katılan, çalışmanın editörlüğünü yürüten, eleştirileri ve önerileriyle kitabın oluşumuna önemli katkıda bulunan sevgili Hadiye'ye minnettarım.

Henüz okuyup anlayacak yaşta olmasa da her kitabımı dört gözle beklediğini bildiğim canım kızım Ayça'ya...

İ. ARDA ODABAŞI
Göztepe / 1 Şubat 2015

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ TÜRK HALKÇILIĞI VE *HALKA DOĞRU* DERGİSİ*

TÜRK HALKÇILIĞININ KÖKLERİ

Osmanlı/Türk düşünce tarihinde çağdaş anlamda "halkçı" veya "halka yönelimci" olarak nitelenebilecek bir eğilimin izlerini bulma çabası, bizi en başta, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın "her şey onunla başlar" dediği[1] İbrahim Şinasi Efendi'yle buluşturacaktır. II. Meşrutiyet dönemi milliyetçilik akımının önemli simalarından Fuat Köprülü'nün deyişiyle, feodal klasik edebiyata karşı, başını Şinasi Efendi'nin çektiği mektep, "*vatan*, *millet*, *halkçılık* mefkûrelerine hizmet eden...yeni bir *burjuvazi edebiyatı* yaratmak" istemiştir.[2]

* Bu yazı ilk kez "II. Meşrutiyet Dönemi Türk Halkçılığı ve *Halka Doğru* Dergisi", *Teori*, Sayı: 188 (Eylül 2005), s. 9-27'de yayımlanmıştır.

1 Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 9. Basım, İstanbul: Çağlayan Kitabevi, 2001, s. 159.

2 Fuat Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları*, 3. Basım, Ankara: TTK Yayınları, 1999, s. 299-300.

Şayet bir başlangıç ânı (bir "moment") vermek gerekirse, *Tercüman-ı Ahval* gazetesinin 21 Ekim 1860 tarihli birinci sayısına Şinasi Efendi'nin yazdığı, halkın yükümlülükleri varsa, fikirlerini bildirme hakkının da bulunduğunun ve gazetede bütün halkın kolaylıkla anlayabileceği bir dille yazmak gerektiğinin, yani "halk için yazmak" fikrinin savunulduğu "mukaddime"ye[3] işaret edilmelidir.

1860'larda kendini göstermeye başlayan bu halka yönelme tavrı, zikzaklı bir seyir izleyecek de olsa sonraki yıllarda gelişerek sürecektir. Ama bu süreçte mesela Ahmet Mithat Efendi gibi halkçı yönelimi kendisine "Türkiye'nin Tolstoy"u dedirtecek kadar belirgin bir isme veya şiirleriyle "Anadolu'nun bedbaht halkı için gözyaşı" döktüğü söylenebilen, "zavallılar şair-i muhteremi" olarak anılan Mehmet Emin (Yurdakul) Bey gibi bir şaire[4] rastlasak bile, bir akım olarak "Türk halkçılığı", ancak 1908 Devrimi'nin ardından gerçek anlamda ortaya çıkacaktır.

Halkçı yönelimin Şinasi Efendi'yle başlaması demek, söz konusu yönelimin ilk tezahürlerinin, Osmanlı/Türk toplumunun millî demokratik devrim sürecine girişiyle birlikte başlaması demektir. Bu, aynı zamanda, her ikisi de henüz "ön" (proto) niteliği taşıyan

3 Şinasi, *Makaleler (Külliyat IV)*, Fevziye Abdullah Tansel (hzl.), Ankara: Dün-Bugün Yayınevi, 1960, s. 2-4.

4 Ahmet Mithat Efendi'yi Tolstoy'la kıyaslayıp halkçılığının altını özellikle çizen, Yusuf Akçura'dır. Değerlendirmeleri için bk. Akçuraoğlu Yusuf, "Ahmed Midhat Efendi", *Türk Yurdu* 2. Cilt, Ankara: Tutibay Yayınları, 1999, s. 100-104; Akçuraoğlu Yusuf, "Türkçülük", *Türk Yılı 1928*, top. Akçuraoğlu Yusuf, Yeni Matbaa, İstanbul, 1928, s. 325-327. Ahmet Mithat Efendi, Rusyalı Müslümanlar tarafından "Türkiye'nin Tolstoy'u" olarak görülmüştür. Bk. Fatih Kerimi, *İstanbul Mektupları*, Fazıl Gökçek (hzl.), İstanbul: Çağrı Yayınları, 2001, s. 120. Mehmet Emin Bey için yukarıdaki ilk ifadeyi kullanan kişi Ziya Gökalp'tir. Bk. Ziya Gökalp, "Türkçülük Nasıl Doğdu?", *Yeni Mecmua*, 2. Cilt No: 40 (18 Nisan 1918), s. 263. İkincisi, Tevfik Fikret'e aittir. Bk. *Çocuk Bahçesi*, No: 25 (21 Temmuz 1321), s. 4-6. Akçura da Mehmet Emin Bey'in halkçılığını vurgular. Bk. Akçuraoğlu Yusuf, "Türkçülük", *Türk Yılı 1928*, s. 374-393.

Türk halkçılığı ile milliyetçiliği arasındaki bağıntının, daha en baştan kurulmuş olduğunu gösterir.

Demokratik devrim sürecinin kendi iç dinamiklerinin halka yönelimi doğuracağı dikkate alınmak şartıyla,[5] bu yönelimin ilk esinleyicisinin veya kaynağının Aydınlanma Felsefesi ve Batı demokratik devrimleri (özellikle de Rousseau ve Fransız İhtilali) olduğu konusunda fazla şüphe edilemez. Ancak, bu halka yönelimciliğin Türk halkçılığına evrilmesinde etkili olduğunu gördüğümüz bir başka dalgayla karşılaşılır. Osmanlı/Türk fikir dünyasına etkisinin tam olarak ne zaman başladığını tespit etmek pek kolay olmayan ama en azından 1890'ların başından itibaren ilk işaretlerini veren ve zamanla yoğunlaşacak olan bu dalga, Rus halkçılığı, yani Narodnizm'dir.

RUS VE TÜRK HALKÇILIKLARI: BENZERLİK VE FARKLILIK

Tarihsel bir kategori olarak Narodnizm, belirli toplumsal koşulların ürünüdür.[6] Rusya'da 1860'larda Narodnizm'i doğuran

5 Eski Rejim'in monarka sadakat duygusu törpülendikçe, bu duygusu törpülenenlerin yüzlerinin yavaş yavaş halka dönmeye başladığı söylenebilir. Daha genel bir tespitte bulunmak gerekirse, burjuva demokratik devrimler ne kadar derinleşirse halka o kadar yaklaşır ve ne kadar halka yaklaşırlarsa o kadar devrimcileşirler denebilir. Fransız İhtilali bunun tipik örneğidir. Devrimin en radikal dönemi olan 1792-1794, aynı zamanda en "halkçı" dönemidir de... Örneğin Robespierre'in "Millet Meclisine Nutuk" başlıklı yazısı ve hatta Marat'nın gazetesinin ismi (*Halkın Dostu*) bile bu konuda bir fikir edinmeyi sağlar. Bk. İ. Arda Odabaşı, "Maximilien Robespierre", *Bilim ve Ütopya*, Sayı: 110 (Ağustos 2003), s. 16-47.

6 Narodnizm için bk. Andrzej Walicki, *Rus Düşünce Tarihi 1760-1900, Aydınlanmadan Marksizme*, Alâeddin Şenel (çev.), 1. Basım, Ankara: V Yayınları, Şubat 1987, s. 149-238, 277-313, 365-400; Paul Taggart, *Popülizm*, Barış Yıldırım (çev.), 1. Basım, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, Ekim 2004, s. 59-74; Eric J. Hobsbawm, *Sermaye Çağı 1848-1875*, Bahadır Sina Şener (çev.), 1. Basım, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, Aralık 1998, s. 179-184. Bolşeviklerin Narodniklere bakışı için bk. *Sovyetler Birliği Komünist Partisi (Bolşevik) Tarihi*, 2. Basım, İstanbul: Kaynak Yayınları, Mayıs 1997, s. 15-22, 26-29, 33; V. İ. Lenin, *Biz Hangi Fikir Mirasını İnkâr Ediyoruz*, Şerif Hulûsi (çev.), İstanbul: Payel

toplumsal koşullar irdelenirse, Türkiye'de de nasıl bu türden bir akımın doğduğu ve ilk en gelişkin örnekten esinlenebildiği daha iyi anlaşılır.

Kabaca özetlenecek olursa, Narodnizm, nüfusun ağırlıklı bölümünü köylülüğün oluşturduğu bir tarım toplumuna kapitalist ilişkilerin Batı Avrupa'ya göre gecikmeli olarak girdiği, bu kapitalistleşme sürecinin toplumun alt kesimleri için mülksüzleşme ve yıkım tehdidini getirdiği ama tarımsal (prekapitalist) yapıların Batı Avrupa'da olduğu kadar hızla çözülmeyip görece uzunca bir süre direndiği bir ortamda doğmuştur. Yani söz konusu olan, kapitalist gelişmenin ilk basamaklarındaki ve dolayısıyla burjuvazinin ve proletaryanın henüz belirleyici bir rol oynayamadığı, bu nedenle de aydınların rolünün daha bir ön plana çıktığı feodal bir köylü toplumudur.

Bu koşulların ürünü olan Rus Narodnizmi, Eric Hobsbawm'ın deyişiyle, "yirminci yüzyılın geri ülkelerindeki önemli bir hareket türünün...atasıdır" ve "yirminci yüzyıl ortalarında Üçüncü Dünya'nın devrimci hareketleriyle ilgili pek çok şeyi aydınlatmaktadır."[7] Zafer Toprak'ın da belirttiği gibi Batı yazınında pek bilinmese de "20. yüzyılın özellikle ikinci yarısında bağımsızlığını kazanmış birçok ülkenin entelektüel ve siyasal kesitlerinde görülen popülizm geleneğinin ilk örneklerinden biri bizim Halkçılığımızdır." Türkiye'de de özellikle 20. yüzyılın başından itibaren halkçılık için uygun bir sosyo-ekonomik ortam oluşmuştur. Bu benzer toplumsal koşullar nedeniyle, "Osmanlı popülizmi ile Rus popülizmi benzer çizgileri paylaşabil"miştir.[8]

Yayınevi, Ocak 1970; V. İ. Lenin, *Halkçılığın İktisadî Muhtevası*, Şerif Hulûsi (çev.), İstanbul: Payel Yayınevi, Mayıs 1970. Rusya tarihine ilişkin genel bilgi için bk. Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi*, 4. Basım, Ankara: TTK Yayınları, 1999. Ekonomik gelişme için bk. M. E. Falkus, *Rusya'nın Endüstrileşmesi 1700-1914*, Alâeddin Şenel (çev.), 1. Basım, Ankara: V Yayınları, Mayıs 1986.

7 Eric J. Hobsbawm, s. 180, 182.

8 Zafer Toprak, "Popülizm ve Türkiye'deki Boyutları", *Tarih ve Demokrasi-Tarık*

Rusya/Narodnizm ile Osmanlı/Halkçılık arasındaki bu paralelliklere rağmen, bu benzerliği fazla abartmamak gerektiğini, 19. yüzyıl ortaları Rusya'sı ile 20. yüzyıl başları Osmanlısının toplumsal koşullarında benzerlikler yanında önemli farklılıklar da bulunduğunu ve bu farklılıkların söz konusu ülkelerin fikir dünyalarına da yansıdığını belirtmek gerekir. Türk halkçılığı Narodnizm'den etkilense ve/veya beslense de onun kaba bir taklidi veya birebir kopyası değildir. Tam da bu yüzden "Türk halkçılığı" olarak adlandırmamız (yani kendine has bir kimliği olduğunu belirtmemiz) gereken bu akım, esas olarak kendi toplumsal gerçeği tarafından belirlenmiştir. Nitekim Narodnizm'den etkilenmiş olsa da ondan önemli farklılıkları söz konusudur.

NARODNİZM'İN GİRİŞ KANALLARI

Narodnizm'in Türk halkçılığı üzerindeki etkisine, bu akımın önderleri de işaret etmişlerdir. Örneğin II. Meşrutiyet dönemi halkçılık akımının önde gelen simalarından Yusuf Akçura'ya göre Türk aydınlarını "halkçılığın klasik vatanı olan Rusya" etkilemiştir. "'Halka gitmek'... müsavatperver, şefkatperver, idealist Rus dehasının bir ibda-i mahsusası"dır. "Garp memleketlerinde buna müşabih bir hareket" yoktur. 1908 Devrimi'nden beri "Türkler arasında da 'halka doğru' bir hareket" başlamıştır. İstanbul Darülfünun müderrislerinden merhum Mahmut Esat Efendi, Kozan'da verdiği bir nutukta "bu hareketin Rusya'dan Türkiye'ye sirayet ettiğini" söylemiştir.[9]

Türkiye'de halkçılık konusuyla ilgilenen ender araştırmacılar-

Zafer Tunaya'ya Armağan, 1. Basım, İstanbul: Cem Yayınevi, 1992, s. 41, 53. Toplumsal koşullardaki benzerlik için ayrıca bk. İlhan Tekeli-Gencay Şaylan, "Türkiye'de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi", *Toplum ve Bilim*, Sayı: 5-6 (1978), s. 58. Toprak'ın deyişiyle, "Türk halkçılığı, uluslararası yazında yeterince bilinmese de, popülist birikime önemli bir katkıdır." Agm. s. 55-56.

9 Akçura'nın 2 Ocak 1922'de Sovyet diplomat Frunze'nin verdiği bir ziyafette yapmış olduğu bu konuşma için bk. *Hâkimiyet-i Milliye*, No: 395 (4 Ocak 1922), s. 1-2.

dan olan Niyazi Berkes, Türk aydınlarının narodnik fikirlerin bir serpintisine uğradığını, Narodnizm'in Türk aydınları arasına üç kanaldan girdiğini ifade eder.[10] Bunlardan biri, Balkan ve özellikle de Bulgar aydınlarıdır. Halkçı fikirler 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren bu aydınlar, özellikle de yazarlar ve eğitimciler arasında çok güçlenmiş durumdadır.

Makedonya'da görevli genç Türk subaylarının dağlarda çarpıştıkları Balkan komitacılardan etkilendikleri bilinen bir olgudur. Ayrıntılarını tespit etmek güç olsa da 1893'te kurulan ve diğer çoğu Balkan komitasından daha solda duran *Makedonya İç İhtilalci* Örgütü'nün (IMRO) Türk aydınlarının ve de özellikle Jön Türklerin/İttihatçıların narodnik fikirlerle temasında önemli bir kaynak olduğu söylenebilir.[11] Nitekim mesela Türk halkçılığının öncü isimlerinden Ömer Seyfettin'in eserlerinde bu Balkan/Bulgar etkisi açıkça gözlemlenebilmektedir.

Akçura, Ahmet Mithat Efendi'nin halkçılığını, gençliğini Slavlar (Sırplar ve Bulgarlar) arasında geçirmesine ve Slav hocasına bağlama eğilimindedir. Akçura'ya göre "Slavlar, hele Slavların urefâsı (entelektüelleri) halkı severler."[12] Yine Akçura 1913'te, Osmanlı İmparatorluğunda o güne dek "halka doğru gidenler"in Sırplar, Bulgarlar ve Rumlar olduğunu yazacaktır.[13]

Berkes'in sözünü ettiği kanalların bir diğeri, Fransa'da öğ-

10 Niyazi Berkes, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, 1. Basım, Ankara: Bilgi Yayınevi, Mayıs 1975, s. 231-232.

11 Bk. Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Ahmet Kuyaş (hzl.), 3. Basım, İstanbul: YKY, Kasım 2002, s. 391-392; İlhan Tekeli - Gencay Şaylan, s. 57-58; İlhan Tekeli, "Makedonya İç Devrimci Örgütü ve 1903 İlinden Ayaklanması", İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Cumhuriyetin Harcı* 1. Kitap, 1. Basım, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Eylül 2003, s. 76-77; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 1 İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918*, 1. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 1998, s. 549-550.

12 Akçuraoğlu Yusuf, "Ahmed Midhat Efendi", *Türk Yurdu* 2. Cilt, s. 103.

13 Akçuraoğlu Yusuf, "Halka 5", *Halka Doğru*, Yıl: 1 No: 31 (7 Teşrinisani 1329), s. 237-238.

renim görmüş Kafkasyalı Ermeni aydınlarca narodnik fikirlerin güçlü etkisi altında 1887'de kurulan Sosyal Demokrat Hınçakyan Partisi'dir.[14] Hınçaklar kendilerinin Marksist olduğunu iddia etseler de aslında hem düşünsel hem de kültürel açıdan hep narodnik olarak kalmışlardır.[15] "Hınçak" kelimesinin "çan" anlamına geldiğini ve Narodnizm'in kuramsal temellerini atanlardan Aleksandr Herzen'in 1857'de Avrupa'da Ogaryev'le birlikte çıkardığı ünlü dergisinin adının da "Çan" (*Kolokol*) olduğunu hatırlatalım.

Narodnizm'in Osmanlı Türk aydınları arasına aktığı üçüncü

14 Burada akla, Hınçaklara göre daha sağdaymış görüntüsü veren ama ideolojik düzlemde (Berkes "milliyetçi" diyerek bütünüyle dışarıda bıraksa da) onlardan çok da uzak olmadığı anlaşılan Daşnakların (1890'da kurulan Daşnakzutyun) bir etkisi olup olmadığı ve varsa ne yönde olduğu gelir. Bilindiği gibi, Jön Türkler Hınçaklara nazaran Daşnaklarla çok daha yakın bir ilişki içinde olmuşlardır. İki Jön Türk kongresinde de (1902 ve 1907) Daşnaklar yer almıştır. İkinci kongreden bir tür ittifak sonucu bile çıkmıştır. 1908 Devrimi'nden sonra ise Daşnaklar İttihatçılara, Hınçaklar ise İtilafçılara yakın durmuş ve işbirliği yapmışlardır. Daşnaklar ve Jön Türklerle ilişkileri için bir sonraki dipnotta yer alan ilgili kaynaklara (Tunaya ve Ter Minassian'a) bk.

15 Bu tespit için bk. Anahide Ter Minassian, "1876-1923 Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Sosyalist Hareketin Doğuşunda ve Gelişmesinde Ermeni Topluluğun Rolü", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)*, Mete Tunçay – Erik J. Zürcher (der.), Mete Tunçay (çev.), 3. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s. 168. Ermeni örgütleri için ayrıca bk. Tarık Zafer Tunaya, s. 591-601. Ter Minassian, 1887-1921 döneminde Ermeni hareketinde sosyalizm ile milliyetçiliğin birbirinden ayrılmaz biçimde iç içe geçtiğini (Tunaya da buna işaret eder) ve ilk Ermeni komünistlerinin Hınçak grubundan çıkacağını da ekler (agm., s. 165, 170). Benzer şekilde, Ethem Nejat, Mustafa Suphi, Şevket Süreyya, Nâzım Hikmet gibi ilk Türk komünistlerinin de halkçı Türkçüler arasından çıkması anlamlıdır. Bk. Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi* 2. Cilt, İstanbul: Tekin Yayınevi, s. 461 vd. Rus örneği de (yani Plehanov'un başını çektiği ilk Rus Marksist grubunun -Emeğin Kurtuluşu- narodnik hareket içinden doğduğu) hatırlanacak olursa (bk. *Sovyetler Birliği Komünist Partisi (Bolşevik) Tarihi*, s. 15; Andrzej Walicki, s. 367-369) akla, halkçılığın, sosyalizme/komünizme ideolojik bir sıçrama tahtası/aşaması olup olmadığı gelir.

kanal ise Rusya'dan gelen Türk ve Türkçü aydınlardır.[16] Çarlık Rusyası'nda milliyetçi, panslavist, narodnik ve sosyalist fikirlerle tanışmış olan bu aydınların önde gelenleri Hüseyinzade Ali (Turan), Akçuraoğlu Yusuf (Yusuf Akçura) ve Ağaoğlu Ahmet (Ahmet Ağaoğlu)[17] Beylerdir.[18]

16 Az sonra anacağımız isimlerden önce, onlardan daha erken bir tarihte İstanbul'a gelen Mizancı Mehmet Murat Bey'e değinmek gerekir. Sivastopol'da bir Rus lisesini bitirdikten sonra 1873'te Dağıstan'dan İstanbul'a gelen ve Rus basınını takip etmeye devam eden Murat Bey'in 1886'da çıkarmaya başladığı gazetesi *Mizan*'da taşraya/köylüye yönelik bir ilgi görülür ama Şerif Mardin'in de belirttiği gibi, bu ilginin narodnik etkileri ne dereceye kadar taşıdığını anlamak zordur. Bk. Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908*, 6. Basım, İstanbul, İletişim Yayınları, 1999, s. 110.

17 Ağaoğlu Ahmet Bey'in narodnik fikirlerden ve hareketlerden derinden etkilendiği, kendi anlatımından bilinmektedir. Ahmet Bey, erken bir tarihte bu fikirlerle tanışmış ve hatta narodnik örgütlerle ilişkisi olmuştur. Bk. Samet Ağaoğlu, *Babamdan Hatıralar*, Ankara, 1940, s. 73-80, 90-102. Bununla birlikte, Türkiye yıllarında Hüseyinzade'ye ve Akçura'ya göre halkçılıkla daha az ilgili ve halkçı yönü daha az öne çıkmış gibi görünür. Makalenin hacmini artırmamak için, diğerlerinin aksine, Ağaoğlu üzerinde ayrıca durulmayacaktır. Ağaoğlu Ahmet Bey için bk. Fahri Sakal, *Ağaoğlu Ahmed Bey*, Ankara: TTK Yayınları, 1999; A. Holly Shissler, *İki İmparatorluk Arasında Ahmet Ağaoğlu ve Yeni Türkiye*, Taciser Ulaş Belge (çev.), 1. Basım, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Haziran 2005; Akçuraoğlu Yusuf, "Türkçülük", *Türk Yılı 1928*, s. 419-434; Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 7. Basım, İstanbul: Ülken Yayınları, 2001, s. 408-412.

18 Bir de neredeyse hiç tanınmamışlar vardır. Mesela, Abidin Nesimi'nin verdiği bilgiye göre Şahabettin Kızılsencer, narodnik bir Azeri Türkü'dür. Genç yaşta Çarlık Rusyası'ndaki devrimci akımlara, narodnik harekete katılmış, kovuşturmaya uğramış, İran'a ve ardından Türkiye'ye geçmiş, II. Abdülhamit döneminde açılan Farsça öğretmenliği sınavına girmiş ve sultani muallimi olmuştur. I. Dünya Savaşı'ndan önce Edirne'de öğretmenlik yapmış, Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın Edirne şubesini kurmuştur. Balkan Savaşı sırasında Fırka'nın Edirne şube başkanıdır. Abidin Nesimi, *Türkiye Komünist Partisinde Anılar ve Değerlendirmeler 1909-1949*, İstanbul: Promete Yayınları, Haziran 1979, s. 46-47. Türkiye Sosyalist Fırkası Edirne şubesi kurucularından Ragıp Erdavar'a bakılırsa, şubenin açılış töreninde üyelerden Darülmuallimin edebiyat ve Farsça öğretmeni Şahabettin Bey bir konuşma yapmış, sosyalizmin nazariyesini, tarihî akışını anlatmıştır.

Söz konusu bu üç kanaldan hangisinin daha etkin olduğunu belirlemek güç olsa da François Georgeon'un da belirttiği gibi narodnik etkilerin başlıca giriş kanalının Rusya'dan gelen göçmenler olduğu, gerçeğe daha yakın bir tespittir.[19] Nitekim Türk milliyetçi-halkçı hareketinin önde gelen bir diğer siması Ziya Gökalp de bu görüştedir. Gökalp'e göre Hüzeyinzade Ali Bey, "bu sessiz, sedasız inkılâpçı", "memleketimizdeki Türkçülükle halkçılığın bir mürşidi" idi. "Ali Bey, Petersburg Darülfünunu'nda iki tesir altında kalmıştı: Panslavizm, sosyalizm. Ali Bey Panslavizm'den 'Pantürkizm' mefkûresini çıkardığı gibi, sosyalizmden de 'halkçılık' ahlakını aldı."[20]

HÜZEYİNZADE ALİ BEY

Gerçekten de Çarlık Rusyası'ndan gelen Türk aydınları arasında, halkçı fikirlerin tanıtılması ve yayılması konusunda Hüseyinzade Ali Bey'in özel bir yeri olduğu anlaşılmaktadır. Hüzeyinzade Ali (Turan) Bey[21], Rusya'da fikir hareketlerinin çok canlı olduğu bir dönemde, 1885'te Petersburg Üniversitesi'ne girmiş, üniversite öğrencileri arasında pek hararetli olan fikir cereyanlarına karışmıştır. Devrimci öğrenci örgütlerini görmüş, hatta Namık Kemal'i ve onun *Vatan* piyesini bile ilk kez burada duymuştur.

Bk. Kerim Sadi (A. Cerrahoğlu), *Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı*, 2. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, Nisan 1994, s. 403-404.

19 François Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura (1876-1935)*, Alev Er (çev.), 3. Basım, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Aralık 1999, s. 109. Bununla birlikte, özellikle Balkan/Bulgar faktörünün küçümsenmemesi gerektiği belirtilmelidir. Bulgar etkisi konusunda ayrıca bk. Şerif Mardin, s. 44-45.

20 Ziya Gökalp, "Türkçülük Nasıl Doğdu?", *Yeni Mecmua*, 2. Cilt No: 40 (18 Nisan 1918), s. 263.

21 Hüzeyinzade Ali Bey için bk. Ali Haydar Bayat, *Hüseyinzâde Ali Bey*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 1998; Akçuraoğlu Yusuf, "Türkçülük", *Türk Yılı 1928*, s. 412-419; Safes [Yusuf Akçura], "Tercüme-i Hâl/ Hüseyinzâde Ali Bey", *Türk Yurdu* 4. Cilt, s. 104-107, 114-116, 123-125; Hilmi Ziya Ülken, s. 217-218, 267-276, 326.

1889'da mezun oluşunun hemen ardından, aynı yılın sonlarına doğru İstanbul'a gelmiş, 1890'da Mekteb-i Tıbbiye'ye kaydını yaptırmıştır. Narodnik fikirlerin yaygın olduğu Petersburg Üniversitesi'nden gelen Ali Bey, Tıbbiye'ye çeşitli siyasi fikirlerin yanı sıra, bu halkçı fikirleri de getirir. Gökalp'in ifadesiyle, "artık ellerde felsefe ve içtimaiyat kitapları, sosyalizm ve feminizme dair eserler, ... görülmeye" başlamıştır.[22] 1895'te mezun olacağı bu okuldaki arkadaşları üzerinde önemli bir etki bıraktığını, bu etkiyi "bir resûl tesiri" olarak niteleyen Abdullah Cevdet (Karlıdağ) Bey ifade eder.[23]

Yeni devrimci fikirlerin girişi ve tartışılmaya başlanması, mevcut yönetime karşı örgütlenmeye hazır bir öğrenci grubunun oluşumunu da hızlandırmıştır. Ali Bey, 1889'da birkaç Tıbbiye öğrencisi tarafından kurulan ve bir süre sonra "İttihat ve Terakki Cemiyeti" (İTC) adını alacak olan İttihad-ı Osmani Cemiyeti'nin, genelde sanıldığı gibi kurucuları arasında yer almasa da erken bir dönemde Cemiyet'e katılmıştır.[24]

Cemiyet'e üye olmasından az önce, kuruculardan İshak Sukûti'nin onu Ubeydullah Efendi'yle tanıştırması esnasında geçen konuşmalar, konumuza ilişkin aydınlatıcı bazı ipuçları verir. İshak Sukûti, Hüseyinzade Ali Bey'i "Rus nihilisti Ali Bey" olarak tanıtır. Hüzeyinzade bu takdimden hoşlanmaz ama

22 Ziya Gökalp, "Türkçülük Nasıl Doğdu?", *Yeni Mecmua*, 2. Cilt No: 40 (18 Nisan 1918), s. 263.

23 M. Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, İstanbul: Üçdal Neşriyat, s. 23; Ali Haydar Bayat, s. 11.

24 Pek çok kaynakta kurucular arasında gösterilir ama Ubeydullah Efendi'nin ölümü üzerine 4-7 Mart 1938'de *Tan* gazetesinde tefrika edilen yazısından, kurucular arasında yer almadığı anlaşılmaktadır. Mart 1938'de "Kırk altı sene kadar evvel" dediğine göre, Cemiyet'e giriş tarihi 1891, 1892 veya 1893 olsa gerektir. Bk. Hüzeyinzâde Ali Turan, "İttihat ve Terakki Nasıl Kuruldu? Ubeydullah Efendi'nin Oynadığı Roller", Ali Haydar Bayat, age. içinde, s. 333-342. Ayrıca bk. Ömer Hakan Özalp, *Ulemadan Bir Jöntürk Mehmed Ubeydullah Efendi*, 1. Basım, İstanbul: Dergâh Yayınları, Nisan 2005, s. 53-56.

ses de çıkarmaz. Ubeydullah Efendi "O nasıl şey?! Hem Ali, hem Rus nihilisti?" diye sorunca İshak Sukûti, "Pardon Türk nihilisti demek istedim!" diyerek düzeltir. Bunun üzerine Ubeydullah Efendi'nin verdiği karşılık, "Hah, şöyle" olur.

Rusya'daki ihtilal ve hürriyet hareketlerinden söz ederler. Ali Bey, Petersburg, Moskova, Kazan gibi üniversitelerde 1885-1886'daki isyan vakalarını, bunların neticesi olarak "talebe arkadaşlardan birkaç kişinin ve bu arada, iyi bir kimyager olan Şaşa Ulyanov'un (Lenin'in büyük kardeşidir) nasıl yakalanıp idam olunduklarını hikâye" eder. Üniversite öğrencileri arasındaki gizli ihtilal teşkilatından, geniş devrimci organizasyonlardan söz eder. Bu konuşma üzerine Ubeydullah Efendi, İshak Sukûti'ye dönerek, "Azizim, görüyorsun ya, teşkilâtsız hiçbir şey olmuyor!..." der.[25]

Bu sohbetten Hüzeyinzade Ali Bey'in Rus üniversitelerindeki devrimci hareketlerden ve örgütlenmelerden yakından haberdar olduğu ve hatta Lenin'in narodnik ağabeyini (en azından gıyaben) tanıdığı anlaşılmaktadır.[26] Burada dikkat çekici bir nokta, Ali Bey'in "nihilist" olarak takdim edilmesi ve dahası, bu üç kişi için de "nihilist" olmanın yadırganacak bir şey olmamasıdır.

"Nihilizm" terimi Rusya'da, Turgenyev'in 1862'de yayımlanan ünlü *Babalar ve Çocuklar* romanından sonra yaygınlaşmıştır. *Babalar ve Çocuklar*'ın çarpıcı "çocuğu" Bazarov, bir nihilist ve materyalisttir. Hayranı olduğu Bazarov tipini genç kuşak için bir model olarak ele alan Dimitri Pisarev'in temsil ettiği ve *Russ-*

25 Bir önceki dipnotta verilen kaynağa bk.

26 Lenin'in ağabeyi Aleksandr Ulyanov, Petersburg Üniversitesi'nde öğrenciyken Narodnaya Volya (Halkın İradesi/Halkın Özgürlüğü) örgütüne katılmış, Çar II. Alexander'a düzenlenen suikastta yer aldığı için idam edilmiştir. A. Ulyanov, Plehanov gibi, Narodnizm'den Marksizm'e geçmekte olanlardandır. Bk. Andrzej Walicki, s. 369-370; Akdes Nimet Kurat, s. 367. Hüzeyinzâde, A. Ulyanov'un Lenin'in kardeşi olduğunu Sovyet rejiminin kurulmasından sonra öğrendiğini belirtir.

koe Slovo (Rus Sözü)[27] dergisinin çevresinde toplanmış düşünce eğilimine genellikle "nihilizm" adı verilmiştir. Muhafazakârlar, geçmişten gelen kültürü kayıtsız şartsız reddettiklerini iddia ettikleri ve kurulu düzeni yıkmak isteyen devrimcileri (ve en başta da Narodnizm'in kuramsal temellerini atanların bir diğeri olan Çernişevski'nin taraftarlarını) "nihilist" olarak adlandırmışlardır. Zamanla daha çok sağcı basının etkisiyle "nihilist" adlandırması 1870'lerin narodnik devrimcileri için de kullanılır olmuştur.[28] Kısacası Rusya'da "nihilist", devrimci/eskiye karşı ve yeniden yana olan/halkçı anlamına gelmektedir. Yukarıdaki konuşmadan, bu konuşmanın tarafları için de aşağı yukarı aynı anlama geldiği anlaşılmaktadır.[29]

Berkes'in de belirttiği gibi Türk aydınları belki de ilk kez, daha II. Abdülhamit zamanında, Hüzeyinzade Ali Bey gibi kimselerden Rusya'daki üniversite ve jimnazyum öğrencileri arasında çok yaygın olan narodnik akım üzerine dolaylı olarak bilgi edinmişlerdir. Ali Bey'in Tıbbiye'den arkadaşı Abdullah Cevdet Bey'in ileriki yıllarda çıkaracağı dergisi *İçtihat*'ta bunun yankıları görülecektir.[30]

Hüzeyinzade Ali Bey'in halkçılık anlayışının özünü, daha ileriki yıllarda yapacağı bir konuşmasından çıkarabiliriz. Ona göre önce "aşağılara inmek" lazımdır: "Edebiyat da böyledir. Halka inmedikçe yükselmez. Evvelce halka, kentliye, fehleye, umumiyetle büyük kütleye kadar inmek, sonra bunlarla beraber

27 II. Meşrutiyet dönemi halkçı yayınlarından birinin adının *Türk Sözü* olduğunu burada bir not olarak düşelim.

28 Nihilizm ve Pisarev için bk. Andrzej Walicki, s. 186-190; M. Rosenthal ve P. Yudin, *Materyalist Felsefe Sözlüğü*, Enver Aytekin ve Aziz Çalışlar (çev.), 4. Basım, İstanbul: Sosyal Yayınlar, Ağustos 1980, s. 359, 382-383.

29 Aynı yıllarda idari makamların "nihilist" terimini olumsuz anlamda kullandığı da 1894 tarihli bir zaptiye raporundan anlaşılmaktadır. Bu raporda "Hınçak cemiyet-i fesadiyesi", "anarşist ve nihilist" olarak tanımlanmaktadır. Bk. Tarık Zafer Tunaya, s. 595.

30 Niyazi Berkes, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, s. 231. Abdullah Cevdet Bey'in Rus nihilistlerine karşı olumlu tutumu için bk. M. Şükrü Hanioğlu, s. 254-255.

yükselmeye çalışmak lazımdır. Büyük edipler, büyük âlimler, filozoflar çokluk içinden çıkabilir, yoksa tek tük yükselmez. Gerek bütün millet en aşağı tabakalarına kadar bütünlükle yükselsin ki, içinden edipler, şairler, sanatkârlar, büyük büyük millet kadimleri çıksın!"[31]

Hüzeyinzade Ali Bey'in İttihat ve Terakki Cemiyeti'ndeki yeri üzerinde de kısaca da olsa durmak gerekir. Başlangıçtaki rolünün yeterince aydınlığa kavuştuğu söylenemez. İstanbul'a döndüğü 1910'dan itibaren ise Cemiyet'in faal üyelerinden biridir. Öyle ki, 1911 Kongresi'nde Merkez-i Umumi üyesi olur.[32]

Hüzeyinzade Ali Bey'in, Türk halkçılığının en önemli isimlerinden Ziya Gökalp üstünde erken bir tarihten itibaren derin bir etki bıraktığı malumdur.[33] Merkez-i Umumi üyesi Ali Bey'in, 1910-1911'den itibaren Cemiyet'in ideologu konumunda bulunan Gökalp üzerindeki etkisi de göz önüne alınırsa, İTC çevresindeki rolü üzerine en isabetli tespiti herhâlde Samet Ağaoğlu yapmıştır: "Perde arkasındaki adam." Ağaoğlu'na göre Ali Bey

31 1926'da Bakü'de Azerbaycan Edebiyat Cemiyeti'nde verdiği konferansta dile getirdiği bu sözler için bk. Ali Haydar Bayat, s. 30.

32 1911 Kongresi, Cemiyet'in önemli kongrelerinden biridir. Bu kongrede alınan kararların bazıları, konumuz açısından üzerinde durmaya değer. Cemiyet'in kapitülasyonlara karşı açıktan cephe alması ilk kez bu kongrede gerçekleşmiş olmaktan başka, bütün kongre çalışmalarının köylüyü hedeflemiş olması da dikkati çekmektedir. Kongrede topraksız köylü sorunu ele alınmış, gayrimenkul mülkiyet hakkının köylüye zarar vermeyecek şekilde düzenlenmesi benimsenmiş, zirai ilişkilerin düzenlenmesi, zirai kredilerin artırılması ele alınmıştır. Aşiretlerin yerleşik kılınması tedbirlerinin yanı sıra, çiftçiler, orakçılar, aylıkçılar ve yarıcılar arasındaki ilişkileri saptayacak bir kanun yapılması önerilmiştir. Kongrede alınan bu kararlarla yine aynı kongrede Merkez-i Umumi'ye seçilen Ali Bey arasında ne tür bir ilişki olabileceği irdelenmesi gereken bir konudur. 1911 Kongresi için bk. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 3 İttihat ve Terakki Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*, 1. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000, s. 287-289.

33 Bk. Ali Canip Yöntem, "Ziya Gökalp'e Türkçülüğü Aşılayan Adam", *Yakın Tarihimiz*, Cilt: 1 Sayı: 9 (26 Nisan 1962), s. 259-260.

İttihatçılar içinde birinci safın arkasında fikir ilham ve telkin eden kimselerden ve bütün bir devrin gizli hayat kaynaklarından biridir.[34] Özellikle Türkiye döneminde fazla yazılı eser bırakmamış olan Ali Bey'in asıl etkisinin sözlü kanallardan aktığı anlaşılmaktadır. Kişisel ilişkileri, katıldığı konferans, toplantı, kongre ve geziler, çevresini asıl etkileme kanalları olmuş gibi görünür. Mesela Selanik'te 1911-1912'de verdiği konferanslarla gayet etkin olduğu, Mehmet Ali Tevfik (Yükselen) Bey'in anlatımından öğrenilmektedir.[35]

YUSUF AKÇURA

Şevket Süreyya Aydemir'in, "Eski Rusya'da yetişen aydın" tipinin "tam mümessili" dediği (ki Aydemir'e göre "yalnız o memlekete mahsus bir tip"tir)[36] Yusuf Akçura,[37] sekiz yaşında (1883'te) Osmanlı payitahtına gelmiş olduğu için eğitimini Rusya'da alma-

34 Samet Ağaoğlu, *Babamın Arkadaşları*, 2. Basım, İstanbul: Nebioğlu Yayınevi, s. 82-85. Yöntem'e göre de Ali Bey hizmeti derecesinde tanınmış bir adam değildir; Ali Canip Yöntem, s. 259.

35 Türkçü çevreden olan Mehmet Ali Tevfik Bey, 12 Mart 1329 (25 Mart 1913) tarihli yazısında, "üstadımı" dediği Ali Bey'in Selanik'te 1327 yılı kışında (1911 Aralık veya 1912 Ocak-Şubat) topluluk önünde yaptığı konuşmada, altı asırdan beri beklenen sözleri söylediğini, Türklere yeni bir ufuk gösterdiğini, onlardan kahredici kaderi alarak, yerine zinde bir umut kaidesi diktiğini dile getirir. Bk. Mehmet Ali Tevfik, *Turanlının Defteri*, Matbaa-i Hayriye ve Şürekası, 1330, s. 43.

36 Şevket Süreyya Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, 4. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1971, s. 224.

37 Akçura için bk. François Georgeon, age.; Akçuraoğlu Yusuf, "Türkçülük", *Türk Yılı 1928*, s. 396-412; Hilmi Ziya Ülken, 387-394. Ayrıca, Muharrem Feyzi Togay'ın, *Yusuf Akçura Hayatı ve Eserleri* (İstanbul: Hüsnütabiat Basımevi, 1944) adlı kitabı, Akçura'nın yaşamının ilk yirmi yılını kapsayan otobiyografik notları içermesi bakımından önemlidir. Berkes'in "Unutulan Adam: Yusuf Akçura" başlıklı makalesi, Akçura - Gökalp karşılaştırması ekseninde Akçura'nın "unutuluşunun" nedenlerini irdeleyen kafa açıcı bir çalışmadır; bk. Niyazi Berkes, "Unutulan Adam: Yusuf Akçura", *Felsefe ve Toplumbilim Yazıları*, 1. Basım, İstanbul: Adam Yayınları, Şubat 1985, s. 209-216.

mış, önce Osmanlı askerî okullarında sonra da Paris'te öğrenim görmüştür.

1903 yılının sonlarında Paris'ten ayrılıp Rusya'ya gider ve 1905 Devrimi'nin çalkantılı ortamında siyasi mücadeleye atılır. 1907 yılının Haziran'ında başlayan Çarlık baskısı nedeniyle 1908 Devrimi'nin ardından Ekim ayında İstanbul'a döneceği zamana dek geçirdiği üç yıl boyunca, Rus entelektüel geleneğiyle doğrudan ilişki kurmuştur. Bu dönem onun Rusya'daki fikir hareketlerini yakından tanıma olanağı bulmasını sağlar. Georgeon'un belirttiği gibi aldığı Osmanlı eğitimi ve Fransız kültürüne, bundan böyle Rus kültürünün çok önemli katkısı eklenecektir. Bunlardan başlıca ikisi, Narodnizm ve Tolstoy'dur.[38] Akçura narodniklerin fikirlerinden, özellikle de Mihaylovski gibi "legal popülistler"den[39] etkilenmiştir. Dahası onun halkçılığı, Tatar burjuvazisinin ve özellikle Gaspıralı İsmail Bey'in "teavün cemiyeti" ve "cemiyet-i Hayriye" deneyimlerinin de izlerini taşır.

Georgeon'un iki ayrı başlık olarak sunduğu Narodnizm ve Tolstoy etkisini bir arada değerlendirmek mümkündür. Gerçekten de Tolstoy'un ve Dostoyevski'nin Rus köylü yaşamını yüceltmeleri, onlarla narodnik hareket arasında bir bağ kurulmasını sağlar.[40] Aslında sadece Turgenyev, Tolstoy ve Dostoyevski gibi büyük edebiyatçılar değil, bütün Rus edebiyatı Marksizm öncesinde Rus devrimciliğinin ana eksenini oluşturan Narodnizm'in şu veya bu oranda izlerini taşır.

Lev Tolstoy, kendisi bir soylu olmakla birlikte sınıfını reddeden bir halkçı/köycüdür. Ezilen Rus köylüsüne yönelik hümanist bir yaklaşımı vardır. Köylülerin sorunlarıyla ilgilenmiş, onlarla

38 François Georgeon, s. 59.

39 Mihaylovski ve Legal (veya Liberal) Popülistler için bk. Andrzej Walicki, s. 221-232, 380.

40 A. Holly Shissler, s. 83. Tolstoy ve Dostoyevski için bk. Andrzej Walicki, s. 277-313.

kaynaşmış, halktan biri gibi yaşamıştır. Edebiyatta da halkçı bir çizgi izlemiştir. Dostoyevski, "devrim yolunda her şey mubahtır" görüşünü savunup hayata geçiren Sergey Nechayev'ten esinlendiği ünlü Verkhovensky tipiyle (*Ecinniler*) bütün devrimci akımı gözden düşürmeye çalışırken, Dostoyevski'ye göre Narodnizm'e daha yakın duran Tolstoy, Dostoyevski'nin aksine, Panslavizm'i mahkûm da etmiştir.[41]

Tolstoy, Akçura'da derin bir iz bırakmıştır.[42] Akçura, bir Tolstoy takipçisi olarak halka muhabbet beslemiş ve yapıtlarında Tolstoy'a atıflarda bulunmuştur. Mesela yukarıda da değinildiği gibi Ahmet Mithat Efendi ile Tolstoy'u karşılaştırırken ve Sovyet diplomat Frunze'nin resepsiyonunda yaptığı konuşmada, Tolstoy ve onun halkçılığı hakkındaki olumlu görüşlerini ve hatta hayranlığını ortaya koyar.[43] 1910 yılında Tolstoy hayata gözlerini yumduğunda, Türkiye'de Tolstoy'un hayatı, eserleri ve fikirleri üzerine en kapsamlı metinlerden biri onun tarafından kaleme alınmıştı.[44] Georgeon'un deyişiyle, "Tolstoy'un deneyimi ve popülist hareketin tarihinden yola çıkarak Akçura, sonuçta 'halka gitme' düşüncesini benimseyecek ve bunu, birkaç arkadaşıyla birlikte Osmanlı Devleti'nin toplumsal gerçeğine uyarlamaya"

41 Türkçülerde Akçura'da olduğu gibi Tolstoy'a muhabbet ve *Genç Kalemler*'de görüldüğü gibi Dostoyevski'ye husumet, bu iki büyük edibin Panslavizm'e ve dolayısıyla Türklere karşı tutumlarından büyük oranda etkilenmiştir. Bk. Kaya Alp, "Türk Düşmanlarından: Dostoyevski", *Genç Kalemler*, 3. Cilt No: 19 (11 Nisan 1328), s. 161-163.

42 Ali Canip Yöntem, Hüseyinzade Ali Bey'in de "Rus edebiyatını...derinden derine bilen bir adam" olduğunu ifade eder. Ali Canip Yöntem, s. 259.

43 Akçuraoğlu Yusuf, "Ahmed Midhat Efendi", *Türk Yurdu* 2. Cilt, s. 100-104; *Hâkimiyet-i Milliye*, No: 395 (4 Ocak 1922), s. 1-2.

44 Yusuf Akçura, "Lef Nikolayiviç Tolstoy", *Resimli Kitap*, Cilt: 5 No: 26 (Teşrinisani-Kânunuevvel 1326), s. 126-136; Yusuf Akçura, "Lef Nikolayiviç Tolstoy", *Resimli Kitap*, Cilt: 5 No: 27 (Kânunusani-Şubat 1326), s. 211-223; Yusuf Akçura, "Lef Nikōlayiviç Tolstoy", *Resimli Kitap*, Cilt: 6 No: 34 (Teşrinisani 1327), s. 846-854.

yönelecektir.[45] Akçura'nın Martin Luther'e hayranlık duymasının nedeni de Luther'in yaptığı reform sayesinde Hıristiyanlığa hem ulusal hem de halkçı bir karakter kazandırmasıdır.

Halkçılık fikrine özel bir ilgi duyan Akçura, II. Meşrutiyet döneminde kurulan ve Türk milliyetçiliğini gaye edinen bütün önemli derneklerde ve bunların yayın organlarında belirleyici denebilecek bir rol oynamış ve II. Meşrutiyet dönemi halkçılık akımının önde gelen simalarından olmuştur. Ve dahası, Osmanlı fikir hayatı için yepyeni ve Berkes'e göre daha sonraki unutulmuşluğunun da nedeni olan çizgisini (Marksizm'den etkilenen vülger de olsa materyalist-ekonomist metodolojisi, toplumsal çözümlemesini "toplumsal sınıf" ve "sınıf savaşımı" kavramlarına oturtması) bütün bu etkinliklere yansıtmıştır.

II. MEŞRUTİYET'TE HALKÇILIK

II. Meşrutiyet dönemi halkçılık akımının genel bir portresini resmedebilmek için hepsi de birbiriyle yakından bağlantılı ve iç içe olan, ideolojik/düşünsel düzlemde Türk milliyetçiliğini, siyasal düzlemde İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni, örgütsel/kültürel düzlemde Türk Ocağı, Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti gibi dernekleri, basın-yayın düzleminde merkezinde İTC'nin ve özellikle Türk Ocağı'nın bulunduğu kimi dergileri, edebiyat düzleminde "millî edebiyat" akımını, entelijansiya düzleminde ise özellikle Gökalp ile Akçura'yı takip etmek gerekir.

Bu makalenin sınırları bu tablonun ayrıntılandırılmasını imkân dışı bıraktığından, bir sonraki bölümde sadece, çok tipik bir örnek olduğu için, *Halka Doğru* dergisi üzerinde durulacaktır. Bu dergi, daha adından başlayarak Türk halkçılığının kimi özelliklerini verir. Ama ondan önce, II. Meşrutiyet dönemi ve halkçılığına ilişkin bazı genel tespitlerde bulunmakta fayda vardır.[46]

Tanzimat döneminin "ahali" kelimesi yerine "halk" keli-

45 François Georgeon, s. 60.

46 Bu konuda özellikle Zafer Toprak'ın çalışmalarından yararlanılmıştır.

mesinin kullanımının yaygınlaşması II. Meşrutiyet döneminde gerçekleşmiştir. Bu dönem, "halk" kelimesinin giderek daha sık kullanılmasına ve günlük dilde yer etmesine tanıklık eder. "Halk", "ahali"de olduğu gibi sadece kente özgü olanı ifade etmeyip, çok daha kapsayıcı bir içeriğe sahiptir. Anadolu'da da halk vardır. Bu dönemde "halk", bir yönüyle bugünkü "ulus" anlamında kullanılır ve yüceltilir.[47] "Havas"ın (seçkinler) karşıtı olan ve toplumun "bayağı" kesimlerine işaret eden "avam" ise bu dönemde dışlanmaya başlanan bir kelimedir. II. Meşrutiyet dönemi halkçılığı havas-avam çelişmesini çözmeye çalışacaktır.

"Halk" gibi "münevver" (aydın) kelimesinin de yine bu dönemde yerleşip yayılması bir tesadüf sayılamaz. Çünkü halkçı bir akımın varlığı, güçlü bir aydın tabakanın varlığına işaret eder. Nitekim Narodnizm'i doğuran 19. yüzyıl Rusyası, "entelijansiya" terimini de dünya yazınına hediye etmiştir.

Narodnizm, Batı'dan geri kalan bir ülkenin, Çarlık rejiminin başlattığı çağdaşlaşma sürecinde şekillenmiş ama aynı zamanda hem Çarlık hem de Batı'yla hesaplaşmak zorunda olan kentli aydınlarının hareketidir. Burjuvazinin ve proletaryanın gelişmekte olduğu ama henüz belirleyici bir rol oynayamadığı bir dönemde bu aydın tabaka ön plana çıkmıştır. Entelijansiya, kalabalık, eğitimsiz, apolitik, edilgen ve Çar'a sadık bir köylü kitlesiyle karşı karşıyadır. Ama entelijansiya için, Çarlık rejimine karşı esas devrimci gücü oluşturan da narodniklerin ideal toplumu "Rusya'ya özgü sosyalizm"in beşiği de kendisiyle arasında bir uçurum bulunan bu halk, yani Rus köylüsüdür. Bu nedenle "halka doğru gitmek" gerekecektir. 1873-1874'ün büyük "halka doğru" kampanyasını yaratan şey bu çelişki ve entelijansiyanın, yücelttiği Rus köylüsüne ilişkin derin umutları olmuştur. "Halka gitme" hareketi başarısızlığa uğrasa da dünya tarihinde eşi benzeri

47 Zafer Toprak, "Aydın, Ulus-Devlet ve Popülizm", *Türk Aydını ve Kimlik Sorunu*, Sabahattin Şen (hzl.), 1. Basım, İstanbul: Bağlam Yayınları, Temmuz 1995, s. 40.

olmayan bu olay, çarpıcı bir örnek olarak kalmıştır.

Yine farklılıklar saklı kalmak şartıyla, benzer koşullar Osmanlı/Türk toplumu için de geçerli olduğundan, belirli bir aydın grubunu kategorize eden "Jön Türk" teriminin dünya yazınına bir Türk hediyesi olması (hatta yine belirli bir aydın grubuna işaret eden "İttihatçı" tipi) ve Rus romanında olduğu gibi Türk romanında da aydın tipinin önemli bir yer tutması anlaşılır bir şeydir.[48] Gerçekten de "münevver, meşrutiyet popülizminin dinamik ögesidir."[49]

Berkes, uyanma hâlindeki toplumların aydınlarının Rus edebiyatına karşı büyük ilgi gösterdiklerine işaret eder[50] ki bu tespit, Türkçü/halkçı Osmanlı Türk aydınları için de geçerlidir. 1908 Devrimi ertesinde bir yandan, halkçı düşüncenin kendini duyurduğu ve önemli ölçüde etkili olduğu ilk yayın organlarından biri olan *Genç Kalemler*'in başı çektiği millî edebiyat akımı hızla gelişirken, diğer yandan da başta bu akımınki olmak üzere, uzun süredir etkisinde bulunulan Fransız edebiyatı dışındaki edebiyatlara ve özellikle de Rus edebiyatına yönelik bir ilgi gelişmektedir. Millî edebiyat taraftarları en çok Rus edebiyatıyla ilgilenmişlerdir.[51] Gerçekten de Türk halkçılığının önde gelen yayın organlarında, örneğin *Genç Kalemler*'de, *Yeni Mecmua*'da Rus edebiyatına yöneliş dikkat çeker.

Bu dönemde ilginin odaklandığı bir diğer şey Anadolu'dur. Uzun bir dönem boyunca hakir görülen Anadolu'ya II. Ab-

48 Halkçılık-Entelijansiya ilişkisi için bk. Niyazi Berkes, "Batı Düşününde ve Türkiye Tarihinde Aydınlanma Kavramı", *Felsefe ve Toplumbilim Yazıları*, s. 247-252; Zafer Toprak, "Popülizm ve Türkiye'deki Boyutları", *Tarih ve Demokrasi - Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan*, s. 56-58; Eric J. Hobsbawm, s. 181-182. Ayrıca Narodnizm'e ilişkin kaynaklara bk.

49 Zafer Toprak, "Osmanlı Aydını: Münevverden Aydına Popülist Özlemler", *Milliyet Sanat*, Sayı: 157 (1 Aralık 1986), s. 5.

50 Niyazi Berkes, s. 250.

51 Bilge Ercilasun, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Tenkit 1- Türkçü Tenkit*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1995, s. 286.

dülhamit dönemi Türkçülüğüyle başlayan ilgi,[52] II. Meşrutiyet döneminde güçlenerek sürmüştür. Anadolu, artık yüceltilenler arasındadır. Halka ve Anadolu'ya bu yöneliş, köylüye yöneliş anlamına gelmektedir. "Köycülük" de bu dönemde başlar. "Halka doğru" hareketinden doğmuştur.

Yine bu dönemin yoğun şekilde ilgi çeken ve üzerinde odaklanılan konusu veya alanı, "ilm-i içtima" veya "içtimaiyat"tır (toplumbilim). II. Meşrutiyet dönemi, eli kalem tutan herkesin "içtimaiyat"tan söz ettiği, "içtimaiyat"ın çözüm önermediği sorunun neredeyse olmadığı, bir ders olarak müfredata girdiği, Darülfünun'da kürsüsünün kurulduğu, isimlerinde bu kelimenin geçtiği dergilerin çıktığı ve dergilerde "içtimaiyat" sütunlarının ayrı yeri olduğu bir dönemdir. Ama bu "içtimaiyat", anlaşılacağı üzere, bugünkü toplumbilimden çok daha geniş kapsamlıdır. Halka, topluma olan ilgi, toplumbilime olan ilgiyi de körüklemiştir ve tersi de doğrudur. "Halk", II. Meşrutiyet toplumbiliminin anahtar kelimesidir.[53]

Ziya Gökalp, Berkes'in deyişiyle, "Türk toplumbilim akımının gerçek önderi"dir. II. Meşrutiyet'in içtimaiyat dalgasına Gökalp'in verdiği Durkheim tonu gitgide koyulaşacaktır. Özellikle Dünya Savaşı yıllarından itibaren Türk halkçılığının beslendiği bir diğer kaynağın, toplumbilimin bir kolu olarak gelişen Fransız solidarizmi (tesanütçülük/dayanışmacılık) olduğu görülmektedir.[54]

52 David Kushner, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu (1876-1908)*, Şevket Serdar Türet, Rekin Ertem, Fahri Erdem (çev.), 1. Basım, İstanbul: Kervan Yayınları, Ağustos 1979, s. 77-85.

53 Zafer Toprak, "Aydın, Ulus-Devlet ve Popülizm", *Türk Aydını ve Kimlik Sorunu*, s. 40-41. Konuya ilişkin daha geniş bilgi için bk. Zafer Toprak, "Osmanlı'da Toplumbilimin Doğuşu", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Cilt 1 Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, 1. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s. 310-327; Niyazi Berkes, "Türkiye'de Toplumbilimin Başlangıcı", *Felsefe ve Toplumbilim Yazıları*, s. 135-144.

54 Zafer Toprak, "Popülizm ve Türkiye'deki Boyutları", *Tarih ve Demokrasi - Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan*, s. 54; İlhan Tekeli - Gencay Şaylan, s. 59; İlhan Tekeli,

II. Meşrutiyet toplumbiliminin en gözde kavramları arasında "tesanüt" ve "tesanütçülük" de yerini alacaktır.

II. Meşrutiyet aydınının gözde ve halkçılık akımının kilit kavramlarından biri de "içtimai inkılâp"tır. Gökalp'in "Yeni Hayat ve Yeni Kıymetler" başlıklı makalesi[55] "içtima-i inkılâp"ın manifestosu olarak kabul edilebilir. Siyasi yapıdaki değişim (1908 siyasi devrimi) ülkeyi kurtarmaya yetmemektedir. Öyleyse toplum da değişmelidir. "Halka doğru gitmek", "içtima-i inkılap"ın gereği olacaktır.

Türk halkçılığı, Rus Narodnizmi'nden farklı olarak milliyetçidir. Başka bir deyişle, milliyetçi hareketin önderleri aynı zamanda halkçılığın da Türkiye'deki öncüleridirler.[56] Bununla birlikte, Türk Ocağı'nın uzun yıllar başkanlığını yapacak olan Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey'in Ömer Seyfettin için "düşüncesinde, tarzında, bazı sokağa veya kahveye inen bir umumilik ve âdilik var" diyebilmesi,[57] Türkçü akımın kendi içinde bile fazla halkçı bulunanlar olduğuna ve dolayısıyla, bu akımın içerisinde daha az halkçı veya halkçı olmayan kimselerin veya bir kanadın varlığına işaret etmesi bakımından anlamlıdır.

"Türkiye'de Halkçılık", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* Cilt 7, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 1929. Berkes bu yönelimi, "Marksist sosyalizmden" "Durkheim'ın sosyolojizmine" diye niteler. Bk. Niyazi Berkes, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, s. 237; Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 422.

55 Demirtaş, "Yeni Hayat ve Yeni Kıymetler", *Genç Kalemler*, 2. Cilt No: 8 (10 Ağustos), s. 138-141.

56 François Georgeon, s. 108.

57 Ruşen Eşref, *Diyorlar ki*, Dersaadet: Kanaat Matbaası, 1334, s. 201. Berkes'e göre "bizde ilk gerçek halkçı aydın" olan (Niyazi Berkes, "Batı Düşününde ve Türkiye Tarihinde Aydınlanma Kavramı", *Felsefe ve Toplumbilim Yazıları*, s. 256) Ömer Seyfettin'e ilişkin bu değerlendirmeyi, Gökalp'in şu değerlendirmesiyle karşılaştırınız: "Yepyeni bir cereyanın tâ başında bir inkılâpçı idi. O, bu cereyanın dallanarak genişlemesine, Türkçülük, halka doğruculuk, milli kültür hareketlerinin doğmasına sebep oldu." Akt. Yusuf Ziya Ortaç, *Portreler (Bir Varmış Bir Yokmuş)*, 2. Basım, İstanbul: Akbaba Yayınevi, 1963, s. 122.

HALKA DOĞRU DERGİSİ

II. Meşrutiyet dönemi halkçılığının en önemli yayın organlarından biri, *Halka Doğru* dergisidir. Türk Yurdu Cemiyeti bünyesinde çıkarılan *Halka Doğru*'nun ilk sayısı 24 Nisan 1913 tarihlidir. Celal Sahir (Erozan) Bey yönetimindeki dergi, haftalık olarak toplam 52 sayı çıkmıştır. Son sayısının tarihi 20 Nisan 1914'tür.[58]

Halka Doğru'nun yazar kadrosunu, çoğu aynı zamanda *Türk Yurdu* dergisinin de yazarı olan dönemin önemli kalem erbabı oluşturmuştur. Bu Türkçü aydınlar ya İTC üyesidirler ya da Cemiyet'e yakın isimlerdir. İTC'nin desteklediği yayın organları arasında sayabileceğimiz *Halka Doğru*, halkı Cemiyet'in politikaları konusunda bilinçlendirmeye, bu politikaları halka yaymaya, sıradan halkı kazanmaya çalışmıştır denebilir.

Söz konusu yazar kadrosu, dönemin en nitelikli süreli yayınlarından biriyle karşı karşıya bulunulduğuna işaret eder: Narodnik fikirlerin başta gelen giriş kanallarından olduğunu söylediğimiz üçlü; Akçura, Hüseyinzade ve Ağaoğlu. Selanik'in Balkan Savaşı'nda kaybedilişi sonucu dergilerinin kapanmasıyla İstanbul'a gelip *Türk Yurdu*'na katılan *Genç Kalemler* ekibi: Ziya Gökalp, Ali Canip (Yöntem), Aka Gündüz, Kâzım Nami (Duru), Mehmet Ali Tevfik (Yükselen). Ayrıca Halide Edip (Adıvar), Köprülüzade Mehmet Fuat (Fuat Köprülü), Mehmet Emin (Yurdakul), Memduh Şevket (Esendal), Hamdullah Suphi (Tanrıöver)...[59]

58 *Halka Doğru*'yu, Ömer Seyfettin'in başyazarı olduğu ve sadece 16 sayı çıkabilen, aynı çizgideki *Türk Sözü* dergisi izleyecektir. *Türk Yurdu*'nda verilen bilgiye göre, *Halka Doğru*'nun kapanma nedeni, halkın daha mühim işleri olması, yani savaştır. Bk. "Halka Doğru Cemiyeti", *Türk Yurdu* 6. Cilt, s. 307. Derginin dizini için bk. Murat Koraltürk, "Halka Doğru ve Dizin", *Müteferrika*, Sayı: 25 (Yaz 2004), s. 161-179.

59 Aka Gündüz hariç, bu yazarların tamamı ve daha birkaç kişi "sürekli yazar" olarak sunulmuştur. Bk. "Halka Doğru'nun Daimi Yazıcıları", *Halka Doğru*, Yıl: 1 No: 1 (11 Nisan 1329), s. 1. Bu tablodaki tek ve en önemli eksik, o sırada Yunanlara esir olduğu için yazarlar arasında yer alamayan Ömer Seyfettin'dir.

Halka Doğru'nun birinci sayısında yer alan ve dergiyi çıkaran "sekiz on yazıcının" gördüğü bir rüya şeklinde kurgulanmış olan sunuş yazısı,[60] kurucuların hedefleri ve perspektifleri konusunda özlü bir fikir verir. Bu rüyada sahne köydür. Çektiği yoksulluk yüzünden belli olan yaşlı kadınla aç, çıplak, sıtmalı, zavallı çocukları köylülük, "sekiz on yazıcı" ise aydınlardır. Yaşlı kadın, yani köylülük, yaşlı kadının deyişiyle "halk"tır. Yazıcılar/aydınlar, kadını/halkı tanımaz. Yaşlı kadın, yüzlerce seneden beri kendisini aramamış, hatırını sormamış oldukları için tanımamalarına da şaşırmaz. Bundan sonra dile getirdikleri, aydınlar ile halk arasındaki uçurum üzerine özlü bir söylev ve aydınların eleştirilmesidir. Yaşlı kadın yazıcılardan artık ümidini kesmiştir ve artık kendi kendini ıslah edip geliştireceğini anlatır. Bunun için çocuklarıyla birlikte çalışmaya karar vermiştir. Ama kırgın da olsa yazıcılara şöyle bir çağrıda bulunur: "Siz de benim evlatlarım değil misiniz? Siz de yapma dileğinizi, yalancı bilgilerinizi, boş ve faydasız gururlarınızı bırakarak bana gelir, benimle beraber çalışır mısınız?" Bu söz üzerine uykudan uyanan yazıcılar, sunuş yazısına şöyle son verirler: "O yoksul kadıncağıza yardım için haftalık bir ceride olarak bu 'Halka Doğru'yu çıkarmaya başladık."

Ispartalı Hakkı'nın özlü bir şekilde ifade ettiği gibi *Halka Doğru*'nun kuruluş maksadı, "İstanbul'un beylerini, efendilerini 'Halk' ile 'Anadolu' ile alâkadar etmek idi."[61] Gökalp de *Halka Doğru*'nun, "Türkçülüğün ilk esaslarından biri" olan "halka doğru umdesi"ni "tatbik etmek üzere" çıkarıldığını belirtmiştir.[62]

60 Halka Doğru, "Halkın Dedikleri", *Halka Doğru*, Yıl: 1 No: 1 (11 Nisan 1329), s. 1-2.

61 Ispartalı Hakkı, "Anadolu'ya Dair", *Köyümden Geliyorum*, Şevket Aziz Kansu (hzl.), Ankara: TDK Yayınları, 1971, s. 13.

62 Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Ankara: Matbuat ve İstihbarat Matbaası, 1339, s. 41.

"HALKA"

Halka Doğru'nun temel amaçlarından biri halka faydalı olmak ve aydınlarla halk arasındaki kopukluğu gidermektir. Yusuf Akçura'nın dergide tefrika edilen "Halka" başlıklı yazı dizisinin ilkinde,[63] "Biz, 'Halka Doğru' diye ad taktığımız bu cerideyi halk için, halka faydalı olmak için çıkarıyoruz" denerek, temel amaçlardan biri dile getirilmiştir.

Bu anlayışa uygun olarak *Halka Doğru*'da gayet kolay anlaşılır bir dil ve üslup kullanılmıştır. Nitekim okumakta olduğunuz makalede *Halka Doğru*'dan yapılan alıntılar hiçbir şekilde sadeleştirilmemiş, dergiden aynen aktarılmıştır. Görüleceği üzere, kullanılan gayet sade bir Türkçedir. *Türk Yurdu* daha teorik nitelikli ve daha çok aydınlara yönelikken, *Halka Doğru* doğrudan halka, daha pratik sorunlara yönelik bir yayın çizgisi izlemiştir. Bu dergiyi, esas olarak halkın okuması istenmiştir.

Aynı yazısında Akçura, "halk"tan ne anladıklarını da ortaya koyar: "Halktan muradımız, köylükte yaşayan az toprak sahibi, yahut büsbütün topraksız rençperler; sonra şehirlerde geçinen ufak esnaf ve günlükçü ameleler, ırgatlardır. Biz, uzaktan uzağa bunların geçinişleri güç olduğunu, fakr u zaruret çektiklerini biliyoruz." Yani derginin hedef kitlesini aşağı sınıflar, emekçi kesimler (köylü, esnaf ve işçi) oluşturmaktadır. Burada önemle vurgulanması gereken nokta, halkın sınıfsal bir tasnife tabi tutulmuş olmasıdır.

Gerçekten de *Halka Doğru*'nun yayın çizgisi, esnaf, köylü ve işçi kesimin, yani halkın sorunlarının, sıkıntılarının dile getirilmesi, bu sorunlar için çözümler sunulması, halkın her konuda bilinçlendirilmesi, haklarının ve çıkarlarının savunulması ve söz konusu kesimlerden yana bir tutum alınması şeklinde özetlenebilir.

Akçura'ya göre bir millet için en önemli şeyler ekonomi ve

63 Akçuraoğlu, "Halka", *Halka Doğru*, Yıl: 1 No: 22 (5 Eylül 1329), s. 169-172.

sağlıktır. Bu görüşe uygun olarak *Halka Doğru*'da iktisat konusuna büyük önem verildiği, iktisat yazılarının dergide geniş yer tuttuğu görülmektedir.[64] Mühendis Faik'in "Esnaf İçin Terakki Yolları", Muhiddin (Birgen) Bey'in "İktisadi Hasbihal" başlıklı yazı dizileri hem dergi içeriğindeki hacimleri bakımından, hem de derginin savunduğu ekonomi politikalarını tespit etmek açısından önemlidir. *Halka Doğru*'da çeşitli yönleriyle millî iktisat politikası savunulmuştur. Ayrıca, halkın sağlık sorunlarına, halkı bilinçlendirme perspektifine bağlı olarak sağlık ve temizlik bilgilerine de yer verilmiştir.

Köylülerin, şehirlerde gitgide yok olan küçük Türk esnafın, ırgatın, işçinin ekonomik sıkıntılarını ve ekonomik duruma sıkı sıkıya bağlı sağlık sorunlarını canlı bir şekilde anlattıktan sonra Akçura, dile getirdiklerinin kendilerinin görebildiği kısım olduğunu söyler ve geri kalanı nasıl öğrenebileceklerinin yolunu gösterir. Bu, "halka doğru giderek" olacaktır: "'Halka doğru' giderek, köyleri gezerek, esnaf arasına karışarak, onlarla konuşarak, dertleşerek..." Ama Akçura'nın sözünü ettiği şey, halkın pasif kalacağı, tek yönlü bir akış da değildir. Şöyle yazar:

> Lakin halk da biraz bize doğru gelmemeli midir? Esnafımızın, rençperlerimizin yazıyı bilenleri, hâl ve ahvaline dair bize mektuplar yazsalar, idarehanemize gelip bizimle görüşseler ne kadar iyi olurdu. Bir taraftan biz, yani okumuş tabaka halk arasında malumat toplayarak, elimizden gelen hizmette bulunurduk; diğer taraftan halk bizim aramıza girip malumat verir ve dertlerini, dileklerini anlatırdı. Böylece, çalışan halk ile halk için çalışanlar arasında dostluk, kardeşlik bağları bağlanırdı;

64 Akçura'nın iktisat konusuna büyük önem verdiği bilinir. Nitekim *Türk Yurdu*'nda ekonomiye ayrı bir sütun açıp, uluslararası alanda ünlü bir sosyalist olan Alexander Israel Helphand'ı (Parvus Efendi) *Türk Yurdu*'nda çalışmaya davet eden ve derginin "İktisat" sütununu ona emanet eden Akçura'dır. Parvus Efendi, *Türk Yurdu*'nda (ve başka yayın organlarında da) 1912-1914'te düzenli olarak, odak noktalarını emperyalizmin ve köylülüğün oluşturduğu yazılar yazmış ve Türk aydınları üzerinde etkili olmuştur. İlgili yazıları için bk. Parvus Efendi, *Türkiye'nin Malî Tutsaklığı*, Muammer Sencer (hzl.), 1. Basım, İstanbul: May Yayınları, Aralık 1977.

hep birden milletimizin kurtulmasına, yükselmesine uğraşmış olurduk. Şimdiye kadar, "Halka Doğru"nun vaziyeti minbere çıkmış hatip efendiyi andırıyor. Halka faydalı olacak diye şiirler okuyoruz, hikâyeler anlatıyoruz ama halk bunları anlıyor mu, dinliyor mu? Yoksa biz okurken o tatlı tatlı uyuyor mu? Bundan sonra "Halka Doğru" caminin döşemesinde, halkın arasında oturan vaizlere benzemek, halkla daima beraber bulunmak, konuşmak, dertleşmek, onların suallerine cevap vermek, bakışlarından manalar çıkarmak istiyor. "Halka Doğru" halkla halkı seven okumuşlar arasında bir sohbet odası, bir müzakere meclisi olmak istiyor.

Fakat bu istek yerine gelebilmek için, halkımız da bize yardım etmelidir: Bize mektup yazmalı, sualler sormalı, gelip bizimle görüşmeli. Yoksa yalnız bizim isteğimizle iş olup bitmez. Tek elin havada sallanmasından ses çıkmaz.[65]

Akçura, halk arasında yaşayan mektep hocalarının, nahiye müdürlerinin, imam efendilerin, ziraat ve sıhhiye müfettişlerinin, halk içinde gördüklerini, bildiklerini düşündüklerini yazarak yardım edebileceklerini, kendilerinin onların da hizmetlerini beklediklerini söyler ve yazısının ilk bölümünü şöyle tamamlar: "Onlar da bizim kadar biliyorlar ki kendilerini asıl yaşatan, besleyen halktır. Halka borçludurlar. Halk sağlam ve zengin olmazsa, onlar da en sonunda aç kalacaklarını asla unutmamalıdırlar."

Akçura, yazı dizisinin ikinci bölümünde[66] eksikliklerin ve kabahatlerin sorumluları üzerinde durur. Ona göre halkın sorunlarından, sıkıntılarından elbette hükümet mesuldür ve bu konuda yüzyıllardır kabahatlidir. Ama Akçura, hükümeti suçlama kolaycılığından da kaçınmak ister. Öyle ki ona göre hükümet de "bizim gibi adamların bir araya gelmesi"nden oluşur. Bir memleketin hükümeti, o memleket halkının aynasıdır ve "hükümetten şikâyet etmek demek, kendimizden şikâyet etmek demektir. Hükümetin kusurları varsa, o bizim kusurlarımızdır. Hükümetin

65 Akçuraoğlu, "Halka", *Halka Doğru*, Yıl: 1 No: 22 (5 Eylül 1329), s. 171.
66 Akçuraoğlu, "Halka 2", *Halka Doğru*, Yıl: 1 No: 23 (12 Eylül 1329), s. 177-178.

iyi olmasını istersek, evvela kendimizi ıslah" etmemiz gerekir.

"Halka"nın üçüncü kısmında[67] Akçura, "hükümete muhtaç olmaksızın halkça, esnafça, köyce yapılabilecek işler"in neler olabileceği üzerinde örnekler vererek durur. Bunların esasını, köylünün ve esnafın birleşmesi, örgütlenmesi, sendikalaşması, ecnebi tüccara ve tefecilere karşı gücünü birleştirerek birlikte hareket etmesi oluşturur. Akçura bu konuda başka memleketlerin halklarını örnek verir. Ama sözünü ettiği memleketler Almanya, Fransa veya İsviçre gibi birden bire örnek alamayacağımız ülkeler değil, Rusya, Bulgaristan, Romanya gibi bize daha yakın memleketlerdir. Ruslardan, Romanyalılardan ve Bulgarlardan daha evvel hatıra gelen ise Rusya tebaası Türklerdir. Akçura, "bunların yaptıklarını Osmanlı Türkleri neden yapamasınlar?" diye sorar.

Yukarıda da belirtildiği gibi *Halka Doğru* millî iktisat politikası ve millî bir burjuvazi yaratılması yanlısıdır. İktisadi sorunlara da bu perspektiften çözümler aramıştır. Müslüman Türk esnaftan yana bir tavrı olan ve iktisadi politikalarında Müslüman Türkü ve Anadolu'yu esas alan İTC'nin bir nevi sözcülüğünü yapmış, esnafla ilişkilerin geliştirilmesinin yollarını araştırmıştır. Millî iktisat programının bir parçası olarak dergide kooperatifçilik tartışılmış ve savunulmuştur. Kendi türünden meslek gruplarının bir araya gelip örgütlenmesi, korporasyonlar önerilmiş ve desteklenmiştir.[68]

Yazısının dördüncü bölümünde[69] Akçura, halkın kendi imkânlarıyla kuracağı okullar üzerinde durur. Ona göre "Halka" başlıklı seri yazılarda anlatılanlar gerçekleştirilemeyecek hayaller değildir. Nitekim Kuzey Türkleri bunları hayata geçirmiştir.

67 Akçuraoğlu, "Halka 3", *Halka Doğru*, Yıl: 1 No: 25 (26 Eylül 1329), s. 193-194.

68 Derginin savunduğu iktisat politikaları için bk. Hüsnü Cemal Ocak, "Osmanlı İktisat Düşüncesinin Gelişiminde Halka Doğru Dergisinin Yeri", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, 2002).

69 Akçuraoğlu, "Halka 4", *Halka Doğru*, Yıl: 1 No: 27 (10 Teşrinievvel 1329), s. 209-211.

Akçura yazısını, halkın bütün bunları yapabilmesi için gereken "öncü" şartına yaptığı vurguyla bitirir: Halk, yani köylü ve esnaf bütün bunları yapabilmek için önüne düşüp yol gösterecek adamlara muhtaçtır. Başka ülkelerde de okumuş adamlar, hocalar, öğretmenler, üniversite öğrencileri vs. halkın mürşidi olmuştur. Osmanlı memleketinin İslâm olmayan halkı arasına, o halkın büyük mekteplerde tahsil görmüş, diploma almış gençlerinin girerek halka mahsus cemiyetler, mektepler açtıkları görülmektedir. Halk bir kez öğrendikten sonra artık kendisi de yapabilir. Fakat başta işi başlatıp yola koyulan daima okumuş adamlardır.

Yazı dizisinin son bölümü[70] "halka doğru gitme"ye ayrılmıştır. Akçura'nın deyişiyle, şimdi zengin, malumatlı, rahat ve kuvvetli görünen milletlerin hepsinde, mesela Almanlarda ve Ruslarda halkın ileri gelenleri yalnız şehirlerde oturup kalmamış, kasabalara, köylere gitmiş, oradaki halkı ilerletmeye, zenginleştirmeye, halkın insani, millî, vatani hislerini yükseltmeye uğraşmışlardır. Akçura, böyle halka doğru giden Sırpları, Bulgarları, Rumları kendi memleketimizde de görmüştür. Özellikle Seniçe kasabasında rastladığı Sırp öğretmen karı kocadan çok etkilenmiştir. Avrupa'nın en iyi okullarında okumuş, geniş ve ciddi malumat sahibi oldukları her sözlerinden anlaşılan, Fransızcayı ve Rusçayı mükemmel konuşan bu genç çiftle tanışmasını aktardıktan sonra şöyle yazar:

> Pek şaşılacak bir şey değil mi? Bu Sırp [o zamanlar Osmanlı Sırp] muallim, Avrupa'nın en büyük darülfünunlarından birisini ikmal etmiş, şahadetname almış, sonra kışın beş altı ay civar köye bile gidilemeyecek kadar dünyadan ayrı, medeniyetten mahrum ücra bir köye gitmiş, darülmuallimat şahadetnameli genç karısıyla, mekteb-i iptidaiye hocalığı ediyor! Bazı, yalnız mekteb-i iptidaiye hocalığı değil, bütün köyün, belki bütün o civarın da hocalığını ediyor. O, yalnız yedi sekiz yaşındaki köylü çocuklarına elifba öğretmiyor; bütün köye, belki bütün o havaliye adam olmayı, usullü çalışmayı, servet kazanmayı ve Sırplaşmayı

70 Akçuraoğlu Yusuf, "Halka 5", *Halka Doğru*, Yıl: 1 No: 31 (7 Teşrinisani 1329), s. 237-238.

öğretiyor. İşte asıl halka doğru gitmek böyle olur …
Seniçe ile Sırp hududu arasında bilmem hangi meçhul ve küçük köyün hocası olan bu Sırp genci, hiç mübalağasız söylüyorum ki payitahtımızın büyük mekteplerinde muallim veya müdür olan zatların birçoğundan ilimce, irfanca, hatta zekâca üstün idi. Bu yüksek emelli köy hocası, Sırbistan'ın da büyücek şehirlerinde muallim olabilirdi fakat o, köy muallimliğini arzu etmiş, karanlıklara girip ışık dağıtmayı, zaten hayli aydın yerlerde parlayıp göze çarpmaya tercih eylemişti… Böyle halka doğru giden gençlerin varlığını, sa'ylarının boşa gitmediğini vakayi-i ahire ispat etti: Düşmanımız Sırplıların bize galebeleri sebeplerinden bir büyüğü de böyle halka doğru giden, köy hocalığı eden darülfünun mezunlarının vücududur…[71]

Akçura, halka doğru gitmeye hazırlanan Rum gençlerini de iki yıl önce Atina Üniversitesi'nde görmüştür. Anadolu'nun dört bucağından gelip Atina'da tahsilini tamamlayan genç Osmanlı Rumlar, Anadolu içerilerine dağılmış, kasabalara ve köylere kadar gitmiş, okullar açmış, hocalık ve hekimlik etmiş, yani halka doğru gitmişlerdir. Kendi halklarının, Rumların maddi hastalıklarına ilaç vermiş, manevi hastalık olan cehaletlerini gidermeye çalışmış ve aynı zamanda Yunanlılık ulusal fikrini de aşılamışlardır.

Akçura yazısını, "Rum vatandaşlar böyle uğraşırken acaba bizim Türk gençleri ne yapıyor?" sorusuyla ve bu sorunun cevabını gelecek makalede bulmaya çalışacağını bildirerek sonlandırır.[72] Akçura'nın bu sorusundan bir süre önce, aydın Türk gençlerinin de halka doğru gitmeye başladıkları *Halka Doğru* sayfalarında ilan edilmekte, bu ilk halka doğru gidenlerin deneyimlerine yer verilmektedir.[73] II. Meşrutiyet dönemi, düşünsel düzlemde Türk halkçılığına tanıklık ettiği gibi eylem düzleminde "halka doğru" gidişlere de tanıklık etmiştir.

71 Akçuraoğlu Yusuf, "Halka 5", *Halka Doğru*, Yıl: 1 No: 31 (7 Teşrinisani 1329), s. 238.

72 Buna karşın, makalenin arkası gelmemiş ve yazı dizisi böylece yarım kalmıştır.

73 H. D., "Halka Doğru Gidenler", *Halka Doğru*, Yıl: 1 No: 24 (19 Eylül 1329), s. 185-186.

HALKA

YAZI DİZİSİ HAKKINDA

Yusuf Akçura'nın kaleme aldığı "Halka" başlıklı yazı dizisi, *Halka Doğru* dergisinde 1913 yılının Eylül-Kasım aylarında beş sayı boyunca tefrika edilmiş; ancak tamamlan(a)mamıştır.

HALKA[1]

Biz, "Halka Doğru" diye ad taktığımız bu cerideyi halk için, halka faydalı olmak için çıkarıyoruz. Halktan muradımız, köylükte yaşayan az toprak sahibi, yahut büsbütün topraksız rençperler; sonra şehirlerde geçinen ufak esnaf ve günlükçü ameleler, ırgatlardır. Biz, uzaktan uzağa bunların geçinişleri{nin} güç olduğunu, fakr u zaruret çektiklerini biliyoruz. Bazı köylüklerde toprak az, mahsul kâfi gelmiyor. Bazılarında iyi buğday, arpa çıkıyor, üzüm oluyor, türlü meyve, sebze yetişiyor. Ama bunları başka

1 Akçuraoğlu, "Halka", *Halka Doğru*, Yıl: 1 No: 22 (5 Eylül 1329), s. 169-172.

tarafa götürüp satmak için yol yok, demiryolu yok, araba yok.

Geçenlerde birisi anlatıyordu: Bursa'dan, şu İstanbul'un üç, dört saat ötesinde bulunan Bursa'dan İstanbul'a sebze, meyve getirebilmek için vasıta yokmuş! Bursa'da patlıcanın tanesini 3 paradan satacak adam bulamıyorlarmış da patlıcanlar çürüyormuş; İstanbul'da ise patlıcanın tanesi 15 paraya güç alınıyor. Hâlbuki Bursa'ya vapur var, şimendifer var! Bursa'nın hâli böyle olursa, artık Ankara ve Konya'yı siz düşünün! Satılamayan mahsulden elbette para çıkmaz. Türk köylülerinin hemen hepsi, tarlalarında pek eski, Nuh nebi zamanından kalma saban kullanıyorlar. Çoğu, gübre kullanmak nedir bilmiyor. Bir taraftan köyleri gübreden dağlar arasında kalıp pislikten çürüyor, öbür taraftan tarlaları gübresizlikten kısır kalıyor! Bu zavallılara yeni sabanlar, yeni tırpanları, döğenleri, türlü türlü harman makinelerini ne gösteren, ne de alıp veren var! Köydeki fakir halkın üstündeki en ağır bela sermayesizliktir. Köylünün ekseriya ne tohumu, ne de tohum almaya kâfi sermayesi bulunmuyor. Ona az faizle tohum veya parayı ödünç verecek adam da yok. Zavallı köylü Türk, beylere, ağalara, muhtekir sarraflara başvurmaya mecbur kalıyor. Bunlar başa baş faiz istiyorlar; bazen de yüze iki yüz aldıkları oluyor. Başka memleketlerde rençperin sıkıntılı zamanında imdadına yetişecek bankalar vardır. Banka en çok alırsa, yüzde on alır. Bizim Ziraat Bankası her yerde bulunmuyor, parası da yetişmiyor, üstesine köylüden ziyade beylere, ağalara para vermeyi daha emniyetli buluyor. Hasılı köylü yine Hacı Mıstık Ağa'ya, sarraf Bedros'a gidip tohum tedarik edeceğim derken, gelecek sene mahsulünü de elinden kaçırıyor...

Köylüklerimiz böyle, şehirlerde küçük esnafın hâli daha kötü. İstanbul'da, evvelleri bir hayli esnaf vardı: Terzi, kavaf, saraç, kaşıkçı, tarakçı, tornacı, marangoz, dülger, boyacı, çilingir, kalaycı, kazancı... daha da birçokcu. İnsan seneden seneye bunların eksildiğini, çarşılarının kapandığını görüyor. Avrupa'nın

sanayii bunları birer birer öldürüyor, yok ediyor. Sorarım size: Şimdi kaşıkçı esnafından, tarakçı esnafından kaç dükkân var? 50 sene evvel kaç dükkân vardı? Bu esnaf nereye gitti? Şimdi ne ile yaşıyor? Unutmayın ki bu esnafın çoğu Türk idi... Küçük esnafımız böyle birer birer yok olup giderse, şehirlerde oturan Türkler ne ile geçinecekler? Ya köylere çekilmekle, ya Avrupa malına burada tezgâhtarlık etmekle, yahut zaten pek çok olan memurları artırmakla... değil mi? Türk memurlar bundan böyle artamayacak, bilakis eksilecek çünkü hürriyet, müsavat olduğundan Rum, Ermeni vatandaş da artık kalem efendisi, asker zabiti olmak istiyor. Avrupa malına tezgâhtarlığı da bize, Türklere pek kaptırmıyorlar. Öteden beri Avrupa malını getirip satan gayrimüslim vatandaşlarımızdır. Öyle ise biz zavallı Türk esnafına şehri bırakıp köylere kaçmaktan gayri çare kalmayacak, yani şehirleri Türk olmayanlara bırakacağız. Bırakacağız değil, bırakıyoruz. Görmüyor musunuz ki İstanbul'da Türk gittikçe eksiliyor, Türk olmayan artıyor. Hele ecnebilerin, Frenklerin artması pek müthiş. Böylelikle birkaç sene sonra, İstanbul da tıpkı Beyoğlu gibi bir Frenk şehri olup çıkacak.

Esnaf böyle, ya amele, ırgat nasıl? Onların hâli bir (Allah)a kalmış. Zavallı Harputlu Hüseyin, yüz okka gelen yükünü, sırtından Kızılırmak gibi ter akıta akıta Galata gümrüğünden Karaköy'e, Yemiş İskelesi'nden Asmaaltı'na taşır, taşır da nihayet gününe iki çeyrekten fazla düşüremez. Her gün ekmek peynirden başka bir şey yemez de yine uzakta kalan yarı aç ailesine birkaç ayda birkaç yüz kuruş biriktiremez. Hele o ırgatcıklar! Şirket-i Hayriye iskelesinde on iki, on üç yaşındaki Anadolu yavrucaklarını gördükçe daima yüreğim sızlar, göz{üm} yaşarır. O zavallılar, o yaştan başlayarak okumamaya, yazmamaya, sanat öğrenmemeye, en ağır ve en ucuz hizmete, hamallık etmeye mahkûmdurlar. Onları düşünen, eden hiç yok.

Halkımızın parası pulu artmıyor; işi, sanatı ileri gitmiyor;

yıldan yıla fakirleşiyoruz. Böyle para pulun, iş ve sanatın ileri geri gitmesini araştıran bir fen vardır, ona "ilm-i iktisat" derler. Okumuş adamlar, bütün şimdiye kadar söylediğimiz şeylere, "iktisat meseleleri", "iktisadi ahval" ismini verirler. Ulemaca söylersek, Osmanlı Türklerinin iktisadi ahvali gittikçe fenalaşıyor, diyeceğiz. Bir milletin ahval-i iktisadiyyesinin fenalaşması, muharebelerde yenilmekten, kaleler kaybetmekten daha korkunçtur. Çabuk çaresine girişilmezse, Allah etmesin, o millet ölür, kaybolur.

Mesail-i iktisadiye kadar, belki ondan daha mühim yalnız bir şey vardır; o da milletin hastalıksız, sağlam, dinç olup, vaktinde evlenip, çok çocuk dünyaya getirmesi. Bilmem bunun ehemmiyetini uzun uzadıya anlatmaya lüzum var mı?

Herkes, söylemeden bilebilir ki eğer insanlar cılız olursa çabuk ve çok hastalanırlar. Hastalıklı adamlar çabuk ölürler. Cılız ve hastaların çoluk çocuğu ya hiç olmaz, ya az olur, bu az olanlar da ana babaları gibi belki onlardan ziyade sıska ve hasta olurlar. Hasta, sıska, cılız, çelimsiz adamlar, adamakıllı çalışamazlar, ne kendilerini ne de ailelerini geçindiremezler. Hele, Allah saklasın, verem gibi, frengi gibi, sıtma gibi hastalıklar salgın hâlini alırsa pek korkunçtur. Bu hastalıklar milleti kırar, götürür. Bu hastalıklar, en kanlı muharebelerden pek çok fazla adam öldürür. Bir millet, adamların bir araya gelmesinden çıkar. Milleti yapan adamlar, böyle hastalıktan kırılırsa, çoluk çocuk azalırsa, tabii o millet küçüldükçe küçülür, sonra biter. Böyle hastalıklardan, hastalıkların sebeplerinden, hastalıkların önü nasıl alınmak lazım geleceğinden bahseden de bir fen vardır; ona "hıfzıssıhha" derler.

Hastalıklara dair söylediğimiz şeyler, "sıhhi meseleler", "sıhhi ahval"dir. Anadolu'nun sıhhi ahvali de iktisadi ahvalinden iyi değildir. Her tarafta sıtma var, bazı vilayetlerde frengi var, verem var.

Bir memleketin iktisadi ahvaliyle sıhhi ahvali arasında sıkı bir münasebet vardır. Öyle ya, insan fakir olup da adamakıllı yiyip içemez, giyinip kuşanamaz, sıcak dam altında yatamazsa, tabii

çabuk hastalanır ve para kazanmak için gurbetlerde çok gezerse, çabuk evlenemez, kötü hastalıklara yakalanır. Kezalik, sıhhati yolunda olmayan adamlar da iyi çalışıp çok para kazanamazlar. Sözün kısası, sağlık ile zenginlik birbirine sımsıkı bağlıdır.

Şimdi, halkımızın paraca ve vücutça olan eksikliklerini, hastalıklarını azıcık saydık. Bu, bu kadarla bitmez, araştırıldıkça, düşünüldükçe çıkar. Fakat bu günlük bu kadarı da yeter. Bizim asıl maksadımız halka hastalıklarını sayıp dökerek canını sıkmak, ümidini, keyfini kaçırmak değildir. Maksadımız bu fenalıkların, bu hastalıkların sebeplerini, mesullerini arayıp çıkarmak, sonra elimizden geldiği kadar o sebeplerin ortadan kaldırılması için çareler aramaktır. Çoğunuz bilir ki bir hekim hastayı muayene ettimi, ilk önce hastanın hastalıklarını bilmeye, anlamaya çalışır, sonra ona göre ilacını tertip eder. İşte bizim görebildiğimiz fenalıkların hastalıkların bazılarını yukarıya yazdık. Fakat şüphe etmiyoruz ki göremediklerimiz, görebildiklerimizden pek çok fazladır.

E, biz kalanlarını nasıl görebileceğiz? "Halka doğru" giderek, köyleri gezerek, esnaf arasına karışarak, onlarla konuşarak, dertleşerek... Bu pek doğru! Lakin halk da biraz bize doğru gelmemeli midir? Esnafımızın, rençperlerimizin yazı bilenleri, hâl ve ahvaline dair bize mektuplar yazsalar, idarehanemize gelip bizimle görüşseler ne kadar iyi olurdu. Bir taraftan biz, yani okumuş tabaka halk arasında malumat toplayarak, elimizden gelen hizmette bulunurduk; diğer taraftan halk bizim aramıza girip malumat verir ve dertlerini, dileklerini anlatırdı. Böylece, çalışan halk ile halk için çalışanlar arasında dostluk, kardeşlik bağları bağlanırdı; hep birden milletimizin kurtulmasına, yükselmesine uğraşmış olurduk.

Şimdiye kadar "Halka Doğru"nun vaziyeti minbere çıkmış hatip efendiyi andırıyor. Halka faydalı olacak diye şiirler okuyoruz, hikâyeler anlatıyoruz ama halk bunları anlıyor mu, dinliyor mu?

Yoksa biz okurken o tatlı tatlı uyuyor mu? Bundan sonra "Halka Doğru" caminin döşemesinde, halkın arasında oturan vaizlere benzemek, halkla daima beraber bulunmak, konuşmak, dertleşmek, onların suallerine cevap vermek, bakışlarından manalar çıkarmak istiyor. "Halka Doğru" halkla halkı seven okumuşlar arasında bir sohbet odası, bir müzakere meclisi olmak istiyor.

Fakat bu istek yerine gelebilmek için, halkımız da bize yardım etmelidir: Bize mektup yazmalı, sualler sormalı, gelip bizimle görüşmeli. Yoksa yalnız bizim isteğimizle iş olup bitmez. Tek elin havada sallanmasından ses çıkmaz.

Halk arasında yaşayan mektep hocaları, nahiye müdürleri, imam efendiler, ziraat müfettişleri, sıhhiye müfettişleri himmet ederlerse çok, ama pek çok yardım edebilirler. Ezcümle halk içinde gördüklerini, bildiklerini, düşündüklerini güzel güzel yazabilirler. Bu yolda himmetlerini beklemeye, kendimizi pek haklı zannediyoruz. Onlar da bizim kadar biliyorlar ki kendilerini asıl yaşatan, besleyen halktır. Halka borçludurlar. Halk sağlam ve zengin olmazsa, onlar da en sonunda aç kalacaklarını asla unutmamalıdırlar.

Akçuraoğlu

HALKA 2[2]

Geçen hafta eksikliklerimizden, kusurlarımızdan hatırımıza gelenleri sayıp dökmüştük. Bu sefer, bu eksikliklerin, bu kusurların kabahatlisi, mesulü kim olduğunu azıcık düşünelim.

Bizde bir âdet var: Kusuru, kabahati kendi üstümüze almak hiç istemeyiz; kabahat bir samur kürk olsa kimse onu üstüne almaz, deriz. Bereket versin her kabahati kolay yükleteceğimiz birisi var ki o da hükümet. Fenalık, kusur, kabahat oldumu, vur abalıya, haydi hükümetin omuzuna! Geçen sefer, memlekette yol yok, şimendifer yok, ziraatımız ilerlemiyor, rençper para bulamıyor,

2 Akçuraoğlu, "Halka 2", *Halka Doğru*, Yıl: 1 No: 23 (12 Eylül 1329), s. 177-178.

ticaret iyi değil, sınaatimiz bitiyor, alış verişte kesat var, halkımız arasında verem, sıtma, frengi gibi hastalıklar artıyor, demiştik. Bunu okuyanların da hepsi mutlaka "e, biz ne yapabiliriz, bunların mesulü hükümet" demişlerdir. Evet, niçin hükümet, yol, şimendifer yaptırmıyor? Niçin ziraatı ilerletecek tedbirler kurmuyor? Niçin sınaati iyileştirmiyor? Niçin kesatın önünü alınıyor? Niçin hastalıkları kökünden kazımıyor? Bu doğru; hükümetin yapacağı birçok iş varken, birkaç yüz yıldan beri hükümet vazifesini hakkıyla yapmamıştır. Hükümetin kusuru pek çok. Büyük yolları, demiryollarını bizde ancak hükümet yapabilir. Keza rençpere az faizle ödünç para verecek büyük sarraflığı, yani bankacılığı da asıl hükümet yapabilir. Hükümet Ziraat Bankası'nı büyüttümü, her tarafa şubeler açıp lüzumunda rençpere sermaye verebildimi, muhtekirler, sarraflar, mütegallibeler kendiliğinden düşer; demek halkı onlardan kurtarmak da hükümetin vazifesidir. Yeni ziraat usullerini, ziraat makinelerini rençpere öğretecek, gösterecek de hükümettir. Hâlbuki hükümetin ziraat müfettişlerinin çoğunun amelî ziraattan hiç haberleri yok. Hükümetin numune tarlalarının ekserisi adi tarlalar kadar mahsul veremiyor; ziraat makinelerini göstermiyor, öğretmiyor, veresiye satmıyor. Bu böyle: Hükümet kusurlu, hem çok kusurlu.

Lakin hükümet, hükümet... diyip dururuz; hükümet nedir? Ne olacak, bizim gibi adamların bir araya gelmesi. O adamlara "memur" diyoruz. Memurların hepsine birden de hükümet diyoruz. Memurların türlüsü vardır: Kimi yüksek dereceli olur, çok maaş alır, İstanbul'da oturur; kimi köylerde gezer, az maaş alır, mansıbı küçüktür. Kimi iş bilir, çalışır; kimi iş de bilmez, çalışmaz da. Daha ne bileyim ben? Tıpkı başka insanlar gibi akıllısı da var, ahmağı da; iyisi de var, kötüsü de; çalışanı da var, tembeli de.

Sonra, bu memurlar, yani hükümet dediğimiz şeyin bu canlı parçaları, bizim kardeşimiz, amcamız, amca oğlumuz, dayımızın torunu falandır. Hiçbiri gökten inmiş yahut başka taraftan gelmiş

değildir. Onlar da tıpkı bize benzerler, bizim halkın çoğu tembelse hükümet de tembel olur; halkın çoğu cahilse, hükümet de cahil olur; halkın çoğu akılsızsa, hükümet de akılsız olur. Onun için bir memleketin hükümeti, o memleket halkının aynasıdır, demişler.

İyi bilmeliyiz ki hükümetten şikâyet etmek demek, kendimizden şikâyet etmek demektir. Hükümetin kusurları varsa, o bizim kusurlarımızdır. Hükümetin iyi olmasını istersek, evvela kendimizi ıslah etmeliyiz.

Bundan başka, hükümete muhtaç olmaksızın kendi kendimize, halkça, esnaf ça, köyce yapabileceğimiz işler de az değildir. O gibi işlere dair, inşallah, gelecek sayılarda konuşuruz.

Akçuraoğlu

HALKA 3[3]

Bundan evvelki "halka" yazdığımızın sonunda demiştik ki "hükümete muhtaç olmaksızın, halkça, esnaf ça, köyce yapabileceğimiz işler de az değildir." Şimdi o az olmayan işlerin hatıra gelenlerini söyleyelim.

Başka memleketlerin halkı, yani esnafları, köylüleri, her şeyi hükümetten beklemezler; kendi kendilerine de davranırlar. Ve böylece hükümetin hiç yardımı olmaksızın, ziraata, ticarete faydalı bir hayli şeyler yapabilmişlerdir. Başka memleketler dediğim zaman, öyle bazı yüksekten uçar arkadaşlarımız gibi Almanya'yı, Fransa'yı, İsviçre'yi murat etmiyorum. O memleketler pek ileri gitmişler, biz birdenbire onları örnek ve misal alamayız. Başka memleketlerden maksadım, Rusya, Bulgaristan, Romanya gibi bilgi, marifet ve çalışma cihetinden bize daha yakın memleketlerdir. Ruslardan, Romanyalılardan, Bulgarlardan daha evvel hatırıma gelen, Rusya tebaası Türk kardeşlerimiz oldu. Bunların yaptıklarını Osmanlı Türkleri neden yapamasınlar?

Köylülerin, esnafların kendi kendilerine yapabildikleri şeylerin

3 Akçuraoğlu, "Halka 3", *Halka Doğru*, Yıl: 1 No: 25 (26 Eylül 1329), s. 193-194.

en çabuk hatıra gelenleri şunlardır: Ufak borç cemiyetleri, çift avadanlıkları "ziraat aletleri" satın alma cemiyetleri, mahsulatı yahut mamulatı doğrudan doğruya satmak cemiyetleri; çocuk mektepleri, rençper mektepleri, çırak mektepleri... Şimdilik bu kadarı da yetişir.

Ufak borç cemiyetleri, küçük esnafı, rençperi, ameleyi parasızlıktan, tohumsuzluktan, sermayesizlikten bir dereceye kadar kurtarır. Bu zavallıları muhtekirlerin, sarrafların, mütegallibelerin, ecnebi tüccar ve sermayedarların demir boyunduruğu altına girmekten bir derece esirger. Ufak borç cemiyetlerinin nasıl yapıldığını ayrıca yazarız. Ve iyice anlatmaya çalışırız. Şimdilik şu kadar söyleyelim ki bunun esası, rençperin, esnafın, amelenin paralıca zamanlarında beş on parasını bir araya toplayıp bir sandık yapmak, sonra o parayı maya tutup, türlü vasıtalarla, mesela bir bankaya itibar açtırarak, toprak ve itibarla temin olunmuş esham çıkararak sermayeyi artırmak ve sonra sıkıntılı vakitlerinde ufak borç cemiyetine girmiş adamlara sandıktan ödünç para vermekten ibarettir. Ufak borç cemiyetlerini bir köy halkı yahut bir sınaatle meşgul esnaf bir araya gelip yapabilirler. Sonra birkaç köyün yahut birkaç türlü esnafın ufak borç cemiyetleri, kendi aralarında bir ittifak yapıp, birbiri ile yardımlaşarak, sermayelerini artırabilirler, işlerini büyütebilirler.

Bizim köylüler fakirdir, hiçbirisi sırf kendi parasıyla yeni ziraat aletlerini satın alamazlar. Çünkü pulluklar, tırmıklar, hele harman makineleri ile onları çevirecek ateşli makineler hayli pahalıdır. Ama, damlaya damlaya göl olur, derler. Eğer bir köyün ahalisi bir araya gelip, para toplayıp, yeni ziraat aletleri satın alma cemiyeti yaparlarsa, o para ile hiç olmazsa birkaç yeni çift avadanlığı almak, sonra bunları nöbetle kullanmak kabil olabilir. Aletlerin pek pahalılarını almaya bir köyün de toplanmış parası kifayet etmez fakat birkaç köyün yeni çift avadanlığı satın alma cemiyeti bir araya gelip ittifakla iş görürse, birkaç yakın köye büyücek

ziraat aletleri, mesela makineli harman ve döven aletleri alınabilir ve bunlar da tıpkı damızlık aygırlar, boğalar gibi köyden köye yürütülüp kullanılır. Ben Şam-ı Şerif tarlalarında, bazı zengin paşaların ziraat aletlerini köylü rençperlerin böyle gezdirip istifade ettiklerini ve paşa efendilere bunun için ayrıca kira verdiklerini gözümle gördüm. Çift avadanlığı satan fabrikalar, bunların parasını derhal ödetmezler, birkaç sene mühletle yavaş yavaş tediye olunur. Bu da kolaylıktır. Bir de ufak borç cemiyetleri yeni ziraat aletleri satın alma cemiyetlerine yardım edebilirler; şimdi çok kullanılan bir tabir ile teşrik-i mesai eyleyebilirler.

Mahsulatı yahut mamulatı doğrudan doğruya satmak cemiyetlerinin bir tanesi İzmir'de yapılmak üzeredir. Geçenlerde gazeteler yazıyordu; İzmir'in incircileri, şimdiye kadar hep öteden beriden, Yunan'dan, İtalyan'dan gelme yabancı heriflere kazandırmak üzere çalıştıklarından, artık bıkıp usanmışlar, kendi imkanlarıyla başkalarının zenginleşmesinin önünü almak yollarını düşünmeye başlamışlar ve bunun için incir sendikası yapmaya karar vermişler. İşte bu incir sendikası denilen şey bir cemiyettir, incir mahsulünü doğrudan doğruya satmak, ortaya başka vasıtaları, tüccarları karıştırıp, kaymağı başkasına kaptırmamak için yapılan bir cemiyettir. Şimdiye kadar incirciler, parasız zamanda Yunanlı, İtalyan, İngiliz tüccardan ödünç para alıyor ve ona mukabil mahsul vaktinde incir vermeyi taahhüt ediyordu. Ödünç para aldığı zaman rençper sıkıntıda olduğundan, tüccar incirin fiyatını o sıkıntılı zamanda gayet ucuz tayin ettirip rençperin kazancını bitiriyordu. Zavallı rençper ne yapsın? Razı olmazsa büsbütün aç kalacak. Yunanlı tüccar, hiç olmazsa açlıktan ölmeyecek kadar bir kâr veriyor. Böylece bütün Aydın vilayetinin incircileri, Yunanlı tüccarın yalnız boğaz tokluğuna çalışır esirleri olmuştu. İşte şimdi incir mahsulünü doğrudan doğruya satmak için bir cemiyet, Frenkçe tabiri bir sendika yapılarak bunun önü alınmak isteniliyor.

Aydın incircilerine böyle cemiyetler lazım olduğu kadar başka

rençperlere de lazımdır. Yalnız rençperlere değil, sanatkârlara, mesela halıcılara da lazımdır. Bugün Anadolu'nun bütün halıcıları "oryantal karpet" denilen Amerikan tüccarlarının kölesidir. Halıcılarımız çalışmalarına karşılık hiç kâr alamıyorlar. Bunların da mamulatı doğrudan doğruya satmak cemiyetlerine ihtiyaçları vardır.

Bu cemiyetlere dair tafsilatı ve mektepler işini inşallah gelecek sefer yazarız.

Akçuraoğlu

HALKA 4[4]

Geçen gün halkın kendiliğinden yapması lazım gelen şeyleri anlatmaya girişmiştik. Birden bire hatırımıza gelenler, ufak borç cemiyetleri, çift avadanlıkları satın alma cemiyetleri, mahsulatı yahut mamulatı doğrudan doğruya satmak cemiyetleri; çocuk mektepleri, rençper mektepleri, çırak mektepleri demiştik. Sonra, yapılabilecek cemiyetlere dair de kısaca malumat vermiştik. Şimdi sıra mekteplere geldi.

Köylerde, kasabaların mahallelerinde, çocuklar için evkafın yahut hükümetin mektebi yoksa köylüler, mahalleliler mektep açabilirler. Bunların masrafı pek az bir şeydir. Hem o masraf tıpkı iyi tarlaya atılan tohuma benzer; üç dört yıl sonra sekiz on misli mahsul verir. Köylüler el birliğiyle bir ev yapıvererek, içine sanatını bilir bir hoca oturttularmı, köy mektebi oldu bitti demektir. Mahsuller iyi olup, köylünün eline avucuna birkaç para girdikçe, o mektebin eksiği, gediği yamanır, doldurulur. Mesela çocukların oturması için sıralar yaptırılır, hocaya bir sedirle bir masa tedarik olunur, sonra yazı yazmakta kolaylık için tebeşir ve yazı tahtası alınır, kitaplar alınır; daha da para bulunabilirse harita falan da getirtilir.

4 Akçuraoğlu, "Halka 4", *Halka Doğru*, Yıl: 1 No: 27 (10 Teşrinievvel 1329), s. 209-211.

Bizde tuhaf bir âdet vardır. Her şeyi büyükten, mükemmelinden tutturmak isteriz. Küçükten başlayıp yavaş yavaş ilerlemeyi sevmeyiz. Olacaksa, en mükemmeli olmalı... Mahalle mektebi, çocuk mektebi dendimi, bizim maarifçilerin gözleri önüne mutlaka Almanya'nın, İsviçre'nin, daha bilmem nerenin saray gibi çocuk mektepleri gelir. Ve onların benzerini yapabilinceye kadar, Nasrettin Hoca gibi gökten inecek parayı bekler dururlar. Para inmez, mektep de yapılmaz. Almanya'nın, İsviçre'nin mektepleri de öyle birden bire, bugün görülen mükemmel hâle gelmemişlerdir. Bu hâle getirmek için o milletler birkaç yüzyıl çalışmışlar, zenginleşmişler, zenginleştikçe her şeyleri gibi mektepleri de mükemmelleşmiş...

Bizim yani halkın köylerde, kasabalarda, şehirlerde yapacağımız çocuk mektepleri, gayet sade başlamalıdır. Sıcakça bir oda ile biraz işini bilir ve sever bir hoca yetişir. Sonra seneden seneye iyileştirmeli.

Çocuk mektepleri olan köylerin, kasabaların birkaçı bir araya gelip, dişlerinden, tırnaklarından artırabildikleri para ile rençper mektepleri yapmak yoluna da girmelidirler. Rençper mekteplerine masraf biraz fazlaca gider ama adamakıllı yapılabilirse faydası pek çok olur. Bunlarda çocuklara hatta akşam dersleri ile gençlere, isteyen yaşlılara bile yeni çift avadanlıkları gösterilir, o avadanlıkların nasıl kullanılacağı anlatılır ve onları kullanmaktan çıkacak faydalar söylenir. Tarlalara çıkılıp yeni avadanlıklarla iş görülür, yani tarlalar sürülür, mahsul toplanır, harman yapılır. Yeni çift avadanlıklarını satan kumpanyalar, belki de şimendifer kumpanyaları rençper mekteplerine yol göstererek, iş öğreterek yardım da ederler. Çünkü onlara avadanlık satmak, mahsul çoğaldıktan sonra mahsulü taşımak kazancı var. İşittiğime göre Anadolu Şimendifer Kumpanyası, yeni avadanlıkları köylülere göstermek, kullandırmak için epey uğraşmış ve hâlâ da uğraşıyormuş.

Eğer evvelce söylediğimiz ufak borç, avadanlık alma, mahsul

satma cemiyetleri yapılırsa, onların da bu rençper mekteplerine paraca yardımları dokunabilir.

Çırak mektepleri, kasabalarda, şehirlerde yapılmalıdırlar. Esnaf, kendi aralarında para toplayıp, çıraklarına mahsus mektep açar. Bu mekteplerde okuyup yazma öğretildikten sonra hesap gibi, çizgi çizmek, resim yapmak gibi sanatlarına yarayacak ilimler de kısaca, sadece gösterilir. Çıraklar, sabahleyin iki üç saat mektepte bulunduktan sonra dükkânlarına gelerek çalışırlar. Mektepte okudukları işlerini kolaylaştırır, içlerinden istidatlıları, mektepte okuduklarından faydalanarak sanatlarını ileri götürmeye, terakki ettirmeye de muvaffak olabilirler.

Birkaç haftadan beri "halka" diye yazageldiklerimiz şeyler yapılamayacak hayaller değildir. Bunların çoğu, evvelce de dediğimiz gibi şimal Türkleri arasında yapılmıştır.

Öksüz çocuk kendi göbeğini kendi keser, derler. Şimal Türkleri, dört, beş yüzyıl evvel kendi hükümetlerini kaybedip öksüz kaldılar. Üvey ana ne kadar şefkatli olsa yine üveydir. Şimal Türkleri kendi göbeklerini kendileri kesiyorlar, hükümetten pek çok şey beklemiyorlar. Ama Osmanlı Türkleri aksine olarak hep hükümete dayanmışlar, her şeyi hükümetten beklemişler, âdeta nazlı çocuk kesilmişler. Bunun için kendiliklerinden hiçbir şey yapamıyorlar; elma piş ağzıma düş diyorlar, bekliyorlar. Artık bu fena tabiatı terk edecek zamandayız. Görüyoruz ki ana hükümet her derdimize çare ve deva olamıyor. İş başımıza düştü. Hamdolsun, bir müddettir az çok kımıldanma eserleri var. İstanbul'da bir çırak mektebi açılalı üç dört yıl oldu. Şam'da esnaf cemiyetleri tarafından açılmış birkaç iptidaiye ve rüştiye mektebi{ni} kendi gözümle gördüm.

Halk, yani köylü ve esnaf bunları yapabilmek için önüne düşüp yol gösterecek adamlara muhtaçtır. Zaten başka memleketlerde de halkın mürşidi, okumuş adamlar, hocalar, muallimler, darülfünun talebesi falan olmuştur. Osmanlı memleketinin İslâm

olmayan halkı arasına o halkın büyük mekteplerde tahsil görmüş, şahadetname almış gençleri girerek halka mahsus cemiyetler, mektepler açtıklarını her gün görüyoruz. Halk öğrendikten sonra artık kendisi de yapabiliyor. Açılmışları devam ettiriyor, yeniden yeniye de açıyor fakat başta işe başlayıp yola koyan daima okumuş adamlardır.

Eskiden İslâm âleminde ve bugün başka memleketlerde okumuşların halk arasına nasıl girdiklerine ve şimdi bizim okumuşların nasıl girmesi icap ettiğine dair, inşallah, gelecek sayıda konuşuruz.

Akçuraoğlu

HALKA 5[5]

Evvelki makalemizde [1][6] halkın, yani köylü ve esnafın mektepler, cemiyetler yapabilmesi için önüne düşüp yol gösterecek okumuş adamlara ihtiyacı var demiş ve başka memleketlerde hoca, muallim, büyük mektepler talebesi gibi okumuş adamlar{ın} halk arasına girerek bu vazifeyi ifa etmekte olduklarını söylemiştik.

Vakıa şimdi zengin, malumatlı, rahat ve kuvvetli görünen milletlerin hepsinde böyle olmuştur. Mesela Almanlarda, Ruslarda halkın ileri gelenleri yalnız şehirlerde oturup kalmamışlar, kasabalara, köylere gitmişler, oradaki halkı öğretmeye, ilerletmeye, yoluyla çalışmaya, zenginleşmeye, halkın insani, millî, vatani hislerini yükseltmeye uğraşmışlardır. Ben kendim böyle halka doğru giden Sırpları, Bulgarları, Rumları kendi memleketimizde de gördüm. Hele "Seniçe"de tesadüf ettiğim Sırp muallimlerini hiç unutamayacağım. Üç yıl evvelisi, Yeni Pazar Sancağı'nda seyahat ediyordum. Sancağa Bosna hududundan girmiş ve yolsuz yollardan, dağlar taşlar arasından beygir üstünde geçerek, nihayet düzce bir yerde kurulu Seniçe kasabasına gelip yetişmiştim. Ka-

5 Akçuraoğlu Yusuf, "Halka 5", *Halka Doğru*, Yıl: 1 No: 31 (7 Teşrinisani 1329), s. 237-238.

6 "Halka 4", No: 27.

sabanın en uzaktan görünen binası, iki katlı, beyaz boyalı büyük bir taş evdi. Ben önce bu evi, hükümet konağı sanmıştım. Bir Sırp iptidaiye mektebi olduğunu sonradan kasabada öğrendim. İslâm mekteplerinin iptidaiyesini değil, rüştiye ve idadiyesini dahi, kasabaya girdikten sonra bile arayıp bulmak zorca idi. Öğlen üstü Sırp mektebine gittim. Meğer o gün muallimlerin içtimaları varmış. Etraf köylerin muallime ve muallimleri Seniçe mektebine toplanmışlar, "talim ve terbiye meselelerini" müzakere ediyorlarmış. Muallimler bana öyle dediler; bilmem söyledikleri tamamen doğru mudur? Hükümetin, maarif müdürünün, tabii bu içtimadan falan hiç haberi yoktu. Hatta bana refakat eden, mekteb-i idadiye müdür muavini bey galiba şimdiye kadar bu mektebe bir defa bile olsun uğramamıştı. Her dershaneye asılan eski Sırp kralzadesinin resmini bile tanıyamıyordu!... Ne ise bunlar bahsimizden hariç, geçelim. Böyle on, on iki Sırp muallime ve muallimine bir arada rastlamak, benim için büyük bir talih idi. Hemen konuşmaya, dersleri, işleri, çalışmaları hakkında malumat almaya başladım. İçlerinden, bilahare karı koca olduklarını anladığım bir muallime ile bir muallim en ziyade nazar-ı dikkatimi celp etti: Bu genç köy hocasıyla karısı, pek iyi Rusça ve Fransızca konuşuyorlardı, her sözlerinden ciddi ve geniş malumat sahibi oldukları anlaşılıyordu. Hocadan sordum:

– Nerede okudunuz?

– Evvela Belgrat'ta darülmuallimini ikmal ettim; sonra Heidelberg'de [Heidelberg, Almanya şehirlerinden birisidir; pek meşhur bir darülfünunu vardır.] felsefe şubesini bitirdim.

– Muhterem zevceniz?

– O yalnız Belgrat darülmuallimatını ikmal etti fakat sonradan ben onun da Fransızca, Almanca ve pedagojide terakkisine, elimden geldiği kadar çalıştım. Zaten vaktimiz pek müsait: Ortalığı kış basınca, biz köyün mektebinde karla mahsur kalırız. Beş altı ay dünya ile münasebetimiz kesilir. Yollarımızın hâlini elbette

gördünüz, yazın bile onlardan geçebilmek bir kahramanlıktır; kışın kahramanlar bile geçemez. Ne Sırbistan hududuna yetişmek, ne Seniçe'ye gelebilmek asla mümkün olamaz.

Pek şaşılacak bir şey değil mi? Bu Sırp [o zamanlar Osmanlı Sırp] muallim, Avrupa'nın en büyük darülfünunlarından birisini ikmal etmiş, şahadetname almış, sonra kışın beş altı ay civar köye bile gidilemeyecek kadar dünyadan ayrı, medeniyetten mahrum ücra bir köye gitmiş, darülmuallimat şahadetnameli genç karısıyla, mekteb-i iptidaiye hocalığı ediyor! Bazı, yalnız mekteb-i iptidaiye hocalığı değil, bütün köyün, belki bütün o civarın da hocalığını ediyor. O, yalnız yedi sekiz yaşındaki köylü çocuklarına elifba öğretmiyor; bütün köye, belki bütün o havaliye adam olmayı, usullü çalışmayı, servet kazanmayı ve Sırplaşmayı öğretiyor. İşte asıl halka doğru gitmek böyle olur...

Seniçe ile Sırp hududu arasında bilmem hangi meçhul ve küçük köyün hocası olan bu Sırp genç, hiç mübalağasız söylüyorum ki payitahtımızın büyük mekteplerinde muallim veya müdür olan zatların birçoğundan ilimce, irfanca, hatta zekâca üstün idi. Bu yüksek emelli köy hocası, Sırbistan'ın da büyücek şehirlerinde muallim olabilirdi fakat o, köy muallimliğini arzu etmiş, karanlıklara girip ışık dağıtmayı, zaten hayli aydın yerlerde parlayıp göze çarpmaya tercih eylemişti... Böyle halka doğru giden gençlerin varlığını, sa'ylarının boşa gitmediğini vakayi-i ahire ispat etti: Düşmanımız Sırplıların bize galebeleri sebeplerinden bir büyüğü de böyle halka doğru giden, köy hocalığı eden darülfünun mezunlarının vücududur...

İki sene evvel halka doğru gitmeye hazırlanan Rum gençlerini de Atina Darülfünunu'nun salonlarında görmüştüm.

Bunlar, Anadolu'nun kıyılarından, içerilerinden, Trabzon'dan, Samsun'dan, Kayseri'den, Ankara'dan gelmişler, Atina Darülfünunu'na talebe olmuşlardı.

Atina Darülfünunu bunlar nazarında, hatta bir kısım Avrupa-

lılar nazarında bile, Şark'ın irfan ve ziya ocağıdır: Bilgi ve aydınlık Şark'a, oradan dağılacakmış... Atina'da tahsilini bitiren genç Osmanlı Rumlar, Anadolu içerilerine dağılıyorlar, kasabalara, köylere kadar gidiyorlar, mektepler açıyorlar, hocalık ediyorlar, hekimlik ediyorlar, yani halka gidiyorlar, kendi halklarının, Rumların maddi hastalıklarına ilaç veriyorlar, manevi hastalık olan cehillerini gidermeye çalışıyorlar ve aynı zamanda umumi Helenlik [Yunanlılık] fikr-i millîsini de aşılıyorlar...

Rum vatandaşlar böyle uğraşırken, acaba bizim Türk gençleri ne yapıyor? Bu sualin cevabını gelecek makalede bulmaya çalışırız.

Akçuraoğlu

İLK TÜRK "HALKA DOĞRU" EYLEMİ ve İLK "HALKA DOĞRU GİDENLER"*

Türk halkçılığının beslendiği kaynaklardan olan Narodnizm'in (Rus halkçılığı) en dikkat çekici yönlerinden biri, 1873-1874 yıllarında gerçekleştirilen büyük "halka doğru gitme" kampanyasıdır. Rusya'da 1873-1874'te binlerce devrimci genç, "halka doğru" şiarıyla, köylü giysileri giyerek ve büyük bir coşkuyla kentlerden köylere, yani halka doğru gitmişlerdir. Çarlık rejimini devirmek ve ülkeyi kurtarmak için köylüleri ayaklandırmayı hedefleyen bu kendiliğinden hareket başarısızlıkla sonuçlanmış olsa da o güne dek tarihte benzeri görülmemiş çarpıcı bir örnek olarak kalmıştır.[1]

* Bu yazı ilk kez "İlk Türk 'Halka Doğru Gitme' Eylemi ve İlk 'Halka Doğru Gidenler'", *Teori*, Sayı: 204 (Ocak 2007), s. 40-55'te yayımlanmıştır.

1 Andrzej Walicki, *Rus Düşünce Tarihi 1760-1900 Aydınlanmadan Marksizme*, Alâeddin Şenel (çev.), 1. Basım, Ankara: V Yayınları, Şubat 1987, s. 205-206; Paul Taggart, *Popülizm*, Barış Yıldırım (çev.), 1. Basım, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, Ekim 2004, s. 59, 65-67.

Daha II. Abdülhamit döneminde Narodnizm'den beslenmeye başlayan Türk milliyetçiliği/halkçılığı, 1908 Devrimi'yle başlayan II. Meşrutiyet döneminde düşünsel ve örgütsel düzlemde dikkate değer bir gelişme göstermiştir. Dahası, ilk "halka doğru gitme" eylem(ler)ine de bu dönemde girişilmiştir. Başka bir deyişle, düşünce sahasında belli bir olgunluğa ulaşan halkçı Türkçülük, fiiliyat sahasına da geçmiş ve doğrudan doğruya halka yönelmiş, halka gitmiştir.

İlk Türk "halka doğru gitme" hareketinden ve ilk "halka doğru gidenler"den bahsetmeden evvel, II. Meşrutiyet döneminin ilk yıllarında görülen ve bu eylemi müjdeler nitelikteki bazı örneklerden ve halka doğru gidilmesini teşvik eden en önemli odaklardan birinden söz etmek aydınlatıcı olacaktır. Böylece ilk "halka doğru" eyleminin hangi zeminde gerçekleşmiş olduğu daha bir açıklık kazanmış olur.

HALKA DOĞRU GİDİŞİN MÜJDECİLERİ

"Köylü" adını taşıyan ilk Türk gazetesi, 21 Ağustos 1908'de (8 Ağustos 1324) İzmir'de yayın hayatına girmiştir. Kendini "köylülerin arzuhalcisi", "köylülerin mektebi", "köylü, rençber, esnaf, işçi kardaşların iyiliğine, ilerülemesine çalışır; ahali dostu Türk gazetesi" olarak niteleyen ve bu yönde yayın yapan, halkın anlayabileceği gayet sade bir dil kullanan ("açık yazar, okuyanı yormaz"), memleketin gidip görülen yerlerinin her şeyini yazmayı, köylüler için kitaplar çıkarmayı, bir köylü kütüphanesi kurmayı vaat eden *Köylü*, II. Meşrutiyet yıllarında Ege yöresinin en çok satan gazetesi olmuştur.

Resmî yayın organı olmasa da İttihat ve Terakki Cemiyeti yandaşı olan bu gazetenin dikkat çekici özelliği, halkla sıkı bir iletişim içinde olmasıdır. Aydın vilayetinin belli başlı merkezlerinde muhabir bulundurmaktan ve köylere muhabir göndermekten başka, "Kolaylık İdaresi" adı altında ilginç bir uygulamaya girişmiştir. "Kolaylık İdaresi"nin amacı, taşrada oturup İzmir'de

işi olanların işlerinin arkasını kovalamaktır. Düşük bir senet karşılığında yapılan bu hizmet, giderek genişleyip, İstanbul'da iş takibi, emlak alım satımı, sigorta işleri, eşya siparişi, vatandaşların şikâyetlerinin yerinde dinlenmesi gibi çeşitli işlere yayılmıştır.[2]

Gelecekte "İttihat ve Terakki Cemiyeti" adını alacak olan İttihad-ı Osmanî Cemiyeti'nin ilk mensuplarından Dr. Şerafettin Mağmumi (Bilmen) Bey'in 1890'lardaki kolera salgını sırasında (1894 yılı sonlarında) Anadolu ve Suriye'de müfettiş olarak görevlendirilmesi, bir yılı aşkın bir süre kalacağı bu yöreleri yakından tanımasını sağlamış, gözlemlerini içeren anıları önce kısmen *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde tefrika edilmiş, sonra "Seyahat Hatıraları-Anadolu ve Suriye'de" başlığıyla 1909'da Kahire'de (Mısır) yayımlanmıştır.[3]

Türk edebiyatının İstanbul dışına çıktığı, Anadolu'ya ve köy hayatına yöneldiği ilk eserlerden biri (ve belki de gerçek anlamda ilki) Ebubekir Hazım (Tepeyran) Bey'in 1910'da basılan *Küçük Paşa* adlı romanıdır.[4] 1864'te Niğde'de doğan Ebubekir Hazım Bey de önce babasının, sonra da kendisinin kesintisiz süren memuriyet görevi icabı Anadolu'da değişik yerler gezmiş ve ayrıntılı gözlemlerde bulunmuştur. Bu görev icabı "halka doğru gidiş", Türk edebiyatına ilk "köy romanı"nı kazandırdığı gibi, 20. yüzyıl başları Anadolu'su ve Türk köyü üzerine de belgesel denebilecek bir yapıt doğurmuştur. Zira "Anadolu'da bir köy..." diye başla-

2 *Köylü* gazetesi için bk. Zeki Arıkan, "Dilde Sadeleşme Akımı ve Köylü Gazetesi", *Kebikeç*, Yıl: 2 Sayı: 4 (1996), s. 129-147; Zeki Arıkan, *İzmir Basın Tarihi (1868-1938)*, İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları, 2006, s. 79-103.

3 Dr. Şerafeddin Mağmumi, *Bir Osmanlı Doktorunun Anıları - Yüz Yıl Önce Anadolu ve Suriye*, Cahit Kayra (çev. yaz.), 1. Basım, İstanbul: Büke Yayınları, Şubat 2001.

4 Ebubekir Hazım Tepeyran, *Küçük Paşa*, 3. Basım, İstanbul: De Yayınevi, Eylül 1984. Bilindiği üzere, Türk edebiyatındaki ilk köy romanının Nabizâde Nâzım'ın 1890'da yazdığı *Karabibik* olduğu genellikle kabul edilir. Köyün dolaylı olarak işlendiği ve "roman"dan ziyade "uzun hikâye" olarak sınıflandırılabilecek olan bu eserden sonra uzunca bir süre köye yönelik herhangi bir ilgi görülmez.

yan *Küçük Paşa*'da Ebubekir Hazım Bey, roman kurgusunu sık sık bir yana bırakıp Anadolu hakkında açıklamalar yapmış, Türk köyü ve köylüsü üzerine gözlemlerini aktarmış, nesnel tasvirler sunmuştur. Hatta bizzat kendisi eserini edebî bir yapıt saymamış, bu romanı köy gerçeklerini sergilemek için yazdığını ifade etmiştir.[5] *Küçük Paşa*, Mustafa Nihat Özön'ün deyişiyle, "köylülerin hayatını, âdet ve duygularını yakından bilen bir kimse kudretiyle dar ve neşesiz bir hayatı, edebiyatımızda benzeri az bulunan bir müşahede ve tahlil ile tasvir etmiştir."[6]

Tanin gazetesi yazarı Ahmet Şerif Bey'in 1909'da başladığı ve 1914'te son bulan Anadolu gezisi, "halka doğru gitme"nin ilk ciddi habercilerinden sayılabilir. Bir İttihatçı olan (ama yeri geldiğinde Cemiyet'i eleştirmekten de çekinmeyen) Ahmet Şerif Bey'in gezi mektupları, fiilen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organı olan *Tanin*'de Temmuz 1909'dan 1914 başlarına dek "Anadolu'da Tanin" başlığı altında yayımlanmıştır. Bu mektupların küçük bir kısmı 1910'da yine aynı başlıkla kitaplaştırılmıştır.[7] Anadolu'nun elliden fazla kentini ve kasabasını (ve ayrıca o dönem hâlâ Osmanlı toprağı olan Arnavutluk'u, Suriye'yi, Lübnan'ı ve Trablusgarp'ı)[8] "muhabir-i seyyar" olarak dört buçuk yıl boyunca gezen Ahmet Şerif Bey mektuplarında, bu yöreler hakkında benzerine kolay kolay rastlanmayacak kadar ayrıntılı (toplumsal, ekonomik, siyasi, kültürel) bilgi sunmuş, II. Meşrutiyet yılla-

5 Tepeyran'ın torunu Oktay Akbal'ın kitabın üçüncü baskısına yazdığı önsöze (s. 9) bk.

6 Ebubekir Hazım Tepeyran, s. 9, 190. Tepeyran'ın Cumhuriyet döneminde yayımlanan hatıraları da II. Abdülhamit dönemi Anadolusu üzerine değerli bir kaynaktır. Bk. Ebubekir Hâzim Tepeyran, *Hatıralar*, Faruk Ilıkan (hzl.), 2. Basım, İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., 1998.

7 Bu gezi yazılarının tamamı için bk. Ahmet Şerif, *Anadolu'da Tanîn* I. Cilt, Mehmed Çetin Börekçi (hzl.), Ankara: TTK Yayınları, 1999.

8 Bu yazıları için bk. Ahmet Şerif, *Arnavudluk'da, Sûriye'de, Trablusgarb'de Tanîn* II. Cilt, Mehmed Çetin Börekçi (hzl.), Ankara: TTK Yayınları, 1999.

rı Anadolusu'nun gerçekçi ve aydınlatıcı bir portresini ortaya koymuştur. Ahmet Şerif Bey'in yazıları yayımlandığı dönemde büyük ilgiyle karşılanmıştır.[9]

Hiçbiri Ahmet Şerif Bey'inki kadar kapsamlı olmasa da II. Meşrutiyet basınında Anadolu gezi yazılarının veya Anadolu muhabirlerinin yörelerinden gönderdikleri yazıların önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Örneğin dönemin önde gelen Türkçü fikir dergilerinden *Türk Yurdu*'nda yayımlanan, Nâfi Atuf (Kansu) Bey'in Edirne (1911)[10], yazısında imza bulunmayan bir yazarın İzmir (1911)[11], İzzet Ulvi (Aykurt) Bey'in Kayseri (1912)[12], Abdülbâki Fevzi Bey'in İzmit (1912)[13], S. N.'nin Adapazarı (1912)[14] ve Kâzım Nami (Duru) Bey'in İzmir (1913)[15] gezi yazıları veya oralardan gönderilen yazılar, *Halka Doğru* dergisindeki Bursa ve Yalova mektupları[16] bu minvalde anılabilir. Gezi yazılarının,

9 Ortaya koyduğu eser öylesine önemlidir ki Sina Akşin haklı olarak Ahmet Şerif Bey'i Evliya Çelebi'yle kıyaslar ve onu "Yeni Bir Evliya Çelebi" olarak niteler. Börekçi'nin verdiği bilgiye göre, Ahmet Şerif Bey Anadolu gezisini Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey'in teşvikleriyle yapmıştır ve bunda da İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Anadolu'yu tanıma ve teşkilatlanma endişe ve arzuları rol oynamıştır. Ahmet Şerif Bey'in yazıları Osmanlı kamuoyu, özellikle de aydınlar ve önde gelen İttihatçılar üzerinde etkili olmuştur. Bk. Ahmet Şerif, *Anadolu'da Tanîn*, s. XI-XII, XVII-XVIII (Akşin'in "Sunuş"u ve Börekçi'nin "Önsöz"ü).

10 Nâfi Atuf, "Husûsî Muhâbirlerimizden - Edirne'den", *Türk Yurdu* 1. Cilt, Ankara: Tutibay Yayınları, 1998, s. 52.

11 "İzmir'den-İzmir ve Türkler", *Türk Yurdu* 1. Cilt, s. 117-118.

12 İzzet Ulvî, "Husûsî Muhâbirlerimizden-Kayseri'ye Doğru", *Türk Yurdu* 1. Cilt, s. 181-183.

13 Abdülbâki Fevzi, "Muhabirlerimizden-Yurdumuzda Gördüklerim", *Türk Yurdu* 1. Cilt, s. 410; Abdülbâki Fevzi, "Muhabirlerimizden-Yurdumuzda Gördüklerim: İzmit", *Türk Yurdu* 2. Cilt, Ankara: Tutibay Yayınları, 1999, s. 57-60.

14 S. N., "Adapazarı'ndan-Buranın Dertleri", *Türk Yurdu* 2. Cilt, s. 57-60-61.

15 K. N., "Seyahat - İzmir Seyahati", *Türk Yurdu* 2. Cilt, s. 388-390. Ayrıca bk. T.Y., "Türklük Şuûnu - İzmir Seyahati", *Türk Yurdu* 2. Cilt, s. 391. Kâzım Nami Bey'in yazı dizisi, 16 Ekim ve 11 Aralık 1913, 20 Ocak ve 5 Mart 1914 tarihli dergi nüshalarında sürmüştür.

16 Ayın. S., "Anadolu Mektupları", *Halka Doğru*, Yıl: 1 No: 45 (13 Şubat 1329),

halkçılığı savunan veya Anadolu'dan veya Türk köylüsünden bahseden diğer türden metinlerden farkı, yazarlarının bir nevi "halka doğru gitme" eylemi içinde bulunmuş olmalarıdır.

Bir yönüyle "hatırat" niteliği taşıyan bu tür yazıların sayısındaki artış, Türk düşünce dünyasında halkçılığın kuvvetlenmesinin, köylülüğe ve Anadolu'ya yönelik ilginin yoğunlaşmasının dışavurumudur. Okullar kapanınca hemen köylere koşan, orada çeşitli işlerde çalışan, köy köy gezen muallim mektebi öğrencisi Şevket Süreyya'nın (Aydemir) deyişiyle, (Balkan Savaşı sonrasında) "o vaktin dillerde dolaşan bir tabiri", "halka doğru"dur.[17] I. Dünya Savaşı başlarında Kafkas cephesine gönderilecek olan Saffet Örfi (Betin) Bey ve arkadaşları, cepheye arabayla sevk edileceklerini öğrendikleri zaman, "kış ortasında Anadolu'yu şöyle köy köy ve yaya gezerek" göremeyecekleri için "âdetâ mahzun" olmuşlardır.[18]

HALKA DOĞRU GİTMENİN TEŞVİKÇİSİ OLARAK TÜRK OCAĞI

II. Meşrutiyet yıllarında halka doğru gidilmesini savunan ve teşvik eden en önemli odaklardan biri, Askerî Tıbbiye öğrencilerinin girişimiyle (fiilen Haziran 1911'de, resmen Mart 1912'de) kurulan Türk Ocağı olmuştur.[19] Türk Ocağı'nın yayın organı olan *Türk Yurdu* dergisi sayfalarında bunu tespit edebilmek mümkündür. Örneğin Şehabettin Süleyman Bey'in *Sabah* gazetesinde yayımlanan "Anadolu ve Gençliğin Vazifesi" başlıklı makalesinin bir

s. 358-359; Ayın. S. , "Anadolu Mektupları", *Halka Doğru*, Yıl: 1 No: 46 (20 Şubat 1329), s. 366-367.

17 Şevket Süreyya Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, 4. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1971, s. 67.

18 Saffet Örfi, *Ziya Gökalp ve Mefkûre Arasındaki Münasebet Vesilesiyle Bir Tetkik Tecrübesi*, Dersaadet: Tanin Matbaası, 1923-1342, s. 103.

19 Türk Ocağı için bk. Yusuf Sarınay, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihî Gelişimi ve Türk Ocakları 1912-1931*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2004; Füsun Üstel, *İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)*, 1. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 1997.

kısmı –*Türk Yurdu*'nun esaslarına pek uygun bulunduğu için– derginin 6 Mart 1913 tarihli nüshasında aktarılmış ve yazarın aldığı tavır övülmüştür. Bir iki yıl evvel Şehabettin Süleyman Bey'in aristokrasi taraftarı olduğunu söylediği ve bireylerin hayat gayesini servete dalarak sırf maddi saadet kazanmakta bulduğu belirtildikten sonra şöyle denir: "Bugün artık Osmanlı-Türk gençliğine gaye-i hayat olarak, yalnız ferdî ve hasis saadeti göstermiyor; halka giderek onun maddî ve manevî hastalıklarını tedavide, halkı yükseltmekte, halkla birleşmekte, halkın içinde erimekte dahi gaye ve saadet buluyor. Bu tarz-ı tefekkür aristokratlığa veda etmektir ve pek iyidir." İki üç yıl evvel gençliğin, hele üniversite gençliğinin halka gitmesi fikrini eleştirmeyi gerekli bulan *Sabah* gazetesinin aynı sütunlarda bu makaleyi yayımlama ihtiyacı duyması, *Türk Yurdu*'na göre fikri gelişimin hakka ve hayra doğru olduğunun bir göstergesidir.[20]

Bir başka örnek, daha ileriki yıllarda yine bir tür "halka doğru gitme" eylemi gerçekleştirecek olan ve yaptığı geziye dair yazdıkları 1916 yılında *Türk Yurdu*'nda "Köyümden Geliyorum" başlığı altında tefrika edilen Ispartalı Hakkı Bey'in yazı dizisinin "Anadolu'ya Dair" başlıklı ve "Türk Yurdu" imzalı sunuş yazısıdır. Burada verilen bilgiye göre Türk Ocağı yeni açıldığı zamanlar Ocak müdürü, Ocak gençlerinin Anadolu'ya gitmeleri, Anadolu'yu gezmeleri, Anadolu'yu öğrenmeleri, Anadolu'yu sevmeleri için çok teşvikte bulunmuştur. Türk halkçılığı açısından gayet dikkat çekici bir metin olan "Anadolu'ya Dair"in bazı bölümlerini aşağıda aktarıyoruz.

Anadolu'ya Dair

"Türk Yurdu"nun çıktığı günden beri memleketin asıl gövdesi olan Anadolu'ya en çok ehemmiyet verdiğini karilerimiz elbette bilirler. Anadolu anamızdır. Onun altın başaklı memelerinden hayat umarız.

20 T. Y. "Matbuat - 'Anadolu ve Gençliğin Vazifesi'", *Türk Yurdu* 2. Cilt, s. 175-176.

Memleketimizin yabancı ellerle alış veriş etmesi zorlaştıktan sonra bu hakikati daha iyi anladık. Dün payitahtı en ziyade Anadolu'nun evlâdı korudu. Bugün payitahtı yine Anadolu'nun kadın erkek rençberleri doyuruyor. Eskiden kalma bir "velinimet" tâbiri vardı. O tabiri tam yerinde olarak Anadolu'muz için kullanabiliriz. Anadolu velinimetimizdir. İstanbul, Anadolu'yu eskiden ihmal ederdi. İhmalcilik görenek tesiriyle hâlâ az çok devam eder. Biz İstanbul'u yani memleketin başını gövdesiyle meşgul etmek için hayli uğraştık. "Halka Doğru" diye ayrıca bir gazete bile çıkardık.[21] Maksadımız İstanbul'un beylerini, efendilerini "halk" ile "Anadolu" ile alâkadar etmek idi. "Türk Ocağı" yeni açıldığı zamanlar, müdürümüz ocak gençlerinin Anadolu'ya gitmeleri, Anadolu'yu gezmeleri, Anadolu'yu öğrenmeleri, Anadolu'yu sevmeleri için iyi teşvikatta bulunmuştu.[22]

Türkleri seven ecnebî dostlarımız İstanbul'un Anadolu'ya daha çok ehemmiyet vermesini tavsiye ederler. Karilerimizin iyi tanıdığı Profesör Hartmann'ın ... "Anadolu'nun İmarı"ndan bâhis makalesi bunun bir misali sayılabilir. Profesör cenapları İstanbul mütefekkirlerinin yavaş yavaş Anadolu'yu düşünmeye başladıklarını müşahede ile söze başlıyor. ... sonra şu mütalâaları beyan ediyor: "... Hamdolsun son zamanlar İstanbul'da "halka doğru" gitmeye bir arzu ve muhabbet uyanmış, halkın ihtiyaçlarını temin için bazı fedakârlıklar göze aldırılmaya başlamıştır. Lâkin Anadolu halkı söz istemiyor, iş istiyor. Ona işte örnek olmak lâzımdır." ...

Anadolu'nun ahvâline en çok göz kulak olması, dertlerine deva bulmaya çalışması iktiza eden kimseler hiç şüphe yok ki, Osmanlı Meclis-i Me-

21 24 Nisan 1913'te yayın hayatına giren *Halka Doğru* dergisi için bk. İ. Arda Odabaşı, "II. Meşrutiyet Dönemi Türk Halkçılığı ve *Halka Doğru* Dergisi", *Teori*, Sayı: 188 (Eylül 2005), s. 22-27; Mehmet Özden, "II. Meşrutiyet Devri Halkçılık Düşüncesi ve 'Halka Doğru' Dergisi" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi SBE, Eylül 1985).

22 "Türk Ocağı yeni açıldığı zamanlar" dendiğine göre, burada kastedilen kişi Ahmet Ferit (Tek) Bey olmalıdır çünkü 25 Mart 1912'de resmen kurulan Türk Ocağı'nın ilk başkanı odur. Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey, başkanlığa 18 Mayıs 1913'teki kongrede seçilecektir. Bununla birlikte, şayet resmî değil de 20 Haziran 1911'deki fiilî kuruluştan söz ediliyorsa, kastedilen, "Geçici İdare Heyeti Reisi" Mehmet Emin (Yurdakul) Bey olacaktır. Bk. Yusuf Sarınay, s. 140-144.

busanına Anadolu'nun seçip gönderdiği mebus beyefendilerdir. Bunlar halka doğru gitmekle muvazzaf ve mükelleftirler. Çünkü bütün kuvvet ve ehemmiyetlerini halktan alıyorlar. Mebusların tatil zamanlarında kendi intihap dairelerinde dolaşmaları, müntehibleri ile daima temasta bulunmaları mebusanlı memleketlerin hemen hepsinde bir itiyat ve an'ane olmuştur. Bizde de vazife hissine bigâne olmayan mebuslar bu vazifelerinin ifasında tekâsül göstermezler, hatta bazıları daire-i intihabiyelerinde dolaşırken gördüklerinden vatandaşlarının daha geniş dairede müstefid olmalarını temin için diğer memleketlerde olduğu gibi makaleler yazarlar, musahabeler verirler. ...

...

T.Y.[23]

İzmir'de 1917'de kurulan Halka Doğru Cemiyeti'ne[24] dair 20 Aralık 1917'de yapılan duyuru da bu minvaldedir. Duyuruda, yeni kurulmuş olan bu Cemiyet'ten söz edilmeden evvel şöyle denmektedir:

HALKA DOĞRU CEMİYETİ- "Türk Yurdu" sırf "güzideler" tarafından temsil olunan, halktan ayrı bir millet ve milliyet tanımaz. Milliyetin esaslarını yaşatan halktır. Milliyeti halkın zevki ve ruhî duyuşları, halkın akideleri, halkın görüşleri teşkil eder. Bunun içindir ki "Yurt" daima "halka doğru" inmeye, halkı anlamaya, milleti yükseltmek için halkı yükseltmek lâzım geldiğini anlatmaya çalışır ve her söylediğini ve yazdığını bu esas üzerinde söyler ve yazar. "Yurt" bu maksadın husûlüne çalışmak üzere harpten evvel "Halka Doğru" nâmıyla bir

23 T. Y., "Anadolumuz - Anadolu'ya Dair", *Türk Yurdu* 5. Cilt, Ankara: Tutibay Yayınları, 2000, s. 59-60. Bu sunuş yazısı, Ispartalı Hakkı Bey'in, *Türk Yurdu*'nun 108-111, 113-114 numaralı nüshalarında tefrika edilmiş olan "Köyümden Geliyorum" başlıklı yazı dizisinin derlendiği kitapta da mevcuttur. Bk. Ispartalı Hakkı, *Köyümden Geliyorum*, Şevket Aziz Kansu (hzl.), Ankara: TDK Yayınları, 1971.

24 Halka Doğru Cemiyeti, İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumi üyesi Dr. Nâzım Bey, İzmir Valisi Rahmi Bey ve Mahmut Celal (Bayar) Bey tarafından 1917 yılının sonlarında İzmir'de kurulmuştur. Cemiyet'in yayın organı 1919'da (6 Şubat 1335) çıkmaya başlayan *Halka Doğru Mecmuası*'dır. Bu dergi ile yukarıda sözü edilen *Halka Doğru* dergisi karıştırılmamalıdır. *Halka Doğru Mecmuası* için bk. Melike Hergüllü, "Halka Doğru Mecmuası", *Müteferrika*, Sayı: 22 (Kış 2002), s. 153-169.

haftalık mecmua neşrine başlamış idi. Şimdilik halkın siperlerde, sınırlarda, tarla ve harmanlarda daha mühim vazifeleri olduğundan mecmua tatil edilmiştir.[25] Fakat mecmua hâl-i tatilde olmakla beraber başlanmış olan cereyan devam ediyor. Mülkümüzün her köşesinde halkçılığın gittikçe- nazarî ve fikrî de olsa nüfûz ve ehemmiyet kazanmakta olduğunu görüyoruz. ...[26]

Türk Ocağı'nın halka/Anadolu'ya gitme konusunda genel anlamda teşvikçi bir tutumu bulunmakla birlikte, bu noktada eleştirilere de uğramış olduğu aşağıda görülecektir.

İLK HALKA DOĞRU GİTME EYLEMİ VE İLK HALKA DOĞRU GİDENLER

Türk millî demokratik devrim sürecinin gelişimine bağlı olarak Anadolu'ya ve Türk köylüsüne yönelik ilgi daha II. Abdülhamit döneminde başlamış,[27] II. Meşrutiyet'in ilk yıllarında ivme kazanarak sürmüştür. Yukarıda sıralanan türden müjdecilerin, Türkçü akım içindeki teşvikçi tutumun ve devrimci aydınların bilincini hızla berraklaştıran Trablusgarp ve Balkan savaşlarının ardından ilk Türk "halka doğru gitme" hareketinin gerçekleşmesi de gecikmeyecektir.

Türk halkçılığı, Balkanlardaki uzantıları (özellikle Bulgar milliyetçileri/halkçıları) üzerinden Narodnizm'den beslenmiştir. Nitekim Osmanlı İmparatorluğunda o güne dek "halka doğru gidenler" Sırplar, Bulgarlar ve Rumlar olmuştur.[28] Türklerin

25 "Halka Doğru" dergisi 52 sayı çıktıktan sonra kapanmış (24 Nisan 1913-20 Nisan 1914), yerine "Halka Doğru Gitmek, Halk İçin Çalışmak" düsturunu benimseyen *Türk Sözü* dergisi çıkmıştır. 16 sayı çıktıktan sonra onun yayın hayatı da son bulmuştur (25 Nisan-6 Ağustos 1914).

26 "Türklük Şuûnu - Halka Doğru Cemiyeti", *Türk Yurdu* 6. Cilt, Ankara: Tutibay Yayınları, 2000, s. 307.

27 Bk. David Kushner, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu (1876-1908)*, Şevket Serdar Türet-Rekin Ertem-Fahri Erdem (çev.), 1. Basım, İstanbul: Kervan Yayınları, Ağustos 1979, s. 77-85.

28 Akçuraoğlu Yusuf, "Halka 5", *Halka Doğru*, Yıl: 1 No: 31 (7 Teşrinisani 1329), s. 237-238.

gerçek anlamda, yani bilinçli ilk "halka doğru gitme" hareketi ise 1913 yılının Temmuz ayında başlamıştır.

Tasvir-i Efkâr gazetesinin 27 Eylül 1913 tarihli nüshasında yayımlanan "Anadolu'da Yaya Seyahati Hatıraları 1" başlıklı yazı, ilk "halka doğru gitme" eyleminin, ilk "halka doğru gidenler"in tamamı adına kaleme alınmış hatıratının giriş kısmıdır.[29] Bu eylem hakkında bilgi edinmemizi sağlayan yazının tamamı aşağıda aktarılmıştır.[30] Metnin ilk paragrafı *Tasvir-i Efkâr* gazetesinin üst spotudur.

Anadolu'da Yaya Seyahati Hatıraları -1-

– Türk gençleri okusun -

Müteşebbis ve azimkâr gençlerden birkaçının Anadolu'da bir yaya seyahati yaptıklarını bundan evvel maa'l-takdir yazmış ve gençlerin seyahatlerine dair yazacakları makaleleri neşredeceğimizi beyan etmiş idik. Mukaddimeyi teşkil eden ilk makaleyi ber vech-i âtî derc eyliyoruz. Diğerleri tevâlî edecektir:

İki aydan beri öz yurdumuz, ana toprağımız, ekmek kapımız olan Anadolu'da yaya gezen biz Türk gençlerine muhterem Tasvir-i Efkâr'ın açtığı şu sütunlarda Türk köylülerinin şimdiye kadar ihmal edilerek iyice tetkik edilmeyen; dert ve felaketle yanan içtimaî hayatını teşrih edeceğimiz için saha-i fikir ve irfanımızda dolaşan birtakım engelleri, mânialarıkırarak meşhûdâtımızı olduğu gibi, her hakikati açıkça ve korkusuzca yazmaya gayret edeceğiz:

Bugünkü felaketlerin, mahrumiyetlerin en büyük âmili olan meskenet-i tabîîmiz, cesaretsizliğimiz, her müşküle karşı ruhumuzun havf ve haşyet ile titremesi devam edip duracak olursa hiç şüphesiz bugünün derdini yakın ve hem pek yakın bir âtîde daha canhıraş, daha hânmân-sûz fecâyi' levhaları takip edecektir. Ta küçük yaşımızdan beri kınalı saçlı ninelerimizin söylemekle tüketemedikleri Anadolu'nun maceralı hayatını bizzat görmek istiyorken, kahramanlıklarıyla harikalar yaratan muhterem ve fedakâr ecdadın tarih sahifelerinde okuduğumuz menâkıb-ı şecâati[31],

29 Yaya Gezen Tıbbiyeliler Namına Elif. İrfan, "Anadolu'da Yaya Seyahati Hatıraları -1-", *Tasvir-i Efkâr*, No: 84-883 (14 Eylül 1329/27 Eylül 1913), s. 3.

30 Bu yazının tamamının çevriyazısı ilk kez yayımlanmaktadır.

31 Buradaki ilk kelime "menâkıb" olsa gerektir. Muhtemelen dizgi hatası sonucu sondaki "be" harfi "te" olarak çıkmıştır.

yıkılmayan[32] himmet ve gayreti ile bugünkü cansızlığımızı, mağlubiyetimizi mukayese ettikçe derin bir âr ve hicap ile yüzümüz kızarıyordu. Ecdadımızın bize bıraktığı kımız kadar saf ve köpüklü kan eski kuvvetini, cinayetkâr ellerin yüzlerce sene mahdûd bir daire içinde sıkarak boğduğu ruh-ı millî eski evsafını kaybetmiş ve inkişâfını temin için uzanan her el de kırılmış, varlığımız bu hâle getirilmiştir... Vatanın namusunu Balkan vahşilerinin pis ayakları altından kurtarmak için Anadolu'dan Rumeli saha-i harbine koşan her Türk neferinin zayıf çehresi, cılız vücudu, fersiz ve sönük nazarları bize bütün o cinayetleri ihtar ediyor, yüreğimizde derin bir yâre-i teellüm açıyordu.

Memleketin hakk-ı hayatını, Türk köylüleri yükseltmekle kazanacağına derin ve sarsılmaz bir iman ve itikatla kani' olanlardan olduğumuz için, büyük bir ekseriyetin yaptığı gibi bizim de bunlara karşı lakayt kalmamaklığımız icap ediyordu. Zaten bu asker kardeşlerimizin yaşadığı muhiti görmek, tarz-ı hayatlarını tetkik etmek ancak Türk gençlerine ait bir vazifedir. Hayat-ı içtimaiyyesi yükselmiş olan herhangi kavmin tarih-i terakkiyatı açılırsa gençlerin, genç fikirlilerin ne büyük bir kuvvet, ne derece mühim bir âmil oldukları kolayca göze çarpar.

Bir memleketin gençleri hayat-ı milliyyeye müteallik olan her hususta bütün mânialları, engelleri kırmaya azmetmiş, milliyetine ait meselelerde her tehlikenin fevkine çıkar, cesur ve müteşebbis ve kırılmaz bir kuvvet olmalıdır.

Eski Türklerin, şecâat ve hamasetle bütün cihanı hayretler içinde bırakan ecdadımızın menâkıb-ı şân ve şöhretini işittikçe nazarımızda canlanan, büyüyen, kavî, gürbüz Türk kahramanları ile sıhhatten, hayattan pek az nasîb-dâr olan biz gençleri mukayese edecek olur isek bulacağımız fark pek azîm, pek acı olacaktır...

İşte bu düşünceler tahsil hayatımızın şu son günlerinde birer darbe-i tebeh gibi fikirlerimizi kamçılıyor ve artık bizi isyankâr bir vaziyetle -dimağımızla değil a'sâmımız, a'sâb-ı şevkîyemizle hareket ettiriyordu. Her tarafı karanlıklar, bütün muhiti elem ve mihnet kâbusları içinde görüyor idik. Temiz havalı ormanları, bayırları, yüksek yaylaları, sıhhî ve mevâdd-ı mugaddiyeden zengin gıdalarına rağmen bugünkü kardeşlerimizin yine böyle bir iskelet gibi kuru yaşamalarını da mesleğimiz namına ayrıca şayan-ı tetkik bir mesele-i sıhhiyye telakki ediyor ve bir

32 Veya "bıkılmayan".

an evvel Anadolu'nun köy hayatına koşmak istiyor idik. Felaketlerin, musibetlerin tevâlîsi de bu arzumuzu kuvvetlendiriyor idi. İşte aynı emel ve gaye arkasında koşan biz gençler aynı mektebin, Mekteb-i Tıbbiye'nin muhit-i feyz ve irfanında birleştik ve yaya olarak yapacağımız İzmir seyahatinin programını hazırladık. Bu, şüphesiz ilk defa olarak atılmış bir hatve idi. Mamafih biz bu teşebbüsümüzle millî hayatımıza yeni bir şey ilave etmiş olmuyor, belki senelerce gubâr-ı ihmal ve nisebiyle örtülmüş olan cevher-i millîmizi, an'anât-ı kadîmemizi bir gayret-i milliyye sevkiyle meydana çıkarmaya azmetmiş bulunuyorduk.

İstanbul'dan Bandırma'ya ve buradan yaya olarak İzmir'e gitmek, İzmir'den tekrar Aydın vilayeti dâhilinde dolambaçlı bir sahada dolaşmak ve (800) kilometreyi mütecâviz bir yolda yürümek birçokları için bir emr-i muhâl gibi idi. Tanıdıklarımızdan bazıları da bu yakıcı güneş altında bu kadar uzun bir yürüyüşü pek çocukça bir hareket telakki ediyorlardı!

İşte pek garip gibi görünen bu seyahatin başlangıcında bu ve buna benzer daha birtakım silsile-i ithamı da yüklenerek azmimize hiç fütur getirmiyor idik. Zira biz her müşkile Türk azmi, Müslüman metaneti ile mukabeleden çekinmeyeceğimiz için aramızda kararlaştırılan bu seyahate artık bir şekl-i maddi vermeye azmettik.

Edindiğimiz erkân-ı harbiye haritalarımızı, yol pusulalarımızı, köylülere meccanen dağıtmak için aldığımız birçok sulfato şişelerini, çiçek aşısı yapmak için aldığımız aşı tüplerini yüklenerek onbeş yirmi kiloluk yükümüzle Temmuz'un beşinci Cuma günü İstanbul'u terkettik.

Yakın bir âtîde geçireceğimiz hararetli bir hayatın zevk-i tahayyülü ile sermest oluyor ve millî şairimiz Mehmet Emin Bey'in

Ben bir Türküm dinim cinsim uludur
Ateş ile özüm sinem doludur[33]
....
....

teranesini hep bir ağızdan tekrarlıyorduk. Köylülere temin edeceğimiz maddi ve manevi faydalardan başka Türk gençlerinin artık mukassî

33 "Anadolu'dan Bir Ses Yahut Cenge Giderken" başlıklı ünlü manzumesinin girişidir. Türk halkçılığının "baş ozanı" diyebileceğimiz Mehmet Emin Bey ve bütün şiirleri için bk. *Mehmed Emin Yurdakul'un Eserleri-1 Şiirler*, Fevziye Abdullah Tansel (hzl.), Ankara: TTK Yayınları, 1969.

odalarda, salon köşelerinde ten-perverlik ile meşgul olmadıklarını ve Türk gücünün her şeye yettiğini de âleme gösterecek idik. Bundan sonra bütün gençler tarafından yapılmasını temenni ettiğimiz bu hayırlı seyahatlerin ilk adımını biz attığımız için yüreğimiz lekesiz ve samimi bir duygu ile çarpıyordu.
İstanbul'un civar köylerini vaktiyle gezmiş idik. İşte Bandırma'yı üss-i hareket ittihâz etmekliğimize başlıca sebep bu idi. Bandırma'ya kadar olan mesafeyi deniz yoluyla geçmek için ekspres vapuruyla hareket etmiştik.
Yaya Gezen Tıbbiyeliler Namına Kıbrıslı Elif. İrfan

Hamiş: Bundan sonra yazacağımız yaya seyahat hatıralarına bir mukaddime olan şu makalemizi takip edecek bütün arkadaşlarımızın Anadolu felaketlerini nazar-ı ehemmiyete alarak Türklüğün[34] hayatımızı bu zehirlerden kurtarmaları için müşterek bir teşebbüste bulunmalarını bütün kalbimizle temenni ederiz.
Ayın[35]

Türk Yurdu bünyesinde çıkarılan ve Türk halkçılığının en önemli yayın organlarından biri olan *Halka Doğru* dergisinin 2 Ekim 1913 tarihli 24 numaralı nüshasında, "Halka Doğru Gidenler" başlığı altında, bu ilk "halka doğru gitme" eylemi duyurulmuş ve "Anadolu'da Yaya Seyahati Hatıraları -1-" başlıklı yazının bir kısmı aktarılmıştır. "H. D." (*Halka Doğru*) imzasıyla yayımlanan bu yazıyı da sunuyoruz.[36]

34 "Türklük" daha uygun görünmektedir. Bir dizgi hatası olabilir.

35 Ayın = İ (İrfan).

36 Bu yazının aktaracağımız kısmının çevriyazısı da bildiğimiz kadarıyla ilk kez yayımlanmaktadır. Yazının, bizim burada –tekrara düşmemek için– aktarmayacağımız kısmı, yukarıda tamamını sunduğumuz "Anadolu'da Yaya Seyahati Hatıraları -1-" başlıklı yazının küçük bir bölümüdür. Bu bölümün çevriyazısı daha önce Zafer Toprak tarafından yapılmıştır. Bk. Zafer Toprak, "Osmanlı Narodnikleri: 'Halka Doğru' Gidenler", *Toplum ve Bilim*, Sayı: 24 (Kış 1984), s. 72-73; Zafer Toprak, "Aydın, Ulus-Devlet ve Popülizm", *Türk Aydını ve Kimlik Sorunu*, Sabahattin Şen (hzl.), 1. Basım, İstanbul: Bağlam Yayınları, Temmuz 1995, s. 44-45.

Halka Doğru Gidenler

"Halka Doğru" ceridesi çıkmadan evvel de halka doğru gidilmesini, halkın ahvali öğrenilmesini, öğrenildikten sonra elden geldiği kadar halkın yaralarına merhem vurulmasını[37] söyler, dururduk. "Türk Ocağı" adıyla Türklerin münevver gençlerinden toplanan derneğin azâları, halka doğru gitmeyi, halkı görmeyi, halkı öğrenmeyi iki üç seneden beri düşündüler, konuştular. Türk Ocağı'nda halk hayatının hangi cihetleri görülmek, öğrenilmek lazım geldiğine dair konferanslar, müzakereler oldu. En önce halkın uğramakta olduğu hastalıklarla o hastalıkların sebepleri; bir de halktaki fakr u zaruretin derecesiyle sebepleri araştırılmak lazım deniliyordu.

"Türk Ocağı'nı" kuran Mekteb-i Tıbbiyeliler idi. Zaten her iyi işin iptidasında çokça "Mekteb-i Tıbbiye" yetiştirmelerini görüyoruz. Tıbbiyeli münevver gençler, memleketimizin en ziyade terakki isteyen, fedakârlık gösteren çocuklarıdır.

"Tasvir-i Efkâr" refîkimizin bu hafta çıkan nüshalarından birinde "Anadolu'da Yaya Seyahati Hatıraları - 1" diye bir makale okuduk. Birkaç Türk genç Anadolu'da halk arasında yayan seyahat etmişler; yani halka doğru gitmişler. Hatıraları yazan kardeşimizin "Yaya Gezen Tıbbiyeliler Namına Kıbrıslı Elif. İrfan" diye imza atışından ve seyahatnamedeki ifadelerden anlıyoruz ki halka doğru gitmek mühim teşebbüsüne bilfiil ilk başlayanlar da yine Tıbbiyelilerdir. "Halka Doğru", Tıbbiyelilerimizi samimiyetle alkışlar. Ve bu yolda diğer gençlerin de Tıbbiyelilere yoldaş olmalarını temenni eder.

Anadolu'da Yaya Seyahat Hatıraları'nın mühim gördüğümüz kısımlarını aşağıya naklediyoruz:[38]

...

H. D.[39]

37 Veya "örülmesini".

38 Yazının bundan sonraki kısmı, yukarıda tamamını sunduğumuz metnin küçük bir bölümünün aktarımından ibaret olduğu için burada tekrar verilmemiştir. Belirtilmesi gereken bir husussa, yazının *Halka Doğru* tarafından alıntılanan kısmının dilinin sadeleştirilmiş olmasıdır. Mesela orijinal metinde (*Tasvir-i Efkâr*'da) yer alan "mukassî" kelimesi, *Halka Doğru*'da "kasvetli" şeklinde geçmektedir.

39 H. D., "Halka Doğru Gidenler", *Halka Doğru*, Yıl: 1 No: 24 (19 Eylül 1329), s. 185-186.

İLK HALKA DOĞRU EYLEMİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Görüldüğü üzere, ilk "halka doğru" eylemi üzerine bildiklerimiz oldukça sınırlıdır. Her ne kadar *Tasvir-i Efkâr*'da yayımlanan yazının bir "giriş" olduğu ve süreceği ifade edilmişse de gazetenin 1913 yılı nüshalarında bu yazı dizisinin devamına rastlayamadık. Dolayısıyla bu eylem üzerine ancak eldeki malzeme nispetinde bir değerlendirme yapabilmek mümkündür.

Bu harekete dair belirtilmesi gereken ilk husus, Türklerin ilk "halka doğru gitme" eylemi olduğudur. Bu durum, gerek eyleme girişenlerin kaleme aldığı "hatırat" niteliğindeki yazıdan, gerekse *Halka Doğru* dergisinde yer alan "Halka Doğru Gidenler" başlıklı metinden anlaşılmaktadır. İlk Türk "halka doğru" eylemi 18 Temmuz 1913 (5 Temmuz 1329) Cuma günü başlamış[40] ve en az iki ay sürmüştür.

Bununla birlikte, daha evvel de benzer ama daha bireysel girişimler söz konusu olmuş olabilir. Nitekim Türk Ocağı kurulduğu sıralarda Mülkiye Mektebi'nde ikinci sınıf öğrencisi olan Mehmet Emin Erişirgil'in verdiği bilgiye göre Türk Ocağı'nı kuran idealist Tıbbiyeli öğrencilerin "bir kısmı hemen evlenerek köylere gidip oradaki Türk halkının sıhhati için çalışmağı bile üzerlerine" almışlardır.[41]

İlk "halka doğru" eyleminden sonraki birkaç yıl içinde benzer türde bir hareketin olup olmadığına dair bilgi sahibi değiliz. Olmaması, I. Dünya Savaşı koşulları nedeniyle daha muhtemeldir. Nitekim Halka Doğru Cemiyeti'nin kuruluşuna dair Ara-

40 Hatıratta zikredilen 5 Temmuz tarihinin Rumî olduğunu, "Cuma" günü bilgisinden anlamaktayız. Miladî 5 Temmuz 1913, Cumartesi gününe karşılık gelirken Rumî 5 Temmuz 1329, Cuma gününe karşılık gelmektedir. Dolayısıyla, miladi takvime göre hareketin başlangıcı 18 Temmuz 1913 Cuma'dır.

41 M. Emin Erişirgil, *Türkçülük Devri-Milliyetçilik Devri-İnsanlık Devri*, Ankara: Güzel İstanbul Matbaası, 1958, s. 70. Erişirgil ayrıntılı bilgi vermez. İlk "halka doğru gidenler"i kastediyor da olabilir.

lık 1917'de *Türk Yurdu*'nda yayımlanan (yukarıda aktardığımız) duyuruda, halkçılığın her yerde gittikçe nüfuz ve ehemmiyet kazanmakta olduğunun görüldüğü belirtilirken, "nazarî ve fikrî de olsa" şeklindeki ibare göze çarpmaktadır. Ayrıca, daha ileriki yıllarda halkçılık düşüncesini fiilen hayata geçirecek (yani "halka doğru" gidecek) olan Köycüler Cemiyeti, Türk Ocağı'nın I. Dünya Savaşı sırasında bir "edebî salon" hâline dönüştüğü (yani halka gidilmediği) gerekçesiyle (bazı genç Türk Ocağı üyeleri tarafından fiilen Kasım 1918'de resmen Mart 1919'da) kurulmuştur.[42]

Aslında Türk Ocağı'nın daha kuruluş aşamasında kimi kurucuların "halka doğru gitme" niyetinde oldukları ve üstelik bu fikrin doğrudan doğruya Türk Ocağı'na yönelik bir eleştiriden doğduğu anlaşılmaktadır. Türk Ocağı'nın kurucusu Tıbbiyelilerden olan, Köycüler Cemiyeti bünyesinde 1919'da gerçekleştirilecek olan bir diğer "halka doğru gitme" eyleminin önderi Dr. Reşit Galip Bey, Türk Ocağı'nın daha en baştan tuttuğu yolun konferans ve müsamerelerden ileri geçemeyeceğini bazı arkadaşlarıyla birlikte tahmin ettiğini ve bu nedenle köylere dağılarak oralarda çalışmaktan ve "hakikî milliyet cereyanının ancak bu yolda" verimli olabileceğinden bahsettiklerini, okuldan çıkar çıkmaz köylere yayılmak için anlaştıklarını ifade eder.[43]

42 Köycüler Cemiyeti için bk. Füsun Üstel, s. 111-124; Yusuf Sarınay, s. 177-179. Köycüler Cemiyeti'nden daha evvel köylüyü hedefleyen bazı dernekler kurulmuştur. Mayıs 1914'te kurulan Köylü Bilgi Cemiyeti, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bir yan kuruluşudur ve Cemiyet'in köylü ile bağlantısını sağlama amacı gütmüştür. Ancak, çalışmaları yayın düzleminde kalmıştır. Bk. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 1 İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918*, 1. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 1998, s. 501. Tıbbiyeli Dr. Abdullah Cevdet Bey tarafından aşağı yukarı aynı tarihlerde (Haziran/Temmuz 1914'te) kurulmuş bir diğer Köylü Bilgi Cemiyeti daha vardır. Bu derneğin faaliyetlerinin de yayıncılıkla sınırlı kaldığı anlaşılmaktadır. Bk. M. Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, İstanbul: Üçdal Neşriyat, s. 369.

43 Ahmet Şevket Elman (hzl.), *Dr. Reşit Galip*, Ankara: Yeni Matbaa, 1953, s. 109.

Daha evvelki bir makalemizde de vurgulamaya çalıştığımız[44] gibi, halkçılık noktasında Türkçü akımı yekpare bir bütün sanmamak gerekir. Bu akım içinde daha halkçı, daha az halkçı veya halkçı olmayan kimseler bir arada bulunmaktadır. Bu nedenle, halka gitmeyi genel anlamda teşvik eden Türk Ocağı tam da bu noktada kuvvetli eleştiriler alabilmiştir. II. Meşrutiyet Türkçülüğünün halkçı olduğu şeklindeki belirleme, akımın esasına ilişkin bir tespittir. Yoksa Türkçü akımın içindeki herkes istisnasız halkçıdır veya aynı düzeyde halkçıdır denemez.

Bu vesileyle, Türk halkçılığına dair belirtilmesi gereken bir diğer husus da akımın farklı kaynaklardan beslenmiş olduğudur. Örneğin Köycüler Cemiyeti başkanı Halide Edip (Adıvar) Hanım Amerikan Popülizmi'nden, hareketin fiilen öncülüğünü yürüten Dr. Reşit Galip Bey'se Tolstoy'dan etkilenmiştir.[45] Nitelik itibariyle farklı milliyetçilikler olduğu gibi, farklı halkçılıklar da söz konusudur ve Türk halkçılığı sadece Narodnizm'den değil, çeşitli kaynaklardan beslenmiştir. Ancak bu kaynaklar arasında Narodnizm'in etkisinin daha belirgin olduğunu söylemek mümkündür.

Türk halkçılığının, özgün toplumsal koşulları gereği, etkilendiği Narodnizm'in kaba bir taklidi olmaması gibi ilk Türk "halka doğru" eyleminin de 1873-1874'te Rusya'da gerçekleşen "halka doğru" kampanyasından belirgin farklılıkları vardır. Örneğin, kapsamı itibariyle çok daha mütevazı, çok daha küçük çaplı, daha az (veya farklı) siyasi nitelikte ve Rus örneğindekinin aksine milliyetçidir. Bu bağlamda, ilk Türk "halka doğru" hareketinin daha çok Balkan milliyetçilerinin/halkçılarının "halka doğru" pratiklerine benzediğini söylemek yanlış olmayacaktır.[46]

44 İ. Arda Odabaşı, s. 22.

45 Füsun Üstel, s. 113-114; Ahmet Şevket Elman, s. 109. Ayrıca bk. Yusuf Sarınay, s. 178.

46 Balkan (Bulgar, Sırp ve Rum) örneğine dair bk. Akçuraoğlu Yusuf, "Halka 5", *Halka Doğru*, Yıl: 1 No: 31 (7 Teşrinisani 1329), s. 237-238.

İlk "halka doğru" eylemini gerçekleştirenlerin Türkçü olduklarına işaret edilmelidir. Bu durum, eylemi gerçekleştiren grup adına kaleme alınan yazının ideolojik örgüsünden açıkça tespit edilebilmektedir. Bu da anlaşılabilir bir durumdur; çünkü II. Meşrutiyet dönemi Türk milliyetçiliği esas itibariyle halkçıdır. Milliyetçilik ile halkçılık akımları birbirine paralel bir seyir izlemiştir. Bu eylem, II. Meşrutiyet dönemi Türk milliyetçiliğinin halkçı karakterini, üstelik bu halkçılığın kuramsal düzlemde kalmakla yetinmediğini ortaya koyan örneklerden biridir.

Eylem, *Halka Doğru* dergisinde özellikle vurgulandığı gibi Tıbbiyeliler tarafından gerçekleştirilmiştir. Mekteb-i Tıbbiye'nin Türk düşünce ve devrim tarihindeki rolü önemlidir.[47] 1908 Devrimi'nin önderliğini yürütecek olan İttihat ve Terakki Cemiyeti 1889'da Tıbbiye'de kurulmuştur. Türk milliyetçiliğinin ve halkçılığının en önemli oluşumlarından biri olan Türk Ocağı da Tıbbiye menşelidir. Türklerin ilk "halka doğru gitme" eylemini gerçekleştirenler de yine Tıbbiyeliler olmuştur.

Üstelik bu Tıbbiyeli grubun Türk Ocağı'yla ilişkili olduğu da (eldeki bilginin sınırlılığına karşın) tespit edilebilmektedir. İlk "halka doğru gidenler"den ismini bildiğimiz tek kişi, *Tasvir-i Efkâr*'daki yazıyı "Yaya Gezen Tıbbiyeliler Namına" kaleme alan Kıbrıslı Elif. İrfan'dır. Bu isme Türk Ocağı'nın kuruluş sürecinde de rastlanmaktadır. II. Meşrutiyet döneminde Türkçü çevre içinde yer alan Hüseyin Namık Orkun'un verdiği bilgiye göre üçüncü ve dördüncü sınıflardan beş on Tıbbiyeli arkadaş Türkçü bir örgütlenme girişiminde bulunmaya karar vermişlerdir. Girişimin ağırlık merkezi üçüncü sınıftır. Her sınıftan delegeler (temsilciler) seçilmiştir. Seçilen bu delegelerden birinin adı, "İrfan (Kıbrıs)"dır.[48]

47 Bu konuda, Haziran 1918'de yayımlanmış özlü ve aydınlatıcı bir yazı için bk. "Türk Ocağı Müsamereleri-Genç Doktorlarımızın Ayrılış Günü", *Türk Yurdu* 7. Cilt, Ankara: Tutibay Yayınları, 2000, s. 209-211.

48 Hüseyin Namık Orkun, *Türkçülüğün Tarihi*, İstanbul: Berkalp Kitabevi, 1944, s. 89-90.

Demek ki ilk "halka doğru" eyleminin (belki de eylemin önderi olarak) içinde Türk Ocağı'nın ilk kurucularından biri ve belki de daha başkaları vardır. "Yaya Gezen Tıbbiyeliler" mezun olmak üzere olan son sınıf öğrencisi olduklarını bildirdiklerine göre, Türk Ocağı'nın kuruluş sürecinde ikinci veya üçüncü sınıf öğrencisi olmalıdırlar.

Yukarıda bahsettiğimiz, 1919'da gerçekleştirilecek olan "halka doğru gitme" eyleminin de Türk Ocağı kurucusu Tıbbiyeliler tarafından yürütüldüğü belirtilmelidir. Hareketin lideri Dr. Reşit Galip Bey 1911'de Askerî Tıbbiye'ye girmiş ve Türk Ocağı'nın kurucuları arasında yer almıştır.[49]

Bunun yanında, ilk eylemin Türk Ocağı'yla organik bir bağının bulunduğuna dair herhangi bir işaret yoktur. Hatta yukarıda görüldüğü üzere, belki de Türk Ocağı'na yönelik "edebî salon" eleştirisinden doğmuştur. Hatıratın *Türk Yurdu* veya daha iyisi *Halka Doğru* dergilerinde yayımlanmaması, *Halka Doğru*'nun da eylemden *Tasvir-i Efkâr* vasıtasıyla haberdar olduğunun anlaşılması bu kanaati güçlendiren unsurlardır. Eylem bu açıdan "bağımsız" görünmektedir.

"Elif. İrfan" imzasına, Türkçülük akımının önde gelen yayın organlarından *Genç Kalemler* dergisinde de rastlanmaktadır. Türk halkçılığının ilk "naşir-i efkâr"ı diyebileceğimiz *Genç Kalemler*'in Mart/Nisan 1912 tarihli nüshasında (yani tam da Türk Ocağı'nın resmî kuruluşunun yapıldığı sıralarda) yayımlanan "Bir Tarize Cevap" başlıklı yazı, "Tıp Fakültesi'nden Altmış Efendi Namına Mim. Ali, Elif. İrfan, Talat Doğan, Ayın. Ruhi, Tayyar Nezihi, Kâzım" imzasını taşımaktadır.[50] Bu, Köprülüzade Mehmet Fuat

49 Cumhuriyet döneminde Maarif Vekilliği yapan ve "Türküm, Doğruyum, Çalışkanım" diye başlayan "Türk Çocuğunun Amentüsü"nün yazarı olan Dr. Reşit Galip Bey için bk. Ahmet Şevket Elman, age.

50 Tıp Fakültesi'nden Altmış Efendi Namına Mim. Ali, Elif. İrfan, Talat Doğan, Ayın. Ruhi, Tayyar Nezihi, Kâzım, "Bir Tarize Cevap", *Genç Kalemler*, 3. Cilt No: 17-18 (Mart 1328), s. 152.

Bey'e hitaben kaleme alınmış ve gayet sert eleştiriler içeren bir açık mektuptur. Elif. İrfan'ın da aralarında yer aldığı Tıbbiyeliler, *Genç Kalemler*'in başlatmış olduğu "Yeni Lisan" (dilde sadeleşme, uluslaşma, bağımsızlaşma) hareketine karşı muhalif bir tutum alan ve bu nedenle *Genç Kalemler* ekibiyle sert polemiklere girişen Köprülüzade Fuat Bey'in karşısında, *Genç Kalemler*'in yanında saf tutmuşlardır. Tıbbiyelilerin (bir süre sonra "Yeni Lisan"ı benimseyecek olan) Fuat Bey'e yöneltiği eleştiriler Türkçülük eksenlidir.

İlk "halka doğru" eyleminin Trablusgarp ve Balkan savaşlarından sonra gerçekleşmiş olması anlamlıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuzey Afrika'dan bütünüyle çıkarılması ve Avrupa'daki topraklarının önemli bir kısmını kaybetmesiyle sonuçlanan bu savaşların Anadolu'ya ve Anadolu Türk köylüsüne olan ilgiyi ve muhabbeti yoğunlaştırdığı kesindir. "Yaya Gezen Tıbbiyeliler"in yazısındaki "Balkan Savaşı" eksenli değinmeler de bunun işaretleridir.

İlk "halka doğru gitme" eylemi daha çok bir sağlık kampanyası görünümündedir. Ancak, niyetin bununla sınırlı olmadığı da açıktır. Eylemcilerin Tıbbiyeli olmaları ve *Halka Doğru*'da ifade edildiği gibi, Anadolu halkının sağlık sorunlarının öncelikli olarak ele alınmayı gerektirecek boyutta olması bu noktayı daha bir ön plana çıkarmış görünmektedir. Ama düşünülen şeyin çok daha kapsamlı olduğu da anlaşılmaktadır. Eylemin hedef kitlesi Türk köylüsüdür. "Yaya Gezen Tıbbiyeliler" için vatanın yaşama hakkı Türk köylüsünün yükseltilmesiyle kazanılabilecektir ve grubun niyeti de Türk köylüsüne maddi olduğu kadar manevi fayda da sağlamaktır. Ayrıca, Türk gençlerinin artık tembellik etmediğinin ve Türk gücünün her şeye yetebildiğinin âleme gösterilmesi arzusu önemlidir. "Yaya Gezen Tıbbiyeliler"in (II. Meşrutiyet dönemindeki genel eğilime uyarak) vurguyu "gençlik"e yapmaları ve yazılarını okuyan gençleri ortak bir girişime davet etmeleri de kaydedilmeye değerdir.

DÜŞÜNCE VE EDEBİYATTA *TÜRK*(ÜN) *SÖZÜ*

TÜRKÇÜ YAYINCILIKTA DORUKLAR

Süreli yayınlar düzleminden bakılacak olursa, 1911 yılı, Türkçülüğün "basın patlaması"nın gerçekleştiği ve bir anlamda doğduğu yıl olmuştur.[1] 1909-1910'da sadece yedi sayı çıkabilen *Türk Derneği* dergisi[2] hariç, o zamana dek hiçbir Türkçü süreli yayına

1 Türk Yurdu Cemiyeti ve fiilen Türk Ocağı'nın da aynı yıl kurulmuş olduğuna bakarak, örgütlenme düzleminde de 1911'in atılım yılı olduğu söylenebilir. Agâh Sırrı Levend'in deyişiyle, "1911 yılı, Türkiye'de milliyet fikrinin çabucak yayılıp genişlemesi bakımından mutlu bir yıl"dır. Agâh Sırrı Levend, "Türkçülük ve Millî Edebiyat", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1961*, Ankara: TDK Yayınları, 1962, s. 183.

2 Bu derginin çıkış tarihi pek çok eserde yanlış bir şekilde "1911" olarak verilmektedir. Durmadan yinelenen bu hata, Yusuf Akçura kaynaklıdır. Bk. Akçuraoğlu Yusuf, "Türkçülük", *Türk Yılı 1928*, top. Akçuraoğlu Yusuf, Yeni Matbaa, İstanbul, 1928, s. 436. *Türk Derneği* dergisinin gerçekte 1909-1910'da çıktığına dair bk. İ. Arda Odabaşı, *Osmanlı'da Sosyalizm Türkçülük ve İttihatçılık-Rasim Haşmet Bey*, 2. Basım, İstanbul: Kaynak Yayınları, Mayıs 2012, s. 16;

rastlanmazken, 1911 yılında altısı birden çıkmıştır: Selanik'te *Genç Kalemler* ve *Yeni Felsefe Mecmuası,* İzmir'de *Gençlik,* İstanbul'da *Türk Yurdu,* Manastır'da *Yeni Fikir,* Üsküp'te *Yeni Mektep.*[3]

Önce Trablusgarp (1911-1912), sonra Balkan Savaşı'nın (1912-1913) etkisiyle hızla yükselen, ilk kez kitleselleşmeye başlayan ve üstelik artık tam iktidar dönemindeki İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden de daha büyük destek gören Türk milliyetçiliğinin yayıncılık düzleminde ikinci sıçraması ise 1913'te yaşanacaktır.

Nisan-Mayıs 1914'te *Türk Yurdu* sayfalarında 1913 (1329) yılının Türkçülük açısından bir muhasebesini yapan Yusuf Akçura, özellikle Balkan Savaşı darbesinin etkisiyle 1913'ün Türklerin millî uyanış senesi, milliyet yılı olduğunu belirtir. Bu yıl Türk gazete ve dergilerinin çoğu, Türk millî uyanışının taraftarı olmuşlardır. Vilayetler matbuatı, bu hususta İstanbullu arkadaşlarından belki daha bile gayretlidir. 1913'te yeni çıkmaya başlayan Türk gazete ve dergilerinin hemen hepsi Türkçü olarak yayımlanmıştır. Osmanlı matbuatı tanınamayacak kadar değişmiştir.[4]

Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki topraklarının büyük kısmını kaybetmesiyle 1913'te hepsi de başkentte çıkan *Büyük Duygu, Türk Duygusu, Çocuk Dünyası, Halka Doğru, Talebe Defteri, Yeni Turan, Altınordu, Türk Yavrusu, Bilgi Mecmuası;* kaybedilen Manastır'dan İstanbul'a taşınmak zorunda kalan *Yeni Fikir* gibi dergiler bu minvalde anılmalıdır. Akçura'nın belirttiği gibi payitaht dışında, Anadolu'da da Türkçü yayınlar belirmiştir. İzmir'de *Tan* ve *Yeni Hayat,* Bursa'da *Kurtuluş Yolları* bunlar arasında sayılabilir.

1913 dalgasıyla gelen süreli yayınlardan biri de Rus halkçı-

Agâh Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, 2. Basım, Ankara: TDK Yayınları, 1960, s. 303.

3 Akçuraoğlu Yusuf, "Türklük", *Musavver Salname-i Servet-i Fünûn*, Üçüncü Sene 1328 Sene-i Maliyesine Mahsus, İsmail Suphi (câmi' ve muharriri), İstanbul: Ahmet İhsan ve Şürekası Matbaası, s. 188.

4 A. Y., "Geçen Yıl 1329 Senesinde Türk Dünyası", *Türk Yurdu* 3. Cilt, Ankara: Tutibay Yayınları, 1999, s. 260-262, 278-281.

larının (Narodniklerin) ünlü şiarını kendine başlık edinen *Halka Doğru* dergisi olmuştur.[5] Türk Yurdu Cemiyeti tarafından Nisan 1913'te çıkarılmaya başlanan *Halka Doğru*, bir yıl yayın hayatında kaldıktan sonra kapanmış ve onun yerine *Türk Sözü* çıkarılmıştır. Başlık açısından bakılacak olursa, *Türk Sözü*'nün de belki Narodniklerden esinlendiği söylenebilir. Nitekim 1860'larda Rusya'da Dimitri Pisarev'in başını çektiği narodnik/nihilist grubun yayın organının başlığı *Rus Sözü*'dür (*Russkoe Slovo*).[6]

TÜRK SÖZÜ'NÜN TEKNİK/İDARİ ÖZELLİKLERİ VE KADROSU

Halka Doğru'nun ardılı olarak 25 Nisan 1914'te (12 Nisan 1330) yayın hayatına giren *Türk Sözü,*[7] haftalık bir fikir dergisidir ve toplam on altı sayı yayımlanır.[8] Ancak üç buçuk ay kadar yayın hayatında kalabilen derginin son sayısı 6 Ağustos 1914 (24 Temmuz 1330) tarihlidir.

Halka Doğru gibi Türk Yurdu Cemiyeti[9] tarafından çıkarılan

5 *Halka Doğru* için bk. Mehmet Özden, "II. Meşrutiyet Devri Halkçılık Düşüncesi ve 'Halka Doğru' Dergisi" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi SBE, Eylül 1985); Murat Koraltürk, "Halka Doğru ve Dizin", *Müteferrika*, Sayı: 25 (Yaz 2004-1), s. 161-179; İ. Arda Odabaşı, "II. Meşrutiyet Dönemi Türk Halkçılığı ve Halka Doğru Dergisi", *Teori*, Sayı: 188 (Eylül 2005), s. 22-27.

6 Andrzej Walicki, *Rus Düşünce Tarihi 1760-1900 Aydınlanmadan Marksizme*, Alâeddin Şenel (çev.), 1. Basım, Ankara: V Yayınları, Şubat 1987, s. 187-190.

7 *Türk Sözü*'nün çevriyazısı, yüksek lisans tezi olarak yapılmıştır. Bk. H. Ayşe Erhan, "Türk Sözü Tahlilî Fihrist-İnceleme-Metin" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi SBE, 2006). Ancak, bu çalışma ciddi eksikler ve yanlışlarla malûldür.

8 Derginin ikinci sayısı ilk sayıdan beş gün sonra çıkarılmıştır. Anlaşılan, idarecileri derginin çıkış gününü tatil günü perşembeye denk getirmek için böyle bir uygulamaya gitmişlerdir. Nitekim ikinci sayıdan itibaren *Türk Sözü* her perşembe çıkacaktır.

9 Türk Derneği'nden sonra milliyetçi hareketin ikinci önemli örgütlenmesi olarak 31 Ağustos 1911'de kurulan Türk Yurdu Cemiyeti'nin en önemli faaliyeti, *Türk Yurdu* dergisini çıkarmak olmuştur. Akçuraoğlu Yusuf, "Türk-

derginin teknik ve idari özellikleri de *Halka Doğru* ile büyük oranda paralellik gösterir. İdarehanesi, Nuruosmaniye Caddesi'nde 40 numaralı *Türk Yurdu*'ndadır. Derginin müdürü Celal Sahir (Erozan) Bey'dir. *Türk Sözü*'nün kapağında ve ilk sayfasında başlık klişesinin hemen altında "Halka doğru gitmek, halk için çalışmak..." ibaresi yer alır.

İlk sayısı Tanin Matbaası'nda basılan *Türk Sözü*, ikinci sayısından itibaren Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı'nda, on birinci sayısından itibaren Kader Matbaası'nda basılmıştır. Yaklaşık 20x28 cm. boyutunda, kapakları hariç sekiz sayfadır. Üçüncü sayısından itibaren resimli olarak çıkarılmış, fotoğraflara ve daha çok da karikatürlere yer verilmiştir. Derginin kapakları renklidir ve hemen her sayının kapağı farklı bir renktedir.

Fiyatı 10 para olan derginin Osmanlı memleketi için yıllık abonesi 12 kuruş, Rusya ve Acemistan için 2 ruble,[10] diğer memleketler içinse 5 franktır. Halka ulaşmayı hedefleyen *Türk Sözü*, bu fiyatıyla dönemin en ucuz dergilerinden biri olmuştur. Nitekim *Nevsal-i Millî*'de "haftalık risalelerin en ucuzudur" diye tanıtılır.[11] Yine aynı kaynaktan, derginin dağıtım merkezinin Babıali Caddesi'nde 77 numaralı Türk Yurdu Kütüphanesi olduğu öğrenilmektedir.

Türk Sözü, ön kapağının iç, arka kapağının iç ve dış yüzlerine ilan/reklam almıştır. Bunları birkaç kategoride toplamak mümkündür.

İşyerleri: Türk Yurdu Mücellithanesi, Kırım Kaymak Yağları (bakkaliye), Kırımlı Hacı Veli'nin Osmanlı Lastik Mağazası

çülük", *Türk Yılı 1928*, s. 437.

10 Sadece birinci sayının dış kapağında "2,5 ruble" yazılıdır. Bu bir dizgi hatasıdır.

11 *Nevsal-i Millî* 1330 1. Sene, T. Z. (câmi' ve mürettibi), Dersaadet: Artin Asadoryan ve Mahdumları Matbaası, (numarasız sayfa). *Türk Sözü*'nün ucuzluğu başka ilanlarda da vurgulanmıştır. Örneğin *İslâm Mecmuası*'nda "resimli ve ucuz bir gazetedir" şeklinde tanıtılır. "Türk Sözü", *İslâm Mecmuası*, Yıl: 1 No: 10 (5 Haziran 1330), s. ön kapak iç yüz.

(ayakkabı, terlik, semaver, çay takımı, çay), Kızıl Elma Lokantası, Altay Fotoğrafhanesi, Kumkapı Deniz Banyoları, Ömer Nazım Yerli Malı Mağazası (çorap, mendil, kolonya vs.), Mustafa Cevdet Eczanesi, Kehrübâcı ve Abanozcu Mehmet Efendi, Meşhur Nezafet Salonu (berber, yerli ustura imali).

Süreli yayınlar ve kitaplar: *Türk Yurdu Kütüphanesi*, *Çocuk Dünyası* dergisi ve kitapları, *Türk Yurdu, Talebe Defteri Mecmuası, İslâm Mecmuası, Bilgi Mecmuası, Gök Bayrak* (Leon Cahun'dan tercüme roman).

Diğer: Fransızca dersi.

Türk Sözü'nün yazı kadrosu, *Halka Doğru*'ya göre belirgin şekilde daralmış görünmektedir. Başyazarı ve yazınsal anlamda dergiye damga vuran isim, Ömer Seyfettin'dir. *Türk Sözü*'nde görülen diğer imzalar şunlardır: Ziya Gökalp, Kâzım Nami (Duru), Aka Gündüz, Maraşlıoğlu, Kocaağaoğlu Cevat Turgut, Cevdet Fahri, Habil Adem (Naci İsmail Pelister), Faik, Oktay, Cafer Alp, Serfiçeli İzzet, Hamdi, Mehmet Rıfat, Hasan Korkut, Bekir Sıtkı, Dr. İsmail Hakkı, Asım.[12] Şu rumuzlara da rastlanır: "A. H.", "N.", "T. S." (*Türk Sözü*).

BİR BAŞYAZARIN PROFİLİ

Yukarıda da belirtildiği gibi *Türk Sözü*'nün başyazarı Ömer Seyfettin'dir ve yayın çizgisi bakımından dergiye damga vuran isim de odur. Dergi sütunlarını başmakaleleri, hikâye ve şiirleriyle büyük oranda onun doldurduğu düşünülecek olursa, *Türk Sözü*'nün Ömer Seyfettin'in "eseri" olduğu söylenebilir.[13] Bu

12 Bu isimler arasında Kâzım Nami, Aka Gündüz, Gökalp, Maraşlıoğlu, Mühendis Faik, Mehmet Rıfat ve Cevat Turgut, *Halka Doğru*'nun da yazarıdırlar. Ömer Seyfettin'in ise *Halka Doğru*'da sadece bir şiiri yayımlanmıştır. Bekir Sıtkı, Asım ve Dr. İsmail Hakkı, *Türk Sözü*'ne yazı göndermiş okurlardır.

13 *Halka Doğru* ile *Türk Sözü* arasındaki önemli farklılıklardan biri budur. *Halka Doğru*, hem nicelik hem de nitelik bakımından daha zengin yazar kadrosuyla çok daha kolektif bir yayın izlenimi doğurmaktadır. Bu durum, içeriğe de doğal olarak yansımıştır. Nicelikçe olduğu kadar nitelikçe de daralmış yazı kadrosuyla

nedenle, dergiyi daha sağlıklı inceleyebilmek bakımından, Ömer Seyfettin'in *Türk Sözü*'ne gelinceye kadarki hayat hikâyesini, düşünsel ve yazınsal serüvenini kısaca ele almak faydasız olmayacaktır.[14]

11 Mart 1884'te Balıkesir'in Gönen ilçesinde bir asker ailesinin çocuğu olarak dünyaya gelen Ömer Seyfettin, askerî okullarda okur. Ağustos 1903'te Balkanlar'ın karıştığı günlerde, mensup olduğu devre "sınıf-ı müstâcele" (acil sınıf) sayılıp Harbiye'den sınavsız mezun edilmiştir. Ömer Seyfettin'in ilk birliği, İzmir Redif Tümeni'nin Kuşadası Redif Taburu'dur. Bu birlik, merkezi Selanik'te bulunan III. Ordu'ya bağlıdır ve 1903 yılının Ağustos ayında başlayan Bulgar isyanını (İlinden Ayaklanması) bastırmak üzere Rumeli'ye gönderilmiştir. Böylece Ömer Seyfettin askerliğe fiilen Balkanlar'da, büyük bir isyan sırasında başlamış olur.

Eylül 1904'ten Temmuz 1908'e Kuşadası ve civarında ve İzmir'de çeşitli görevlerde bulunur. Temmuz 1908'de Hürriyet'in İlanı sırasında İzmir'dedir. 1909 yılının başlarında, bağlı bulunduğu III. Ordu'nun merkezi olan Selanik'e gönderilmiş ama görev gereği Rumeli'de sürekli yer değiştirmiştir.[15] Özellikle sınır boylarındaki görevi sırasında yöreyi yakından tanıma fırsatı bulan

Türk Sözü'nde ise Ömer Seyfettin baskın görünmektedir. Bu durum, dergiye öncülü *Halka Doğru*'dan daha farklı bir içerik görünümü vermiştir.

14 Ömer Seyfettin için kullanılacak ana kaynaklar şunlardır: Nüzhet Haşim, *Millî Edebiyata Doğru Birinci Cilt: Şairler Kısmı*, İstanbul: Nefaset Matbaası, 1918, s. 85-91; Ali Canib Yöntem, *Ömer Seyfeddin (1884–1920) Hayatı, Karakteri, Edebiyatı, İdeali Ve Eserlerinden Numuneler*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1947; Tahir Alangu, *Ömer Seyfeddin: Ülkücü Bir Yazarın Romanı*, İstanbul: May Yayınları, 1968; *Doğumunun 100. Yılında Ömer Seyfeddin*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1984; *Doğumunun Yüzüncü Yılında Ömer Seyfettin*, Ankara: TTK Basımevi, 1985.

15 Yeni rejime inanmış bir İttihatçı olan Ömer Seyfettin, 31 Mart Vakası'nda Hareket Ordusu subayı olarak görev almış ve İstanbul'da birkaç ay kalmıştır. Onun dışında 1909-1913 yıllarının neredeyse tamamını, asker veya sivil (yazar) olarak Balkanlarda geçirir.

Ömer Seyfettin, Balkanlar'ın siyasi ve ideolojik atmosferinden etkilenir. Rumeli bu dönemde milliyetçi ve halkçı hareketlerin, komitacılığın yuvasıdır ve diğer pek çok genç mektepli subay gibi Ömer Seyfettin'in düşüncelerinin de bu yönde gelişmesinde etken olmuştur. Balkan deneyimleri eserlerine, özellikle de hikâyelerine yansıyacaktır.

Niyazi Berkes'e göre Ömer Seyfettin "bizde ilk gerçek halkçı aydındır."[16] Berkes, Türk aydınları arasına değişik kanallardan gelen Rusya kökenli narodnik (halkçı) fikir serpintilerinin özellikle Ömer Seyfettin'in yazılarında bulunduğunu, onun Bulgar aydınlarının halkçılık akımını yakından tanıdığını belirtir. Orduda erler ile subaylar arasındaki dil uçurumunu görmüştür. Dil, anlam ve anlaşma sorunlarına odaklanması bu nedenledir.[17]

Ömer Seyfettin'in yazma merakı daha idadi yıllarında başlar. İlk şiiri 14 Temmuz 1898'de *Pul Mecmuası*'nda yayımlanır. İstanbul döneminde (1900-1903) değişik süreli yayınlarda yazıları çıkar. İleride küçük hikâyeleriyle ünlenecek olan Ömer Seyfettin'in ilk hikâyesi olan "Tenezzüh", 13 Nisan 1902'de *Sabah* gazetesinde yayımlanır.

1909 yılı başlarına kadar sürecek olan İzmir döneminin dü-

16 Niyazi Berkes, *Felsefe ve Toplumbilim Yazıları*, 1. Basım, İstanbul: Adam Yayınları, Şubat 1985, s. 256.

17 Niyazi Berkes, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, 1. Basım, Ankara: Bilgi Yayınevi, Mayıs 1975, s. 232; Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Ahmet Kuyaş (hzl.), 3. Basım, İstanbul: YKY, Kasım 2002, s. 421. Balkan (özellikle Bulgar) etkisi yanında, halkçılığı noktasında Kemal Karpat'ın dikkat çektiği "anne etkisi" de yabana atılır cinsten değildir. İleriki yıllarda kaleme alacağı ünlü bir hikâyesinde şair kahramanına annesi hakkında şunları söyletir: "Onun halktan olan ruhu bana halk sevgisini, halk aşkını, nefhetti. Bundan dolayıdır ki, kafiyelerim halkın tabirleri, musikim halkın dilindeki ahenktir..." Kemal H. Karpat, "Sosyal Ortam ve Edebiyat: Ömer Seyfeddin'in (1884-1918) Edebî Eserlerinde Jön Türk Döneminin (1908-1918) Yansıması", *Osmanlı'dan Günümüze Edebiyat ve Toplum*, Onur Güneş Ayas (çev.), 1. Basım, İstanbul: Timaş Yayınları, Eylül 2009, s. 190, 195-196.

şünsel ve sanatsal gelişiminde önemli bir yeri vardır. İzmir'in aydın çevreleri arasında bulunmuştur. İzmir'deki dil hareketinin önderlerinden Mehmet Necip (Türkçü) Bey'in dil konusundaki (dilde sadelik ve Türkçülük; millî edebiyat) fikirlerinin etkisi altında kalmış, yakın arkadaşı Baha Tevfik tarafından da Batı edebiyatı ve düşüncesine, Fransızca öğrenmeye yönlendirilmiştir.

Kuşadası-İzmir döneminde (Ağustos 1903-Ocak 1909) İzmir, *Haftalık İzmir*, *Haftalık Serbest İzmir*, *Serbest İzmir*, *Edebî Serbest İzmir*, *11 Temmuz*, *Aşiyan* ve *İrtika* gibi dergi ve gazetelere yazmıştır. Selanik'te yayımlanan *Çocuk Bahçesi* ve *Kadın* dergilerinin de yazarları arasındadır. 1909 Şubatı'ndan Balkan Savaşı'na (1912 sonuna) dek yazıları Selanik, Manastır, İstanbul ve Diyarbakır'da çıkan çeşitli gazete ve dergilerde yayımlanır. Bunlar *Bahçe*, *Kadın*, *Rumeli*, *Hüsün ve Şiir*, *Genç Kalemler*, *Teşvik*, *Tenkit*, *Eşref/Musavver Eşref*, *Piyano*, *Düşünüyorum*, *Yirminci Asırda Zekâ*, *Zaman*, *Musavver Hâle*, *Hıyaban*, *Türk Yurdu* ve *Dicle*'dir.[18]

Başta Edebiyat-ı Cedide, özellikle de Tevfik Fikret etkisinde kalan Ömer Seyfettin, 1911'de Selanik'te *Genç Kalemler* dergisinde milliyetçi ve halkçı "Yeni Lisan" hareketini Ali Canip Yöntem ve Ziya Gökalp'le birlikte başlatır. Yeni Lisan'ın teorik temellerini kurmak yanında, somut yazınsal ve edebî örneklerini vererek uygulanabilirliğini de kanıtlamıştır. Millî Edebiyat akımının ilk nitelikli örneklerini vermiş, Türk küçük hikâyeciliğinin babası olmuştur. Askerlikten istifa edip Selanik'e yerleşen Ömer Seyfet-

18 İlgili kaynaklarda geçmemekle birlikte, 1911'de İstanbul'da çıkan *Menekşe* dergisinin de yazarıdır. Üretken bir kalem olan Ömer Seyfettin, çok sayıda süreli yayına yazmış ve değişik takma adlar kullanmıştır. O nedenle bibliyografyasının tamamlandığı henüz söylenemez. Ömer Seyfettin'in tespit edilebilmiş bütün eserlerini bir araya getiren en ciddi çalışma, Hülya Argunşah tarafından hazırlanmış ve Dergâh Yayınları'nca yedi cilt olarak basılmıştır. Bu kapsamlı çalışmaya rağmen, *Menekşe* örneğinde olduğu gibi "yeni" eserleri çıkabilmektedir. Bk. İ. Arda Odabaşı, "Selaniklilerin İstanbul'da Çıkar(ama)dıkları Bir Dergi: *Menekşe*", *Müteferrika*, No: 40 (Güz 2011), s. 225-230.

tin, bu döneminde en çok Ziya Gökalp'ten etkilenir.

Genç Kalemler'de artık tanınmış bir yazar hâline gelen Ömer Seyfettin, Balkan Savaşı'nın yaklaştığı günlerde orduya çağrılmış ve Eylül 1912'de üsteğmen rütbesiyle yeniden orduya katılmıştır. Ocak 1913'te Yanya'da Yunanlara esir düşecektir. Esaret günlerinde *Türk Yurdu* ve *Zekâ* dergilerine yazılar gönderir. Yaklaşık bir yıllık esaretin ardından, 1913 yılının son günlerinde İstanbul gelecek ve dört ay kadar sonra da *Türk Sözü* dergisinin başyazarlığını üstlenecektir.[19]

Demek ki inceleyeceğimiz süreli yayının başındaki kişi, 30 yaşında, İttihatçı, Balkanlar'ın rahle-i tedrisinden geçmiş, Balkan komitacılığını yakından görmüş, milliyetçi ve halkçı fikirler ve akımlarla tanışıp bunları benimsemiş, ilk Türkçü oluşumlar içinde yer almış, özellikle dil ve edebiyat konusuna odaklanmış, Balkan Savaşı'nda sıcak çatışma içinde bulunmuş, felaket ve esareti bizzat yaşamış, Balkan Savaşı faciasının içinden çıkıp gelerek bir fikir dergisinin başyazarlık koltuğuna oturmuştur.

Ömer Seyfettin'in bu dergide hikâyeciliğinden ziyade polemikçilik ve kadro adamlığı yönünün öne çıktığını söyleyen Tahir Alangu, Balkan yılları olaylarının, yenilgi ve esirliğin verdiği yılgınlığın baskıları altında Ömer Seyfettin'in daha çok Ziya Gökalp'in, daha doğrusu İttihat ve Terakki Merkez-i Umumi-si'ndeki bir kanadın/kadronun belirlediği yeni kültür politikasına bağlı olduğunu da ekler.[20]

19 Bu yeni görevi derginin ilanlarında özel olarak vurgulanır. Örneğin *İslâm Mecmuası*'nda şöyle denir: "Başmuharriri Ömer Seyfettin Bey olduğunu zikretmek gazetenin kıymetini anlatmaya kâfidir." "Türk Sözü", *İslâm Mecmuası*, Yıl: 1 No: 10 (5 Haziran 1330), s. ön kapak iç yüz. Neredeyse aynı ifadeleri içeren bir diğer örnek için bk. "Türk Sözü", *Tanin*, 6. Sene No: 1925 (20 Nisan 1330/3 Mayıs 1914), s. 5.

20 Tahir Alangu, s. 272-274. Alangu'nun bu tespitleri ayrıntılar itibariyle tartışmaya açıktır. Ömer Seyfettin'in polemikçilik ve kadro adamlığı yönlerinin öne çıkışı yeni olmadığı gibi "Primo" gibi bir büyük hikâyesini sürdürdüğü *Türk Sözü*'nde

TÜRK SÖZÜ'NÜN ÇIKARILMA AMACI VE YAYIN ÇİZGİSİ

Milliyetçi ve halkçı bir yayın olan *Türk Sözü*'nün düsturu, "Halka doğru gitmek, halk için çalışmak"tır. Dergi, "Türk Müslüman halkın faydasına çalışmak üzere" çıkarılmıştır.[21] "*Türk Yurdu* heyeti tarafından, halkın fikirlerini açmak, onların hukukunu muhafaza etmek ve onlara bilmediklerini öğretmeye çalışmak fikriyle çıkarılan" bu dergi, aynı zamanda içerdiği "edebî yazılarla bir halka doğru edebiyat ve halk edebiyatı yapmaya da gayret" edecektir.[22]

Derginin çeşitli sayılarında yapılmış olan bir duyuruda[23] *Türk Sözü*'nün "Türklerin faydası için" çıkarıldığı, "Türk milleti mükemmel ve canlı bir lisana sahip oluncaya kadar" yükselemeyeceği vurgulanır. *Türk Sözü*'nde Türkçenin müdafaa edildiği, konuşulan güzel İstanbul Türkçesinin edebiyata ve hayata geçirilmeye çalışıldığı belirtilir. Burada *Türk Sözü*'nün okur profili hakkında bir ipucu da verilir. Dergiyi en çok "mektep efendileri" (öğrenciler) okumaktadır.[24]

hikâyeciliğinin geri planda kaldığı da kolayca iddia edilemez. Ömer Seyfettin, *Genç Kalemler* döneminden (1911'den) beri, İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde Gökalp'in başını çektiği, daha çok ideolojik inşa ve kültür politikaları üretimine odaklanan kanat veya grup içinde yer almıştır. *Genç Kalemler*'den beri ve *Türk Sözü*'nde de polemiklere girişmiş, özellikle dil ve edebiyat düzleminde karşıt veya farklı görüşteki (Ali Kemal, Cenap Şahabettin, Süleyman Nazif, Tevfik Fikret, Halit Ziya, Faik Ali, Mehmet Rauf, Abdülhak Hamit, Recaizade Ekrem, Ali Ekrem, Rıza Tevfik gibi) isimleri eleştirmiştir. Başta hikâyeleri olmak üzere hemen hemen bütün edebî eserleri de aslında bu kadro adamlığının ve polemikçiliğin ayrılmaz ve tamamlayıcı bir parçasıdır. Aşağıda göreceğimiz "Primo" hikâyesi, bunun örneklerinden biridir.

21 "Türk Sözü", *İslâm Mecmuası*, Yıl: 1 No: 10 (5 Haziran 1330), s. ön kapak iç yüz.

22 "Türk Sözü", *Bilgi Mecmuası*, Yıl: 1 Cilt: 1 No: 5 (Mart 1329), s. arka kapak iç yüz. Aynı duyuru sonraki sayılarda sürdüğü gibi, evvelki sayılarda da *Halka Doğru* için yapılmıştır.

23 Bu duyurunun ilki için bk. Türk Sözü, "Bizi Okuyanlara", *Türk Sözü*, Yıl: 1 No: 6 (15 Mayıs 1330), s. ön kapak iç yüz. 7, 8 ve 9 numaralı nüshalarda da aynı yerde aynı duyuru mevcuttur.

24 Balkan Savaşı'nın sonucu olarak köklü bir zihinsel ve ruhsal dönüşüm yaşan-

Ömer Seyfettin tarafından kaleme alınan çıkış yazısı, *Türk Sözü'*nün amacı, hedef kitlesi ve yayın çizgisi hakkında daha açık bir fikir vermektedir.[25] Makalesine "Türkler okumayı sevmiyorlar" yakınmasını eleştirerek başlayan Ömer Seyfettin, "zavallı" Türklerin okuyacak bir şey bulamadıkları için okumadıklarını belirtir. Çünkü her şeyden evvel, yazılanlar Türklerin konuştuğu dille yazılmamaktadır.[26] Her milletin olduğu gibi Türk milletinin de kendine mahsus güzel bir dili vardır. Hâlbuki Türklerin biraz okumuş olanları ellerine kalemi alınca Arapça, Acemce lügat paralamaya, Arapça, Acemce terkipler (tamlamalar) yapmaya kalkmış ve bir marifet yaptıklarını zannetmişlerdir. Son asırda bunlar yavaş yavaş terk olunmaya başlamış, artık "millî Türk sarfı" (grameri) bağımsızlığını kazanmaya yüz tutmuştur. Yazar ümit etmektedir ki, Türk halkının anlamını bilmediği ölü ve ecnebi kelimeler yakında kitaplardan, gazetelerden kaybolacaktır.

Hakikat konuşulan dildir, yoksa uydurma bir yazı dili değil. Hangi millete mensup olduğunu anlamış genç edip ve şairlerin bugün başlıca meslekleri (tuttukları yol), konuşurken olduğu

dığını, yeni bir vatan ve millet anlayışına (Türkçülüğe) yönelimin başladığını belirten Şevket Süreyya Aydemir, okulların, hele hele öğretmen okullarının bu yeni hareketin birer ocağı olduğunu vurgular. Kendisi de bir öğretmen okulunda öğrencidir ve "yeni mefkûre"nin sarhoşu olmuştur. Bk. Şevket Süreyya Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, 4. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1971, s. 65-66. *Türk Yurdu*, yüksek öğrenim gençliğiyle genel kültür seviyesi bu derecede bulunan halka hitap etmiştir. *Halka Doğru* ve *Türk Sözü* ise halka anlayabileceği bir dille hitap ederek onu milliyet fikri etrafında toplamak ve bu vesileyle sade dil davasını yaymak amacı gütmüştür. Agâh Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, s. 339.

25 Ömer Seyfettin, "Türk Sözü", *Türk Sözü*, Yıl: 1 No: 1 (12 Nisan 1330), s. 1-3.

26 Bu eleştiri yeni değildir. Mesela Ahmet Hikmet (Müftüoğlu) Bey 1909 sonlarında *Türk Derneği* dergisinde şöyle yazar: "Ceride sahib-i imtiyazları, gazetelerimiz satılmıyor, zarar ediyoruz, diyorlar. Elbette zarar ederler. Ahalinin yarıdan ziyadesinin anlayamadığı ve öğrenmeye de vakti olmadığı bir dil ile yazı yazmak için sarf olunan emeğe yazıktır." Ahmet Hikmet, "Dilimiz", *Türk Derneği*, Yıl: 1 No: 2 (1327), s. 47.

gibi yazarken de Arapça, Acemce tamlamalar yapmamak, Türk halkının anlamını bilmediği yabancı kelimeleri ve çoğul kaidelerini kullanmamaktır. Hatta içlerinden çoğu, aruz veznini de terk ederek şiirlerini "millî aruzumuz olan hece vezniyle" yazmak istemektedir. Mademki gençler doğal ve hakiki Türkçeye önem vermişlerdir, yakında Türklerin de bir edebiyatı olacak, Türkler de kendi dilleriyle iftihar edeceklerdir.

Ancak, Türk gençliği bu mukaddes ümitle çalışırken, Türklüklerini hissetmeyen yaşlı yazarlar da boş durmamaktadırlar. Ömer Seyfettin, yavaş yavaş yazılmaya başlanan Türkçeyi söndürmek amacı güden bu eskilerin anlaşılmaz, ağdalı eserlerinden örnekler verdikten sonra "Türk vicdanına bundan ağır bir azap olamaz" der ve "bu adamlar kimin için, hangi millet için yazıyorlar?" diye sorar. Ona göre, bu şekilde yazdıktan sonra "Türkler okumayı sevmiyorlar" demek, insafsızlıktır. Türkler okumak istemekte ama kendi dilleriyle yazılmış şeyleri okumak istemektedirler.

Ömer Seyfettin, "Enderun edebiyatı" olarak adlandırdığı, "tuhaf ve suni icat" diye nitelediği bu eski edebiyatın şimdiye dek hep aruz veznini kullandığını, gençler hece veznini kabul edip millî Türk grameriyle şiirler yazmaya başlayınca, Arapça-Acemce terkip taraftarlarının toplumsal bir tehlike olan "milliyetsiz kalemlerini" ona da musallat ettiklerini, terkiplerini hece veznine de soktuklarını söyler. Buna dair örnek verdikten[27] sonra, *Türk Sözü*'nün amacını ve yayın çizgisini şöyle dile getirir:

27 Burada kastettiği ve manzumesinden örnek verdiği kişi, 1911'den beri hep bir çatışma hâlinde olduğu Rıza Tevfik (Bölükbaşı) Bey'dir. Rıza Tevfik, *Peyam* gazetesinin edebî ilavesinde Ömer Seyfettin'i yanıtlayacaktır. Bk. Abdullah Uçman, "Ömer Seyfeddin - Rıza Tevfik", *Doğumunun 100. Yılında Ömer Seyfeddin*, s. 144-146; Agâh Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, s. 353. Rıza Tevfik'in cevabının tam metni için bk. *Rıza Tevfik'in Tekke ve Halk Edebiyatı İle İlgili Makaleleri*, Abdullah Uçman (hzl.), 1. Basım, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ekim 1982, s. 159-176.

"İşte biz Türk dilini bu edebiyat zalimlerinin ellerinden kurtararak halka kendi diliyle faydasına yarayacak şeyler yazacak, memleketimizde 'okumak muhabbeti'ni uyandırmaya çalışacağız.
'Türk Sözü' uyanan âlim ve milliyetine âşık yüksek Türk gençliğiyle hâlâ uyuyan ve bir ışık bekleyen Türk halkı arasında bir kapıdır, gençlik o kapıdan girmekle alçalmayacak, bilakis halkı, yani kendi varlığını, kendi milletini yükseltecek, kendine benzetecektir."[28]

Görüldüğü üzere, Ömer Seyfettin'in düşüncesinin ve *Türk Sözü*'nün yayınının merkezinde "dil/Türkçe meselesi" vardır. "Millet" ve "halk" kavramlarını aynı anlamda kullanan başyazar, Türkçenin bağımsızlığını kazanmasını, konuşma dilinin yazı dili hâline gelmesini savunmaktadır. *Türk Sözü* dergisi, uyanmış, yani milliyet bilincine ulaşmış aydın gençlerle hâlâ uyumakta olan (yani henüz milliyet bilincine ulaşmamış olan) ama bir ışık bekleyen halk arasında bir kapı, bir köprü işlevi görmeyi hedeflemektedir. Türk gençleri bu kapıdan içeri girmeye davet edilmektedir. Halk, gençliğin kendi varlığı, kendisidir. Gençler o kapıdan girmekle halkı kendine benzetecek, diğer bir deyişle, halkı da Türklük bilincine ulaştıracaktır.

Ömer Seyfettin'in bundan sonraki bütün başmakalelerinin ve dergide yer verilen metinlerin büyük kısmının, burada dile getirilen fikirlerin açıklanmasından, geliştirilmesinden, çeşitlenmesinden ve kanıtlanmaya çalışılmasından, amaçlanan dil ve edebiyatın somut olarak örneklendirilmesinden ibaret olduğu söylenebilir.[29]

28 Ömer Seyfettin, "Türk Sözü", *Türk Sözü*, Yıl: 1 No: 1 (12 Nisan 1330), s. 2-3.

29 Genel yapısı itibariyle bakılacak olursa, *Türk Sözü*'nün her bir sayısı aşağı yukarı bir başmakale, bir veya iki düzyazı metin, şiir, hikâye, havadis sütunu ve kısa duyurulardan oluşmaktadır. Ömer Seyfettin yalnızca altıncı sayının başmakalesini yazmamıştır.

TÜRK SÖZÜ'NÜN İÇERİĞİ

Başmakaleler

"Halk Nedir?" başlıklı makalesine Ömer Seyfettin, "işte bizim tanımadığımız bir şey" diye başlar. Ona göre eskiden beri Türklerden kim okumuşsa milletinden, halkından ayrılmıştır. Şairler, edipler "Türkçe" diye canlı bir dil bulunduğunu akıllarına bile getirmemişlerdir. Halkın anlamadığı "Enderun edebiyatı", "Babıâli lisanı", "Tanzimat dili" vücut bulmuştur. Tarihte bir milletin kendinden bu kadar geçmesine pek az tesadüf olunur. Neyse ki felaketler imdada yetişmiş, Türkler "biz de varız!" demeye başlamışlardır.[30] Bir milletin varlığı ancak dili ve edebiyatıyla, âdetleri ve ananeleriyle belli olur. Gerçek dil ancak konuşulan dil olabilir. "Halk" denilen millet, uyurken bile kendinden olmayan şeyleri reddeder. Bu nedenle asırlardır varlığını sürdüren Enderun dili ve edebiyatını kabul etmemiştir. "Bütün hayat ve hakikat bu halkın ruhundadır." Halkın, yani milletin lisanıyla yazmalı, İstanbul Türkçesini bütün Türklerin dili hâline getirmelidir.[31]

Türk Sözü başyazarına göre her milletin bir lisanı vardır ve Türklerinki de Türkçedir. Ama Türkçe bölgesel farklılıklar gösterir. "Mahalli Türkçeler" arasında şiveye ait farklar söz konu-

30 Ömer Seyfettin de Yusuf Akçura gibi Balkan Savaşı'nı ve savaşın Türklerde millî bilinci uyandırışını kastetmektedir. İleride görüleceği üzere, başka yazılarında da aynı vurguyu yapacaktır. Yine aşağıda görüleceği üzere, dergide çıkan hikâyesinin kahramanı Primo, bu millî uyanışı simgeler. *Türk Sözü* yazarlarından Kâzım Nami Duru, yıllar sonra kaleme alacağı hatıralarında aynı noktaya parmak basar. Ona göre Balkan Savaşı, bütün tarihinde efsanevi Ergenekon'dan sonra bu kadar ağır bir yenilgiye uğramamış olan Türk'ü çok şaşırtmıştır. Bu savaş, Türk ruhunu yeni bir hamleyle dirilmeye, çalışmaya sevk etmiştir. Kâzım Nami Duru, "İttihat ve Terakki" *Hatıralarım*, İstanbul: Sucuoğlu Matbaası, 1957, s. 62-63. Balkan Savaşı'nın getirdiği zihinsel ve ruhsal dönüşümü Aydemir'in de "yeni Ergenekon" şeklinde adlandırması bu noktada kayda değer. Bk. Şevket Süreyya Aydemir, s. 57-64.

31 Ömer Seyfettin, "Halk Nedir?", *Türk Sözü*, Yıl: 1 No: 2 (17 Nisan 1330), s. 9-11.

sudur. Bütün Türkler arasında bir olan edebiyat dilidir ki, o da İstanbul'da konuşulan güzel Türkçedir. Milliyet demek "lisan ve millî maarif" demektir. Müşterek edebî bir dili olmayan bir millet rabıtasız sürüler sayılır. Dil en güçlü bir bağdır. Bu bağı örmek bütün Turan edebiyatlarının mukaddes bir vazifesidir. Türklerin millî aruzu hece veznidir. Gayri millî aruz, Türkçeyi harap eden yabancı bir usuldür. Manevi vatan olan lisanın savunucuları, kahramanları yazarlardır. "Ve lisan öyle bir vatandır ki bozulursa artık ne millet kalır, ne devlet..."[32]

Ömer Seyfettin, uğranılan son felaketlerin Türkleri uyandırdığını, Türklerin milliyetlerini idrake başladığını vurgular. Ona göre bu millî idraki göremeyen, inkâr eden, "Türklük cereyanı suni ve yalandır" iddiasında bulunan mutaassıplara, iki üç sene içinde çok değişen İstanbul sokakları gösterilmelidir. Turan lokantaları, Yeni Turan biçki yurtları, Kızılelma bakkal mağazaları göreceklerdir.[33]

32 Ömer Seyfettin, "Umumi ve Hususi Türkçe 1 Abdullah Tukayef ve Lisanı", *Türk Sözü*, Yıl: 1 No: 3 (24 Nisan 1330), s. 18-19.

33 *Türk Sözü*'ndeki ilanlara da yansıyan bu işyeri/mağaza isimleri gerçekten de Balkan Savaşı'ndan sonra payitahttaki hızlı ideolojik dönüşümün, Türkçülüğün kitleselleşmesinin en açık göstergelerinden biridir. 1908 Devrimi'nin ardından nasıl "hürriyet, müsavat, uhuvvet, adalet, meşrutiyet, Kanun-ı Esasi, ittihat-ı anasır" gibi kelimeler işyeri isimlerine hâkim olmuşsa, 1914'te de ortalığı "Türkçü" tabelalar kaplamıştır. 1912 yılı sonlarında İstanbul'a gelip yaklaşık dört ay kalan Kırımlı gazeteci Fatih Kerimi'nin gözlemleri bu açıdan dikkat çekicidir. Fatih Kerimi'nin tanıklığına bakılacak olursa, 1912 sonu 1913 başında İstanbul'da işyeri tabelalarına hâlâ 1908 Devrimi'nin söylemi güçlü bir şekilde hâkimdir; Fatih Kerimi, *İstanbul Mektupları*, Fazıl Gökçek (hzl.), İstanbul: Çağrı Yayınları, 2001, s. 152 (ayrıca bk. "Matbuat", *Türk Yurdu* 2. Cilt, s. 159). Bir yıl kadar sonra ise manzara oldukça değişmiş görünmektedir. Bu keskin "tabela dönüşümü"nde Türkçülüğün ekonomik düzlemde yükselişinin ("millî iktisat") ve Balkan Savaşı'nda Osmanlı Rumlarının Yunan hükümetine yaptıkları bağışlara bir tepki olarak gündeme gelen 1913-1914 Müslüman Boykotajı'nın önemli bir payı olduğuna şüphe yoktur. Boykot kampanyası neticesinde İstanbul'da kısa sürede 500'e yakın Müslüman dükkanı açılmıştır. Bk. Zafer Toprak, *Milli İktisat-Milli Burjuvazi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Eylül 1995, s. 109-111.

Yeni doğan çocukların isimleri hep Türkçedir.[34] Bu millî uyanıklıktan vatan muhabbeti, ondan da lisan muhabbeti doğmaktadır. Milliyetimiz nasıl Türklük, vatanımız nasıl Türkiye ise lisanımız da Türkçedir. Türkçe manevi ve mukaddes vatandır. Bu manevi vatanın istiklali, resmî ve millî vatanınkinden daha önemlidir. Çünkü vatanını kaybeden bir millet eğer lisanına ve edebiyatına hâkim kalırsa mahvolmaz, yaşar ve bir gün yine siyasi istiklalini kazanır ama lisanını kaybederse siyasi hâkimiyeti baki kalsa bile tarihten silinir, esirleri[35] onu yutar. Türklerin uyanması biraz daha gecikmiş olsa Türkçenin tamamıyla kaybolacağını söyleyen ve "güzel" Türkçenin "acıklı" tarihini anlatan yazar, konuşma diliyle yazı dili arasında bir uçuruma yol açan ve "Enderunca" dediği "lisan-ı Osmani"yi yine eleştirir, bilim dışılığını vurgular ve gelinen noktada hâlâ bunda ısrar edenler ("yerli Yunanlılar") bulunduğuna dikkat çeker.[36]

Sonraki başmakalesinde dönemin ünlü gazetecilerinden Ali Kemal Bey'le tartışan Ömer Seyfettin'e göre milliyetler lisan ve millî kültür ile birbirinden ayrılır ve Türk milletinin dili de Osmanlıca değil, bütün Turan'da konuşulan Türkçedir. Türklerin bağımsız bir millet olmasını çekemeyen Ali Kemal Bey gibilerin iddia ettiği gibi "Osmanlı lisanı" diye yaşayan ve konuşulan bir dil yoktur. Bilim nazarında bir "Osmanlı lisanı" olamaz.[37]

Türk Sözü başyazarına göre "lisanı bir olan halka 'millet' denir"

34 Aydemir de hatıralarında aynı hususa dikkat çeker: "İnsanların da adları değişiyordu: Alpler, Tekinler, Oğuzlar, Börteceneler türemişti." Şevket Süreyya Aydemir, s. 65. Ömer Seyfettin'in dergide tefrika edilen ve aşağıda ele alacağımız hikâyesinin kahramanı Primo da "Oğuz" ismini alacaktır.

35 Ömer Seyfettin'in burada "esir"le kastettiği, Türk olmayan, özellikle de gayrimüslim Osmanlılardır. Makalesinde bunu açıkça dile getirmemişse de ileride ele alacağımız hikâyesinde getirir.

36 Ömer Seyfettin, "Türkçeye Karşı Enderunca", *Türk Sözü*, Yıl: 1 No: 4 (1 Mayıs 1330), s. 25-27.

37 Ömer Seyfettin, "Osmanlıca Değil Türkçe", *Türk Sözü*, Yıl: 1 No: 5 (8 Mayıs 1330), s. 33-35.

ve milletler birbirinden lisanla ayrılır. "Türkler Turan'da oturan bir millettir" ve dilleri esas itibariyle birdir. Fakat her milletin olduğu gibi Türklerin dili de lehçelere ayrılmıştır. Realiteye değil "mefhum usulüne"[38] önem veren eski âlimler, dili milletin değil, devletin müessesesi sanmışlardır. Osmanlılık bir devlet, Türklük bir milliyettir. "Osmanlı" namı altında bir millet yoktur. Hâlbuki dil mutlaka bir milletindir. Osmanlı diye bir milliyet olmadığından "Osmanlıca" diye bir dil de olamaz. Realiteye ve bilime rağmen "bu lisan Osmanlıcadır" diyenler cahiller ile Türk milletini inkâr etmek maksadını güdenlerdir. Ne yaptığını iyi bilen bu ikinciler, maksatları için önce Türk dilini inkâr eder ve onu (Osmanlıca, Çağatayca, Özbekçe, Kırgızca vb.) parçalara ayırırlar. Hâlbuki bunlar ayrı birer dil değil, birer lehçedir ve hepsi de özde Türkçedir. İstanbul Türkçesi ise bütün Türklerin edebî dilidir. İstanbul Türkçesiyle doğacak olan millî Türk edebiyatı ve kültürü (Culture nationale), milletin birliğini temin edecek, seksen milyon Türk'ü çağdaşlaştıracaktır. Bu kadar büyük ve mukaddes gayeye ancak canlı ve doğal bir dille, yani İstanbul Türkçesiyle gidilebilir.[39]

Ziya Gökalp ile Ömer Seyfettin'in birlikte kaleme aldıkları sonraki başmakalede, dilin kanunlarını ve kaidelerini kendi sinesinde taşıdığı, onları ne başka dillerden ne de kitaplardan istemeye muhtaç olduğu ve kendilerinin dil incelemelerindeki usulünün de mefhumlarda (kavramlarda) realite değil, realitede mefhum aramak olduğu belirtilir. Türkçede "kelime, edat, tasrif (çekim), siga (kip)" gibi konuların ele alındığı ve on birinci sayıda da süren yazıda, her dile diğer dillerden birçok kelimenin geçebileceği ama kaide geçemeyeceği vurgulanır.[40]

38 Sözden anlam çıkarmak, nesnel gerçeği dikkate almadan kavramlar üzerinden düşünmek ve hükme varmak anlamında kullanmaktadır.

39 Ömer Seyfettin, "Türkçeye Kimler 'Osmanlıca' Der?", *Türk Sözü*, Yıl: 1 No: 7 (22 Mayıs 1330), s. 49-50.

40 G. ve Ö., "Türk Sarfına Ve Şivesine Dair", *Türk Sözü*, Yıl: 1 No: 8 (29 Mayıs

En büyük Türk şairlerinin bile eserlerinde birçok hata bulunduğunu ve bunun nedeninin de anadilimizi kendi sarfı (grameri), nahvi (sözdizimi) ve edasıyla yazmamak olduğunu belirten Ömer Seyfettin, suni ve üç dilin (Türkçe, Arapça ve Farsça) kaideleriyle tertip olunmuş "gayri millî lisanları" taklit etmeme çağrısında bulunur. Görüşlerini somut örneklerle açıklar.[41]

"Türkçe ve İlim" başlıklı makalesinde, 1911'de *Genç Kalemler* dergisinde arkadaşlarıyla birlikte başlattığı Yeni Lisan hareketinden bahis açar: Yeni Lisan hareketi, karşısında hiçbir zaman ciddi bir muhalefet bulamamıştır. Bu hareketin başlıca iddiası Arapça, Acemce terkipler (tamlamalar) ve çoğul kaideleriyle ecnebi edatları kullanmamak, bununla birlikte ıstılahları (terimleri), klişeleşmiş çoğulları müstesna tutmaktır. Hareketin maksadı, Türkçenin hususi edasını yazı diline geçirmekten ibarettir. Yeni Lisancılar dilbiliminin ana kaidelerine göre Türkçeyi incelemişlerdir. Yaptıklarını açık şekilde yazmalarına karşın, her şeyin aksini iddia etmeyi bir marifet sananlar bunları okumamış, "biz Altay, Ural dilini, Orhun'un Göktürkçesini istemeyiz" demişlerdir. Hâlbuki Yeni Lisancılar zaten böyle bir şey istemediklerini hemen her makalelerinde tekrarlamışlardır. Onların istediği, terkipsiz ve doğal İstanbul lehçesidir.

Bu maksat çok büyük, yüksek ve mukaddestir. Gerçekleşirse her millet gibi Türklerin de bir edebiyat lisanları bulunacak, milliyetçe, medeniyetçe, ilimce birlikleri temin edilecektir. Maksadı duymayanlar, eski uydurma edebiyat lisanının terkiplerini kullanmaya devam etmişlerdir. Bu terkipler yalnız Türk edasına, şivesine ve gramerine değil, bilimin bütün esaslarına da aykırıdır. En çok Türklüğün yabancı kaldığı bu edebiyat asırlarca devam

1330), s. 57-59; G. ve Ö., "Türk Sarfı Ve Şivesine Dair 2", *Türk Sözü*, Yıl: 1 No: 11 (19 Haziran 1330), s. 81-82. "Arkası gelecek sayıda" kaydı bulunmasına karşın yazının arkası gelmemiştir.

41 Ömer Seyfettin, "Türkçeye Dair", *Türk Sözü*, Yıl: 1 No: 9 (5 Haziran 1330), s. 66-70.

ettikten, Türk ruhundaki mefkûrenin (idealin) uyuduğu bu uzun devirlerden sonra, "ırkta uyuyan ananeler"[42] bugün şiddetli felaket darbeleriyle uyanmış, Türk milleti gözünü açmıştır. Aydınlarından, gençlerinden dilini, edebiyatını, mukaddes haklarını istemektedir.

Eski uydurma edebiyat lisanını taklit ederek terkip yapanlar ya cahildirler ya da bilimin gerçeğini bildikleri hâlde Türklüğü kendi dilinden mahrum bırakmak istemektedirler. Dilbilime göre bir dilden diğerlerine kaideler geçemez. Muhtelif milletlerin gramerlerinden bir gramer vücuda gelemez. Diller ülkelerin, zümrelerin değil, milletlerindir. Dolayısıyla Türkçeye Arapça ve Acemce kurallar karıştırarak terkipler yapmak, bilimi inkârdan başka bir şey değildir.[43]

Ömer Seyfettin bir sonraki makalesinde de hâlâ ortaçağ mefhumlarıyla düşünüldüğünü, gerçekte bir Türk milleti var olmasına karşın kafalardaki hayalî Osmanlılık mefhumu nedeniyle bunun inkâr edildiğini, milletin ancak altı asırlık tarihinin alınıp daha evvelki hayatının tanınmadığını, başka alanlarda olduğu gibi dil alanında da realiteye yabancı kalındığını, bilime önem verilmediğini, "Osmanlıca" denilen düzme edebiyat dilinde Türkçenin zerre kadar önemsenmediğini, gerçekte Osmanlıca diye bir dil olmayıp konuşulan dilin Türkçe olduğunu, Türkçeye başka dillerden kaide giremeyeceğini, bunların ancak uydurma eski edebiyat lisanında yaşayabileceğini yineler.[44]

42 Bu yıllarda Osmanlı Türkçesinde "ırk" kelimesi daha sonraki anlamını henüz almış değildir. "Milliyet", "budun", "ulus" gibi kavramlara karşılık olarak kullanılmaktadır. Bk. Niyazi Berkes, *Felsefe ve Toplumbilim Yazıları*, s. 212; François Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri - Yusuf Akçura (1876-1935)*, Alev Er (çev.), 3. Basım, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Aralık 1999, s. 42-44.

43 Ömer Seyfettin, "Türkçe ve İlim", *Türk Sözü*, Yıl: 1 No: 10 (12 Haziran 1330), s. 73-75.

44 Ömer Seyfettin, "Kelimelerin Manaları Nerededir?", *Türk Sözü*, Yıl: 1 No: 12 (26 Haziran 1330), s. 89-90.

Türk Sözü'nün başyazarı, dilin kendi hâline bırakılmasına, "dil kendi kendine zamanla zaten sadeleşiyor" argümanına karşıdır. Ona göre değil millî lisanlar, milliyet cereyanları bile sevk ve idare edilmeden ilerleyemez. Nitekim "Almanlık, Macarlık, Bulgarlık, Yunanlılık, Araplık" vs. hep birtakım büyük ve yorulmaz adamların mücadeleleri, çabaları sayesinde vücut bulmuştur. Bu milletlerin millî lisanları da şuursuz bir tarzda doğmamış, birçok bilinçli müdahaleyle bugünkü mükemmeliyetlerini kazanmıştır. En doğal ve haklı cereyanlar için bile mutlaka bilinçli çaba (cehit) gereklidir.

Millî lisanı edebiyata geçirmek için bilinçli çabalara ihtiyaç vardır. Son zamanlarda yaşanan, anlamını herkesin bildiği kelimeler ve millî edayla yazılmaya başlanması dilde sadeleşmek değil Türkçeleşmektir. Ama Türk gramerinin bütünlüğüne, Türk şivesine dikkat etmeyip yine eski edebiyat dilinin intibalarıyla yazılacak olursa, bu Türkçeleşme hareketi de "piç" kalacaktır. Gerçekte eskiden beri Türkçe yazmak isteyen ve yazanlar olmuştur ama bunlar şuurlu çabalar olmadığı için sınırlı kalmış, gelişememiştir. Mesela şair Nedim Efendi 200 yıl kadar önce bazen çok sade Türkçeyle (yani konuştuğu lisanla) yazmıştır ama bu Türkçecilik şuurlu değil, sadece gelişigüzel bir tesadüftür.[45] Ondan 200 sene sonra hâlâ eski Divan edebiyatının terkipleriyle yazanlar vardır. Bugünkü Türk şairlerinin bazıları bilakis Türkçe yazmamaya cehdetmişlerdir. Bunların şiirleri pekâlâ Türkçeye tercüme edilebilir çünkü Türkçe değildir. Bu da göstermektedir ki dilin giderek sadeleştiği, Türkçeleştiği doğru değildir.

Dilimizin kendi kendine Türkçeleşmesini beklemek boştur. Cehdedip "Türkçeleştirmeli"dir. Eski edebiyat lisanından kurtulmak gereklidir. Esas iş, konuşulan Türkçenin yazı dili hâline getirilmesidir. Milletler ve edebiyatlar hep lisandan doğar. Konu-

45 "Meşrutiyet devrimi, dilde sadeleşme hareketinin şuur kazanmasına ve yeni bir atılma ile ortaya çıkmasına imkân vermiş oldu." Agâh Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, s. 300.

şulan Türkçeyi cehdederek yazacak "inkılâpçı", Ömer Seyfettin'e göre insanlığın üstünde bir varlıktır ve *Türk Sözü* başyazarı, bütün ümitlerini kendisine atfettiği bu kahramanı beklemektedir.[46]

Ömer Seyfettin'e göre bir şairin vatanı kendi dilidir. Türkçe, Türk sanatkârları için bir vatan, sağlam bir zemindir. Onun üzerine kuracakları abide, zamanın yıkıcılığına dayanır, yaratıcısını abideleştirir. Sanatkâra kimse karışamaz. Yalnız, yaptığı şeyin sağlam bir zemin üzerine kurulmasını istemeye vatandaşlarının hakları vardır. Ömer Seyfettin şairlere, "ne yazarsan yaz, yalnız lisanın bizim lisanımız, halkın lisanı, konuşulan Türkçe olsun" çağrısında bulunur. Aksi takdirde eserleri ölüme mahkûm olacaktır. Nitekim edebiyat heykelinin çürük zemini olan eski edebiyat lisanını neredeyse kimse okumamakta, kimse anlamamaktadır. Hatta bu terkipli lisan artık mizah basınının alay konusudur. Edebiyatımız için sağlam ve gerçek zemin, konuşulan İstanbul Türkçesiyle "millî aruz" olan hece vezinleridir. Arap aruzu Arapçaya mahsustur, Türkçeye uymaz ve onu bozar.[47]

Son makalelerinde Ömer Seyfettin, her dil gibi Türkçenin de mahalli şiveleri bulunduğunu, her millet gibi Türklerin de bir millet hâline geçmeye başlamasıyla genel ve edebî bir dile ihtiyaç duyulduğunu belirtip, "bu umumi lisan nerenin Türkçesi olacak?" sorusunu cevaplamaya girişmiştir. Ona göre bu lisan İstanbul Türkçesidir. İstanbul Türkçesi dünyadaki bütün Türkler için, bütün Turan için millî ve genel bir lisan hâline getirilmelidir. "İstanbul Türkçesi hangisidir?" sorusuna cevap arayan Ömer Seyfettin, softaların ve ulemanın konuştuğu çok Arapçalı ve çatlak "ayın"lı, yazarların yazdığı ve Türkçeye tercüme edilmesi gereken Arapça ve Acemce terkipli, muhafazakâr memurların konuştuğu

46 Ömer Seyfettin, "Lisanın Sadeleşmesi", *Türk Sözü*, Yıl: 1 No: 13 (3 Temmuz 1330), s. 97-99.

47 Ömer Seyfettin, "Sağlam Zemin", *Türk Sözü*, Yıl: 1 No: 15 (17 Temmuz 1330), s. 113-115, 117.

basmakalıp tabirli lisanların İstanbul Türkçesi olamayacağını vurgular. Ona göre İstanbul Türkçesi, İstanbul'da halkın konuştuğu dildir ama İstanbul'da birkaç tabaka/sınıf vardır ki, lehçelerinin tarz ve edaları başka başkadır.[48] "Daha var" kayıtlı bu makale, *Türk Sözü* kapandığı için yarım kalmıştır.[49]

Diğer Makaleler ve Düzyazılar

Türk Sözü'nün diğer yazarlar tarafından kaleme alınan makalelerine de çoğunlukla, (dil ve edebiyat, iktisat, eğitim, ahlak, aktüalite gibi) çeşitli düzlemlerde milliyetçi ve halkçı bir söylem hâkimdir. Balkan Savaşı'nın etkileri açık olarak görünmektedir.

Dil ve edebiyat, diğer yazarlarca da önemsenmiştir. Mesela bu konu üzerine yazan Hasan Korkut, Ömer Seyfettin'le hemfikirdir. Ona göre Arapça ve Acemce terkiplerin karıştığı eski edebiyat lisanında Türkçenin edası, şivesi yaşayamaz. Hele aruz, Türk şivesinin en korkunç bir düşmanıdır. Dili olmayan bir milletin bağımsız bir vatanı olmayacağı gibi anadilini sevmeyen bir millet vatanını da sevmez. Hatta vatanın ne olduğunu bilmez. Yazar, "güzel ve ilahi lisan" dediği Türkçenin yüksek ve ahenkli tabiatındaki edayı, şiveyi yabancı ve soğuk tesirlerden kurtaracak "millî şair"i bekler. O, milliyet mabedinin ölmez bir mabudu olacak, lisan denilen mukaddes ve manevi vatanın ebedî padişahı gibi ruhlar üzerine nurdan tahtını kuracaktır.[50]

48 Ömer Seyfettin, "İstanbul Türkçesi Hangisidir? 1", *Türk Sözü*, Yıl: 1 No: 14 (10 Temmuz 1330), s. 105-107; Ömer Seyfettin, "İstanbul Türkçesi Hangisidir? 2", *Türk Sözü*, Yıl: 1 No: 16 (24 Temmuz 1330), s. 121-122.

49 Ömer Seyfettin'in *Türk Sözü*'ndeki bütün makaleleri için bk. Ömer Seyfettin, *Bütün Eserleri Makaleler 1*, Hülya Argunşah (hzl.), 1. Basım, İstanbul: Dergâh Yayınları, Ocak 2001, s. 200-203, 210-220, 227-230, 240-277. *Türk Sözü* makalelerinin çoğu için ayrıca bk. *Doğumunun 100. Yılında Ömer Seyfeddin*, s. 215-226, 237-258. *Türk Sözü*'ndeki makalelerinde ortaya koyduğu dil anlayışı için bk. Yusuf Ziya Öksüz, *Türkçenin Sadeleşme Tarihi-Genç Kalemler ve Yeni Lisan Hareketi*, 1. Basım, Ankara: TDK Yayınları, 1995, s. 137-143.

50 Hasan Korkut, "Eski Edebiyat Lisanı ve Türkçe", *Türk Sözü*, Yıl: 1 No: 12 (26 Haziran 1330), s. 92-93.

"Türk Dünyasında Tiyatro ve Musiki" başlıklı yazıda, Kazanlı Türklerin piyes yokluğundan şikâyet ettikleri belirtildikten sonra halkın anlayacağı dille piyes yazmadıkları için İstanbullu yazarlar eleştirilir. Arapça ve Acemce terkipler düzmek yerine konuşulan İstanbul Türkçesiyle piyesler yazmış olsalar, bunlar Türk dünyasının her yanında oynanır, Türkçe şiveler arasındaki önemsiz farklar eriyip kaybolur. Türkçeye tenezzül etmeyip Arapça, Acemce terkiplerle hiçbir Türk'ün anlamadığı şeyler yazan İstanbullu yazarlara, bari bundan sonra cahillik ve şuursuzluk uykusundan uyanmaları, Türk dilini sevme, konuşulan Türkçeyle eserler verme telkininde bulunulur. Zira sadece Türkiye'deki değil, bütün Turan'daki Türkler onların eserlerini beklemektedir. Kendi dillerine değer vermiş olsalar, Türklerin edebî ve umumi bir lisanı teşekkül etmiş olacaktır. Bütün Türk milleti için yazmalıdırlar.

Yazının bundan sonraki kısmında bazı Kazanlı Türk tiyatrocular (fotoğraflarıyla beraber) kısaca tanıtıldıktan sonra, Turan'daki Türklere çağrıda bulunulur. Onlar da dil birliği için çalışmalıdırlar. İstanbul'da konuşulan nazik İstanbul lehçesini onlar da edebiyat dili olarak yavaş yavaş kabul etmelidirler.[51]

"Musiki ve Temaşa Mektebine Dair" başlıklı ilginç yazıda da esas konu dildir. Yazara göre milletleri yaşatan yalnız orduları değildir. Sanat en büyük amildir. Özellikle müziği, edebiyatı olmayan milletler zaten yok demektir. Türkler uyanmış, dillerini

51 T. S., "Türk Dünyasında Tiyatro ve Musiki", *Türk Sözü*, Yıl: 1 No: 10 (12 Haziran 1330), s. 75-77. Yukarıda Ömer Seyfettin'in makaleleri ele alınırken de görüldüğü üzere, *Türk Sözü*, İstanbul Türkçesinin bütün dünya Türklerinin edebiyat dili olması taraftarıdır ve Osmanlı dışındaki Türklerin de bu yolda çaba sarf etmelerini istemektedir. Aslında daha II. Meşrutiyet'ten önce İstanbul Türkçesi, Osmanlı ülkesi dışında türlü bölgelerde yaşayan Türklerin yazı dili üzerinde etki yapmış, edebî dil olarak benimsenmesi yolunda bir akım da başlamıştır. Bu akıma Kırım'da İsmail Gaspıralı önayak olmuştur. Edebî dilin birleştirilmesi meselesi, II. Meşrutiyet yıllarında Osmanlı aydınlarının yanı sıra, yurtdışındaki Türkler tarafından da tartışılmaya devam edilmiştir. Bk. Agâh Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, s. 293-299, 340-347.

sevmeye başlamış ve yavaş yavaş millî Türk edebiyatı teşekkül etmiştir. Ancak, Türk müziği ve tiyatrosu ilerlememiştir. Bu eksiği gören Şehremini Cemil Paşa (Cemil Topuzlu), Türk konservatuvarının temellerini atmıştır. Ancak, Türkler kendi dillerini hâlâ adamakıllı sevemediklerini "konservatuvar" kelimesinin tercümesinde ortaya koymuşlardır. "Konservatuvar" karşılığı olarak "dârülbedâyi" denmiştir.[52] Türk zevkinin inadına "Dârülbedâyi-i Osmanî" gibi Arapça bir terkip yapmak, İstanbul'daki milliyetperverliğe karşı bir azizlikten başka bir şey olmamıştır. Yazarın önerisi "mahfaz" ("musiki ve temaşa mahfazı"), bu olmazsa "musiki ve temaşa mektebi" unvanıdır.

Ona göre tiyatro, dil, müzik, hükümetlere değil milletlere aittir. Yeni açılan musiki ve temaşa mektebi Türklerindir. Adı "Dârülbedâyi-i Osmanî" olunca aynı zamanda Rumların, Ermenilerin, Yahudilerin ve Arapların da konservatuvarı demek olur ki, bu da boş bir hayaldir. Çünkü Arapların, Rumların, Ermenilerin Türklerden ayrı bir dilleri, edebiyatları, müzikleri ve tiyatroları vardır. Hâlbuki bu okulda yalnız Türkçe ve Türk musikisi canlandırılacağından mutlaka bir milliyete nispet ettirilmesi icap ediyorsa, "Türk Musiki ve Temaşa Mektebi" demek mantığa daha uygun olur. Yazar, daha "konservatuvar" kelimesini münasip ve manalı bir tarzda Türkçeye tercüme edemeyen kişilerin bu konservatuvara vücut verebileceklerini ümit etmemektedir. Bu düşüncesinde yanılmayı ve okulun kurulmasını temenni eden yazar, "Türklüğün galebesinden sonra", bu kurumun ismini de düzeltmek, yani "Türkleştirmek"ten yanadır.[53]

Yine aynı yazar "Halka Nasıl Anlatacağız?" başlıklı yazısında,

52 İsim babası, Şehremini Dr. Cemil (Topuzlu) Paşa'dır. Kendi anlatımı için bk. Cemil Topuzlu, *İstibdat - Meşrutiyet - Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım,* Hüsrev Hatemi ve Aykut Kazancıgil (hzl.), 2. Basım, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, 1982, s. 107.

53 A. H., "Musiki ve Temaşa Mektebine Dair", *Türk Sözü,* Yıl: 1 No: 14 (10 Temmuz 1330), s. 107-108.

hapishane hekimi İbrahim Zâtî Bey'in *Frengi ve Frengiden Korunmak Tedbirleri* isimli kitabını amacı ve hizmeti bakımından över ama yabancı kelimelerle, Arapça ve Acemce terkiplerle yazılması dolayısıyla herkesin anlayamayacağı noktasından eleştirir.[54] Bu tür kitaplar, daha çok okuma yazması olmayan veya az olan kesimleri hedeflediğinden, gençliğin, halkın anlayabilmesi için daha açık, daha terkipsiz yazılmalıdır.[55]

Halka Doğru kadar olmasa da *Türk Sözü*'nde de iktisadi konuların ele alındığı görülür. Bu tür metinlere "millî iktisat" anlayışı hâkimdir. "Ticaretin İstikbali" üst başlığı altında "Kazanç" konusunu işleyen bir yazar, ticaretin umumileştiğini, bölünmüş ve bireysel sermayeyle idare edilmek istenen işyerlerinin artık yaşayamadığını, Türk üreticinin Avrupa'nın ucuz ürünleriyle rekabet edemediğini çünkü her birinin ayrı ayrı iş gördüğünü ve elle, ilkel araçlarla çalıştığını, Avrupa ticaretinin millî (yani Türk) zanaatkârı sel gibi basıp götürdüğünü, büyük kazançları ancak büyük müesseselerin (fabrikaların, şirketlerin) elde edebileceğini ifade eder. Türk işçilerinin (zanaatkârlarının) birleşmeleri ve şirketleşmeleri, Avrupa makineleri kullanmaları gerektiğini savunur.[56]

Aynı üst başlık altında "Habil Adem" imzalı benzer bir yazıda bakkal dükkanları ele alınır. Yazarın deyişiyle, bu sene kırmızı-beyaz renkli İslâm bakkalları çoğalmıştır ve bunlar iyi işlemekte, güzel kâr bırakmaktadır. Ancak, bu kârı sürdürmek ve artırmak lazımdır. Ona göre Türk bakkal esnafı bu konuyu iyice tetkike mecburdur çünkü mahalleleri işgal eden eski (gayrimüslim, özel-

54 Kitabın orijinal başlığı da aslında bu değildir. *Türk Sözü*'nde "Türkçeleştirilmiştir". Bk. İbrahim Zâtî, *Osmanlı Gençlerine: Frengi ve Tedâbîr-i Tahaffuzîyye*, Dersaadet: Şişmanyan Matbaası, 1330.

55 A. H., "Halka Nasıl Anlatacağız?", *Türk Sözü*, Yıl: 1 No: 6 (15 Mayıs 1330), s. 47.

56 N., "Ticaretin İstikbali 1: Fazla Kazanç", *Türk Sözü*, Yıl: 1 No: 2 (17 Nisan 1330), s. 12-13.

likle Rum) bakkallar Türk bakkalları iflas ettirmek için Amerikan usulü bir "tröst" projesi yapmışlardır. Tek bir şirkette birleşmektedirler ve bu onlara çok önemli ticari avantajlar sağlamaktadır. İslâm bakkalları da buna karşı aynı şeyi yapmalı ve bir komandit şirket etrafında birleşmelidirler. Aynı ticari avantajlara sahip olup fiyatlar arasında da bir fark kalmayınca, Türk ve İslâmlar buralardan alışveriş yapacaklardır. Böylece İstanbul'un 30 bin "Yani"si (Rum bakkalı) yavaş yavaş "Kâni" (Türk bakkal) olmaya başlayacaktır. Bu girişim bir "Türk bankası" kurulmasını da sağlayabilecektir.[57]

Halka Doğru dergisinde "Esnaf İçin Terakki Yolları" üst başlığı altında çok sayıda yazı kaleme alan Mühendis Faik, aynı diziyi *Türk Sözü*'nde de iki sayı sürdürmüştür. Yazıda çiftçi loncaları/sendikaları ve esas olarak Batı ülkelerinde (özellikle Fransa'da) yapılanmış olan bu örgütlenmelerin işleyişleri, amaçları, faydaları konu edilir. Yazara göre bizde yeni kurulan "Çiftçiler Derneği",[58] otuz sene evvel Fransa'da kurulan loncalara çok benzemektedir.[59]

Eğitim ve ahlâk, *Türk Sözü*'nün önem verdiği konulardır. Dergiye Şam'dan iki mektup gönderen Bekir Sıtkı, eğitim konusu üzerinde durur. Ona göre, düşülen bütün felaketlerin başlıca sebebi cehalet ve okulsuzluktur. Her kötülük cehalette, her iyilik

57 HabilAdem, "Ticaretin İstikbali 2: Bakkal Dükkanları", *Türk Sözü*, Yıl: 1 No: 5 (8 Mayıs 1330), s. 35-37. Yazar, metnin sonunda bir diğer makalede konuya devam edeceğini söylese de arkası gelmez. Ömer Seyfettin'in 1914'te yayımlanan *Ticaret ve Nasip* isimli risalesinde de benzer görüşlere rastlanır. Karşılaştırmak için bk. Zafer Toprak, *Milli İktisat-Milli Burjuvazi*, s. 157-169; Zafer Toprak, *Türkiye'de Popülizm 1908-1923*, 1. Basım, İstanbul: Doğan Kitap, Kasım 2013, s. 207-218; Ömer Seyfettin, *Bütün Eserleri Makaleler 1*, s. 303-318.

58 1910'dakurulan OsmanlıÇiftçi Cemiyeti için bk. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 2 Mütareke Dönemi 1918-1922*, 2. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s. 364, 367-371.

59 Faik, "Esnaf İçin Terakki Yolları 1: Çiftçi Loncaları ve Yaptıkları Hizmetler", *Türk Sözü*, Yıl: 1 No: 6 (15 Mayıs 1330), s. 44-47; Faik, "Esnaf İçin Terakki Yolları 2: Çiftçi Loncaları", *Türk Sözü*, Yıl: 1 No: 7 (22 Mayıs 1330), s. 53-55.

ilimdedir. O nedenle *Türk Sözü*'nde daima cehaletin imhasına çare olacak okullar kurulmasından söz eden ve bu okullara devam edecek çocukların babalarını teşvik eden yazılar görmek isteyen Bekir Sıtkı, "mübarek ülke" Anadolu'nun köylerinde babaların cehalet nedeniyle ilme karşı kayıtsız kaldıklarını, evlatlarını mektebe göndermemek gibi fena fikirler beslemekte olduklarını görmüştür. Bunlara, şayet oğlunu okutmazsa dünya ve ahrette muâteb[60] tutulacakları anlatılmalıdır.

Beş sene Bulgaristan'ın küçük köylerinde bulunmuş olan yazar, buralardaki okul binalarının büyük kasaba okullarıyla âdeta yarış edecek kadar geniş, muhteşem ve muntazam olduğunu görmüştür. Her çocuğun okula devamı mecburidir ve derslerden geri kalan öğrencinin babasından para cezaları alınmaktadır. Bu köylerin ahalisi çiftçidir. Okulda tedrisat ilkokul düzeyinde olmakla beraber, derslerin yarısından çoğu ziraata, çiftçiliğe, vatan ve millet fikirlerinin uyandırılmasına ayrılmıştır. Bu okullarda Bulgar çocuklarına kuvvetli bir vatan ve millet hissi aşılanmaktadır. Payitahta çok yakın olmakla birlikte ücra bir köy gibi olan Çatalca'da hükümet konağı sanılacak kadar güzel olan bina, bir Rum tarafından yaptırılmış olan Rum okuludur. Türklerin okulu ise viran bir mescidin dibindedir.[61]

Bekir Sıtkı ikinci mektubunda, buna çare olarak öncelikle köylerin ve köylülerin düşünülmesini önerir. Ona göre bizde bakılmayan, en geri kalan yahut sona bırakılan, milletin ruhu, hükümetin dayanağı olan köy ve köylüdür. Büyük şehir ve kasabalardaki birçok kişi, bir köy idare edecek, o köyün çocuklarını tedris ve terbiye edebilecek iktidara sahip olduğu hâlde işsiz

60 Azarlanan, paylanan.

61 Bekir Sıtkı, "Bir Mektup", *Türk Sözü*, Yıl: 1 No: 9 (5 Haziran 1330), s. 70-71. Türklerin okullarıyla gayrimüslimlerinki arasındaki aynı karşılaştırmayı Yusuf Akçura da yapmıştır. Bk. Akçuraoğlu Yusuf, "Halka 5", *Halka Doğru*, Yıl: 1 No: 31 (7 Teşrinisani 1329), s. 237.

güçsüz dolaşarak pek mukaddes bir görevi ifadan kaçınmaktadır. Çünkü bunlar köy hayatını beğenmemekte, şehir ve kasabaları buralara tercih etmektedirler. Hâlbuki geleceğimiz, şehir ve kasabalarda değil, köylerdedir. Bekir Sıtkı "köylere koşma", maddi manevi yardımdan geri durmama çağrısında bulunur. Çıkarımız, geleceğimiz ancak köylünün kalp ve vicdan rahatıyla yaşadığı köyü ilerleme fikri aydınlattığı gün kabil olabilecektir. Halkı kapsayan, köylüye faydalı iyilikler düşünmek ve uygulamaya koymakla rahat edilecektir. Bekir Sıtkı, imkân olsa ilk işinin ücra bir köye koşmak, orada birkaç hayır sahibinin zihinlerini okşayarak vücuda getireceği küçük fakat manevi kıymeti pek büyük olan bir okulda maaşsız çalışmak olacağını söyler.

Yazarın deyişiyle, hükümet, köyleri ve köylüleri düşünmüş, vilâyetlerde dârülmuallimler (öğretmen okulları) açmıştır. Ama her işi hükümetten beklememek gerekir. Kendi kendimize çareler aramalı, özellikle maarif gibi, bir kavmin hayatı, ruhu olan bir işte hep birden savaşmalıdır.

Vilayet öğretmen okullarından mezun olan birçok efendinin zihninde kasaba hayatı yaşamakta, şehir sevdası dolaşmaktadır. Tayin edildiği köye içinde böyle bir sevdayla gitmeye mecbur kalan bu öğretmenler, görevlerinde yeterli gayreti gösterememektedirler. Hâlbuki milletin saadeti, geleceği bu öğretmenlerin elindedir. Köy ve köylüsünü düşünmeyen, eğitim ve ilerleme hususunda onun yardımına yetişmeyen millet daima hakir, daima fakir kalacaktır.[62]

İlk Yeni Lisancılardan Kâzım Nami (Duru) Bey yazısında, masallar ve efsanelerin ahlâki ve millî terbiyeye pek büyük faydası olduğunu söyler. Ona göre kendi neslinin çocukluğunda okuduğu *Hayber Kalesi, Battal Gazi* gibi dinî ve efsanevi konular işleyen masallar, dinî terbiyede, halkın güçlü bir imana sahip

62 Kayserili Bekir Sıtkı, "Bir Mektup", *Türk Sözü*, Yıl: 1 No: 13 (3 Temmuz 1330), s. 99-101.

olmasında büyük bir amildirler. O nedenle bunları daha iyi bir kalıba sokarak kullanmayı önerir.[63]

Bir başka yazıda Türkler "kararsız" olmakla eleştirilir. Yazara göre bunun nedeni "irade, azim" yoksunluğudur. Hâlbuki Rumlar, Ermeniler öyle değildir. Onlar hiç yoktan bir şeye el atar ve başarılı olurlar. Türklerden farkları, bir millet hâlinde toplu bulunmalarıdır. Türklerse dağınık, yalnız ve perişandır; bir millet gibi yaşamamaktadır. Bu yalnızlık onları ürkek kılmakta, her işte tereddüde düşürmektedir. Türkler vakitlerini hayal ve hülyayla geçirmektedir. Hâlbuki böyle boş vakit geçirmektense ne olursa olsun, küçük de olsa bir işe başlamaya karar vermelidir. Çalışmak ibadet, tembellik küfürdür. En büyük bela kararsızlık ve tembelliktir.[64]

Ömer Seyfettin'in eski arkadaşı ve yine ilk Yeni Lisancılardan Aka Gündüz, "Destur Ya Cehalet!" başlıklı yazısında, "bu devlet yaşamaz, bu millet batacak, bu saltanat mahvolacak" diyen ümitsizlere çatar, onları mefkûresizlikle (idealsizlikle) eleştirir. Ona göre "bu devlet yaşayacak, bu millet batmayacak, bu saltanat kurtulacak"tır. Bunu sağlayacak olan, mukaddes mefkûre sahibi gençliktir. Gençlik mefkûreyle yürümekte, yürürken "destur ya cehalet!" demektedir.[65]

Aka Gündüz'e göre din ve devletin, vatan ve milletin istikbalini ve ikbalini elinde tutan mefkûre sahibi bu gençlikten başka bir gençlik daha vardır ki "dezanşante monşerler" olarak adlandırdığı, hiçbir şeyle münasebeti olmayan bu gayesiz, tutarsız, ukala, okuma yazması kıt, züppe, budala, hiçbir şeyden hoşnut olmayan ve gayet gülünç grubun milleti, dili, cinsiyeti, ne olduğu belirsizdir.[66]

63 Kâzım Nami, "Hayber Kalelerinin, Battal Gazilerin Terbiyevi Hizmetleri", *Türk Sözü*, Yıl: 1 No: 7 (22 Mayıs 1330), s. 50-53.

64 Oktay, "Kararsızlık", *Türk Sözü*, Yıl: 1 No: 1 (12 Nisan 1330), s. 3-4.

65 Aka Gündüz, "Destur Ya Cehalet!", *Türk Sözü*, Yıl: 1 No: 6 (15 Mayıs 1330), s. 41-44.

66 Aka Gündüz, "Dezanşante Monşerler", *Türk Sözü*, Yıl: 1 No: 8 (29 Mayıs

Aka Gündüz bir başka yazısında, "beyaz katil" dediği rakının her yerde aşırı tüketildiğini, Türk'ü öldürdüğünü ifade eder.[67] Kırım'da çıkan *Tercüman* gazetesinden aktarılan bir yazıda da halk arasında yaygın şekilde kullanılan içkinin toplumsal, iktisadi ve sağlık açısından zararlarına değinilir, dinen alkollü bütün içkilerin haram olduğu, milleti sarhoşluk belasından kurtarmak gerektiği vurgulanır.[68]

"Fetih Bayramı" (İstanbul'un fethinin kutlanması) münasebetiyle kaleme alınan yazıda, düzenlenen törene dair bilgi verilir. Yazara göre bu tören Türklerde vatanperverlik ve milliyet duygusu olduğunu göstermiştir. O gün bütün Türk kalpleri millet aşkıyla çarpmıştır. Müslümanlarla beraber Türkleri seven bazı Ermeniler de etkinliğe katılarak Türkleri hakikaten sevdiklerini fiilen ispat etmişlerdir. Millet artık uyanmıştır. Türklüğü inkâr edenler, "Türklük yoktur" diyenler yanıldıklarını anlamalıdırlar. Türk milleti artık uyandığına göre her türlü felâketin nihayetine gelindiği ümit edilebilir. İstanbul'un fethi için Türkler bayram yaparken, eski âdetleri olduğu üzere Yunanlar matem tutmuşlardır. Onlar İstanbul'u Türklerin zapt ettiğini unutmamış fakat Türkler unutmuştu. Bu sene ise hatırlamışlardır. Türkler bayram yapıp Rumlar yine matem tuttuklarına göre hâlâ Türkler galip, onlar mağlûptur. Türkler bundan sonra da mağlup olmamaya çalışmalıdır. Bu büyük arzuyu onlara millî törenleri, büyük padişahlarının türbeleri, camileri verir. Türkler buraları her daim ziyaret etmeli, Türk olduklarını ve bütün dünyanın onlara garazı

1330), s. 59-62. Fransızca "désenchanté", idealsiz, inancını yitirmiş anlamındadır. Ömer Seyfettin de 1911'de *Genç Kalemler*'de yayımlanan "Bahar ve Kelebekler" isimli hikâyesinde bu tabiri kullanır.

67 Aka Gündüz, "Türk'ün Beyaz Katili", *Türk Sözü*, Yıl: 1 No: 12 (26 Haziran 1330), s. 90-92.

68 "Türk Gazetelerinden: Rakı, Votka Haram mı?", *Türk Sözü*, Yıl: 1 No: 7 (22 Mayıs 1330), s. 55-56.

olduğunu bir an unutmamalıdırlar.[69]

Avrupa'da olduğu gibi Osmanlı'da da II. Meşrutiyet yıllarında gençliğin savaş ortamına hazırlanması, ona paramiliter bir formasyon kazandırılması, beden terbiyesi ve izcilik (keşşaflık) önem kazanmıştır. Bu gelişmede Balkan Savaşı'nın etkisi büyük olmuş, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yan örgütleri olarak paramiliter gençlik dernekleri kurulmuştur. Türkçü görüşün hâkim olduğu bu derneklerden biri, Mart 1913'te kurulan Türk Gücü Cemiyeti'dir. Beden eğitimini, izciliği, gençler için askerî eğitimi amaçlayan Türk Gücü Cemiyeti'nin başta gelen faaliyetleri arasında, uzun yürüyüşler (geziler) düzenlemek vardır.[70] Bunlardan biri, *Türk Sözü* sayfalarına yansır. 1914 yılının Temmuz ayında *İstanbul Türk Gücü*, Polonezköy ve civar köylere bir gezi düzenlemiştir.[71] Bu geziyi, oymak beylerinden Dr. İsmail Hakkı Bey, *Türk Sözü*'ne gönderdiği mektupta anlatır.[72]

Mektepliler Bayramı'nda Edirne'yi, Balkan Savaşı sırasında Avrupalıların "ölüm adası" dedikleri küçük adayı gezen Türk çocukları intikam ayinleri yapmışlardır.[73] İşte böyle her millet

69 Hamdi, "Fetih Bayramı", *Türk Sözü*, Yıl: 1 No: 9 (5 Haziran 1330), s. 66. Derginin 14. sayısı da 23 Temmuz günü, yani 1908 Devrimi'nin beşinci yıldönümünde çıkacak ve bu sayıda "Türk Sözü 10 Temmuz millî bayramını okuyucularına kutlula"yacaktır. Bk. *Türk Sözü*, Yıl: 1 No: 14 (10 Temmuz 1330), s. 108.

70 Zafer Toprak, *Türkiye'de Popülizm 1908-1923*, s. 218-219, 231-236; Sanem Yamak Ateş, *Asker Evlatlar Yetiştirmek – II. Meşrutiyet Dönemi'nde Beden Terbiyesi, Askerî Talim ve Paramiliter Gençlik Örgütleri*, 1. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012, s. 215-261.

71 "Türk Dünyasında – Güççülerin Yürüyüşü", *Türk Sözü*, Yıl: 1 No: 13 (3 Temmuz 1330), s. 101.

72 Doktor İsmail Hakkı, "Güççülük", *Türk Sözü*, Yıl: 1 No: 15 (17 Temmuz 1330), s. 117-118; Doktor İsmail Hakkı, "Güççülük: Güççülerin Seyahati", *Türk Sözü*, Yıl: 1 No: 16 (24 Temmuz 1330), s. 123, 125.

73 Yazıda da anlatıldığı gibi, Balkan Savaşı'nda Edirne'nin Bulgarlar tarafından işgali sırasında esir Türk askerleri Sarayiçi denilen bu adacıkta tutulmuş ve açlığa terk edilmişlerdir. Buradaki felaketler arasında Batılı gözlemcileri en

gibi Edirne'nin çocukları da kendi Türklüklerine sarılır, gelecekteki düşmanlara karşı gelmeye hazırlanırlarsa, "salip" bir daha Edirne'yi alamayacaktır. Bir vatanı kaleler, istihkâmlar korumaz. Ancak "millî taassup", düşmanı korkutur ve yıldırır. Yazar, Edirne'nin "Türk oğlu Türk çocukları"na uyanma, çalışma çağrısı yapar. Onlar payitahtın, Türk hakanlığının, bütün dünyadaki İslâm hilafetinin daimî bekçileri olacaklardır.[74]

"Türk soyu"nun, askerliğiyle dört bir tarafa ün saldığını, İslâm dininin askerliği farz kıldığını, Türk'ün kanının askerlik için kaynadığını, askerliğin her Türk için bir vazife olduğunun anlaşıldığını söyleyen Serfiçeli İzzet, dergi sayfalarında yeni askerlik kanununu tanıtmıştır.[75]

Edebî Metinler

Türk Sözü'nün hemen her sayısında bir şiir ile bir hikâyeye (veya hikâye tefrikasına) rastlanır ki bunların büyük bölümü de yine Ömer Seyfettin'in kaleminden çıkmadır. Dergide yayımlanan, dokuzu Ömer Seyfettin, ikisi Ziya Gökalp tarafından kaleme alınmış toplam on üç şiirin hepsi milliyetçi nitelikte olmaktan başka, savunulan edebiyat dili ve anlayışının–konuşulan İstanbul Türkçesi ve hece vezniyle yazmanın– da somut örnekleridirler. Bunlarda halk edebiyatının etkileri görülür.[76] Estetik yönden

çok etkileyen, adadaki ağaçların bir insanın uzanabileceği yüksekliğe kadarki kısımlarının çıplak olmasıydı. Esir Türk askerleri açlıktan ölmeden önce uzanabildikleri yere kadar ağaç kabuklarını yemişlerdi. Bk. Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, Bilge Umar (çev.), İstanbul: İnkılâp, 1998, s. 158-159. Bu olayın Fransız *L'Illustration* dergisinde yayımlanan temsili bir resmi meşhurdur ve Balkan Savaşı'nda Türklere uygulanan mezalimin teşhir edildiği *Kırmızı Siyah Kitap*'a da alınmıştır. Bk. Ahmet Cevat, *Kırmızı Siyah Kitap - 1328 Fecâyii* 1. Cilt, İstanbul: Matbaa-i Hayriye ve Şürekası, 1329, s. 136-137.

74 A. H., "Edirne Uyanıyor", *Türk Sözü*, Yıl: 1 No: 5 (8 Mayıs 1330), s. 37-38.

75 Serfiçeli İzzet, "Askerlik Yeni Kanunu", *Türk Sözü*, Yıl: 1 No: 8 (29 Mayıs 1330), s. 62-63.

76 Ömer Seyfettin 1914'ten önce şiirlerini daha çok, *Türk Sözü*'nde "gayri millî" sayarak reddettiği aruz vezniyle yazmıştır. 1914'ten itibaren ise hece veznini

zayıf, ideolojik mesaj yönünden kuvvetli olan bu şiirlerde Türklük, Türklerin uyanışı ve Türklük bilinci, Turan, eski Türk tarihi ve atalar, millî kahramanlar, vatanseverlik, Batıya karşı eleştirel ve hatta düşmanca tavır, intikam, ilerleme gibi izlekler tespit edilebilmektedir.[77]

"Millî edebiyat" akımının örnekleri küçük hikâyelerle de verilmiştir. Dergide altı hikâye yayımlanmıştır. Maraşlıoğlu'nun *Halka Doğru*'da başlamış bulunan "Çakır Oğlan" başlıklı hikâyesi, *Türk Sözü*'nde iki sayı daha sürerek sonlanır. Cevdet Fahri'nin "İhtiyar Arabacı", Aka Gündüz'ün "Ebulfaruk Câbir Efendi", Cevat Turgut'un "Turhan Bey" ve Asım'ın "Kaçak Hasan!" başlıklı hikâyeleri, duru bir Türkçeyle kaleme alınmışlardır. Bunlardan bazıları ideolojik, siyasi, kültürel mesajlar içermektedir.

Örneğin Maraşlıoğlu'nun "Çakır Oğlan" tipi, zalimlere karşı duran, ezilenleri koruyan bir halk kahramanıdır. Bir kahramanlık hikâyesi olan "Çakır Oğlan"ın sonunda yazar, "kıssadan hisse" çıkarır: Hikâyenin kötü tipi "Demir Han" gibiler bugün artık kalmamıştır; fakat Anadolu'nun içerlerinde Demir Hanlara rahmet okutan haydutlar vardır. Köy ağaları, kasaba beyleri içinde böyle zalimlere köylülerin yapacağı bir şey varsa, o da elbirliği

tercih eder. Bu dergideki şiirlerinin hepsi "Tarhan" imzasıyla çıkmıştır. Ömer Seyfettin'in *Türk Sözü*'ndeki şiirlerinin yedisi, halk edebiyatının nazım şekillerinden ve o sıralarda popülerleşmeye başlamış olan "koşma"dır. Bk. Fevziye Abdullah Tansel, "Doğumunun Yüzüncü Yılı Dolayısıyle Ömer Seyfeddin'in Hayât Çizgisi İlk Eser ve Şiirleri", *Doğumunun Yüzüncü Yılında Ömer Seyfettin*, 63-65.

77 Ömer Seyfettin'in *Türk Sözü*'ndeki şiirlerinin tamamı için bk. *Ömer Seyfettin, Bütün Eserleri Şiirler, Mensur Şiirler, Fıkralar, Hatıralar, Mektuplar*, Hülya Argunşah (hzl.), 1. Basım, İstanbul: Dergâh Yayınları, Mart 2000, s. 88-97. Gökalp'inkiler için bk. *Ziya Gökalp Külliyatı – 1 Şiirler ve Halk Masalları*, Fevziye Abdullah Tansel (hzl.), 3. Basım, Ankara: TTK Yayınları, 1989, s. 59-60, 66-67. Dergide birer şiiri yayımlanan diğer isimler, Cafer Alp ile Mehmet Rıfat'tır. 1913'te ölen ünlü Tatar millî şairi Abdullah Tukayef'in bir manzumesinden de bir kısım aktarılmıştır.

ederek kuvvetli bulunmak ve hükümete müracaat ederek bunların zulümlerini ortadan kaldırmaktır. Şimdi eskisi gibi değil, hükümet her yerde kuvvetlidir. Onun adaletinden emin olmalı ve rahat rahat çalışıp zengin olmanın ve böylelikle hem dünyayı, hem de ahireti kazanmanın yolu bulunmalıdır.[78]

Ebulfaruk Câbir Efendi, meşrutiyet rejimine inanmayan, zengin ve fırsatçı, utanması olmayan, zengin olmasına karşın donanma ianesine[79] katılmamak için parası yokmuş gibi davranan olumsuz bir tiptir.[80] Bir diğer hikâye kahramanı "Turhan Bey" ise kültürlü, çalışkan, zengin ve hayırsever bir Türk'tür. Hikâyede "memuriyet hevesi" eleştirilir, okuyucu, memuriyet dışında çalışmaya, özel girişimde bulunmaya özendirilir. Yazarın mesajı, Turhan Bey'in ağzından dökülür: Ona göre ne zaman ki Türk gençleri kirli masaları yeşil bahçelere, ticaret tezgâhlarına, demir ocaklarına vs. değişirse, işte o zaman bu zavallı bahtsız yurdun hakiki değişim, alın teriyle kazanç devri başlayacaktır. Gençler kör inatlarında, aldatıcı heveslerinde ayak direrlerse, bu ülke çok zaman fakir, yetim, öksüz, viran kalacaktır. Türkler

78 Maraşlıoğlu, "Çakır Oğlan", *Türk Sözü*, Yıl: 1 No: 1 (12 Nisan 1330), s. 4-6; Maraşlıoğlu, "Çakır Oğlan", *Türk Sözü*, Yıl: 1 No: 3 (24 Nisan 1330), s. 20-23.

79 Osmanlı donanmasını güçlendirmek, donanmaya yeni gemiler kazandırmak için iane toplanması, II. Meşrutiyet yıllarının önde gelen kamusal faaliyetlerinden biridir ve bir vatanseverlik seferberliğine dönüşmüştür. Bu amaçla 1909'da Donanma-i Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti kurulmuştur. *Türk Sözü* de Cemiyet'in yayın organı *Donanma Mecmuası*'ndan kısa bir çağrı yazısını kendi sayfalarına aktarır. Bk. "Donanma-yı Osmanî Cemiyeti'nin Köylü İle Konuşması", *Türk Sözü*, Yıl: 1 No: 14 (10 Temmuz 1330), s. 112. Aka Gündüz'ün hikâye kahramanının donanma ianesine katılmamak için yalan söylemesi, bize, onun ahlâksızlığından başka, vatansever olmadığını da anlatmaktadır. Bu türden, zenginlere yönelik çağrılar ve eleştirilere dönem basınında sıkça rastlanır. Örnek bir karikatür için bk. İ. Arda Odabaşı, "Emeğin Karikatürü: Emek Temalı Karikatürün Osmanlı/Türk Mizah Basınına Girişi", *Müteferrika*, No: 46 (Kış 2014), s. 177-178.

80 Aka Gündüz, "Ebulfaruk Câbir Efendi", *Türk Sözü*, Yıl: 1 No: 4 (1 Mayıs 1330), s. 29-32.

çalışkan milletlerin mahkûmu, esiri, çobanı olacaklardır. Bugün devletleri yükselten, milletleri batıran iki şey, bilgi ve kazançtır. Bunlar nerede çoksa orası aydınlık, nerede azsa orası karanlıktır. Bu ışığın yandığı gün, yurdumuzda bir altın devri başlayacaktır. Bunu gerçekleştirecek olan, pek duygulu, aydın düşünceli, er yürekli gençlerdir.[81]

Bir Balkan Savaşı hikâyesi olan "Kaçak Hasan!"ın Hasan'ı cahil bir köy çocuğudur. Ne dünyasının ve Türklüğünün farkındadır ne de dinini bilmektedir. Türkçe okuyamamakta, bir satır yazamamaktadır. Köylerine yakın bir Rum köyünden delikanlılarla görüşe görüşe kendi dilini, âdetlerini, destanlarını, türkülerini unutmaya başlamıştır. Köyün en yaramaz gencidir. Köy ahalisi, ailesi ve karısı için tam bir baş belası kesilmiştir. İçki içer, çeşitli ahlaksızlıklar yapar, babasından kalan malı mülkü batırır. Askerlik çağı gelince askere gitmemek için kaçar ama jandarmalar tarafından yakalanır ve Rumeli'deki birliğine gönderilir. O sırada Balkan Savaşı sürmektedir. Hasan bir çarpışmadan sonra sefil bir hâlde kaçar. Koleraya da tutulmuştur. Yazar, bu hikâyede ne anlatmak istediğini son cümlesinde ifade eder: Buradaki köyün adı vatandır. Kaçak Hasan ise bizim ruhumuz, ahlakımız, terbiyemizdir.[82]

Türk Sözü'nde yer alan edebî metinlerin en önemlisi, Ömer Seyfettin'in on bir sayı boyunca tefrika edilen ama tamamlanamayan "Primo Türk Çocuğu Nasıl Öldü?" başlıklı hikâyesidir.[83]

81 Kocaağaoğlu Cevat Turgut, "Turhan Bey", *Türk Sözü*, Yıl: 1 No: 11 (19 Haziran 1330), s. 82-86.

82 Asım, "Kaçak Hasan!", *Türk Sözü*, Yıl: 1 No: 12 (26 Haziran 1330), s. 93-96.

83 Belki sadece en önemli edebî metin değil, içerdiği ideolojik, siyasi, kültürel anlayış ve mesajlarla en önemli metinlerden biridir de. Ali Canip Yöntem'in, yakın arkadaşı hakkında yaptığı bir tespiti burada kaydetmek faydalı olabilir: "Ömer, sırf edebiyât adamı değildi; fikir adamıdır da.. Onun için, onun eserleri tedkik olunurken telkin ve propaganda cihetleri de etüd edilmelidir. Ömer aynı zamânda propagandacı idi; mutlakâ bir fikir aşılardı. Hayât için, hayâtın ateşi için, hayâtın kudreti için ve inkılâbcılık için yazardı..." Hikmet Münir, "Ali Cânib Yedi Gün'e Anlatıyor" (C. XII., no. 287, 5 Eylül 1938)'den

"Primo" da bir Balkan Savaşı hikâyesidir.[84] Aralık 1911'de *Genç Kalemler'de* yayımlanan "Primo Türk Çocuğu Nasıl Doğdu?"nun[85] devamı olan hikâyede, Trablusgarp Savaşı sırasında Türklük bilinci kazanan, annesi İtalyan babası Türk Primo'nun, Türkleri "vahşi" bulan İtalyan annesinin kocasını boşayıp İtalya'ya gitmesinden sonra babasıyla birlikteki yaşamı anlatılır. Primo hâlinden memnundur; çünkü "o ecnebi kadının, o düşmanın" aralarında bir lüzumu yoktur. Primo, Fransız okulundan ayrılmış, Türk okuluna girmiş, kısa sürede Türkçeyi öğrenmiş ve bu dilin güzelliğine hayran kalmıştır. Babası Kenan Bey'in önerisiyle Primo için bir Türk ismi düşünmeye başlarlar. Türklerin kullandıkları "Enver, Niyazi" gibi isimlerin Türkçe olmadığını öğrenmek Primo'yu şaşırtır. "En büyük Türk'ün" adını, ilk Türk hakanı "Oğuz"un ismini almasına karar verirler ve bu ismi almak Primo'yu gururlandırır.

Primo'nun, kendileri Türk iken evlerinde çalışanların (uşak, aşçı, hizmetçi) Rum oluşunu sorgulaması, yani milliyetperverliği babasının hoşuna gider. Kenan Bey, "insan Türk olduktan sonra hiç olmazsa kendi yurdunu olsun Türkleştiremez mi?" diye düşünür ve oğluna hak verir. "Bir hafta içinde artık evde Türk'ten başka millet" kalmamıştır.

akt. Fevziye Abdullah Tansel, s. 71. Yöntem, benzer bir tespiti "Primo"nun *Genç Kalemler*'de çıkan bölümü için de yapar. Ona göre bu hikâye, "usta bir propagandacı muharrir mahsulü" idi. Ali Canib Yöntem, s. 22.

84 Balkan Savaşı'na katılan ve esir düşen Ömer Seyfettin'in (aslında "hatıra" değil "günlük" olan) "Balkan Harbi Hatıraları"nda "Primo" ile koşutluklar, kayda değer ayrıntılar bulmak mümkündür. "Hatıralar" için bk. Tahir Alangu, s. 213-257; *Ömer Seyfettin, Bütün Eserleri Şiirler, Mensur Şiirler, Fıkralar, Hatıralar, Mektuplar*, s. 269-310.

85 *Genç Kalemler*'deki bölümün yeni harfli metni için bk. Ömer Seyfettin, *Bütün Eserleri Hikâyeler 1*, Hülya Argunşah (hzl.), 1. Basım, İstanbul: Dergâh Yayınları, Ocak 1999, s. 165-188. Bu ilk bölümün Mehmet Kaplan tarafından yapılan tahlili, ikinci bölümün değerlendirilmesi bakımından da faydalıdır. Bk. Mehmet Kaplan, "Primo Türk Çocuğu Nasıl Doğdu?" *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar II*, 6. Basım, İstanbul: Dergâh Yayınları, Kasım 2004, s. 211-216.

Ülkenin geleceği konusunda gayet karamsar olan Kenan Bey, oğluna düşüncelerini uzun uzun anlatır.[86] Ona göre Türkler Rum, Arnavut, Bulgar, Sırp, Arap gibi milletleri zamanında esir etmiş, memleketlerini almış ama aldıkları yerlerin ahalisini Türkleştirememiş, bu büyüklük Türklerin zayıf düşmesine sebep olmuştur. Türkler eskiden bu milletleri iyi idare etmiş ama sonra işi Tanzimat bozmuştur. Tanzimat, Türklüğümüzü bütünüyle unuttuğumuz, felaketlerimizin başlangıcı olan tarihtir. Tanzimat'la birlikte Avrupa'dan alınan yabancı ve zararlı kanunlar eski esirlerimiz olan reayanın (gayrimüslim Osmanlıların) çok işine yaramıştır. Yıllar içinde esirleri, Türkleri her açıdan fersah fersah geride bırakmıştır. Türklerin büyükleri hâlâ gafil ve budalaca "müsavat" (eşitlik) ilan ederken, memleketin bütün zenginliği bu esirlerin, yani Türklerin "o eski ve barışmaz düşmanları"nın eline geçmiştir. Askerlik ve memurluktan başka bir kaynağı olmayan Türkler, bir bekçi, bir uşak gibi kalmışlardır. Devlete ilişkin ve siyasi bir tabirden başka bir şey olmayan "Osmanlı" namı altında "bütün düşmanlarımızı" kardeş saymış, Cengiz Han gibi en büyük Türkleri ise en fena adamlar olarak göstermişlerdir. Ne yeni ve Müslümanlığa muhalif olmayan bir Türk medeniyeti yaratabilmiş ne de Avrupa'dan gelen Hıristiyan medeniyetini kabul edebilmişlerdir. Bu durum sonucunda felaket gecikmemiş ve asırlarca kan dökerek alınan topraklar elden çıkmaya başlamıştır. Nihayet elde "bugünkü"[87] Anadolu ile Rumeli kalmıştır. Rumeli tam elden gidecekken Genç Türkler Şark'ın uykusundan uyanmış, meşrutiyeti ilan etmiş, dört yıldır

86 İnci Enginün'ün deyişiyle, bu bölüm bir makaleyi andırmaktadır. İnci Enginün, "Ömer Seyfeddin'in Hikâyelerinde Yabancılar", *Doğumunun 100. Yılında Ömer Seyfeddin*, s. 67. Ömer Seyfettin, hikâyenin bu kısmında makaleyi andıran bir söylem kullanır ve tahliller yapar. Bunların yazarın kendi düşünceleri olduğuna fazla şüphe yoktur. Karpat'ın deyişiyle, Ömer Seyfettin'in milliyetçi temalarla ilgili hikâyeleri ideolojinin incelenmesi açısından önemlidir ama çoğu zaman söylevci, didaktik ve kendini tekrarlayan bir üsluba sahiptir. Kemal H. Karpat, s. 211.

87 Balkan Savaşı öncesindeki.

hükümeti Osmanlı hâkimiyetinde tutmuşlardır. Yalnızca bu Genç Türk kuvveti, devletimizi yıkmaya çalışan Rumlara, Bulgarlara, Sırplara, Arnavutlara karşı gelmiş, onlarla uğraşmıştır. Bugün ise bu kuvvet yıkılmış, Türklüğün düşmanları serbest kalmışlardır.[88] Rahatça çalışacak, mezarımızı kazacaklardır. Müşterek bir ruhu bulunmayan, maneviyatı iflas etmiş Türk ordusu da artık sadece bir efsanedir. Bazı Türk subayları kendi milliyetlerini bilmemekte, inkâr etmekte, devletimizin en korkunç ve yorulmaz düşmanı olan Arnavutlarla birleşmekte, Türk düşmanlarıyla (Rumlar, Bulgarlar, Sırplar, Arnavutlarla) çalışmaktadırlar. [89]

Primo, babasının bu anlattıklarını düşünür, üzülür, Türk'ün Türk'e düşman olması pek gücüne gider. Kenan Bey, Türk olmayan ve "Türk düşmanı Osmanlıların" sınır dışındaki kardeşlerinin, yani Balkan hükümetlerinin 24 saatte Türkleri mağlup edeceklerini, Rumeli'de bir tane bile Türk bırakmayıp onları ateş ve kanla boğacaklarını ekler.

Babasının anlattıkları sonucunda eski neşesini kaybeden Primo'nun beklediği felaket kısa sürede gelip çatar: Balkan Sa-

88 Burada, muhalefetin tertipleri ve bir dizi siyasi gelişme sonucunda Temmuz 1912'de Sait Paşa hükümetinin istifası ve yerine "Büyük Kabine" denilen Gazi Ahmet Muhtar Paşa hükümetinin kurulması kastedilmektedir. Yeni hükümet, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı bir tepki kabinesiydi ve böylece İttihat ve Terakki'nin dört yıllık "denetleme iktidarı" son bulmuş oluyordu. Bk. Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat Terakki*, 2. Basım, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, Kasım 1998, s. 279-290; Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, Nuran Yavuz (çev.), 7. Basım, İstanbul: Kaynak Yayınları, Ekim 2007, s. 134-140.

89 Ömer Seyfettin burada, İttihat ve Terakki muhalifi (Hürriyet ve İtilaf yanlısı) subayları ve esas olarak da Halaskâr Zabitan grubunu kastetmektedir. Muhalifler, Trablusgarp Savaşı devam eder ve Balkan Savaşı yaklaşırken Arnavut isyanını kışkırtmışlardır. Mayıs 1912'de başlayan isyan, muhalefetin entrikalarıyla orduya da bulaşmış ve çoğu aslen Arnavut olan bir grup subay haziran ayında Manastır'da ayaklanmıştır. Bu isyancı subaylar, "Halaskâr Zabitan" olarak adlandırılan İstanbul'daki muhalif subaylarla ilişki içindedir. Akşin'in deyişiyle, "ihanet diye bir şey varsa, bu olmak gerekir." Sina Akşin, s. 281-283. Ayrıca bk. Feroz Ahmad, age.

vaşı patlar, yenilgi haberleri muhacirlerle beraber gelir, Selanik hiç çarpışılmadan düşmana teslim edilir ve sokakları "şapkalılar" kaplar. Primo'yu kahreden bütün bu günler hikâyede ilginç ayrıntılarla sunulmuştur. Yunanlar tarafından ele geçirilmiş Selanik'te utanmadan gezmeye ve eğlenmeye devam eden, sadece kendi canı ve rahatını düşünen Türklük bilincinden yoksun Türk subaylar, anlatıcının eleştiri oklarının yine hedefindedir. Milliyetlerinden habersiz, tarihlerini bilmeyen, savaşmaktan kaçan bu subayların tam aksine olarak düşmanlar kendi milliyetlerinin ruhundan aldıkları ideallerle ileri atılmakta, tarihlerinin onlara söylediği büyük vazifeyi icra etmekte, kardeşleri için seve seve kanlarını dökmektedirler. Türklerin ise bir fikri, hatta küçük bir emeli bile yoktur.

Babası İstanbul'a gitmek istemekteyse de Primo vatanı için, büyük Türklüğün hayatı için canını feda etme kararındadır ve artık hep bunu düşünmektedir. Rüyalarında bile kendisini, bütün düşmanlara, hainlere (Bulgar, Sırp, Yunan, Karadağlılara) boyun eğdirmiş, onları esir etmiş, onlara secde ettirmiş büyük bir Türk kahramanı (cihangir Oğuz) olarak görmektedir.

Bu arada Kenan Bey işgal kuvvetleri tarafından hapsedilir. Babası ve Primo Rumların, Yunan askerlerinin aşağılamalarına maruz kalırlar. Muhacirlerin anlattıkları şeyler tüyler ürperticidir. Düşmanlar Rumeli'de Türklere yönelik vahşi bir "temizlik" yürütmektedirler. Şimdi bu çirkin ve kanlı usul Selanik'e de sokulmaya başlanmıştır. Bir asker veya memur değil, sadece bir mühendis olan babasının tutuklanması bunun ilk göstergelerinden biridir. Bütün bunlar çok ağırına giden Primo ise intikam planları yapmaktadır. Büyük Türklük için o önemsiz ve değersiz hayatını kahramanca feda etmeye kararlıdır.[90]

90 Hikâye henüz tamamlanamadan *Türk Sözü* yayın hayatından çekilmiştir. Ömer Seyfettin muhtemelen bir "roman" olarak tasarladığı bu eserini daha sonraki yıllarda da tamamla(ya)maz. Hikâyenin yeni harfli metni için bk. Ömer Seyfettin, *Bütün Eserleri Hikâyeler 1*, s. 264-288.

Havadis Sütunları

Türk Sözü'nde iki havadis sütunu görülür. Dört sayı yayımlanan *Haftalık Havadis* sütununda iç haberler (futbolda Türklerin Alman, İngiliz, Amerikalı oyuncuları yenmeleri, Trablusgarp'ta mücahitlerin direnişi, cülus yıldönümü, evkaf müzesinin açılışı, Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın sağlık durumu, Osmanlı Rumlarının Makedonya'ya göçleri ve Dâhiliye Nazırı Talat Bey'in buna ilişkin olarak hükümet memurlarına verdiği emir, İstanbul'da küçük bir uçak kazası, Osmanlı hükümetinin yeni dretnot siparişi, Türk pilotların İstanbul'dan Kahire'ye uçuşları, Türk Gücü Cemiyeti'nin düzenlediği müsamere) yer alır.

On bir sayı yayımlanan *Türk Dünyasında* sütununda ise çoğunlukla Rusya Türklerinden haberler verilir.[91] Bunlar genellikle Rusya Türkleri tarafından çıkarılan süreli yayınlardan alınmadır. Ayrıca bu gazetelerden bazı yazılar, "Türk Gazetelerinden" başlığı altında aktarılmıştır.

Dergide bütün bunlar dışında, yer yer atıf yaptığımız çeşitli duyurular, okurlarla kurulan kısa "diyaloglar" yer almaktadır. Ayrıca 10-14. sayılarda (ilk ve son sayfa hariç) her sayfanın altına eski bir atasözü konulmuştur.

Görseller

Üçüncü sayısından itibaren *Türk Sözü*'nde görsel malzemeye (fotoğraf ve karikatüre) rastlanır. Fotoğraflar ilgili yazılarla birlikte sunulmuştur: 1913 yılında ölen ünlü Tatar şairi Abdullah Tukayef'in (Abdullah Tukay) üç fotoğrafı (no: 3), Fetih Bayramı münasebetiyle Fatih Sultan Mehmet'in portresi (no: 9), Rusyalı üç Türk tiyatrocunun birer fotoğrafı (no: 10).[92]

91 Bunun bazı istisnaları vardır. Giritli Türklere, İstanbul Türk Gücü izcilerinin gezisine, Afganistan'a, Denizli'ye, başlarında müdürleri Ethem Nejat'ın bulunduğu İzmir darülmuallimin izcilerinin İstanbul gezisine ve Türk Ocağı'nda ramazan sohbetlerine dair birer haber böyledir.

92 Tukayef'in fotoğraflarının yer aldığı üçüncü sayıda yapılan duyuruda, derginin

Türk Sözü'nde görsel malzeme olarak daha çok karikatür kullanılmıştır. Üçüncü sayıdan itibaren hemen her nüshada bir karikatür yer alır. Derginin çizerlerinden biri Sedat Simavi'dir.[93] Toplam on bir adet karikatürün ikisi Sedat Simavi (no: 3, 9) tarafından çizilmiş, üçü Tiflis'te çıkan mizah gazetesi *Molla Nasreddin*'den alınmıştır (no: 4, 15, 16).

Karikatürler *Türk Sözü*'nün genel yayın çizgisine bağlı ve misyonuna uygun mesajlar içermektedirler. Bu karikatürlerde "dil" (no: 3, 6, 15), "ticaret" (no: 9, 11, 16), "eğitim/cehalet/ medeniyet" (no: 4, 5, 8) ve "alkol sorunu" (no: 13) gibi birkaç tema görülür. İlk grupta "Osmanlıcanın" halk tarafından anlaşılmazlığı hicvedilir. İkincisinde Müslümanların ve Türklerin ticarette geri kalmışlığı, bilinçsizliği eleştirilir. Üçüncü grupta eğitimin ilkelliğine, köylünün kafasındaki hurafeler nedeniyle modern gelişmelere soğuk bakışına, Doğu ile Batı arasındaki gelişmişlik ve teknoloji farkına işaret edilir. Dördüncüsünde ise alkolün aile hayatına olumsuz etkilerine dikkat çekilmiştir.

TÜRK SÖZÜ'NÜN YAYIN HAYATINDAN ÇEKİLİŞİ

Yukarıda da belirtildiği gibi *Türk Sözü*'nün 16 numaralı son sayısı 6 Ağustos 1914'te çıkmıştır. Bu son sayıda ve yine aynı gün *Türk Yurdu* dergisinde yapılan açıklamada, "ahval-i hazıra dolayısıyla" haftalık *Türk Sözü*'nün geçici bir süre için iki haftada bir, on beş günlük *Türk Yurdu*'nunsa ayda bir yayımlanacağı belirtilir.[94] Ancak, *Türk Sözü* bir daha hiç çıkmayacaktır. Burada "ahval-i hazıra"

"Türklüğe ait resimler", "meşhur Türklerin fotoğraflarını" neşredeceği ve buna bu sayıda Tukayef'le başlandığı bildirilir. "Resimlerimiz", *Türk Sözü*, Yıl: 1 No: 3 (24 Nisan 1330), s. 20.

93 Esra Oğuzhan Yeşilova, *Gazetecilikte Bir Ömür-Sedat Simavi*, İstanbul: Derin Yayınları, 2013, s. 44-45; Turgut Çeviker, *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü-II Meşrutiyet Dönemi (1908-1918)*, 1. Basım, İstanbul: Adam Yayınları, Temmuz 1988, s. 122-123.

94 *Türk Sözü*, Yıl: 1 No: 16 (24 Temmuz 1330), s. 128; "İhtar", *Türk Yurdu* 3. Cilt, s. 396.

ile kastedilen, yaklaşan Dünya Savaşı, siyasal durum ve her hâlde bunlara bağlı olarak kadro ve kâğıt sıkıntısıdır. Üç buçuk yıl kadar sonra yine *Türk Yurdu*'nda, *Halka Doğru*'nun halkın siperlerde, sınırlarda, tarla ve harmanlarda daha mühim vazifeleri olması, yani "savaş" nedeniyle kapandığı ifade edilecektir.[95]

Halka Doğru'nun ve onun ardılı olarak *Türk Sözü*'nün kapanma nedenlerinden biri de herhâlde halktan yeterince rağbet görmemiş olmaktır. Nitekim *Türk Sözü*'nün daha ilk sayısındaki aleni yakınma buna işaret eder. Burada, İstanbul halkının (esnaf, rençper ve amelenin) *Halka Doğru*'yu kim çıkarıyor diye hiç merak etmediğinden, *Halka Doğru*'nun/*Türk Sözü*'nün kardeşliğini âdeta tanımadığından, idarehaneye gelmediğinden, mektup yazmadığından, ihmalciliğinden, taşra halkının dergiye ara sıra bile olsa mektup göndermediğinden söz edilir.[96]

Balkan Savaşı'nda esir düşen Ömer Seyfettin'in, esaret günlerinde arkadaşı Ali Canip (Yöntem) Bey'e Nafliyon'dan yazdığı 26 Haziran 1329 (9 Temmuz 1913) tarihli mektupta *Halka Doğru*'dan "küçük ve satılmaz bir mecmua" diye söz etmesi de bu minvalde anılmaya değerdir.[97]

SONUÇ: HALKA VEYA BİR ULUSUN DOĞUŞUNA DOĞRU

Balkan Savaşı ile I. Dünya Savaşı arası dönemde çıkan *Türk Sözü*, milliyetçi ve halkçı bir fikir dergisidir. Ömer Seyfettin'in başyazarı olduğu dergide esas odaklanılan konu, dil ve edebiyat olmuştur. Derginin başlığı da bu unsurlar doğrultusunda bilinçli seçilmiş gibi görünmektedir. Başyazarının bu yayın üzerindeki gölgesi öylesine koyudur ki *Türk Sözü*'nden bahsetmenin büyük oranda

95 "Halka Doğru Cemiyeti", *Türk Yurdu* 6. Cilt, s. 307.

96 "İstanbul Esnafları, Rençberleri ve Amelelerine" ve "Taşra Halkına", *Türk Sözü*, Yıl: 1 No: 1 (12 Nisan 1330), s. 8.

97 Ali Canib Yöntem, s. 156; Ömer Seyfettin, *Bütün Eserleri Şiirler, Mensur Şiirler, Fıkralar, Hatıralar, Mektuplar*, s. 330.

Ömer Seyfettin'den bahsetmek olacağı belirtilmelidir.

Kısa ömürlü oluşuna karşın *Türk Sözü* dergisi bize, Balkan Savaşı sonrasının düşünsel, kültürel, ruhsal ve edebî atmosferini teneffüs ettirir. Sadece Ömer Seyfettin değil, derginin (Aka Gündüz, Kâzım Nami Duru, Ziya Gökalp, Bekir Sıtkı ve belki Serfiçeli İzzet gibi) diğer bazı yazarlarının da uzun yıllar Rumeli'de yaşamış ve bölgenin siyasi, ideolojik, kültürel ikliminden etkilenmiş olması, dergi sayfalarına Balkanların ve savaşın esintilerinin daha belirgin şekilde yansımasını sağlamıştır.

Türk Sözü her şeyden evvel, Balkan Savaşı'yla birlikte "1908'in rüyası" Osmanlıcılığın ve Osmanlılığın son bulduğunu ortaya koyar. Balkan Savaşı, askerî yenilgi ve toprak kayıplarıyla sonuçlanmaktan ziyade, İmparatorluğun eski halklarına, yakın zamana kadar Osmanlı tebaası olan unsurlara, Ömer Seyfettin'in deyişiyle "eski esirlere" yenilmek ve ağır bir mezalime maruz kalmak bakımından Türkler üzerinde derin bir şaşkınlık ve ağır bir moral bozukluğu yaratmıştır. Pek çok tanığın ve araştırmacının vurguladığı gibi, bu travmatik şok, başta aydın kesim olmak üzere Türklerde millî bilincin uyanmasında, milliyetçiliğin yükselişinde belirleyici bir rol oynamıştır.[98] *Türk Sözü* sayfalarında da Osmanlılıktan açıkça "boş bir hayal" diye söz edilmiş, Osmanlılık "budalaca" bulunmuştur.

98 Ahmet Emin Yalman, ABD New York'daki Columbia Üniversitesi'nde 1913-1914'te hazırladığı doktora tezinde, Balkan bozgunu şokunun Türkler üzerinde ne denli derin ve uyandırıcı bir etki bıraktığından, ülkeyi değişim ve çağdaşlaşma yolunda yeni bir döneme soktuğundan, ortaya çıkan zihinsel bunalımın yeni ve radikal bir düşünce tarzı doğurduğundan, yakın zamana kadar yazılamayan ve yapılamayan şeylerin artık yazılabilip yapılabildiğinden söz eder. Ona göre, bu sürecin bir parçası olarak inşa olunan Türk milliyetçiliği, ek bir toplumsal enerji kaynağı meydana getirmiştir. Dili sadeleştirmek, duyarlı bir Türk aklı yaratmak, halk şiirini, mitlerini ve folklorunu canlandırmak, birbirine yabancılaşmış eğitimli ve eğitimsiz sınıflar arasında bağ kurmak üzere *Halka Doğru* gibi özel amaçlı dergiler çıkarılmıştır. Ahmed Emin, *The Development Of Modern Turkey As Measured By Its Press*, New York: Faculty of Political Science Columbia University, 1914, s. 107-111.

Türk Sözü dergisinde dil konusuna özel önem atfedilmiştir. Dergiye göre Türklerin milliyeti Türklük, vatanı Türkiye olduğu gibi dili de (Osmanlıca değil) Türkçedir. Dil ve edebiyat düzleminde *Türk Sözü*'nün teknik olarak üç temel hedefi vardır: Konuşma dilinin (konuşulan İstanbul Türkçesinin) yazı dili hâline gelmesi, şiirde hece vezninin kullanılması ve İstanbul Türkçesinin bütün Türklerin ortak edebî dili olması. *Türk Sözü* dilde Türkçeci, edebiyatta millî edebiyatçıdır. Türk'ten uzaklaşmış dili ve edebiyatı "Türkleştirmek" gayretindedir.

Bu çaba, edebî/sanatsal kaygılar yanında ve hatta ondan ziyade, millî bilincin oluşumunda dil ve edebiyatın rolünü kavramış olmaktan kaynaklanır. *Türk Sözü*'nde dil, milletin en önemli bileşeni ve hatta tek unsuru olarak görülmüştür. Halkla eş tutulan "millet", neredeyse tamamen dile indirgenmiştir. Milletlerin dilden doğduğu tespiti yapılmış, dilin kaybının, vatanın kaybından bile daha olumsuz sonuçlara yol açacağı vurgulanmıştır.

Bu konuşlanış, halka yönelimi de kaçınılmaz kılar. *Türk Sözü*'ne göre "bütün hayat ve hakikat bu halkın ruhundadır." Çıkış yazısında da belirtildiği üzere, *Türk Sözü* dergisi, millî bilince sahip ve aslında milliyetçi aydın gençlerle henüz bu bilince ulaşamamış (ama Türkçe konuşan) halk kitleleri arasında bir iletişim kanalı işlevi görmeyi hedeflemektedir. Bu gençlerin, Türklük bilincini bir kitle iletişim aracı (*Türk Sözü* dergisi) üzerinden halka taşıması hedeflenmiştir. Bu bakımdan dil/Türkçe, milliyetçi aydınlarla halk arasındaki en önemli ortak payda olmaktan başka, bu iki kesim arasında iletişim kurmanın da olmazsa olmaz şartıdır.

Halk dilinin benimsenmesi yoluyla aydınlar ve devlet ile kitleler arasındaki kültürel uçurumun kapatılması, ortak bir millî bilinç yaratılması hedeflenmiştir. Derginin bütününde, savunulan ilkelere uygun biçimde halkın anlayabileceği bir dil ve üslup kullanılmıştır. Sadece düzyazılarda değil, şiir ve hikâye gibi edebî türlerde de halka mesajlar verilmiş, Türklük idealini aşılama amacı

güdülmüştür. Edebî metinler sosyal içerikli, gerçekçi, didaktik ve söylevcidir. Hikâyelerde dönemin sosyal ve siyasal olayları yansıtılmış, yerli hayat tasvir edilmiş, yerli tipler yaratılmaya çalışılmıştır.

Türk Sözü'ndeki bu halka yönelişin esas itibariyle dil ve edebiyatla sınırlı kaldığı belirtilmelidir. Bu açıdan *Türk Sözü*, *Halka Doğru*'dan ziyade, *Genç Kalemler*'in uzantısı veya ardılı gibidir.

Tutarlı bir yayın çizgisi izleyen *Türk Sözü*, dil ve edebiyat dışında da Türkçü bir yol takip eder. Örneğin ekonomide millî iktisatçı bir rota tutar. Eğitimde vatan ve millet sevgisinin aşılanmasını telkin eder. Tarihe milliyetçi atıflarda bulunur. Güncel olayları Türkçü bir perspektifle ele alır. Kurum isimlerinin Türkçeleştirilmesini savunur. Dükkan tabelalarının, yeni doğan çocukların isimlerinin Türkçeleşmesini memnuniyetle karşılar. Okurunu yurtdışındaki, özellikle Rusya'daki "kardeşlerinden" haberdar ederek dünyada başka Türkler de bulunduğunu gösterir. Görsel malzemesini kendine biçtiği misyona uygun olarak seçer ve/veya çizdirir. Aldığı ilanlarda da bu açıdan çelişkiye düşmez.

"Osmanlılık" rüyasının yıkılışının bir yüzü Türklere (Türkçe konuşan Osmanlılara) millî bilincin aşılanmasıysa, diğer yüzü de Türkler dışında kalan (eski veya hâlihazırdaki) Osmanlıların algılanış ve sunuluşunda meydana gelen köklü değişimdir. Bu sürecin daha evvel başlamış olduğu söylenebilirse de Balkan Savaşı'nın Osmanlı toplumunda Türkler ile gayrimüslimler (ve Arnavutlar) arasında derin bir yarık açtığı kesindir.

Dergide, Balkan Savaşı'nda Osmanlı Devleti'ne karşı aktif olarak çarpışan, Osmanlının eski uyruğu Balkan uluslarına yani Rumlar, Bulgarlar ve Arnavutlara (ve bunlar kadar olmasa da Sırplar ile Karadağlılara) husumet gösterilir. *Türk Sözü*'ne göre bunlar, devleti yıkmaya çalışan, Türklük düşmanı, Balkanlarda Türklere yönelik etnik temizlik yürüten "eski ve barışmaz düşmanlar"dır. Kendilerinden intikam alınmalıdır.

"Primo" hikâyesinde Türklerin eski esirlerini Türkleştirmemiş

olmaları bir zaaf olarak değerlendirilir. Kenan Bey'in, "insan Türk olduktan sonra hiç olmazsa kendi yurdunu olsun Türkleştiremez mi?" diye akıl yürüttükten sonra harekete geçerek evdeki Rum hizmetlileri işten çıkarması, hem ekonomide "millî iktisat" yaklaşımına bir atıf hem de savaş sırasında Balkan devletleri tarafından Türklere yönelik olarak yürütülen etnik temizliğe bir karşılık verme arzusu olarak okunabilir.

Balkan uluslarına ve Türk olmayan Osmanlılara yönelik bütün bu olumsuz algıya karşın, dergide Rumların, Bulgarların, Ermenilerin belirli alanlarda övüldüğünü ve örnek alındığını görmek ilginçtir. Eğitim/okullaşma, girişimcilik, ticaret, çalışkanlık, azimli olma gibi konularda gayrimüslimlerin üstünlüğü kabul edilmiş, bir tür öz-eleştirel tavır alınmıştır. Türklerin küçük bir emeli bile yokken, bu halkların millî ideallerine bağlılıkları, soydaşları için seve seve kanlarını dökmeleri içten içe takdir ve imrenmeyle karşılanmıştır. Bir diğer dikkat çeken nokta da dergide bahsi fazla geçmeyen Ermenilerin, *Türk Sözü*'nde kendisinden olumlu bir dille bahsedilen (tabii Türkler dışında) tek Osmanlı unsuru olmalarıdır.

Türk milliyetçiliğinin doğuşu ve gelişimi, hiç kuşkusuz, tek bir nedene indirgenemeyecek denli komplike bir süreçtir. Ancak, Türkçülüğün doğuş ve gelişiminde en büyük etkenlerden birinin Balkan milliyetçilikleri olduğuna da şüphe yoktur. Türklerden çok daha önce millî bilinç edinen ve "millet-i hâkime" konumundaki Türkleri ötekileştiren Balkan ulusları, özellikle Balkan Savaşı'yla birlikte Türkler tarafından ötekileştirilmişlerdir. Bu olgu, *Türk Sözü* gibi süreli yayınların sayfalarına işlenmiştir.

Balkan uluslarına bakışta Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında hiçbir dinsel ayrım yapılmamış olması, Türkçülüğün gelişimi yönünden önemlidir. Hatta yer yer Müslüman Arnavutlara yönelik öfke diğerlerine ağır basar. Bu vesileyle *Türk Sözü*'nün milliyetçiliğinin esas itibariyle laik veya seküler olduğu belirtil-

melidir.[99] Dinî unsurlara fazla itibar ve iltifat edilmeyen dergide, özellikle dilsel argümanların bilimsel temellere dayandırılmasına itina gösterilmiştir.

Ancak, *Türk Sözü*'nde en büyük tepkiyi belki de Balkan ulusları/gayrimüslim Osmanlılar değil, Türklüğünü bilmeyip onu inkâr eden, Türkçeyi bozan, Türklüğü kendi dilinden mahrum bırakmaya çalışan, millî bilincin önüne engel olarak çıkan, düşmanla işbirliği yapan Türkler ("yerli Yunanlılar") görmüştür. *Türk Sözü*'ne göre bu "milliyetsiz kalemler" toplumsal bir tehlikedir.

İlk atılımını 1911'de yapan, ikinci doruğuna 1913'te ulaşan Türkçü yayın dalgasının, Türk ulusunun oluşumunda/inşasında birinci dereceden bir rol oynadığına şüphe yoktur. *Türk Sözü*, bu dalganın kısa ömürlü ama kayda değer parçalarından biridir.

EK: *TÜRK SÖZÜ*'NÜN FİHRİSTİ

No: 1 (12 Nisan 1330)

Ömer Seyfettin, "Türk Sözü", s. 1-3.
Tarhan, "Niyazi'ye", s. 3.
Oktay, "Kararsızlık", s. 3-4.
Maraşlıoğlu, "Çakır Oğlan", s. 4-6.
"Türk Dünyasında", s. 7-8.
"İstanbul'un Esnafları, Reçberleri ve Amelelerine", s. 8.
"Taşra Halkına", s. 8.
"Haftalık Havadis", s. 8.

No: 2 (17 Nisan 1330)

Ömer Seyfettin, "Halk Nedir?", s. 9-11.
Gökalp, "Ötüken Ülkesi", s. 11.

99 Georgeon'un deyişiyle, Türk örneğinde milliyetçilik, bir ruhban kesimden ya da bir kiliseden destek almamıştır. Aksine, "Türk milliyetçiliği bir ölçüde dine ve özellikle de ulemanın Müslüman ümmetinin birliğini sürdürme iddiasına karşı çıkarak şekillenmek zorunda kalmıştır." François Georgeon, *Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930)*, Âli Berktay (çev.), 1. Basım, İstanbul: YKY, Ocak 2006, s. 4.

N., "Ticaretin İstikbali 1: Fazla Kazanç", s. 12-13.
Cevdet Fahri, "İhtiyar Arabacı", s. 13-15.
"Türk Dünyasında", s. 15-16.
"Haftalık Havadis", s. 16.

No: 3 (24 Nisan 1330)

Ömer Seyfettin, "Umumi ve Hususi Türkçe 1 Abdullah Tukayef ve Lisanı", s. 18-19.
Abdullah Tukayef, "Ey Kalem", s. 19.
"Resimlerimiz", s. 20.
Maraşlıoğlu, "Çakır Oğlan", s. 20-23.
A. H., "Türk Dünyasında", s. 23-24.

No: 4 (1 Mayıs 1330)

Ömer Seyfettin, "Türkçeye Karşı Enderunca", s. 25-27.
Tarhan, "Güneş", s. 29.
Aka Gündüz, "Ebulfaruk Câbir Efendi", s. 29-32.
"Resimlerimiz", s. 29.
"Türk Gazetelerinden", s. 32.
A. H., "Haftalık Havadis", s. 32.

No: 5 (8 Mayıs 1330)

Ömer Seyfettin, "Osmanlıca Değil Türkçe", s. 33-35.
Tarhan, "Koşma", s. 35.
Habil Adem, "Ticaretin İstikbali 2: Bakkal Dükkanları", s. 35-37.
A. H., "Edirne Uyanıyor", s. 37-38.
T. S. [*Türk Sözü*], "Türk Dünyasında", s. 38.
"Haftalık Havadis", s. 38.
Ömer Seyfettin, "Primo Türk Çocuğu 1 Nasıl Doğdu?-2 Nasıl Öldü?", s. 39-40.

No: 6 (15 Mayıs 1330)

Aka Gündüz, "Destur Ya Cehalet", s. 41-44.
Tarhan, "Koşma", s. 43.

Faik, "Esnaf İçin Terakki Yolları 1: Çiftçi Loncaları ve Yaptıkları Hizmetler", s. 44-47.
A. H., "Ḥalka Nasıl Anlatacağız?", s. 47.
T. S. [*Türk Sözü*], "Türk Dünyasında", s. 47.
Ömer Seyfettin, "Primo Türk Çocuğu 2 Nasıl Öldü", s. 48.

No: 7 (22 Mayıs 1330)

Ömer Seyfettin, "Türkçeye Kimler 'Osmanlıca' Der?", s. 49-50.
Kâzım Nami, "Hayber Kalelerinin, Battal Gazilerin Terbiyevi Hizmetleri", s. 50-53.
Tarhan, "Koşma", s. 51.
Faik, "Esnaf İçin Terakki Yolları 2: Çiftçi Loncaları", s. 53-55.
"Türk Gazetelerinden: Rakı ve Votka Haram mı?", s. 55-56.
Ömer Seyfettin, "Primo Türk Çocuğu 2 Nasıl Öldü", s. 56.

No: 8 (29 Mayıs 1330)

G. ve Ö., "Türk Sarfına ve Şivesine Dair Usulümüz", s. 57-59.
Cafer Alp, "Bir Marş", s. 59.
Aka Gündüz, "Dezanşante Monşerler", s. 59-62.
Serfiçeli İzzet, "Askerlik Yeni Kanunu", s. 62-63.
Ömer Seyfettin, "Primo Türk Çocuğu 2 Nasıl Öldü", s. 64.

No: 9 (5 Haziran 1330)

Hamdi, "Fetih Bayramı", s. 66.
Ömer Seyfettin, "Türkçeye Dair", s. 66-70.
Mehmet Rıfat, "Bu Ses Senin", s. 67.
Bekir Sıtkı, "Bir Mektup", s. 70-71.
Ömer Seyfettin, "Primo Türk Çocuğu 2 Nasıl Öldü", s. 71-72.

No: 10 (12 Haziran 1330)

Ömer Seyfettin, "Türkçe ve İlim", s. 73-75.
Gökalp, "Durma, Vur!", s. 75.
T. S. [*Türk Sözü*], "Türk Dünyasında Tiyatro ve Musiki", s. 75-77.

A. H., "Türk Dünyasında", s. 78.
Ömer Seyfettin, "Primo Türk Çocuğu 2 Ölmedi[100]", s. 79-80.

No: 11 (19 Haziran 1330)

G. ve Ö., "Türk Sarf ve Şivesine Dair 2", s. 81-82.
Kocaağaoğlu Cevat Turgut, "Turhan Bey", s. 82-86.
Tarhan, "Koşma", s. 85.
"Türk Dünyasında", s. 86-87.
Ömer Seyfettin, "Primo Türk Çocuğu 2 Ölmedi", s. 87-88.

No: 12 (26 Haziran 1330)

Ömer Seyfettin, "Kelimelerin Manaları Neredederdir?", s. 89-90.
Aka Gündüz, "Türk'ün Beyaz Katili", s. 90-92.
Hasan Korkut, "Eski Edebiyat Lisanı ve Türkçe", s. 92-93.
Tarhan, "Koşma", s. 93.
Asım, "Kaçak Hasan!", s. 93-96.

No: 13 (3 Temmuz 1330)

Ömer Seyfettin, "Lisanın Sadeleşmesi", s. 97-99.
Kayserili Bekir Sıtkı, "Bir Mektup", s. 99-101.
A. C.[101], "Türk Dünyasında", s. 101-102.
Ömer Seyfettin, "Primo Türk Çocuğu 2 Nasıl Öldü", s. 102-104.

No: 14 (10 Temmuz 1330)

Ömer Seyfettin, "İstanbul Türkçesi Hangisidir? 1", s. 105-107.
A. H., "Musiki ve Temaşa Mektebine Dair", s. 107-108.
"Türk Dünyasında", s. 108, 110.
Ömer Seyfettin, "Primo Türk Çocuğu 2 Nasıl Öldü", s. 110-112.
Donanma Mecmuası, "Donanma-yı Osmanî Cemiyeti'nin Köylü İle Konuşması", s. 112.

100 Orijinali böyledir.
101 Muhtemelen bir dizgi hatası söz konusudur ve doğrusu "A. H."dir.

No: 15 (17 Temmuz 1330)

T. S. [*Türk Sözü*], "Tashih", s. 113.
Ömer Seyfettin, "Sağlam Zemin", s. 113-115, 117.
Tarhan, "Koşma", s. 117.
Doktor İsmail Hakkı, "Güççülük", s. 117-118.
"Türk Dünyasında", s. 118-119.
Ömer Seyfettin, "Primo Türk Çocuğu 2 Nasıl Öldü", s. 119-120.

No: 16 (24 Temmuz 1330)

Ömer Seyfettin, "İstanbul Türkçesi Hangisidir? 2", s. 121-122.
Tarhan, "Koşma", s. 123.
Doktor İsmail Hakkı, "Güççülük: Güççülerin Seyahati", s. 123, 125.
"Türk Dünyasında", s. 125-126.
Ömer Seyfettin, "Primo Türk Çocuğu 2 Nasıl Öldü", s. 126-128.

II. MEŞRUTİYET'TE RUS EDEBİYATI VE TOLSTOY

GİRİŞ

Niyazi Berkes, uyanma hâlindeki toplumların aydınlarının Rus edebiyatına büyük ilgi gösterdiklerine işaret eder.[1] Bu tespitin, Osmanlı'ya özgü bir tür "aydınlanma çağı" olan[2] II. Meşrutiyet dönemi (1908-1918) Osmanlı/Türk aydını için de geçerli olduğunu ve Türkiye'de Rus edebiyatına gerçek anlamda yönelişin 1908 Jön Türk Devrimi'yle başladığını söylemek yanlış olmayacaktır.[3] Nitekim II. Meşrutiyet'in hemen ilk aylarında Rus

1 Niyazi Berkes, *Felsefe ve Toplumbilim Yazıları*, 1. Basım, İstanbul: Adam Yayınları, Şubat 1985, s. 250.

2 Zafer Toprak, *Türkiye'de Popülizm 1908-1923*, 1. Basım, İstanbul: Doğan Kitap, Kasım 2013, s. 15-16.

3 Rus edebiyatından ilk çeviriler 1880'lerde başlamış olmakla birlikte, II. Abdülhamit'in baskı rejiminin ağırlaşması sonucu 1900'den itibaren bu süreç neredeyse tamamen durmuştur. 1900-1908 yılları arasında sıkı sansür nedeniyle çok az yapıt çevrilebilmiştir. Bk. Türkan Olcay, "Cumhuriyet Dönemi

edebiyatı üzerine bir makale kaleme alan Ahmet Samim Bey, bizde o zamana dek Rus edebiyatından pek az bahsedildiğine, Rus edebiyatı hakkında çok az bilgi sahibi olunduğuna, matbuat ve edebiyat hürriyete kavuştuktan (yani 1908 Devrimi'nden) sonra ise yabancı edebiyatlar arasında evvela Rus edebiyatıyla iştigale başladığına dikkat çekmiştir.[4] Bunun yanında, Rus edipleri arasında ünlü yazar ve düşünür Lev Nikolayeviç Tolstoy'a yönelik ilginin diğerlerini geride bıraktığının da altını çizmek gerekir.[5] Nitekim 1908-1923 yılları arasında Rus edebiyatından Türkçeye yapılan çevirilerin büyük kısmı Tolstoy'un yapıtlarıdır.[6]

1908 Devrimi'yle açılan II. Meşrutiyet devrinde matbuat dünyasında belirgin bir canlanma yaşanmış, çok sayıda ve çeşitte gazete ve dergi yayın hayatına girmiş, pek çok risale, kitap ve yıllık basılmıştır. Bu yayınları takiple Meşrutiyet aydınının Rus düşüncesi ve edebiyatına, özellikle de Tolstoy'a yönelik ilgisini tespit etmek mümkündür.[7] Bunun yanında, aşağıda da görüleceği üzere, II. Meşrutiyet döneminin bazı yazar ve fikir adamları özel olarak Tolstoy, genel olarak da Rus edebiyatı ve düşüncesinden kuvvetli şekilde etkilenmişlerdir.[8]

Öncesi Rus Edebiyatından Türkçeye Yapılan Çeviriler Üzerine", *Litera: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Batı Dilleri ve Edebiyatları Dergisi*, Sayı: 18 (2005), s. 42-51; Altan Aykut, "Türkiye'de Rus Dili ve Edebiyatı Çalışmaları Rus Edebiyatından Çeviriler (1884-1940) ve Rusça Öğrenimi (1883-2006)", *A. Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt: 46 Sayı: 2 (2006), s. 3-8. Ayrıca bk. İsmail Habib, *Avrupa Edebiyatı ve Biz - Garptan Tercümeler* 2. Cilt, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1941, s. 267-283, 519-534.

4 Ahmet Samim, "Rus Edebiyatına Dair", *Musavver Muhit*, Cilt: 1 No: 7 (4 Kânunuevvel 1324), s. 101.

5 İkinci sırayı ise Maksim Gorki almaktadır.

6 Türkan Olcay, s. 52; Altan Aykut, s. 8, 11; İsmail Habib, age. Aşağıdaki sayfalarda daha geniş bilgi bulunabilir.

7 Bu makalede sadece Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde Türkçeye yapılan çevirilerin konu edildiği belirtilmelidir. Dolayısıyla örneğin Bakü'de yapılan çeviriler kapsam dışıdır.

8 Laurent Mignon, çevirinin halklar arasında kurduğu köprülerle barışçılık

II. MEŞRUTİYET MATBUATINDA RUS EDEBİYATI VE TOLSTOY'DAN ETKİLENENLER

Devrim Türkiyesi, edebiyat çevirileri alanında açılışı, o zamana dek Türkçeye hiç çevrilmemiş olan Maksim Gorki'yle yapar.[9] II. Meşrutiyet döneminde Rus edebiyatından tercümeyi başlatan yayın organı ise İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin en etkin sözcüsü olan *Tanin* gazetesidir.[10] Hüseyin Cahit (Yalçın), Tevfik Fikret ve Hüseyin Kâzım Kadri'nin çıkardıkları, dönemin en önemli gazetelerinden olan *Tanin*, Gorki'nin ünlü romanı *Ana*'yı, 16 Eylül 1908 tarihli 47. sayısından itibaren tefrika etmeye başlamıştır.[11] İsmail Müştak (Mayokan) ve Muhittin (Birgen) Beyler tarafından Fransızcadan tercüme edilen *Ana*, 1911'de kitap olarak da basılacaktır.[12]

Dönemin en önemli mizah dergisi olan *Kalem*, 17 Eylül tarihli 3. sayısında, 80. yaş günü dolayısıyla Tolstoy'u konu edinen tam sayfa bir karikatür yayımlayarak büyük edibe saygısını ifade etmiştir.[13]

bağlamında önemli bir kültürel rol oynadığını vurgular. Mignon'un da belirttiği gibi, bu bağlamda Osmanlı Türkiyesi'nde tarihsel rakip Rusya'nın edebiyatının nasıl algılandığı ilginç bir sorundur. Laurent Mignon, *Ana Metne Taşınan Dipnotlar - Türk Edebiyatı ve Kültürlerarasılık Üzerine Yazılar*, 1. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s. 156.

9 Mustafa Nihat Özön'ün deyişiyle, "Maksim Gorki, memleketimizde 1908'den sonra malûm olmaya başlamıştır... 1908 temmuzundan sonra inkılâp ve ihtilâle ait bazı eserler tercüme edilmeğe başlamıştı." Bk. Mustafa Nihat, "Gorki ve Eseri", Maksim Gorki, *Stepte-Serseriler Hayatı Hikâyeleri*, Mustafa Nihat (çev.), İstanbul: Remzi Kitabevi, 1937 içinde s. XXVI.

10 Ahmet Samim, s. 102.

11 Maksim Gorki, "Ana", *Tanin*, 1. Sene No: 47 (3 Eylül 1324), s. 4-5. Tefrika tamamlanmamıştır. Görüldüğü son nüsha 5 Nisan 1909'da (24 Mart 1325) çıkan 244. sayıdır ve roman bitmemiştir.

12 Maksim Gorki, *Ana*, İsmail Müştak ve Muhittin (müt.), İstanbul: Tanin Matbaası, 1327; Maksim Gorki, *Ana* 2. Cilt, İsmail Müştak ve Muhittin (müt.), İstanbul: Tanin Matbaası, 1327. Ayrıca bk. İsmail Habib, s. 519; M. Seyfettin Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu* 1. Cilt, İstanbul: Fatih Yayınevi, 1971, s. 55. Kitabın başında Gorki'nin fotoğrafına yer verilmiştir.

13 *Kalem*, No: 3 (4 Eylül 1324), s. 7.

Sıkı bir Tolstoy hayranı olan ve Tolstoy'u Türklere tanıtmayı kendisine emel edinen yayıncı Tüccarzade Ahmet Hilmi (Çığıraçan)[14] Bey'in çıkardığı *Millet* gazetesinde Tolstoy'un son romanı ve başyapıtlarından *Diriliş*, "Teceddüt-i Hayat" başlığı altında 24 Eylül gününden itibaren tefrika edilmeye başlanmış ama tamamlanamamıştır.[15] Eserin mütercimi, sol düşünce ve akımlara ilgisi iyi bilinen Haydar Rıfat (Yorulmaz) Bey'dir.[16]

Dönemin önde gelen eğitimcilerinden Satı Bey'in yönetiminde yayımlanan *Envâr-ı Ulum* dergisinin 1 Ekim 1908 günü çıkan sayısında, "Meşâhîr" başlığı altında kısa kısa tanıtılan meşhur isimler arasında Tolstoy da vardır. Tolstoy'un farkı, bu ünlüler arasında dergide fotoğrafına yer verilen tek isim olmasıdır.[17]

Türk basın tarihinin en köklü dergilerinden *Servet-i Fünûn*, Eylül ayındaki doğum günü vesilesiyle Tolstoy'un fotoğraflarını, hakkında büyük övgülerle birlikte Ekim ayında yayımlamıştır.[18]

Yine 1908 Devrimi'nin akabinde, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin resmî yayın organı *Şûrâ-yı Ümmet*, Dostoyevski'nin ünlü eseri *Ölü Evinden Hatıralar*'ı tefrika etmeye hazırlanmış ama seçim velvelesi arasında bu tasarı hayata geçirilememiştir.[19]

Ahmet Samim Bey, Aralık 1908'de *Musavver Muhit* dergisinde, Rus edebiyatının büyüklüğünün ve öneminin, dünyada ne denli

14 Kendi ifadeleri için bk. İbrahim Hilmi Çığıraçan, "Tolstoy-Hayatı ve Eserleri", Leon Tolstoy, *Kreutzerova Sonata (Kroyçer Sonatı)*, Ali Kâmi Akyüz (çev.), 2. Basım, İstanbul: Hilmi Kitabevi, 1944 içinde s. 18-19. Gorki'nin *Ana* romanının yayıncısının da Ahmet Hilmi Bey olduğunu bir not olarak düşelim.

15 İlk kısım için bk. "Teceddüt-i Hayat", *Millet*, 1. Sene No: 51 (11 Eylül 1324/24 Eylül 1908), s. 3. Ayrıca bk. Ahmet Samim, s. 101; Tüccarzade İbrahim Hilmi, "İfade-i Naşir", Leon Tolstoy, *Anna Karenin* (1. Cilt), Raif Necdet ve Sadık Naci (müt.), İstanbul: Matbaa-i Hayriye ve Şürekası, 1328 içinde s. 3.

16 İsmail Habib, s. 279. İsmail Habib Sevük, eserin 1911 sıralarında tefrika edildiğini söylese de bu bilgi doğru değildir.

17 *Envâr-ı Ulum*, Sene: 1 No: 4 (18 Eylül 1324), s. 52, 61.

18 *Servet-i Fünûn*, 35. Cilt No: 908 (13 Teşrinievvel 1324), s. 377.

19 Ahmet Samim, s. 101.

revaç bulduğunun, Türkiye'de Rus edebiyatına yönelişin 1908 Devrimi'yle başladığının vurgulandığı (Rus edebiyatı tarihi konulu) bir dizi makale kaleme almaya girişmiştir. Ahmet Samim Bey, 1908 Devrimi'ne dek Rus edebiyatının bizde neredeyse hiç bilinmediği tespitinde bulunmuş, Rus edebiyatına bu yeni yönelişi çok isabetli bulup takdirle karşılamış ve bu ilginin nedenlerine değinmiştir.[20] Yine aynı dergide Mayıs 1909'da Tolstoy'a göre "İzdivaç Nasıl Olmalı?" konusu işlenecektir.[21]

Dostoyevski'nin *Ölü Evinden Hatıralar*'ını yayımlayamayan *Şûrâ-yı Ümmet*'in 23 Ocak (1909) günü çıkan sayısında, Gorki'nin *Haydutlar* adlı uzun hikâyesi, Ali Nusret Bey tarafından Fransızcasından tercüme edilerek, "Bir Sergüzeşt-i Hûn-în" (Kanlı Bir Macera) başlığı altında tefrika edilmeye başlanmış, tefrika 13 Şubat'ta son bulmuştur.[22] *Bir Sergüzeşt-i Hûn-în*, 1910 yılı Eylül ayında kitap olarak basılacaktır.[23]

20 Ahmet Samim, s. 101-103. "Mabadı var" kaydına rağmen makalenin arkası gelmemiştir.

21 Mülkiye Baytar Mektebinde Muavin Samuil, "İzdivaç Nasıl Olmalı? Tolstoy'a Göre", *Musavver Muhit*, Cilt: 2 No: 3-25 (23 Nisan 1325), s. 89-91.

22 İlk kısım için bk. "Bir Sergüzeşt-i Hûn-în", *Şûrâ-yı Ümmet*, 1. Sene No: 111-140 (11 Kânunusani 1324/23 Kânunusani 1909), s. 7. (Tarihlerdeki yanlışlık gazeteden kaynaklanmaktadır). Son kısım için bk. "Bir Sergüzeşt-i Hûn-în", *Şûrâ-yı Ümmet,* 1. Sene No: 131 (31 Kânunusani 1324), s. 4. İsmail Habib Sevük, eserin Meşrutiyet'i müteakip *Tanin* gazetesinde tefrika edildiğini söylerken (İsmail Habib, s. 519) yanılmaktadır. Eserin ilk başlığının "Haydutlar" (Zlodei) olduğuna dair bk. Svetlana Uturgauri'den akt. Altan Aykut, s. 12.

23 Catulle Mendes, *Bir Sergüzeşt-i Hûn-în*, Ali Nusret (müt.), Tanin Matbaası, 1326. Gerek *Şûrâ-yı Ümmet*'teki tefrikanın, gerekse 152 sayfalık kitabın birtakım "tuhaflıklar" içerdiğini belirtmek gerekir. Öncelikle, eserin müellifi (yazarı) olarak Fransız yazar Catulle Mendes görünmektedir. Hatta Ali Nusret Bey, kitabın başında eserin yazarı sandığı Mendes üzerine sekiz sayfalık bir tanıtım yazısı bile kaleme almıştır. Hâlbuki Mendes, Gorki'nin eserini Fransızcaya çevirmiş, Ali Nusret Bey de Türkçeye çeviriyi bu Fransızca metinden yapmıştır. İkinci olarak, kitabın basıldığı matbaa kapakta "Matbaa-i Ahmet İhsan ve Şürekâsı", künye sayfasında ise "Tanin Matbaası" olarak verilmiştir. Kitabın kapağı ile iç sayfaları farklı matbaalarda basılmış olabilir. Üçüncüsü, kitabın

Tolstoy, ilk kuşak Türk sosyalistlerinden ve *Bahçe* dergisi yöneticilerinden Rasim Haşmet Bey'i derinden etkilemiştir. Rasim Haşmet Bey'i yakından tanıyanlar, onun "Tolstoy tarzındaki düşünceleri"nden, "en âlim muharrir" olarak Tolstoy'u kabul ettiğinden, yabancı yazarlar arasında en çok Tolstoy okuduğundan söz etmişlerdir.[24] Gerçekten de Rasim Haşmet Bey'in yöneticilerinden olduğu, Selanik'in etkin İttihatçı dergilerinden *Bahçe'de* zengince bir Tolstoy içeriği bulmak mümkündür. "Asrımızın en büyük dehalarından biri" şeklinde tanıtılan Tolstoy'u konu edinen bir dizi imzasız yazı, Nisan-Mayıs 1909'da *Bahçe*'de yer almıştır.[25] *Bahçe* dergisinde, 36. sayının dış kapağı da dâhil olmak üzere, Tolstoy'un çok sayıda fotoğrafı ve resmi de kullanılmıştır.

Aynı dergide, Maksim Gorki'nin "Çocuğun Sefaleti" başlıklı hikâyesi Ömer Seyfettin tarafından tercüme edilerek Haziran 1909'da yayımlanmıştır.[26] Bu eser, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Selanik'teki günlük gazetesi *Rumeli*'de Ağustos 1911'de yeniden çıkacaktır.[27]

II. Meşrutiyet döneminin önde gelen eleştirmenlerinden Raif Necdet (Kestelli) Bey –Hilmi Ziya Ülken'in verdiği bilgiye göre–

basım tarihi kapakta 1328, künye sayfasında ise 1326'dır. Tarihlerin ilki hicri, ikincisi Rumî olsa gerektir. Yayıncının sunuş yazısının altına düşülen tarihin "5 Ağustos 1326" (18 Ağustos 1910) olduğu dikkate alınacak olursa, 1910 sonlarında basıldığı söylenebilir. Nitekim eylül ayında gazetelerde ilanlarına rastlanmaktadır. Bk. *Tanin*, 3. Sene No: 733 (2 Eylül 1326/15 Eylül 1910), s. 4. Özege'ye göre de basım tarihi 1910'dur. M. Seyfettin Özege, c.1, s. 161.

24 İ. Arda Odabaşı, *Osmanlı'da Sosyalizm Türkçülük ve İttihatçılık-Rasim Haşmet Bey*, 2. Basım, İstanbul: Kaynak Yayınları, Mayıs 2012, s. 185.

25 "Tolstoy, Rus Muharriri", *Bahçe*, 1. Sene 2. Cilt No: 36 (24 Mart 1325), s. 146-149; "Tolstoy, Rus Muharriri 2", *Bahçe*, 1. Sene 2. Cilt No: 37 (31 Mart 1325), s. 163-166; "Tolstoy'un Nasihatleri", *Bahçe*, 1. Sene 2. Cilt No: 39 (5 Mayıs 1325), s. 205.

26 Maksim Gorki, "Küçük Hikâye: Çocuğun Sefaleti", *Bahçe*, 1. Sene 2. Cilt No: 40 (26 Mayıs 1325), s. 221-222.

27 Maksim Gorki, "Rus Edebiyatı: Çocuğun Sefaleti", *Rumeli*, 2. Sene No: 524 (15 Ağustos 1327/28 Ağustos 1911), s. 3. Mütercimi: Kaya Alp.

Türkiye'nin ilk Tolstoy çevirmenidir. Sanat ve edebiyat anlayışında en çok Tolstoy'a dayanmıştır.[28] Sosyalist düşüncede olduğu da öne sürülen[29] Raif Necdet Bey, *Aile Mutluluğu*'nu "Bir İzdivacın Romanı" başlığıyla Haziran 1909'da *Musavver Muhit* dergisinde tefrika etmeye başlar.[30] Onun Fransızcadan tercüme ettiği *Bir İzdivacın Romanı*[31] 1910 yılı sonlarında, Sadık Naci'yle beraber Fransızcadan tercüme ettiği *Anna Karenina* 1911-1912'de kitap olarak yayımlanacaktır.[32]

Eski İttihatçılardan avukat Baha Bey'in çıkardığı *İnkılâp* dergisinde Eylül 1909'da Maksim Gorki'nin "Mahbesde" isimli eseri Saffet Nezihi tarafından tercüme edilmeye başlanır.[33] Kasım ayı

28 Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 7. Basım, Ülken Yayınları, 2001, s. 231-233.

29 Raif Necdet Bey'in bir sosyalist olduğu iddiası için bk. Necdet Kurdakul, "Raif Necdet (Kestelli)", *Tarih ve Toplum*, Cilt 12 Sayı: 69 (Eylül 1989), s. 57-64. Ayrıca bk. İ. Arda Odabaşı, s. 187-188.

30 Birinci kısım için bk. "Bir İzdivacın Romanı", *Musavver Muhit*, Cilt: 2 No: 10-32 (11 Haziran 1325), s. 311-312. Tefrika tamamlanmamıştır.

31 *Bir İzdivacın Romanı*, Raif Necdet (müt.), Dersaadet: Şant Matbaası, 1326.

32 Raif Necdet Bey, Ekim 1910'da yayımlanan bir yazısına düştüğü notta, *Anna Karenina*'yı bir arkadaşıyla birlikte tercümeye başladıklarını, kendisinin *Bir İzdivacın Romanı*'nı 6-7 sene evvel tercüme ettiğini ve yakında basılacağını belirtmiştir. Raif Necdet, "Musahabe-i Edebiyye", *Resimli Kitap*, Cilt: 5 No: 25 (Teşrinievvel 1326), s. 9. *Bir İzdivacın Romanı*'nı 1319'da Rus-Japon Harbi sırasında (1904 olmalı) Fransızcadan tercüme ettiğini, kitabın "Bir İki Söz" başlıklı ve altına 12 Eylül 1326 (25 Eylül 1910) tarihi düşülmüş sunuşunda da belirtir. Sevük ve Özege, *Bir İzdivacın Romanı*'nın 1910'da, *Anna Karenina*'nın 1912 yılında basıldığı bilgisini verirler. İsmail Habib, s. 278; M. Seyfettin Özege, s. 64, 157. Dört cilt hâlinde ve "*Anna Karenin*" başlığıyla yayımlanan kitabın üzerindeki tarih 1328'dir. Bu tarih hicri ise 1910-1911'e, Rumî ise 1912-1913'e tekabül eder. Raif Necdet Bey'in kitaba yazdığı "Birkaç Söz" başlıklı sunuş yazısının altına 28 Teşrinisani 1326 (11 Aralık 1910) tarihi düşülmüştür. *Anna Karenina*'nın yayıncısı Ahmet Hilmi (Çığıraçan) Bey, kitaba yazdığı "İfade-i Naşir" başlıklı yayıncı sunuşunda, "üç senelik" Meşrutiyet hayatından söz eder. Buna göre kitabın basımı en erken 1911 sonları olabilir. Kitabın başında Tolstoy'un fotoğrafına yer verilmiştir.

33 İlk kısım için bk. Maksim Gorki, "Mahbesde", *İnkılâp*, No: 10 (12 Eylül 1325), s. 159-160.

sonlarına dek süren tefrika, derginin yayın hayatından çekilmesi nedeniyle yarım kalmıştır.[34]

Tolstoy'un –daha önce *Millet* gazetesinde tefrikasına girişildiğini belirttiğimiz– *Diriliş* adlı romanının bir kısmı Hüseyin Kâmi tarafından tercüme edilerek "Ba'sü Bade'l-Mevt" başlığı altında 4 Kasım 1909'da *Sadâ-yı Millet* gazetesinde tefrika edilmeye başlanmıştır.[35] Aynı gün Hüseyin Kâmi Bey, sağlık sorunları nedeniyle gazetenin yazı heyetinden çekildiğini ve Tolstoy'dan tercüme ettiği romanı *Sadâ-yı Millet*'e bir hediye olarak bıraktığını açıklamıştır.[36] Gazetede 30 Kasım'a dek tefrika edilen, Hüseyin Kâmi tarafından tercüme olunmuş kısımlardır. Bundan sonra *Sadâ-yı Millet*'in yayımına bir süre ara verilmiş ve gazete el değiştirdikten sonra 17 Ocak 1910'da yeniden yayın hayatına girmiştir. Bu andan itibaren "Ba'sü Bade'l-Mevt" tercümesini Baha Tevfik Bey sürdürmüştür.[37] Tolstoy, Baha Tevfik'in okuduğu ve etkilendiği düşünürler arasındadır. Baha Tevfik, tercümeyi Ocak-Nisan 1910'da *Sadâ-yı Millet* gazetesinde sürdürdükten sonra aynı yıl içinde kitap olarak da bastıracaktır.[38]

Tolstoy'un sadece edebî eserleri değil, her konudaki fikirleri Osmanlı matbuatının ilgisini çekmiş ve itibar görmüştür. Mesela

34 Uturgauri'ye göre, Gorki'nin "Hapishane" (Tyurma) isimli öyküsü 1909'da *Tanin* gazetesinde yayımlanmıştır. Svetlana Uturgauri'den akt. Altan Aykut, s. 13. Biz, *Tanin* gazetesinin 1909 yılı nüshalarında bu çeviriye rastlayamadık. Söz konusu olan, *İnkılâp* dergisinde çıkan "Mahbesde" olabilir.

35 "Ba'sü Bade'l-Mevt", *Sadâ-yı Millet*, 1. Sene No: 21 (22 Teşrinievvel 1325/4 Kasım 1909), s. 2.

36 Hüseyin Kâmi, "İtizar ve İstifa", *Sadâ-yı Millet*, 1. Sene No: 21 (22 Teşrinievvel 1325/4 Kasım 1909), s. 1.

37 "Ba'sü Bade'l-Mevt", *Sadâ-yı Millet*, 1. Sene No: 48 (4 Kânunusani 1325/17 Ocak 1910), s. 2.

38 Rıza Bağcı, *Baha Tevfik'in Hayatı Edebî ve Felsefî Eserleri Üzerinde Bir Araştırma*, İzmir: Kaynak Yayınları, 1996, s. 17, 25, 69-70, 225. Leon Tolstoy, *Ba'sü Bade'l-Mevt*, Dersaadet: Sadâ-yı Millet Matbaası, 1325. Özege, basım tarihi olarak 1909'u verir. M. Seyfettin Özege, s. 117.

Yeni Gazete'nin 26 Kasım 1909 tarihli nüshasında, Tolstoy'un Stockholm Sulh Konferansı'nda yapması tasarlanan "barış" konulu konuşmasının özeti yayımlanmıştır.[39]

Tolstoy'un başyapıtlarından *Anna Karenina*, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Selanik'teki günlük gazetesi *Rumeli*'de, 1910 yılının Ocak ayında Kâzım Nami (Duru) Bey'in tercümesiyle tefrika edilmeye başlanmıştır.[40]

1909'da veya 1910 yılının başında (1325) Tolstoy'un *Kafkasya'da Bir Esir* isimli eseri, H. Hüsnü tarafından tercüme edilerek yayımlanır.[41] Kitabın sonunda, "Mazlum İvan" başlıklı 16 sayfalık bir hikâye de bulunmaktadır.[42]

Manastır'da başladığı yayın hayatını Selanik'te sürdürecek olan *Hüsün ve Şiir* dergisinin 1910 yılının Nisan ayında çıkan ilk sayısında bir Tolstoy çevirisine rastlanır.[43]

Osmanlı topraklarında kurulmuş ilk Türkçü dernek olan Türk Derneği'nin üyesi Rus Türkolog Vladimir Gordlevski,[44] V. Garşin'in "İşaret" isimli hikâyesini "Bayrak" başlığıyla Türkçeye çevirmiş ve Ağustos 1910'da *Yeni Gazete*'de yayımlamıştır.[45] Yine

39 "Tolstoy'un Fikirleri", *Yeni Gazete*, 2. Sene No: 450 (13 Teşrinisani 1325 / 26 Teşrinisani 1909), s. 3.

40 Gazetenin eksiksiz bir koleksiyonuna ulaşılamadığı için ilk kısmın çıktığı sayı kesin olarak tespit edilememektedir. 14. kısım, 1 Şubat 1325 (14 Şubat 1910) tarihli 17. sayıda çıkmıştır. Tefrika tamamlanmamıştır.

41 *Kafkasya'da Bir Esir*, H. Hüsnü (müt.), İstanbul: İkdam Matbaası, 1325. Ayrıca bk. M. Seyfettin Özege, age. 2. Cilt (1973), s. 796. Kitabın ilanlarına Şubat 1910'da basında rastlanmaktadır. Örneğin bk. *Tanin*, 2. Sene No: 533 (13 Şubat 1325/26 Şubat 1910), s. 4. Kitabın ilk sayfasında Tolstoy'un bir resmine yer verilmiştir.

42 Ancak, bunun Tolstoy'a ait olup olmadığı veya kime ait olduğu belirtilmemiştir. Özege kaydı için bk. M. Seyfettin Özege, age., 3. Cilt (1975), s. 1033.

43 Lev Tolstoy, "Felsefe Katreleri: Son Menzilim", *Hüsün ve Şiir*, No: 1 (1 Nisan 1326), s. 6-7. Mütercimi: Elif. Naci.

44 Akçuraoğlu Yusuf, "Türkçülük", *Türk Yılı 1928*, Akçuraoğlu Yusuf (top.), İstanbul: Yeni Matbaa, 1928, s. 435-436.

45 "Bayrak", *Yeni Gazete*, 2. Sene No: 711 (4 Ağustos 1326/17 Ağustos 1910), s.

Gordlevski'nin Tolstoy'dan tercüme ettiği "Üç Ölüm" ise Eylül 1911'de *Tanin*'de tefrika edilecektir.[46]

Sibiryalı meşhur seyyah Abdürreşid İbrahim ile Troyskili Ahmet Tacettin'in İstanbul'da çıkardıkları *Tearüf-i Müslimin* dergisinin 1 Eylül 1910 tarihli sayısında, Tolstoy'un bir mektubunun tercümesine yer verilir. Tolstoy, mektubu, Paris'te Rusya Müslümanlarının çıkarmakta olduğu bir dergiye göndermiştir ve *Tearüf-i Müslimin* tarafından aktarılmasındaki amaç da Tolstoy'un İslâmiyet hakkındaki fikrinin ne merkezde olduğunu okurlara göstermektir.[47]

1828'de doğan Tolstoy'un 20 Kasım 1910'da ölümü bütün dünyada yankı yaratırken Osmanlı kamuoyu da bu olaya duyarsız kalmamıştır.[48] Örneğin *Tanin* gazetesinde Tolstoy'un ölümü duyurulmuş, felsefesinin çeşitli yönlerinin anlatıldığı övgü ve sevgi dolu bir yazıyla kendisi anılmıştır.[49] Sonraki günlerde de ilgili pek çok haberin yayımı sürmüştür.[50]

Tatar Panislamcı ve Panturancı çizgideki *Tearüf-i Müslimin* dergisinde Tolstoy'un vefatı duyurulmuş, bunun cihan medeniyeti

3; "Bayrak", *Yeni Gazete*, 2. Sene No: 712 (5 Ağustos 1326/18 Ağustos 1910), s. 3. Eserin orijinal başlığının "İşaret" olduğu bilgisi için bk. Altan Aykut, s. 11.

46 8 Eylül 1911 tarihli 1085 numaralı nüshadan 15 Eylül 1911 tarihli 1092 numaralı nüshaya kadar (arada sadece 13 Eylül tarihli ve 1090 numaralı nüsha hariç olmak üzere) yedi sayı boyunca tefrika edilmiştir. İlk kısım için bk. "Hikâye: Üç Ölüm", *Tanin*, 4. Sene No: 1085 (26 Ağustos 1327/8 Eylül 1911), s. 3.

47 "Kont Leon Tolstoy'un Mektubu", *Tearüf-i Müslimin*, Cilt: 1 No: 12 (19 Ağustos 1326), s. 189-190.

48 Ölümü yaklaşırken de hakkında ve sağlığına ilişkin çok sayıda habere/yazıya rastlanır. En kapsamlılarından biri için bk. "Hayat-ı Meşâhîrden: Tolstoy", *Tanin*, 3. Sene No: 795 (5 Teşrinisani 1326/18 Teşrinisani 1910), s. 3.

49 "Tolstoy'un Vefatı", *Tanin*, 3. Sene No: 798 (8 Teşrinisani 1326/21 Teşrinisani 1910), s. 3-4.

50 Örneğin bk. "Tolstoy", *Tanin*, 3. Sene No: 799 (9 Teşrinisani 1326/22 Teşrinisani 1910), s. 2-3; "Tolstoy", *Tanin*, 3. Sene No: 800 (10 Teşrinisani 1326/23 Teşrinisani 1910), s. 2.

adına büyük bir kayıp olduğuna dikkat çekilmiş, Tolstoy'dan büyük bir saygı ve övgüyle söz edilmiş, faziletlerinin saymakla bitmeyeceği vurgulanmıştır.[51]

Piyano dergisinde Baha Tevfik Bey'in yakın arkadaşı Ahmet Nebil Bey, ölümü üzerine Tolstoy hakkında bir yazı kaleme almış ve Baha Tevfik'in tercüme ettiği "Ba'sü Bade'l-Mevt"den de bir iki sayfa aktarmıştır.[52]

Tolstoy'un ölümü üzerine, dönemin iki önemli dergisi "özel" sayı çıkarmıştır. Bunlardan biri olan aylık *Resimli Kitap*, yayın hayatında bulunduğu 1908-1914 yılları arasında çıkan toplam 51 sayısı içinde, yabancı edip ve düşünce adamları arasında yalnızca Tolstoy'un resmine kapağında yer vermiştir. Tolstoy kapaklı 26 numaralı nüsha Kasım-Aralık 1910 tarihlidir.

Resimli Kitap'taki ilgili yazıları, Tolstoy'dan kuvvetli şekilde etkilendiği iyi bilinen isimler kaleme almışlardır. İlk olarak Raif Necdet Bey, 25. sayıdaki makalesinde ölümü üzerine Tolstoy'u konu edinir. Değerlendirmelerini ertesi sayıda da sürdürür. Tolstoy hayranlığı açık olan Raif Necdet Bey yazısında, büyük edibin hayatından, eserlerinden ve felsefesinden yapıtlarından alıntılar da yaparak bahsetmiş, bazı romanlarını kısaca ele almış, Tolstoy ve eserleri hakkında yabancı eleştirmenlerin değerlendirmelerini aktarmıştır.[53]

Resimli Kitap'ın 26. sayısında Tolstoy konulu ikinci makale Yusuf Akçura'ya aittir. Tolstoy'un biyografisini Rusça kaynaklara dayanarak kaleme alan Akçura'nın bu yazısı iki sayı daha sürecektir. Akçura, Tolstoy'un hayat hikâyesini anlatırken, ondan ayrı

51 "Kont Leon Tolstoy", *Tearüf-i Müslimin*, Cilt: 1 No: 23 (11 Teşrinisani 1326), s. 376-377.

52 Ahmet Nebil, "Yad-ı Meşâhîr: Tolstoy", *Piyano*, 1. Sene No: 15 (22 Teşrinisani 1326), s. 170-173.

53 Raif Necdet, "Musahabe-i Edebiyye", *Resimli Kitap*, Cilt: 5 No: 25 (Teşrinievvel 1326), s. 5-12; Raif Necdet, "Musahabe-i Edebiyye", *Resimli Kitap*, Cilt: 5 No: 26 (Teşrinisani-Kânunuevvel 1326), s. 90-99.

düşünülemeyecek olan eserlerini ve düşünsel gelişimini de ele alır. Tolstoy'un daha çok halkçı ve köycü fikirlerinin gelişimine ağırlık verdiği gözlenebilmektedir.[54]

Tolstoy, Türk milliyetçiliğinin ve halkçılığının önde gelen temsilcilerinden Yusuf Akçura'da derin bir iz bırakmıştır. Akçura, bir Tolstoy takipçisi olarak halka derin sevgi beslemiş ve halkçı bir çizgi takip etmiştir. Yapıtlarında sık sık Tolstoy'a atıf ta bulunmuştur. Mesela *Türk Yurdu*'nda Ahmet Mithat Efendi ile Tolstoy'u karşılaştırırken ve daha ileriki yıllarda (2 Ocak 1922'de) Ukrayna Fevkâlade Delegesi Frunze'nin verdiği bir ziyafette yaptığı konuşmada, Tolstoy ve onun halkçılığı hakkındaki olumlu görüşlerini ortaya koyar.[55] Georgeon'un deyişiyle, "Tolstoy'un deneyimi ve popülist hareketin tarihinden yola çıkarak Akçura, sonuçta 'halka gitme' düşüncesini benimseyecek ve bunu, birkaç arkadaşıyla birlikte Osmanlı Devleti'nin toplumsal gerçeğine uyarlamaya yönelecekti."[56]

Dönemin önde gelen bir diğer dergisi *Servet-i Fünûn* da 1 Aralık 1910 tarihli 1017. sayısının neredeyse tamamını Tolstoy'a ayırmıştır. "Özel sayı" vasfına –*Resimli Kitap*'a oranla– daha fazla sahip olan bu nüshada Köprülüzade Mehmet Fuat, Şahabettin Süleyman ve Hamdullah Suphi (Tanrıöver) imzalı yazılardan[57]

54 Yusuf Akçura, "Lef Nikolayiviç Tolstoy", *Resimli Kitap*, Cilt: 5 No: 26 (Teşrinisani-Kânunuevvel 1326), s. 126-136; Yusuf Akçura, "Lef Nikolayiviç Tolstoy", *Resimli Kitap*, Cilt: 5 No: 27 (Kânunusani-Şubat 1326), s. 211-223; Yusuf Akçura, "Lef Nikolayiviç Tolstoy", *Resimli Kitap*, Cilt: 6 No: 34 (Teşrinisani 1327), s. 846-854.

55 François Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935)*, Alev Er (çev.), 3. Basım, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Aralık 1999, s. 59-60, 91, 108, 127. Ahmet Mithat Efendi ile Tolstoy'u kıyasladığı değerlendirmeleri için bk. Akçuraoğlu Yusuf, "Ahmed Midhat Efendi", *Türk Yurdu* 2. Cilt, Ankara: Tutibay Yayınları, 1999, s. 100-104. Anılan ziyafette yapmış olduğu konuşma için bk. *Hâkimiyet-i Milliye*, No: 395 (4 Ocak 1922), s. 1-2.

56 François Georgeon, s. 60.

57 Hamdullah Suphi Bey'in yazısı, yeni harflerle şu eserinde bulunmaktadır:

başka, "Tolstoy'un Vefatından Sonra" başlığı altında ilgili haberler de aktarılmıştır. Ayrıca, biri kapak sayfasında tam boy olmak üzere, Tolstoy'un beş fotoğrafına dergi sayfalarında yer verilmiştir.[58] Üstelik *Servet-i Fünûn*'un bu Tolstoy sayısı, *Sırat-ı Müstakim* dergisinde eleştiriye konu olmuştur. Eleştiriyi kaleme alan kişi ise Yusuf Akçura'dır.[59] Önce *Servet-i Fünûn*'da yer verilen Tolstoy fotoğraflarının altyazılarındaki hatalara dikkat çeken Akçura'nın asıl eleştirisi, Köprülüzade ve Şahabettin Süleyman imzalı yazıların özgün olmadıklarına, Fransızcadan aktarma ve intihal ürünü olduklarına ilişkindir.[60]

1910 yılı *Servet-i Fünûn* salnamesinde vefatı dolayısıyla Tolstoy'a önemli bir yer ayrılmıştır.[61]

1910 yılı Aralık ayının son günlerinde *Servet-i Fünûn* dergisinde Tolstoy'dan "Kumar" başlıklı hikâye yayımlanır.[62]

Türk musikisinin en büyük bilginlerinden Hüseyin Saadettin (Arel) Bey'in çıkardığı ve Türk basın tarihinin en şık yayınlarından olan *Şehbal* dergisinde yine aynı günlerde, Tolstoy, "son zamanın en mühim siması" altyazılı bir fotoğrafı ve *Savaş ve Barış* romanından alıntılanmış ("Mujiğin Felsefesi" başlıklı) bir parçayla anılmıştır.[63]

1911 yılının Ocak-Şubat aylarında *Tearüf-i Müslimin* dergisin-

Hamdullah Suphi, *Günebakan*, Ankara: Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası, 1929, s. 17-21.

58 *Servet-i Fünûn*, 40. Cilt No: 1017 (18 Teşrinisani 1326), s. 49-63.

59 Metnin altına "La" imzası düşülmüştür ki bu müstearı Akçura'nın kullandığı bilinmektedir. Bk. François Georgeon, s. 204.

60 La, "Hasbıhal 2", *Sırat-ı Müstakim*, 5. Cilt No: 120 (9 Kânunuevvel 1326), s. 264-266.

61 *Musavver Salname-i Servet-i Fünûn*, İkinci Sene -1326 Sene-i Rumiyyesi-, İsmail Suphi ve Mehmet Fuat (câmi' ve muharrirleri), İstanbul: Ahmet İhsan ve Şürekası Matbaacılık Osmanlı Şirketi, 1327, s. 250, 255.

62 Leon Tolstoy, "Kumar", *Servet-i Fünûn*, 40. Cilt No: 1021 (16 Kânunuevvel 1326), s. 160-162.

63 "Mujiğin Felsefesi", *Şehbal*, 2. Sene No: 31 (15 Kânunuevvel 1326), s. 130.

de Tolstoy'un, 1901'de Rus Ortodoks Kilisesi'nden çıkarılması (aforoz edilmesi) dolayısıyla Sen-Sinod Mahkemesi'ne cevaben kaleme aldığı mektubu tefrika edilmeye başlanmış ama dergi kapandığı için yarım kalmıştır.[64]

Tolstoy'un *Zalim Hükümdarlardan Çar İvan Vasiliç* isimli romanı, Tosun Paşazade Mehmet Sedat Bey tarafından çevrilerek İstanbul'da muhtemelen 1911'de basılmıştır.[65]

Yukarıda bahsi geçen *Hüsün ve Şiir* dergisi, yayın hayatına girdikten bir süre sonra değişikliğe uğrayacak, milliyetçi ve halkçı düşüncenin kendini kuvvetli şekilde duyurduğu ilk yayın organlarından olan ünlü *Genç Kalemler* dergisine dönüşecektir.[66] 1911 yılı ortalarından itibaren *Genç Kalemler*'in başını çektiği "millî edebiyat" akımı gelişirken, Türk aydınının uzun süredir etkisi altında bulunduğu Fransız edebiyatı dışındaki edebiyatlara ve özellikle de Rus edebiyatına yönelik ilgi de gelişmektedir. Millî edebiyat taraftarlarının en çok ilgilendikleri, Rus edebiyatı olmuştur. Mehmet Emin (Yurdakul), Hamdullah Suphi (Tanrıöver), Ali Canip (Yöntem) sık sık, bize Rus edebiyatı gibi halkın ıstıraplarını terennüm eden bir edebiyatın lazım olduğunu belirtmişlerdir.[67]

Genç Kalemler'in "Rus Edebiyatı" sütununda Leonid Nikolayeviç Andreyev'in[68] *Kırmızı Hande* başlıklı romanı tefrika

64 "Kont Tolstoy'un Sen-Sinod Mahkemesine Cevaben Yazdığı Bir Mektup", *Teamüf-i Müslimin*, Cilt: 2 No: 31 (13 Kânunusani 1326), s. 97-98; "Kont Tolstoy'un Sen-Sinod Mahkemesine Cevaben Yazdığı Mektup", *Tearüf-i Müslimin*, Cilt: 2 No: 32 (19 Kânunusani 1326), s. 117-118. Mütercimi: Veliyullah Enveri.

65 Leon Tolstoy, *Zalim Hükümdarlardan Çar İvan Vasiliç*, Tosun Paşazade Mehmet Sedat (müt.), Sancakcıyan Matbaası. Kitabın üzerinde baskı tarihi bulunmamakla birlikte, mütercimin "İfade"si "Safer 1329", yani Şubat/Mart 1911 tarihlidir. Özege tarih belirtmez; Özege, age. 5. Cilt (1979), s. 2110. Sevük, tahminen 1911-12 senelerinde basıldığını söyler; İsmail Habib, s. 279.

66 İ. Arda Odabaşı, s. 163-164.

67 Bilge Ercilasun, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Tenkit 1- Türkçü Tenkit*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1995, s. 286.

68 Gorki'nin yakın arkadaşı olan, onun desteğiyle yazan ve 20. yüzyılın ilk yıllarında ünlü bir romancı hâline gelen Andreyev (1871-1919), bir ara, gerçekçi

edilmiş,[69] Maksim Gorki'nin *Çalar Saat* başlıklı eseri yayımlanmıştır.[70] Dostoyevski ise bir makalede, edebî eserlerinden ziyade siyasi görüşü noktasından ele alınmıştır.[71]

Mehtap dergisinin 21 Ağustos 1911 günü çıkan sayısında Anton Çehov'un "Zevce" isimli hikâyesi görülür. Mütercimi, Hasan Sabri Ayvazof'tur.[72] Aynı eser 28 Şubat 1912'de *Şehbal* dergisinde, Çehov'un bir resmiyle birlikte yeniden yayımlanacaktır.[73]

Mehmet Emin Resulzade, Gorki'nin "Kadın-Ana" başlıklı hikâyesini Rusçadan tercüme etmiş, bu eser 14 Aralık 1911'de *İçtihat* dergisinde yayımlanmıştır.[74] Bundan bir süre sonra, yine Mehmet Emin Resulzade'nin Rusçadan çevirisiyle, *Rus Edebiyatı Numuneleri* kitapçığı 1912 yılı ortalarına doğru[75] İstanbul'da basılır. Kitapçıkta Gorki'nin iki hikâyesi ("Kadın-Ana" ve "Bir Defa Sonbaharda") ile Tolstoy'un bir hikâyesine ("Asur Kralı Esarhaddon") yer verilmiştir. Kitapçığın kapağında Gorki'nin fotoğrafı bulunmaktadır.[76]

edebiyatta Gorki'nin yerine geçecek yazar olarak görülmüştür.

69 2. cildin 11, 12, 14, 15, 16 ve 3. cildin 23 numaralı nüshalarında tefrika edilmiştir. İlk kısım için bk. Leonid Andreyev, "Rus Edebiyatı: Kırmızı Hande", *Genç Kalemler*, 2. Cilt No: 11 (23 Teşrinievvel 1327), s. 184-185.

70 Maksim Gorki, "Çalar Saat", *Genç Kalemler*, 2. Cilt No: 10 (1 Teşrinievvel 1327), s. 168-169. Mütercimi: Kaya Alp.

71 Kaya Alp, "Türk Düşmanlarından: Dostoyevski", *Genç Kalemler*, 3. Cilt No: 19 (11 Nisan 1328), s. 161-163.

72 "Zevce", *Mehtap*, 1. Sene No: 5 (8 Ağustos 1327), s. 47-52.

73 "Hikâye: Zevce", *Şehbal*, 2. Sene No: 48 (15 Şubat 1327), s. 474-476.

74 "Kadın-Ana", *İçtihat*, 3. Sene No: 36 (1 Kânunuevvel 1327), s. 923-928. Gorki'nin *İtalya Hakkında Masallar* kitabının Timur Han'la bir anneyi konu alan dokuzuncu öyküsüdür. Svetlana Uturgauri'den akt. Altan Aykut, s. 13.

75 "Taze Eserler: Kadın Ana", *İçtihat*, 3. Sene No: 47 (15 Mayıs 1328), s. 1110. "Kadın - Ana", *Yirminci Asırda Zekâ*, 1. Sene No: 9 (25 Haziran 1328), s. ön kapak iç yüz.

76 Maksim Gorki – Tolstoy, *Rus Edebiyatı Numuneleri*, Resulzade Mehmet Emin (müt.), Dersaadet: Nefaset Matbaası (kapakta Şems Matbaası), 1328. Özege kataloğunda bu eser, biri "Rus Edebiyatı Numuneleri", diğeri "Kadın - Ana" olmak üzere iki kez listelenmiştir. Bk. M. Seyfettin Özege, c.2, s. 788; c.4 (1977), s. 1494.

Rus Türkolog Gordlevski'ninkileri ve Hasan Sabri Ayvazof'un kısa bir hikâye çevirisini saymazsak, bilebildiğimiz kadarıyla Mehmet Emin Resulzade'ninkiler, II. Meşrutiyet yıllarında doğrudan Rusçadan yapılmış ilk Rus edebiyatı tercümeleridir.[77] Nitekim Mehmet Emin Resulzade'nin kendisi de *Rus Edebiyatı Numuneleri*'ne yazdığı "Mütercimin İfadesi" başlıklı sunuşunda, Osmanlıların meşhur Rus ediplerini "bilmiyorlar denilecek derecede" az bildiklerine işaret ettikten sonra, Rus edebiyatına ait ancak bir iki eser neşredildiğini ve onların da eserin yazılmış olduğu Rusçadan değil, Fransızcadan tercüme edildiğini vurgular. Bunu dikkate alarak Rus edebiyatından numuneler neşrine teşebbüs ettiğini belirtir.[78]

Tolstoy'un başyapıtlarından *Savaş ve Barış*, Emin Lâmi Bey'in çevirisiyle 1912 yılının Mart ayından Aralık ayına *Yeni Gazete*'de tefrika edilmiştir.[79]

Dönemin uzun ömürlü ve köklü dergilerinden *Donanma Mecmuası*'nda (Eylül 1912'de), Tolstoy'un Rus Çarına yazdığı mektubun Ali Rıza Seyfi (Öngören) tarafından yapılmış tercümesi, Tolstoy fotoğraflarıyla birlikte yayımlanmıştır.[80] Bu mektup, daha ileriki yıllarda *Yeni Mecmua*'da –kısa ama takdir dolu bir sunuşla birlikte ve bu sefer Ruşen Eşref (Ünaydın) Bey'in çevirisiyle– yeniden çıkacaktır.[81]

Mihail Yuryeviç Lermontov'un ünlü şiiri "Borodino", Türk

77 Aşağıda, Ahmet Mithat Rıfatof'un yaptığı tercümeler ile krş.

78 R.M.E, "Mütercimin İfadesi", Maksim Gorki-Tolstoy, *Rus Edebiyatı Numuneleri* içinde s. 3.

79 142 kısım sürmüştür. İlki için bk. "Harp ve Sulh", *Yeni Gazete*, 4. Sene No: 1281 (6 Mart 1328/19 Mart 1912), s. 2. Son kısım için bk. "Harp ve Sulh", *Yeni Gazete*, 5. Sene No: 1526 (3 Kânunuevvel 1328/16 Kânunuevvel 1912), s. 2. Bu çevirinin çok yetersiz olduğu belirtilmiştir; Altan Aykut, s. 11-12.

80 "Tolstoy ve Çar", *Donanma Mecmuası*, No: 31 (Eylül 1328), s. 305-314.

81 Leon Tolstoy, "İkinci Nikola'ya Mektup", *Yeni Mecmua*, 2. Cilt No: 50 (27 Haziran 1918), s. 472-474.

milliyetçiliğinin amiral gemisi *Türk Yurdu*'nda "Rus Edebiyatından Bir Numune" üst başlığı altında Kasım 1912'de yayımlanır.[82]

1912 yılı *Karagöz Salnamesi*'nde, "Hayat ve Aşk" başlıklı bir yazının içinde Tolstoy'un bir fotoğrafına yer verilmiştir.[83] Bu yazı, aşk, evlilik, aile, kadın-erkek ilişkileri üzerine nasihatlerden oluşmaktadır ve imzasızdır. Bu konular üzerine Tolstoy'un çokça yazdığı hatırlanacak olursa, eserlerinden yararlanılmış olması ihtimal dâhilindedir.

Dr. Abdullah Cevdet Bey'in dergisi *İçtihat*'ın 6 Mart 1913 tarihli nüshasında Gorki'nin *Boles* başlıklı hikâyesi Hamit İhsan Bey'in tercümesiyle yayımlanır.[84] Aynı derginin 3 Nisan 1913'te çıkan sayısında Tolstoy'un "Tövbekâr" isimli kısa bir hikâyesine ve aynı sayının kapağında da fotoğrafına yer verilmiştir.[85]

Tolstoy'un "Felsefe Külliyatı"nı oluşturan 30 risaleden ikisi (*Ölüm Bahsi* ile *Felsefe-i Hayat*), Kırım Türklerinden Ahmet Mithat Rıfatof tarafından Rusçadan Türkçeye çevrilerek, muhtemelen 1913 yılının ilk aylarında İstanbul'da basılmıştır.[86] *Ölüm Bahsi*'nin

82 *Türk Yurdu* 2. Cilt, s. 49-51. Orijinal nüsha için bk. "Rus Edebiyatından Bir Numune: Borodino", *Türk Yurdu*, 3. Cilt No: 3 (27) (15 Teşrinisani 1328), s. 67-70.

83 *Karagöz Salnamesi*, Üçüncü Sene, İstanbul: Matbaa-i Nefaset, 1912-1328-1330, s. 113.

84 Maksim Gorki, "Boles", *İçtihat*, 4. Sene No: 55 (21 Şubat 1328), s. 1232-1235.

85 Leon Tolstoy, "Tövbekâr", *Cehd*, 4. Sene No: 59-1 (21 Mart 1329), s. 1296-1297. *İçtihat* kapatıldığı için o sırada isim değiştirerek *Cehd* başlığıyla çıkmaktadır.

86 L. N. Tolstoy, *Tolstoy'un Külliyat-ı Felsefesinden: Ölüm Bahsi*, Ahmet Mithat Rıfatof (müt.), Dersaadet: Keteon Bedrosyan Matbaası, 1330; L. N. Tolstoy, *Tolstoy'un Külliyat-ı Felsefesinden Adet 2: Felsefe-i Hayat*, Ahmet Mithat Rıfatof (müt.), Dersaadet: Keteon Bedrosyan Matbaası, 1330. İsmail Habib (s. 276-278) ve M. Seyfettin Özege (c.1, s. 388; c.3, s. 1388) gibi kaynaklara bakılacak olursa, bu iki kitap da 1914 yılında basılmıştır. Rumî 1330 gerçekten de 1914/1915 yıllarına tekabül eder ama o dönemki duyurulardan 1913'ün ilk yarısında basılmış oldukları öğrenilebilmektedir. Bk. "Taze Eserler", *Cehd*, 4. Sene No: 59-1 (21 Mart 1329), s. ön kapak iç yüz; *İçtihat*, 4. Sene No: 65 (9

kapağında, *Felsefe-i Hayat*'ın ise 3. sayfasında Tolstoy'un fotoğrafı kullanılmıştır. Her iki risalenin başında da Ahmet Mithat Rıfatof tarafından kaleme alınmış Tolstoy'un kısa biyografisi bulunmaktadır.

Tolstoy'un *Hacı Murad* başlıklı eseri, Türkçü *Büyük Duygu* dergisinde 5 Haziran 1913'te tefrika edilmeye başlanmış, ne var ki ancak üç sayı sürmüştür.[87] Aynı eser Yusuf Rıza tarafından Fransızcadan tercüme edilmiş ve 1913 yılında basılmıştır.[88]

1917-1918'de Ziya Gökalp'in yönetiminde çıkan ve dönemin en önemli Türkçü fikir dergilerinden biri olan *Yeni Mecmua*, aynı *Tanin* gibi, Türkiye'de Rus edebiyatının tanınması ve ilgi görmesinde önemli bir paya sahiptir. Bu İttihatçı dergide Ağaoğlu Ahmet Bey (Ahmet Ağaoğlu), Rus edebiyatı tarihine dair kapsamlı bir yazı dizisine girişmiştir.[89] Ayrıca Maksim Gorki'den

Mayıs 1329), s. arka kapak iç yüz. Bu eserler daha erken bir tarihte çıkmış da olabilir. 1330 hicri ise 1911/1912'ye tekabül eder. Ahmet Mithat Rıfatof, kısa Tolstoy biyografilerinde, Tolstoy'un "henüz geçen senenin nihayetlerinde/son ayları zarfında vefat" ettiğini yazmıştır. Buna göre anılan biyografiler en geç 1911 sonları veya 1912 başlarında yazılmıştır.

87 İlk kısım için bk. "Hacı Murad", *Büyük Duygu*, Yıl: 1 No: 7 (23 Mayıs 1329), s. 112. Mütercimi: M.S.

88 Leon Tolstoy, *Kafkas Muharebatına Ait: Hacı Murad*, Y. R. (müt.), [İstanbul:] Necm-i İstikbal Matbaası, 1329. Türkan Olcay'a göre (agm. s. 52) basım tarihi 1912, Özege'ye göre (age. c.2, s. 478) 1913'tür. Eserin 1913 yılında formalar hâlinde satışa sunulduğu bir ilan sayesinde tespit edilebilmektedir. Haziran ayında ilk üç forma satıştadır. Bu ilanın *Büyük Duygu* dergisiyle ilişkili *Türk Duygusu* dergisinde çıktığını belirtelim; bk. *Türk Duygusu*, Yıl: 1 No: 4-8 (6 Haziran 1329), s. arka kapak dış yüz.

89 Dizinin ilk bölümü için bk. Ağaoğlu Ahmet, "Garp Edebiyatı: Rus Edebiyatının Umumi Seciyeleri", *Yeni Mecmua*, 1. Sene No: 1 (12 Temmuz 1917), s. 13-15. Diğer bölümlerin başlıkları ve yayımlandıkları sayılar şöyledir: "Rus Edebiyatının İlk Devirleri" No: 5; "Karamzin'e Kadar Rus Edebiyatı" No: 11; "Karamzin Devri", No: 12; "Puşkin Devrinin Mukaddimesi", No: 13; "Puşkin Devri", No: 15; "Puşkin Devri", No: 29. Ancak, dizi tamamlanamamıştır; İsmail Habib, s. 283.

("Şahin Türküsü", "Fırtınalı Bir Gecede" ve "Bir Kahraman"),[90] Dostoyevski'den ("Zindan Hatıraları" ve "Beyaz Geceler"),[91] Tolstoy'dan ("Baba Vasili" ve "Genç Çar"),[92] Ivan Turgenyev'den ("Buyruk" ve "Jermolay ile Değirmenci Kadın"),[93] hemen tamamı Ruşen Eşref (Ünaydın) Bey tarafından yapılmış tercümeler tefrika edilmiştir.

Hasan Âli Ediz'e göre *Yeni Mecmua*'nın bu yayımları, Türkiye'de Rus edebiyatına olan ilgiyi artırmıştır.[94] Demek ki 10 yıllık Meşrutiyet döneminde Rus edebiyatında açılışı İttihatçı *Tanin* yapmışsa, kapanışı da İttihatçı ve Türkçü *Yeni Mecmua* yapmıştır denebilir.

Ekim 1918'de *İçtihat* dergisinde, Tolstoy'un *Kreutzer Sonat*'ının Ahmet Selahattin Bey tarafından Türkçeye nakledildiği ve yakında dergide tefrika edileceği duyurulmuştur.[95]

1916-1918 yıllarında Ruşen Eşref (Ünaydın) Bey'in yaptığı ve yayımlandığı dönemde yankılar uyandıran röportajlarda, uzun süre Türk Ocağı başkanlığı yapmış olan Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey, daima Leh edebiyatı, Rus edebiyatı gibi bir edebiyata sahip olmanın hasreti içinde yaşadığını, Rus edebiyatı gibi bir edebiyat istediğini belirtmiştir. Refik Halit (Karay) Bey de "Bize bir Rus edebiyatı lazım. Yani halkın acılarına iştirak eden, ihtiyaçlarını duyan, emellerine bir şekil veren edebiyat..." der.[96]

90 "Şahin Türküsü", No: 45; "Fırtınalı Bir Gecede", No: 52; "Bir Kahraman", No: 53. Üç hikâye de Ruşen Eşref Bey tarafından çevrilmiştir.

91 "Zindan Hatıraları", No: 47 (mütercimi: Refik Halit); "Beyaz Geceler", No: 56, 59-62 (mütercimi: Ruşen Eşref).

92 "Baba Vasili", No: 48; "Genç Çar", No: 54. Tercümeler Ruşen Eşref Bey tarafından yapılmıştır.

93 "Buyruk", No: 55; "Jermolay ile Değirmenci Kadın", No: 64. Turgenyev'in hikâyelerini bir araya getirdiği *Bir Avcının Notları*'ndan seçilmiş bu hikâyeler, Ruşen Eşref Bey tarafından Türkçeye kazandırılmıştır.

94 Hasan Âli Ediz'den akt. Altan Aykut, s. 16.

95 "Yeni Tefrikamız", *İçtihat*, No: 132 (28 Teşrinisani 1918), s. 2838.

96 Ruşen Eşref, *Diyorlar ki*, Dersaadet: Kanaat Matbaası, 1334, s. 203-204, 258.

Üzerindeki Tolstoy etkisi iyi bilinen bir diğer önemli isim ise Dr. Reşit Galip'tir. Türk Ocağı'nın kurucularından, Köycüler Cemiyeti'nin fiilen öncüsü olan Reşit Galip Bey, köylüye yönelik sevgisinin oluşması ve gelişmesinde Tolstoy okumalarının büyük tesiri olduğunu belirtmiştir.[97]

II. Meşrutiyet ve erken Cumhuriyet matbuatı ve edebiyatının tanınmış simalarından, yine halkçı Türkçülüğün önde gelen mensuplarından Aka Gündüz ise Tolstoy ve Gorki'den "iki engin atlas denizi" diye söz eder.[98]

Bir diğer Tolstoy hayranı da yazı hayatına II. Meşrutiyet döneminin son yıllarında atılan ünlü romancı Reşat Nuri Güntekin'dir[99] ve hatta Cumhuriyet yıllarında Tolstoy üzerine bir kitap da kaleme alacaktır.[100]

RUS DÜŞÜNCESİNE VE EDEBİYATINA YÖNELİK İLGİNİN ZEMİNİ VE NEDENLERİ

Görüldüğü üzere II. Meşrutiyet yılları, başta edebiyat olmak üzere[101], çoğu kez doğrudan olmasa da Rusçadan çok sayıda çevirinin yapılmış olduğu, Rus düşünce ve edebiyatının, Rus düşünür ve ediplerinin çeşitli vesilelerle konu edildiği bir dönemdir.[102] Rus

97 Ahmet Şevket Elman (hzl.), *Dr. Reşit Galip*, Ankara: Yeni Matbaa, 1953, s. 109.

98 Mecdi Sadrettin, "Aka Gündüz ile Konuşmalar", Hilmi Yücebaş, *Bütün Cepheleriyle Aka Gündüz Hayatı-Hâtıraları-Eserleri*, İstanbul: Ahmet Halit Kitabevi, 1959 (içinde), s. 24. Aka Gündüz'ün halkçılığı ile ilgili olarak ayrıca bk. İ. Arda Odabaşı, s. 31-32.

99 Altan Aykut, s. 18.

100 Reşat Nuri, *Tolstoy Hayatı ve Eserleri*, İstanbul: Kanaat Kütüphanesi, 1933.

101 Edebî olmayan bir örnek için bk. İ. Arda Odabaşı, "İttihatçılar İçin Muhterem ve Ulvi Bir Kadın: Narodnik Devrimci Vera Figner", *Müteferrika*, No: 41 (Yaz 2012), s. 193-209.

102 Kuşkusuz, burada ilgili bütün eserleri/metinleri ortaya koyabildiğimiz iddiasında değiliz. Yukarıda da belirtildiği üzere, söz konusu dönem, kendisi kısa olmasına karşın, uzun ve geniş kapsamlı araştırmaları gerektirecek zenginlikte yayımın yapılmış olduğu bir tarihsel kesittir ve bizim henüz göremediğimiz yayınlarda Rusçadan yapılmış başka çevirilerin bulunması gayet muhtemeldir.

edebiyatının Türkiye'de, Avrupa'da olduğu kadar, hatta belki daha fazla ilgi gördüğü ifade edilmiştir.[103] Özellikle 1908'de başlayan bu yönelim ve çeviri faaliyetinin, 1914'te I. Dünya Savaşı'yla durgunluğa girdiği söylenebilir.[104] Ama Rusya'da 1917 Devrimi, Türkiye'de Rusya'daki gelişmelere, Rus edebiyatı ve düşüncesine yönelik ilgiyi yeniden alevlendirmiştir. Üstelik II. Meşrutiyet yıllarında Rus entelektüel hayatından ve edebiyatından kuvvetli şekilde etkilenmiş Osmanlı/Türk aydınları söz konusudur. Bu dikkat çekici tablo karşısında, söz konusu ilginin ve yönelişin nedenleri irdelenmelidir.

1908 Devrimi'nin ardından Türkiye'de Rus düşüncesine ve edebiyatına yönelişin zeminini, Çarlık Rusyası ile Osmanlı İmparatorluğu arasında –kendi özgünlükleri saklı kalmak şartıyla– toplumsal, ekonomik, siyasi yapıdaki ve iki ülkenin çağdaşlaşma süreçlerindeki benzerliklerde aramak lazım gelir. İki ülkenin de esas itibariyle tarım toplumu oluşu, nüfusun ağırlıklı bölümünü köylülüğün teşkil etmesi, Batı Avrupa'ya göre gecikmiş ve yavaş ilerleyen kapitalistleşme süreci, ulusçuluk çağında çok uluslu ve çok dinli imparatorluk yapısından kaynaklanan sorunlar ve bu yapının çözülme hâlinde bulunuyor oluşu, çeşitli yönlerden dışa (büyük Batılı devletlere) bağımlılık, modernleşme ve uluslaşma sancıları ve Doğu-Batı ikilemi, uzun yıllar mutlakiyetçi ve baskıcı bir siyasi rejimin hüküm sürmesi, okumuş/aydın çevreler ve gençler arasında yaygın hoşnutsuzluk, Rusya'da 1905'te ve akabinde Osmanlı'da 1908'de, sonra yine Rusya'da 1917'de patlak veren devrimler, yani her iki ülkenin de devrimci bir ortam içinde bulunuyor oluşu bu minvalde kaydedilmelidir.

Osmanlı aydınlarının, iki ülke arasındaki yakınlığı veya ben-

103 Türkan Olcay, s. 53-54.

104 I. Dünya Savaşı'yla birlikte Osmanlı kamuoyunda Rusya karşıtlığı şiddetlenmiştir. Basından siyasi olmayan ilginç bir örnek için bk. "Rus Medeniyeti", *Servet-i Fünûn*, 49. Cilt No: 1266 (3 Eylül 1331), s. 280-281.

zerliği Rus edebiyatı üzerinden –sezgisel de olsa– fark ettiklerini söylemek yanlış olmaz. Mesela Aralık 1908'de yazan Ahmet Samim Bey'e göre, "bilhassa şu zamanlarımızda, bizim için Rus edebiyatı kadar" heyecan veren başka hiçbir edebiyat düşünülemez. "Rus edebiyatı demekle Rus hissiyatı demek arasında elbet bir fark yoktur." Başka edebiyatlarla kıyaslanınca görülmektedir ki Türkler, Rus hissiyatına daha iyi nüfuz etmekte, onu daha iyi anlamakta ve daha iyi hissetmektedir. Ruslarla aramızda derin bir hissi akrabalık mevcuttur. "Rus romanlarını okurken kendi hayatımızı, kendi hissiyatımızı, kendi âlâm [elemler] ve ızdırabatımızı teşhis ediyoruz." Bu romanlarda "bize yabancı olan diyebilirim ki yalnız isimler ve bazı âdetlerdir. İşte o kadar." O nedenle Ahmet Samim Bey'e göre Rusya'yı, Rusları tanımamız gerekir.[105]

İki yıl sonra Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey de Rusya'yla Osmanlı arasındaki benzerliğe değinir. Bir kavmin felsefesinin, aynı edebiyatı gibi, o kavmin ruhunun aynası olduğunu, Rus filozoflarının, hangi mesleğe (akıma/düşünceye) bağlı olurlarsa olsunlar, "hak, adalet ve insanlık" aşkında birleştiklerini belirttikten sonra şöyle devam eder: "Bizler ki, onlar gibi en ziyade zulüm görmüş ve en ziyade zulüm işlemiş bir kavmin evladıyız, onların insanları merhamete, aşka davet eden felsefesi, her köşesinde başını eğmiş bir tayf-ı hicran ve mahrumiyet bekleyen ruhumuzda bitmez tükenmez bir in'ikâs-ı medîd [derin bir yankı] bırakır."[106]

Devrim Türkiyesi'nin edebiyat çevirileri alanında açılışı, o zamana dek Türkçeye hiç çevrilmemiş olan Maksim Gorki'yle ve onun *Ana* romanıyla yapması aslında fazlasıyla anlamlıdır. Daha aşağıda görüleceği üzere, İttihatçı *Tanin*'in tercüme ve tefrika etmek için Gorki'yi, devrimci literatürün en temel edebî metinlerinden olan *Ana*'yı seçmesi bir tesadüf değil, gayet bilinçli bir tercihtir.

105 Ahmet Samim, s. 102.

106 Hamdullah Suphi, "Tolstoy", *Servet-i Fünûn*, 40. Cilt No: 1017 (18 Teşrinisani 1326), s. 60-61. Ayrıca bk. Hamdullah Suphi, *Günebakan*, s. 18.

Öncelikle, 30 yıllık İstibdat rejiminin ardından 1908 Devrimi'yle gelen hürriyet ortamının, daha evvel Osmanlı topraklarında "muzır" sayılıp yayımlanamayacak –*Ana* gibi– eserlerin ortaya çıkmasını sağladığı belirtilmelidir. Hasan Âli Ediz'in deyişiyle, Çarlık rejiminden hiç de farkı olmayan Abdülhamit idaresinin, Çarlığın düşmanı olan bir edibin yazılarını memleketimize sokmayacağı aşikârdı. Bunun içindir ki Gorki, Türkiye'de ancak Abdülhamit idaresinin yıkılışından sonra, 1908 yılından itibaren tanınmaya başlamıştır.[107] Yine bir Gorki ("Bir Sergüzeşt-i Hûn-în"in) mütercimi Ali Nusret Bey'in belirttiği gibi, Rus nihilistlerini konu alan ve Rusya'daki kanlı ihtilal sahnelerine yer veren bir eserin tercümesi ve basımı ancak 1908 Devrimi sayesinde mümkün olabilmiştir.[108]

Ana romanının *Tanin*'deki ilk duyuruları bu noktada kayda değer: "Gazetemizin hacmi tevsi edildiği gün Rus muharrir-i şehiri (Gorki)nin: 'Ana' namında Rus vakayi-i ihtilaliyyesinden bahs bir eser-i nefisi tefrika suretinde neşredilecektir. 'Ana' şimdiye kadar lisanımıza tercüme olunan ecnebi romanlarının en mükemmelidir."[109]

Bir diğer duyuru belki daha aydınlatıcıdır: "... Rus meşahir-i muharririnden Maksim Gorki tarafından Ana namında Rus vakayi-i ihtilaliyyesini bütün dehşet ve fecaatiyle ... gösterecek surette kaleme alınmış, Rusya'da tabına müsaade istihsal edi-

107 Hasan Âli Ediz, "Eserin Birinci Baskısına Yazılan Önsöz - Gorki ve Eserleri", Maksim Gorki, *Aşk Rüyası*, Hasan Âli Ediz (çev.), 2. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi, s. XXV.

108 Ali Nusret, "Catulle Mendes", *Bir Sergüzeşt-i Hûn-în* içinde s. 6-7. Dönemin yayıncılarından İbrahim Hilmi (Çığıraçan) Bey, 1314 (1898) sularında Tolstoy'un bütün külliyatını neşretmeyi tasarlayıp bu işe giriştiğini ama (o sırada sansür işlerine bakan) Maarif Nezareti tarafından bunu yapmaktan men edildiğini söyler. Tüccarzade İbrahim Hilmi, "İfade-i Naşir", Leon Tolstoy, *Anna Karenin* (1. Cilt), Raif Necdet ve Sadık Naci (müt.), İstanbul: Matbaa-i Hayriye ve Şürekası, 1328 içinde s. 3.

109 "İhtar", *Tanin*, 1. Sene No: 26 (13 Ağustos 1324), s. 1.

lemediği için ancak hürriyet-i matbuata malik memleketlerde mevki-i intişara vaz olunabilmiş mükemmel bir romanı tefrika edecek..."[110]

Ana'nın tefrika edildiği günlerde yine *Tanin*'de çıkan "Ana Romanı ve Maksim Gorki" başlıklı imzasız yazıda, "Rusya'nın en büyük romancılarından olup ... Rus ihtilalinde pek mühim bir rol oynamış olan" Gorki'nin *Ana* romanından dolayı Rus hükümeti tarafından şiddetle takip olunduğu, hükümetin baskısından kurtulmak için Gorki'nin İtalya'ya çekildiği belirtilir. *Tanin*'in deyişiyle, Rus kamuoyunda büyük etkiler meydana getiren *Ana* romanı, Rusya devrimcilerinin defaatle okumuş olduğu bir kitaptır. Zulüm ve istibdadın fakr u ihtiyaç arasında ne elim rahneler açtığını, müstebit bir hükümetin zincirleri altında inleyen halkın insanlığa yakışacak bir idareye sahip olmak emeliyle büyük zorluklar içinde bile azimle çalıştığını Gorki kitabında o kadar iyi ve açık, bütün halkın anlayacağı öyle bir dille yazmıştır ki Ruslar gibi istibdadı devirmek için emsali görülmemiş kahramanlıklar gösteren bir halk içinde tesirsiz kalması mümkün değildir. İsmini bütün dünyaya tanıtmış bir yazarın "sersemce bir vehme kurban edilmek istenilmesi", insaniyet adına teessüfe şayandır.[111]

Kısacası Gorki, devrimci, özgürlükçü ve halkçı olduğu için; *Ana* romanı ise sadece edebî değeri için değil, hatta ondan çok, Rusya'daki devrimci olayları konu edindiğinden tercih edilmiştir.

Gorki'nin ideolojik ve siyasi kimliği, Türk aydınlarınca sonraki yıllarda da benzer şekilde algılanıp sunulur. Mesela 1912'de *Rus Edebiyatı Numuneleri*'ne yazdığı "Mütercimin İfadesi" başlıklı sunuşunda Mehmet Emin Resulzade, Gorki'den, "ihtilal şairi", "avam edibi" diye bahseder.[112] 1918'de *Yeni Mecmua*'da, "Şahin

110 "İhtar", *Tanin*, 1. Sene No: 45 (1 Eylül 1324), s. 1.

111 "Ana Romanı ve Maksim Gorki", *Tanin*, 1. Sene, No: 211 (18 Şubat 1324/3 Mart 1909), s. 4.

112 R. M. E., "Mütercimin İfadesi", Maksim Gorki – Tolstoy, *Rus Edebiyatı Numuneleri* içinde s. 3-4.

Türküsü" hikâyesinin sunuş yazısında Gorki, "halkın, hürriyetin, toplumsal hak ve vazifelerin, hiçbir tehlikeden yılmaz kahraman savunucusu" olarak sunulur.[113]

İleriki yıllarda Osmanlı/Türk aydınları, Rus edebiyatını haklı olarak 1917 Devrimi'yle de ilişkilendirmişlerdir. Mesela Ağaoğlu Ahmet Bey'e göre "bugün" Rusya'da cereyan eden ve beşeri önemi inkâr edilemeyecek olaylar edebiyatın tesiri neticesidir.[114] *Yeni Mecmua*'da, Gorki'nin "Şahin Türküsü" hikâyesinin sunuş yazısında, 1917 Devrimi'nin Rus edebiyatının Rus milleti üzerinde ne denli etkili olduğunu gösterdiği belirtilip şöyle devam edilir: "Denebilir ki bir Lenin, bir Troçki ... Tolstoy'un, Gorki'nin canlanmış birer roman tipleridir."[115]

Yabancı edebiyat çevirilerine Rus edebiyatının en önemli eserlerinden biriyle başlayan *Tanin* gazetesinin, II. Meşrutiyet yıllarında Rus edebiyatına yönelişe çok farklı bir açıdan, "piyasa gereklilikleri" açısından katkısı olması da muhtemeldir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin sözcüsü konumunda bulunan *Tanin*, II. Meşrutiyet yıllarının en önde gelen gazetelerindendir. *Tanin* gibi popüler bir gazetenin tefrika etmek için seçtiği ilk eserin Rus edebiyatından oluşu, diğer yayıncıların da bu yola meyletmelerine neden olmuş olabilir.[116]

Çok önemli bir etken, Jön Türk Devrimi'nden sonra Rusya'dan Türkiye'ye gelen aydınlardır. 19. yüzyılın sonlarından itibaren ama özellikle 1908 Devrimi'yle birlikte İstanbul, Türk dünyasının

113 "Hikâye-Rus Edebiyatından", *Yeni Mecmua*, 2. Cilt No: 45 (23 Mayıs 1918), s. 377.

114 Ağaoğlu Ahmet, "Garp Edebiyatı: Rus Edebiyatının Umumi Seciyeleri", *Yeni Mecmua*, 1. Sene No: 1 (12 Temmuz 1917), s. 13.

115 "Hikâye-Rus Edebiyatından", *Yeni Mecmua*, 2. Cilt No: 45 (23 Mayıs 1918), s. 377.

116 *Yeni Gazete*'nin kurucularından Abdullah Zühtü Bey'e dair aktarılan bir anekdot, o dönemde "*Tanin*'le yarışabilme"nin bir mesele hâline geldiğini gösteriyor. Bk. Hüseyin Cahit Yalçın, *Siyasal Anılar*, 2. Basım, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Haziran 2000, s. 45.

kültür ve cazibe merkezi konumundadır. Pek çok Rusyalı Türk aydın, Osmanlı başkentine gelmiştir.[117] Yukarıda çeşitli vesilelerle anılan isimlere bakılacak olursa, 1908 Devrimi'nden sonra Osmanlı başkentine gelen Rusyalı Türklerin Rus edebiyatı ve düşüncesini tanıtıp yaymada önde gelen faktörlerden biri olduğu söylenebilir: Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu, Mehmet Emin Resulzade, Ahmet Mithat Rıfatof, Hasan Sabri Ayvazof, *Tearüf-i Müslimin*'in yayıncıları Abdürreşid İbrahim ile Troyskili Ahmet Tacettin ve Rus Türkolog Vladimir Gordlevski gibi... Rus entelektüel hayatını ve edebiyatını yakından tanıyan bu aydınların ayırıcı vasıflarından biri, Rusça bilmeleri, çevirilerini doğrudan Rusça'dan yapmaları, ilgili yazılarında Rusça kaynaklar kullanmalarıdır.

Rus ve Osmanlı toplumları arasındaki yapısal benzerliklere bağlı olarak Osmanlı/Türk aydınının, ihtiyaçlarına uygun ideolojik malzemeyi Rus fikir ortamında ve bundan ayrı düşünülemeyecek olan Rus edebiyatında bulması anlaşılabilir bir durumdur. Bunların başında da "halkçılık" (Narodnizm) gelmektedir.

Türkiye'de halkçılık, özellikle 1908 Devrimi'nin ardından gelişecektir.[118] Temel kaynağı ise Yusuf Akçura'nın da vurguladığı gibi, "Rus halkçılığı" yani Narodnizm'dir.[119] Niyazi Berkes'in belirttiği gibi, Rusya menşeili halkçı fikirler daha II. Abdülhamit döneminden itibaren üç ana kanaldan Osmanlı/Türk aydınları arasına akmıştır: Rusya'dan gelen Türk ve Türkçü aydınlar, Balkan (özellikle Bulgar) aydınları ve Ermeni (özellikle Hınçak) aydınları.[120]

117 Ahmet Kanlıdere, "Türk Dünyasının Kültür ve Cazibe Merkezi Olarak İstanbul (1908-1914)", *Tarih İçinde İstanbul Uluslararası Sempozyumu, 14-17 Aralık 2010: Bildiriler*, s. 103-138.

118 Geniş bilgi için bk. Zafer Toprak, age. Ayrıca bk. İ. Arda Odabaşı, "II. Meşrutiyet Dönemi Türk Halkçılığı ve Halka Doğru Dergisi", *Teori*, Sayı: 188 (Eylül 2005), s. 9-27.

119 *Hâkimiyet-i Milliye*, No: 395 (4 Ocak 1922), s. 1-2.

120 Niyazi Berkes, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, 1. Basım, Ankara: Bilgi Yayınevi, Mayıs 1975, s. 231-232.

Bizce, bu üç kanala bir dördüncünün eklenmesi gereklidir: Rus edebiyatı. Bu noktada iki yönlü bir ilişki söz konusudur. Hem Rus edebiyatı Osmanlı/Türk aydınları arasındaki halkçılık fikrini beslemiştir hem de Osmanlı'da gelişen halkçı akım Rus edebiyatına yönelişi teşvik etmiştir.

Dördüncü kanal olarak Rus edebiyatını sayarken, vurgunun bir kez daha Tolstoy'a yapılması gerekir. Osmanlı döneminde en çok bilinen, çevrilen ve okunan Rus yazarı Tolstoy'dur ve Tolstoy'un sadece edebî eserleri değil düşünce ve felsefe metinlerinin bir kısmı da Türkçeleştirilmiştir.[121] Osmanlı/Türk matbuatında kendisinden neredeyse istisnasız olarak her zaman büyük bir saygı, sevgi ve hayranlıkla söz edilen Tolstoy, özellikle II. Meşrutiyet yıllarında Osmanlı'da en çok ilgi görmüş Rustur. Rusçadan ve Rus edebiyatından Türkçeye en çok çeviri Tolstoy'dan yapılmıştır. En yakın takipçisi Gorki bile onun fazlasıyla gerisindedir. Turgenyev, Dostoyevski, Andreyev, Çehov, Garşin, Lermontov gibi yazarlar ise sadece bir veya iki eserleri Türkçeye kazandırılmış olduğundan, Tolstoy'un yanında belki anılmaya bile değmezler. Demek ki "II. Meşrutiyet Osmanlısı'nda Rus edebiyatından çeviriler" denince, başta Tolstoy olmak üzere Tolstoy ile Gorki'yi anlamak gerekir. Ama Tolstoy sadece Türkçeye çevrilen eserlerinin adedi bakımından değerlendirilemez. Rus düşünür ve edipler arasında kendisinden en çok ve en etraflı bahsedilen, en çok görsel malzeme kullanılan, hakkında özel dergi sayıları hazırlanan tek isim odur. Bu açıdan Tolstoy'a Gorki de dâhil hiç kimse yaklaşamamıştır. O nedenle Haziran 1918'de Tolstoy'un *Yeni Mecmua*'da çıkan "Baba Vasili" isimli hikâyesinin sunuşunda, "Müteaddid defalar bizim risalelerimiz, mecmualarımız, gazetelerimizde onun sanatından, te'sîrâtından, hayatından bahsettiler. Hatta romanlarından bazıları lisanımıza tercüme

121 Laurent Mignon, s. 157.

edildi" denirken[122], önemli bir olgunun altı çizilmiş oluyordu.

Başta Tolstoy olmak üzere, 19. yüzyılda beliren büyük Rus edebiyatı sosyal konularla, yoksulluk ve eşitsizlik, zulüm ve baskıyla meşguldür. Esas itibariyle halkçı ve köycüdür.[123] Lenin, "büyük insan okyanusunu [Rus köylülüğünü] yansıttığı için, Tolstoy'un bir düşünür olarak büyük bir insan olduğunu" yazmıştır.[124] Rus edebî eserlerini Türkçeye kazandıran ve yayımlayanlar da bunun bilincindedirler.

Birkaç örnek vermek gerekirse, "Bir Sergüzeşt-i Hûn-în", Rus nihilistlerinin konu edildiği bir uzun hikâyedir. Yayıncının 5 Ağustos 1326 (18 Ağustos 1910) tarihi düşülmüş sunuşunda bu eserin, "en müthiş bir mevzu-i ihtilaliyyenin en şairane bir tarz-ı beyan ile tasvir olunmuş" heyecan koparan bir tablosu olduğu bildirilir. Yayıncı Muhtar Halit, 10 Temmuz İnkılabı (1908 Devrimi) ile Rusya'daki devrimci olayları karşılaştırır ve Osmanlı İhtilali'nin görece kansız oluşuyla övünür.

Tolstoy'un ölümü üzerine kaleme aldığı yazısında Hamdullah

122 "Hikâye – Rus Edebiyatından", *Yeni Mecmua*, 2. Cilt No: 48 (13 Haziran 1918), s. 435.

123 Öyle ki Figes'e göre Lermontov, Tolstoy gibi Rus yazarlar "halkbilimci" olarak düşünülebilirler çünkü hepsi de eserlerinin çoğunda folkloru kullanmışlardır. Orlando Figes, *Nataşa'nın Dansı Rusya'nın Kültürel Tarihi*, Figen Dereli (çev.), İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2009, s. 148. Tolstoy'un görüşleri, köylülere bağlılığı ve halkçılığına dair bk. Orlando Figes, s. 177, 292-299, 400-415; Andrzej Walicki, *Rus Düşünce Tarihi 1760-1900: Aydınlanmadan Marksizme*, Alâeddin Şenel (çev.), Ankara: V Yayınları 1987, s. 290-307.

124 Andrzej Walicki, s. 302. Mignon'un da belirttiği gibi, Panslavist görüşleri Dostoyevski'nin Osmanlı'da keşfedilmesini ve okunmasını büyük ihtimalle engellemiştir. Onun aksine Tolstoy, evrensel bir dünya görüşü ortaya koymuştur. Tolstoy'un barışçılığı, milliyetçilik eleştirisi, savaş, militarizm ve şiddet karşıtlığı, iktidar eleştirisi, evrensel insanlık sevgisi ve ilkel sosyalizm anlayışı onu özgürlükçü düşüncenin önderlerinden kılar. Bütün dünyada özgürlükçü düşüncenin avukatlığını yapanlar Tolstoy'un felsefi ve edebî yapıtlarına büyük ilgi duymuşlardır ve duymayâ da devam etmektedirler. Laurent Mignon, s. 156-159.

Suphi Bey, Tolstoy'un hayata gözlerini yummasıyla Rusya'nın kibar sınıflarının, zenginlerinin en büyük düşmanlarından kurtulduklarını ama asıl Rusya'nın, yani köylülerin, amelelerin, nasipsiz bedbahtların oluşturduğu Rusya'nın, mahzun Rus kavminin en büyük dostunu kaybettiğini, Tolstoy'un zulme ve haksızlığa karşı duran insanüstü bir adam olduğunu vurgular.[125]

Haziran 1918'de *Yeni Mecmua*'da çıkan "Baba Vasili" isimli hikâyesinin sunuşunda, köylülerle yan yana yaşamanın Tolstoy'da "halk sevgisi" uyandırdığı, Tolstoy'un bütün hayatını köylüye hasrettiği, köylününkileri en üst değerler bildiği belirtilir. *Yeni Mecmua*'ya göre, Tolstoy en büyük hakikati halkın yükselmesinde, haklarına nail olmasında aramıştır. Tolstoy bu emellerini çeşitli biçimlerde ve çeşitli araçlarla ortaya koymuştur. "Baba Vasili" gibi küçük hikâyelerinde köylülerin merhamete şayan yoksul hayatlarını adeta bir fotoğraf sadakatiyle tespit etmiştir. Bu mahrumların hakkını talep etmiştir.[126]

"Buyruk" başlıklı hikâyesinin sunuşunda ise Turgenyev'in "Bir Avcının Hatıraları"[127] başlıklı eserinde köylülerle köy hayatından, köylülerin karakterinden derin bir vukufla bahsettiği belirtilir. Birçok Rus ve Avrupalı eleştirmene göre Rusya'da esaretin ilgasına (yani 1861'de serfliğin kaldırılışına) başlıca yardım eden sebeplerden birinin de bu kitap olduğu vurgulanır.[128].

1909'da *Bahçe* dergisinde Tolstoy tanıtılırken kullanılan görsel malzeme, bu noktada dikkat çekici bir diğer örnektir. Üç görselde de Tolstoy tarlada ve atölyede kol emeğiyle çalışırken resmedil-

125 Hamdullah Suphi, "Tolstoy", *Servet-i Fünûn*, 40. Cilt No: 1017 (18 Teşrinisani 1326), s. 59; Hamdullah Suphi, *Günebakan*, s. 17.

126 "Hikâye – Rus Edebiyatından", *Yeni Mecmua*, 2. Cilt No:48 (13 Haziran 1918), s. 435.

127 Doğrusu "Bir Avcının Notları"dır.

128 "Garp Edebiyatı-Rus Edebiyatından", *Yeni Mecmua*, 3. Cilt No: 55 (1 Ağustos 1918), s. 53. *Bir Avcının Notları*'nın halkçı/köycü niteliği ve döneminde büyük etkisi hakkında bk. Orlando Figes, s. 142-143, 277.

miştir: "Tolstoy çiftçi, Tolstoy hasatçı, Tolstoy kunduracı".[129]

II. Meşrutiyet'in özellikle ilk yıllarında Selanik gibi şehirlerde sol, sosyalist rüzgârların esmesi, aydınlar arasında bu fikirlerin revaç bulması, kaydedilmesi gereken bir diğer etkendir. Örneğin Selanik'te Müslümanlar/Türkler arasında küçük de olsa sol bir çevrenin varlığı bilinmektedir.[130] Bu çevre içinde yer alan ilk kuşak Türk sosyalistlerinden Rasim Haşmet Bey üzerindeki Tolstoy etkisine, 1909-1912 yılları arasında Selanik gazete ve dergilerinde Tolstoy, Gorki, Andreyev çevirilerine rastlandığına daha yukarıda değinilmişti.

II. Meşrutiyet'in ilk yıllarında Rusya ile Türkiye arasında göreceli bir yakınlaşma olduğu söylenebilir. İki komşu devlet arasında iyi ilişkilerin kurulması gerektiği fikri, İstanbul ve St. Petersburg'da çıkan gazetelerde Ağustos 1908'den itibaren savunulmuştur.[131] Örneğin *Tanin* başyazarı Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey, Türk-Rus dostluğunu ve yakınlaşmasını 1909 başında da savunmayı sürdürür. Bunun yollarına, araçlarına değinir. *Tanin* gazetesinde tefrika etmek için Gorki'nin romanı *Ana*'nın seçilmesinin de böyle bir fikre dayandığını ifade eder. Ona göre, hürriyeti elde etmek için istibdat altındaki Rusların ne şekilde felaket çektikleri, nasıl uğraştıkları Osmanlılarca bilinirse, bu felaket arkadaşlığı birbirine acıma hissi doğuracak ve bu da yakınlaşmaya neden olacaktır.[132]

129 "Tolstoy, Rus Muharriri", *Bahçe*, 1. Sene 2. Cilt No: 36 (24 Mart 1325), s. 148.

130 Bk. İ. Arda Odabaşı, *Osmanlı'da Sosyalizm Türkçülük ve İttihatçılık-Rasim Haşmet Bey*; İ. Arda Odabaşı, "Osmanlı'da Türk Sosyalizminin Doğuşu", *Gürsen Topses'e Armağan Sosyal Bilimlerde ve Edebiyatta Yeni Ufuklar*, Mehmet Devrim Topses (ed.), 1. Basım, Ankara: Ürün Yayınları, Ocak 2012, s. 113-128.

131 Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1789-1919)*, Ankara: TTK Yayınları, 2011, s. 150-154.

132 Hüseyin Cahit, "Türkiye ve Rusya", *Tanin*, 1. Sene No: 168 (6 Kânunusani 1324/19 Kânunusani 1909), s. 1. Yine Rusya'yla dostluğu savunduğu başmakalelerinden ikisi için bk. Hüseyin Cahit, "Türkiye ve Rusya", *Tanin*, 1. Sene No: 204 (11 Şubat 1324/24 Şubat 1909), s. 1; Hüseyin Cahit, "Türkiye ve Rusya Münasebatı", *Tanin*,

Osmanlı topraklarında ilk Rusça süreli yayının bu dönemde çıktığı hatırlanmalıdır. *Stambulskie Novosti* (İstanbul Haberleri), Kasım 1909-Haziran 1910'da Rus tebaasından Dağıstanlı Celalettin Korkmasov ile eşi Mariya Skokovskaya tarafından İstanbul'da çıkarılmıştır. İttihatçı Ahmet Cevat (Emre) Bey *Stambulskie Novosti*'nin sorumlu müdürüdür.[133] Üstelik Rusya'da da dağıtılan bu dergide Türk edebiyatından pek çok eser Rusça olarak yayımlanmıştır.[134]

1909-1912 yıllarında Babıâli'deki Rus elçisi N.V. Çarıkov, "Osmanlı yanlısı", "Türkofil" olarak bilinir. Türk-Rus dostluğunu, iki ülke arasında yakınlaşmayı savunmuş ve bu yönde girişimlerde bulunmuştur.[135] II. Meşrutiyet'e gelindiğinde Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğuyla ticari ilişkileri fazlasıyla zayıftır.[136] Rus hükümeti, Osmanlıyla ticari ilişkileri, ekonomik

3. Sene No: 746 (28 Eylül 1325/24 Eylül 1910), s. 1. Hüseyin Cahitve *Tanin* dışında örnekler de verilebilir. Örneğin bk. Hayrettin Nedim, "Türkiye-Rusya", *Servet-i Fünûn*, 40. Cilt No: 1036 (31 Mart 1327), s. 507-510; "Türk - Rus Mukareneti Hakkında", *Türk Yurdu* 1. Cilt, Ankara: Tutibay Yayınları, 1998, s. 37-38.

133 Ahmet Cevat Bey'in Rus edebiyatına vukufundan söz edilmiştir. Bk. Bezmi Nusret Kaygusuz, *Bir Roman Gibi*, 2. Basım, İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, Ekim 2002, s. 33.

134 Mehmet Perinçek-İ. Arda Odabaşı, *Stambulskie Novosti'de Jön Türk Devrimi-Türkiye'de Çıkan İlk Rusça Gazete*, İstanbul: Kaynak Yayınları, Eylül 2013.

135 M. Perinçek-A. Odabaşı, s. 46, 216, 388; Alan Bodger, "Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu", Marian Kent (ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, Ahmet Fethi (çev.), 1. Basım, İstanbul: Alfa Yayınları, Şubat 2013, s. 137. Rus büyükelçinin yürüttüğü bu "dostluk politikası"nın ardında birtakım diplomatik hesapların da yattığını belirtmeye gerek yoktur; bk. Akdes Nimet Kurat, s. 156-169. *Tanin* gazetesi Çarıkov'u desteklemiştir. *Tanin*'de, Çarıkov'un iki devlet arasında yakın ilişkilerin kurulmasına çalıştığı, Osmanlı-Rus dostluğunun en kuvvetli bir taraftarı olduğu, Türkiye-Rusya ilişkilerinin hiçbir vakit onun zamanında olduğu kadar dostane bir şekil almadığı ifade edilir. Bk. "Rusya Notası", *Senin*, No: 14-990 (22 Mayıs 1327/4 Haziran 1911), s. 1; "Mösyö Çarıkof'un Tahvili", *Tanin*, 4. Sene No: 1269 (1 Mart 1328/14 Mart 1912), s. 1.

136 Alan Bodger, s. 141-145; Akdes Nimet Kurat, s. 179-180; M. Perinçek-A. Odabaşı, s. 276-277.

bağları geliştirme arzusu içindedir ve bu yönde bazı girişimlerde bulunmuştur. Çarıkov'un önayak olmasıyla 1909 yılının son ve 1910'un ilk günlerinde İstanbul ve Selanik'i ziyaret eden Rus sergi gemisi, bu yönde atılmış adımlardandır. İstanbul'da Rus Dış Ticaret Bankası'nın kuruluşu da bu minvalde anılabilir.[137]

1914 yılının ilk aylarında, bir ayağı İstanbul'da, diğer ayağı St. Petersburg'da olmak üzere, bir Rus-Türk dostluk cemiyeti kurulmuştur. Üyeleri arasında Hüseyin Cahit, *İkdam* gazetesi sahibi Ahmet Cevdet (Oran) gibi tanınmış simalar vardır. *Tanin* gazetesinin 18 Mart 1914 tarihli sayısında Cemiyet övülmüş, bununla iki ülke arasında dostluk bağlarının kurulmasının mümkün olduğu ifade edilmiştir. 24 Mart 1914'te İstanbul'da yapılan ilk genel kurul toplantısının ertesi günü kaleme aldığı yazıda Ahmet Cevdet Bey, Türk edebiyatının Rus edebiyatından etkilendiğini belirtir.[138]

Aynı sırada İstanbul'da Türk-Rus Ticaret Komitesi de faaliyet göstermektedir. Komite tarafından Rus Büyükelçiliği'nde "Rus Evi" açılmış, burada Rusça dersleri verilmiş, Puşkin ve Gogol'ün ilk Türkçe çevirileri okunmuştur. Birkaç ay sonra patlak verecek olan I. Dünya Savaşı, bütün bu örgütlenmelerin ve faaliyetlerin son bulmasına yol açacaktır.[139]

Kaydedilmesi gereken bir diğer etken de Türkiye'de bu yıllarda Rusça öğretiminin gelişmesidir. II. Meşrutiyet döneminde Darülfünun'da Rusça kursları açılmıştır. Darülfünun'un 21 Ni-

137 M. Perinçek – A. Odabaşı, s. 385-389; Alan Bodger, s. 143; Akdes Nimet Kurat, s. 159.

138 Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar Siyaset-Askeriye-Ekonomi-Kültür-Bilim-Spor*, İstanbul: Kaynak Yayınları, Haziran 2011, s. 28-33; Akdes Nimet Kurat, s. 216-217. Ayrıca bk. Süleyman Tevfik (Özzorluoğlu), *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Elli Yıllık Hatıralarım*, Tahsin Yıldırım-Şaban Özdemir (hzl.), 1. Basım, İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, Ocak 2011, s. 446-448.

139 Mehmet Perinçek, s. 33-34.

san 1912 tarihli nizamnamesinde, Edebiyat Fakültesi'nde Rusça da yer almaktadır. 1915-16 öğretim yılından itibaren Edebiyat Fakültesi'nde yabancı dil eğitimi yapılan bölüm içinde Fransızca, İngilizce ve Almancayla birlikte Rusça da bulunmaktadır.[140] Ağaoğlu Ahmet Bey, Darülfünun'da Rus dili dersleri vermiştir.[141]

Rus edebiyatının Türkiye'de revaç bulmasının muhtemel sebeplerinden biri de Osmanlı/Türk aydınlarının geleneksel olarak etkisi altında bulundukları Fransa'da Rus edebiyatının Osmanlı'dan daha evvel revaç bulmuş olmasıdır. II. Meşrutiyet döneminde pek çok Rus eserinin Türkçeye Fransızcadan tercüme edildiği unutulmamalıdır. Fransızlar ve Fransız edebiyatı üzerinde özellikle Tolstoy'un büyük etkisi olmuştur. Tolstoy 1880'lerin ikinci yarısında Fransa'da genç nesilde baştan başa heyecan yaratmıştır.[142] Felsefi ve toplumsal nazariyeleri özellikle Paris'te etkilidir. *Savaş ve Barış*, *Anna Karenina* gibi eserlerinin yayımlanmasından sonra Tolstoy ismi Fransa'da şiddetli bir yankı bulmuştur.[143] Gorki de Rusya dışında önce Fransa'da tanınmaya başlamıştır.[144]

SONUÇ

Osmanlı'nın "aydınlanma çağı" olan II. Meşrutiyet döneminde, Rus fikir ortamı ve onun bir parçası olarak edebiyatı Türkiye'ye taşınmıştır. Bu on yıllık dönemde, başta Tolstoy'un ve sonra Gorki'nin olmak üzere, çok sayıda eser Türkçeye kazandırılmıştır. *Tanin*, *Genç Kalemler*, *Yeni Mecmua* gibi İttihatçı ve Türkçü yayınlar bu akışta belirleyici denebilecek bir rol oynamışlardır. Raif Necdet Kestelli, Yusuf Akçura, Rasim Haşmet, Reşit Galip gibi

140 Altan Aykut, s. 21.

141 Fahri Sakal, *Ağaoğlu Ahmed Bey*, Ankara: TTK Yayınları, 1999, s. 24.

142 İsmail Habib, s. 224.

143 Raif Necdet, "Musahabe-i Edebiyye", *Resimli Kitap*, Cilt: 5 No: 26 (Teşrinisani-Kânunuevvel 1326), s. 96.

144 Altan Aykut, s. 12.

aydınlar Rus düşünce ve edebiyatından, özellikle de Tolstoy'dan kuvvetli şekilde etkilenmişlerdir.

II. Meşrutiyet aydınının Rus düşünce ve edebiyatına yönelik bu ilgisi, elverişli zeminini iki ülke arasındaki yapısal benzerliklerde bulur. Bu benzerliklere ve özellikle de benzer toplumsal, kültürel, siyasi ve ekonomik sorunlara bağlı olarak iki ülkenin entelektüelleri arasında düşünsel ve ideolojik bir yakınlaşmadan söz edilebilir. 19. yüzyıl Rus edebiyatına içkin olan Narodnizm, II. Meşrutiyet yıllarında Osmanlı/Türk aydınları arasında –kendi özgün toplumsal koşullarına uyarlanmak suretiyle– hızla yayılmıştır. Bir yandan Rus edebiyatı aydınlar arasında halkçılığı beslerken, öte yandan da Türkiye'de yükselen halkçılık Rus edebiyatına yönelişi teşvik etmiştir.

Rus düşün dünyasının Osmanlı'ya taşınmasında Rusya'dan gelen aydınların önemli bir rolü bulunduğuna şüphe yoktur. Osmanlı/Türk aydını üzerindeki geleneksel Fransız etkisi ve Fransa'da Rus edebiyatının daha önce revaç bulmuş olduğu hatırlanacak olursa, dolaylı Fransız etkisini de kaydetmek gerekir. Bu dönemde Rusya ile Osmanlı arasında siyasi, ekonomik ve kültürel yakınlaşma çabaları, Osmanlı'da Rusça öğretiminin gelişmesi, ilk Rusça süreli yayının çıkışı da süreci besleyen etkenler olarak anılabilir.

Denebilir ki iki ülke arasında ticareti geliştirmeye yönelik, özellikle Rus tarafından gelen bütün çabalara karşın, Rusya'nın Osmanlı'ya en büyük ihraç kalemi hammadde veya mamul ürün değil, Çarlık idaresinin arzusu hilafına, edebiyat ve halkçı/devrimci fikirler ve modeller olmuştur.

EK 1: II. MEŞRUTİYET'TE RUS EDEBİYATINDAN VE EDİPLERİNDEN YAPILAN ÇEVİRİLER

Leonid Nikolayeviç Andreyev

"Kırmızı Hande", *Genç Kalemler*, 2. Cilt No: 11 (23 Teşrinievvel 1327), s. 184-185. Müt. Kaya Alp. (Tefrikanın birinci kısmı.)

Anton Çehov

"Zevce", *Mehtap*, 1. Sene No: 5 (8 Ağustos 1327), s. 47-52. Müt. Hasan Sabri Ayvazof.

"Zevce", *Şehbal*, 2. Sene No: 48 (15 Şubat 1327), s. 474-476.

Fyodor Mihailoviç Dostoyevski

"Beyaz Geceler", *Yeni Mecmua*, 3. Cilt No: 56 (8 Ağustos 1918), s. 75-78. Müt. Ruşen Eşref. (Tefrikanın birinci kısmı.)

"Zindan Hatıraları", *Yeni Mecmua*, 2. Cilt No: 47 (6 Haziran 1918), s. 417-418. Müt. Refik Halit.

Vsevolod Mihailoviç Garşin

"Bayrak", *Yeni Gazete*, 2. Sene No: 711 (4 Ağustos 1326/17 Ağustos 1910), s. 3. Müt. Vladimir Gordlevski.

"Bayrak", *Yeni Gazete*, 2. Sene No: 712 (5 Ağustos 1326/18 Ağustos 1910), s. 3. Müt. Vladimir Gordlevski.

Maksim Gorki

"Ana", *Tanin*, 1. Sene No: 47 (3 Eylül 1324), s. 4-5. Müt. İsmail Müştak ve Muhittin. (Tefrikanın birinci kısmı.)

Ana (2 cilt), İsmail Müştak ve Muhittin (müt.), İstanbul: Tanin Matbaası, 1327.

"Bir Kahraman", *Yeni Mecmua*, 3. Cilt No: 53 (18 Temmuz 1918), s. 15-16. Müt. Ruşen Eşref.

"Bir Sergüzeşt-i Hûn-în", *Şûrâ-yı Ümmet*, 1. Sene No: 111-140 (11 Kânunusani 1324/23 Kânunusani 1909), s. 7. (Tarihlerdeki yanlışlık gazeteden kaynaklanmaktadır). Müt. Ali Nusret. (Tefrikanın birinci kısmı.)

Bir Sergüzeşt-i Hûn-în, Ali Nusret (müt.), Tanin Matbaası

(kapakta Matbaa-i Ahmet İhsan ve Şürekâsı), 1326.

"Boles", *İçtihat*, 4. Sene No: 55 (21 Şubat 1328), s. 1232-1235. Müt. Hamit İhsan.

"Çalar Saat", *Genç Kalemler*, 2. Cilt No: 10 (1 Teşrinievvel 1327), s. 168-169. Müt. Kaya Alp.

"Çocuğun Sefaleti", *Bahçe*, 1. Sene 2. Cilt No: 40 (26 Mayıs 1325), s. 221-222. Müt. Perviz [Ömer Seyfettin].

"Çocuğun Sefaleti", *Rumeli*, 2. Sene No: 524 (15 Ağustos 1327/28 Ağustos 1911), s. 3. Müt. Kaya Alp.

"Fırtınalı Bir Gecede", *Yeni Mecmua*, 2. Cilt No: 52 (13 Temmuz 1908), s. 517-519. Müt. Ruşen Eşref.

"Kadın-Ana", *İçtihat*, 3. Sene No: 36 (1 Kânunuevvel 1327), s. 923-928. Müt. Resulzade Mehmet Emin.

"Mahbesde", *İnkılâp*, No: 10 (12 Eylül 1325), s. 159-160. Müt. Saffet Nezihi (Tefrikanın birinci kısmı.)

Rus Edebiyatı Numuneleri, Resulzade Mehmet Emin (müt.), Dersaadet: Nefaset Matbaası (kapakta Şems Matbaası), 1328.

"Şahin Türküsü", *Yeni Mecmua*, 2. Cilt No: 45 (23 Mayıs 1918), s. 377-378. Müt. Ruşen Eşref.

Mihail Yuryeviç Lermontov

"Rus Edebiyatından Bir Numune: Borodino", *Türk Yurdu*, 3. Cilt No: 3 (15 Teşrinisani 1328), s. 67-70.

Lev Tolstoy

"Anna Karenin", *Rumeli*, 1. Sene No: 17 (1 Şubat 1325), s. 3. Müt. K. N. [Kâzım Nami]. (Tefrikanın 14. kısmı).

Anna Karenin (4 cilt), Raif Necdet ve Sadık Naci (müt.), İstanbul: Matbaa-i Hayriye ve Şürekası, 1328.

"Baba Vasili", *Yeni Mecmua*, 2. Cilt No: 48 (13 Haziran 1918), s. 435-437. Müt. Ruşen Eşref.

"Ba'sü Bade'l-Mevt", *Sadâ-yı Millet*, 1. Sene No: 21 (22 Teşrinievvel 1325/4 Kasım 1909), s. 2. Müt. Hüseyin Kâmi, sonra Baha Tevfik. (Tefrikanın birinci kısmı.)

Ba'sü Bade'l-Mevt, Dersaadet: Sadâ-yı Millet Matbaası, 1325. Müt. Hüseyin Kâmi ve Baha Tevfik.

"Bir İzdivacın Romanı", *Musavver Muhit*, Cilt: 2 No: 10-32 (11 Haziran 1325), s. 311-312. Müt. Raif Necdet. (Tefrikanın birinci kısmı.)

Bir İzdivacın Romanı, Raif Necdet (müt.), Dersaadet: Şant Matbaası, 1326.

Felsefe-i Hayat, Ahmet Mithat Rıfatof (müt.), Dersaadet: Keteon Bedrosyan Matbaası, 1330.

"Genç Çar", *Yeni Mecmua*, 3. Cilt No: 54 (25 Temmuz 1918), s. 32-35. Müt. Ruşen Eşref.

"Hacı Murad", *Büyük Duygu*, Yıl: 1 No: 7 (23 Mayıs 1329), s. 112. Müt. M.S. (Tefrikanın birinci kısmı.)

Hacı Murad, Yusuf Rıza (müt.), [İstanbul:] Necm-i İstikbal Matbaası, 1329.

"Harp ve Sulh", *Yeni Gazete*, 4. Sene No: 1281 (6 Mart 1328/19 Mart 1912), s. 2. Müt. Emin Lâmi. (Tefrikanın birinci kısmı.)

"İkinci Nikola'ya Mektup", *Yeni Mecmua*, 2. Cilt No: 50 (27 Haziran 1918), s. 472-474. Müt. Ruşen Eşref.

Kafkasya'da Bir Esir, H. Hüsnü (müt.), İstanbul: İkdam Matbaası, 1325.

"Kont Leon Tolstoy'un Mektubu", *Tearüf-i Müslimin*, Cilt: 1 No: 12 (19 Ağustos 1326), s. 189-190.

"Kont Tolstoy'un Sen-Sinod Mahkemesine Cevaben Yazdığı Bir Mektup", *Tearüf-i Müslimin*, Cilt: 2 No: 31 (13 Kânunusani 1326), s. 97-98. Müt. Veliyullah Enveri.

"Kont Tolstoy'un Sen-Sinod Mahkemesine Cevaben Yazdığı Mektup", *Tearüf-i Müslimin*, Cilt: 2 No: 32 (19 Kânunusani 1326), s. 117-118. Müt. Veliyullah Enveri.

"Kumar", *Servet-i Fünûn*, 40. Cilt No: 1021 (16 Kânunuevvel 1326), s. 160-162.

"Mujiğin Felsefesi", *Şehbal*, 2. Sene No: 31 (15 Kânunuevvel

1326), s. 130. (*Savaş ve Barış* romanından bir bölüm).

Ölüm Bahsi, Ahmet Mithat Rıfatof (müt.), Dersaadet: Keteon Bedrosyan Matbaası, 1330.

Rus Edebiyatı Numuneleri, Resulzade Mehmet Emin (müt.), Dersaadet: Nefaset Matbaası (kapakta Şems Matbaası), 1328.

"Son Menzilim", *Hüsün ve Şiir*, No: 1 (1 Nisan 1326), s. 6-7. Müt. Elif. Naci.

"Teceddüt-i Hayat", *Millet*, 1. Sene No: 51 (11 Eylül 1324/24 Eylül 1908), s. 3. (Tefrikanın birinci kısmı.)

"Tolstoy ve Çar", *Donanma Mecmuası*, No: 31 (Eylül 1328), s. 305-314. Müt. Ali Rıza Seyfi.

"Tövbekâr", *Cehd*, 4. Sene No: 59-1 (21 Mart 1329), s. 1296-1297.

"Üç Ölüm", *Tanin*, 4. Sene No: 1085 (26 Ağustos 1327/8 Eylül 1911), s. 3. Müt. Vladimir Gordlevski. (Tefrikanın birinci kısmı.)

Zalim Hükümdarlardan Çar İvan Vasiliç, Tosun Paşazade Mehmet Sedat (müt.), Sancakcıyan Matbaası.

Ivan Turgenyev

"Buyruk", *Yeni Mecmua*, 3. Cilt No: 55 (1 Ağustos 1918), s. 53-55. Müt. Ruşen Eşref.

"Jermolay ile Değirmenci Kadın", *Yeni Mecmua*, 3. Cilt No: 64 (10 Teşrinievvel 1918), s. 236-239. Müt. Ruşen Eşref.

EK 2: II. MEŞRUTİYET'TE RUS EDEBİYATI VE EDİPLERİ ÜZERİNE YAZILMIŞ BAŞLICA METİNLER

Ağaoğlu Ahmet, "Garp Edebiyatı: Rus Edebiyatının Umumi Seciyeleri", *Yeni Mecmua*, 1. Sene No: 1 (12 Temmuz 1917), s. 13-15.

Ağaoğlu Ahmet, "Garp Edebiyatı: Rus Edebiyatının İlk Devirleri", *Yeni Mecmua*, 1. Sene No: 5 (9 Ağustos 1917), s. 87-88.

Ağaoğlu Ahmet, "Garp Edebiyatı: 'Karamzin'e Kadar Rus Edebiyatı", *Yeni Mecmua*, 1. Sene No: 11 (20 Eylül 1917), s. 217-218.

Ağaoğlu Ahmet, "Rus Edebiyatı: 'Karamzin" Devri", *Yeni Mecmua*, 1. Sene No: 12 (27 Eylül 1917), s. 238-239.

Ağaoğlu Ahmet, "Rus Edebiyatı: Puşkin Devrinin Mukaddimesi", *Yeni Mecmua*, 1. Sene No: 13 (4 Teşrinievvel 1917), s. 245-248.

Ağaoğlu Ahmet, "Rus Edebiyatı: Puşkin Devri", *Yeni Mecmua*, 1. Sene No: 15 (18 Teşrinievvel 1917), s. 293-295.

Ağaoğlu Ahmet, "Rus Edebiyatı: Puşkin Devri", *Yeni Mecmua*, 2. Cilt No: 29 (24 Kânunusani 1918), s. 44-48.

Ahmet Nebil, "Yad-ı Meşâhîr: Tolstoy", *Piyano*, 1. Sene No: 15 (22 Teşrinisani 1326), s. 170-173.

Ahmet Samim, "Rus Edebiyatına Dair", *Musavver Muhit*, Cilt: 1 No: 7 (4 Kânunuevvel 1324), s. 101.

Hamdullah Suphi, "Tolstoy", *Servet-i Fünûn*, 40. Cilt No: 1017 (18 Teşrinisani 1326), s. 59-62.

Kaya Alp, "Türk Düşmanlarından: Dostoyevski", *Genç Kalemler*, 3. Cilt No: 19 (11 Nisan 1328), s. 161-163.

Köprülüzade Mehmet Fuat, "Tolstoy", *Servet-i Fünûn*, 40. Cilt No: 1017 (18 Teşrinisani 1326), s. 51-58.

La [Yusuf Akçura], "Hasbıhal 2", *Sırat-ı Müstakim*, 5. Cilt No: 120 (9 Kânunuevvel 1326), s. 264-266.

Raif Necdet, "Musahabe-i Edebiyye", *Resimli Kitap*, Cilt: 5 No: 25 (Teşrinievvel 1326), s. 5-12.

Raif Necdet, "Musahabe-i Edebiyye", *Resimli Kitap*, Cilt: 5 No: 26 (Teşrinisani-Kânunuevvel 1326), s. 90-99.

Samuil (Mülkiye Baytar Mektebinde Muavin), "İzdivaç Nasıl Olmalı? Tolstoy'a Göre", *Musavver Muhit*, Cilt: 2 No: 3-25 (23 Nisan 1325), s. 89-91.

Şehabettin Süleyman, "Tolstoy", *Servet-i Fünûn*, 40. Cilt No: 1017 (18 Teşrinisani 1326), s. 58-59.

"Tolstoy, Rus Muharriri", *Bahçe*, 1. Sene 2. Cilt No: 36 (24 Mart 1325), s. 146-149.

"Tolstoy, Rus Muharriri 2", *Bahçe*, 1. Sene 2. Cilt No: 37 (31 Mart 1325), s. 163-166.

"Tolstoy'un Nasihatleri", *Bahçe*, 1. Sene 2. Cilt No: 39 (5 Mayıs 1325), s. 205.

Yusuf Akçura, "Lef Nikolayiviç Tolstoy", *Resimli Kitap*, Cilt: 5 No: 26 (Teşrinisani-Kânunuevvel 1326), s. 126-136.

Yusuf Akçura, "Lef Nikolayiviç Tolstoy", *Resimli Kitap*, Cilt: 5 No: 27 (Kânunusani-Şubat 1326), s. 211-223.

Yusuf Akçura, "Lef Nikolayiviç Tolstoy", *Resimli Kitap*, Cilt: 6 No: 34 (Teşrinisani 1327), s. 846-854.

MİLLÎ TALİM VE TERBİYE CEMİYETİ VE MECMUASI*

1908 Jön Türk Devrimi'yle açılan II. Meşrutiyet dönemi pek çok başka alanda olduğu gibi dernekler alanında da belirgin bir sıçrama doğurmuştur. Aynı dönem, Türk milliyetçiliğinin ve halkçılığının hızlı gelişimine de tanıklık eder. Bu süreçte İttihat ve Terakki Cemiyeti önde gelen bir rol oynamıştır.

Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti (MTTC), İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin desteğiyle I. Dünya Savaşı yıllarında kurulmuş, esas olarak eğitim-öğretim alanında faaliyet gösteren milliyetçi ve halkçı bir dernektir. Kendi ismiyle bir de dergi yayımlayan MTTC, Mütareke döneminde Millî Kongre'nin kuruluşunda merkezî bir rol oynayarak Millî Mücadele'ye de önemli katkıda bulunmuştur.

* Bu yazı ilk kez 15-16 Mayıs 2009'da Samsun 19 Mayıs Üniversitesi'nde düzenlenen "19 Mayıs ve Millî Mücadelede Samsun Sempozyumu"nda, "Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Geçişte Milliyetçi ve Halkçı Bir Dernek: Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti ve Mecmuası" başlığıyla bildiri olarak sunulmuş ve *Müteferrika*, Sayı: 38 (Güz 2010), s. 105-117'de yayımlanmıştır.

CEMİYET'İN KURULUŞU, ÜYELERİ VE TEŞKİLATI

MTTC'nin rüşeym hâli, Şemsü'l-mekâtib Heyet-i Hamiyesi'dir. Heyet'in millî bir cemiyete dönüştürülmesi fikrini Süleyman Paşazade Sami Bey süratle tasvip etmiş ve gayrete getirmiştir.[1] MTTC'nin açılış töreni, 1916 yılının 21 Nisan Cuma günü (8 Nisan 1332) Beyoğlu'nda Galatasaraylılar Yurdu'nda yapılmıştır.[2]

Cemiyet'in ilk kurucuları, meşihat müsteşarı Hacı Evliya Efendi, Maarif Nezareti Telif ve Tercüme Dairesi üyelerinden (Süleyman Paşazade) Sami Bey, Darülfünun müderrislerinden İsmail Hakkı (Baltacıoğlu) Bey, İttihat ve Terakki Cemiyeti kâtip-i umumîsi Mithat Şükrü (Bleda) Bey, Halep eski valisi Ali Galip Bey, göz tabibi Esat (Işık) Paşa, istinaf mahkemesi eski reisi Muhlis Bey ve Tıp Fakültesi müderris muavinlerinden Dr. Hüseyinzade Ali (Turan) Bey'dir.[3]

MTTC üyeleri ağırlıklı olarak eğitimcilerden (öğretmen, okul yöneticisi), akademisyenlerden, tıp adamlarından (doktor, cerrah), asker ve sivil devlet memurlarından oluşmuştur. Azımsanmayacak sayıda kadın üyesi olduğu görülmektedir.[4]

1 Darülfünun Müderrislerinden İsmail Hakkı, "Sami Bey, Ruhu, Terbiye Hakkındaki Fikirleri, Nazariyeleri", *Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti Mecmuası*, No: 3 (Mart 1334), s. 11. (Mecmua bundan böyle *MTTCM* şeklinde geçecektir.)

2 "Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti'nin Resm-i Küşadı", *MTTCM*, No: 1 (Eylül 1332), s. 60.

3 *Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti Nizamnamesi*, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1332, s. 6 (Madde: 6). Cemiyet'in 31 maddelik nizamnamesinin iki baskısı da görülmüştür. Diğeri için bk. *Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti Nizamnamesi*, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1331. İki metin arasında önemli bir fark yoktur. Burada 1332 baskısı kullanılacaktır. (Nizamname bundan böyle *MTTCN* şeklinde geçecektir.) Nizamnamenin ilgili maddesinde, kurucu üyeler tarafından oy çokluğuyla seçilecek kişilerin de kurucu üye sayılacağı belirtilmiştir. Buna bağlı olarak, dergide daha sonra sunulan üye listelerinde kurucu üyelerin sayısı giderek artmıştır. Bk. "Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti'nin Resm-i Küşadı", *MTTCM*, No: 1 (Eylül 1332), s. 61; "Mecmuamızın Birinci Tabından Sonra Cemiyetimize Kaydolunan Zevat", *MTTCM*, No: 2 (Nisan 1333), s. 93; "Cemiyet'in Azası", *MTTCM*, No: 4 (Nisan 1334), s. 52-53.

4 En kapsamlı üye listesi için bk. "Cemiyet'in Azası", *MTTCM*, No: 4 (Nisan

Cemiyet'in teşkilatı dört organdan oluşur: Heyet-i umumiye, heyet-i merkeziye, heyet-i ilmiye ve heyet-i idare. Cemiyet'in umumi muameleleri bu dört organ tarafından idare olunur.[5] MTTC'nin gerçek yürütme organı konumunda bulunan heyet-i merkeziyenin, üyeleri arasından seçeceği bir reis, Cemiyet'in mümessilidir.[6] Heyet-i merkeziyenin ve MTTC'nin reisi Süleyman Paşazade Sami Bey'dir.[7] İkinci reisi Esat Paşa, kâtip-i umumisi ise İsmail Hakkı Bey'dir.[8] Cemiyet'in kuruluşunda büyük payı bulunan ve ilk reisi olan Süleyman Paşazade Sami Bey, vefat edeceği 28 Eylül 1917 gününe dek bu görevini sürdürmüştür.[9]

Cemiyet'in teşkilatı içinde heyet-i ilmiyenin özel bir konumu olduğu anlaşılmaktadır. Heyet-i ilmiye, heyet-i merkeziye üyelerinden ve hariçten seçilmiş ihtisas sahiplerinden oluşacaktır. Yalnızca millî talim ve terbiyenin bilimsel nazariyatıyla iştigal ederek Cemiyet'in teşebbüslerine ve uygulamalarına hizmet eden efkârı hazırlayacaktır. Üyeler veya hariçteki ihtisas erbabı tarafından millî talim ve terbiye meselelerine ve teşebbüslerine dair verilecek lâyiha ve muhtıraları tetkik edecektir. Heyet-i ilmiyenin naşir-i efkârı (yayın organı) olmak üzere süreli olmayan bir dergi çıkarılacaktır. Yayın ve öğretim meseleleri, heyet-i

1334), s. 52-63. Üye kayıt ve kabulü, üyelerin hakları ve imtiyazları, üyelere mahsus alâmetifarikalar için bk. *MTTCN*, s. 6-8 (Madde: 7-10).

5 Bu organların yapısı, işleyişi ve görevleri için bk. *MTTCN*, s. 8-12 (Madde: 11-30).

6 *MTTCN*, s. 10 (Madde: 16).

7 "Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti Müsameresi", *MTTCM*, No: 2 (Nisan 1333), s. 90.

8 "İkinci Aile Müsameremiz", *MTTCM*, No: 3 (Mart 1334), s. 62-63.

9 "Süleyman Paşazade Sami Bey'in İrtihali", *MTTCM*, No: 3 (Mart 1334), s. 1; Darülfünun Müderrislerinden İsmail Hakkı, "Sami Bey, Ruhu, Terbiye Hakkındaki Fikirleri, Nazariyeleri", *MTTCM*, No: 3 (Mart 1334), s. 2-11. "Süleyman Nesib" müstearıyla tanınan Sami Bey hakkında ayrıca bk. ***Süleyman Paşazade Sami Bey, Külliyat-ı Âsâr ve İhtisâsât***, İstanbul: Evkaf-ı İslâmiye Matbaası, 1334/1918.

ilmiyenin görev alanı içindedir.[10]

CEMİYET'İN AMAÇLARI VE FAALİYETLERİ

MTTC eğitim-öğretim alanında faaliyet gösteren milliyetçi ve halkçı bir dernektir.[11] Nizamnamesine göre esas maksadı, millî talim ve terbiye hakkında bilimsel ve tatbikî girişimlerde bulunmaktır. Cemiyet, millî talim ve terbiyenin kuramsal ve bilimsel yönüyle meşgul olacağı gibi meselenin uygulamaya dönük pratik yönüyle de ilgilenerek vücudu ve ahlâkı sağlam, dindar, milliyetperver, hususi ve millî mevcudiyetini gerek kendi muhitinde gerekse diğer muhitlerde emeğiyle, üstünlükle ve kendi başına yaşatabilecek, faal, girişimci unsurlar yetiştirmek için her türlü uygun vasıtaya başvuracaktır.[12]

MTTC halkın eğitimine ve dil meselesine, halkla ne şekilde iletişim kurulacağı, gazetelerde nasıl bir dil kullanmak gerektiği, dilin sadeleşmesi gibi konulara büyük önem vermiştir.[13]

Halkçı çizgisine bağlı olarak MTTC'nin önem verdiği konula-

10 *MTTCN*, s. 10 (Madde: 18-20).

11 Tarık Zafer Tunaya'nın deyişiyle, "Türk milliyetçiliği (Türkçülük) fikrinin maarif (durumu çok iyi ifade eden bugünün terimi ile Millî Eğitim) sahasında vücud verdiği bir teşekküldür." Tarık Z. Tunaya, *Türkiye'de Siyasî Partiler 1859-1952*, İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları A.Ş. Basımevi, 1952, s. 388. Eric Jan Zürcher'in deyişiyle, "eğitim sisteminde milliyetçi ve popülist fikirlerin yayılmasını teşvik etmek amacıyla" kurulmuştur ve döneminin en önemli örgütlerinden biridir. Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, Nüzhet Salihoğlu (çev.), 2. Basım, İstanbul: Bağlam Yayınları, Ekim 1995, s. 118-119.

12 *MTTCN*, s. 3 (Madde: 2). Kuruculardan Esat Paşa ile İsmail Hakkı Bey de açılış töreninde yaptıkları konuşmalarda Cemiyet'in amaçlarını ve ilkelerini genel hatlarıyla ortaya koymuşlardır. Bk. "Resm-i Küşat Nutukları 1: Müessislerden Doktor Esat Paşa Tarafından", *MTTCM*, No: 1 (Eylül 1332), s. 3-6; "Resm-i Küşat Nutukları 3: Müessislerden İsmail Hakkı Bey Tarafından", *MTTCM*, No: 1 (Eylül 1332), s. 13-17. Ayrıca bk. "İkinci Aile Müsameremiz", *MTTCM*, No: 3 (Mart 1334), s. 62-63.

13 "Gazeteci Dili: Celal Nuri Bey (İkdam 27 Teşrinisani 1332)", *MTTCM*, No: 2 (Nisan 1333), s. 74-75; "Gazeteci Dili: Ahmet Cevdet Bey (İkdam 22 Kânunuevvel 1332)", *MTTCM*, No: 2 (Nisan 1333), s. 77-78.

rın başında, "halka doğru gitme" meselesi gelmiştir.[14] MTTC'nin en önemli faaliyetlerinden biri de "halka doğru gitme" noktasında gerçekleşmiştir. Cemiyet tarafından, Anadolu'da sosyolojik incelemelerde bulunmak ve aynı zamanda millî talim ve terbiye hakkında konferanslar vermek üzere heyet-i idare üyelerinden İsmail Hakkı Bey'in başkanlığında, üyelerden Tahsin ve Sait Beylerden ve bir fotoğrafçıdan oluşan bir heyet, 6 Ağustos 1333/1917 tarihinde Anadolu'ya gönderilmiştir.[15] Heyet, İstanbul'dan hareket ederek Ankara, Eskişehir, Konya, Afyonkarahisar ve İzmir ve civarını ziyaret etmiş, uğranılan yerlerde notlar alınmış, fotoğraflar çekilmiş, konferanslar verilmiş ve incelemeler tamamlandıktan sonra İstanbul'a dönülmüştür. Heyet, Anadolu hayatına, sanayiine (sanatlarına/zanaatlarına), estetik zevkine ve âdetlerine dair birtakım eşya numuneleri getirmiştir ki, bunlar İstanbul'da Cemiyet merkezinde düzenlenecek "Anadolu Sergisi"nde sergileneceklerdir. Bu serginin yakında açılacağı duyurulmuştur.[16]

Muhtemelen İttihat ve Terakki hükümetinin çalışmalarına bir ön hazırlık mahiyetinde düzenlenen[17] ve bir ay kadar süren[18] bu

14 *İkdam* gazetesinde yayımlanan bir makale vesilesiyle Cemiyet'in bu konudaki (burada özellikle edebiyat noktasından) bakış açısı ortaya konmuştur. Bk. "Üdebanın Millete Karşı Borcu (*İkdam* 4 Şubat 1332)", *MTTCM*, No: 2 (Nisan 1333), s. 85-86.

15 Türk halkçılığının "halka doğru gitme" eylemleri daha erken bir tarihte başlamıştır. 1913'te Türkçü Tıbbiye öğrencileri tarafından gerçekleştirilen ilki için bk. İ. Arda Odabaşı, "İlk Türk 'Halka Doğru Gitme' Eylemi ve İlk 'Halka Doğru Gidenler'", *Teori*, Sayı: 204 (Ocak 2007), s. 40-55.

16 "Anadolu'ya İzam Edilen Heyet", *MTTCM*, No: 3 (Mart 1334), s. 61-62.

17 İsmail Görkem'in deyişiyle, "Gezinin düzenlenmesindeki asıl maksadın I. Dünya Savaşı sonrası Anadolusunda, İttihat ve Terakki'nin şube ve yan kuruluşları ile merkezin irtibatını canlandırmak ve ileride Anadolu'da oluşturulacak 'Millî Mücadele'nin alt yapısını hazırlamak olduğu belirtilebilir." Baha Said Bey, *Türkiye'de Alevî-Bektaşî, Ahî ve Nusayrî Zümreleri*, İsmail Görkem (hzl.), 2. Basım, İstanbul: Kitabevi Yayınları, Mayıs 2006, s. 25.

18 Gezinin bir ay kadar sürdüğü, 3 Eylül 1333/1917 tarihli *Sabah* gazetesinin haberinden anlaşılmaktadır. Yine aynı haberden, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin

gezinin katılımcılarından Baha Sait Bey'in dönüşte verdiği konferansın metni Cemiyet'in yayın organında yer almıştır.[19] Burada Baha Sait Bey, hep ihmal edilmiş olan Anadolu'yu tanımanın, incelemenin gereğini vurgulamış, araştırmaların halkın arasına girilerek, halkla kaynaşarak yapılmasının önemine işaret etmiştir.

YAYIN ORGANI: *MİLLÎ TALİM VE TERBİYE CEMİYETİ MECMUASI*

Cemiyet'in müracaat edeceği çeşitli vasıtalar[20] arasında, kitaplar ve risaleler aracılığıyla millî talim ve terbiyeye dair neşriyatta bulunmak da vardır. İsmail Hakkı Bey de açılış töreninde yaptığı konuşmada, müracaat edecekleri vasıtalara değinirken bir dergi yayımlanacağını, bu dergide ilmî fikirlerin, ıslaha ve değişime dair görüşlerin, memleketteki maarif teşkilatına dair raporların yer alacağını, derginin mahiyetinin ilmî kalacağını belirtmiştir.[21]

Cemiyet'in en önemli faaliyetlerinden ve araçlarından biri, süresiz olarak çıkan yayın organı olmuştur. *MTTCM* yaklaşık iki buçuk yıl içinde toplam altı sayı yayımlanmıştır. Künyesinde "gayr-i mevkut olarak neşredilir" kaydı bulunan ve ilk sayısı Eylül-Ekim 1916'da (Eylül 1332) çıkan derginin sonraki sayıları sırasıyla Nisan 1333/1917, Mart 1334/1918, Nisan 1334/1918, Ağustos 1334/1918 ve Şubat 1335/1919 tarihlidir.

İlk nüsha Matbaa-i Amire'de, ikincisi Matbaa-i Orhaniye'de, 3,

gezi heyeti aracılığıyla Anadolu'ya tarım ilacı göndermiş olduğu öğrenilmektedir. Bk. "İçtimaî Faaliyetler - Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti Hey'etinin Avdeti", *Sabah*, No: 9987 (3 Eylül 1333/1917), s. 3'ten akt. Nâzım H. Polat, *Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti*, 1. Basım, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991, s. 125.

19 Baha Sait, "Anadolu'da İçtimaî Zümreler ve Anadolu İçtimaiyatı", *MTTCM*, No: 5 (Ağustos 1334), s. 18-32. Metnin yeni harflere sadeleştirilmiş aktarımı için bk. Baha Said Bey, s. 111-126.

20 *MTTCN*, s. 3-5 (Madde: 4).

21 "Resm-i Küşat Nutukları 3: Müessislerden İsmail Hakkı Bey Tarafından", *MTTCM*, No: 1 (Eylül 1332), s. 18-20.

4 ve 5 numaralı nüshalar Evkaf-ı İslâmiye Matbaası'nda, son nüsha ise Ahmediye Matbaacılık Şirketi'nde basılmıştır. Birinci sayı 82, ikincisi 96, 3-5. sayılar 64, altıncı sayı ise 56 sayfadır. İlk iki sayının fiyatı 5, sonrakilerin fiyatı ise 6 kuruştur. Kitap görünüm ve hacmindeki dergide hiçbir görsel malzeme kullanılmamıştır.

Dergiye ait işler için Cemiyet merkezine müracaat edilir. Derginin dağıtım merkezi, Babıâli Caddesi'ndeki Kütüphane-i İslâm ve Askerî'dir. Abonelik bedeli, 12 nüshası bir takım sayılarak İstanbul ve taşraya 60 kuruş karşılığında gönderilecek şekilde düzenlenmiştir. Talim ve terbiyeye, millî işlere ait ilanlar için dergi müdüriyetine müracaat edilir.[22]

İlk iki sayıda derginin müdürü Süleyman Paşazade Sami Bey, üçüncü sayıdan itibaren ise Haydar Rıfat (Yorulmaz) Bey'dir. Yazarları; İsmail Hakkı (Baltacıoğlu), Haydar Rıfat (Yorulmaz), Ömer Seyfettin, M. Şekip (Tunç), Ali Kami (Akyüz), Mehmet Emin (Erişirgil), Baha Sait, Ali Canip (Yöntem), Abdurrahman Şeref Efendi, Ahmet Cevat (Emre), Cemil Sena (Ongun), Ahmet Hikmet (Müftüoğlu) ve Fuat Hulusi (Demirelli) Beylerdir.

Çıkış yazısında, Cemiyet nizamnamesinin, yayın organına ilişkin 20. maddesine atıf yapıldıktan sonra derginin yayımlanma amacı, niteliği ve hedef kitlesi açıklığa kavuşturulmuştur. Buna göre Cemiyet'in bu dergiyi yayımlamaktaki maksadı tamamıyla ilmîdir. Okuma yazma bilen herhangi bir kimsenin istifadesi için değil, sayısı sınırlı, fikirli bir zümrenin alakası namına çıkarmaktadır. Cemiyet'in maksadı, bununla halkın seviyesini yükseltmek değil fakat talim ve terbiyeye dair olan millî işleri dergi vasıtasıyla düşünmek ve düşündürmektir. Gerçi Cemiyet sadece nazariyatçı değildir fakat bu dergi pratiğe, uygulamaya hasrettiği araçlar arasında yer almamaktadır. Dolayısıyla derginin mahiyeti, millî talim ve terbiyenin yalnız ilmiyle uğraşmaktır. Millî talim ve

22 *MTTCM*, No: 1 (Eylül 1332), s. ön kapak iç yüz; *MTTCM*, No: 2 (Nisan 1333), s. ön kapak iç yüz.

terbiyenin tetkik ve ıslahına ait olan fikriyat ve nazariyat dergide yer bulacaktır.

Dergi, heyet-i ilmiye tarafından yayımlanacaktır. Bununla birlikte, dışarıdan gönderilecek uygun incelemelere de yer verilecektir. Cemiyet adına düzenlenen ilmî konferanslar tamamen veya kısmen dergiye geçecektir. Dergi, taşradan millî talim ve terbiyemizin incelenmesine dair Cemiyet üyeleri veya muhipleri tarafından gönderilecek yazılar için de bir zemin olacaktır. Mürebbilik ve muallimlik mesleğinin olgunlaşmasına ve yaygınlaşmasına yararlı olabilecek her türlü genel bilginin, tavsiyenin dergide yeri bulunacaktır. Dergi, icabında, Cemiyet'in organlarından "Danışma Odası"nın da bir iletişim ve ilan vasıtası olacaktır. Süresiz (gayr-i mevkut) ve sayısız (gayr-i ma'dûd) nitelikte olan derginin zamanını ve sayfalarını düzenleyecek olan kanun, imkân ve ihtiyaçtır.[23]

MTTCM yarı akademik nitelikte bir fikir dergisidir ve hedef kitle olarak da aydın kesimi seçmiştir. Tür itibariyle içeriği ağırlıklı olarak makalelerden, konferans metinlerinden, nutuklardan ve haber/yorum, tanıtım/duyuru nitelikli metinlerden oluşmaktadır. Dergide yayımlanan tek edebî ürün, Antalya mebusu Fuat Hulusi Bey'in Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin vefat eden reisi Mustafa Nedim Bey için kaleme aldığı mersiyedir.[24] Kendilerinden (Haydar Rıfat ve M. Şekip Beyler tarafından) tercüme yapılan yabancı isimler, Emile Durkheim ile Emile Boutroux olmuştur.[25]

23 "Maksat", *MTTCM*, No: 1 (Eylül 1332), s. 1-2.

24 Fuat Hulusi, (başlıksız), *MTTCM*, No: 4 (Nisan 1334), s. 46-51.

25 Emile Durkheim, "-Durkheim'a Göre-Terbiye İlmi", *MTTCM*, No: 3 (Mart 1334), Haydar Rıfat (müt.), s. 25-40; Emile Durkheim, "Terbiye İlmi", *MTTCM*, No: 4 (Nisan 1334), Haydar Rıfat (müt.), s. 27-36 (Metnin başında yapılan açıklamaya göre, "Felsefe Kamusu"ndaki makalesidir); Emile Durkheim, "Etfâliyyat - Terbiye Fenni", *MTTCM*, No: 5 (Ağustos 1334), Haydar Rıfat (müt.), s. 43-61. Emile Boutroux, "Klasik Medeniyet ve Alman Harsı", *MTTCM*, No: 6 (Şubat 1335), M. Şekip (müt.), s. 25-32. 30 Nisan 1916'da Lyon'da verdiği konferansın metnidir.

Tema itibariyle ise dergide ağırlıklı olarak eğitim-öğretim ve pedagoji konusu işlenmiştir. Bunun yanında dil, imla, edebiyat, psikoloji, sosyoloji, folklor, ahlak konulu yazılar da mevcuttur. Dergi aynı zamanda, Cemiyet'in kendisi ve Millî Kongre konusunda temel bilgi kaynaklarından biri konumundadır.

MTTCM ayrıca, merhum Süleyman Paşazade Sami ve Mustafa Nedim Beylerin birer fotoğrafını (3. ve 4. sayılarda) okurlarına hediye olarak vermiştir.

MİLLÎ KONGRE VE CEMİYET'İN SONU

Cemiyet heyet-i merkeziyesi 17 Ekim 1918'deki toplantısında, örgütlü her cemiyetin memleketin buhranlı ve tehlikeli dakikalarında programıyla muayyen vazifelerinin üstüne çıkarak kuvvet ve teşkilatını millî hakların müdafaası yolunda kullanmaya mecbur olacağını düşünmüş ve bu hususta faaliyete geçmeye karar vermiştir. Bu kararla birlikte Millî Kongre'nin kuruluş süreci başlamış ve Mondros Mütarekesi'nden yaklaşık bir ay sonra, 29 Kasım 1918'de MTTC'nin Binbirdirek'teki merkezinde 50 civarında örgütün temsilcilerinin katılımıyla Millî Kongre kurulmuştur.

MTTC'yle olan yakın ilişkisine karşın ondan ayrı ve onu da bünyesinde barındıran bir üst örgütlenme olan, bağımsızlığı esas alarak vatanın ve milletin haklarını ve çıkarlarını korumak için bütün millî kuvvetleri (kuvâ-yi milliyyeyi) bir araya getirmeyi, yani ulusal bir birleşik cephe oluşturmayı amaçlayan (ve o sırada bu türden girişimler içinde en başarılısı olan) Millî Kongre, Millî Mücadele'yi desteklemiş, Kurtuluş Savaşı'na faydalı örgütlenmelerden olmuştur. 1919 seçimleri ve Meclis-i Mebusan'ın feshinin ardından faaliyetlerine son vermek zorunda kalmıştır.[26] Bilindiği kadarıyla bu, aynı zamanda MTTC'nin de sonudur.

26 Millî Kongre'nin kuruluş süreci ve amacı, ilk beyannamesi ve dört maddelik programı için bk. "Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti Şuûnu", *MTTCM*, No: 6 (Şubat 1335), s. 50-54. Beyanname ve program ayrıca basılmıştır. Bk. *Millî Kongre: Beyanname ve Program*, Dersaadet: Minber Matbaası, 1335-1919.

EK: *MİLLÎ TALİM VE TERBİYE CEMİYETİ MECCMUASI*'NIN FİHRİSTİ

No: 1 (Eylül 1332/Eylül-Ekim 1916)

"Maksat", s. 1-2.

"Resm-i Küşat Nutukları"

"- 1 - Müessislerden Doktor Esat Paşa Tarafından", s. 3-6.

"- 2 - Müessislerden Süleyman Paşazade Sami Bey Tarafından", s. 7-12.

"- 3 - Müessislerden İsmail Hakkı Bey Tarafından", s. 13-20.

Abdurrahman Şeref, "Millî Maarif Tarihi", s. 21-32.

Darülfünun Müderrislerinden İsmail Hakkı, "Millî Talim ve Terbiye Tetkikatına Methal", s. 33-59.

"Tetkikat ve Tenkidât", s. 60-82.

"Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti'nin Resm-i Küşadı", s. 60-63.

"Bilgi Yurdu", s. 63-64.

"Türkçede Terbiyeye Dair Bazı Eserler", s. 64-65.

"Maarif Nezaretinin Usul-i Tedris Talimatnameleri", s. 65-72.

"Telif ve Tercüme Dairesi'nin Kitapları", s. 72-77.

"Lisanımıza Tercümesi Elzem Olan Kitaplar", s. 78.

"Millî Tetebbular Mecmuası", s. 78-79.

"Darülfünun Mecmuaları", s. 79-80.

"Tedrisat Mecmuası", s. 80-81.

"Muallim Mecmuası", s. 82.

No: 2 (Nisan 1333/1917)

İsmail Hakkı, "Millî Talim ve Terbiye Islahatına Methal", s. 1-44.

Mehmet Emin, "Millî İktisat ve Tedrisi", s. 45-52.

Ahmet Cevat, "İmlamızın Tarihî Safhaları", s. 53-72.

"Tetkikat ve Tenkidât", s. 73-96.

"Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti: Yunus Nadi Bey (Tasvir-i Efkâr 22 Teşrinisani 1332)", s. 73.

"Gazeteci Dili: Celal Nuri Bey (İkdam 27 Teşrinisani 1332)", s. 74-75.
"Millî Talim ve Terbiye: Celal Nuri Bey (İkdam 2 Kânunuevvel 1332)", s. 75-77.
"Gazeteci Dili: Ahmet Cevdet Bey (İkdam 22 Kânunuevvel 1332)", s. 77-78.
"Bizde Millî Sinema (Sabah 3 Kânunusani 332)", s. 78-79.
"Musiki Encümeni ve Dârü'l-elhân Teşkili", s. 79-80.
"Maziyi İhya: Elif. Elif (Sabah 15 Kânunusani 1332)", s. 80-81.
"Bir Çiçek, İki Böcek (Tahsin Nahit Bey'in Eseri Münasebetiyle)", s. 82-83.
"Millî Talim ve Terbiye Mecmuası: La Pensée Turque (16 Kânunusani 1917 Numara 3)", s. 83-84.
"Muallimelik Hakkında: Kâzım Nami Bey (Tasvir-i Efkâr 25 Kânunusani 1332)", s. 84-85.
"Üdebanın Millete Karşı Borcu (İkdam 4 Şubat 1332)", s. 85-86.
"Osmanlı Hanımları Biçki ve Dikiş Ocağı (Üsküdar Paşa Limanı Caddesi 155)", s. 86-87.
"Ferdin Kıymet-i İktisadiyesi: Celal Nuri Bey (İkdam 11 Şubat 1332)", s. 87-88.
"Yeni Türkiye İçin Terbiye-i Fikriye Lazımdır (İkdam 13 Şubat 1332)", s. 88-89.
"Himaye-i Etfal Cemiyet-i Umumiyesi: Muhittin Bey (Tanin 12 Mart 1333)", s. 89-90.
"Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti Müsameresi", s. 90-91.
"Cemiyet Merkezine Tevdi Edilen Risaleler", s. 91.
"Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti Bolu Şubesi", s. 91-92.
"Cemiyetimizin Umumî Müsameresi", s. 92.
"Mecmuamızın Birinci Tabından Sonra Cemiyetimize Kaydolunan Zevat", s. 93-95.
"Cemiyetimizin Evkaf Nezaret-i Celilesine Teşekkürü", s. 96.

"Cemiyetimizin Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'ne Teşekkürü", s. 96.
"Cemiyetimize Vuku Bulan Teberrular", s. 96.
"Cemiyetimizin Yeni Merkezi", s. 96.

No: 3 (Mart 1334/1918)

"Süleyman Paşazade Sami Bey'in İrtihali", s. 1.
Darülfünun Müderrislerinden İsmail Hakkı, "Sami Bey, Ruhu, Terbiye Hakkındaki Fikirleri, Nazariyeleri", s. 2-11.
Darülfünun Tarih-i Felsefe Muallimi Mehmet Emin, "Dinî Terbiye, Dinî Tedrisat", s. 12-25.
Emile Durkheim, "-Durkheim'a Göre- Terbiye İlmi", Haydar Rıfat (müt.), s. 25-40.
Ali Kami, "Tetkikat ve Tetebbuât: Elifba ve Lisan Meselesi", s. 40-42.
Haydar Rıfat, "Yeni Mecmua Hakkında", s. 42-49.
Peşte Baş Şehbenderi Ahmet Hikmet, "Millî Terbiye", s. 49-59.
"Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti Şuûnu", s. 59-64.
"Faydalı Kitaplar Müsabakası", s. 59-61.
"Taşradan Kitap ve Malumat İsteyenlere", s. 61.
"Anadolu'ya İzam Edilen Heyet", s. 61-62.
"Nail Reşit Beyefendi'ye Teşekkür", s. 62.
"Ali Emirî Efendi Hazretleri'ne Teşekkür", s. 62.
"İkinci Aile Müsameresi", s. 62-63.
"Serbest Dersler Küşadı", s. 63-64.
"Terbiyevi Münazaralar İcrası", s. 64.

No: 4 (Nisan 1334/1918)

Darülfünun Müderrislerinden İsmail Hakkı Bey, "Terbiyenin Marazi Şekilleri", s. 1-13.
Ayas [Ömer Seyfettin], "Mazi İhya mı Edilir? İade mi?", s. 14-16.
Muallim M. Şekip, "Mefkûre ve Darülfünun", s. 17-20.

Ali Kami, "Lisanlarda Mantık", s. 21-26.
Emile Durkheim, "Terbiye İlmi", Haydar Rıfat (müt.), s. 27-36.
Ömer Seyfettin, "Skolâstik Lisanımızın İflası 1: Tanzimat'tan Millî Edebiyat Cereyanına Kadar", s. 37-46.
Fuat Hulusi, (başlıksız), s. 46-51.
"Cemiyet'in Azası", s. 52-63.
"Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti Şuûnu", s. 64.
"Mustafa Nedim Bey'in İrtihali", s. 64.
"Cemiyet'in Piyes Müsabakası", s. 64.

No: 5 (Ağustos 1334/1918)

M. Şekip, "Ruhiyatta Cemiyet Ruhunun İlk Mübeşşirleri", s. 1-7.
Ali Canip, "Ecnebi Edebiyatı: Homeros Kimdir? İlyada, Odesa Nasıl Eserlerdir?", s. 7-18.
Baha Sait, "Anadolu'da İçtimaî Zümreler ve Anadolu İçtimaiyatı", s. 18-32.
Ayas [Ömer Seyfettin], "Yeni Hayat 1: Mürteciler Karşısında Din", s. 33-43.
Emile Durkheim, "Etfâliyyat-Terbiye Fenni", Haydar Rıfat (müt.), s. 43-61.
Haydar Rıfat, "Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti Şuûnu", s. 61-63.
(Başlıksız), s. 64. [Kitap tanıtımı/duyurusu].

No: 6 (Şubat 1335/1919)

Darülfünun Müderrislerinden İsmail Hakkı, "Sultani Islahatı", s. 1-10.
Ömer Seyfettin, "Skolâstik Lisanımızın İflası 2: Skolâstik Lisanla Tabiî Lisan Arasında Başlıca Farklar", s. 11-21.
Ali Kami, "Resmî Terbiye", s. 22-24.
Emile Boutroux, "Klasik Medeniyet ve Alman Harsı", M. Şekip (müt.), s. 25-32.

Fenn-i Terbiye Muallimlerinden Cemil Sena, "İrade Hastalıklarından 1: Yalancılık", s. 33-41.

Darülmuallimat-ı Âliye Terbiye Muallimi M. Şekip, "Vahdet-i Terbiye Karşısında Leylî Rüştiye ve İdadiye-i Askerîyeleri", s. 42-45.

Darülfünun Müderrislerinden İsmail Hakkı, "İcraatta Adalet Niçin Lazımdır?", s. 46-50.

Haydar Rıfat, "Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti Şuûnu", s. 50-54.

Haydar Rıfat, "Sanat Âleminde: Bir Resim Sergisini Ziyaret", s. 54-56.

1908 DEVRİMİ'NDEN BİR PİYES: *AŞK VE İSTİBDAT**

1908 DEVRİMİ'NİN TİYATRO SALGINI

Sultan II. Abdülhamit'in, başka kamusal alanların yanı sıra tiyatroyu da baskı altında tutan İstibdat rejimine karşı gerçekleşen 1908 Jön Türk Devrimi tiyatroyu özgürleştirmiş, basın alanındakine benzer bir patlamayı tiyatro alanında da beraberinde getirmiştir. Hürriyetin İlanı'nın hemen ardından tiyatrolar açılmış, oyuncuların, tiyatro topluluklarının ve seyircinin sayısı hızla artmış, süreli yayınlarda tiyatroyla ilgili yazılar ve piyes tefrikaları yayımlanmış, oyun yazarlığı canlanmış, kısa sürede kaleme alınan pek çok oyun sahnelenmiş, halkın büyük rağbet gösterdiği heyecanlı temsiller gerçekleştirilmiş, hasılı, tiyatroya düşkünlük bir salgın hâlini almıştır. Diğer bir deyişle, bir bütün olarak tiyatro faaliyeti belirgin bir sıçrama yaşamıştır.[1]

* Bu yazı ilk kez "1908 Devrimi'nden Bir Piyes: *Aşk ve İstibdat*", *Yeni Tiyatro*, Yıl: 1 Sayı: 6 (Temmuz-Ağustos 2008), s. 9-15'te yayımlanmıştır.

1908 Devrimi'nin yarattığı "tiyatro patlaması" içinde politik / belgesel türde oyunların önemli bir yer tuttuğu görülür. Konu itibariyle genellikle, eski rejimin kötülüklerinin ve tüm olumsuzlukları düzelteceğine inanılan hürriyetin 1908 Devrimi ile gelişinin işlendiği bu türden eserlerde devrimci coşku yansıtılmış, İstibdat rejimine yönelik öfke dışa vurulmuş, Meşrutiyet ve bu yeni rejimi getiren devrimciler (Jön Türkler, İttihatçılar) yüceltilmiştir.[2] 1908'in devrimci ortamının ürünü olan bu tür oyunların örneklerinden biri de *Aşk ve İstibdat*'tır.

Aşk ve İstibdat piyesinin yazarı Aka Gündüz (Enis Avni) Bey[3] (1885-1958), İstibdat yıllarında İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girmiş, 1908 Devrimi'ne aktif olarak katılmış, Nisan 1909'da 31 Mart Vakası sırasında, gönüllü yazıldığı Hareket Ordusu'yla birlikte İstanbul'a yürümüştür. Bugün daha çok romanları ve

1 II. Abdülhamit ve II. Meşrutiyet devirlerinin önde gelen tiyatro adamlarından Ahmet Fehim Bey, tanığı olarak bu günlerin olağanüstü coşkusunu, devrimin tiyatro alanında yarattığı bir tür "anarşi"yi hatıralarında anlatır. Bk. *Ahmet Fehim Bey'in Hâtıraları*, Hafi Kadri Alpman (hzl.), İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, Mart 1977, s. 190-195.

2 Dönem tiyatrosu ve politik / belgesel türde oyunlar hakkında bk. Bilge Seçkin, "1908 Devrimi'nde Politik Tiyatro ve Besa Oyunu", *T.C. İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 38 (Mart 2008), s. 265-274; Metin And, *Meşrutiyet Döneminde Türk Tiyatrosu (1908-1923)*, 1. Basım, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1971; Alemdar Yalçın, *II. Meşrutiyette Tiyatro Edebiyatı Tarihi*, 2. Basım, Ankara: Akçağ Yayınları, 2002.

3 Gerçek ismi Hüseyin Avni'dir. Askerî okul yıllarında, o zamanlar meşhur bir kimse olan Hüseyin Avni Paşa ile karıştırılmaması için, ismi Enis Avni olarak değiştirilmiştir. Daha sonra (1911'de) takma isim olarak kullanmaya başlayacağı Aka Gündüz adını benimsemiş ve asıl bu son ismiyle tanınmıştır. Piyesi, henüz Enis Avni imzasını kullandığı dönemde yayımlanmıştır. Aka Gündüz için bk. Sadeddin Nüzhet, *Aka Gündüz Hayatı ve Eserleri*, İstanbul: Cumhuriyet Kitaphanesi, 1937; Hilmi Yücebaş, *Bütün Cepheleriyle Aka Gündüz Hayatı-Hâtıraları-Eserleri*, İstanbul: Ahmet Halit Kitabevi, 1959; Abide Doğan, *Aka Gündüz*, 1. Basım, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989; Murad Uraz, *Aka Gündüz Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Eserlerinden Parçalar*, İstanbul: Sühulet Kitabevi, 1938.

hikâyeleriyle tanınan Aka Gündüz, aynı zamanda tiyatro oyunu yazarıdır. 1908'in devrimci atmosferi içinde bu makalenin konusunu teşkil eden ilk piyesini (*Aşk ve İstibdat*'ı) kaleme almış, üstelik oyuncu olarak sahneye çıkmıştır.[4] Daha erken bir tarihten beri tiyatroya ilgi göstermiş olan[5] Aka Gündüz'ün oyun yazarlığı, dönem tiyatrosundaki genel eğilimin aksine, süreklilik göstermiştir.[6]

AŞK VE İSTİBDAT'IN YAYIMLANIŞI VE TEMSİLLERİ

Aka Gündüz veya o dönemki ismiyle Enis Avni Bey, 26 Ekim 1908'de Selanik'te *Kadın* isimli haftalık bir dergi çıkarmaya başlamıştır. İstanbul dışında yayımlanan ilk Türkçe kadın dergisi olan ve İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından desteklenen *Kadın*'ın[7]

4 Alkış ve heyecanla geçen bu günlerde sahnelerin türlü türlü insanlar, yeni yeni aktörlerle dolup taştığını, sahneye girip çıkanın haddi hesabı olmadığını belirten Ahmet Fehim Bey şöyle yazar: "Allah'ım, ben bu şaşkınlık günlerinde, babamın mezarından çıkıp da sahneye fırlamadığına hâlâ hayret ederim." *Ahmet Fehim Bey'in Hâtıraları*, s. 192-193.

5 Ömer Seyfettin'in ortaokul yıllarından yakın arkadaşı olan Aka Gündüz, o yılların edebî modasının tiyatro olduğundan, tiyatro seyretmeye olan düşkünlüklerinden, piyesler tertip ettiklerinden, Ömer Seyfettin'in piyes yazdığından ve kendisini de bu yola teşvik ettiğinden söz eder. Bk. Tahir Alangu, *Ömer Seyfeddin: Ülkücü Bir Yazarın Romanı*, İstanbul: May Yayınları, 1968, s. 61.

6 Sonraki yıllarda kaleme aldığı oyunları şunlardır: *Muhterem Katil* (1914), *Yarım Türkler* (1919), *Köy Muallimi* (1932), *Yılmazların İkizler* (1932), *Beyaz Kahraman* (1932), *Yarım Osman* (1933), *Gazi Çocukları İçin* 1-2-3 (1933-34), *Mavi Yıldırım* (1934), *O Bir Devirdi* (1938). Oyunlarının toplu tanıtımı için bk. Abide Doğan, s. 19-32; Enver Töre, *II. Meşrutiyet Tiyatrosu (Yazarlar-Piyesler)*, İstanbul: Duyap Yayıncılık, 2006, s. 132-141.

7 *Kadın* dergisi yeni harflere aktarılmıştır. Bk. *Kadın: II. Meşrutiyet Döneminde Bir Jön Türk Dergisi (1908-1909) (Yeni Harflerle)*, Fatma Kılıç Denman (hzl.), İstanbul: Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Yayınları, 2010. II. Meşrutiyet döneminde Selanik'in en dikkat çekici yayınlarından biri olan *Kadın*'ı özgün kılan bir özelliği de matbuata dökülen, yani alenileşen ilk Sabatayizm (Avdetîlik) tartışmasının bu derginin sayfalarında yaşanmış olmasıdır. Geniş bilgi için bk. İ. Arda Odabaşı, "*Kadın* Dergisi (Selanik) Üzerine Bazı Notlar ve Basına Yansıyan İlk Sabatayizm Tartışması", *Müteferrika*, Sayı: 37 (Yaz 2010), s. 83-112.

müdürüdür. İlk tiyatro eseri olan *Aşk ve İstibdat*, bu derginin 26 Kânunusani 1324 (8 Şubat 1909) tarihli 16. sayısında tefrika edilmeye başlanmış[8], bu tefrika on sayı sürmüş, ancak, dört perdelik piyes tamamlanamamıştır. Piyesin son bölümü, 12 Nisan günü çıkan 25. sayıdadır ve bu bölüm üçüncü perdenin ortalarına karşılık gelmektedir.[9] Derginin 28. sayısında, "Gelecek nüshamızdan itibaren [Aşk ve İstibdat] tefrikamıza devam edilecektir" açıklaması yapılmış[10] olmakla birlikte, bu vaat gerçekleşmemiştir.

Oyunun tefrikasının yarım kalması, Aka Gündüz Bey'in önce Hareket Ordusu gönüllüsü olarak Nisan 1909'da İstanbul'a, sonra da memuriyet görevi icabı Ağustos 1909'da Adana'ya gidişiyle ilgili olsa gerektir.[11] Bununla birlikte, dergide tefrikanın yarım kalmış olması, eserin yazımının da yarım kaldığı anlamına gelmez. Çünkü *Aşk ve İstibdat* sahnelenmiş olmaktan başka, oyunun temsili üzerine yine *Kadın* dergisinde bir eleştiri yazısı kaleme alan Mustafa Nermi Bey'in bu yazısından, dergide yer almayan bölümlerin de sahnelendiği anlaşılmaktadır.[12]

Kadın'daki ve Selanik'in diğer basın organlarındaki duyurulardan, eserin ilk temsillerine dair bilgi edinilebilmektedir. Buna göre, bir müddetten beri karışıklığı ve perişanlığı artarak maarif erbabına kan ağlatan Ali Paşa ve Yadigâr-ı Hamidî mektepleri yararına, İttihat ve Terakki Cemiyeti İkinci Kulübü'nün himayesi altında olmak üzere Eden Tiyatrosu'nda bir tiyatro eserinin sahnelenmesi kararlaştırılmıştır. Oyun için *Kadın* dergisinin müdürü ve yazarı Enis Avni Bey'in telif eseri olan ve bir kısmı okurlarca

8 Enis Avni, "Aşk ve İstibdat", *Kadın*, 1. Sene No: 16 (26 Kânunusani 1324), s. 13-16.
9 Enis Avni, "Aşk ve İstibdat", *Kadın*, 1. Sene No: 25 (30 Mart 1325), s. 14-16.
10 *Kadın*, 1. Sene No: 28 (11 Mayıs 1325), s. 13.
11 Bu süreçte *Kadın* dergisinin yayımında da aksaklıklar baş göstermiş, 7 Haziran 1909'da çıkan 30. sayısının ardından dergi yayın hayatından çekilmiştir.
12 M. Nermi, "Aşk ve İstibdat Piyesi", *Kadın*, 1. Sene No: 30 (25 Mayıs 1325), s. 8-11.

bilinen *Aşk ve İstibdat* isimli dört perdelik "facia-yı hissiyye" seçilmiştir. Oyuna bizzat yazarı da iştirak edecektir. Eser, nisan ayının ikinci perşembe günü akşamı erkeklere ve beşinci pazar günü gündüz hanımlara sunulacaktır. Hanımlar için localar 4 mecidiye ve yarım lira, birinci mevki 10, ikinci mevki 5 ve giriş ücreti 3 kuruştan ibarettir. Biletler özel bir komisyon tarafından satılmaktan başka, meşhur Louvre mağazasıyla *Kadın* dergisinin idarehanesinde de satışa sunulmuştur.[13]

Aşk ve İstibdat'ın 15 Nisan 1909 (2 Nisan 1325) Perşembe günü erkekler, 18 Nisan 1909 (5 Nisan 1325) Pazar günü de kadınlar için Selanik'te Eden Tiyatrosu'nda sahnelenmesi tasarlanmış olmakla birlikte, 13 Nisan 1909'da patlak veren 31 Mart ayaklanması nedeniyle bu temsiller ertelenmiştir.[14] Bu tehir, başta Aka Gündüz olmak üzere, oyunu sahneleyecek kişilerin Hareket Ordusu'yla İstanbul'a gitmelerinden kaynaklanmıştır.[15] *Aşk ve İstibdat*'ın ilk temsilleri bundan yaklaşık bir buçuk ay sonra gerçekleştirilebilecektir. Nitekim *Kadın* dergisinin 24 Mayıs 1909 tarihli 28. sayısında ve başka gazetelerde yapılan duyurularda / haberlerde, son olaylar nedeniyle tehir edilen piyesin "önümüzdeki Perşembe günü akşamı", yani 27 Mayıs'ta Eden Tiyatrosu'nda sahneleneceği, temsil öncesinde ünlü İttihatçı hatiplerden Ömer Naci Bey'in bir konferans vereceği bildirilmektedir.[16] *Kadın* dergisinin 31 Mayıs

13 "Tiyatro", *Kadın*, 1. Sene No: 25 (30 Mart 1325), s. 13; "Tiyatro", *Yeni Asır*, 14. Sene No: 1524 (25 Mart 1325 / 7 Nisan 1909), s. 2; "Bir Emr-i Hayr", *Zaman*, 1. Sene No: 149 (24 Mart 1325 / 6 Nisan 1909), s. 3; "Tiyatro", *Zaman*, 1. Sene No: 154 (29 Mart 1325 / 11 Nisan 1909), s. 3.

14 Oyunun ilk temsiline dair Metin And'ın çalışmasındaki yanlışlık, başka araştırmacılar tarafından tekrar edilmiştir. Bk. Metin And, s. 191; Abide Doğan, s. 32; Enver Töre, s. 133.

15 "İttihat ve Terakki İkinci Kulübü Heyetinden", *Zaman*, No: 192 (7 Mayıs 1325 / 20 Mayıs 1909), s. 3.

16 "Aşk ve İstibdat", *Kadın*, 1. Sene No: 28 (11 Mayıs 1325), s. arka kapak dış yüz; "Aşk ve İstibdat", *Zaman*, No: 199 (14 Mayıs 1325 / 27 Mayıs 1909), s. 3; *Zaman*, No: 200 (15 Mayıs 1325 / 28 Mayıs 1909), s. 3.

günü çıkan sonraki sayısında, piyesin Eden Tiyatrosu'nda sahneye konulduğu belirtilecektir.[17]

27 Mayıs akşamı gerçekleştirilen bu ilk temsilin yankıları, gazete ve dergilere yansır. *Zaman* gazetesinin 31 Mayıs günü çıkan nüshasında, geçen perşembe akşamı Eden Tiyatrosu'nda Ali Paşa ve Yadigâr mektepleri[18] yararına, İttihat ve Terakki Cemiyeti İkinci Kulübü himayesinde sahnelenen *Aşk ve İstibdat* piyesinin özel bir başarı gösterdiği vurgulanır. Piyesin en önemli rolünü eserin müellifi Enis Avni Bey oynamıştır. Aşk ve istibdadın müthiş mücadelesini gösteren bu oyun, genç müellifin sanattaki iktidarının meydana çıkmasına da vesile olmuştur. Ömer Efendi eski devre bağlı iyi bir peder, Adriyen Hanım yine böyle bir valide, İhsan Efendi yine o meşum devre layık bir damat rolünü iyi oynamışlardır. Hraçya Hanım, hürriyetperver bir gencin vatani, hürriyetperver duygularla dolu aşığı rolünü büyük bir başarıyla icra etmiştir. Takdir olunacak bu yardım gecesine parlaklık bahşeden diğer bir şeyse, İran İhtilali'ne katılmış olup şimdi Selanik'te bulunan Ömer Naci Bey'in İran ahvaline dair verdiği konferans olmuştur. Gazete bu konferansı da aktarır.[19]

Mustafa Nermi Bey'in, *Kadın* dergisinin 7 Haziran 1909 tarihli 30. sayısında yayımlanan yazısında da piyesin sahnelenmiş olduğu ve birkaç güne kadar yine Eden Tiyatrosu'nda hanımlar için de temsil edileceği belirtilmektedir. Yine aynı yazıdan, temsilden evvel ünlü İttihatçılardan Ömer Naci Bey'in heyecanlı bir konuşma yaptığı, Aka Gündüz Bey'in oyuncu (başkahraman Ali) olarak ilk

17 *Kadın*, 1. Sene No: 29 (18 Mayıs 1325), s. 16.

18 31 Mart'ın ve Sultan II. Abdülhamit'in tahttan indirilişinin dil ve üsluba hemen yansımasını görmek ilginçtir. "Yadigâr-ı Hamidî" mektebinin isminden "Hamit" atılmış, artık sadece "Yadigâr" kalmıştır. Az sonra "Yadigâr-ı Meşrutiyet" olacağı görülecektir. Bk. "Tiyatro", *Zaman*, No: 208 (23 Mayıs 1325 / 5 Haziran 1909), s. 2.

19 "Aşk ve İstibdat Piyesi ve Ömer Naci Bey'in Konferansı", *Zaman*, No: 203 (18 Mayıs 1325 / 31 Mayıs 1909), s. 3-4.

kez sahneye çıktığı[20], kadın (Canan Hanım ve Güzide) rollerini Hraçya ve Adriyen Hanımların, istibdat damadı (paşazade Mithat Bey) rolünü İhsan Bey'in, kayıtsız baba (Akif Bey) rolünü Ömer Efendi'nin başarıyla oynadığı, eserin seyircide büyük heyecan uyandırdığı öğrenilmektedir.[21]

Aşk ve İstibdat, 13 Haziran Pazar günü yine Eden Tiyatrosu'nda ama bu kez hanımlar için sahneye konulmuştur. Localar 4 mecidiye ve yarım lira, birinci mevki 10, ikinci mevki 5 ve giriş ücreti 3 kuruştur. Biletler, Louvre ve Bon marché mağazaları ile Selanik Kütüphanesi'nde satılmıştır.[22]

AŞK VE İSTİBDAT'IN İÇERİĞİ

Aşk ve İstibdat'ta olaylar, 1908 Devrimi'nin (Temmuz 1908'in) birkaç ay öncesinde geçer. İlk iki perdede sahne, Nişantaşı'ndaki bir konağın odasıdır. Bu konak, oyunun başkahramanı Ali'nin dayısı Akif Bey'e aittir. Birinci perdenin[23] ilk sahnesinde Ali ile dayısının kızı Güzide sohbet etmektedirler.

Dayısı Akif Bey ve yengesi Canan Hanım, Ali'yi bir paşa kızı olan Bihter Hanım'la evlendirmeyi tasarlamaktadırlar. Ancak, 25 yaşında, devrimci, idealist ve şair bir genç olan Ali, Güzide'ye gizli bir ilgi duymaktan başka, böyle bir evliliğin getireceği zenginliği reddetmekte ve bunu bir fakir için bile uygun bulmamaktadır. Ona göre en namuslu adamlar çoğunlukla fakirlerden çıkar. Eğer namuslu olmasalar çok zengin, ihtişam ve tantana sahibi olabile-

20 Aka Gündüz, *Aşk ve İstibdat*'tan başka, *Muhterem Katil* adlı piyesinin temsilinde de oyuncu olarak sahneye çıkmıştır. Bk. Refik Ahmet Sevengil, *Türk Tiyatrosu Tarihi V: Meşrutiyet Tiyatrosu*, 1. Basım, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1968, s. 175.

21 M. Nermi, "Aşk ve İstibdat Piyesi", *Kadın*, No: 30 (25 Mayıs 1325), s. 8-11.

22 "Tiyatro", *Zaman*, No: 208 (23 Mayıs 1325 / 5 Haziran 1909), s. 2; "Tiyatro", *Zaman*, No: 210 (25 Mayıs 1325 / 7 Haziran 1909), s. 4; "Tiyatro", *Zaman*, No: 212 (27 Mayıs 1325 / 9 Haziran 1909), s. 4; "Tiyatro", *Zaman*, No: 214 (29 Mayıs 1325 / 11 Haziran 1909), s. 3.

23 Birinci perde, *Kadın* dergisinin 16-19 numaralı nüshalarında yayımlanmıştır.

ceklerdir. Güzide'nin, bu tutumu "delilik" şeklinde nitelemesine karşılık olarak Ali fikirlerini daha da açar. Ona göre, Güzide için hayat Boğaziçi'nde geçen yaz ve Nişantaşı'nda geçen kıştan ibarettir. Mutluluk da süs, arabalar, halayıklar ve elmaslardır. Fakat kabahat Güzide'de değil çevrede, ebeveynlerdedir. Güzide bu tür insanlar arasında yaşamaktadır. Çevresi, konaklar ve saraylar halkı hep böyledir. Babası ona insanlığa lâyık ve lâzım olan faziletleri ve ihtiyaçları öğreteceğine, piyanoda güzel marş çalabilmesi için öğretmenler tutmaktadır. Annesi ise daima çevrelerindeki damatların, mahdumların hafiyelik hizmetlerinden kazandıkları paralarla ailelerini ne güzel giydirdiklerini anlatmaktadır. Ağabeyleri, komşuları, hepsi bu siyah hayatın birer parçasıdır. Güzide de onlara bağlıdır. Ali'ye göre, bir paşa kızıyla evliliğin getireceği düşünülen mutluluk önceden biçimlendirilmiş bir mutluluktur. Diğerleri de öyledir; "vezirler, kâtipler, başkâtipler, başlar, başlar, başlar..."

Güzide'nin, her ne olursa olsun bu insanların çalıştıkları ve kazandıkları fikrini Ali şiddetli bir şekilde reddeder. Güzide'yi böyle zehirli, böyle görenek ve kötü telkin kurbanı gördükçe yüreğinde bir damar kopmakta ve onlara lânet etmek istemektedir. Ali'ye göre bu insanlar vatanı bir elma kabuğu ehemmiyetsizliğiyle parçalamakta, milletin yüreğini kurtlar gibi kemirmekte, buna rağmen hâlâ hoş karşılanmaktadırlar. Bu saltanat ve ihtişam, bir yığın cinayet, zulüm ve felaketle kazanılmıştır. Bunların azametli, anlı şanlı kâşâneleri, bağları bahçeleri, sarayları yıkılan ocaklarla yapılmıştır. Her taşı tutturmak için su, toprak, kireç yerine kan, yürek ve ceset kullanılmıştır. Ali, Güzide'den, vatanları gasp edilmiş ve sefalet içinde yaşayan biçare durumdaki muhacirler ve onların yıkık dökük evleri ile paşaların konaklarını, yaşadıkları yerleri mukayese etmesini istemez çünkü onların dülgerleri, uşakları bile muhacirlerinki gibi yerlerde oturmamaktadır. Fakirler beyaz alınları, namuslu elleri, temiz kalpleriyle daima çalışır, çalışırken ölür ve hatta ölürken bile çalışırlar. "Bunlar var olsunlar!"

Ali'ye göre Rumeli'de, Anadolu'da ve Afrika'da milyonlarca vatandaşın durumu böyledir. Çok çalışır ve bu çalışmanın semerelerini toplayacaklarını hayal ederler ama iş bittiğinde elde hiçbir şey olmadığını görürler. Çünkü ötekiler gasp eder. Kalmadığında ise vermiyor diye değil, kalmadı diye döver, hapislerde çürütür, işkenceler ederler. Bunları yapanlar galipler, kuvvetliler, yani hükümet seçkinleri, hükümet adamlarıdır. Hükümet adamlarının alçak olduklarına şüphe yoktur. Bunlar aldıkları paraları yüz kızartıcı rezillikleri, sefahatleri için kullanırlar. Konaklar yaptırır, lüks arabalarda piyasa yaparlar. Arap İzzet Paşa'nın yanıp kül olan yirmi küsur bin liralık konağı buna örnektir. Belediye, kasalarını İzzet Paşa'ya açmıştır. Bütün Beyoğlu, yabancı mağazalar emrine amadedir. Oralardan istediğini alacak ve parasını belediye, yani millet ödeyecektir. Üstelik belediye reisi Reşit Paşa bu teklifi Maliye'den evvel yaptığı için alkışlara, lütuflara mazhar olmaktadır. Hâlbuki o muhacir kulübelerinden biri yansa derhâl polisler, hafiyeler, haydutlar etrafa üşüşecek, "niçin yaktın?" diye soruşturacaklardır. Ali'nin deyişiyle, "Onlar öldürürse, yaşattı denir, başkası yaşatırsa öldürdü. Onlar cani iken mazlum, biz mazlum iken cani. Onlar hür, biz esir, onlar hep, biz hiç..."

Ali daha asabî bir şekilde, Arap İzzet Paşa'nın büyük müsrifliklerinden bahseder. Fakat bu tür adamlara hazineler dahi yetmemektedir. Milletten başka, etrafını çevirdikleri padişahtan bile çalmaktadırlar. Bu da yetmemekte, vatanın dört bir yanına kol salmakta, zavallı köylülerin, yoksul dul kızların feracelerini, gelinlik duvaklarını almakta, satmaktadırlar. Sonra bu da yetmiyormuş gibi rütbeler, nişanlar, memuriyetler satarlar. Çarşıdan eldiven almak müşir olmaktan, tramvaya binmek yaver olmaktan daha zor bir hâle gelmiştir. Adam olmak için damat veya mahdum olmak, nazır olmak için haydut olmak, saraya çöreklenmek için rezil ve hafiye olmak bir sanat olmuştur. Bu tür insanlara selâm vermek bile cinayettir ama yaşanılan öyle bir zamandır ki henüz bunları kulaklarından tutup çamurlar içine fırlatamamaktadırlar.

Güzide, bu son sözleri aciz ve kederli bir sesle dile getirmiş olan Ali'nin fikirlerinden etkilenmiş, Ali konuşurken laf aralarında hükümet adamları için "alçaklar", "hainler" demiştir. Asabî bir şekilde (ve kadınlar adına) konuşmaya başlar. Bilmediklerini, kendilerine öğretilmediğini söyler. Bunların hepsi Ali gibi erkeklerin vicdanında, kalbindedir ve bunları daha da düşünenler vardır. Güzide, Ali'den bu gibi kimselerle baş başa verip bu zavallı milletin vücuduna sarılan engereklerin başını birer birer koparmak, kafalarını ezmek çarelerini aramalarını ister. Bu hep böyle gizli kapaklı kalmaktadır. Hâlbuki haykırmak, ilan etmek, ders vermek lâzımdır. Bundan sonra ise süngü lâzımdır. Güzide'ye göre kendisi de dâhil kadınlar ülkenin durumundan habersizdir. Gerçi mürebbiyesinden Büyük Fransa İnkılâbı'nı iyice dinlemiştir. Üstelik son (1905) Rus İhtilâli'nden ve Rus kadınlarının bu devrimdeki rollerinden de haberdardır. Heyecanı gittikçe artan Güzide'ye göre, büyük üzüntülerin, müthiş zulümlerin esiri olanlar dehşetli bir azim ve fazilet kazanırlar. Haksızlığın altında hak, zulmün altında adalet uyur. Milletin gördüğü zulümler, vatanın çektiği fenalıklar ve üzüntüler bugün değilse bile yarın mutlaka bir patlak verecektir. Metin, girişimci ve cesur olmak yeter.

Güzide, vatan ve milleti kurtarmaya niyetlenmekten bahsederken Ali söze girer: Bu niyet uğrunda öleceklerini, ölmek için yemin ettiklerini söyler ama kendini deşifre ettiğini fark ederek susar. Güzide galeyan içindedir. Ölüme yürüme kararlılığını dile getirir ve öne atılacak bir fedai olarak kendisini sunar. Heyecanını dizginleyemeyerek hıçkırıklar içinde ağlamaya başlar. Gözleri yaşla dolan Ali, Cemiyet'e[24] yardım edip kuvvet vermesi, ilâhî kudretin intikam yıldırımlarıyla sarayın temellerini sarsması için Tanrıya dua ederken perde iner.

Oyunun ikinci perdesi[25] de aynı salonda geçer. Bu sefer sah-

24 İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne.

25 İkinci perde, *Kadın* dergisinin 20-23 numaralı nüshalarında yayımlanmıştır.

nede, kara bıyık ve sakallı, elli yaşında kadar, asabî ve tam bir İstanbul beyefendisi vaziyetindeki Akif Bey ile Canan Hanım konuşmaktadır. Konu, Ali ile Güzide'dir. Canan Hanım iki gencin birbirlerine ilgisinden şüphelenmektedir. Akif Bey bu olasılığa tepki gösterir.

Güzide'nin bir de taliplisi vardır. Bu damat adayı hovardadır ve Akif Bey onu beğenmemektedir. Ancak, damat adayının ailesi Güzide'yi mutlaka istemektedir. Öyle ki eğer kızı vermezlerse devreye sarayı sokup, icap ederse irade çıkarmak niyetindedir. Bu durum Canan Hanım'ı bile isyan ettirip İstibdat rejimi eleştirisi yapmaya götürür: Buna bile karışılmakta, buna bile irade çıkarılmakta, evlatlarına ana-babalık etmelerine engel olunmaktadır. Akif Bey ise bu işi uygun bulmak mecburiyetinde olduğunu belirttikten sonra, zihnini kurcalayan bir noktaya işaret eder. Damadın babası kölelikten, uşaklıktan yetişmiş, saraylı olmuş, insan nedir, vicdan nedir bilmez, bir paşalık almış, bunun her şeye yettiğini sanan biridir. Oğlu da rütbeli, aylıklı, çapkın rezilin biridir. Saray devreye girerse bu evliliği kabul etmek zorunda kalacaklardır. Ama yarın bir inkılâp olmayacağı ne malumdur? Bir inkılâp olursa damat ve babası gidecek, bütün saltanatın ve debdebenin üstüne kargalar yuva yapacaktır. Akif Bey'i bu şekilde düşünmeye sevk eden şey Rumeli'deki karışıklıklardır.

Canan Hanım kocasını Ali konusunda ikna etmeye çalışır. Ali çalışkan, zeki ve namusludur. Akif Bey bu noktada karısına hak verir ama Ali'nin henüz bir memuriyeti yoktur. Bu zamanda memuriyet bulmak zordur. Memuriyet ise maaş meselesidir. Ali'yi Akif Bey'in yanına (yani Babıâli'ye) sokma düşüncesi üzerine Akif Bey eleştirel bir değerlendirmede bulunur. Ali'yi dalkavuk ve ahlâksız etmek istememektedir. Bu zamanda istenilen memuriyet verilmemekte, bunun için jurnalci olmak gerekmektedir. Akif Bey'e göre zaten Ali gazeteci olmak istemektedir ve edebiyata merakı vardır. Bunun üzerine Canan Hanım'dan bir basın eleştirisi

gelir. Ona göre gazetecilik bütünüyle yalancılıktır. Gazeteler, Süleymaniye üfürükçüleri gibi âdeta insana büyü yapmaktadır. Bu değerlendirme üzerine Akif Bey, Ali'nin bir gazete idare etmek merakında olduğunu fakat bu zamanda bunun da çok zor olduğunu belirtir.

Canan Hanım, Ali'nin yola geleceği kanısındadır. Bunun için Dâhiliye veya Maliye'de bir iş, daha iyisi, paraların tıkır tıkır geleceği gümrükte bir iş yetecektir. Kendisinin zamana uygun düşündüğü fikrinde olan Akif Bey'e göre bu da hayaldir. Ona göre Ali ile Güzide'ninki uçup gidecek bir gençlik hevesidir. Asıl mühimi öbür meseledir. Çünkü bu hafiye memleketinde insan başka türlü rahat yaşayamaz. Falan paşanın veya beyin bendesi, akrabası olurlarsa onlara ilişilmeyecektir.

Akif Bey'e göre Ali'yi bir bahaneyle uzaklaştırmak lâzımdır. Zaten o da Selanik'te işleri olduğunu söylemiştir. Orada kendisine bir memuriyetçik uydurulabilir. Taşraya memuriyet almak kolaydır. Onu kandırıp gönderdikten sonra Güzide'nin nikâhı kıyılır. Canan Hanım artık ikna olmuştur. Devlet ve dolayısıyla rahat yüzü görme düşüncesi kendisine keyif verir. Konuyu Güzide'ye sorup fikrini alma teklifine ise kocası sert tepki gösterir. Akif Bey'e göre genç kızlara bunlar sorulmaz çünkü onun ne istediğinin bir önemi yoktur.

O sırada Ali, elinde bir telgrafla içeri girer. Dayısı ile yengesini görünce durumu açıklar. Telgraf Selanik'ten gelmiştir ve Ali çağırılmaktadır. Akif Bey telgrafı okumak isteyince Ali vermek istemez ama Akif Bey ısrar eder ve alıp okur. Telgrafta annesinin hasta olduğu, ilk vasıta ile acilen gelmesi gerektiği bildirilmektedir. Bu, Akif Bey ile Canan Hanım'da şaşkınlık yaratır çünkü Ali'nin annesi 15 yıl önce ölmüştür. Ali, bunun önemsiz bir yazım hatası olduğunu söylese de Akif Bey'i pek inandıramaz. Bununla birlikte, Selanik'e gitmesine karşı da çıkmaz. Canan Hanım ise önce işin aslını öğrenmek ister. Akif Bey, işine geldiği için meseleyi kurcalamak istemez. Hatta işi bozacağını düşündüğü için

karısına tepki gösterir. Geç kaldığını söyleyerek odadan çıkar.

İkisi yalnız kalınca Canan Hanım işin aslını öğrenmeye çalışır. Ali, yengesini atlatmaya uğraşır ama ısrar karşısında anlatmaya başlar. Bir iki sene evvel mektepten çıkar çıkmaz Selanik'e gitmiş, iş aramış ama bulamamıştır. Sonunda hükümete (resmî dairelere) başvurmuştur. (Cümlesine, "hükümetin edepsiz eline" şeklinde başlayınca Canan Hanım "sus, hükümet işine karışma" diye sözünü keser.) Kaymakama, mutasarrıfa, valiye gitmiştir. Nereye başvursa başına yumrukla vurulmuştur. Vali, sakalı olmadığı için onu işe almamıştır. Böyle "hayvan bir vali"ye karşı Ali, "sen daha büyüt de sadrazam ol" diye karşılık vermiştir. Sefalete düşme tehlikesi karşısında son olarak müfettişe başvurmuştur. Manastır'da bulunan müfettişe bir dilekçe göndermiştir. Bunda, hapishaneden firar edip polislik edenleri, bakkal çırağı iken elinin yağ kokusuyla tahrirat kalemlerinde çırak olanları göstermiş, maiyetindekilerin aldıkları altınların milletin parası olduğunu ve hiçbir liyakatleri bulunmadığını anlatmış ama cevap alamamıştır. Kendisini teselli eden tek şey, vatanın sessiz ızdırabını, aldığı 400 liranın zevkiyle hissetmeyen, görmeyen, daha doğrusu bir saray adamı olmaktan başka bir meziyeti bulunmayan bu adamın yüzüne kirli ve utandırıcı bir paçavra gibi bu dilekçeyi fırlatmış olmasıdır. Ali'ye göre bu tür adamların elinde insanlar değersizdir. Bu tür adamlar her gün ocaklar yıkarlar. Geçtikleri yerlerde arabalarının arkasından vatanın aslan gibi evlatları uşak gibi, hizmetçi gibi, daha doğrusu köle gibi koşarlar.

Ali sonunda birkaç namuslu arkadaşıyla birlikte bir komisyoncu mağazası açmıştır. Özel dersler vermişler, gazetelere muhabirlik etmişler ve böylece biraz geçinmeye başlamıştır. Fakat bu da çok görülmüştür. Avrupa'ya firar eden birkaç vatanperver vesile edilerek hapse atılmışlardır. Ali haftalarca yatmış, adî ve vicdansız heriflerin ellerinde kırık bir baston, sönmüş bir sigara gibi aciz kalmıştır. Hapisten çıkınca hava değişikliği için yanlarına, İstanbul'a gelmiştir.

Ali, Yunan vapuru ile hemen o gün gideceğini, telgrafın öyle

emrettiğini dile getirir. O sırada içeri Güzide girer. Her şeyi duyduğunu, telgrafın kimden geldiğini bildiğini söyler. Annesine Ali'ye izin vermesi için yalvarır. Canan Hanım hazırlık yapmak üzere çıkar.

Güzide heyecanlı ve sitemkâr bir şekilde konuşmaya başlar. Mektuptaki "anne"nin Ali'nin sevgilisi veya metresi olduğunu sanmaktadır. Sitemkâr sözlerinden Ali'yi sevdiği anlaşılmaktadır. Ağlamaya başlar. Ali'nin mektuplarını gizlice okuduğunu itiraf eder. Kıskançlık kokan sözlerin ardından duygularını itiraf eder. Ali de aynı şekilde Güzide'yi hep sevdiği itirafında bulunur.

Telgraf, Güzide'nin sandığı gibi adî bir kadından gelmemekte, kendisini vatan ve millet çağırmaktadır. Ali'nin bu davete icabet etmesi gerekmektedir. Güzide'nin unutulma korkusuna karşılık Ali, vatan sevgisiyle Güzide'ye olan aşkını özdeşleştirir. Vatan aşkı ölmeyeceği için ona olan sevdası da ebedidir. Genç âşıklar birbirlerini sonsuza dek seveceklerine ve ayrılmayacaklarına dair yemin ederler. Başkasıyla evlendirilme olasılığına karşı Güzide, içinde bulunulan devirde kızların, ebeveynlerinin mantıksız ve gayrimeşru zorlamalarına, cehaletine kurban gitmeyeceklerini belirtir. "Vatanın bir kızı, milletin bir hemşiresi" olarak bir hafiyenin, sefil bir yaverin karısı olmayacağına, milletin parasıyla, vatanın nimetiyle beslenen, cinayet kanlarıyla, hainlik irinleriyle büyüyen dikenli kollara vücudunu teslim etmeyeceğine dair yemin eder. Bu sözlerin ardından genç âşıklar kucak kucağa ağlarlar.

Tam bu sırada Canan Hanım içeri girmiş ve ikisini bu vaziyette görmüştür. Ali ve Güzide birbirlerini sevdiklerini dile getirirler. Canan Hanım hayretle bakarken perde iner.

Oyunun üçüncü perdesinde[26] sahne, Selanik'te bir evin bodrum katında harap bir odadır. Burası "mahal-i tahlîf", yani İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yemin merasiminin düzenlendiği

26 Yarım kalan üçüncü perde, *Kadın* dergisinin 24-25 numaralı nüshalarında yayımlanmıştır.

yerlerden biridir. Sahnede Ali, Hakkı ve evin sahibi Asım vardır. Onlar sohbet hâlindeyken kapı çalar. Kapının çalınış şeklinden (kısa aralıklarla üç defa çift darbeyle) gelen kişinin kendilerinden biri olduğunu anlarlar. İçeri, Hakkı gibi subay olan Ekrem girer. Ekrem'i beklemiyorlardır. Ekrem alaycı bir ifadeyle "Cemiyetimizin en aziz dostu" dediği Merkez Kumandanı Nâzım Bey'e yönelik suikastı nasıl öğrendiğini anlatır. Nâzım Bey selamlık odasında otururken sokak penceresinden bir el ateş edilmiş, Nâzım Bey yaralanmıştır. Hafiyeler, yardakçılar etrafta fırıl fırıl dönmektedir.

Ekrem, Cemiyet'ten birini görmüş, bu kişi onu bir köşeye çekip eline bir şeyler sıkıştırmıştır. Bunlardan biri Ali, diğeri Hakkı içindir. Ali ile Hakkı saat altıya kadar hazırlanacak, sonra Ekrem'in, kulaklarına söyleyeceği yerde buluşacaklardır. Kılık değiştirmeleri gerekmektedir. Ekrem'in aldığı emir böyledir. Ekrem, şehir dışına gitmeleri ihtimalinden söz eder. Kıyafet değiştirme meselesini konuşurlar. Ali için kıyafet bulunur. Kadın çarşafı giyme teklifine Hakkı itiraz eder. Asım, yakalanmamak gerektiğini, şimdi Cemiyet için fazladan iki elin iki ordu anlamına geldiğini söyler. Diğerlerinin de desteğiyle Hakkı çarşaf giymeyi kabul eder. Ekrem ve Asım kıyafet bulmak için çıkarlar.

Ali ile Hakkı konuşmaya başlarlar. Hakkı, artık icraata başlandığına işaret eder. Ali, geç bile kalındığı görüşündedir. Ali'ye göre, bir iş ne kadar yüce ve kutsal olursa olsun onda bazı özel ve kişisel noktalar vardır. Vatan uğrunda ölmek, millet için hayatını, malını feda etmek dünyada insanların en büyük, en şanlı bir vicdan görevidir. Ama vatan ve millet için ölmeye giderken aileni, biraz da kendini düşünmek hakkı vardır ki diğeri ne kadar kıymetliyse bu da o kadar zaruridir. Ali, vatan ve milletine olan sevgisinin derecesini tarif edemeyeceğini ifade eder.

Başlıklarında "4 perdelik temaşa" ibaresi bulunan tefrika burada (üçüncü perdenin ortasında) son bulmaktadır. Tefrikanın ilk bölümünde yer alan oyun kişileri listesinden, Güzide'nin, damat

adayı paşazade Mithat Bey ile evlendiği anlaşılmaktadır.[27] Mustafa Nermi Bey'in makalesinden, oyunun gayet acıklı bittiği, Ali ile Güzide'nin bedbaht oldukları ve öldükleri, Akif Bey ile Canan Hanım'ın acı çektikleri anlaşılmaktadır.[28]

SONUÇ

Aşk ve İstibdat'ı takdirle karşılayan ve (*Nasıl Oldu?*, *Jön Türk* gibi) benzer türdeki piyeslerin üzerinde özel bir meziyete sahip bulan Mustafa Nermi Bey, piyesin hakiki bir hayatı tasvir etmesinin, üzerinde durulmaya değer olduğuna işaret etmiştir.[29] Gerçekten de başkahraman Ali'de, piyesin yazarının yaşamı yansıtılmış gibidir. Enis Avni Bey olaylara bizzat katılıp yaşadıklarını oyunlaştırmış, kendisini oyun kişisi olarak eserine yerleştirmiştir. Ailesiyle ilgili çağrışımlar bir yana, İttihatçı Ali'nin Selanik dönemi hayatı, İttihatçı Enis Avni'nin 1908 Devrimi öncesi Selanik'teki hayatıdır.[30] Belgesel yönü ağır basan üçüncü perdenin ise, yazarın siyasi yaşamından bir kesit olduğu tahmininde bulunulabilir. Dolayısıyla oyun kişisi Ali'nin tutum ve düşüncelerini, oyun yazarının tutum ve düşünceleri olarak okumak çok da yanlış olmayacaktır.

1908'in devrimci atmosferinin ve Aka Gündüz'ün özellikle siyasi deneyimlerinin ürünü olan *Aşk ve İstibdat*, ideolojik / siyasi düzlemde İstibdat karşıtı, meşrutiyetçi, İttihatçı, hürriyetçi, vatansever ve halkçı bir metindir. Oyun, esas itibariyle bir İstibdat

27 Oyun kişileri arasında sayılan Mithat Bey'in isminin karşısında, "Akif Bey'in damadı, paşazade" açıklaması yer almaktadır. Bk. Enis Avni, "Aşk ve İstibdat", *Kadın*, 1. Sene No: 16 (26 Kânunusani 1324), s. 13. (Oyun metninde daima "Akif" olarak geçen isim, oyun kişilerinde herhâlde bir dizgi hatası olarak "Atıf" şeklinde geçmektedir.)

28 M. Nermi, "Aşk ve İstibdat Piyesi", *Kadın*, 1. Sene No: 30 (25 Mayıs 1325), s. 8. Bir önceki dipnotta işaret edilen oyun kişileri arasında bir de doktor sayılmaktadır.

29 M. Nermi, "Aşk ve İstibdat Piyesi", *Kadın*, 1. Sene No: 30 (25 Mayıs 1325), s. 9-10.

30 Bk. Sadeddin Nüzhet, s. 3-6; Hilmi Yücebaş, s. 3-4.

rejimi eleştirisidir ve bu yönüyle dönem tiyatrosunun çoğu ürününden farklılık arz etmez. Ancak, en dikkat çeken ve kendisini benzer türde eserlerden ayıran özelliği, bu eleştirinin siyasi olmak yanında ve hatta ondan ziyade sosyal nitelikte oluşudur.[31] Yazar, İstibdat rejiminin ürünü olan sosyal eşitsizliklere odaklanmış ve rejimin bu yönünü teşhir etmiştir. Fakir halkın sorunlarına önem vermiş, halkın acılarını dile getirmiş, iktidardaki varlıklılar karşısında fakirleri yüceltmiştir.

Mesela Ali'ye (Enis Avni Bey'e) göre en namuslu adamlar fakirlerden çıkar. Paşaların, vezirlerin saltanat ve ihtişamı, bir yığın cinayet, zulüm ve felaketle edinilmiştir. Bunların azametli, anlı şanlı kâşâneleri, bağ ve bahçeleri, sarayları yıkılan ocaklarla yapılmıştır. Her taşı tutturmak için kan, yürek ve ceset kullanılmıştır. Fakirler beyaz alınları, namuslu elleri, temiz kalpleriyle daima çalışır, çalışırken ölür ve hatta ölürken bile çalışırlar. Milyonlarca vatandaş emeklerinin semerelerini toplayacağını hayal etse de ellerindekiler kuvvetliler, alçak hükümet adamları tarafından gasp edilir. Halk bunların işkencelerine maruz kalır. Bunlar halkın parasını yüz kızartıcı rezillikleri, sefahatleri için kullanır. Arap İzzet Paşa bunun en çarpıcı örneklerinden biridir. "Onlar hür, biz esir, onlar hep, biz hiç..."

Sınıfsal perspektifinin berraklığı tartışmalıysa da halktan, ezilenlerden yana bu saf tutuş, Aka Gündüz'ün tüm yaşamı boyunca sürdüreceği halkçı çizgisiyle ve belki de o dönem Osmanlı İmparatorluğunda sosyalizmin merkezi konumunda bulunan Selanik'in, diğer bir deyişle sol / sosyalist fikirlerin etkisiyle açıklanabilir.[32]

31 Bu açıdan, arkadaşı Kâzım Nami (Duru) Bey'in piyesiyle karşılaştırılabilir. Bk. İ. Arda Odabaşı, "1908 Devrimi *Nasıl Oldu?*: Bir İttihat ve Terakki Piyesi", *Yeni Tiyatro*, Yıl: 1 Sayı: 4 (Mart-Nisan 2008), s. 23-30.

32 Abidin Nesimi'ye göre, Aka Gündüz ilk Osmanlı-Türk sosyalistlerindendir. Selanik'te 1909'da kurulan Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu'na katılmış, Vlahov ve Benaroya gibi sosyalistlerle birlikte çalışmıştır. Abidin Nesimi, *Türkiye Komünist Partisinde Anılar ve Değerlendirmeler 1909-1949*, İstanbul: Promete Yayınları,

Sonraki yıllarda dilde sadeleşme (Yeni Lisan) ve millî edebiyat akımlarının öncüleri arasında yer alacak olan yazarın halkçı tutumu dili ve üslubuna da yansımıştır. Piyes, dönemine göre akıcı, süsten uzak, kolay anlaşılır bir dille (halkın diliyle) kaleme alınmıştır.

Bir kadın dergisinde yayımlanan eserin ağırlık noktalarından biri İstibdat düzeninin sosyo-ekonomik eleştirisi ise, diğeri de geleneksel ailenin ve kadının mevcut durumunun yergisidir. Akif Bey ile Canan Hanım (duygusal gelgitlerine karşın), kız çocuğa söz hakkı tanımayan, ebeveynin çıkarları uğruna onun mutluluğunu engelleyen, onu toplumsal olaylardan habersiz (pasif) yetiştiren geleneksel / tutucu aileyi temsil ederler. Bir uyanış içinde bulunan Güzide ise, 1908 Devrimi'yle başlayan yeni / çağdaş hayatın kadını olmaya adaydır.

Aşk ve İstibdat piyesinin, genel olarak II. Meşrutiyet dönemi tiyatro edebiyatı için geçerli olduğu gibi, teatral / sanatsal açıdan güçlü bir eser olmadığı söylenebilir. Topluma, toplumun sorunlarına önem veren Aka Gündüz Bey'in realist eserleri estetik açıdan fazla değer taşımasa ve fazla sanat endişesi duymayan kendisi buna zaten önem vermese de "sosyal ve tarihî bakımdan, yazıldıkları devri çok canlı tanımamıza hizmet" etmektedir.[33]

Haziran 1979, s. 30-31. Abidin Nesimi'nin bu iddiaları kanıtlanmış değildir. Konu hakkında kısa bir değerlendirme için bk. İ. Arda Odabaşı, *Osmanlı'da Sosyalizm Türkçülük ve İttihatçılık - Rasim Haşmet Bey*, 2. Basım, İstanbul: Kaynak Yayınları, Mayıs 2012, s. 31-32.

33 Bilge Ercilasun, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Tenkit 1. Türkçü Tenkit*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1995, s. 45.

SELANİK İTTİHAT VE TERAKKİ ÜÇÜNCÜ KULÜBÜ'NÜN KÖYLÜ/KÖYCÜ GAZETESİ: *VATANDAŞ**

1908 Hürriyet Devrimi'yle açılan II. Meşrutiyet döneminde, halkçı ve köycü düşünce ve akımlar dikkat çekici bir gelişme göstereceklerdir. 1908 Devrimi aynı zamanda, matbuat alanında yarattığı ve Türkiye tarihinde daha evvel görülmemiş çap ve derinlikteki sıçramayla siyasi, kültürel ve ideolojik akımlar için geniş kitlelere ulaşma imkânları da sağlamıştır. Devrim'in önderi İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) ve hem Cemiyet'in hem de Devrim'in merkezi Rumeli/Selanik, bu minvalde de öncü roller üstlenmişlerdir.

İTC'ye bağlı kulüpler, örgütün taban (halk) ile temasında aktif rol oynamışlardır. Kültür ve etkinlik merkezleri olarak

* Bu yazı ilk kez "Selanik İttihat ve Terakki Üçüncü Kulübü'nün Köylü/Köycü Gazetesi: *Vatandaş*", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi,* Cilt: X Sayı: 22 (Bahar 2011), s. 47-63'te yayımlanmıştır.

halk içinde önemli işlevler üstlenmişlerdir. Buna karşın, İTC kulüplerinin yapıları ve faaliyetleri henüz yeterince aydınlığa kavuşturulabilmiş değildir. Aşağıda, bir İTC kulübünün, esas itibariyle basın kanalıyla yürüttüğü ve halkçı/köycü nitelikteki bir faaliyeti, bu kulübün yayın organı bağlamında ele alınacaktır.

II. Meşrutiyet döneminin ilk yıllarında Rumeli'de, Selanik İTC Üçüncü Kulübü tarafından köylüler için *Vatandaş* isimli bir gazete çıkarılmıştır. Elimizde çok az nüshası bulunmasına karşın, bu gazetenin pek çok açıdan dönemin en dikkat çekici yayınlarından biri olduğu söylenebilir. *Vatandaş* gazetesinin, aynı zamanda yayın hayatına giren *Tenvir-i Efkâr* dergisiyle yakından ilişkili olduğu belirtilmelidir. O nedenle, aşağıda *Tenvir-i Efkâr* da mevzuubahis edilmiştir.

TENVİR-İ EFKÂR

Selanik'in günlük gazetelerinden *Zaman*'ın 18 Haziran 1909 günü çıkan sayısında, Abdi İsmet (Ulukut) Bey tarafından bugünlerde öğrenciler için *Tenvir-i Efkâr* isimli haftalık ve edebî bir dergi çıkarılacağı bildirilir.[1] 2 Temmuz'da ise *Tenvir-i Efkâr*'ın "bu hafta" çıkacağı duyurulmuştur.[2] 11 Temmuz'da daha kapsamlı bir habere rastlanır: "Hasılatının bir kısmı köylerde tamim-i maarife hasredilmek üzere şehrimizde intişar edeceğini evvelce yazmış olduğumuz (Tenvir-i Efkâr) risalesinin birinci nüsha"sı çıkmıştır. Bu derginin hasılatıyla "köylülerin anlayabileceği bir surette açık Türkçe olarak (Vatandaş) risalesi tab edilip İttihat ve Terakki cemiyet-i muhteremesi tarafından köylere gönderilmiştir." *Tenvir-i Efkâr*, öğrencilerin, taze dimağların malumatlarının genişletilmesi, ahlaken düzeltilmelerine hizmet eden sade konular üzerine edibane yazılmış güzel makaleler içermektedir. Velilerin bu dergiyi düzenli olarak çocuklarına

1 "Küçük Havadis", *Zaman*, No: 221 (5 Haziran 1325/18 Haziran 1909), s. 3.
2 "Küçük Havadis", *Zaman*, No: 235 (19 Haziran 1325/2 Temmuz 1909), s. 3.

okutmalarını *Zaman* bilhassa tavsiye etmektedir.[3]

Tenvir-i Efkâr'ın elimizde bulunan ilk ve tek sayısı 25 Haziran (8 Temmuz 1909) tarihlidir. Derginin imtiyaz sahibi Mustafa Faik, müdürü ve başyazarı Abdi İsmet (Ulukut) Bey'dir. Yeni Asır Matbaası'nda basılan derginin idarehanesi de "Selanik'te Sabri Paşa Caddesi Yeni Asır Matbaası'nda"dır. Fiyatı 20 paradır. Abonelik bedelleri; hariçte senelik 23, 6 aylık 17.5 kuruş; Selanik için senelik 26, 6 aylık 14 kuruştur.

İptidailere ve rüştiyelere yönelik bir okul/eğitim dergisi olan *Tenvir-i Efkâr*'ın bu ilk sayısının yazarları, Abdi İsmet (Ulukut), Muallim Necip Necati (Özeren), Ali Osman ve Mustafa Nermi Beylerdir.

Derginin künyesinde şu ibare görülür: "Hasılatının bir kısmı köylerde tamim-i maarife hasredilmiştir." İçinde ise şu açıklama yer almaktadır: "Bu hafta *Tenvir-i Efkâr* hasılatıyla üç bin nüsha *Vatandaş* tab edilip meccanen tevzi edilmek üzere İttihat ve Terakki cemiyet-i muhteremesi tarafından köylere gönderilmiştir."[4]

Tenvir-i Efkâr'ın, kütüphanelerde başka nüshası bulunmadığı için sadece ilk sayısı görülebilmiştir. Bununla birlikte, derginin yayımının sürdüğü tespit edilebilmektedir. Nitekim 16 Eylül 1909'da Yeni Asır Matbaası'nda çıkan yangın sonucunda,[5] aynı yerde olduğu için *Tenvir-i Efkâr* idarehanesinden hiçbir şey kurtarılamadığı, dergi yakında yeniden çıkacağından abonelerin makbuzlarını göndermeleri, derginin müdürü Abdi İsmet Bey tarafından rica olunmuştur.[6]

7 Kasım 1909 tarihli bir başka haberde de *Tenvir-i Efkâr*'ın idarehanesinden söz edilmektedir ama artık adresi değişmiştir. Der-

3 "Tenvir-i Efkâr Risalesi", *Zaman*, No: 244 (28 Haziran 1325/11 Temmuz 1909), s. 2.

4 *Tenvir-i Efkâr*, Birinci Sene No: 1 (25 Haziran 1325), s. 7.

5 "Hârık ve Teessüf", *Zaman*, No: 311 (4 Eylül 1325/17 Eylül 1909), s. 1-2.

6 Tenvir-i Efkâr Müdürü A. İsmet, "Tenvir-i Efkâr Abonelerine", *Zaman*, No: 311 (4 Eylül 1325/17 Eylül 1909), s. 2.

ginin idarehanesi, Sabri Paşa Caddesi'nde Karahane Sokağı'nda İttihat ve Terakki Üçüncü Kulübü içindedir.[7]

VATANDAŞ'IN ÖZELLİKLERİ, KADROSU, AMACI VE HEDEF KİTLESİ

Tenvir-i Efkâr'la birlikte yayın hayatına giren *Vatandaş*'ın birinci sayısında tarih bulunmamaktadır. Bununla birlikte, yukarıda aktarılanlardan, ilk sayısının 1909 yılı Temmuz ayı başında çıktığı anlaşılmaktadır. Yeni Asır Matbaası'nda basılmış, iki sütun üzerine tertip edilmiş dört sayfalık küçük boy bir gazetedir. Başyazarı, *Bahçe* dergisinin de yöneticilerinden olan muallim Necip Necati (Özeren) Bey'dir.

Daha ilk bakışta *Vatandaş*'ın bazı özellikleri dikkat çeker. Öncelikle, bu gazete "parasızdır". İkinci olarak künye bilgilerinde kullanılan sade Türkçe kelimeler göze çarpar. Mesela Necip Necati Bey "başmuharrir" olarak değil, "yazıcı başı" olarak sunulmuştur. "Umur-ı tahririyye" yerine "yazı işleri", "matbaa" yerine "basmahane" kelimeleri kullanılır: "Yazı işleri için Selanik'te Yeni Asır Basmahanesi'nden sorulur."[8] Yine künyede şu uyarı yer alır: "Vatanını seven okuma bilenler gazeteyi köylüye okusun ve anlatsın." *Vatandaş*, "Köylü kardeşlerimizin iyiliğine çalışır gazetedir" şeklinde nitelenmiştir.

Vatandaş'ın ilerleyen sayılarında bazı değişiklikler olacaktır.

7 "Küçük Havadis", *Zaman*, No: 359 (25 Teşrinievvel 1325/17 Kasım 1909), s. 3.

8 *Vatandaş*, Ağustos 1908'de İzmir'de yayın hayatına giren *Köylü* gazetesiyle, başta dili olmak üzere, benzerlikler gösterir. *Köylü* için bk. Zeki Arıkan, *İzmir Basın Tarihi (1868-1938)*, İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları, 2006, s. 79-103. *Köylü* ayrıca, *Vatandaş*'taki kimi yazıları kendi sayfalarına aktarmıştır ve bunlardan bazıları da *Vatandaş*'ın elimizde bulunmayan nüshalarındandır. Örneğin bk. Ahmet Nuri, "Çalışalım", *Köylü*, Üçüncü Sene No: 710 (23 Kânunuevvel 1326), s. 3; Bir Kardeşiniz, "Çalışmak", *Köylü*, Üçüncü Sene No: 711 (24 Kânunuevvel 1326), s. 3-4. *Vatandaş*'la belki daha büyük benzerlik gösteren yayın organı ise İstanbul'da İTC Süleymaniye Kulübü'nün çıkardığı *Işık* dergisidir.

Gazetenin birinci yılını tamamladığı 10 Temmuz 1326 (23 Temmuz 1910) tarihli 41 numaralı nüsha bir özel sayıdır: "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumisinin himayesinde Selanik Üçüncü Kulübü tarafından tertip olunan 'Rumeli Tenezzüh Katarı' hatırası olmak üzere İstanbul'da neşredilen nüsha-i mümtaze." Bu sayıda gazetenin müdürü Abdi İsmet Bey, sahibi Selanik İttihat ve Terakki Cemiyeti'dir. "Yazı işleri için Selanik'te Vatandaş idaresinde sorulur." Gazete Mithat Paşa Mektep-i Sanayi Matbaası'nda basılmıştır. Mizanpaj da değişmiştir. Artık dört sütun ve daha büyük ebattadır. Bu görünümüyle dönem gazetelerine, ilk nüshaya göre daha çok benzer. Künyesinde "Vatanını seven okuma bilenler gazeteyi köylüye okusun ve anlatsın" uyarısı sürer. Gazetenin niteliği "Köylü kardeşlerimizin iyiliğine çalışır ve parasız verilir" şekline dönüşmüştür. Ayrıca yine künyede, "Köylülerin iyiliği için gönderilen yazıları sevine sevine basarız" açıklaması yer alır.

Vatandaş, 41. sayıdan sonra dört ay kadar çıkmamış, Kasım 1910'da 42. sayısıyla yeniden yayın hayatına dönmüştür.[9] Rumeli Matbaası'nda basılan[10] 29 Teşrinievvel (11 Kasım 1910) tarihli 42. ve 24 Teşrinisani (7 Aralık 1910) tarihli 45. sayılarda sahip belirtilmez ama gazetenin müdürü yine Abdi İsmet Bey'dir. Bu nüshalarda "Köylülere parasızdır" kaydı yer alırken, niteleme de yeniden "Köylü kardeşlerimizin iyiliğine çalışır gazetedir" şekline dönüşmüştür. Bu nüshalarda yer alan yeni açıklama ise

9 Bu durum, 42. sayıdaki pek çok yazıdan anlaşılmaktadır. Bir örnek için bk. "Teşekkür Ederiz", *Vatandaş*, İkinci Sene No: 42 (29 Teşrinievvel 1326), s. 3.

10 42. sayıda bildirildiğine göre Rumeli Matbaası *Vatandaş*'tan baskı bedeli almamıştır. Bundan sonra da gazete orada basılacak ve matbaa hiç kâr etmeyecek, sadece masrafı alacaktır. Bk. "Hamiyetliler", *Vatandaş*, İkinci Sene No: 42 (29 Teşrinievvel 1326), s. 1. 42. ve 45. sayılarda Rumeli Matbaası'nın reklamları bulunmaktadır. *Rumeli* gazetesinin de basıldığı bu matbaa, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne aittir. Bk. Kâzım Nami Duru, *İttihat ve Terakki Hatıralarım*, İstanbul: Sucuoğlu Matbaası, 1957, s. 42.

"Şehirlerden isteyen olursa yalnız masrafı alınır" şeklindedir.

Başka gazete haberlerinden *Vatandaş*'ın yönetiminde daha sonra da değişiklikler olduğu tespit edilmektedir. Nisan-Ekim 1911'de gazetenin başyazarı ve müdürü Abdullah Feyzi Bey'dir. Abdullah Feyzi Bey aynı zamanda *Muhit-i Mesai* dergisinin müdürü ve *Rumeli* gazetesinin yazı heyeti üyesidir.[11] Ekim 1911'de Kesendire Kazası savcı yardımcılığına tayin edilince, *Vatandaş*'ın yönetimini bırakacaktır. Onun yerine, Nebizade Ahmet Hamdi (Ülkümen) Bey tayin edilmiştir.[12] Ahmet Hamdi Bey de Selanik'te çıkan *Muhit-i Mesai* ve *Yeni Felsefe Mecmuası* dergilerinin kurucularından biri ve *Rumeli* gazetesi yazarıdır.

Demek ki *Vatandaş*'ın başında sırasıyla Necip Necati (Özeren), Abdi İsmet (Ulukut), Abdullah Feyzi ve Nebizade Ahmet Hamdi (Ülkümen) Beyler bulunmuşlardır.

Vatandaş'ın yazarları arasında Necip Necati (Özeren), Abdi İsmet (Ulukut), Kâzım Nami (Duru), Rasim Haşmet, Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi, Müderris Yusuf Ziyaeddin Efendi, Fraşerli Ayın. Hikmet, o sırada Serez mutasarrıfı olan Hüseyin Kâzım Kadri, Meclis-i Âyan üyesi Manastırlı İsmail Hakkı Efendi, Tahsin[13] ve belki Mustafa Nermi[14] gibi isimler vardır.

Nisan 1911'de, "geçen sene olduğu gibi bu sene de köylülere

11 "Küçük Havadisler", *Rumeli*, İkinci Sene No: 418 (7 Nisan 1327/20 Nisan 1911), s. 3; "Müdavimin-i Hukuk Mahfilinden", *Rumeli*, İkinci Sene No: 419 (8 Nisan 1327/21 Nisan 1911), s. 3; "Padişahımızın Maarifperverliği ve Muhit-i Mesai Gazetesi", *Rumeli*, İkinci Sene No: 435 (27 Nisan 1327/10 Mayıs 1911), s. 2 (Gazete üzerinde "10 Nisan" şeklinde geçen miladi tarih "10 Mayıs" olmalıdır); "Vatandaş Gazetesi", *Rumeli*, İkinci Sene No: 458 (25 Mayıs 1327/7 Haziran 1911), s. 3; "10 Temmuz Mezunları", *Rumeli*, İkinci Sene No: 497 (10 Temmuz 1327/23 Temmuz 1911), s. 2.

12 "Abdullah Feyzi Bey", *Rumeli*, İkinci Sene No: 559 (29 Eylül 1327/12 Teşrinievvel 1911), s. 3; "Vatandaş Gazetesi", *Rumeli*, İkinci Sene No: 570 (10 Teşrinievvel 1327/23 Teşrinievvel 1911), s. 3.

13 Gazetesinin ismiyle "Silahçı Tahsin" olarak tanınan Hasan Tahsin Bey olabilir.

14 "M. N." rumuzlu bir yazı ona ait olabilir.

meccanen tevzi edilmekte olan *Vatandaş* gazetesinin masarif-i zaruriyyesine medar olmak üzere Suriye, Beyrut vesair merâkiz-i meşhureye bir seyahat tertip olunmaktadır. Seyahate iştirak edecek zevat Üçüncü Kulüp'te açılan deftere isimlerini şimdiden kaydettirmelidirler."[15]

Mayıs 1911'de gazeteye eleman aranmaktadır. Bunun için *Rumeli* gazetesine ilan verilmiştir.[16]

Haziran 1911'de, köylülerin aydınlanması ve manevi olarak yükselmeleri için büyük fedakârlıklarla çıkarılarak her tarafa gönderilen *Vatandaş* gazetesinin, Padişah'ın Rumeli gezisi nedeniyle özel bir sayısının çıkarılacağı ve bu sayının Meclis-i Mebusan reis vekili Ahmet Mahir, *Rumeli* gazetesi yazı işleri müdürü Yunus Nadi (Abalıoğlu), muktedir yazar Kâzım Nami (Duru), *Vatandaş*'ın başyazarı Abdullah Feyzi ve diğer birtakım zevatın kıymetli eserlerini içereceği bildirilmiştir.[17]

Kasım 1911'de *Vatandaş* hakkında kapsamlı bir habere rastlanmaktadır. Buna göre epeyce bir zamandan beri İttihat ve Terakki Üçüncü Kulübü'nün idaresi altında yayımlanmakta olan *Vatandaş* gazetesinin 68. sayısı geçende çıkmıştır. Hiçbir menfaat karşılığında olmayarak sırf köylü vatandaşlarımızın seviyelerini yükseltmek maksadıyla çıkmakta olan bu gazete, hedefine gerçekten ulaşmaktadır. Gazetenin köylülerden almakta olduğu mektuplar bunu açıkça ispat etmektedir. *Vatandaş*'ın muharrirliğini yürü-

15 "Suriye Seyahati", *Rumeli*, İkinci Sene No: 412 (31 Mart 1327/13 Nisan 1911), s. 3.

16 "Namuslu ve azıcık okumak yazmak bilen birisi aranıyor. Yedi mecidiye aylık verilecektir. Karaâne Sokağı'nda Vatandaş müdüriyetine müracaat edilmelidir." "Adam Aranıyor", *Rumeli*, İkinci Sene No: 434 (26 Nisan 1327/9 Mayıs 1911), s. 3. (Nüshanın numarası "435" olarak geçse de doğrusu "434" olmalıdır. "9 Nisan" olarak geçen miladi tarih de "9 Mayıs" olmalıdır.) Burada ismi "Karaâne" olarak geçen sokak, yukarıda "Karahane" olarak geçen sokak olsa gerektir.

17 "Vatandaş Gazetesi", *Rumeli*, İkinci Sene No: 458 (25 Mayıs 1327/7 Haziran 1911), s. 3.

ten Hamdi Bey'in kendi ifadesine göre gazete fevkalade güzel sonuçlar almaktadır. Hamdi Bey köylü vatandaşlardan gelmiş birkaç mektup göstermiştir. Bu mektuplar gazetenin köylüler arasında ne büyük bir heves ve arzuyla takip edilmekte olduğunu pek samimi yazılarıyla açıkça göstermektedir. *Rumeli* gazetesi, bütün bu güzelliklere bakarak *Vatandaş* için hiçbir fedakârlıktan çekinmeyen Kulüp yönetimini tebrik etmiştir.[18]

Vatandaş'ın 1912 yılının Şubat ayında İttihat ve Terakki Üçüncü Kulübü idaresinde çıkmaya devam ettiği tespit edilebilmektedir.[19] Gazeteye ilişkin olarak görülebilen son veri, 1912 yılının Nisan ayındadır: "Üçüncü İttihat ve Terakki Kulübü tarafından neşredilerek köylülere meccanen tevzi edilmekte olan 'Vatandaş' gazetesi menfaatine olmak üzere nisanın onuncu salı günü için bir sinematograf tertip olunmuştur..."[20]

24 Ağustos 1912'de *Türk Dili* gazetesi[21] *Vatandaş* başlığıyla çıkmıştır. Anlaşılan, *Türk Dili* yasaklanmış ve gazete, o dönemde sık görüldüğü üzere, başlık değiştirerek yayımlanmıştır. "92" numarasını taşıyan bu sayıda "Vatandaş" klişesi üzerine küçük puntoyla "Türk Dili yerine" ibaresi yerleştirilmiştir. Bu nüshanın başlığı "Vatandaş" olmakla birlikte, içeriği, mizanpajı ve kadrosuyla bir *Türk Dili* nüshasıdır.

Görüldüğü üzere, *Vatandaş*, Selanik İttihat ve Terakki Üçüncü Kulübü tarafından çıkarılmaktadır. Bu gazetenin ve *Tenvir-i*

18 "Vatandaş Gazetesi", *Rumeli*, İkinci Sene No: 591 (4 Teşrinisani 1327/17 Teşrinisani 1911), s. 3.

19 "İttihat ve Terakki Cemiyeti Üçüncü Kulübü idaresi altında intişar etmekte olan *Vatandaş* gazetesinin son numarası köylü vatandaşlarımızın tenvir-i efkârlarına hadim birçok güzel makaleleri havi olduğu hâlde intişar etmiştir." "Vatandaş Gazetesi", *Rumeli*, Üçüncü Sene No: 651 (26 Kânunusani 1327/8 Şubat 1912), s. 3. (Nüsha üzerindeki tarihler yanlış şekilde bir evvelki günün tarihleridir. Burada doğrusu verilmiştir.)

20 "Olimpiya Sinematografında", *Rumeli*, Üçüncü Sene No: 715 (10 Nisan 1328/23 Nisan 1912), s. 3.

21 Bu gazete, *Rumeli* gazetesinin ardılıdır.

Efkâr'ın yöneticilerinden Abdi İsmet Bey Üçüncü Kulüp ihvanındandır.[22] Selanik'te sekiz İttihat ve Terakki kulübü bulunmaktadır.[23] Cemiyet'in tüzüğüne (1909 Nizamnamesinin 45., 1910 Nizamnamesinin 56. ve 1911 Nizamnamesinin 68. maddesine) göre, kulüpler fırsat düştükçe köylülerin Meşrutiyet'e muhabbetini ve istibdada nefretini çekecek surette telkinlerde ve uyarılarda bulunmaya gayret edecek ve hatta vatanın selametiyle ilgili olan bu husus için ara sıra köylere heyetler göndereceklerdir.[24]

Vatandaş, hedef kitlesi olan köylülere parasız olarak dağıtılmaktadır. Gazeteyi finanse etmek için değişik etkinlikler düzenlenmekte, *Tenvir-i Efkâr* gibi başka yayınların gelirlerinden ve Rumeli Matbaası'nınki gibi dolaylı desteklerden yararlanılmaktadır.

Köylerden mektuplar gelmektedir ve anlaşılan, *Vatandaş* rağbet görmüştür.[25] Nitekim yapılan bir açıklamada, birçok yerlerden *Vatandaş* talep edildiği, bunun için hükümete yazmaya hiç gerek olmadığı, doğrudan gazete idarehanesine yazılması gerektiği belirtilmiş, ancak, gazetenin köylüler için çıkarıldığı hatırlatılarak şehirlerde okumak için isteyenler olursa onlardan yalnız masrafının alınacağı belirtilmiştir.[26]

Haftalık olarak çıkarılması tasarlanan *Vatandaş*'ın toplam kaç sayı çıktığı ve yayın hayatından ne zaman çekildiği belirsizdir. İlk sayısı Temmuz 1909'da çıkan gazetenin birinci yılını 41. sayıda doldurduğu ve 68. sayısının Kasım 1911'de çıktığı yukarıda gö-

22 "Küçük Havadisler", *Rumeli*, Birinci Sene No: 245 (20 Eylül 1326), s. 3.

23 Bu tespiti dönem gazetelerinde yer alan çok sayıda haber, duyuru ve yazıdan yapıyoruz. *Vatandaş* yazarlarından Kâzım Nami Bey, Birinci Kulüp'ün başkanıdır. Bk. Kâzım Nami Duru, s. 36.

24 *Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Nizamnamesi*, Selanik: Rumeli Matbaası, 1326, s. 17-18; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 1 İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1998, s. 105, 125.

25 Bir örnek için bk. "Mektuplara Cevap", *Vatandaş*, İkinci Sene No: 45 (24 Teşrinisani 1326), s. 3.

26 "Yalvarırız", *Vatandaş*, İkinci Sene No: 42 (29 Teşrinievvel 1326), s. 4.

rülmüştü. Demek ki birinci yılında ayda 3-4 sayı kadar çıkmıştır. Daha sonra bu oran biraz düşmüştür. Kasım 1911'e kadar 28 ayda 68 sayı çıktığına göre bir dergi gibi, ayda ortalama 2-3 sayı çıktığı söylenebilir. Zaten içeriğine bakıldığında da gazete formatında bir dergi izlenimi doğurmaktadır. Eğer Balkan Savaşı'na dek (aşağı yukarı 40 ay) aynı performansta çıkmışsa, *Vatandaş*'ın toplam 100-120 civarında nüshası olması gerekir. Hâlbuki Türkiye kütüphanelerinde (*Türk Dili* yerine çıkan nüsha sayılmazsa) sadece dört sayısı bulunmaktadır.

KÖYLÜLÜK ÜZERİNE HALKÇI/KÖYCÜ BİR DEĞERLENDİRME

Vatandaş'ın yayın hayatının yeni başladığı günlerde, 18 Ağustos 1909'da genç İttihatçılardan Enis Avni (Aka Gündüz) Bey'in bu gazete ve köylülük üzerine dikkat çekici bir makalesi yayımlanmıştır.[27]

"Köylünün Hakkı" başlıklı makalesine Enis Avni Bey, İttihat ve Terakki Cemiyet-i muhteremesi tarafından, çocuklara mahsus *Tenvir-i Efkâr* dergisinin bir kısım hasılatıyla "Vatandaş" isminde, köylülere mahsus haftalık bir gazetenin yayımlanarak ücretsiz dağıtıldığını belirterek başlar. Ona göre gerek doğrudan doğruya Cemiyet'e ve gerekse *Vatandaş* idarehanesine gelen yüzlerce mektup ve teşekkür yazısı, bu girişimin ahali üzerindeki olumlu etkisini göstermektedir. Anadolu'dan Rumeli'ye bu mektupların her satırında yakıcı bir çığlık vardır ve her kelimesinde ateşli bir inilti dolaşmaktadır. Hepsi tek ruh hâlinde esaretten, ihmalden, kahır ve unutulmuşluktan usanmış ve şikâyetçidir.

Enis Avni Bey'e göre "Memalik-i Osmaniye" denince, "millet-i Osmaniye" akla gelince, İstanbul yalnız kendisini, vilayetler yalnız merkezlerini anlarlar. Köylüler ve onların hakkı büyük bir ambarın karanlık köşesinde kalmış çürük bir ceviz değersizliğiyle

27 Enis Avni, "Köylünün Hakkı", *Zaman*, No: 281 (5 Ağustos 1325/18 Ağustos 1909), s. 1.

unutulmuş ve meçhuldür. Yalnız kendini görenlerin gözünde köylüler esir ve mahkûmdur. Buna karşın, Enis Avni köylülerin esir olmayacağının, mahkûm ve unutulmuş kalmayacaklarının altını çizer çünkü (Enis Avni gibiler) buna izin vermeyeceklerdir. "Dört züppenin keyif ve arzusu, bir melek kadar saf, bir kamer kadar bakir ve berrak olan köylünün hakkını mahvedemeyecektir!" diye yemin verir.

Enis Avni Bey'e göre "Köylü demek millet demektir. Köylü demek kuvvet demektir." Osmanlı milleti köylülerden oluşmuştur ve Osmanlı vatanı köylerden ibarettir. Şehirlerin çoğunun da köyden bir farkı yoktur. "Memleketimiz çiftçi, amele memleketidir. Öyle çiftçiler, öyle ameleler ki payitaht ve tevabii ondan ekmek dilenir." "Bir dakikalık bir istifası hepimizi [şehirlileri] aç bırakmaya kâfidir. Neye inkâr edelim ki çalışmayan, uyuyan, tembel ve müstahkır [küçümseyen] şehirlileriz." Bir şehirli düğünü vatana bir çift cılız, sıska çocuk vaat ederken, bir köylü gelini vatana, topraktan altın çıkaran gürbüz aslan yavrucukları vaat eder...

"Peki bir senelik Meşrutiyet devrinde köylüler ne olmuştur?" sorusunu ortaya atan Enis Avni Bey, alınacak cevabın bir sürü saçma söz olacağını baştan temin eder ve kanıt olarak da Maliye Nazırı Cavit Bey'in en evvel köylüleri düşünmesini gösterir. Enis Avni Bey'e göre bir seneden beri Meşrutiyet vardır fakat köylünün hakkı, hürriyeti yerini bulmamıştır. İstibdat ile Meşrutiyet arasındaki büyük farkı, köylüler, evvelkinin zalim icraatları ve ikincinin savsaklanan vaatlerini mukayese ederek bir şeyler anlamak istemektedirler. Ve ikinciye inanmalarının sebebi, yine kendileri gibi olan millet efradının ciddi vaatleri olduğu içindir. Yoksa hükümet, yine evvelki hükümettir: Reji, delikanlılarını kılıçtan geçirir. Zenginler, malını gasp eder. Memur süre süre vergi alır. Mütegallibe, hükümdar kesilir. Sonra hükümet hâlen, rızkını ve işlerini bağlamak için nizamnameler yapar, mekteplerine bakmaz. Canlarının yanması umurunda değildir. Hükümet dört

kuruş tahammüllük vermek için dört ay köylüyle gırtlaklaşır.

Enis Avni Bey, 29 Temmuz 325 tarihiyle Drama'nın Kozlu Köyü ahalisinden gelen bir mektubu aynen aktarır. O biçare köylülerin, o zavallı esirlerin durumları ve yardım istekleri Enis Avni Bey'i ağlatmıştır. Mektubu aktardıktan sonra makalesini şöyle sonlandırır: "Benden onlara yalnız, ebedî ve hakiki bir damla göz yaşı..."

VATANDAŞ'IN İÇERİĞİ

Genel hatları itibariyle değerlendirilecek olursa, *Vatandaş* öncelikle köylü yanlısı ve aydınlanmacı bir yayındır. Akılcılığı, köylülerin uyanmasını, çağdaşlaşmayı, köylünün teknolojik yeniliklerden yararlanmasını, çok çalışmayı (emeği) savunmuştur. Köylülüğün özgürleşmesini, kendisini ezenlere ve sömürenlere direnmesini, kul-köle olmamasını, birlik içinde hareket etmesini, vatandaş ve insan olarak hak sahibi olduğunu ve hakkını savunması gerektiğini vurgulamış ve bu yönde yoğun telkinde bulunmuştur.[28] Köylünün eğitim-öğretimi üzerinde hassasiyetle durmuştur.

Vatandaş'ta, eski rejimin (II. Abdülhamit döneminin) hem genel hem de köylülük özelinde sert bir eleştirisi yapılmış, 1908 Devrimi ve yeni rejim hararetle desteklenmiş ve bunun mimarı olarak da İttihat ve Terakki Cemiyeti ve ikinci sırada da ordu yüceltilmiştir. Cemiyet'in açık propagandası yapılmış, yeni rejimin korunması ve sağlamlaştırılması noktasında hassasiyet gösterilmiştir. Denebilir ki *Vatandaş*, köylüyü "tebaa" veya "kul" olmaktan çıkarıp "vatandaş" hâline getirmek ve bu yurttaşlık bilinciyle de

28 Gazetede görülen bir haber-yorum, bu ilginin sadece köylüye değil, bütün emekçilere veya fakirlere yönelik olduğunu gösterir: Selanik'te kış gelince kömür pahalanmıştır. Üstelik bu kömür kaliteli de değildir. "Zavallı fakirlerin" canı yanmaktadır çünkü zenginler daha yazın kömürlerini almışlardır. Savcı, böyle batakçılık eden kömürcüleri hapse tıkmıştır. Bunlar cezalarını bulacaklardır. Hürriyet zamanında halkı aldatmak kolay değildir. O, eski zamanlarda olabilen bir şeydir. "Kömürcüler", *Vatandaş*, İkinci Sene No: 45 (24 Teşrinisani 1326), s. 2.

Hürriyet'in temellerini sağlamlaştırmak istemiştir. Aynı zamanda ve aynı sonuca çıkacak şekilde, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kitle tabanını genişletmeyi hedeflemiştir. Tersten bakılacak olursa, Vatandaş'ı çıkaranların, karşıdevrim tehlikesinin de köylülükten geleceği veya karşıdevrimin köylülükte taban bulacağı kaygısını taşıdıkları söylenebilir.[29] O nedenle, eski rejimin eleştirisi gazetede fazlasıyla yer bulabilmiştir.

Vatandaş, Osmanlıcı ve yurtsever bir yayındır. Müslüman ve gayrimüslim bütün Osmanlı unsurları arasında kardeşliği, birliği ve vatan sevgisini geliştirmeye büyük önem vermiş, bu yönde yoğun telkinde bulunmuştur. Ayrıca, büyük devletlere karşı antiemperyalist olarak nitelenebilecek bir tavır almıştır.

Köylülere yönelik olarak "Vatandaşlar!" hitabıyla başlayan "Vatandaş Niçin Çıkıyor?" başlıklı çıkış yazısı, bu gazeteyi çıkaranların ülkenin ve köylülüğün durumunu nasıl gördüklerini, gazeteyi çıkarmakla neyi amaçladıklarını, kullanacakları dil ve üslubu, hedef kitlelerini, tutacakları yayın çizgisini, siyasi ve ideolojik pozisyonlarını özlü bir şekilde ortaya koymaktadır. O nedenle öncelikle bu yazının çevriyazısını sunacak, ardından da gazetenin içeriğini eldeki nüshalar nispetinde değerlendireceğiz.

> Vatandaşlar!
> Mini mini gazetemiz sizin için, yalnız iyiliğinize yardım etmek için çıkıyor. Bu sözleri yazanlar, sizi seven, size çok acıyanlardır. Zira biliriz ki size çok fenalık ettiler, sizi pek çok ezdiler, canlarınızı yaktılar.

29 Lev Troçki, 3 Ocak 1909'da yayımlanan "Jön Türkler" başlıklı yazısında, Türkiye'deki "sosyal sorun"a ve köylülüğe işaret eder. Yeni rejimin, aralarında köylülüğün de bulunduğu destekçilerinin beklentilerini karşılamak zorunda olduğunu, aksi takdirde bu desteği kaybedeceğini yazar. Bu, özellikle köylüler açısından geçerlidir. Taşranın hoşnutsuzluğu kaçınılmaz olarak, köylülerden oluşan orduda yansımasını bulacaktır. Leon Trotsky, "The Young Turks", (http://www.marxists. org/archive/trotsky/1909/01/1909-turks. htm). Troçki bu tespitleri 31 Mart Vakası'ndan üç ay kadar önce yapmıştır. 31 Mart, İttihatçılara, köylülüğe daha çok önem vermeleri gerektiğini göstermiş olmalıdır.

Sizin kızgın, yakıcı güneşlerde; dondurucu soğuklarda terleyerek kazandığınız ekmeğin en çoğunu haram yiyici, harami gidişli birtakım hainler elinizden zorla alıyordu. Köylerinize gelen tahsildarlar, yalnız borcunuzu almakla kalmıyorlardı; zaptiyeler, işlerini bitirmekle gitmiyorlardı. Odunla, kırbaçla, hapis ile sizi köle gibi kullanıyor, acımadan dövüyordu. Bulduklarını almıyor, köyü haydutlardan ziyade soyuyorlardı. Haksızlığa engel olmaları lazım gelen hükümet adamları, şikâyetlerinizi dinlemiyorlardı. Arzuhâllerinize bakmıyor, hâlinizden sızlanacak olsanız, kovuyor, tekmeletiyorlardı.

Zavallı temiz yürekli, pak özlü kardeşlerimiz! Gelinlerinizin boynundan altın dizisini koparıp alan, tahammüllük için dişinizden, tırnağınızdan artırdığınız beş on parayı ellerinizden kapan, öküzlerinizi satarak çiftinizi bozan, bakırınızı, tarlalarınızı satan, sattıran, ocaklarınızı söndüren canavar yürekli memurlar, bu aşırdıkları paraları bol bol içkiye, eğlenceye sarf ediyorlardı.

Sizi boğazlanacak koyun gibi kullanıyor, evet! Sizi kuzu gibi itaatli gördükçe, onlar kudurmuş kurtlar gibi davranıyorlardı.

Bu, ciğerleri kanatacak hâlinizi görüp de ses çıkarmak isteyen şehirlileri de ya denizlerde boğuyor, yahut dünya cehennemi olan Trablus, Fizan çöllerine sürüyorlardı. Evlatları analarının kucaklarından, babalarının ellerinden kapıp zindanlarda, cehennem zebanilerinden daha şiddetli işkencelerle, eziyetlerle öldürüyorlardı.

Alçaklar, bununla da kalmıyorlardı. Yıldız Sarayı'nda toplanan haydutbaşılar İslâmları, Hıristiyanları birbirleriyle çarpıştırarak Türkleri, Arnavutları, Kürtleri, Arapları, bu din ve vatan kardeşlerini yekdiğeri üzerine saldır[t]arak evlatlarınızı şehit, gelinlerinizi dul, torunlarınızı öksüz bırakıyorlardı. Bu kanlı, acıklı oyunlar karşısında gözyaşlarımızı bile serbest aksın bırakmıyorlardı. Kollarımızı, dillerimizi bağlamışlar, kalemlerimizi, silahlarımızı kırmışlardı.

Gemiler yapılmak için, askerlerin rubaları, yiyecekleri, cephaneleri için verilen paraları; zelzelelerden, yangınlardan canı yananlarla, aç ve çıplaklar için toplanan ianeleri konaklarında cariyelere, çalgılara, işretlere, zinalara sarf ediyorlardı. Herkesten aldıkları rüşvetler, milyonlar hep bu vatan hainlerinin, millet düşmanlarının eğlencelerine gidiyordu. Biçare evlatlarınız, kahraman askerlerimizin çoğu, düşman kurşunundan ziyade, dağ başlarında açlıktan, yoksulluktan; topraklar, kumlar üstünde çıplaklıktan, yorgunluktan ölüyorlardı.

Yabancı devletler bizdeki bu yolsuzlukları, zayıflığı anladılar. Her karış toprağı büyükbabalarımızın şehit kanıyla yoğrulmuş mukaddes vatanımızı parçalamak, aralarında üleşmek için birleştiler. Büyük büyük birçok memleketlerimizi, bereketli topraklarımızı aldılar.

Biz vermemek için düşmanla aslanca dövüştük. Eyvah ki kanlarımız boş yere akıtılmış oldu. O hainler bu yüzden daha ziyade çalmak için yol buldular. Bir şey kazanmış olmadık; zira kazandıklarımızı geriye verdirdiler.

Hıristiyan köylülerimizi aldattılar. Kendi memleketlerini kendi elleriyle düşmana vermek için uğraştırmaya başladılar. Vatandaşlar birbirine girişti. Her taraftan kanlar dökülmeye, ocaklar sönmeye başladı. Kimse tarlasına çıkamaz, işine gidemez oldu. Yabancı devletler hükümetimize karıştı. Yaptıklarının çoğu zararımıza oluyordu. Nihayet, Allah korusun, milyonlarca şehit kanı pahasına olan bütün Rumeli elden gidiyordu. (En son Bosna Hersek de onların yolsuzlukları yüzünden gitti.)

İşte bu sırada "İttihat ve Terakki" Cemiyeti ortaya atıldı. Vatanını seven, vatandaşlarına acıyan bu Osmanlı evlatları çoktan beri bu fenalıkları görüyor, yürekleri yana yana memleketi kurtarmak için çareler arıyordu. Cemiyet, namuslu ve ar oğlu ar ordumuzla birlik idi. Ya ölmek, ya vatanı kurtarmak zamanı gelmişti. Allah'a sığınarak, eski zalim hükümetten memleketi kurtardılar. Vatanı bu hainlerden temizlemek için uğraştılar, hâlâ da uğraşıyorlar. Gördükleri işe dünya şaştı, Avrupalıların bile parmakları ağızlarında kaldı.

Bununla beraber, bazı vatandaşlarımızı bizden soğutmak, aramıza ayrılık sokmakla uğraşanlar hâlâ vardır. Onları elbirliğiyle elbette terbiye edeceğiz. Bu toprakta yaşayanlar bilmelidirler ki Arap, Türk, Arnavut, Rum, Bulgar, Ulah, Ermeni, Kürt, Laz, Çerkez hepimiz bir vatan yoldaşıyız. Atalarımız hep birlikte bu toprakta doğdular, bu toprakta öldüler. Biz de bu toprakta yaşayacak, bu toprakta öleceğiz. Ve bu mukaddes topraklara kirli düşman ayaklarının basmamasına bütün vatandaşlar hep birlikte, son nefesimize kadar çalışacağız.

Gazeteniz, size yavaş yavaş hükümet, millet, vatan, vergi, meşrutiyet, vatandaşlık ne demek olduğunu daha iyi öğretecek; daha kolay kazanmak, daha rahat yaşamak yollarını gösterecek; hakkınızı korumak için neler yapmak lazım geldiğini anlatacak, sözün kısası, yalnız sizin iyiliğiniz için düşünecek, sizin için yazacak, size akıl yoldaşı olacaktır. Yalnız vatanını seven imamlara, hocalara, okumak bilen bütün öz Os-

manlılara yalvarırız ki gazetenizi size okusunlar ve anlatsınlar. Bu küçük zahmete vatandaşlık için katlanmaktan elbette çekinmezler. Çünkü bu, hem sevap hem de borçtur.[30]

Milletin Efendisi

Köylüler için çıkarılan *Vatandaş* köylüye büyük değer verir ve hatta yer yer onu idealize eder. Şehirliyi ise hor görür. *Vatandaş* yazarlarının söyleminden şu sonuç çıkmaktadır: Köylü, milletin efendisidir veya efendisi olmalıdır.

Vatandaş'a göre köylü ne kadar rahat yaşar, ne kadar zengin olursa millet de o kadar rahat yaşar ve öylece zengin olur. Çünkü üç beş şehir halkıyla iş bitmez; asıl milleti oluşturan köylülerdir. Köylü, aynı şehirli gibi insan olduğunu bilmelidir.[31] Köylüye hizmet etmek millete hizmet etmek demektir.[32] Şehirliler kendilerini Allah'ın en akıllı ve en kurnaz kulları zannetmekte, kendilerini çok büyük görmektedirler. Şehirli beyler ve kurnaz ağalar köylüyü aldatırlar. Hâlbuki köylü ekmese şehirli aç kalacaktır. Köylü özgürdür, kimsenin kulu, kölesi değildir. Birlik hâlinde hareket edip çıkarını kollarsa, o büyük beyler köylünün de insan olduğunu öğrenir. Köylü özgürleşip kendi malının sahibi olduğunda, beyler köylüye yalvarmaya başlayacaktır. "Şehirliler hizmetçi, köylüler efendi olmalıdır." Köylü, ekmeği verendir. Çalışmalı, beylerin kölesi olmaktan kurtulmalı, insan olduğunu herkese göstermelidir.[33] Köylü, milletin gövdesi, yüreğidir. Vatana, millete ekmek veren, onu zengin eden, çocuklarını vatan için şehit verendir. Memleketin anası, babasıdır.[34]

30 "Vatandaş Niçin Çıkıyor?", *Vatandaş*, Birinci Sene No: 1, s. 1-3.

31 A. İsmet, "Köylü Kardeşlerim", *Vatandaş*, İkinci Sene No: 41 (10 Temmuz 1326), s. 4.

32 "Nasıl Gelmişiz Neler Yapmışız", *Vatandaş*, İkinci Sene No: 42 (29 Teşrinievvel 1326), s. 3.

33 A. İsmet, "Serbest Olalım", *Vatandaş*, İkinci Sene No: 45 (24 Teşrinisani 1326), s. 1.

34 Tahsin, "Köylülere", *Vatandaş*, İkinci Sene No: 45 (24 Teşrinisani 1326), s. 2.

Köylünün Özgürleşmesi

Vatandaş, köylünün eski rejimde insafsızca ezildiğini, soyulduğunu, sömürüldüğünü, zulüm gördüğünü tespit eder. O dönemde köylü yarınından, malından, canından, namusundan emin değildir. Esir ve sefildir. Köylüyü ezen, sömüren, soyan ve ona büyük zulümler edenler, eski rejimin hâkim sınıfları, seçkinleri, hükümetleri ve memurlarıdır: Padişah II. Abdülhamit, onun Yıldız Sarayı'na topladığı kafadarları, hükümet, hükümet adamları, paşalar, ağalar, beyler, muhtarlar, imamlar, tahsildarlar ve jandarmalar... *Vatandaş* yazarlarınca bunlar "haram yiyici, haydutbaşı, alçak, hain, batakçı, canavar yürekli, yırtıcı, zalim, baykuş, Allah'tan korkmaz, hilekâr, hırsız, dinsiz, mürtet, vatan haini, millet düşmanı" şeklinde nitelenmişlerdir.

Vatandaş, köylünün özgürleşmesini, ezenlere ve sömürenlere direnmesini savunur. O nedenle gazetede köylülüğün durumuna ilişkin tespitlerle II. Abdülhamit rejiminin sert eleştirisi iç içe geçmiştir. *Vatandaş*'a göre, 1908 Devrimi bu zulmü bitirmiş, köylünün özgürleşmesini getirmiş ve getirmektedir. Artık herkes "bu toprağın yoldaşı", yani "vatandaş" olmuştur. "Millet Meclisi" açılmıştır. Bu iyilik, köylüyü ezen ve öldüren istibdadı yıkmaya, onun kanlı tacını, tahtını parçalayıp devirmeye karar veren İttihat ve Terakki Cemiyeti sayesinde gerçekleşmiştir. Vatanını seven ve köylüye güvenen İttihat ve Terakki Cemiyeti, köylünün kurtarıcısı ve destekçisidir. Köylü yakında belini doğrultacak, gelişecek, mutlu olacaktır. Gözünü açmalı, kendisinin de şehirliler gibi insan olduğunu anlamalı, kimseye kölelik etmemelidir. Köylünün Hürriyet Devrimi'nden sonraki durumu İstibdat dönemiyle kıyaslanamayacak da olsa, köylünün bugünkü duruma rıza göstermeyip daha fazlasını istemeye hakkı vardır.[35]

35 Son iki paragraf için bk. "Vatandaş Niçin Çıkıyor?", *Vatandaş*, Birinci Sene No: 1, s. 1-3; "Şanlı Bayrağımız", *Vatandaş*, Birinci Sene No: 1, s. 3-4; Serez Mutasarrıfı Hüseyin Kâzım, "Vatandaş", *Vatandaş*, İkinci Sene No: 41 (10 Temmuz

Vatandaş'ta köylünün durumunun eleştirisi, daha çok eski rejim dönemiyle sınırlı kalmıştır. Dolayısıyla *Vatandaş*'ın bu noktadaki tavrı, Enis Avni Bey'in yukarıda aktarılan –ve Parvus Efendi'nin birkaç yıl sonraki yazılarını andıran– eleştirel duruşundan farklılık gösterir.

Pratik Bilgi ve Eğitim

Köylünün sadece dünya görüşü itibariyle değil, yaşam ve üretim tarzıyla da çağdaşlaşmasını, teknolojik yeniliklerden yararlanmasını, üretimi geliştirmesini savunan *Vatandaş*, pratik ve teknik yayımlarda bulunmuştur. Mesela kolera salgınına karşı koruyucu tedbirler[36]; toprağın nasıl ve hangi tür sabanla sürülüp hazırlanacağı, gerekli araçların ucuza nereden temin edileceği;[37] köy düğünlerinin gereksiz/fazla masrafla yapılması, bu düğünlerde içki içilip silah atılması gibi alışkanlıkların zararları;[38] tarlaya tohum ekmenin doğru zamanlaması ve verimli çalışabilmek için sabanda hangi uzunlukta boyunduruk kullanılması gerektiği[39] gibi konularda köylüye pratik bilgiler verilmiş, tavsiyelerde bulunulmuştur.

1326), s. 2-3; Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi, "Türklerde Kardeşlik Duygusu", *Vatandaş*, İkinci Sene No: 41 (10 Temmuz 1326), s. 3; Kâzım Nami, "Askerliği Seviniz", *Vatandaş*, İkinci Sene No: 41 (10 Temmuz 1326), s. 3; "10 Temmuz", *Vatandaş*, İkinci Sene No: 41 (10 Temmuz 1326), s. 4; A. İsmet, "Köylü Kardeşlerim", *Vatandaş*, İkinci Sene No: 41 (10 Temmuz 1326), s. 4; "Şimendifer Yolları", *Vatandaş*, İkinci Sene No: 42 (29 Teşrinievvel), s. 3; "Neler Var, Neler Yok!", *Vatandaş*, İkinci Sene No: 42 (29 Teşrinievvel), s. 4; Tahsin, "Köylülere", *Vatandaş*, İkinci Sene No: 45 (24 Teşrinisani 1326), s. 2; Rasim Haşmet, (başlıksız), *Vatandaş*, İkinci Sene No: 45 (24 Teşrinisani 1326), s. 2-3.

36 "Hastalık", *Vatandaş*, İkinci Sene No: 42 (29 Teşrinievvel 1326), s. 3.

37 Elif., "Topraklarımızı Güzel İşleyelim", *Vatandaş*, İkinci Sene No: 42 (29 Teşrinievvel 1326), s. 4.

38 "Köy Düğünü", *Vatandaş*, İkinci Sene No: 45 (24 Teşrinisani 1326), s. 3. Bu yazı, *Vatandaş*'tan aktarılarak *Köylü* gazetesi tarafından da yayımlanmıştır. Bk. "Köylü Düğünü", *Köylü*, Üçüncü Sene No: 702 (14 Kânunuevvel 1326), s. 2.

39 Elif., "Ekincilik", *Vatandaş*, İkinci Sene No: 45 (24 Teşrinisani 1326), s. 4. Yazar burada, geçende tohumları ilaçlama yolunu anlattığını ifade eder. Sözünü ettiği yazı görülememiştir.

Vatandaş'ın, üzerinde büyük hassasiyetle durduğu konu, köylünün eğitim-öğretimi, köy okulları ve köy öğretmenleridir. Köylerde okullar açılması, bu okullarda imamların değil öğretmenlerin ders vermesi, köylülerin çocuklarını okula göndermesi gerektiği sürekli vurgulanmıştır.[40]

Gazetedeki yazılarda, geçmişte çok parlak devirler geçiren İslâm âleminin ve Türklerin bugünkü düşkün durumuna ve cahilliğine, Avrupa'nın gelişmişliğine dikkat çekilmiş, dalınmış olunan uykudan uyanma, çok çalışma, birlik olma, ilerleme, gelişme, eskiden sahip olunan iyi özellikleri yeniden edinme ve böylece eskisi gibi parlak bir gelecek kurma temennisi dillendirilmiştir.[41] Eğitim-öğretimden başka ilerlemek için yapılması gereken, "fikri serbest bırakmayan murdar engelleri parçaladıktan sonra yorulmayarak çalışmak"tır. İnsan, aklıyla her şeyi değiştirebilir. İnsan hep çalışmalıdır.[42]

Bir yandan Avrupa'nın gelişmişliğinin örnek gösterilmesi, diğer yandan "kardeşlik" gibi "bize ait" eski yüksek değerleri ve iyi özellikleri yeniden canlandırma düşüncesi,[43] o iyi bilindik ve

40 Bir Köylü, "Köylü Kardeşlerimizden Bir Mektup - Vatandaş Gazetesine", *Vatandaş*, İkinci Sene No: 42 (29 Teşrinievvel 1326), s. 1; A. İsmet, "Köylerde Mektepler", *Vatandaş*, İkinci Sene No: 42 (29 Teşrinievvel 1326), s. 1; Müderris Yusuf Ziyaeddin, "Çocuklarımızı Mektebe Verelim", *Vatandaş*, İkinci Sene No: 45 (24 Teşrinisani 1326), s. 1; Tahsin, "Köylülere", *Vatandaş*, İkinci Sene No: 45 (24 Teşrinisani 1326), s. 2; Necip Necati, "Köy Hocaları - Muallimler", *Vatandaş*, İkinci Sene No: 45 (24 Teşrinisani 1326), s. 3; "Köy Düğünü", *Vatandaş*, İkinci Sene No: 45 (24 Teşrinisani 1326), s. 3.

41 Âyandan Manastırlı İsmail Hakkı, "Kuran-ı Kerim'den Büyük Mürşit Olamaz", *Vatandaş*, İkinci Sene No: 41 (10 Temmuz 1326), s. 1-2; Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi, "Türklerde Kardeşlik Duygusu", *Vatandaş*, İkinci Sene No: 41 (10 Temmuz 1326), s. 3; Müderris Yusuf Ziyaeddin, "Çocuklarımızı Mektebe Verelim", *Vatandaş*, İkinci Sene No: 45 (24 Teşrinisani 1326), s. 1.

42 M.N., "İlerlemek İçin Ne Lazımdır?", *Vatandaş*, İkinci Sene No: 42 (29 Teşrinievvel 1326), s. 3.

43 Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi, "Türklerde Kardeşlik Duygusu", *Vatandaş*, İkinci Sene No: 41 (10 Temmuz 1326), s. 3.

sadece Türkiye'ye özgü olmayıp, Batılı olmayan ülkelerde sıkça gözlemlenen "uygarlık-kültür ikilemi"ni yansıtmaktadır.

Vatandaş, köylüye yurttaşlık görevlerini öğretmeye çalışmıştır: Vergi vermenin (köylünün yararına olduğu gerekçesiyle) gerekliliği, askerliği sevmek, donanmaya yardım gibi konularda telkinlerde bulunmuştur.[44]

Osmanlı Vatanseverliği ve Antiemperyalizm

Vatandaş, Osmanlıcı ve yurtsever bir yayındır. Müslüman ve gayrimüslim bütün Osmanlı unsurları arasında kardeşliği, birliği ve ayrıca vatan sevgisini geliştirmeye büyük önem vermiş, bu yönde yoğun telkinde bulunmuştur.[45] Bu minvaldeki ilginç örneklerden biri, Yunanistan'ın Osmanlı Rumlarını kışkırtmasına karşılık Müslüman köylülere, Rum vatandaşlarla iyi geçinme uyarısında bulunulmasıdır. *Vatandaş*'a göre böylece bir vatanın evladı olduğumuzu anlamayanlar da anlayacaklardır.[46]

Bilindiği üzere, II. Meşrutiyet döneminde halkçılık ve köycülük esas itibariyle Türk milliyetçiliğiyle el ele gitmiştir. Hâlbuki *Vatandaş*, milliyetçi (Türkçü) olmayan bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır ve bu açıdan dikkat çekicidir.

Vatandaş'ta büyük devletlere karşı "antiemperyalist" denebilecek bir tavır sergilenmiştir. *Vatandaş*'a göre, İstibdat rejiminin za-

44 "Vatandaş Niçin Çıkıyor?", *Vatandaş*, Birinci Sene No: 1, s. 1-3; Kâzım Nami, "Askerliği Seviniz", *Vatandaş*, İkinci Sene No: 41 (10 Temmuz 1326), s. 3; Fraşerli Ayın. Hikmet, "Musahabe 1 Köylü Kardeşlerime", *Vatandaş*, İkinci Sene No: 42 (29 Teşrinievvel 1326), s. 2; "Kurban Bayramı", *Vatandaş*, İkinci Sene No: 45 (24 Teşrinisani 1326), s. 2.

45 "Vatandaş Niçin Çıkıyor?", *Vatandaş*, Birinci Sene No: 1, s. 1-3; "Şanlı Bayrağımız", *Vatandaş*, Birinci Sene No: 1, s. 3-4; "Köylü Şarkısı", *Vatandaş*, Birinci Sene No: 1, s. 4; Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi, "Türklerde Kardeşlik Duygusu", *Vatandaş*, İkinci Sene No: 41 (10 Temmuz 1326), s. 3; Kâzım Nami, "Askerliği Seviniz", *Vatandaş*, İkinci Sene No: 41 (10 Temmuz 1326), s. 3; "Kurban Bayramı", *Vatandaş*, İkinci Sene No: 45 (24 Teşrinisani 1326), s. 2.

46 *Vatandaş*, Birinci Sene No: 1, s. 4.

aflarını gören yabancı devletler mukaddes vatanımızı parçalamak, aralarında paylaşmak için birleşmiş ve bu yolda ilerlemişlerdir. Hıristiyan köylülerimizi aldatmış, kendi memleketlerini kendi elleriyle düşmana vermeleri için onları uğraştırmaya başlamışlardır. Vatandaşlar birbirine girmiş, kan dökülmüştür. Yabancı devletler hükümetimize karışmış, çoğu kez zararımıza çalışmışlardır.[47] Bize "ölü adam" diyen Frenkler, milleti soymaya dalan II. Abdülhamit rejimi uyurken, memleketimizi elimizden almaya karar vermişlerdir.[48] 1908 Devrimi sayesinde nail olunan hürriyet ve istiklal nimetinin hakkı çalışılarak verilmelidir.[49] Osmanlı Devleti, II. Abdülhamit döneminin aksine, artık büyük devletlere karşı başı dik bir duruş sergilemeye başlamıştır.[50]

Köylüye Doğru

Hedef kitle olarak köylüyü belirleyen *Vatandaş*, bu hedefine ulaşmak için köylünün anlayabileceği düzeyde gayet sade bir dil kullanmıştır.[51] Yazılar hemen tamamen söyleşi tarzındadır ve doğrudan doğruya köylüye hitaben kaleme alınmıştır. Köylülüğün büyük oranda okuma yazma bilmediği dikkate alınarak okuma yazma bilenlerin bilmeyenlere okuması, okuma bilmeyen köylünün gazeteyi bilenlere okutması ricalarında bulunulmuştur.[52]

Köylüyle iletişim kurabilmek için dinî enstrümanlar (ayet, hadis veya dinsel atıf) kullanılmaktan[53] başka, samimi bir üslubun

47 "Vatandaş Niçin Çıkıyor?", *Vatandaş*, Birinci Sene No: 1, s. 1-3.

48 Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi, "Türklerde Kardeşlik Duygusu", *Vatandaş*, İkinci Sene No: 41 (10 Temmuz 1326), s. 3.

49 Âyandan Manastırlı İsmail Hakkı, "Kuran-ı Kerim'den Büyük Mürşit Olamaz", *Vatandaş*, İkinci Sene No: 41 (10 Temmuz 1326), s. 1-2.

50 "Neler Var, Neler Yok!", *Vatandaş*, İkinci Sene No: 42 (29 Teşrinievvel 1326), s. 4.

51 Bunun tek istisnası, Meclis-i Âyan üyesi Manastırlı İsmail Hakkı Efendi'nin makalesidir. Bk. Âyandan Manastırlı İsmail Hakkı, "Kuran-ı Kerim'den Büyük Mürşit Olamaz", *Vatandaş*, İkinci Sene No: 41 (10 Temmuz 1326), s. 1-2.

52 Künyedeki uyarılar yanında, çıkış yazısına bk.

53 Örneğin bk. Âyandan Manastırlı İsmail Hakkı, "Kuran-ı Kerim'den Büyük

benimsendiği görülmektedir. Bu samimiyetin boyutlarından biri, gazete idarecilerinin (erkekler tarafından çıkarılan kadın dergilerinde görüldüğü gibi) kimliklerini ("şehirli" olduklarını) gizlememesidir. İkinci olarak *Vatandaş* hem şehirlilerin köylüler için çıkardığı bir gazete olarak kendine (şehirlilere) yönelik özeleştirilerde bulunmuş hem de sıkça medhüsena ettiği köylüleri yer yer eleştirmekten çekinmemiştir.[54] Bu sınırlı eleştiriye rağmen, gazetede köylünün kısmen idealize edildiği ve sıkça pohpohlandığı görülmektedir. Bunların yanında, bir köylünün, *Vatandaş* yazarlarının köyleri iyi bilmediği ve hükümetin köylüyü unuttuğu şeklindeki eleştirilerini içeren mektubuna gazetede yer verilmiştir.[55]

II. Meşrutiyet yıllarında "halka doğru" gitmenin somut örnekleri görülmüştür.[56] *Vatandaş* bu bağlamda iki açıdan dikkat

Mürşit Olamaz", *Vatandaş*, İkinci Sene No: 41 (10 Temmuz 1326), s. 1-2; Serez Mutasarrıfı Hüseyin Kâzım, "Vatandaş", *Vatandaş*, İkinci Sene No: 41 (10 Temmuz 1326), s. 2-3; Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi, "Türklerde Kardeşlik Duygusu", *Vatandaş*, İkinci Sene No: 41 (10 Temmuz 1326), s. 3; "Hastalık", *Vatandaş*, İkinci Sene No: 42 (29 Teşrinievvel 1326), s. 3; Rasim Haşmet, (başlıksız), *Vatandaş*, İkinci Sene No: 45 (24 Teşrinisani 1326), s. 2-3.

54 Bu eleştirel söylemin en belirgin örneğini, o dönemde Serez mutasarrıfı olan Hüseyin Kâzım Kadri Bey verir. Ona göre, perişanlığında ve sefaletinde köylünün kendisinin de suçu vardır. Köylünün bir kabahati olmuş ise bu, şimdiye kadar köylüyü ezen, kendisinin yaşaması için köylüyü öldüren, köylünün fakirliğiyle servet edinen, köylünün aczi ve zaafıyla kuvvetlenen adamları görmemesi ve yakayı onlardan kurtaracak kadar azim ve fikir sahibi olmamasıdır. Köylünün taptığı Allah'ın dini bu hainlere lanet eder ama köylü bu gerçeklerden habersizdir. Kendisinin de yaşamak ve mutlu olmak için büyük bir hakkı bulunduğunu bilmemektedir. Bu nedenle de her fenalığa tahammül etmiştir. Bk. Serez Mutasarrıfı Hüseyin Kâzım, "Vatandaş", *Vatandaş*, İkinci Sene No: 41 (10 Temmuz 1326), s. 2-3.

55 Bir Köylü, "Köylü Kardeşlerimizden Bir Mektup - Vatandaş Gazetesine", *Vatandaş*, İkinci Sene No: 42 (29 Teşrinievvel 1326), s. 1.

56 Konuyla ilgili olarak bk. İ. Arda Odabaşı, "İlk Türk 'Halka Doğru Gitme' Eylemi ve İlk 'Halka Doğru Gidenler'", *Teori*, Sayı: 204 (Ocak 2007), s. 40-55; İ. Arda Odabaşı, "Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti ve Mecmuası", *Müteferrika*, Sayı: 38 (Güz 2010), s. 105-117.

çeker: Öncelikle, köylüye ulaşma gayesiyle çıkarılan gazetenin bizatihi kendisi (köylerde bedava dağıtılması) başlı başına bir "halka doğru" faaliyeti olarak değerlendirilebilir. İkinci olarak bu gazetenin bazı yazarları, kendilerinin verdikleri bilgiye göre köylere gitmektedirler. Mesela Rasim Haşmet Bey ve "mektep görmüş bir çiftçi" olduğunu ifade eden "Elif." imzalı yazar, köylere gittiklerini dile getirmekte ve orada gördüklerini, yaşadıklarını anlatmaktadırlar.[57] Tanıdığı köylülerden söz eden Necip Necati Bey de okurda köyleri ziyaret ettiği izlenimi uyandırmaktadır.[58]

SONUÇ

Tanin gazetesi yazarı Ahmet Şerif Bey'in ünlü Anadolu gezileri, ilk "halka doğru" pratiklerinden sayılabilir.[59] Ahmet Şerif Bey'in bu uzun geziye 1909'da başladığı, Tanin'de ilk tefrikaların (*Vatandaş*'ın yayın hayatına girdiği) Temmuz 1909'da yayımlandığı, bu gezinin İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından teşvik edildiği, Cemiyet'in nizamnamelerinde yer alan ilgili (kulüpler/köylülüğe ilişkin) maddeler hatırlandığında, Selanik Üçüncü Kulübü'nün çıkardığı *Vatandaş*'ın bir "tesadüf" veya "bireysel/yerel inisiyatif" olduğunu düşünmek güçleşmektedir. Üstelik 1909'da halkçı/sosyalist düşüncenin Selanik ve çevresinde revaçta olduğunu da kaydetmek gerekir.[60]

Ama herhâlde daha belirleyici olan, 31 Mart Vakası deneyimidir. Daha yukarıda da belirtildiği gibi, 31 Mart, İttihatçılara, köylülüğe daha çok önem vermeleri gerektiğini göstermiş olmalıdır. *Vatandaş*, 31 Mart'tan (Nisan 1909) sadece iki ay kadar

57 Rasim Haşmet, (başlıksız), *Vatandaş*, İkinci Sene No: 45 (24 Teşrinisani 1326), s. 2-3; Elif., "Ekincilik", *Vatandaş*, İkinci Sene No: 45 (24 Teşrinisani 1326), s. 4.

58 Necip Necati, "Köy Hocaları - Muallimler", *Vatandaş*, İkinci Sene No: 45 (24 Teşrinisani 1326), s. 3.

59 İ. Arda Odabaşı, "İlk Türk 'Halka Doğru Gitme' Eylemi ve İlk 'Halka Doğru Gidenler'", s. 42.

60 İ. Arda Odabaşı, *Osmanlı'da Sosyalizm Türkçülük ve İttihatçılık-Rasim Haşmet Bey*, 2. Basım, İstanbul: Kaynak Yayınları, Mayıs 2012, s. 15-45.

sonra, "karşıdevrim" girişiminin anısı henüz gayet taze iken yayın hayatına sokulmuştur. *Vatandaş*'ın sosyalist yazarı Rasim Haşmet Bey, daha o günlerde 31 Mart'ı "sınıfsal bir çatışma" olarak açıklama eğilimindedir.[61]

Gerçekten de İTC'nin 31 Mart Vakası'ndan sonra köylülüğe yöneldiğinin göstergeleri bunlarla sınırlı değildir. İstanbul'da İTC Süleymaniye Kulübü'nün 1909-1910'da çıkardığı *Işık* bir diğer önemli örnektir. *Işık*, *Vatandaş* gibi gazete değil, bir risaledir ama bir İTC kulübü tarafından çıkarılmasıyla, 1909 yılının sonlarında yayın hayatına girmesiyle, hedef kitlesinin köylülük olmasıyla, Anadolu köylerine parasız dağıtılmasıyla, gayet sade dili ve yayın çizgisiyle *Vatandaş*'ı fazlasıyla andırmaktadır. 1909 yılının Aralık ayında yayın hayatına giren[62] *Işık*'ın çıkış yazısı, "Sevgili Köylü Kardeşlerimize" başlığını taşımaktadır.[63]

Rasim Haşmet gibi ilk Türk sosyalistlerinin de yazdığı İttihatçı *Vatandaş* gazetesi, sadece Türk halkçılığının ve köycü söylemin ilk, "erken" (milliyetçi olmayan) ve tipik örneklerinden biri olmak bakımından değil, aynı zamanda, İttihatçıların (uygulamada ne kadar başarılı oldukları tartışmalı olmakla birlikte[64]) yeni rejimi ayakta nasıl tutacaklarını kavramış olmalarını göstermesi bakımından da önemlidir.

61 Rasim Haşmet, "Mutlakıyet-i İdare ve İmtiyâzât-ı Sunûf", *Bahçe*, Birinci Sene İkinci Cilt No: 39 (5 Mayıs 1325), s. 193. Ayrıca bk. İ. Arda Odabaşı, *Osmanlı'da Sosyalizm Türkçülük ve İttihatçılık-Rasim Haşmet Bey*, s. 199-200, 253.

62 Türkiye kütüphanelerinde ilk üç sayısı bulunan bu yayının üzerinde gün ve ay belirtilmemiştir. İlk sayıda "1325", son iki sayıda ise "1326" yılı görülmektedir. *Tanin* gazetesindeki bir duyuru sayesinde ilk sayısının Aralık 1909'da yayımlandığı anlaşılmaktadır. Bk. "Işık", *Tanin*, İkinci Sene No: 464 (4 Kânunuevvel 1325/17 Kânunuevvel 1909), s. 2-3. İkinci sayısı ise 1910 yılının Nisan ayında çıkmıştır. Bk. "Işık", *Tanin*, İkinci Sene No: 591 (12 Nisan 1326/25 Nisan 1910), s. 3-4.

63 "Sevgili Köylü Kardeşlerimize", *Işık*, No: 1 (1325), s. 2-4.

64 Bu konuda bk. Feroz Ahmad, "Genç Türklerin Tarım Politikası", *İttihatçılıktan Kemalizme*, Fatmagül Berktay (çev.), İstanbul: Kaynak Yayınları, Mart 1996, s. 61-83.

İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ SÜLEYMANİYE KULÜBÜ'NÜN ANADOLU KÖYLÜSÜ İÇİN ÇIKARDIĞI BİR YAYIN: *IŞIK*

1908 Devrimi'yle açılan II. Meşrutiyet dönemi, Türkiye'de basın-yayın hayatında bir dönüm noktası olmuş, Hürriyetin İlanı'yla birlikte matbuat dünyasında köklü dönüşümler yaşanmıştır.[1] Otuz yıl kadar süren sansür rejiminin 25 Temmuz 1908'de fiilen kalkmasıyla, "basın patlaması" olarak nitelenebilecek bir kitle iletişim ortamı doğmuştur.[2]

Matbuat dünyasındaki bu sıradışı dinamizm yanında, II. Meşrutiyet döneminde fikir hayatında da belirgin bir canlanma görü-

1 Zafer Toprak, *Türkiye'de Popülizm 1908-1923*, 1. Basım, İstanbul: Doğan Kitap, Kasım 2013, s. 85.

2 Genel bilgi için bk. Ahmed Emin, *The Development Of Modern Turkey As Measured By Its Press*, New York: Faculty of Political Science Columbia University, 1914, s. 86-140; Orhan Koloğlu, *1908 Basın Patlaması*, İstanbul: BAS-HAŞ, Şubat 2005.

lür. Osmanlıcılık, Batıcılık, İslâmcılık, liberalizm, milliyetçilik, sosyalizm, pozitivizm, materyalizm, evrimcilik, solidarizm, halkçılık (Narodnizm), köycülük gibi değişik fikirler ve fikir akımları, bu çeşitlenen ve zenginleşen "kitle iletişim" ortamında kitlelere ulaşmak için kendi araçlarına sahip olabilmişlerdir.

İTC KULÜPLERİ VE SÜLEYMANİYE KULÜBÜ

1908 Jön Türk Devrimi'nin hemen ardından, Büyük Fransız Devrimi'nde önemli rolleri bulunan Jakobenlerden (Jakobenler Kulübü'nden) ilham alınarak ülkenin her köşesinde ve kısa bir zaman içerisinde İttihat ve Terakki (İTC) kulüpleri açılmıştır. Bu kulüpler her sınıftan halkın toplantı yeri, siyasi ve toplumsal bir terbiye mahalli olmuşlardır.[3]

II. Meşrutiyet'te canlanan toplumsal yaşam içinde kulüplerin ve özellikle de İttihat ve Terakki kulüplerinin önemli bir yeri vardır. İTC kulüpleri diğer pek çok etkinliğin yanı sıra, köylülere yönelik faaliyetlerde de bulunmuşlardır. Nitekim İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1909-1910-1911 nizamnamelerinde, kulüplerin fırsat düştükçe köylülerin Meşrutiyet'e (yeni rejime) muhabbetini ve istibdada (eski rejime) nefretini çekecek surette telkinlerde ve uyarılarda bulunmaya gayret edecek ve hatta vatanın selametiyle ilgili olan bu husus için ara sıra köylere heyetler göndereceklerı bir "görev" olarak belirlenmiştir.[4]

II. Meşrutiyet yıllarında köylerde kulüpler kurulması dahi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin gündemindedir. Örneğin İTC kulüplerinin düzenlediği gece derslerinin ve İTC Selanik Dördüncü Kulübü'nün köylülere yönelik bir bildirisinin Rusça *Stam-*

3 Celâl Bayar, *Ben de Yazdım-Millî Mücadele'ye Gidiş 1*, 2. Basım, İstanbul: Baha Matbaası, 1967, s. 140.

4 *Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Nizamnamesi*, Selanik: Rumeli Matbaası, 1326, s. 17-18; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 1 İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918*, 1. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 1998, s. 105, 125.

bulskie Novosti gazetesinde Mayıs-Haziran 1910'da konu edildiği yazılarda, köylüler için yakında tarım üzerine kurslar, köylerde kulüpler ve gece dersleri açılacağı bildirilmiştir.[5]

Swenson'a göre İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1910'da İstanbul'da 26 kulübü bulunmaktadır.[6] Cemiyet'in İstanbul'da en faal olduğu gözlenen kulüplerinden biri, Süleymaniye Kulübü'dür. Örneğin 1909 yılının özellikle Eylül ayından itibaren yoğunlaşan Cemiyet kulüplerinin gece dersleri düzenleme faaliyetinde en dikkat çekici örneklerden birini bu kulüp vermiştir.[7] Tanınmış İttihatçılardan ve İTC Selanik Birinci Kulübü başkanı Kâzım Nami Duru'nun hatıralarında verdiği bilgiye göre ünlü İttihatçılardan ve Dünya Savaşı yıllarının iaşe nazırı Kara Kemal Bey, Süleymaniye Kulübü'nün başkanlığını yapmıştır.[8] Süleymaniye Kulübü ayrıca köylülüğe yönelik yayın faaliyetine girişmiş nadir kulüplerden biridir.[9] 1909 yılının sonunda köylülere yönelik ola-

5 Mehmet Perinçek-İ. Arda Odabaşı, *Stambulskie Novosti'de Jön Türk Devrimi-Türkiye'de Çıkan İlk Rusça Gazete*, 1. Basım, İstanbul: Kaynak Yayınları, Eylül 2013, s. 341-343.

6 Victor R. Swenson, *The Young Turk Revolution, A Study of the First Phase of Second Turkish Constitutional Regime from June 1908 to May 1909*, Baltimore, Maryland, 1968'den akt. Mehmet Kabasakal, *Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi 1908-1960*, 1. Basım, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1991, s. 65.

7 Kulüp, Eylül 1909'da biri sıradan halka (avama), diğeri daha donanımlı kimselere (havasa) mahsus olmak üzere iki tür gece dersi açmıştır. Gece derslerinin programları için bk. "Şayan-ı Takdir Bir Teşebbüs-i Maarifperverane: Gece Dersleri", *Tanin*, 2. Sene No: 381 (10 Eylül 1325/23 Eylül 1909), s. 1-2.

8 Kâzım Nami Duru, *İttihat ve Terakki Hatıralarım*, İstanbul: Sucuoğlu Matbaası, 1957, s. 76. Ancak, Duru tam tarih belirtmez. Dolayısıyla Kara Kemal Bey'in, bu makalenin kapsamına giren 1909-1910 yıllarında Süleymaniye Kulübü başkanı olup olmadığı belli değildir. Ağaoğlu Ahmet Bey'in de Süleymaniye Kulübü başkanlığı yaptığına dair bir rivayet mevcutsa da pek muhtemel görünmemektedir. Bk. Fahri Sakal, *Ağaoğlu Ahmed Bey*, Ankara: TTK Yayınları, 1999, s. 24.

9 Bir diğeri, Selanik Üçüncü Kulübü ve onun çıkardığı *Vatandaş*'tır. Geniş bilgi için bk. İ. Arda Odabaşı, "Selanik İttihat ve Terakki Üçüncü Kulübü'nün Köylü/Köycü Gazetesi: *Vatandaş*", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: X

rak "Işık" isimli bir risale çıkarmaya başlamıştır ki, bu makalenin konusunu da bu yayın teşkil etmektedir.

IŞIK'IN TEKNİK VE İDARİ ÖZELLİKLERİ

Toplam üç sayı çıktığı görülen[10] *Işık*'ın ilk sayısı 1909 yılının Aralık ayında yayımlanmıştır. Bu nüshanın üzerinde sadece "1325"[11] kaydı bulunmakla birlikte, dönem gazete ve dergilerinde yer alan duyurulardan/tanıtımlardan, Aralık ayı başında çıktığı tespit edilebilmektedir.[12] Cağaloğlu'nda Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı'nda basılmıştır. İlk sayfasında, başka hiçbir açıklama içermeyen, "Elif. Te." kaydı görülür ("İttihat ve Terakki" olsa gerektir). Kendi kitaplığımızdaki nüshanın ilk sayfasında Süleymaniye Kulübü Maarif Heyet-i İdaresi'nin kırmızı mührü bulunmaktadır. Hakkı

Sayı: 22 (Bahar 2011), s. 47-63. Bilindiği kadarıyla, *Vatandaş* ve *Işık* dışında, İTC kulüpleri tarafından köylülere yönelik olarak çıkarılmış başka bir yayın bulunmamaktadır.

10 Hasan Duman'ın ve Hakkı Tarık Us Kütüphanesi'nin kataloglarında toplam beş sayı çıkmış gibi görünmektedir. Bk. *Hakkı Tarık Us Kütüphanesi Kataloğu: Süreli Yayınlar*, S. Öztürk, A.M. Hacıismailoğlu, M. Hızarcı (hzl.), İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Turizm Daire Başkanlığı Kültür Müdürlüğü, 2006, s. 176; Hasan Duman, *Başlangıcından Harf Devrimine Kadar Osmanlı-Türk Süreli Yayınlar ve Gazeteler Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu (1828-1928)* 1. Cilt, Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, 2000, s. 396-397. Duman'a bakılırsa, *Işık*'ın beşinci sayısı Atatürk Kitaplığı Belediye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Ancak adı geçen kütüphanede bulunduğu söylenen 5 numaralı nüsha "Işık" başlıklı bir başka yayındır. Dolayısıyla bilebildiğimiz kadarıyla *Işık* üç sayı çıkmıştır. Özege kataloğunda da ilk üç sayı görünmektedir. Bk. M. Seyfettin Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu* 2. Cilt, İstanbul: Fatih Yayınevi, 1973, s. 642. Bu çalışmada, Hakkı Tarık Us Kütüphanesi'nde bulunan üç sayı ile kendi özel kitaplığımızda bulunan ilk iki sayı kullanılmıştır. Ankara Millî Kütüphane'deki ilk iki sayı ile Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi Seyfettin Özege koleksiyonu arasında bulunan birinci sayı da görülmüştür.

11 Rumî 1325, miladi 1909/1910.

12 "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti", *Haftalık Şura-yı Ümmet*, 8. Sene No: 198 (26 Teşrinisani 1325), s. 15; "Işık", *Tanin*, 2. Sene No: 464 (4 Kânunuevvel 1325/17 Kânunuevvel 1909), s. 3-4.

Tarık Us Kütüphanesi'ndeki nüshada yoktur.

Süleymaniye Kulübü Maarif Komisyonu'nun kararıyla hazırlanan *Işık*'ın, başta iki ayda bir çıkarılması tasarlanmıştır.[13] Ancak, bu plana uyul(a)madığı görülmektedir. *Işık* süreli bir yayın (periyodik) olamamıştır. Diğer bir deyişle, muayyen aralıklarla çıkmaz. İkinci sayısı ilkinden dört beş ay kadar sonra, 1910 yılının Nisan ayında yayımlanmıştır. Kapağında "1326", ilk sayfasında "1325" kaydı bulunan bu sayının yaklaşık çıkış tarihi de yine dönem gazete ve dergilerinde yer alan duyurulardan tespit edilebilmektedir.[14] Cağaloğlu'nda Ruşen Matbaası'nda basılan bu nüshanın ilk sayfasında "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Süleymaniye Kulübü" yazılıdır. Hakkı Tarık Us Kütüphanesi'ndeki nüshanın ilk sayfasında Süleymaniye Kulübü Maarif Heyet-i İdaresi'nin kırmızı mührü bulunmaktadır. Kendi kitaplığımızdaki nüshada yoktur.

"1326" tarihli üçüncü sayı teknik olarak "en geç" 1911 yılının Mart ayında çıkmış olabilir. Ancak bu nüshadaki bazı yazılarda geçen kimi ifadelerden, 1910 yılının Eylül-Aralık ayları arasında bir tarihte yayımlandığı anlaşılmaktadır.[15] İlk sayfasında yine

13 "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti", *Haftalık Şura-yı Ümmet*, 8. Sene No: 198 (26 Teşrinisani 1325), s. 15.

14 "Işık", *Tanin*, 2. Sene No: 591 (12 Nisan 1326/25 Nisan 1910), s. 3-4; "Âsâr-ı Münteşire: Işık", *Sabah*, 21. Sene No: 7397 (12 Nisan 1326/25 Nisan 1910), s. 4; "Âsâr-ı Münteşire: Işık Risalesi", *Ümmet*, 1. Sene No: 3 (28 Mayıs 1326), s. 16. *Ümmet* dergisinin sonraki iki sayısında da (4 ve 5 numaralı nüshalar) aynı ilana yer verilmiştir.

15 Örneğin bazı yazılarda yeni hükümet ve Meşrutiyet geleli iki yıl olduğu, seçimlerin iki yıl önce yapıldığı ifade edilmektedir. Bk. "Donanmamız, Gemilerimiz Geldi", *Işık*, No: 3 (1326), s. 21-22; "Jandarma", *Işık*, No: 3 (1326), s. 28; "Bir Adam Nasıl Mebus Olabilir", *Işık*, No: 3 (1326), s. 34. Ayrıca burada anılan ilk yazıda, "donanma ianesi"yle alınan ilk gemilerin İstanbul denizine geldiği bildirilmektedir ki bu gemiler ağustos ayının ikinci, eylül ayının ilk yarısında İstanbul'a gelmişlerdir. Bk. Selahittin Özçelik, *Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti*, Ankara: TTK Yayınları, 2000, s. 154-155, 158.

"Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Süleymaniye Kulübü" yazılı olan bu sayı, Sultan Hamamı'nda Matbaa-i Kader'de basılmıştır.

Işık'ın birinci sayısı –kapaklar hariç– 40, ikinci sayısı 48, üçüncüsü 47 sayfadır. Ön kapağının zemini yeşil, "Işık" klişesi bu yeşil zemin üzerine beyazdır ve arka kapağı da beyaz renktedir.

İkinci ve üçüncü sayıların ilk (künye) sayfalarında şu dizeler yer almaktadır:

"Ulu Tanrı kem gözlerden saklasın
Şükür doğdu 'ışık' ile günümüz
Halkımızın gözü gönlü açılsın
Tutsun bütün yeri göğü ünümüz"

Köylüler için çıkarılan *Işık*, parasız bir yayındır, köylülere parasız dağıtılacaktır. Anadolu'da bütün köylere parasız dağıtılmak üzere yayımlanmıştır. Basım masrafını karşılamak üzere yalnız 500 nüshası her biri 100 para fiyatla satılacaktır ve ilk sayı için bu ücretli nüshalar Babıâli Caddesi'nde İktisat Kütüphanesi'nde satışa sunulmuştur.[16] İkinci sayı için de aynı uygulamaya gidilmiştir.[17]

İkinci sayının arka kapağında yapılan duyuruya göre ücretli nüshaların dağıtım yeri (mahall-i tevzii), Vefa'da Meziyet Kütüphanesi ile Babıâli Caddesi'nde Osmanlı İktisat Kütüphane ve Kırtasiye Pazarı'dır.[18] Ücretsiz nüshalar içinse, posta parasıyla beraber Süleymaniye İttihat ve Terakki Kulübü'ne müracaat olunmalıdır.

Üçüncü sayının arka kapağında ise dağıtım yeri, ücretli-ücretsiz ayrımı yapılmaksızın "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Süleymaniye Kulübü" olarak verilmiştir.

16 "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti", *Haftalık Şura-yı Ümmet*, 8. Sene No: 198 (26 Teşrinisani 1325), s. 15; "Işık", *Tanin*, 2. Sene No: 464 (4 Kânunuevvel 1325/17 Kânunuevvel 1909), s. 3-4.

17 "Işık", *Tanin*, 2. Sene No: 591 (12 Nisan 1326/25 Nisan 1910), s. 3-4; "Âsâr-ı Münteşire: Işık Risalesi", *Ümmet*, 1. Sene No: 3 (28 Mayıs 1326), s. 16.

18 Ayrıca bk. "Işık", *Tanin*, 2. Sene No: 591 (12 Nisan 1326/25 Nisan 1910), s. 4.

Kendi kitaplığımızda bulunan iki nüshanın da ilk sayfalarına "parasızdır" damgası vurulmuştur. Hakkı Tarık Us Kütüphanesi'nde bulunan üçüncü sayının ilk sayfasında "paralı" ibaresi basılıdır; damga değildir.

Yukarıda da belirtildiği gibi *Işık*, Süleymaniye Kulübü Maarif Komisyonu'nun kararıyla çıkarılmıştır. Ama *Işık*'ta yer verilen yazıların tamamı imzasızdır. Dolayısıyla yazarı veya yazarları hakkında elde hiçbir bilgi mevcut değildir. Yalnızca iki şiir, bunlar da yine imzasız olmakla birlikte, Mehmet Emin Yurdakul'a aittir.[19]

Fotoğraf, resim, karikatür gibi görsel malzemenin hiç kullanılmadığı, metinlerin kitap gibi tek sütun üzerine tertip edildiği *Işık*, ilan/reklam almamıştır. Yaklaşık 14x19,5 cm. boyutundadır ve gerek biçimsel gerekse içerik bakımından bir dergiden ziyade, cüz cüz çıkan bir risaleye/kitapçığa benzemektedir.[20]

İttihat ve Terakki Cemiyeti Süleymaniye Kulübü'nün yayınını hukuki olarak da "dergi" veya "süreli yayın" (risale-i mevkute) şeklinde nitelemek pek mümkün görünmemektedir; çünkü 1909 yılının Temmuz ayında yürürlüğe giren Matbuat Kanunu'na göre her süreli yayının bir sorumlu müdürü olması ve yayının başında veya sonunda sorumlu müdürün isminin yazılı olması gerekmektedir.[21] Hâlbuki *Işık*'ın ne sorumlu müdürü ne de imtiyaz sahibi bulunmaktadır.

19 "Cenge Giderken", *Işık*, No: 1 (1325), s. 27; "Sen Feryada Başlayınca", *Işık*, No: 3 (1326), s. 15. *Işık*'tan önce başka yayınlarda yer alan bu şiirlerin yeni harfli metinleri için bk. *Mehmed Emin Yurdakul'un Eserleri - I Şiirler*, Fevziye Abdullah Tansel (hzl.), Ankara: TTK Yayınları, 1969, s. 22, 96.

20 *Ümmet* dergisindeki ilgili duyuruda yer alan şu ifadeler bu açıdan kayda değer: "Vatanın mini mini yavrularına en mükemmel, en sade ve en nâfi' bir kıraat kitabı olmak meziyetini haiz bulunan Işık…" "Âsâr-ı Münteşire: Işık Risalesi", *Ümmet*, 1. Sene No: 3 (28 Mayıs 1326), s. 16.

21 Server R. İskit, *Türkiye'de Matbuat Rejimleri*, İstanbul: Ülkü Matbaası, 1939, s. 707-708.

IŞIK'IN HEDEF KİTLESİ VE ÇIKARILMA AMACI

Yukarıda da belirtildiği gibi, *Işık*'ın hedef kitlesi Anadolu köylüsüdür. Anadolu'da bütün köylere parasız dağıtılmak üzere tasarlanmıştır. Kuşkusuz, yayın dili Osmanlı Türkçesi olduğundan ve içeriğindeki dinî (İslâmi) atıflardan, hedeflenenin Müslüman Türk köylüsü olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Esas itibariyle bir tarım toplumu olan Osmanlı İmparatorluğu nüfusunun büyük kısmını 20. yüzyıl başlarında köylülüğün ve de Türkçe konuşan Müslüman köylünün oluşturduğu[22] dikkate alınacak olursa, oldukça geniş bir nüfus kesiminin hedeflendiği söylenebilir. Bir gazete haberine bakılacak olursa, *Işık* nüshaları yüz binlerce basılacaktır.[23] Ancak, *Işık*'ın tirajı, dağıtımı, satışı, okur kitlesi vb. konularda elde yeterince bilgi bulunmadığından, hedef kitlesine ne denli ulaştığına dair bir yorumda bulunmak da mümkün değildir.

Bu hedef kitleye uygun şekilde *Işık*'ta gayet sade, açık ve basit bir dil kullanılmış, halkın konuştuğu Türkçe, yani halk dili esas alınmıştır.[24] Farsça ve Arapça tamlamalar yok denecek kadar az olduğu gibi kök itibariyle Türkçe bazı kelimler de dikkat çekmektedir. "Mebus" yerine "milletvekili", "Meclis-i Mebusan" yerine "millet meclisi", "tanrı", "armağan", "us", "yoldaş", "halk", "sürgün" ("ishal" yerine), "yurttaş" gibi... Kullanılan dilin sadeliği yanında, anlatımın da neredeyse ilkokul düzeyinde

22 Osmanlı'da faal nüfusun %80'ine yakınının ziraatla iştigal ettiği tahmin edilmektedir. Bk. Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1970, s. 56. Anadolu nüfusunun yaklaşık %82'sinin tarımsal işlerle uğraştığı tahmin edilmektedir. Bk. Donald Quataert, *Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876-1908*, Nilay Özok Gündoğan – Azat Zana Gündoğan (çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008, s. 33. II. Meşrutiyet dönemi Anadolu'sunun en ayrıntılı ve birinci ağızdan anlatımı için bk. Ahmet Şerif, *Anadolu'da Tanîn* I. Cilt, Mehmed Çetin Börekçi (hzl.), Ankara: TTK Yayınları, 1999.

23 "Işık", *Tanin*, 2. Sene No: 591 (12 Nisan 1326/25 Nisan 1910), s. 4.

24 *Işık*'a ilişkin olarak dönem süreli yayınlarında çıkan haberlerde bu husus her daim vurgulanarak belirtilir.

kaldığını belirtmek gerekir.[25]

Dikkat çeken bir diğer husus da dinî enstrümanların ve dinî atıfların yoğun şekilde kullanılmış olmasıdır. Ayetler, hadisler, peygamber ve dört halife dönemlerinden kıssalar yanında, *Işık*'ın genel söylemine de dinsel bir tonun hâkim olduğu söylenebilir. Neredeyse tamamı "söyleşi" tarzında kaleme alınmış yazılarda yer yer bir "vaaz" havası kendini hissettirmektedir.

Haftalık Şura-yı Ümmet, Tanin, Ümmet, *Sabah* gibi çeşitli süreli yayınlarda *Işık*'ın çıkarılma amacı dile getirilmiştir: *Işık*, taşrada bulunan köylü vatandaşlara Meşrutiyet'in kadrini (değerini) anlatmak ve mevcut bilimler ve sanayiden (ulum ve sanayi-i hazıradan) kendilerini hissedar (behremend) etmek, bir köylüye lazım olan malumatı vermek maksadıyla çıkarılmıştır. Vatansever hislerle doludur.[26] *Işık*, "avamın terbiye-i fikriyyesine hizmet etmek" amacıyla yayımlanmaktadır. Millet fertleri arasında "eşitlik, hürriyet ve adalet"in asli manasının bilinmesine hizmet etmektedir.[27]

"Sevgili Köylü Kardeşlerimize!" başlığını taşıyan çıkış yazısı, *Işık*'ın hedef kitlesini, çıkarılma amacını, köylülüğe bakışını, siyasi ve ideolojik pozisyonunu ve nasıl bir yayın çizgisi takip edeceğini ortaya koyar:

25 Edebî olmakla birlikte, Anadolu köyünü tanımak bakımından belgesel sayılabilecek bir eser, Ebubekir Hazım Tepeyran'ın 1910 yılında basılan *Küçük Paşa* isimli romanıdır. *Küçük Paşa* okunduğunda, köylülüğü hedef kitle olarak belirleyen *Işık*'ın neden okula yeni başlamış bir çocuğa anlatır tarzda bir üslup ve düzey benimsediği daha iyi anlaşılır. Romanda, Anadolu köylüsünün, din konusu da dâhil, ne denli eğitimsiz ve bilgisiz olduğu, birtakım hurafelere inandığı vurgulanmıştır. Örneğin bk. Ebubekir Hazım Tepeyran, *Küçük Paşa*, 3. Basım, İstanbul: De Yayınevi, Eylül 1984, s. 33-36.

26 "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti", *Haftalık Şura-yı Ümmet*, 8. Sene No: 198 (26 Teşrinisani 1325), s. 15.

27 "Âsâr-ı Münteşire: Işık", *Sabah*, 21. Sene No: 7397 (12 Nisan 1326/25 Nisan 1910), s. 4; "Âsâr-ı Münteşire: Işık Risalesi", *Ümmet*, 1. Sene No: 3 (28 Mayıs 1326), s. 16.

Ey sevgili kardeşler! Ey şimdiye kadar unutulmuş, düşünülmemiş, hiçbir şeylerine bakılmamış olan zavallılar!
Sizler cenk vaktinde kara kışlar odaların içinde nefesleri dondururken hudut boylarında düşmanların karşısına çıkarsınız; bizim ırzımızın, canımızın, malımızın barındığı mukaddes vatana o aslan bağırlarınızı kalkan, siper edersiniz. Barışıklık vaktinde kızgın güneşler ortalığı yakıp kavururken alınlarınızın terleriyle sert toprağı ıslatırsınız. Yiyeceğimiz ekmeklerin tohumlarını tarlalara saçarsınız. Yılda dokuz ay malınızla, canınızla, tırnaklarınız dökülürcesine çalışırsınız. Şimdiye kadar süngülerinizle, sabanlarınızla, kanlarınızla, terlerinizle hizmet ettiğiniz din ve devlet için karılarınızı dul, çocuklarınızı yetim bıraktınız. Vatan ve millet için tencerelerinizi, yataklarınızı satarak, ahırlarınızı, ambarlarınızı boşaltarak varınızı yoğunuzu verdiniz. Hâlbuki zalim Abdülhamit şimdiye kadar siz biçare kardeşlerimizin verdiğiniz milyonlarca altınları Yıldız Sarayı'nın eğlencelerine harcadı. Etrafa topladığı birtakım alçaklara avuç avuç saçtı. Sizler için mektepler açtırtmadı; hocalar yetiştirtmedi; kitaplar yazdırtmadı. Siz kardeşlerimizi Köroğlu destanlarıyla, elifba cüzleriyle bıraktırttı. Cahillerin birtakım masallarıyla, yalanlarıyla çektiğiniz sefilliklere, haksızlıklara katlanmak itikadını verdirtti. Zira istiyordu ki sizler cahil kalasınız, ilmin ışığı ile gözlerinizi açmayasınız. Hükümet ne için kurulmuştur, milletin hakları ne gibi şeylerdir, bunları bilmeyesiniz; onun keyfi için öküz gibi boyunduruklar altında terlerinizi dökesiniz; onun keyfi için koyun gibi bıçaklar altında kanlarınızı saçasınız.
Lakin Allah'a çok şükürler olsun ki zalim Abdülhamit layık olmadığı tahtından şeriatın fetvasıyla ve sizlerin aslan oğullarınızın hamiyetiyle indirildi. Onun haydut hükümeti temelinden yıkıldı. Bugün hepimiz bu vatanın o hür evlatlarıyız ki artık birbirimizi açıktan açığa kucaklayabilir ve birbirimize düşüncelerimizi, duygularımızı olduğu gibi anlatabiliriz. Ey sevgili kardeşlerimiz, sizler bizim için bu muhterem milletin temelisiniz, daha doğrusu bu milletin kendisisiniz; temiz yüreklerisiniz, büyük vicdanlarısınız, sağlam kollarısınız, değerli vücutlarısınız. Sizler şimdiye kadar askerliğimizin, çiftçiliğimizin kahramanları olduğunuz gibi bundan sonra da sınâatımızın, ticaretimizin kahramanları olacaksınız. Vatan ve millete bugüne kadar süngülerinizle, sabanlarınızla hizmetler ettiğiniz gibi bundan böyle de çekiçlerinizle, yelkenlerinizle hizmetler edeceksiniz.

Onun için fikirlerin, aşkların en iyileri, ümitlerin, tesellilerin en kuvvetlileri, şiirlerin, duyguların en canlı olanları, ilimlerin, bilgilerin en değerli bulunanları siz kardeşlerimizin ruhlarında yaşamalıdır.
İşte biz istiyoruz ki sizlere bütün bunları verelim.
Cenabı Hakk'a, nefsinize, ocağınıza, köyünüze, vatanınıza ve bilcümle insanlara karşı vazife ve haklarınızı tanıtalım; vatanı vücuda getiren mübarek şeyleri, ecdadınız hikâyelerini anlatalım. Sinirleri gerilerek çalışacak kollarınızın kimler için çalışacağını, alınlarınızın terlerinin, damarlarınızın kanlarının kimler için döküleceğini öğretelim. Sizlere kendinizden başka hiçbir kimsenin niçin efendi olamayacağını, kulübelerinizin eşiklerinden içeriye kanun emretmedikçe hiçbir kimsenin neden giremeyeceğini bildirelim ve sizlere şu mukaddes vatanımızın nasıl hür ve bahtiyar evlatları olduğunuzu ve olacağınızı söyleyelim.[28]

IŞIK'IN İÇERİĞİ

Tebaadan Vatandaşa veya Eski Rejime Karşı Yeni Rejim

İçeriği incelendiğinde, Işık'ın başta gelen amacının, köylülere yeni meşrutiyet rejimini tanıtmak, öğretmek ve benimsetmek/sevdirmek olduğu görülür. Buna bağlı olarak eski rejimin eleştirisi dergi sayfalarında ağırlıklı bir yer tutar. Köylüye vatandaşlık ve Osmanlılık bilinci aşılanmaya çalışılırken, yeni rejimin özellikle dinen meşrulaştırılmasına itina gösterilir.

"Kanun-ı Esasi, Hürriyet, Müsavat, Adalet" gibi yeni rejimin temel kavram ve ilkeleri köylüye öğretilmeye çalışılmıştır. Mehmet ile Ahmet arasında geçen bir diyalog şeklinde kurgulanan "Kanun-ı Esasi" başlıklı yazıda, hükümetin ne anlama geldiği, nasıl kurulduğu, Kanun-ı Esasi (anayasa) anlatılır. *Işık*'a göre anayasa, padişahın iktidarını sınırlayan, onun eğri yola sapmamasını, zalim olmamasını sağlayan kanundur. Anayasasız memleketlerde padişahlar saraylarına kapanır, zevklerine dalarak milleti unutur-

28 "Sevgili Köylü Kardeşlerimize!", *Işık*, No: 1 (1325), s. 2-4. Çıkış yazısı, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organı *Haftalık Şura-yı Ümmet*'te aynen aktarılmıştır. Bk. "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti", *Haftalık Şura-yı Ümmet*, 8. Sene No: 198 (26 Teşrinisani 1325), s. 15-16.

lar. Memur diye milletin başına bela ettikleri birtakım zalimler vasıtasıyla zavallı fukaranın hukukunu zenginlere satar, biçare köylünün ekinini, sürüsünü elinden alarak onu sadakaya muhtaç ederler. Biçare işçinin kızgın güneş altında kazandığı parayı sünger gibi emerler. Bu hükümetlere, "hükümet-i mutlaka" denir. Anayasada vatandaşın mukaddes hakları yazılıdır. Millet meclisi hakkında da bilgi verilen yazıda, "millet meclisleriyle" idare olunan hükümete "hükümet-i meşruta" dendiği ve hükümet-i meşrutada padişahların karşılarında milletvekilleri bulunduğu için zalim olamayacakları ifade edilir. Böyle hükümette padişahlar en hakir bir köylünün çocuğunu kendi şehzadelerinden ayırt etmezler. Bir çobanın kulübesini kendi saraylarıyla bir tutarlar. Bunlar bizim şeriatımızın emrettiği şeylerdir. İşte, Kanun-ı Esasi'de hükümet işleri için şeriatın emrettiği şeyler toplanmış, bir araya getirilmiş, Türkçe yazılmıştır. "Ey sevgili vatandaşlarımız" hitabıyla devam eden yazıda, peygamberimizin, ashabının oylarıyla iş gördüğü, bu nedenle de meşrutiyet idaresinin her memleketten ziyade bize yakıştığı ifade edilir. Yazara göre bu tür hükümet, halifelik postuna layık olmayan zalim Abdülhamit'in işine gelmemiştir. II. Abdülhamit, Cenabı Hakk'ın kullarına ihsan ettiği bu mukaddes hakları elimizden almış, bizi zelil ve sefil etmiş, ecdadımızın kanları pahasına elde edilen ülkeleri şuna buna bağışlamıştır. Ama Allah, bu mübarek vatanı kurtarmayı buyurmuş olduğundan bizi uyandırmış, İttihat ve Terakki Cemiyeti'yle halkın Üçüncü Ordu'ya gönderdiği kahraman evlatlarını sebep olarak yaratmıştır. Allah, zalim, adaletsiz, alçak Abdülhamit'i tahtından indirerek zulmüne son vermiş ve böylece adaletini yerine getirmiştir. Köylü bundan sonra rahat ve saadet içerisinde bir ömür sürecektir. Hiçbir memurun, hiçbir ağanın zulmü altında inlemeyecek, yalnız kanundan korkacaktır. Bundan sonra alın teriyle ıslattığı tarlaların altın başakları, sürüleri köylünündür. Bundan böyle köylünün yavruları çıplak kalmayacak, açlıktan ekmek diye ağlamayacaktır. Köylüyü bu bahtiyarlığa kavuşturan Meşrutiyet idaresidir,

Kanun-ı Esasi'dir, millet meclisidir. Köylüler onu daima sevmeli ve onun bir harfini bile kaldırmaya cesaret eden olursa hemen silahlarını alıp öldürmeye koşmalıdır.[29]

"Hürriyet" ise bir insanın serbestçe düşünmesi, serbestçe inanması, serbestçe konuşması, serbestçe çalışması, hiç kimsenin boyunduruğu altında yaşamaması, hiç kimsenin angarya olarak işini görmemesi, dilediği her şeyi kimseden çekinmeksizin yapabilmesi demektir. Köylü artık hürdür. Eskiden olduğu gibi köle değildir. Toprağını kimse elinden alamayacak, oğluna kimse çiftliğinde kölelik ettiremeyecek, hiçbir hükümet adamı ona zulmedemeyecek, hukukunu rüşvetlerle zenginlere satamayacaktır. Yazar, şayet biri köylünün hürriyetine dokunacak olursa, ona zulüm etmeye kalkışırsa, eskisi gibi boyun eğmemesini tembihler. Artık halkın hürriyetine dokunanların, zalim olanların hakkından gelecek adil bir hükümet vardır. Padişah ile çobanın hakkını ayırmayacak kanun vardır. Ama köylü, sorumlulukları olduğunu da hatırdan çıkarmamalıdır. Hürriyet var diye komşusunun malına, canına, ırzına sarkıntılık edemez, hükümetin kanununa karşı gelemez, asker ve vergi vermemezlik edemez. Köylü, hürriyeti sevmeli ve onun için fedakâr olmalıdır.[30]

"Müsavat" (eşitlik), büyük, küçük, zengin, züğürt, okumuş, cahil, dinleri bir yahut ayrı kim olursa olsun herkesin kendi hakkını koruması, kurtarması, başkasının onun hakkına dokunamaması, herkesin bir olmasıdır. Mesela ağanın birisi köylünün malını bedelsiz almak veya onu durup dururken dövmek gibi bir iş yaptı mı, o ağa mahkeme karşısında cezasını alacaktır. Yani kanun karşısında herkes eşittir. Çünkü Allah öyle emretmiş, "Şeriat ve ondan çıkan 'kanun' herkesin hakkını tanımak için herkesi bir tutmuştur." Müsavat bu demektir. Hz. Ali ve Hz. Ömer dönemlerinden konuya dair iki hikâye anlatan yazar, bu iyilikleri bize

29 "Kanun-ı Esasi", *Işık*, No: 1 (1325), s. 17-22.
30 "Hürriyet", *Işık*, No: 1 (1325), s. 23-24.

Kanun-ı Esasi'nin verdiğini belirtir. Ona sıkı sarılmalı, elimizden aldırmamalı, gerekirse bu yolda ölünmelidir.[31]

"Adalet", haksız yapılan her şeyin yapandan sorulmasıdır. Bunu mebuslar ve meclis yapacaktır. "Bu doğruluğu geçen sene Temmuz'da biz aldık" diyen yazar, "köylü kardeş"ine, bunca yıldır beklediklerini, çektiklerini, biraz daha diş sıkıp beklemek gerektiğini ifade eder: "Şu eski pislikler bir temizlensin, bak o vakit nasıl her iş mum gibi doğru görülecek!.."[32]

"Bir Adam Nasıl Mebus Olabilir" başlıklı yazıda ise önce "meşruti hükümet"in, "millet meclisi"nin ne anlama geldiği konu edilir. Sonra meclise kimleri, nasıl insanları seçmek lazım geldiği uzun uzun anlatılır. "Vatandaşlar!"a hitap ederek "Kulağını bana ver, sözlerimi iyice dinle, öğütlerimden şaşma" diyen yazara göre milletvekili olarak çalışkan, namuslu, ahlaklı, temiz, doğru, haktan başka bir şey tanımaz, bilgili, kültürlü, mektepli, diplomalı, halkı tanıyan ve sorunlarını bilen, vatansever, cesur, icap ederse canını vermekten çekinmeyecek, genç, güçlü, Osmanlı vatandaşı, cinayetle mahkum olmamış, vergi veren kimseleri seçmelidir. Memleketin ağalarından, ileri gelenlerinden olup da öteden beri ahaliye zulmeden, faiz alan kodamanlardan, eski hırsızlardan ve hafiyelerden olmamalıdır. Ayrılıkçı değil, Osmanlıcı olmalı, mebusken başka işler tutmamalı, dinini, diyanetini, mezhebini bilmelidir. Mebus olacak kişinin fakirliğine, zenginliğine veya şunun bunun oğlu olduğuna bakılmayarak yalnız bu değerlere sahip olmasına dikkat edilmelidir. Eğlenceyle vakit geçirenlerden olmamalı, zenginle fakirin hukukunu ayırmayarak bir tutanlardan olmalıdır. Mutlaka Osmanlıca okur-yazar, anlar, konuşur olmalı, sözü geçer ve zengin diye cahil adam seçilmemelidir. Eğer uygunsuzları seçersek memleketimiz batacak, düşmanlarımız bizi ezecek, üstelik Allah

31 "Müsavat", *Işık*, No: 1 (1325), s. 28-30.

32 "Adalet – Doğruluk", *Işık*, No: 1 (1325), s. 31-32.

hepimizi cehenneme sokup cayır cayır yakacaktır.[33]

Görüldüğü üzere, *Işık*'ta bir eski rejim-yeni rejim karşılaştırması her daim söz konusudur. Eski rejim ve Sultan II. Abdülhamit ağır şekilde yerilirken, yeni rejim ve kurucuları övülmüş, desteklenmiş, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin propagandası yapılmıştır. Bunun en çarpıcı örneklerinden biri de askerin ve jandarmanın eski hâliyle yeni hâlinin karşılaştırıldığı metinlerdir.

Işık'a göre eski zamanda askerlik çok zor, çok zahmetli ve çileli bir iştir. Hâlimize dostun değil düşmanın bile ağladığı günlerdir ve sorumluları da II. Abdülhamit ("Yıldız celladı") ile onun istibdat adamlarıdır. İstibdat adamları askerin erzakını, istihkakını çalmış, asker aylıkları hain paşaların cebine girmiştir. Nice yavuz zabit, politikadan bahsetti diye sürgüne gönderilmiştir. Dayak yiyen askerler Abdülhamit'e beddualar etmiştir. Yeni rejimde ise askerlik tam aksine iyi ve rahattır.[34]

Işık'a göre aynı değişim jandarma (zaptiye) için de geçerlidir. Her günü kalplere bin türlü vesveseler getirmiş olan 32 sene, 7 ay, 27 gün, 8 saatlik korkunç saltanat devresinde[35] vatanımız eller elinde, hainler pençesinde didiklenmiştir. Bu eski devirde memur gelir ezer, zaptiye gelir döver. Mallar Yıldız Sarayı'na armağan olup gider. Eski devirde cahil jandarma köylüye gaddarca zulmeder. Bütün bu fenalıkları getiren şey cehalet, bilgisizliktir. Bu şekilde hüküm sürmek isteyen eski devrin köhne türedileri bir taraftan ulemamızı, diğer yandan akıllı büyüklerimizi hafiyelere kovalatmış, gözetletmiş ve Allah korkusunun ortadan kalkıp yerini rütbe ve nişan sevdasının almış bulunduğu bu dönemde köylüyü de cahil bırakmışlardır. Çünkü farkındadırlar ki köylü okuma yazma öğrenirse bu fenalıkları kaldırmaya ve zalimleri tepelemeye

33 "Bir Adam Nasıl Mebus Olabilir", *Işık*, No: 3 (1326), s. 34-42.

34 "Işık'ın Asker Kardeşlerine Armağanı - Eski Zaman Askeri", *Işık*, No: 2 (1326), s. 37–41; "Yeni Zaman Askeri", *Işık*, No: 2 (1326), s. 42-44.

35 Yani II. Abdülhamit devrinde.

çalışacaktır. Bu yüzden sadece bizim değil çocuklarımızın bile okumasına izin verilmeyerek, mektepler açılmayarak kötekler altında ezdirmiş, zaptiyeler eline teslim etmişlerdir. O zavallı zaptiyeler de aslında gafil ve cahildirler. Tek bildikleri para tahsil etmek, dövmek ve sövmektir. Nihayet Cenabı Hakk'ın takdiri ve peygamberimizin imdadı üzerine Osmanlılara kılavuzluk eden ve milletin rahatlığından, her yerde üstün olmasından başka hiçbir maksadı bulunmayan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin gayretiyle 10 Temmuz 1324 (23 Temmuz 1908) tarihinde şeriatın fetvası alınarak zalimlerin, alçakların hakkından gelinmiştir. Artık askerimiz, jandarmamız temiz giyinmekte ve her ay maaşlarını alarak yazı öğrenerek güle oynaya cahilliklerini gidermektedir. Mekteplerde birçok vatan yavrusu okutulup, kendilerine köylünün hakkı öğretilerek artık köylüye becerikli, görgülü jandarmalar gönderilmeye başlanmıştır. Köylü, şimdiki zaptiyeleri sevmeli, dertlerini onlara çekinmeden söylemelidir çünkü onlar köylünün kardeşidir. Bugün memlekete hükmeden millettir.[36]

Osmanlıcılık ve Vatanseverlik

Işık, köylüye vatan bilinci kazandırmaya, vatanseverlik aşılamaya çalışmıştır. Örneğin Memiş ile Hasan arasında geçen bir diyalog şeklinde kurgulanan "Vatan" başlıklı yazıda, vatanı sevmenin, gerekirse onun için can vermenin bir namus borcu olduğu belirtilir.[37] Bir başka yazıda bayrağın önemi, değeri, ne denli büyük ve şerefli olduğu vurgulanır.[38] "Ey köylü kardeş!" hitabıyla başlayan bir başkasında, köylünün Allah'a, ana babaya olduğu gibi milletine karşı da bazı borçları/vazifeleri olduğu bildirilir. Bunlar, askerlik yapmak ve vergi vermektir. Memleketimize en büyük borcumuz ise vatanımızı göz bebeğimiz gibi sevmek,

36 "Jandarma", *Işık*, No: 3 (1326), s. 25-30.
37 "Vatan", *Işık*, No: 1 (1325), s. 14-16.
38 "Bayrak", *Işık*, No: 1 (1325), s. 38-39.

ona gelebilecek fenalıklara karşı vücudumuzu siper etmektir.[39] Mehmet Emin Yurdakul'un *Işık*'ta yayımlanan iki şiiri de vatanseverlik temalıdır.[40]

Işık, değişik Osmanlı unsurları arasında eşitlik ve birlik, yani "Osmanlıcılık" ilkesine, bütün unsurlar için müşterek Osmanlı vatandaşı kimliğine büyük önem vermiş, bu birlik duygusunu ve fikrini, ortak Osmanlı kimliğini Anadolu köylüsüne benimsetmeye çalışmıştır. Mesela "Osmanlılık" başlıklı yazıda, Osmanlı toprağı üzerinde doğan, Osmanlı Devleti'nin kanununu tanıyan bütün vatan kardeşlerinin Kanun-ı Esasi'nin ilanıyla kucaklaştıkları, bundan böyle İslâm, Hıristiyan, Musevi bütün vatandaşların yüreklerinin vatanın mukaddes aşklarıyla çırpınacağı belirtilir. İyi günde kötü günde el ele olunacak, herkes bütün vazifelerini yerine getirecektir. Vergiler birlikte ödenecek, askerlik birlikte yapılacak, silahlar vatanı korumak için kullanılacaktır. Çünkü yazara göre artık herkes vatan kardeşidir. Bu mübarek toprak hepimizindir. Hiçbir vakit parçalanmayacak olan bu toprağa hiçbir yabancı ayak basamayacaktır. Osmanlı toprağı Osmanlılarındır.[41]

"Kardeşlik" başlıklı yazıda da "toprak kardeşliği" söylemi sürdürülür. Yazarın deyişiyle, Hıristiyan Osmanlılar da hükümetin iyiliğine çalışmaktadırlar. Onlar vatandaşlarımız, yani toprak kardeşlerimizdir. Müslüman, Hıristiyan, Musevi, "Osmanlı" adı altında bir vücut gibi olmalı, her şeye karşı kuvvetli bulunmalıdır. Dinlerimizin farklı olmasında zarar olmadığını belirten yazar, peygamber döneminden buna dair örnek de verir. Peygamber zamanında Müslümanlar Hıristiyanlara kardeşleri gibi muamele etmiş, o nazarla bakmışlardır. Bu toprak kardeşliği şimdiye kadar duyulmamıştır çünkü bunu öğretmek eski hükümetin

39 "Vazife", *Işık*, No: 2 (1326), s. 32-33.

40 "Cenge Giderken", *Işık*, No: 1 (1325), s. 27; "Sen Feryada Başlayınca", *Işık*, No: 3 (1326), s. 15.

41 "Osmanlılık", *Işık*, No: 1 (1325), s. 10-13.

işine gelmemiştir. II. Abdülhamit rejimi, Osmanlı unsurlarını bölünmüş, dolayısıyla güçsüz istemiştir. Bu yüzden Osmanlı unsurlarını kasten birbirinden soğutmaya uğraşmış, aralarına nifak sokmaya çalışmıştır. "Çok şükür vatanımız evvel Allah sayesinde, sonra 'İttihat ve Terakki' Cemiyeti'nin birçok namuslu ve hamiyetli adamlarının yardımıyla o zalim Abdülhamit'in elinden, o pis murdar eski hükümetten" kurtulmuştur. Yazar, Allah'a şükredilmesini, bizi kurtaran o iyi adamların olanca gönlümüzle sevilmesini, yeni padişaha ve canla başla çalışan milletvekillerine dualar edilmesini, bundan böyle Müslüman, Hıristiyan hep el ele vererek Osmanlı adıyla kardeşçe çalışılmasını ister.[42]

Hemen ardından gelen yazıda da birlik olmak gerektiği ve Türk, Ermeni, Rum, Bulgar, Musevi kim olursa olsun, bu toprakta doğup büyümüşse birbirinin vatan kardeşi olduğu vurgulanır. Arada ayrılık olmadan elbirliğiyle memleketin ilerlemesine, selametine çalışılmalı, hep beraber Osmanlı namını şanlar şereflerle kıyamete kadar yaşatmaya gayret etmeli, bu uğurda erkekçe ölmelidir. Zaten Allah da böyle emretmektedir.[43]

Bu minvaldeki son yazıda ise bütün insanların, sonraki ayrımlara karşın, hep aynı kökten geldiklerine dikkat çekilir. Yani insanlar özde kardeştir. Aynı ülkede doğup büyüyenlerse vatan kardeşidirler. O nedenle yurdumuzda doğup büyüyen Arap, Türk, Arnavut, Çerkez, Rum, Ermeni, Bulgar, Musevi herkese "kardeş" denmelidir. Yazara göre bunlar farklı din ve mezheptendirler ama din ve mezhebi dünya işlerine karıştırmamak gerekir. Kişinin dünyasına bakmalı, ahiretini Mevla'ya bırakmalıdır. Tanrı ile kulun arasına girilmez. Kimse kimsenin dinine karışmamalı, başkasının dinini hor görmemelidir. İki ayete atıfta bulunan yazara göre "Hakk'ın işine karışılmaz, kimsenin dinine sataşılmaz."[44]

42 "Kardeşlik", *Işık*, No: 1 (1325), s. 34-35.
43 "İttihat Kuvvettir", *Işık*, No: 1 (1325), s. 36-37.
44 "Öğüt", *Işık*, No: 3 (1326), s. 2-4.

Gayrimüslimlerin Askerliği

Askerlikten muaf olan gayrimüslim Osmanlıların askere alınması meselesi, uzun zamandır gündemde bulunmasına ve prensipte kabul edilmiş olmasına karşın, 1908 Devrimi'ne dek hayata geçirilememiştir. Gayrimüslimler ilk kez 1909'da, 7 Ağustos günü resmen yürürlüğe giren kanunla toplu hâlde askere alınacaktır.[45]

Süleymaniye Kulübü'nün çıkardığı risalede önem verilen konulardan biri de gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının askere alınması sonucu Müslümanlarla Hıristiyanların orduda birlikte askerlik yapacak olmaları meselesidir. *Işık*, bu hususta Müslüman Türk köylüsünü ve Müslüman Türk askerini ikna etmeye, rahatlatmaya çalışan Osmanlıcı nitelikte yazılar yayımlamıştır. Bu yazılardan ilkinde, Müslüman vatandaşlar ile Hıristiyanlar arasında din haricinde hiçbir fark bulunmadığı vurgulanır. Bir yandan dinî enstrümanlar kullanılarak bu uygulamada dinen hiçbir sakınca bulunmadığı ispatlanmaya çalışılırken, diğer yandan da rasyonel gerekçeler sıralanarak uygulamanın gerekliliği gösterilir.[46]

"Asker kardeşler!" hitabıyla başlayan ve yine dinsel atıflar içeren diğer yazıda ise övgülerle anlatılan Osmanlı tarihinde Orhan Gazi'den beri devşirme usulüyle Hıristiyanlar bulunduğuna dikkat çekilir. Orhan, Yıldırım Beyazıt, Fatih devirlerinin bu kahramanları, bugünkü Hıristiyan vatandaşlarımızın ecdatlarıdırlar. Bu toprakta doğup büyüyen Hıristiyan vatandaşlarımızın, sanki bu vatanla ilişkileri yokmuş gibi onun kederlerinden, sevinçlerinden mahrum bırakılmaları için bir neden yoktur. Bu ülkenin yüzlerce yıldır bir arada yaşayan insanları, II. Abdülhamit devrinde kasten birbirine yabancı bırakılmış, düşmanlar gibi ömür sürdürülmüştür. Allah bugün (yeni rejimde) vatanın bu öz evlatlarını (30 milyonu aşkın İslâm, Rum, Ermeni, Bulgar, Sırp,

45 Konu hakkında bk. Ufuk Gülsoy, *Cizyeden Vatandaşlığa Osmanlı'nın Gayrimüslim Askerleri*, 1. Basım, İstanbul: Timaş Yayınları, Nisan 2010.

46 "Askerlik", *Işık*, No: 1 (1325), s. 25-26.

Yahudi ve cümlesi) birleştirmektedir.[47]

Donanma İanesi

II. Meşrutiyet döneminde bağış (iane) toplama önemli bir kamusal alan faaliyeti olmuştur ve "donanma ianesi" de bu tür faaliyetler arasında göze en çok çarpanıdır. Öyle ki "iane-i milliyye" (millî bağış) tabiri, donanma ianesi anlamında kullanılmıştır. Devrimin daha ilk günlerinde *Tanin* gazetesinin "Niyazi" ve "Enver" adları verilecek iki kruvazör yapımı için başlattığı kampanyayla[48] beliren donanma ianeleri, kamuoyunda giderek yankı bularak gelişecek ve temel amacı Osmanlı donanmasını güçlendirmek üzere yardım toplamak olan yarı resmî nitelikteki Donanma-i Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti'nin 19 Temmuz 1909'da kurulmasıyla yeni bir aşamaya ulaşacaktır.[49] Donanmaya bağışın ulusal çapta bir seferberliğe dönüşmesi, yansımasını, dönem matbuatında net bir şekilde bulmuştur. Bunun örneklerinden biri de köylüler için çıkarılan *Işık*'tır.

Işık'ta yayımlanan ve "Köylü Kardeşlere, Vatandaşlara" hitabıyla başlayan ilgili ilk yazıda, donanma ianesine neden ihtiyaç duyulduğu açıklanır. Osmanlı Devleti'nin yakın geçmişte savaş kazanamamasının nedeni olarak donanmasızlık gösterilir. Savaş gemilerinin fiyatları hakkında bilgi verilir ve Yunanistan'ın gemi alımlarından söz edilir. Artık aklımızı başımıza toplamamız gerektiğine işaret edilerek, vücudumuzu zehirleyen rakı, tütün gibi fena şeylere her gün avuç dolusu saçtığımız paraları vatanımızın selameti için donanma ianesine vermemiz istenir.[50]

47 "Hak-ı Teala'ya Hamd ü Sena Edelim", *Işık*, No: 2 (1326), s. 45-47.

48 Hüseyin Cahit, "İane-i Milliye", *Tanin*, 1. Sene No: 5 (23 Temmuz 1324), s. 1.

49 Doktor Petraki Papadopulo, "İlk Hatve", *Donanma*, No: 1 (Mart 1326), s. 4-10; Doktor Fazıl Baki, "Donanma Cemiyeti Nasıl Doğdu Nasıl Büyüyor", *Donanma*, No: 1 (Mart 1326), s. 11-14. Cemiyet hakkında geniş bilgi için bk. Selahittin Özçelik, age.

50 "Donanma İanesi", *Işık*, No: 2 (1326), s. 9-10.

Yine aynı nüshada, donanma ianesi konusu bir kez daha işlenmiştir. "Sevgili yurttaşlar!" hitabıyla başlayan bu yazıda, kıyılarımızın pek çok olduğuna ama bunları koruyacak büyük gemilerimizin bulunmadığına dikkat çekilir. Donanma yolunda varımızın yoğumuzun dökülüp saçılması telkin edilir. Bu yazının evvelkinden temelde farkı olduğu söylenemez. Ancak burada, sıradan köylüye değil de daha varlıklı kesimlere hitap edilmektedir. O nedenle "Ey vergili ağalar, beyler!", "Ey varlıklı hanımlar, kızlar!" şeklinde hitaplara rastlanmaktadır. Yazının sonunda yer verilen şiirde de aynı olgu gözlenmektedir.[51]

Üçüncü sayıda çıkan donanma ve donanma ianesi konulu yazıda, nice zamandır beklenen, dişten tırnaktan artırılan paralarla satın alınan altı geminin İstanbul denizine geldikleri bildirilir.[52] Yazara göre Osmanlıların yüzü bugün daha ak olmuştur. Milletin hepsi az çok donanma ianesine yardıma koşmuş, altı tane muharebe gemisi satın alınmıştır ve şimdi denizde de korkumuz azalmaktadır. Daima ileri gideceğimizi, çalışacağımızı belirten yazar, iki senelik yeni hükümetin bizi (halkı, köylüyü) ne kadar sevdiğini vurgular. Ona göre İstibdat (II. Abdülhamit) rejimi halkı/köylüyü ezmiş, kıyılarımızı gemisiz, denizlerimizi bekçisiz bırakmıştır. Yunanların denizlerde bizden güçlü olmasına ramak kalmıştır. Fakat mevcut hükümet bunu düşünmüştür. Osmanlılarda gemi inşasının yeni olmadığına işaret eden *Işık* yazarı, kahramanlıklarla dolu "şanlı" Osmanlı deniz tarihini masalımsı/destansı bir üslupla anlatır. Bunun ardından, alınan gemiler ve fiyatları hakkında okuyucuya bilgi verir. Osmanlı Devleti'nin bunlardan başka 40-50 gemiye daha ihtiyaç duyduğunu, bu gemilerin hepimizin olduğunu ekler. "Aziz vatandaş" eğer ileride

51 "Donanma Yardım İster", *Işık*, No: 2 (1326), s. 25-28.

52 Yadigar-ı Millet, Numune-i Hamiyet, Gayret-i Vataniye, Muavenet-i Milliye muhripleri ile Barbaros Hayrettin ve Turgut Reis zırhlılarının İstanbul'a gelişleri hakkında bk. Selahittin Özçelik, s. 154-158.

rahat yaşamak, evine barkına, karısına, malına tek başına sahip olmak istiyorsa, kazancının bir bölümünü donanma ianesine ayırmalı ve yerine teslim etmekte gecikmemelidir.[53]

Eğitim

Işık'ta çıkış yazısından sonra gelen ilk metin eğitim konuludur. "En Çok İhtiyacımız Maarifedir" başlıklı yazıda, Cenabı Hakk'ın emir buyurduğu meşveret usulüne göre ülkede adil bir hükümetin meydana geldiği ama bu usulü memleketimizde zahmetsizce ve tamamıyla tatbik etmek için kuvvet gerektiği vurgulanır ve bununla ilgili bir ayet gösterilir. Bu ayete göre, düşmana karşı kuvvet hazırlamak bütün Müslümanlara farzdır. Kuvvetse zamana/çağa göre değişir. Yazara göre bugün kuvvet toplar, tüfekler, dumansız barutlar, mükemmel zırhlılar, şimendiferlerdir. Düşmanlarımızda ne kadar kuvvet varsa bizde de o kadar olmalıdır. Bunları hazırlamak farzdır. Bu kuvvetleri tedarik etmek için ne gibi şeyleri elde etmek lazım geliyorsa evvela onları elde etmek vaciptir, farzdır. Bu kuvvetleri hazırlamak için servet/zenginlik/para vasıtası gereklidir ve para kazanmak, zengin olmak vaciptir. Servet ziraatla, ticaretle, sanatla hasıl olur. Bunlar da ancak maarifle meydana gelir.

Durumumuzun iyi olmadığını, hammaddelerimizi, madenlerimizi işletemediğimizi belirten yazar, dışardan un gelmese aç, demir çelik gelmese aletsiz, kumaş gelmese çıplak kalacağımıza işaret eder. Çünkü ilmimiz, malumatımız, marifetimiz yoktur. Avrupa'nın vardır. Demek ki kuvvet hazırlamak için her şeyden evvel lazım olan şey maariftir. Okumak yazmak, maarifi ilerletmek vaciptir, farzdır. Gerekli olup bizde bulunmayan bir diğer şey asayiş, güvenliktir. Ülkemizde iç ihtilaller, eşkıyalık meydandadır. Asayişsizliğin, iç isyanların sebebi de cahilliktir. Kısacası en büyük bela, en büyük afet cahilliktir. İlme şiddetle

53 "Donanmamız, Gemilerimiz Geldi", *Işık*, No: 3 (1326), s. 21-24.

sarılmadıkça memleket felaketten kurtulamayacaktır. Bundan sonra hükümet buna çalışacaktır. Ahali de bunun kıymetini bilmelidir ki, hükümet başarılı olsun.

Yazara göre Anadolu'da acayip ve garip fikirler vardır. Mesela "mektep açılsın, çocuklar okula gitsin, okuma yazma öğrensin, yeni usulde terbiye edinsin" denildi mi ahali, "hükümet çocuklarımızı dinsiz yapacak" der. Bunun saçma ve yanlış bir fikir olduğunu açıklayan yazar, hükümetin vazifesinin, tebaasını fakirlikten, cahillikten kurtarmak olduğunun altını çizer. Hükümet elbette yol gösterecektir çünkü ahali kendi başına bir şey yapamaz. Şimdiye dek hükümet bu vazifesini yapmamıştır fakat bundan sonra yapacaktır. Ama ahali de görmeli ve anlamalıdır. Mektebe gitmekle insan dinsiz olmaz. Taassupta, cahillikte kalırsa her şey olur. Kuvvet elden gider. Kuvvete karşı zayıflık, ilme karşı cahillik hiçbir vakit karşı koyamaz.[54]

Ahlâki Öğütler

Işık'ın içeriğinin önemli bir kısmını köylüye yönelik ahlâki öğütler, davranışlarına ve yaşam tarzına ilişkin uyarılar ve tembihler oluşturur. Mesela bir şiirde köylünün kısa yoldan zenginlik derdine düşmemesi, köylü/çiftçi kalıp bununla övünmesi, köylü/çiftçi olarak çalışması tembihlenir.[55] Bir başka şiirde, bizi yıkan iki sözün "neme gerek ve bana ne" olduğu, bunların ortadan kalkmaları ve birlik olunması gerektiği tembihlenir.[56] Başka bir yazıda define, tılsım gibi şeylerin hepsinin yalan olduğu vurgulanarak köylünün bunlara inanmaması istenir. Yazara göre rençperlerin gerçek defineleri ancak tarlalarındadır ve bu definelerin tılsımları da çapa ve sabandır. Çalışmaksızın ele edilecek hiçbir zenginlik yoktur. Alın ne kadar ter dökerse, kese o kadar parayla dolar. Vücut ne

54 "En Çok İhtiyacımız Maarifedir", *Işık*, No: 1 (1325), s. 5-9.

55 "Çiftçilik", *Işık*, No: 1 (1325), s. 33.

56 "Neme Gerek, Bana Ne?", *Işık*, No: 3 (1326), s. 5-7.

kadar yorulursa gönül o kadar rahat eder.[57] Bir diğer yazıda, hayat kavgasında altın/para silahının gerekli olduğuna dikkat çekilir. Yoksulluk memlekete tehlikedir, cemiyeti ağlatır. Yazar, paraya/altına kin bağlama itikadının artık gönüllerden silinmesini ister. Tek sakınılacak şey, altına kan bulaşmasıdır.[58]

"Hak Yolu" başlıklı uzun ahlak yazısında, genel olarak nasıl davranmak gerektiğinin yanıtı verilmeye çalışılır ve köylüye bir çocuğa verilir gibi öğütler verilir. "Ey benim yüzü ak, yüreği pak kardeşlerim! Alnı açık, bağrı yanık yoldaşlarım!" diye köylüye hitap eden yazar, artık eski devrin kapandığını, hak yolunun tutulması gerektiğini ifade eder. Ona göre bu sağlam yola girenler üç işi bir arada görenlerdir: Tanrıyı tanımak, kendini korumak ve ili kayırmak. Bu üç başlığı ayrı ayrı açıklayan ve bu üç işi birlikte görenlerin hak yolunu tutmuş olacağını söyleyen yazar, bize bu yolda arkadaşlık edecek iki yoldaş bulunduğunu da ekler. Bunlar ilim/marifet ve hürriyet/meşrutiyettir. Bu ikisi de birbirinden ayrılmaz. Birlikte benimsenmelidir.[59]

"Kardeşler!" hitabıyla başlayan benzer bir metin de "Terbiye-Ahlak" başlığını taşımaktadır. Küçük bir çocuğa anlatır gibi çok basit düzeyde ve dinî atıfların bolca kullanıldığı bu yazı, yer yer "hutbe" özelliği göstermektedir. Yazara göre iki iyi şey vardır: Biri terbiye, yani iyi yetişip büyümek yolunu öğrenmek, öteki de kendi gibi insanlarla iyi geçinmek ve iyi huy sahibi olmaktır. Peygambere atıfta bulunan yazar, terbiyenin küçük yaştan edinilmesi gerektiğinin altını çizer. Ayrıca iyi huy için de ona uygun insanlarla görüşmelidir. İnsanın en büyük vazifesi terbiyeli olmaktır. İnsanın dünyada alacağı terbiyelerin birincisi, Allah'a karşı kulluğunu bilmektir. Okura "Ey köylü, çiftçi, bağcı, rençper kardeşlerimiz!" diye hitap eden *Işık* yazarı, hepimizin

57 "Define", *Işık*, No: 2 (1326), s. 19-20.

58 "Para", *Işık*, No: 3 (1326), s. 20.

59 "Hak Yolu", *Işık*, No: 2 (1326), s. 2-8.

en değerli vazifesinin kız ve erkek çocuklarımızı terbiye etmek, onları iyi huylara alıştırmak olduğunu ifade eder. Cenabı Hakk'a sadık kul, vatana yararlı evlat yetiştirilmelidir. Büyüklere saygı ve itaat, küçüklere sevgi, hayırlı evlat yetiştirme hep Allah'ın emridir. Terbiyenin başlangıcı ise mekteptir. Mektep arkadaşları ve vatandaşlar kardeş olmalı, dayanışma içinde bulunmalıdır. Çocuğu terbiye eden kimse hasta bakıcıya, hekime benzer. "Can çıkar huy çıkmaz" çok yanlış bir sözdür. Terbiye fena huyları iyi eder. "Terbiye hakkı" doğrudan doğruya babanındır. Lakin hükümet cümlemizin merhametli babası olduğundan bunda onun da ortaklığı vardır. Ananın babanın terbiye edemediği evladı hükümet terbiye eder. Okumak yazmak ise terbiyeli olmanın iki büyük yardımcısıdır.[60]

"Bizim dinimizde içki haramdır" cümlesiyle başlayan bir başka yazıda, içkinin maddi ve manevi zararları anlatılır. Köylü içki içmemesi konusunda öğütlenir. "Dünyada rahat yaşamak, ahirette devlet, saadet sahibi olmak isteyen kimse içki içmemelidir." Sıkça dini atıfların (hadis, peygamber vs.) geçtiği yazıda sadece içkinin değil, içkiyle beraber kumarın da kötülüklerinden bahsedilir. Özellikle içkininkiler saymakla bitmez. İçki, şeriatın da dediği gibi, "kötülüklerin anasıdır". "Ey vicdanı temiz, yüzü pak köylüler!" diye hitap eden yazar, içkinin dinimizce sakıncalı olduğunu belirtip köylüyü her tür içkiyi terk etmesi konusunda uyarır.[61]

Güncel Pratik Bilgi ve Genel Kültür

Işık, köylüye günlük yaşamında kullanacağı, işine yarayacak pratik bilgiler sunmuş, öğütlerde bulunmuştur. Bunlardan biri "toprak" konusundadır. Bu dünyadaki her şeyin Rabb'ın insanoğluna ihsan buyurduğu nimetler, bitmez tükenmez armağanlar olduğunu dile getiren *Işık* yazarı, bunları yaratmakla Allah'ın bize rahatlık

60 "Terbiye-Ahlak", *Işık*, No: 2 (1326), s. 21-24.
61 "İçkinin, Kumarın Kötülüğü", *Işık*, No: 2 (1326), s. 29-31.

yollarını göstermiş ve yalnız tevekkülle kalmayıp çalışmak ve akıllı davranmak lüzumunu da beyan etmiş olduğunu dile getirdikten sonra, toprağın artık bilimin konusu olduğunu vurgular. Ona göre toprak sahiplerinin zahmeti çok, kârı ise neredeyse yoktur. Çünkü harman zamanı faizci faizini, aşarcı aşarını, ortakçı hissesini alır. Çiftçiye ancak ölmeyecek kadar bir şey kalır. Bunun sebebi, gafilliğimizde, saflığımızda, kaygısızlığımızdadır. Toprağın bilimini bilmemektendir. "Sermayemiz yok" bahanesine bel bağlanmaması gerektiğini söyleyen yazar, bir kılavuz olmak üzere bir çiftçiye lazım olan bilgileri öğretmeye başladıklarını ifade eder. Bunun ardından çiftçi/köylü okur için pratik bilgiler verir: Değişik tohum ekme, ekilecek yerler, ekimin yapılacağı zaman, borç almamak için boş zamanda yapılabilecek gelir getirici işler vs. Bu arada, köylünün büyük sorunu faizciler/tefeciler için, "Ah o zalim faizciler! Allah'ın keskin kılıcına gelesiler!", "Hain insanlar" gibi ağır ifadeler kullanır. Köylüyü, bu düzenbazlıklara kanmaması konusunda tembihler.[62] Dinî atıfların sıkça yapıldığı bu yazı "arkası var" kayıtlıdır ama bilebildiğimiz kadarıyla *Işık* bir daha çıkmamıştır.

Allah'ın bizim faydamız için yarattığı hazinelerden birinin de ormanlar olduğunun dile getirildiği diğer bir yazıda ise ormanların köylüye yararları sıralanır. "Sevgili vatandaşlar!" diye hitap edilen köylüye, bu kadar yararını gördüğü ormanları evladı gibi koruması tembihlenir. Yazara göre, cehalet sevkiyle ormanları tarla yapmak için yakan terbiyesizlere, vatanımıza ne kadar fenalık yaptıkları anlatılmalıdır. Köylü ormanlardan faydalandığı gibi hükümet, devlet de ormanlardan gelir elde etmektedir. O nedenle köylü ormanlara iyi bakmalı, ağaçları rastgele kesmemeli, orman memurlarına danışmadan ağaç kesilmemelidir. Ormanlara zarar verilmesine ne Allah ne de hükümet razı gelir. Hatta bataklıklara

62 "Toprak Bizim Mayamız, Anamız ve Nihayet Yatağımızdır", *Işık*, No: 3 (1326), s. 8-14.

ağaç dikilerek bu bölgeler ormanlaştırılmalıdır. Böylece Allah'ın rızası alınmış olacaktır.[63]

Bir başka yazıda ise nafia (bayındırlık) işlerinin (yol, demiryolu, liman, mendirek vs. yapımı) ülkemize en ziyade lazım olan şeyler olduğu belirtilerek, bu alanda gelişmişliğin yararları anlatıldıktan sonra şu öğütte bulunulur: "Ey gayretli, hamiyetli çiftçi kardeşler, köylü vatandaşlar! Çalışmanızın faydasını görmek, işinizi yoluna koymak, kendinizi ve memleketinizi zengin etmek isterseniz yol yapılması için elden geldiği kadar gayret ediniz." *Işık*'a göre bu yol işlerinde "köylü kardeşler"in de yapabileceği bir şey vardır. O da köylerinin yollarını veyahut köyleriyle kasabalar arasındaki yolları kendilerinin yapmasıdır. Köylü, işi yalnız hükümete bırakmayarak böyle elbirliğiyle çalışırsa, Allah'ın inayetiyle az zamanda ülkenin her tarafını örümcek ağı gibi yollarla birbirine bağlar ve ziraat, ticaret ve sanatça günden güne ileri gidilmesini sağlar çünkü Hazret-i Allah daima çalışkan kullarının yardımcısıdır.[64]

"Dünya Nedir" başlıklı, iki sayı süren ve "Dünya dediğimiz yeri Cenab-ı Hak yüzbinlerce sene evvel yaratmıştır" diye başlayan yazıda, dünyanın oluşumu kısaca anlatılır. Bu girişe ve arada bir kez "Tanrının emriyle" denmesine karşın bu anlatım dinî değil, seküler niteliktedir. Ama sıra insanın oluşumuna geldiğinde, *Işık* "yaradılış teorisine" bağlı kalır. Yazıda dünyanın yapısı, şekli, düz olmayıp yuvarlak oluşu, güneşin dünyaya uzaklığı, dünyanın hareketleri, mevsimler gibi konularda okura temel bilgiler verilir. Dünyanın öküzün boynuzunda olmayıp boşlukta duruşu, güneşin

63 "Ormanlar ", *Işık*, No: 3 (1326), s. 31-33.

64 "Nafia İşleri", *Işık*, No: 2 (1326), s. 34-36. Yazar, okurların "pek çok bozuk yolun yapılmasına başlanmadı" diyebileceklerini ama Meşrutiyet geleli daha bir buçuk sene kadar olduğunu, 30 senenin bozgunluğunun böyle bir buçuk senede düzeltilemeyeceğini belirtir. Kaldı ki yol işleri yalnız çalışma değil, çok para da gerektirmektedir ama çok şükür ki meşruti hükümet bu güçlüğün çaresini de düşünmüştür. Gerekli parayı ödünç almak ve yavaş yavaş ödemek arzusundadır.

dünyaya çok uzak oluşu, Allah'ın kudretinin ve büyüklüğünün ispatı olarak sunulur. Sonunda da yine bütün bu güneş sisteminin mükemmelliği ve bunun tanrının büyüklüğünü ve kudretini gösterdiği vurgulanır.[65]

Sonraki sayıda yazar, dünya hakkında temel bilgiler vermeyi sürdürür: Karalar, sular, denizlerin en derin yeri, karaların en yüksek noktası, kıtalar vs. Bunun ardından Osmanlı ülkesine geçilir. Osmanlı topraklarının hangi kıtalarda bulunduğu, Osmanlı nüfusu, nüfusun hangi dinî ve etnik gruplardan oluştuğu, Müslüman-Hıristiyan nüfus miktarları, bütün Osmanlı nüfusuna birden "Osmanlı" namı verildiği, Osmanlı vilayetleri, vilayetlerin yukarıdan aşağı doğru idari yapıları ve idarecileri ve ayrıca özel olarak Girit anlatılır.[66] "Biz de bu şanlı kahraman ecdadımızın kanlarını dökerek aldıkları değerli toprakları ve bu adayı canımız gibi muhafaza edelim" denerek yazı sonlandırılır. [67] Dinsel tonu kuvvetli bu yazı dizisinin düzeyi, *Işık*'taki bütün yazılar için olduğu gibi çok basittir. İlkokul seviyesinde olduğu söylenebilir.

Sağlık

Işık'ta ele alınan konulardan biri de sağlıktır. Konuyla ilgili Arapça bir hadis sunan *Işık* yazarına göre "Tanrı-yı Teâlâ'nın kullarına en büyük ihsan ettiği nimet sağlıktır." Sağlığın değerini dert gelmeden evvel bilmek gerekir. Tarihte birçok kavmin, sağlık-

65 "Dünya Nedir", *Işık*, No: 2 (1326), s. 16-18.

66 II. Meşrutiyet döneminin en hararetli gündem başlıklarından ve uluslararası nitelikteki sorunlarından biri Girit'tir. Girit, hukuken Osmanlı egemenliğinde ama Yunan yöneticilerin idaresinde özerk bir statüdedir. Ada üzerinde emperyalist (hami) devletlerin denetimi söz konusudur. Yunanistan ve Giritli Rumlar, Osmanlı egemenliği altındaki adayı Yunanistan'a katma arzusu ve çabası içindedirler. Osmanlı kamuoyunun gayet hassas olduğu Girit sorunu, II. Meşrutiyet'in ilk yıllarında basının gündeminden hiç düşmemiştir. Konu hakkında bk. Ayşe Nükhet Adıyeke, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)*, Ankara: TTK Yayınları, 2000.

67 "Dünya Nedir 2", *Işık*, No:3 (1326), s. 16-19.

larını korumaya dikkat etmedikleri için nüfusları günden güne azalarak ve zayıflayarak perişan olduklarını öne süren yazar, bunlara örnekler de verir. Ona göre sağlığına dikkat eden ve bunun yollarını bilen insanlar dünya devletine nail olarak nüfuslarını çoğaltmış, sağlığına bakmayanlar mahvolmuşlardır. "Ey vatandaşlar sağlığımıza dikkat edelim" çağrısında bulunan *Işık* yazarı, aziz vatanın düşman hücumundan ancak sağlam vücutlar ve o sağlam vücutlardan dünyaya gelen kahraman çocuklarla korunabileceğinin hatırdan çıkarılmamasını ister. Sağlam vücut ve sağlam akılla çok çalışarak mübarek vatanı cennete çevirmek, kahraman atalarımızın ruhlarını yad etmek öğüdünde bulunur. Bu türden öğütlerin ardından, "sağlık nasıl olur?" sorusunu yanıtlamaya girişir ve köylülerin sağlıklı kalabilmeleri için neler yapmaları gerektiğine dair uzun uzun somut, pratik bilgiler verir.[68]

"Arkadaş!" hitabıyla başlayan bir diğer yazıda, birkaç aydan beri İstanbul'da ve daha başka yerlerde "kolera" denen salgın hastalığın hüküm sürdüğü[69] ama bu hastalığa yakalanmamanın bizim kendi elimizde olduğu belirtilmiştir. Yazar, "İyice dinle ve böylece hareket eyle" uyarısıyla koleranın ne, nasıl bir hastalık olduğunu ve yakalanmamak için neler yapılması lazım geldiğini anlatır.[70]

SONUÇ

İttihat ve Terakki Cemiyeti Süleymaniye Kulübü'nün 1909-1910'da çıkardığı *Işık*, Anadolu Müslüman Türk köylüsüne yöne-

68 "Hıfz-ı Sıhhat - Sağlık ve Sağ Yaşamak", *Işık*, No: 2 (1326), s. 11-15.

69 II. Meşrutiyet yıllarının baş salgın hastalığı kolera, doğal olarak Osmanlı basınının değişmez konu başlıklarından biri olmuştur. *Işık*'ın bu nüshasının çıktığı günlerden (1910 sonlarından) kapsamlı bir örnek için bk. Osman Nuri, "Kolera ve Mikrobu", *Tanin*, 3. Sene No: 724 (24 Ağustos 1326 / 6 Eylül 1910), s. 5-6. 1910 yılı kolera salgını hakkında genel bilgi için bk. Ekrem Kadri Unat, "Osmanlı İmparatorluğunda 1910-1913 Yıllarındaki Kolera Salgınları ve Bunlarla İlgili Olaylar", *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, Sayı: 1 (1995), s. 58-60.

70 "Sağlık - Memlekette Hastalık Var Gözünü Aç", *Işık*, No: 3 (1326), s. 43-47.

lik bir yayındır. *Işık*'ın başta gelen amacı, İTC nizamnamelerindeki ilgili maddelere uygun şekilde, köylülere yeni meşrutiyet rejimini, yeni rejimin temel kavram ve ilkelerini öğretmek ve benimsetmek, köylünün nefretini eski rejime çekmektir. *Işık*'ta köylüye vatandaşlık ve Osmanlılık bilinci aşılanmaya çalışılırken, yeni rejimin özellikle dinen meşrulaştırılmasına itina gösterilmiştir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 31 Mart Vakası'ndan sonra köylülüğe yönelik faaliyetlerinin yoğunlaştığı görülmekte, bu faaliyetlerde (en azından bazı) kulüplerin önemli bir yer tuttuğu anlaşılmaktadır. Nitekim Selanik'te *Vatandaş* gazetesi 1909 yılının Temmuz ayında, yine bir Cemiyet kulübü tarafından ve yine köylülüğü (ama Rumeli Müslüman Türk köylüsünü) hedefleyerek çıkarılmıştır.

Işık ile *Vatandaş* arasında temelde benzerlikler mevcuttur.[71] Ancak, söylem düzleminde kimi farklılıkların söz konusu olduğu belirtilmelidir. En kaba şekilde ifade edilecek olursa; *Işık*, *Vatandaş*'a göre daha muhafazakâr bir yayındır. Dinî tonu daha kuvvetli olduğu gibi, köylüye öğütleri de *Vatandaş*'a göre daha mutedildir. *Işık* köylülere yönelik olsa da *Vatandaş* kadar "köycü/halkçı" bir yayın sayılmaz. Farklı şehirlerdeki iki Cemiyet kulübünün çizgilerindeki bu farklılık, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin homojen bir yapı olmadığı olgusunun göstergelerinden biri olarak kabul edilebilir.[72]

Bu yıllarda Osmanlı Devleti ve Balkanlar üzerine gazete makaleleri kaleme alan ve muhabirlik yapan Lev Troçki, 31 Mart Vakası'ndan üç ay kadar önce, *Kievskaya Misl* gazetesinde 3 Ocak

71 Karşılaştırmak için bk. İ. Arda Odabaşı, agm.

72 Balkan Savaşı'nda Selanik'in kaybıyla İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İstanbul'a göçünün Cemiyet üzerindeki yapısal etkisine dair Zafer Toprak'ın yaptığı tespit bu noktada kayda değer. Selanik'te ticaret burjuvazisi, İstanbul'da ise esnaf güçlüdür. İttihat ve Terakki İstanbul örgütünde İslâmiyet'in önemli bir ağırlığı vardır. Zafer Toprak, *Milli İktisat-Milli Burjuvazi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Eylül 1995, s. 5.

1909'da çıkan yazısında, Türkiye'deki "sosyal sorun"a ve "sosyal sorun" bağlamında en başta köylülüğe işaret ederek dikkat çekici tespitlerde bulunmuştur.

Troçki'ye göre, militarizmin ağır yükünü taşıyan, yarıserfliğe tabi, beşte biri topraksız olan köylüler şu veya bu şekilde yeni rejimden taleplerde bulunacaklardır. İktidardaki Jön Türk partisi, ulusal-liberal körlüğü içinde, bir köylü sorununun varlığını bile inkâr etmektedir. Jön Türkler ummaktadırlar ki, idare mekanizmasının yeniden örgütlenmesi, parlamenter sistemin getireceği biçim ve işlemlerle birlikte, köylüyü tatmin etmeye yetecektir. Jön Türkler yanılmaktadır. Dahası, kırsal alanın yeni düzenden duyacağı hoşnutsuzluk, kaçınılmaz olarak köylülerden oluşan orduda da yansımasını bulacaktır. Subaylara dayanan bir parti, köylülere hiçbir şey vermedikten sonra orduda disiplini sıkılaştırmaya başlarsa, askerler kendi subaylarına karşı başkaldıracaklardır.[73]

Troçki'nin bu öngörüsü gerçekleşecek ve üç ay kadar sonra tabanını rütbesiz askerlerin oluşturduğu 31 Mart ayaklanması patlak verecektir. 31 Mart, İttihatçılara, köylülüğe daha çok önem vermeleri gerektiğini göstermiş olmalıdır. Nitekim *Vatandaş* ve *Işık* gibi köylülüğe yönelik yayın faaliyetleri bu farkındalığın dışavurumu olarak okunabilir. Ancak, özellikle *Işık*'ın içeriği, Troçki'nin dile getirdiği, Jön Türklerin "umdukları" (idare mekanizmasının yeniden örgütlenmesinin, parlamenter sistemin getireceği biçim ve işlemlerle birlikte, köylüyü tatmin etmeye yeteceği) konusunda, en azından Cemiyet'in bir kesiminde fazlaca bir değişiklik olmadığını ortaya koymaktadır.

73 Lev Troçki, *Balkan Savaşları*, Tansel Güney (çev.), 1. Basım, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Kasım 2012, s. 14-15.

EK: *IŞIK*'IN FİHRİSTİ

No: 1 (1325)

"Sevgili Köylü Kardeşlerimize!", s. 2-4.
"En Çok İhtiyacımız Maarifedir", s. 5-9.
"Osmanlılık", s. 10-13.
"Vatan", s. 14-16.
"Kanun-ı Esasi", s. 17-22.
"Hürriyet", s. 23-24.
"Askerlik", s. 25-26.
"Cenge Giderken", s. 27. (Mehmet Emin Yurdakul)
"Müsavat", s. 28-30.
"Adalet-Doğruluk", s. 31-32.
"Çiftçilik", s. 33.
"Kardeşlik", s. 34-35.
"İttihat Kuvvettir", s. 36-37.
"Bayrak", s. 38-39.
"Mündericat", s. 40.

No: 2 (1326)

"Hak Yolu", s. 2-8.
"Donanma İanesi", s. 9-10.
"Hıfz-ı Sıhhat-Sağlık ve Sağ Yaşamak", s. 11-15.
"Dünya Nedir", s. 16-18.
"Define", s. 19-20.
"Terbiye-Ahlak", s. 21-24.
"Donanma Yardım İster", s. 25-28.
"İçkinin, Kumarın Kötülüğü", s. 29-31.
"Vazife", s. 32-33.
"Nafia İşleri", s. 34-36.
"Işık'ın Asker Kardeşlerine Armağanı - Eski Zaman Askeri", s. 37-41.
"Yeni Zaman Askeri", s. 42-44.
"Hak-ı Teala'ya Hamd ü Sena Edelim", s. 45-47.
"Mündericat", s. 48.

No: 3 (1326)

"Öğüt", s. 2-4.

"Neme Gerek, Bana Ne?", s. 5-7.

"Toprak Bizim Mayamız, Anamız ve Nihayet Yatağımızdır". s. 8-14.

"Sen Feryada Başlayınca", s. 15. (Mehmet Emin Yurdakul)

"Dünya Nedir 2", s. 16-19.

"Para", s. 20.

"Donanmamız, Gemilerimiz Geldi", s. 21-24.

"Jandarma", s. 25-30.

"Ormanlar", s. 31-33.

"Bir Adam Nasıl Mebus Olabilir", s. 34-42.

"Sağlık-Memlekette Hastalık Var Gözünü Aç",43-47.

OSMANLI'DA TÜRK SOSYALİZMİNİN DOĞUŞU*

Osmanlı İmparatorluğunda sosyalizm ilk olarak Müslüman Osmanlılara göre Avrupa'yla çok daha sıkı teması bulunan gayrimüslim (özellikle Ermeni, Bulgar, Makedon ve Rum) unsurlar arasında, 19. yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkmıştır. Yahudilerin durumu çeşitli açılardan farklılık arz eder ve aşağıda temas edileceği üzere, Türklerle birlikte ele alınmalarını gerektirecek bazı özellikler gösterir.

Osmanlı'da sosyalizm için dönüm noktası, burjuva demokratik karakterdeki 1908 Jön Türk Devrimi olmuştur. Türkler arasında sosyalist akım, 1908 Devrimi'nden sonra kendini göstermiştir. Ancak, yine aşağıda kısaca değinileceği üzere, köklerinin daha geriye, en azından 1905 yılı civarına uzandığına dair kimi emareler mevcuttur.

* Bu yazı ilk kez "Osmanlı'da Türk Sosyalizminin Doğuşu", *Gürsen Topses'e Armağan-Sosyal Bilimlerde ve Edebiyatta Yeni Ufuklar*, Mehmet Devrim Topses (ed.), 1. Basım, Ankara: Ürün Yayınları, Ocak 2012, s. 113-128'de yayımlanmıştır.

Türkiye'de "sol"un tarihini konu edinen çalışmalarda, özellikle 1908'den itibaren Selanik'in Osmanlı İmparatorluğunda sosyalizmin merkezi olduğu genel kabul görmekle birlikte, bu akım ve/veya düşünce tartışmasız şekilde Osmanlı'nın gayrimüslim unsurlarına atfedilmiştir. Diğer bir deyişle, sosyalizmin merkezi Selanik için bir "Türk sosyalizmi"nden[1] söz edilmez.

Aynı literatürde Osmanlı/Türk sosyalizmi yine tartışmasız şekilde, sosyalizm anlayışı çoğu kez küçümsenmekle birlikte, İstanbul'da ortaya çıkan İştirakçi Hilmi çevresi ve bu çevrenin kurduğu Osmanlı Sosyalist Fırkası'yla 1910'da başlatılır. Bu historiyografiye hâkim olan, sosyalizm ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin (İTC) ve Türkçülüğün asla yan yana gelemeyeceği önkabulü, başka şeylerin yanı sıra, İştirakçi çevresinin Cemiyet'e muhalif siyasi çizgisi ve Türkçülüğe mesafeli ideolojisi dolayısıyla da pekiştirilmiş olur. Bu makalede, Türkiye sosyalizm tarihine dair bu kanıksanmış ve dolayısıyla pek tartışılmayan şema sorgulanacaktır.

ERKEN TÜRK SOSYALİZMİNE TERSTEN BİR BAKIŞ

Türkiye'de sosyalizmin doğuşunu öğrenmek, ilk Türk sosyalistlerini tanımak isteyen bir kimse, bu konudaki belli başlı çalışmaların[2] hangisini açarsa açsın, Osmanlı/Türk sosyalizminin İstanbul'da ortaya çıkan Hüseyin Hilmi (İştirakçi veya Sosyalist Hilmi) çevresi ve bu çevrenin kurduğu Osmanlı Sosyalist Fırkası'yla 1910'dan başlatıldığını görecektir. Adı anılan çevre, Mütareke döneminde Türkiye Sosyalist Fırkası olarak varlığını sürdürmüştür.

1 Burada "Türk sosyalizmi" ile kastettiğimiz, Türkler tarafından ortaya konulmuş (mesela Avusturya Marksizmi gibi) özgün bir akım veya ekol değil, basitçe, sosyalizmin Türkler tarafından benimsenmesi hâlidir.

2 Örneğin Mete Tunçay (*Türkiye'de Sol Akımlar-I*), Fethi Tevetoğlu (*Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler*), İlhan E. Darendelioğlu (*Türkiye'de Komünist Hareketleri*), Aclan Sayılgan (*Türkiye'de Sol Hareketler*), George S. Harris (*Türkiye'de Komünizmin Kaynakları*), Dimitır Şişmanov (*Türkiye İşçi ve Sosyalist Hareketi*) gibi araştırmacıların ilgili çalışmaları.

Aynı okur, kronolojik anlamda biraz ilerleyip 1920'lere (ve hatta daha iyisi 1960'lar ve sonrasına) ulaştığında, 15 Kasım 1922'de karanlık bir cinayete kurban giden İştirakçi Hilmi'nin başını çektiği grubun ve partilerin neredeyse hiçbir iz bırakmadan kaybolduklarını, artık bu akımı (sosyalizmi) bambaşka isimlerin ve örgütlerin temsil ettiğini fark edecektir.

Sadece historiyografi açısından değil, Osmanlı/Türk sosyalizminin görünürdeki bu ilk temsilcileri fiiliyatta da "buharlaşmışlardır". Bilebildiğimiz kadarıyla, Cumhuriyet dönemi Türkiyesi'nde çok sayıdaki sol fraksiyondan hiçbiri, kendi tarihsel köklerini İştirakçi geleneğinde aramamış ve aramamaktadır.

Mütareke ve Millî Mücadele döneminden itibaren ön plana geçmeye başlayan ve bugün de Türk solunun gerçek öncüleri olarak kabul edilen şahsiyetlere bakıldığında ise ilk bakışta fazla önemli değilmiş gibi görünen ama uyarıcı olması lazım gelen iki ayrıntı dikkat çeker. İlk olarak Türkiye sol hareketinin erken döneminde öne çıkmış isimlerin büyük bölümü Balkan/Rumeli kökenlidir: Şefik Hüsnü Deymer, Reşat Fuat Baraner, Şevket Süreyya Aydemir, Nâzım Hikmet, Hikmet Kıvılcımlı, Sabiha Sertel, Ali Cevdet, Hasan Âli Ediz... Aslen Rumelili olmamakla birlikte, Ethem Nejat'ın da bir Rumeli (Manastır) deneyimi olduğu kaydedilmelidir.

Uyarıcı olması gereken ikinci olgu ise Mütareke sonrasının beli başlı sol önderlerinin İttihatçılıktan ve aynı zamanda Türkçülükten gelmiş olmalarıdır. Türkçülükten sosyalizme uzananlar iyi bilinir: Mustafa Suphi, Ethem Nejat, Şevket Süreyya Aydemir, Nâzım Hikmet, Fuat Sabit Ağacık.

Türkiye sosyalist hareketinin bu Rumelili, İttihatçı ve Türkçü akımdan gelme önderlerinin siyasi, ideolojik ve örgütsel köklerini II. Enternasyonal'e bağlı, İtilafçı faydaki ve Mütareke döneminde "enternasyonalizmi" işgal kuvvetlerinden para almaya vardıran İştirakçi gelenek içinde aramak nafile bir çaba olacaktır. Peki, o hâlde nerede aramalıdır?

Bu makalede şu iddia öne sürülmektedir: Osmanlı İmparatorluğunda özellikle 1908 Devrimi'nden itibaren sosyalist akımın merkezi Selanik'tir. Ancak, hâkim kanının aksine, bu akım yalnızca gayrimüslim Osmanlılara atfedilemez. Çünkü 1908 Devrimi'nin hemen ardından Selanik'te esmeye başlayan sosyalizm rüzgârı Türkleri de etkilemiş ve hatta Türklerden oluşan küçük ve gevşek de olsa sol/sosyalist bir çevre ortaya çıkmıştır. Üstelik bu gelişimin köklerinin 1905 yılı civarına uzandığı söylenebilir. Dolayısıyla Türk sosyalizminin 1910'dan (İştirakçi Hilmi çevresinden) başlatılması tartışmaya açılabilir. Okumakta olduğunuz makalede, bu iddiayı destekleyecek kimi bulgulara dikkat çekilecektir.

Makalenin hacminin fazlasıyla aşılmasına sebep olacağından ötürü burada açımlayamayacağımız ve sadece değinmekle yetineceğimiz husus, sosyalist Türklerden oluşan bu çevrenin birkaç yıl sonra, 1911-1912'de yine Selanik'te ortaya çıkan halkçı Türkçülük hareketi içinde, belirli bir ideolojik dönüşüme uğramış olarak yer alacağıdır. Selanik'te görülen her iki akım da kesintisiz şekilde İttihatçıdır. Ve son olarak gerek akademik gerekse popüler düzlemdeki, İTC'nin işçi sınıfı ve sol/sosyalizm karşıtı ve hatta düşmanı bir örgüt olduğu şeklindeki egemen görüşü şüpheyle karşılamakta fayda vardır. Gerçekte, bunun aksine işaret eden bulgular söz konusudur.[3]

1908 DEVRİMİ'NDEN SONRA SELANİK'TE TÜRK SOSYALİSTLER

1919 Berlin'inde Türkiye İşçi ve Çiftçi Fırkası'nı kuran ve *Kurtuluş* dergisini çıkaran "Türk Spartakistleri" arasında gördüğümüz Mustafa Nermi Bey Köprülü'de doğmuş, rüştiye tahsilini Selanik'te Selimiye Mektebi'nde, idadi tahsilini Üsküp'te tamam-

3 Bu makalede ele alınan konulara ilişkin kapsamlı bir tartışma için bk. İ. Arda Odabaşı, *Osmanlı'da Sosyalizm Türkçülük ve İttihatçılık - Rasim Haşmet Bey*, 2. Basım, İstanbul: Kaynak Yayınları, Mayıs 2012.

lamıştır. 1908 Devrimi'nin akabinde Selanik'e gelerek Hukuk Mektebi'ne girmiş, Enis Avni (nam-ı diğer Aka Gündüz) Bey'in yönetiminde çıkan *Kadın* dergisinde çalışmaya başlamıştır.[4] İlk yazıları 1908-1909'da, yazı heyeti üyesi olduğu *Kadın*'dan başka, *Bahçe* gibi dergilerde de görülür. Aynı okullardan mezun olmuş, daha sonra aynı süreli yayınlarda yazıları çıkan veya birlikte çalıştığı Ali Canip (Yöntem), Enis Avni, Rasim Haşmet gibi isimlerle arkadaştır.

1911'de Selanik'te Ziya Gökalp çevresinde şekillenen Türkçü harekete katılan Mustafa Nermi Bey, aynı yıl içinde İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından sosyoloji tahsili için Paris'e gönderilmiş ve oradan Türkiye'deki gazete ve dergilere yazmayı sürdürmüştür. Bu yazılarından biri, Cemiyet'in yayın organı olan *Rumeli* gazetesinde "Alpaslan" imzasıyla çıkmıştır ve başlığı da "Vatan ve Sosyalistlik"tir.

Mustafa Nermi Bey'in bu yazıyı kaleme aldığı sırada dünya görüşü her ne olursa olsun, Hürriyetin İlanı sonrası Selanik'te sosyalizmin ne denli güçlendiğine ve Türk gençleri arasında yayılmasına ilişkin olarak verdiği bilgiler gayet değerlidir. Çünkü 1908-1911'de Selanik'in basın ve eğitim hayatında faal olan, şehrin entelektüel çevreleri içinde yer almış genç aydınlardandır. Ve belki daha da önemlisi, bu yazısında sözünü ettiği "sosyalist gençler"den biri de kuvvetle muhtemelen kendisidir. Şöyle yazar:

> ... İnkılâbın sevinçlerle titreyen günlerinde idi. ...
>
> ...
>
> ... Bulgaristan'dan, Sırbistan'dan, daha bazı memleketlerden sevimli sakallı, siyah kravatlı, geniş şapkalı insaniyet hamileri, sosyalistler geldi. Hayatta nasıl bir usul tutmak lazım geleceğini anlatacaklardı, ooh, ne güzel!..
>
> Bunlar sosyalist haa... Pek büyük adamlar.

4 Nüzhet Haşim, *Millî Edebiyata Doğru Birinci Cilt: Şairler Kısmı*, İstanbul: Nefaset Matbaası, 1918, s. 122.

Biz niyetlerimizin saflığı, samimiliği ile sakallarından şefkat şelaleleri akıtırken, onların yüreklerinden insaniyet, o büyük ve mevhum insaniyet yerine ihtilaller, facialar, kanlı sahneler geçiyordu. Ve bunu itiraf edelim ki pek çoğumuz göremiyorduk. Sosyalistlik, bu iri kelimeyi anlamadan cümlemiz bir ağızdan demek istiyorduk ki:
– Ey Osmanlılar, bu en büyük içtimai bir manzume (*système*)dir.
...
Bu cereyan, sosyalistlik fikri, karşısında hiçbir müdafi bulmaksızın gidiyordu. Birçok genç zekâlar, dimağlarında muzır izlerin yaşamasına meydan veriyordu. Öyle bir zaman oldu ki gençlerin bir kısmı, ceplerinde Fransızca kırmızı kaplı sosyalist risaleleri taşımaya başladı. Sosyalistlik güneşi doğacak, zulmetler yırtılacak, beşeriyet istediği devre vasıl olmuş bulunacaktı. Bundan iyi bir şey mi olabilirdi? O vakit Feylesof, "Bahçe" risalesi idarehanesine derç edilmek için birçok fotoğraflar, pehlivan kıyafetleri gönderiyordu. Birçok gençlerden işitiyordum:
– Hükümet, diyorlardı, o yirminci asırda niçin yaşamalı,[5] toplar, tüfekler, zırhlılar bir memleketin bütçesinde ehemmiyetli bir yekûn teşkil etmiyor mu? Bunlarla mektep açmalı, kanlı devirleri hâlâ mı göreceğiz, düşünelim, bizim babamız Âdem (a.s) anamız Havva (a.s) değil mi? Bütün insanlar kardeş... O hâlde birbirimize niçin kurşun atalım? Birbirimizi niçin öldürelim? Askerlik vahşettir, onda hiçbir mukaddeslik yoktur.
Sevgili vatandaşlar, bütün bu sözler söylenildi. Bunları ben uydurmuyorum. Lakin esas ne idi? Bu fikirler memleketimize nasıl girdi? Bunlar, hariçten gelen sosyalistlerden menkul idi. Biz ne kadar saf[ız] ki nakledilen şeyleri derhal kabul ediyoruz! ...[6]

Bu birinci elden tanıklığa bakılacak olursa, 1908 Devrimi'nden sonra komşu Balkan ülkelerinden sosyalist militanlar Selanik'e gelmiş ve sosyalist propagandaya girişmişlerdir.[7] Bu Balkan sos-

5 Metnin orijinalinde bu kelime "yaşamamalı" şeklinde geçmekteyse de anlam itibariyle bunun bir dizgi hatası olması gerekir.

6 Alpaslan, "Avrupa Dehlizlerinde: Vatan ve Sosyalistlik", *Rumeli*, İkinci Sene No: 613 (7 Kânunuevvel 1327/20 Kânunuevvel 1911), s. 1. Metnin tamamının çevriyazısına, elinizdeki kitapta yer verilmiştir.

7 Bunun en güzel örneklerinden biri, aşağıda bahsi geçecek olan Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu'nun kurucusu Benaroya'dır.

yalistleri Selanik gençlerinden kabul görmüş, sosyalizm cereyanı hiçbir engelle karşılaşmadan gelişmiş, pek çok genç bu fikirleri benimsemiş, sosyalizm bu gençler tarafından "en büyük toplumsal sistem" olarak kabul edilir olmuştur. Hatta bazıları ceplerinde kırmızı kaplı Fransızca sosyalist yayınlar taşıyacak derecede bu düşünceyi ve kimliği benimsemişlerdir. Burada bahsi geçenler, gayrimüslim Osmanlılar değil, Türk gençleridir.

Mustafa Nermi Bey, o vakit "Feylesof" lakabıyla tanınan Rıza Tevfik (Bölükbaşı) Bey'in *Bahçe* dergisi idarehanesine yayımlanmak üzere birçok fotoğraf gönderdiğini söylerken, bu gelişmenin daha çok hangi çevrede ve hangi tarihte yaşandığına dair önemli bir ipucu vermiştir. Söz konusu çevre, Hürriyetin İlanı'ndan sadece 11 gün sonra yayın hayatına giren *Bahçe* dergisi etrafında öbekleşmiştir. Rıza Tevfik'in çok sayıda fotoğrafının bulunduğu bu dergide, bahsi geçen pehlivan fotoğrafları 1909 yılının Haziran-Temmuz aylarında (43 ve 44. sayılarda) yayımlanmıştır.

Mustafa Nermi Bey'in 1908 Devrimi sonrasında Selanik'te ortaya çıkan bu sosyalist çevreye dair verdiği bilgiyi dolaylı ve dolaysız olarak çeşitli yönlerden doğrulayacak, az sayıda olmayan olgu ve tanıklık tespit etmek mümkündür.

Yine aynı çevre içinde yer alan Ali Canip Yöntem, Selanik gençlerinin Ziya Gökalp'in etrafında "pervane" oldukları şeklindeki iddiayı[8] reddederken, bu gençlerden Akil Koyuncu, Yusuf Osman ve Rasim Haşmet'in sosyalizmi "çoktan beridir" tanıdıklarını vurgular. Hemen hepsinin fakir, çalışmaya muhtaç gençler olduğunu yazar.[9]

Bu isimlerin hepsine, İttihatçı çizgideki *Bahçe* dergisinde,

8 Bu iddia için bk. Mehmet Emin Erişirgil, *Bir Fikir Adamının Romanı: Ziya Gökalp*, Aykut Kazancıgil-Cem Alpar (hzl.), 2. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları, 1984, s. 69.

9 Ali Canip Yöntem, " 'Milliyetperverlik' Cereyanının En Büyük ve Kuvvetli Şahsiyeti Ziya Gökalp", *Yakın Tarihimiz*, Cilt: 3 No: 38 (15 Kasım 1962), s. 353.

sol içerikli yazıları veya tercümeleriyle rastlamak mümkündür. Akil Koyuncu Bey'in Fransızcadan tercüme ederek "Hayat-ı İctimâiyye" üst başlığıyla *Bahçe*'nin Haziran-Temmuz aylarında çıkan sayılarında tefrika ettiği "Yarın Ne Olacağız?" ve "Kırmızı ve Kan" başlıklı metinler bu türdendir. "Yarın Ne Olacağız?"da kolektivizm (iştirak-i emval/iştirakiyye-komünizm) konu edilmiş; Jean Grave, Paul Brousse, Jean Allemane, Jules Guesde, Hamon, Peter Kropotkin, Edouard Vaillant, Jean Jaures, Lucien Deslinieres gibi dönemin tanınmış ve çoğunlukla Fransız sol/sosyalist/anarşist düşünce adamlarının kolektivizmin yürürlükte olacağı geleceğin toplumunun nasıl bir toplum olacağına dair görüşleri aktarılmıştır.[10] "Mabadı var" kaydına rağmen ikinci bölümü yayımlanmayan "Kırmızı ve Kan"da ise "ihtilal ve anarşi amelesi"nin hükümdarlara ve siyaset adamlarına yönelik suikastları konu edilir.[11]

Her iki yazı da ilginç resimlerle süslenmiştir. Mesela ilkinde "Sosyalizm ve İhtilal Ejderi-Guesde, Vaillant, Gerault-Richard, Allemane, Lafargue, Jaures ve Brousse cemiyet-i müstakbelenin topraklarını kürekliyorlar" altyazısıyla adı geçen sol düşünce ve eylem adamlarının portreleri toprağı kürekleyen tek bir vücuttan çıkmış hâlde verilmiştir. İkincisinde ise suikast sonucu öldürülen hükümdarlar ve siyaset adamları ile suikastçılarının resimleri her biri ayrı ve toplu hâlde yer almıştır. "Sosyalizm ve İhtilal Ejderi" ile "Öldürülenler" Haziran ve Temmuz aylarında çıkan 42. ve 45. sayılarda derginin dış kapağında da kullanılmıştır. Diğer bir deyişle, sol/sosyalizm içerikli metinler aynı içerikte görsel malzeme ile desteklenmiştir. Bu görsel malzemenin kapağa da çıkarılmış olması, dergi idaresinin tuttuğu yayın çizgisi açısından

10 "Hayat-ı İctimâiyye: Yarın Ne Olacağız? 1", *Bahçe*, Birinci Sene İkinci Cilt No: 42 (9 Haziran 1325), s. 248-251; "Hayat-ı İctimâiyye: Yarın Ne Olacağız? 2", *Bahçe*, Birinci Sene İkinci Cilt No: 43 (16 Haziran 1325), s. 262-268. Mütercimi: Ayın. (Akil) Kaf. (Koyuncu).

11 "Hayat-ı İctimâiyye: Kırmızı ve Kan 1", *Bahçe*, Birinci Sene İkinci Cilt No: 45 (30 Haziran 1325), s. 297-301. Mütercimi: Ayın. (Akil) Kaf. (Koyuncu).

anlamlı bulunabilir.

Aynı sıralarda (Temmuz ayında) Yusuf Osman Bey de Meclis'te yasalaşmak üzere olan Tatil-i Eşgal Kanunu'nu *Bahçe* sayfalarında eleştirmekte, işçi sınıfının grev yapma ve sendika kurma hakkını savunmaktadır.[12]

İlk kuşak Türk sosyalistlerinden Rasim Haşmet Bey *Bahçe* dergisinin "erkân-ı tahrîriyye"sindendir.[13] Diğer bir deyişle, bu dergideki konumu sıradan bir yazar veya yazı heyeti üyesi olmanın ötesindedir. Fransız Sosyalist Partisi'nin yayın organlarından *Le Socialisme* ile (bir dönem Marx ile Engels'in de çalışmalarına katıldığı) *Revue Socialiste*'i takip eden Rasim Haşmet Bey'in[14] en çok yazdığı dergi olan *Bahçe*'de, Maksim Gorki'den Ömer Seyfettin tarafından yapılmış bir çeviri ile "asrımızın en büyük dehalarından biri" şeklinde tanıtılan Tolstoy'u konu edinen bir dizi imzasız yazı da dikkat çekmektedir.[15] Ayrıca, Tolstoy'un fotoğrafları derginin 36. sayısının kapağında kullanılmıştır.

Bütün bunlar 1909'da *Bahçe* dergisi çevresinde sol/sosyalist düşünceye yönelik kuvvetli bir ilginin bulunduğunu gösterirken, tam da Mustafa Nermi'nin işaret ettiği zaman diliminde, Mayıs-Haziran 1909'da, fazla uzun olmayan bir süre sonra "Selanik Sosyalist Amele Heyet-i Müttehidesi" (Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu) adını alacak olan Selanik Amele Cemiyeti'nin kurul-

12 Yusuf Osman, "Musâhabe: Sendikalizm", *Bahçe*, Birinci Sene İkinci Cilt No: 46 (10 Temmuz 1325), s. 314-315.

13 *Bahçe*, Birinci Sene İkinci Cilt No: 52 (25 Ağustos 1325), s. arka kapak dış yüz.

14 Rasim Haşmet Bey ve *Bahçe* dergisindeki yazıları hakkında geniş bilgi için bk. İ. Arda Odabaşı, *age*.

15 "Mebâhis-i İlmiyyeden: Tolstoy, Rus Muharriri", *Bahçe*, Birinci Sene İkinci Cilt No: 36 (24 Mart 1325), s. 146-149; "Mebâhis-i İctimâiyyeden: Tolstoy, Rus Muharriri 2", *Bahçe*, Birinci Sene İkinci Cilt No: 37 (31 Mart 1325), s. 163-166; "Tolstoy'un Nasihatleri", *Bahçe*, Birinci Sene İkinci Cilt No: 39 (5 Mayıs 1325), s. 205; Maksim Gorki, "Küçük Hikâye: Çocuğun Sefaleti", *Bahçe*, Birinci Sene İkinci Cilt No: 40 (26 Mayıs 1325), s. 221-222 (mütercimi: Perviz).

duğu kaydedilmelidir. Bu örgüt, Bulgar sosyalist hareketi içinde yetişmiş Yahudi sosyalistler tarafından kurulmuş ama diğer etnik gruplardan ve bu arada Türklerden de örgüte katılanlar olmuştur. Bunlardan biri olan Rasim Haşmet Bey, Federasyon'un 1909 Ağustos'unda çıkarmaya başlayacağı Türkçe yayın organı *Amele Gazetesi*'nin yöneticisidir. Üstelik yayın hayatına girişini *Bahçe* dergisinin de duyurup tebrik ve başarısını temenni ettiği[16] *Amele Gazetesi*'nin yazarları arasında Mustafa Nermi Bey de vardır.[17]

Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu'nun (SİF) kurucusu Avraam Benaroya'nın hatıralarından, en az üç Türk'ün bu örgüte katıldığı öğrenilebilmektedir: Bir öğretmen (Rasim Haşmet Bey), tütün işçisi (aynı zamanda Türk tütün işçileri sekreteri) İhsan ve bir marangoz.[18]

Buraya kadar adı anılan genç aydınların hepsinin (Yusuf Osman, Enis Avni, Ali Canip, Rasim Haşmet, Mustafa Nermi, Akil Koyuncu) az veya çok yazdığı, Selanik'in günlük gazetelerinden ve İttihatçı çizgideki *Zaman*'ın SİF'e karşı gayet olumlu ve destekleyici bir tutumu olduğu bir not olarak düşülmelidir.

1909 yılının Ekim ayında sosyalist/anarşist ve ateist Katalan öğretmen Francisco Ferrer'in İspanya'da idamı üzerine, SİF'le birlikte, sözünü ettiğimiz sol çevrenin çıkardığı veya yazdığı (*Bahçe*, *Zaman* ve *Hak* gibi) İttihatçı yayın organlarında ciddi bir duyarlılığın ve sert bir tepkinin gösterilmiş olması da kayda değerdir.

Ferrer için Selanik'te SİF'in öncülüğünde bir protesto mitingi tertiplenmiştir. Federasyon, işçilerin siyah matem bayrakları

16 *Bahçe*, Birinci Sene İkinci Cilt No: 52 (25 Ağustos 1325), s. arka kapak dışyüz.

17 "Sendikalizm" başlıklı bir yazı dizisi yayımlanmıştır. Bk. Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar-I (1908-1925)*, 2. Basım, İstanbul: BDS Yayınları, Ağustos 2000, s. 473 ("Belgeler" kısmı).

18 "Abraam Benaroya'nın Anıları", George Haupt/Paul Dumont, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketler*, Tuğrul Artunkal (çev.), 1. Basım, İstanbul: Gözlem Yayınları, 1977, s. 295, 305-306.

taşıyıp hep bir ağızdan Enternasyonal Marşı'nı[19] söyledikleri bu eylemi İttihatçılarla birlikte düzenlemiştir. Nitekim mitingde farklı dillerde yapılan konuşmalar arasında Türkçe nutuk veren kişi, Sabiha Sertel'in ağabeyi, Rasim Haşmet'in hocası ve İTC Selanik merkezinin önde gelen simalarından Celal Derviş Bey'dir.[20] O Celal Derviş ki, daha Selanik Amele Cemiyeti ortada yokken geçici Tatil-i Eşgal Kanunu'nu "esaret kanunu" şeklinde niteleyerek eleştirmiştir.[21]

Enis Avni Bey'in o sırada Selanik'te çıkarmakta olduğu ve tabii İttihatçı çizgide olan *Hak* gazetesinde Federasyon'un mitingi övülmekten başka, "büyük ve insan Ferrer için, büyük ve insanca bir miting yapan Osmanlılara" Ferrer adına bir ilkokul kurmaları teklif edilmiş, bundan kaçacak hiçbir arkadaşın düşünülemeyeceği dile getirilmiştir.[22] SİF de kendi kütüphanesine aynı adı vermiştir.[23]

Abidin Nesimi'ye göre Osmanlı Türk sosyalistleri ile SİF'in yakın ilişkileri olmuş, Osmanlı Türk sosyalistlerinden Rasim Haşmet, Enis Avni (Aka Gündüz), Ali Canip (Yöntem) ve Ömer Seyfettin Federasyon'a girmiş, örgütün önde gelen isimlerinden Benaroya ve Vlahov ile birlikte çalışmışlardır.[24]

Rasim Haşmet Bey'in Federasyon'a katıldığı biliniyorsa da sayılan diğer isimlerin katıldıklarına ve "sosyalist" sayılabilecekle-

19 Bu marş, 1919 yılında Sovyetler Birliği Komünist Partisi tarafından uluslararası bir komünist örgüt olarak kurulmuş Komintern'in aynı yıl yapılan ilk dünya kongresinde işçi sınıfının marşı olarak kabul edilmiştir.

20 "Miting", *Zaman*, No: 344 (10 Teşrinievvel 1325/23 Ekim 1909), s. 2; "Ferrer'in İdamı Aleyhinde Miting", *Zaman*, No: 346 (12 Teşrinievvel 1325/25 Ekim 1909), s. 2.

21 Celal Derviş, "Ahval-i Umumiyye: Grev Kanunu–Esaret Kanunu", *Zaman*, Birinci Sene No: 79 (13 Kânunusani 1324/26 Ocak 1909), s. 1.

22 "Ferrer Mektebi", *Hak*, Birinci Sene No: 1 (4 Teşrinisani 1325), s. 4.

23 George Haupt/Paul Dumont, s. 294.

24 Abidin Nesimi, *Türkiye Komünist Partisinde Anılar ve Değerlendirmeler 1909-1949*, İstanbul: Promete Yayınları, Haziran 1979, s. 30-31.

rine ilişkin somut bir kanıt söz konusu değildir. Bununla birlikte, mesela Enis Avni Bey'in bu dönemdeki eserlerinde açık bir sosyal duyarlılık ve halkçı bir ton bulmak mümkündür. Şubat-Nisan 1909'da *Kadın* dergisinde tefrika edilen "Aşk ve İstibdat" başlıklı piyesi,[25] Mart 1909'da *Bahçe*'de "muhterem amelelere" ithafıyla yayımladığı bir şiiri,[26] Ağustos 1909'da *Zaman* gazetesinde çıkan "Köylünün Hakkı" başlıklı makalesi[27] buna örnek gösterilebilir. Ayrıca, onun yönetimindeki *Hak* gazetesinin Ferrer meselesindeki az önce aktarılan tutumu da hatırlanmalıdır.

Ali Canip Bey ise *İştirak* dergisinin 1910 yılının 26 Şubat günü çıkan ilk sayısında arkadaşı Rasim Haşmet Bey'e ithaf edilmiş "Sosyalizm" başlıklı ve sosyalizme olumlu yaklaşan bir mensur şiirini yayımlamıştır.[28]

1911'deki yazısında Mustafa Nermi Bey sosyalizmle birlikte gelen antimilitarist söyleme dikkat çekerken, doğruluğuna yine güvenebileceğimiz bir bilgi sunmaktadır. 1909'da Selanik'te sosyalizmin Türkler arasında güçlenişi, doğal olarak karşıt sesleri de beraberinde getirmiştir. Mesela daha çok küçük rütbeli subayların yazdığı *Silah* dergisinde Mülazım Ömer imzalı bir makalede, sosyalizme ve onunla beraber gelen antimilitarizme karşı çıkılır.[29] Mülazım Ömer'in itirazları bir yana, bu tür görüşlere Rasim Haşmet Bey'in bazı yazılarında rastlanmaktadır. Bu fikirlerin de aslında bu çevreye özgü veya yerel olmadığı belirtilmelidir.

25 İ. Arda Odabaşı, "1908 Devrimi'nden Bir Piyes: Aşk ve İstibdat", *Yeni Tiyatro*, Yıl: 1 Sayı: 6 (Temmuz-Ağustos 2008), s. 9-15.

26 Enis Avni, "Nâle-i İstirdâd", *Bahçe*, Birinci Sene İkinci Cilt No: 31 (17 Şubat 1324), s. 71.

27 Bk. İ. Arda Odabaşı, "Selanik İttihat ve Terakki Üçüncü Kulübü'nün Köylü/Köycü Gazetesi: *Vatandaş*", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: X Sayı: 22 (Bahar 2011), s. 53-54.

28 Ali Canip, "Sosyalizm", *İştirak*, Sene: 1 No: 1 (13 Şubat 1325), s. 13.

29 Köprülülü Mülazım Ömer, "Antimilitarizm", *Silah*, Birinci Sene No: 3 (10 Ağustos 1325), s. 3-6.

II. Meşrutiyet yıllarında, daha doğrusu I. Dünya Savaşı'na kadar dünya sosyalist hareketine II. Enternasyonal hâkimdir ve II. Enternasyonal de –Dr. Şefik Hüsnü'nün deyişiyle– "savaş ve askerlik aleyhtarlığını şiar" edinmiştir.[30]

Hürriyetin İlanı'ndan sonra Selanik'te sosyalizmin gelişmekte ve Türkler arasında etkin bir düşünce akımı hâline gelmekte olduğunu gösteren daha başka işaretler de sayılabilir. Örneğin İTC'nin Selanik'te çıkan resmî yayın organı İttihat ve Terakki gazetesinde daha Eylül-Kasım 1908'de kabul edilmesi savunulan "devlet sosyalizmi"nin[31] içeriği, sosyalizm bakımından fazlasıyla tartışmalıysa da burada asıl vurgulanması gereken, "sosyalizm" ve "komünizm" gibi kavramların İttihatçılar için, hem de resmî düzeyde tartışılır hâle gelmiş, diğer bir deyişle, ilgi çerçevelerine girmiş olması ve savundukları şeye de "devlet sosyalizmi" adını verebilmeleridir. Bu, 1908 Devrimi'nin hemen ardından Selanik'teki ve bazı İttihatçılar arasındaki düşünsel/ideolojik iklimin kavranması bakımından önemlidir.

1908 Devrimi'nin ardından (Kasım ayında) Selanik'te yayımlanan ilk Türkçe kitaplardan biri, Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin kurucularından olan Kâzım Nami (Duru) Bey tarafından tercüme edilmiştir. G. Saviç'in *Rus İhtilal Cemiyetine Mensup Bir Kadının Hayatı* başlıklı kitabında ünlü Narodnik (Rus halkçısı) militan Vera Figner'in hayat hikâyesi anlatılmaktadır.[32] Bu kitabın net

30 Şefik Hüsnü, *Türkiye'de Sosyal Sınıflar*, Memet Türkkan (çev.), 2. Basım, İstanbul: Kaynak Yayınları, Nisan 1997, s. 204.

31 "Musahabe-i İctimaiyye: Hükümet-Teşebbüsat-ı Hususiyye 1", *İttihat ve Terakki*, Birinci Sene No: 23 (14 Eylül 1324/27 Eylül 1908), s. 4; "Musahabe-i İctimaiyye: Hükümet - Teşebbüsat-ı Hususiyye 2", *İttihat ve Terakki*, Birinci Sene No: 24 (16 Eylül 1324/29 Eylül 1908), s. 4; "Musahabe-i İctimaiyye: Hükümet - Teşebbüsat-ı Hususiyye 3", *İttihat ve Terakki*, Birinci Sene No: 39 (23 Teşrinievvel 1324/5 Teşrinisani 1908), s. 4.

32 G. Saviç, *Rus İhtilal Cemiyetine Mensup Bir Kadının Hayatı*, Kâzım Nami (müt.), Selanik, 1326.

hâsılatının yarısı İTC'ye aittir ve ilanları da Cemiyet'in yayın organlarında yer almıştır.[33] Cemiyet'in önde gelen üyelerinden birinin bu içerikte bir kitabı tercüme edip yayımlaması, bu dönem esen rüzgârın ideolojik rengi konusunda uyarıcı olmaktan başka, Kâzım Nami Bey'in Selanik basınında tanınmış bir sima olduğu ve adı anılan genç Selanik aydınlarıyla hep teması bulunduğu da belirtilmelidir.

Rasim Haşmet Bey adı geçen kitabın eleştirel bir tanıtımını, Hakkı Baha (Pars) Bey'in yönetiminde çıkan *Füyuzat* dergisinde yapacak, kitabı (daha doğrusu Narodnik Figner'i) ve mütercimini övgüyle değerlendirirken kendi sosyalist ve hatta devrimci şiddet yanlısı fikirlerini de ortaya koyma fırsatı bulacaktır.[34]

Bir sene kadar sonra (Nisan 1910'da) imzasına *İştirak* dergisinde rastlayacağımız,[35] Kâzım Nami Bey gibi Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin kurucularından biri, önde gelen İttihatçılardan ve Mustafa Kemal Atatürk'ün yakın arkadaşı Hakkı Baha Bey ise yine bu sıralarda (Nisan 1909'da) *Yeni Asır* gazetesinde çıkan "Zenginlerimize" hitaplı makalesinde, 1908 Devrimi'nin yarattığı coşku ve mutluluk fazla uzun sürmeden karşı karşıya kalınan açlık ve sefalet gerçeğine parmak basmıştır. Yükselen şikâyetlerin tek bir müşterek hedef (hükümet) bulduğuna ama mevcut koşullarda hükümetin elinden fazla bir şey gelemeyeceğine dikkat çeker ve sorumluluklarını yerine getirmedikleri gerekçesiyle zenginleri

33 Kitabın 1908 Kasım'ında çıktığı da bu gazete ilanlarından tespit edilebilmektedir. İlki için bk. "İlânât: Rus İhtilal Cemiyetine Mensup Bir Kadının Hayatı", *İttihat ve Terakki*, Birinci Sene No: 44 (1 Teşrinisani 1324/14 Teşrinisani 1908), s. 4.

34 R. H., "Neşriyat-ı Şehriyye", *Füyuzat*, Birinci Sene No: 2 (1 Şubat 1324), s. 58-64. Adı geçen kitap ve Rasim Haşmet Bey'in değerlendirmeleri hakkında geniş bilgi için bk. İ. Arda Odabaşı, "İttihatçılar İçin Muhterem ve Ulvi Bir Kadın: Narodnik Devrimci Vera Figner", *Müteferrika*, No: 41 (Yaz 2012), s. 193-209.

35 Hakkı Baha, "Teessüratım 3", *İştirak*, Sene: 1 No: 8 (3 Nisan 1326), s. 116-117.

suçlar. Ona göre, hükümet bir "Serseri Nizamnamesi"[36] çıkaracak yerde, zenginlerden nakdî servet vergisi almalıdır.[37]

Yakın geleceğin önde gelen Türkçülerinden Moiz Kohen Efendi (daha sonra alacağı isimle Munis Tekinalp) de Selanik'te 1909'da sosyalizm üzerine bir kitap yazmayı tasarlamış, hazırlıklara girişmişse de bu tasarısını hayata geçirememiştir.[38]

Selanik'te değil ama Rumeli'nin bir diğer önemli şehri olan Edirne'de yaşanan bir olay da son derece ilginç olması bakımından aktarılabilir. Olayı anlatan kişi, 1908 Devrimi'nden sonra Edirne İdadisi'nde tarih ve coğrafya öğretmenliği yapan Rahmi Apak'tır. Apak'ın anlatımına göre, bu okulda Malkaralı bir altıncı sınıf öğrencisi Marx'ın bir fotoğrafını yanında oturduğu duvara asmış, resmin altına da "Ahir zaman Peygamberi Karl Marks Hazretleri" diye yazmıştır. Bunu hem de din dersinde yapmıştır. Sarıklı din hocası manzarayı görünce "vay bre kâfir" diyerek resmi alır ve okul müdürüne götürür. Okul idaresi öğrenciye bir haftalık geçici uzaklaştırma cezası verir. Malkaralı öğrenci ertesi haftaki din dersine elinde tabancayla gelir ve din hocasına, "Benim Peygamberime hakaret eden sen misin?" diyerek ateş etmeye başlar. Sarıklı hoca kürsünün altına saklanır; bu arada diğer öğrenciler atılarak Malkaralının elinden silahı alır ve cinayeti önlerler.

Apak, o zamanlar komünistlik nedir, Marx kimdir, bunlar-

36 Bir ay kadar sonra (9 Mayıs 1909'da) Mebusan Meclisi'nden geçerek yasalaşacak olan "Serseri ve Mazanne-i Su' Eşhas Hakkında Kanun", kısaca Serseri Kanunu'ndan bahsetmektedir. Kanunun 1. maddesine göre, hiçbir geçim vasıtası bulunmadığı ve çalışmaya kudreti olduğu hâlde en az iki ay çalışmayan ve bu müddet zarfında iş bulmak için gerekli teşebbüste bulunduğunu ispat edemeyip şurada burada dolaşan kimselere "serseri" denir. Kanun hakkında kapsamlı bilgi için bk. Kenan Olgun, *1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2008, s. 247-280.

37 "Hakkı Baha, "Makale: Teessüratım 2", *Yeni Asır*, Ondördüncü Sene No: 1524 (25 Mart 1325/7 Nisan 1909), s. 1.

38 Jacob M. Landau, *Tekinalp: Bir Türk Yurtseveri (1883-1961)*, 1. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996, s. 15.

dan hiç haberi olmadığını, ilk defa o zaman öğrendiğini ve bu fikirlerin okulda okuyan beş altı Bulgar talebeden "bizimkilere" geçtiğini yazmıştır.[39]

Batılı bir gözlemci (M. Hartmann), 1909'da yayımlanan eserinde, Meşrutiyet'in başlarında Selanik'teki Türk, aydın çevreler üzerinde önde gelen Alman sosyalistlerinden August Bebel'in fikrî tesirlerinden söz etmektedir.[40]

Bütün bu örnekler ve tanıklıklar, 1908-1909 Selanik'inde (ve Rumeli'sinde) sosyalizmin Türk aydınları veya mektеplileri arasında görmezden gelinemeyecek denli etkin bir düşünce akımı hâline gelmiş olduğunu anlatmaktadır. Aslında, Selanikli (veya Selanik/Rumeli'deki) Türkler üzerindeki sosyalizm etkisinin daha erken bir tarihte başladığına dair kimi emareler mevcuttur ve bu açıdan göze çarpan tarih de Avrupa'da sol akımların yükselişe geçtiği ve Rus Devrimi'nin yaşandığı 1905'tir. Mesela Rasim Haşmet Bey'in ütopik sosyalist Saint-Simon'a atıfta bulunduğu 1905 yazılarında sosyalizm tınısı duyulur.[41] Şefik Hüsnü, 1905'te henüz Selanik'te iken sosyalizmle ilgilenmeye başlamıştır. Rus Devrimi'nin yankıları, kendi ifadesiyle, muhayyilesini tepetakla etmiştir. Devrimci sorunlara yönelik karşı konulmaz bir ilgi duyar.[42] Kâzım Nami Bey'in 1908 Devrimi'nden az önce tercüme ettiği ve 1908 Devrimi'nden az sonra basılan Vera Figner konulu kitap, içerik itibariyle, Rusya'da 1905 Devrimi sonrasının basın özgürlüğü ortamında beliren devrimci literatüre aittir.[43] Enis

39 Rahmi Apak, *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*, Ankara: TTK Yayınları, 1988, s. 34-35.

40 Akt. Mete Tunçay, s. 20 ("Belgeler" kısmı).

41 Örneğin bk. Rasim Haşmet, "Büyük Olsaydım", *Çocuk Bahçesi*, Birinci Sene No: 24 (14 Temmuz 1321), s. 4.

42 *Dr. Şefik Hüsnü Deymer Yaşam Öyküsü, Vazife Yazıları*, Erden Akbulut (der.), 1. Basım, İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları, Şubat 2010, s. 24-25, 29, 32, 55, 75.

43 İ. Arda Odabaşı, "İttihatçılar İçin Muhterem ve Ulvi Bir Kadın: Narodnik Devrimci Vera Figner", s. 206.

Avni (Aka Gündüz) Bey'in 1909'da tefrika edilen *Aşk ve İstibdat* piyesinin kadın kahramanı Güzide, 1905 Rus İhtilali'nden ve Rus kadınlarının bu devrimdeki rollerinden haberdardır.[44] Mustafa Kemal Atatürk'ün 1904'te not defterine "Evvela Socialiste olmalı maddeyi anlamalı!" şeklinde bir not düşmüş olması da bu minvalde anılmaya değerdir.[45]

Rumeli, işçi hareketleri açısından da dikkat çeker. Örneğin 1905'te Kavala'da tütün işçileri grevi büyük bir katılımla gerçekleşmiş ve geniş yankılar doğurmuştur.[46] Genel olarak Rumeli, özel olarak da Selanik'in Avrupa'ya ne denli açık merkezler olduğu hatırlanacak olursa, buna bir de 1905-1914 yılları arasında sosyalizmin bütün Avrupa'da devamlı bir gelişme ve yükselme kaydetmiş olduğu[47] eklenmelidir.

Bu gelişmelerin sosyo-ekonomik beşiği, ticaret ve sanayinin Osmanlı koşullarında görece gelişmiş bulunduğu, Batı'ya açık ve her anlamda gayet canlı bir liman kenti olan Selanik'tir. Çünkü bu şehirde kapitalizm belli bir olgunluğa ulaşmıştır. 1908 Devrimi kapitalizmin gelişimini ve sınıfsal farklılaşmaların derinleşmesini teşvik etmiştir. Devrim'in hemen ardından beliren büyük işçi grevleri dalgası bunun ilk habercisidir. Sosyalizmin (ve aynı zamanda milliyetçiliğin de) Selanik'te kök salıp filizlenmesi, öncelikle bu ekonomik, toplumsal ve kültürel yapıyla ilişkilidir.

SONUÇ

Yukarıda bahsi geçen sosyalist veya sosyalizan genç Türk aydınları, 1911'den itibaren yine Selanik'te ortaya çıkan ve merkezinde

44 İ. Arda Odabaşı, "1908 Devrimi'nden Bir Piyes: Aşk ve İstibdat", s. 12.

45 *Atatürk'ün Bütün Eserleri* Cilt: 1 (1903-1915), 1. Basım, İstanbul: Kaynak Yayınları, Ekim 1998, s. 15.

46 Tutku Vardağlı, "1908'e Giden Yolda İşçi Hareketleri: Selanik Vilâyeti Tütün İşçileri", *Düne Bakarak Bugünü Anlamak 2008'den 1908'e Bakmak*. Mutlu Dursun-Tutku Vardağlı (hzl.), 1. Basım, İstanbul: Tarem Yayınları, Ekim 2009, s. 39.

47 PaulLouis, *Fransız Sosyalizmi Tarihi (1789-1950)*, Şerif Hulûsi (çev.), İstanbul: Dördüncü Yayınevi, 1966, s. 228-230.

Gökalp'in bulunduğu Türkçü Yeni Hayat/Yeni Lisan hareketi içinde yer alacaklardır. Yakın gelecekte sosyalist hareketin öne çıkacak isimlerinden Ethem Nejat da o sırada bu akımı hararetle desteklemiştir.[48]

Türkiye sosyalist hareketinin Millî Mücadele ve sonrasındaki önderlerinin siyasi, ideolojik ve örgütsel köklerinin nerelerde aranması gerektiği konusu burada daha fazla tartışılmayacaktır. Ama bu makale –belki de okurun ağzında "spekülatif" bir tat bırakmak arzusuyla– pek bilinmeyen bir ayrıntıyla noktalanabilir: İlk kuşak Türk sosyalistlerinden Selanikli Rasim Haşmet Bey, 1913-1917 yılları arasında Konya Sultanisi'nde öğretmen olarak görevlidir. 1900 yılında Selanik'te doğan, 1930'lardan itibaren Türkiye Komünist Partisi'nin önde gelen liderlerinden olan Reşat Fuat Baraner, orta öğrenimini Konya'da tamamlamış, Rasim Haşmet'in öğretmenlik yaptığı Konya Sultanisi'nden mezun olmuştur.

48 Ethem Nejat, "Yeni Lisan ve Tekâmülü", *Yeni Fikir*, Cilt: 2 No: 8 (Şubat 1328), s. 234-239.

VATAN VE SOSYALİSTLİK

MAKALE VE YAZARI HAKKINDA

1908-1911 yıllarında Selanik'in entelektüel çevreleri içinde yer alan, sosyalist ve milliyetçi hareketlere karışan genç aydınlardan Mustafa Nermi Bey, 1911'de İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından sosyoloji tahsili için Paris'e gönderilmiştir. Burada okuyacağınız yazısını, 1911 yılının Aralık ayında Paris'te kaleme almış ve Yunus Nadi (Abalıoğlu) Bey'in yönetiminde Selanik'te çıkan *Rumeli* gazetesine göndermiştir. Yazı, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organlarından olan *Rumeli*'nin 20 Aralık 1911 tarihli sayısında "Alpaslan" imzasıyla yayımlanmıştır.[1] "Alpaslan" müstearının Mustafa Nermi Bey'e ait olduğu, tahrir heyeti üyesi

1 Makale ve yazarı hakkında ayrıca, bu kitapta yer alan "Osmanlı'da Türk Sosyalizminin Doğuşu" başlıklı metne ve İ. Arda Odabaşı, *Osmanlı'da Sosyalizm Türkçülük ve İttihatçılık-Rasim Haşmet Bey*, 2. Basım, İstanbul: Kaynak Yayınları, Mayıs 2012, s. 20-24'e bakılabilir.

bulunduğu *Genç Kalemler* dergisinde çıkan bir yazısına dergi idaresince düşülen dipnottan öğrenilebilmektedir.[2]

AVRUPA DEHLİZLERİNDE VATAN VE SOSYALİSTLİK[3]

Paris: 15 Kânunuevvel 1911

Biz nasıl telakki ediyoruz? – Gizli cereyanlar? – Fransa'da nasıl muhakeme ediliyor? – Meşhur hatip Jaures ne düşünüyor? – Sosyalistlik, milliyetçilik değil midir? – Biz ne yapmalıyız?

Kim bilir neden? Memleketimize herhangi bir cereyan girerse muğlak ve müşevveş tesirlerle dağılıyor. Yıkmak için doğrudan doğruya karşısında hükümetin bünyesini, içtimai taazzuvunu buluyor. Bu, bir netice temin edemeyince yeni bir faaliyet sahası açılıyor. Hadiseler o kadar çok taaddüd ediyor ki bunlar altında yaşayan enmûzecler kendilerinde birkaç dakika devam eden küçük bir istikrar bile hissedemiyorlar. İnkılâbın sevinçlerle titreyen günlerinde idi. Ortaya bir merkeziyetsizlik *Décentralisation* meselesi çıkmıştı. Pek tabii idi ki henüz meşrutiyet kelimesini pek yeni işiten bir içtimai kitleye bu garip bir tesir icra edecekti. Çok masum ve saf dudaklar:

– Bu idare, en büyük bir adalet tesis edebilecek!

Sözlerini fısıldadı. Adalet! Evet, bu kelimenin bir an evvel tamamıyla tecellisini herkes istiyordu. Fakat nasıl? Her ne vasıtayla olursa olsun meydana çıksın da... Bu matlub zaten... O vakit esas itibariyle herkes birbirine son derecede emin. Herkes zannediyordu ki bütün kalplerde aynı samimiyet, aynı kan var. Onun için ortaya atılan bir fikrin fenalığını tetkik etmek hatıra bile gelemezdi ve pek tabii idi. Çünkü yaşlar akıtan bir idare yıkıldıktan sonra çılgın itimatların yaşayacağı bir muhit hazırlanmış

2 M. Nermi, "Yeni Lisan İstilası Karşısında", *Genç Kalemler*, Cilt: 3 No: 22 (6 Haziran 1328), s. 226.

3 Alpaslan, "Avrupa Dehlizlerinde: Vatan ve Sosyalistlik", *Rumeli*, 2. Sene No: 613 (7 Kânunuevvel 1327/20 Kânunuevvel 1911), s. 1.

demekti. Lakin öyle mi idi? Hayır, bin kere hayır... Birçok sefil kıyafetler, bu saf duyguları kanlı fikirlerine zemin ittihaz etmeyi düşünüyorlardı.

Yeni doğan bir kavmin, siyasi bir unsurun hayati faaliyeti nasıl olabilir? Elbette şiddetli... Bunu öldürmeden evvel bir menfaat istihsal etmek müşkül, müstehîl görünüyordu. Onun da çaresi bulundu. Bulgaristan'dan, Sırbistan'dan, daha bazı memleketlerden sevimli sakallı, siyah kravatlı, geniş şapkalı insaniyet hamileri, sosyalistler geldi. Hayatta nasıl bir usul tutmak lazım geleceğini anlatacaklardı, ooh, ne güzel!

Bunlar sosyalist haa... Pek büyük adamlar.

Biz niyetlerimizin saflığı, samimiliği ile sakallarından şefkat şelaleleri akıtırken, onların yüreklerinden insaniyet, o büyük ve mevhum insaniyet yerine ihtilaller, facialar, kanlı sahneler geçiyordu. Ve bunu, itiraf edelim ki pek çoğumuz göremiyorduk. Sosyalistlik, bu iri kelimeyi anlamadan cümlemiz bir ağızdan demek istiyorduk ki:

– Ey Osmanlılar, bu en büyük içtimai bir manzume (*système*)dir.

Öyle... Hepsini doğru farz edelim. Fakat biz, iktisadi ve siyasi mevkimizi hangi malumatla biliyorduk. Memleketimizde iyice okumuş, fikriyle amel edebilen, yahut o kudreti –insaflı bir surette– kendisinde gören kaç kişi var. Bilmem, ben biraz fazla mı gideceğim? Demek istiyorum ki azim ve hürmetli bir unvan taşıyan Filozof Rıza Tevfik yok mu? O da bu hususta mütereddittı. Çünkü biz pekala görüyoruz, Rousseaular, Voltaireler neler yapmışlar? Bizim filozofumuz yalnız haşiyeli bir kitap kaybetmekten başka bir şey yapmadı. Hani ondan ümit ettiğimiz inkılap? Hani o mufassal unvan altında gizlenen şark ve garp felsefeleri? Biz onlardan bugünlerde istifade etmezsek öteki dünyada mı edeceğiz?

Hülasa anlaşıldı ki "Zapt ediniz, bu da bir prensiptir..." diyen filozof da şakirdi olmak?? itibariyle "Bacon"ı hayrette, teessüflerde bırakacak kadar cahil imiş.

Bu cereyan, sosyalistlik fikri, karşısında hiçbir müdafi bulmaksızın gidiyordu. Birçok genç zekâlar, dimağlarında muzır izlerin yaşamasına meydan veriyordu. Öyle bir zaman oldu ki gençlerin bir kısmı, ceplerinde Fransızca kırmızı kaplı sosyalist risaleleri taşımaya başladı. Sosyalistlik güneşi doğacak, zulmetler yırtılacak, beşeriyet istediği devre vasıl olmuş bulunacaktı. Bundan iyi bir şey mi olabilirdi? O vakit Filozof, "Bahçe" risalesi idarehanesine derç edilmek için birçok fotoğraflar, pehlivan kıyafetleri gönderiyordu. Birçok gençlerden işitiyordum:

– Hükümet, diyorlardı, o yirminci asırda niçin yaşamalı,[4] toplar, tüfekler, zırhlılar bir memleketin bütçesinde ehemmiyetli bir yekûn teşkil etmiyor mu? Bunlarla mektep açmalı, kanlı devirleri hâlâ mı göreceğiz, düşünelim, bizim babamız Âdem (a.s.) anamız Havva (a.s.) değil mi? Bütün insanlar kardeş... O hâlde birbirimize niçin kurşun atalım? Birbirimizi niçin öldürelim? Askerlik vahşettir, onda hiçbir mukaddeslik yoktur.

Sevgili vatandaşlar, bütün bu sözler söylenildi. Bunları ben uydurmuyorum. Lakin esas ne idi? Bu fikirler memleketimize nasıl girdi? Bunlar, hariçten gelen sosyalistlerden menkul idi. Biz ne kadar saf{ız} ki nakledilen şeyleri derhal kabul ediyoruz! Düşünmüyoruz ki bize laf söyleyende safvet, hulûsî var mı? Hariçten gelen sosyalistler, memleketimizde fesat çıkarmak için gelen müfsitlerdi. Onlar, bizde uyanan vatan duygusunu öldürmek istiyorlardı ki muvaffak olsunlar... Lakin bu vatan kendisinin değilmiş gibi yapma filozoflar susuyorlardı. Prensipleri için "eşref saat"in hululüne intizar ediyorlardı. Yahut bu cereyanın ne olduğunu herkes gibi anlayamıyorlardı. Bizim filozoflarımızın bildiğine göre "sosyalistlik, sosyalistlik demektir. Sosyalistliği seven adama sosyalist derler." Lakin burada, Paris'te öyle değil. Siz, karilerim, burada bir sosyalistin hakiki bir vatancı olduğunu

4 Metnin orijinalinde bu kelime "yaşamamalı" şeklinde geçmekteyse de anlam itibariyle bunun bir dizgi hatası olması gerekir.

görürsünüz fakat zannetmeyiniz ki ben onları methetmek için söylüyorum, hayır... Çünkü ben, sosyalist değilim ve olamam. Yalnız size anlatmak istiyorum ki bizim sosyalistler, demokratlar, böyle bir sürü yeni şeyler Avrupa'da olduğu gibi değildir. Ben de buraya gelmeseydim tıpkı sizin orada işittiğiniz gibi bilecektim. Meğer öyle değilmiş. Bizim memleketimize giren her yeni şey, bir hususi menfaate göre değişiyor, eski şeklini kaybediyormuş. Ben burada farkına vardım. Bakınız nasıl? Dün akşam bizim sosyalist profesörümüz, bize meşhur hatip "Jaures"in bir kitabını, "Yeni Ordu" namındaki kitabını tenkid etti. Dershane, yüzlerce talebe ile dolu idi.

"– Efendiler, dedi, asker memlekette mevcut cereyana göre iki vazife ifa etmek istidadını haizdir! Fakat biz, sosyalistler teessüf ederiz ki yalnız bir cereyanın yaşadığını, sermayecilerin *Capitalistes*'in menfaatine hizmet ettiğini görüyoruz. İzah edeyim: Fransa'nın sermayeci siyaseti bugün kendisine fethedecek bir memleket, zaptedecek bir kaya arıyor. Birçok kardeşlerimiz iklimi, havası büsbütün yabancı bir yere gidiyor, orada ıstıraplar çekiyor. Niçin? Orasını zaptetmek için değil mi? Fakat orası zaptedilince ne olacak? Fabrikacılar, kendilerine külliyetli amele bulacak. Bizim işçilerimiz işsiz kalacak. Bizim askerimiz şimdiye kadar hep bu gayenin temini için çalıştı, öldü.

Hâlbuki bunlara ne ihtiyaç var? Bizim mesleğimiz böyle değildir. Biz tecavüz etmek istemeyiz. Biz isteriz ki memleketimizde sulh devam etsin. Amele zaruret çekmesin. Sulh nasıl devam eder? Onu bir sosyalist kalbiyle söylüyorum! Kuvvetli istihkâmlarla, toplarla, zırhlılarla, hususiyle mükemmel, tecrübeli askerlerle... Biz sosyalistler isteriz ki pek kuvvetli askerî bir hükümet vücuda getirmekle mütecaviz bir vaziyet *Offensif* almayalım. Sulh içinde yaşayalım. Karşımızda bir Almanya var. Bir harp olduğu vakit biz müşkül bir mevkide kalacağız. Çünkü Almanya imparatorluk, Fransa cumhuriyettir. Diyeceksiniz ki Fransa'nın cumhuriyet, Almanya'nın imparatorluk olması harbe ne tesir eder? Oh, o

pek büyüktür, efendiler! İmparatorlukta harp kararı imparatora, cumhuriyette ise mebusana aittir. Mebusan karar verinceye kadar Almanya bizim vatanımızın ehemmiyetli bir kısmını işgal etmiş olacaktır. Bizim hududumuzda Almanya'nın öyle metin ve müthiş istihkâmları vardır ki askerin oraya atılması bir tehlikedir. Biz isteriz ki bizim istihkâmlarımız onların birkaç defa fevkinde olsun. Fakat ne için? Sulh için. Yine isteriz ki askerimiz onlardan daha muallem olsun. Ne için? Vaki olacak tecavüzü def etmek için, Fransa'da da Fransız bayrağının şanını, şerefini muhafaza etmek için..."

Bu esnada muallim, meşhur Jaures'in sarı kaplı, büyük bir eserini eline aldı. Bize göstererek devam etti.

"– İşte efendiler, bu, Mösyö Jaures'in *La nouvelle armée* namındaki eseridir. [Ben, tabii hülasa ediyorum. Çünkü muallimin söylediklerini aynen yazmak pek uzun olacak.] Jaures, bu eseriyle bir istikbal ordusu hazırlamak istiyor. Bu istikbal ordusu Fransa'yı şanlı, şerefli bir gayeye isal etmeye müsait bulunacaktır. Bugün bizde iki senelik bir askerlik var. Hâlbuki General Langlois itiraf ediyor ki okumak yazmak bilen bizim gibi bir unsura üç aylık talim kâfidir. Bir askerin kışlada iki sene geçirmesi yazık değil midir? Muhataplarım kışlada diyor... Çünkü bir askerin kışlada yatıp kalkması harbe, muharebeye alışması demek değildir ve olamaz. Muharebede kuru yerde yatacak, muntazam bir kışlası olmayacak. İşte askeri buna göre hazırlamak icap eder. Kışla bunu temin edebilir mi? Hayır... Hâlbuki 'Jaures' bunu gayet güzel bir surette izah ediyor, diyor ki: Biz askerimize iki sene askerlik vazifesi gördüreceğimize bunu azaltalım. Çocuklarımızı altı yedi yaşından itibaren askerliğe alıştıralım. Bu nasıl mümkündür? Biz kavi, çevik asker istemiyor muyuz? Şüphesiz... O halde çocukları küçükten jimnastik talimleriyle yetiştirmeliyiz. Her mektepte jimnastik ehemmiyetli bir ders olsun. Müsamaha gösteren talebelere ağır cezalar tatbik edilsin. On beş günde bir Pazar günleri talebeler, sahraya çıkarılmalı, onlara harp talimleri

gösterilmeli. Ve bu mümkün olduğu takdirde sık sık yapılmalıdır. Bu talimlerde muvaffak olan gençler mükâfatlandırılmalıdır. Millet, yedi yaşından ölümüne kadar asker olmalıdır. Fakat askerlik müddeti kışlada değil, çadır altında hep harp halinde imiş gibi sahralarda geçmelidir. O vakit harp, uzun devam eden bir 'manevra'dan başka bir şey olmaz. Çevik askerler millete, Fransız istiklaline vaki olacak tecavüzü derhal yıkarlar. Bugünkü askerlik daha mükemmel, daha umumi olmalıdır. Hülasa Fransa kendisini müsellâh bir millet *Nation armée* haline mutlaka koymalıdır."

Ben Türkiye'de bulunduğum sırada işitmiştim ki Jaures insaniyetçi imiş. Askerliğin aleyhinde yazılar yazıyormuş. Ben, onun fikrinde isabet var mı yok mu tetkik etmeyeceğim. Çünkü benim vazifem haricindedir. Yalnız şunu söylemek isterim ki memleketimizde tesis edilen bütün yeni meslekler, beynelmilelliyet fikrini, askerlik aleyhtarlığı *antimilitarisme* emellerini sokuyor. Acaba neden? Bu pek güç bir şey değil. Harici ve dâhili düşmanlarımız bizi öldürmek için doğru fikirleri bile memleketimizde başka bir kılığa, başka bir kıyafete sokarak getiriyorlar. Ve biz, zavallıların çoğu, bu saçma fikirler arkasından koşuyoruz.

– Ah, beynelmileliyet, kardeşlik... diyoruz. Beynelmilelliyet kelimesi pek güzel, pek hoş... Bunun telaffuzu bizim kalbimizde pek tatlı tesirler bırakıyor. Hâlbuki düşünmüyoruz ki en ziyade alakası olmak icap eden beynelmilel fikirler, buradaki sosyalistlerde ehemmiyetli bir surette yaşamıyor. Jaures, o büyük sosyalist hatip, anarşist Herve'nin "Amelenin vatanı olmaz" fikrine son derecede muhalefet ediyor. Diyor ki:

"Amelenin vatanı vardır. Amelenin vatanı Fransa'dır. Hatta bir serfin de vatanına muhabbeti{ni} kimse inkâr edemez."

Sevgili vatandaşlar, dikkat ediyor musunuz? Aman! İhtiyatla hareket ediniz. Yeni cereyanlardan korkunuz. Çünkü hepsinin altında bir şahsın, bir hükümetin, bir düşmanın zehirli ve kanlı fikirleri var. Her şeyi kendiniz gibi saf ve samimi telakki etmeyiniz. Düşününüz ki bizim gafletimizden istifade etmek

isteyen birçok yeni istiklal tarafçıları, ateşli düşmanlarımız var. Düşününüz ki bu zamanlarda husule gelecek teşevvüşler, İran hayatının, Fas inkırazının bizde de acı bir inikasını husule getirebilecek müthiş ve tehlikeli mahiyetleri haizdir. Hülasa, tekrar ediyorum vatandaşlar, her yeni cereyanı ihtiyatla telakki ediniz. Çünkü bilmeyerek vukua gelen bir hareket, bu öksüz ve zavallı memleket için bir inkıraz tarihi hazırlar!

Alpaslan

İTTİHATÇILAR İÇİN MUHTEREM VE ULVİ BİR KADIN: NARODNİK DEVRİMCİ VERA FIGNER*

Temmuz 1908 Devrimi'nin hemen ardından, kasım ayında Selanik'te basılan ilk Türkçe kitaplardan biri, Kâzım Nami (Duru) Bey tarafından tercüme edilmiştir. G. Saviç'in *Rus İhtilal Cemiyetine Mensup Bir Kadının Hayatı* başlıklı bu kitabında,[1] ünlü Narodnik (Rus halkçısı) militan Vera Figner'in (1852-1943) hayat hikâyesi anlatılmaktadır.[2]

İlk Türk sosyalistlerinden Rasim Haşmet Bey'in kitap ve Vera Figner hakkındaki değerlendirmelerine geçmeden önce, kitabın

* Bu yazı ilk kez "İttihatçılar İçin Muhterem ve Ulvi Bir Kadın: Narodnik Devrimci Vera Figner", *Müteferrika*, No: 41 (Yaz 2012), s. 193-209'da yayımlanmıştır.

1 G. Saviç, *Rus İhtilal Cemiyetine Mensup Bir Kadının Hayatı*, Kâzım Nami (müt.), Selanik, 1326.

2 Figner'in kısa biyografisi ve anıları için bk. *Beş Kızkardeş*, Barbara Alpern Engel-Clifford N. Rosenthal (hzl.), Hüseyin Edeş-Cevdet Aşkın (çev.), 1. Basım, İstanbul: Ataol Yayıncılık, Şubat 1992, s. 31-78.

müterciminin siyasi ve entelektüel kimliği ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin (İTC) bu eserle ilişkisi ve kitabın basıldığı dönemin ideolojik atmosferi üzerinde durmakta fayda vardır.

KÂZIM NAMİ DURU VE TERCÜME FAALİYETİ

Mehmet Kâzım, daha sonra alacağı isimle Kâzım Nami Bey,[3] Mart 1876'da Üsküdar'da bir asker ailesinin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir (ölümü 14 Ekim 1967). Askerî eczacıbaşı olan babası Mustafa Sıtkı Bey'in görev gereği tayinleri nedeniyle değişik şehirlerde okumuştur. İstanbul Toptaşı, Edirne ve Selanik askerî rüştiyeleri ile Manastır Askerî İdadisi'nden sonra girdiği Harbiye'den piyade mülazım-ı sânîsi olarak Ocak 1897'de mezun olmuştur. İlk görev yeri, Tiran'daki (Arnavutluk) redif taburudur. Manastır Askerî İdadisi son sınıf öğrencisi Mustafa Kemal (Atatürk) Bey ile tam bu sıralarda, taburuna katılmadan önce Manastır'da tanışmıştır.

Daha idadi öğrencisi iken Namık Kemal'den etkilenen, hürriyetçi ve vatansever fikirlerle tanışan Kâzım Nami Bey, 1898'de Tiran'da İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne (İşkodra'daki 8. şubeye) katılmış, Tiran'da Cemiyet'in 9. şubesinin kurucuları arasında yer almıştır. 1898'den 1902'ye kadar Tiran ve Berat (Arnavutluk) rüştiyelerinde öğretmen olarak çalışmış, Berat'ta Fransızcasını geliştirmiştir. Arnavutluk'ta kaldığı beş yıl boyunca Arnavutçasını da ilerletir. Bağlı bulunduğu tabur 1902'de Bulgar komitalarıyla

3 Kâzım Nami Duru'ya ilişkin biyografik bilgi, başta kendisinin hatıraları olmak üzere şu kaynaklardan edinilmiştir: Kâzım Nami Duru, *İttihat ve Terakki Hatıralarım*, İstanbul: Sucuoğlu Matbaası, 1957; Kâzım Nami Duru, *Arnavutluk ve Makedonya Hatıralarım*, İstanbul: Sucuoğlu Matbaası, 1959; Nüzhet Haşim, *Millî Edebiyata Doğru Birinci Cilt: Şairler Kısmı*, İstanbul: Nefaset Matbaası, 1918, s. 93-98; *Nevsâl-i Millî* 1330 Birinci Sene, T. Z. (top. ve düz.), Dersaadet: Artin Asaduryan ve Mahdumları Matbaası, 1330, s. 71-72; Ali Birinci, *Tarihin Alacakaranlığında Meşâhir-i Meçhuleden Birkaç Zat-2*, 1. Basım, İstanbul: Dergâh Yayınları, Ekim 2010, s. 306-336. Burada sadece, yaşamının bizi ilgilendiren dönemi -doğumundan Balkan Savaşı'na, yani 1912 yılı sonuna kadar olan dönem- ele alınacaktır.

çarpışmak üzere silah altına alınmış ve Tiran'dan ayrılmıştır.

Makedonya'da çete takiplerinde ve çarpışmalarında bulunan[4] Kâzım Nami Bey, 1903 yılının sonlarında Selanik'te III. Ordu müşir yaveri olarak görevlendirilmiştir. Aynı zamanda Selanik İdadisi ile Hamidiye Sanayi Mektebi'nde fizik ve coğrafya dersleri okutur. Yüzbaşılığa terfi ettiği 1905 yılının sonlarında Mission Laique Française tarafından açılan Fransız Lisesi'ne Türkçe öğretmeni olmuştur. Bu dönemde pedagoji ve psikolojiyle ilgilenmeye başlar. Yazı hayatı da 1905'te Selanik'te *Çocuk Bahçesi* dergisinde "Mehmet Kâzım" imzasıyla çıkan pedagoji konulu yazılarıyla başlamıştır.[5]

Kâzım Nami Bey, görevi gereği yerleştiği Selanik'te de siyasi faaliyetlerini sürdürmüştür. Eylül 1906'da Selanik'te kuruluşunun ardından İttihat ve Terakki Cemiyeti ile birleşen Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin on kurucusundan biridir.[6] Müşiriyet yaveri olması sayesinde, o zaman ülkeye sokulması yasak olan Jön Türk yayınlarını, Fransızca ve İngilizce gazeteleri Fransız postanesinden tereddütsüzce alıp arkadaş grubuna dağıtabilmiştir.

1908 Devrimi'nde ve ertesinde gayet faaldir. Hürriyetin ilan

4 1911'de *Genç Kalemler* dergisinde ve -buradan aktarılarak- *Rumeli* gazetesinde yayımlanan "Bir Kanlı Çarpışma" başlıklı hikâyesinde, bu çarpışmalardan biri anlatılır. Bk. Kâzım Nami, "Bir Kanlı Çarpışma", *Genç Kalemler*, İkinci Cilt No: 7 (27 Temmuz 1327), s. 125-127; Kâzım Nami, "Bir Kanlı Çarpışma", *Rumeli*, İkinci Sene No: 528 (19 Ağustos 1327/1 Eylül 1911), s. 3. (Gazetenin künyesinde miladi tarih yanlış şekilde "31 Ağustos" olarak geçmektedir.)

5 Kâzım Nami Bey erken bir tarihte *Asır* gazetesi sahibi Fazlı Necip Bey'le temasa geçerek, *Asır*'da yayımlanmak üzere Arnavutluk'tan bir yazısını göndermiş, Fazlı Necip Bey uygun bir dille yetersizliğini dile getirmiştir. Kâzım Nami Bey daha sonra Selanik'e geldiğinde, Fazlı Necip Bey'le kardeşlik derecesinde dost olmuştur. Duru'nun anlatımı için bk. *1933 Almanak*, Selim Nüzhet (hzl.), İstanbul: Devlet Matbaası, s. 198.

6 Diğer kurucular şunlardır: Bursalı Mehmet Tahir, Naki (Yücekök), Talat Bey/Paşa, Rahmi (Arslan), Mithat Şükrü (Bleda), Hakkı Baha (Pars), Ömer Naci, İsmail Canbolat, Edip Servet (Tör). Bk. Kâzım Nami Duru, İttihat ve Terakki Hatıralarım, s. 13; Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat Terakki*, 2. Basım, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, Kasım 1998, s. 82.

edildiği günlerde Selanik'te göstericiler arasındadır. Halka hitap edenlerden ve kitle gösterilerini yönlendirenlerden biri de Kâzım Nami Bey'dir. Meşrutiyet'in ilk günlerinde ünlü Makedon komitacılardan Yane Sandanski ile görüşmüştür. 1908-1912 yıllarında yöneticilik, müfettişlik, öğretmenlik, gazetecilik, yazarlık, çevirmenlik yapmıştır. İttihat ve Terakki Selanik 1. Kulübü'nün başkanlığına seçilmiş, bu kulübün himayesine alınan ve daha önce alfabe hocalığı yaptığı Ravza-i Sıbyan Mektebi'nin idaresi için kurulan heyetin başkanı olmuştur.

1908 Devrimi'nden önce yazdığı ve tercüme ettiği kitaplar, devrimin ardından Selanik'te yayımlanmıştır. Mesela Meşrutiyet'ten önce kaleme almış olduğu *Terbiye-i Vataniyyede İlk Adım*, Ağustos 1909'da basılmıştır.[7] *Nasıl Oldu?* başlıklı piyesini de İstibdat döneminde yazmaya başlamış, Hürriyetin İlanı'ndan hemen sonra tamamlamış, bu oyun Selanik ve İstanbul'da defalarca sahnelenmiş ve 1909'da kitap hâlinde basılmıştır.[8]

7 Kâzım Nami, *Terbiye-i Vataniyyede İlk Adım*, Selanik: Asır Matbaası, 1327. Kitabın üzerindeki 1327 tarihi hicrîdir. Nitekim Ağustos 1909'da (Rumî 1325) basılmış olduğu tespit edilebilmektedir. Örneğin *Bahçe* dergisinin arka kapaklarında kitabın ilanları bulunmaktadır ve bunların en erken tarihlisi 28 Temmuz 1325 (10 Ağustos 1909) tarihli olan 49. sayıdadır. Mustafa Nermi Bey de kitaba dair kaleme aldığı eleştiri yazısında, birkaç gün evvel neşredildiğini söyler ki bu metnin altındaki tarih 2 Ağustos 1325'tir (15 Ağustos 1909). Bk. M. Nermi, "Terbiye-i Vataniyyede İlk Adım", *Bahçe*, Birinci Sene İkinci Cilt No: 51 (18 Ağustos 1325), s. 402–403. Ayrıca, kitabın "Bir İki Söz" başlıklı önsözüne "Selanik-1325" kaydı düşülmüştür.

8 Kâzım Nami, *Nasıl Oldu? 1* (3 perdelik temaşa), Selanik, 1326. *Nasıl Oldu?* başlıklı oyununda Kâzım Nami Bey'in yaşantısından kesitler bulmak mümkündür. Piyese ilişkin bilgi için bk. İ. Arda Odabaşı, "1908 Devrimi *Nasıl Oldu?*: Bir İttihat ve Terakki Piyesi", *Yeni Tiyatro Dergisi*, Yıl: 1 Sayı: 4 (Mart-Nisan 2008), s. 23-30. Piyesin basım tarihi için, bizim makalemiz de dâhil olmak üzere, kaynaklarda 1326 karşılığı olarak 1910 verilmiştir. Doğrusu 1909'dur. Nitekim Ağustos 1909'da basılmış bulunan *Terbiye-i Vataniyyede İlk Adım* başlıklı kitapçığının önsözündeki anlatımdan, piyesin bu kitaptan önce basıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca, *Bahçe* dergisinin 31 Ağustos 1909 tarihli sayısındaki ilanda, piyesin *Bahçe* idarehanesinde beş kuruşa satılmakta olduğu duyurulmaktadır.

Bu makalenin konusunu teşkil eden *Rus İhtilal Cemiyetine Mensup Bir Kadının Hayatı* başlıklı tercümesi de aşağıda görüleceği üzere aynı şekilde, İstibdat döneminde tamamlanıp II. Meşrutiyet'in ilk aylarında gün ışığı gören çalışmaları arasındadır.

Kâzım Nami Bey, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Selanik'teki günlük yayın organı *Rumeli* gazetesinin bir süre başyazarlığını yapmıştır. 1910'da *Hüsün ve Şiir* ve *Genç Kalemler* dergilerinde "Rumeli Sermuharriri" imzasıyla başmakaleler kaleme almıştır. Aynı zamanda Selanik Askerî Rüştiyesi'nde Fransızca öğretmenliği yapar.

Selanik Vilayeti maarif müfettişliği görevine atanınca,[9] yüzbaşı rütbesindeyken 1910 yılının Ağustos ayında askerlikten istifa etmiştir. Haziran 1911'de Selanik, Edirne ve Kosova vilayetleri maarif müfettişliğine tayin edilen Kâzım Nami Bey, bu bölgede teftiş amaçlı gezilere çıkmıştır. Askerlik görevinin tamamını Rumeli'de geçirdikten sonra Balkan Savaşı'na dek maarif müfettişi olarak da hep bu bölgede bulunmuştur.

Kâzım Nami Bey, Selanik matbuatının tanınmış ve saygın kalemlerinden biridir. 1908-1912 yılları arasında *Zaman*, *Rumeli*, *Yeni Asır*, *Vatandaş* ve (İstanbul'da çıkan) *Hak* gazetelerinin; *Bahçe*, *Kadın*, *Füyuzat*, *Hüsün ve Şiir*, *Genç Kalemler*, *Yeni Felsefe Mecmuası* ve *Türk Yurdu* dergilerinin yazı kadrolarındadır. *Hüsün ve Şiir* ve *Genç Kalemler* dergilerinde, yakın arkadaşlarından Ali Canip (Yöntem) Bey tarafından mizahi portreleri kaleme alınmıştır.[10]

Kendisini derinden etkileyecek olan ve hatta yıllar sonra hakkında bir de kitap yazacağı Ziya Gökalp'le 1910'da İttihat ve

"Nasıl Oldu?", *Bahçe*, Birinci Sene İkinci Cilt No: 51 (18 Ağustos 1325), s. arka kapak dış yüz. 1909'da basıldığı kesin olduğuna göre, kitabın üzerindeki 1326 yılı hicrîdir.

9 Duru'ya ilişkin yukarıdaki kaynaklara ek olarak bk. *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye 1327 Sene-i Maliye Altmışaltıncı Sene*, Dersaadet: Selanik Matbaası, 1327, s. 656.

10 Kahkaha [Ali Canip], "Sahife-i Handekâr: 2- Rumeli Sermuharriri", *Hüsün ve Şiir*, Birinci Cilt No: 6 (16 Ağustos 1326), s. 48; Kahkaha [Ali Canip], "Handekâr Sahife: Kazım Nami", *Genç Kalemler*, İkinci Cilt No: 7 (27 Temmuz 1327), s. 128.

Terakki Cemiyeti'nin Selanik'te düzenlenen kongresinde tanışmıştır.[11] Gökalp'in de etkisiyle 1911 yılından itibaren Türkçülük akımının önde gelen mensuplarından biri hâline gelecektir.[12]

Kâzım Nami Bey, 1911 yılının ilk yarısında şekillenen ve merkezinde Gökalp, Ali Canip, Ömer Seyfettin gibi isimlerin bulunduğu Türkçü Yeni Lisan/Yeni Hayat hareketine ilk katılanlardan olmuştur.[13] Ali Canip Yöntem'den başka Munis Tekinalp ve Mustafa Nermi gibi Yeni Hayatçılar da onun bu hareket içindeki konumunu özel olarak vurgulamışlardır.[14]

Yeni Felsefe Mecmuası'nın kurucularından ve Yeni Hayatçı Nebizade Ahmet Hamdi (Ülkümen) Bey öğrencisidir ve Hamdi Bey ile bu derginin diğer kurucusu olan Mehmet Zekeriya (Sertel) Bey'i *Rumeli* gazetesinde işe alan da Kâzım Nami Bey olmuştur.

11 Kâzım Nami Duru, *Ziya Gökalp*, 2. Basım, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1965, s. I, 30; Kâzım Nami Duru, *İttihat ve Terakki Hatıralarım*, s. 45.

12 Kâzım Nami Bey'in Gökalp'ten "peygamber" diye söz ettiği ve bir dostuna bir gün şöyle dediği ifade edilir: "Ben onu tanımadan evvel bir hiçtim, bu adam fikirlerini bana anlattı ve bana adeta yeniden hayat vermiş oldu..." Bk. *Ressam Naciye Neyyal'ın Mutlakiyet, Meşrutiyet ve Cumhuriyet Hatıraları*, Fatma Rezan Hürmen (hzl.), 1. Basım, İstanbul: Pınar Yayınları, Mart 2000, s. 318-319.

13 "Ziya Gökalp, Ömer Seyfeddin ve derhal bize katışan M. Nermi, Kâzım Nâmi hemen her gün toplanıyor, çalışmalarımızı programlaştırıyorduk." Ali Canib Yöntem, *Ömer Seyfeddin (1884 -1920) Hayatı, Karakteri, Edebiyatı, İdeali Ve Eserlerinden Numuneler*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1947, s. 15. Nüzhet Haşim Sinanoğlu da Ziya, Ömer Seyfettin ve Ali Canip Beyler *Genç Kalemler*'de Yeni Lisan için çalışmaya başladıkları zaman Kâzım Nami Bey'in kendilerine "kıymetli bir refik olarak iltihak" ettiğini ve bu husustaki gayretinin ve başarısının belirtilmeye değer olduğunu söyler. Nüzhet Haşim, s. 94.

14 "Yeni lisanın müşevvikleri arasında, yukarda isimleri geçen Ömer Seyfeddin ve Ali Canib'den ayrı olarak, muktedir muharrir ve konferansçı Kâzım Namî'yi zikretmek lâzımdır." P. Risal (Tekinalp), "Türkler Bir Rûh-ı Millî Arıyorlar", Jacob M. Landau, *Tekinalp: Bir Türk Yurtseveri (1883-1961)*, 1. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996, s. 146. "Genç kalemler yazı hey'etinden Kâzım Nami'yi de Yeni Lisanın faal unsurları arasında saymak isterim." M. Nermi, "Gökalp Etrafında Selanik Hatıraları (Ziya Gökalp Etrafında Hatıralar I)", *İş*, Yıl: 1 Sayı: 3-4 (Temmuz-Teşrin 1934), s. 181.

Yeni Hayatçılar arasında faal olan Kâzım Nami Bey'in Jules Payot'dan yaptığı tercüme, *Mektepte Ahlak* başlığıyla Eylül 1911'de Selanik'te basılmıştır.[15]

"İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ'NİN KİTABI"

Kâzım Nami Bey, yukarıda da belirtildiği üzere, *Rus İhtilal Cemiyetine Mensup Bir Kadının Hayatı*'nın tercümesini 1908 Devrimi'nden önce İstibdat koşullarında gizlice yapmış, 45 sayfalık kitap Hürriyetin İlanı'ndan sonra ilk kez Kasım 1908'de yayımlanmıştır. Nitekim *Kadın* dergisinin 23 Kasım 1908 tarihli 5. sayısında yer alan makalesinde Kâzım Nami Bey, Rus devrimci hayatına dair tiyatro ve roman olmak üzere birkaç eser okuduğunu, İlan-ı Hürriyet'ten evvel "Vera Figner namında muhterem bir kadının" hayat hikâyesini içeren ufak bir eser tercüme ettiğini, bu kitabın "geçenlerde" basıldığını belirtmiş, fiyatını ve satış mahallini bildirmiştir.[16]

Mütercimінin önde gelen bir İttihatçı olmasının yanı sıra, *Rus İhtilal Cemiyetine Mensup Bir Kadının Hayatı*, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile değişik boyutlarda ilişkilidir. Kapağına ve künye sayfasına düşülen kayıtta, bu kitabın net hasılatının yarısının Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne ait olduğu belirtilir. Kitabın ilanları, tanıtımları ve tavsiyeleri Cemiyet'in yayın organlarında yer almıştır.[17] *İttihat ve Terakki*[18] ve *Rumeli*[19] gazeteleri

15 Jules Payot, *Mektepte Ahlak*, Kâzım Nami (müt.), Birinci Tabı, Selanik: Şems Matbaası, 1329. Kitabın tam yayımlanma tarihi şu duyurulardan tespit edilmiştir: "Mektepte Ahlak", *Rumeli*, İkinci Sene No: 547 (10 Eylül 1327/23 Eylül 1911), s. 3; "Mektepte Ahlak", *Yeni Felsefe Mecmuası*, No: 3 (15 Eylül 1327), s. arka kapak dış yüz.

16 Kâzım Nami, "Acem Kadını ve İhtilali", *Kadın*, Birinci Sene No: 5 (10 Teşrinisani 1324), s. 11.

17 Kitabın 1908 Kasım'ında çıktığı, bu gazete ilanlarından da tespit edilebilmektedir. İlki için bk. "İlânât: Rus İhtilal Cemiyetine Mensup Bir Kadının Hayatı", *İttihat ve Terakki*, Birinci Sene No: 44 (1 Teşrinisani 1324/14 Teşrinisani 1908), s. 4.

18 Bu gazete toplam 84 sayı çıkmıştır ve 44 numaralı nüshadaki ilkinden sonra kitabın ilanlarına sık sık rastlanır.

19 8 Mayıs 1910 tarihli 99. sayı ile 6 Temmuz 1910 tarihli 158. sayı arasında ilanlara rastlanmaktadır.

gibi resmî/yarı-resmî yayın organları yanında *Kadın* ve *Füyuzat* dergileri, *Yeni Asır*[20] ve *Zaman*[21] gazeteleri gibi İttihatçı çizgideki süreli yayınlarda da ilanlarına, tanıtımlarına, tavsiyelerine sıkça rastlanmaktadır.

Mesela militan İttihatçılardan olup halkçı çizgisiyle dikkat çeken ve 1911'den itibaren önde gelen Yeni Hayatçılar arasında yer alacak olan Enis Avni (Aka Gündüz) Bey'in yönetimindeki *Kadın* dergisinde, kitaptan seçilen bazı parçalar mütercimінin izniyle yayımlanmış[22] ve yazı okurlara şu şekilde takdim edilmiştir:

> Osmanlı İhtilali'nde büyük bir rol oynayan nisvân-ı muhterememize, muhterem ve ulvi bir Rus kadınının hayatını hâkî olan eser-i bedi'den –mütercimi Kâzım Nami Bey kardeşimizin lûtf-ı müsaadesiyle– bazı kısımları intihap ile arz ediyoruz.

İttihat ve Terakki gazetesindeki ilanlar, "Rusya ihtilalinin en feci safahatını ve fedakâr bir kadının rüfekasıyla beraber ibraz ettiği mesaiyi tasvir eder..." şeklinde başlamaktadır. *Rumeli* gazetesindeki ilanlarda ise "Rusya'da elan devam etmekte olan gaza-yı hürriyet mücahidelerinden birinin hayat-ı hakikiyyesini musavvir gayet merak-âmîz bir kitaptır" şeklinde tanıtılmıştır.

Görüldüğü üzere, ünlü Narodnik lider ve militan Vera Figner, 1908-1910'da İttihatçı çevreler tarafından "muhterem ve ulvi", "fedakâr", "hürriyet mücahidesi" şeklinde nitelenerek hayranlık ve saygıyla anılmaktadır.

Cemiyet'in önde gelen üyelerinden birinin bu içerikte bir kitabı tercüme edip yayımlaması, kitabın hasılatının yarısının Cemiyet'e ait oluşu, gerek resmî gerekse gayriresmî yayın organlarında ilanlarının sürekli yer alıp tanıtılması, İTC'nin, Narodnik Figner'in konu edildiği bu kitapla ilişkili olduğunu gösterir. Bu

20 Örneğin 7 Nisan 1909 tarihli 1524. ve 24 Nisan 1909 tarihli 1540. sayıya bk.

21 İlki 1 Aralık 1908 tarihli 26. sayıda, görülebilen sonuncusu 3 Eylül 1909 tarihli 297. sayıda olmak üzere çok sayıda ilan vardır.

22 "Vera Figner", *Kadın*, Birinci Sene No: 26 (26 Nisan 1325), s. 15-16.

tablo ayrıca, 1908 Devrimi'nden sonra Rumeli'de esen rüzgârların ideolojik rengi ve İTC'nin veya daha doğrusu bazı İttihatçıların ideolojik duruşu konusunda uyarıcıdır.

1908 DEVRİMİ'NİN SOL RÜZGÂRLARI

Gerçekten de 1908 Devrimi'nin ardından Selanik merkez olmak üzere Rumeli'de sol rüzgârlar esmektedir. Öyle ki "sosyalizm" ve "komünizm" gibi kavramlar İttihatçılar için hem de resmî düzeyde tartışılır hâle gelmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Selanik'te çıkan resmî yayın organı *İttihat ve Terakki* gazetesinde Eylül-Kasım 1908'de "devlet sosyalizmi"nin kabul edilmesi savunulmaktadır.[23]

Genç İttihatçı aydınlar arasında sosyalizm, kısa sürede etkin bir düşünce akımı hâline gelmiştir. Nitekim Selanik'in basın ve eğitim hayatında faal olan, şehrin entelektüel çevreleri içinde yer almış genç aydınlardan Mustafa Nermi Bey'in belirttiği gibi 1908 Devrimi'nden sonra komşu Balkan ülkelerinden sosyalist militanlar Selanik'e gelmiş ve propagandaya girişmişlerdir. Sosyalizm cereyanı hiçbir engelle karşılaşmadan gelişmiş, pek çok Türk genci bu fikirleri benimsemiş, sosyalizm bu gençler tarafından "en büyük toplumsal sistem" olarak kabul edilir olmuştur. Hatta bazıları ceplerinde kırmızı kaplı Fransızca sosyalist yayınlar taşıyacak derecede bu düşünceyi ve kimliği benimsemişlerdir.[24]

Rasim Haşmet, Akil Koyuncu, Yusuf Osman, Mustafa Nermi gibi sol/sosyalist fikirli gençler *Bahçe, Kadın* gibi İttihatçı dergilerin etrafında öbekleşmişlerdir. Bu İttihatçı gençlerin bazılarının o sıralarda (Mayıs-Haziran 1909'da) kurulan Selanik Sosyalist İşçi

23 "Musahabe-i İctimaiyye: Hükümet – Teşebbüsat-ı Hususiyye 1", *İttihat ve Terakki*, Birinci Sene No: 23 (14 Eylül 1324/27 Eylül 1908), s. 4; "Musahabe-i İctimaiyye: Hükümet-Teşebbüsat-ı Hususiyye 2", *İttihat ve Terakki*, Birinci Sene No: 24 (16 Eylül 1324/29 Eylül 1908), s. 4; "Musahabe-i İctimaiyye: Hükümet-Teşebbüsat-ı Hususiyye 3", *İttihat ve Terakki*, Birinci Sene No: 39 (23 Teşrinievvel 1324/5 Teşrinisani 1908), s. 4.

24 Alpaslan [Mustafa Nermi], "Avrupa Dehlizlerinde: Vatan ve Sosyalistlik", *Rumeli*, İkinci Sene No: 613 (7 Kânunuevvel 1327/20 Kânunuevvel 1911), s. 1.

Federasyonu ile yakın ve hatta organik ilişkileri vardır. Ayrıca, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu ile ilişkileri olumlu bir seyir izlemektedir.[25]

İşte, önde gelen bir Narodnik devrimcinin biyografisi böyle bir ortamda basılmıştır. Kâzım Nami Bey'in bu tercümeyi 1908 Devrimi'nden önce yapmış olması, İttihatçıların sol/sosyalist akımlara ve devrimcilere ilgisinin daha erken bir tarihte başlamış olduğunun göstergesi sayılabilir.

İTTİHATÇI BİR SOSYALİSTİN FIGNER'E DAİR DEĞERLENDİRMELERİ

İlk Türk sosyalistlerinden Rasim Haşmet Bey, *Rus İhtilal Cemiyetine Mensup Bir Kadının Hayatı*'nın eleştirel tanıtımını, Hakkı Baha (Pars) Bey'in[26] yönetiminde çıkan *Füyuzat* dergisinde Şubat 1909'da yapacaktır.[27]

25 Konuyla ilgili geniş bilgi için bk. İ. Arda Odabaşı, *Osmanlı'da Sosyalizm Türkçülük ve İttihatçılık-Rasim Haşmet Bey*, 2. Basım, İstanbul: Kaynak Yayınları, Mayıs 2012, s. 20-45, 131-146. Ayrıca bk. İ. Arda Odabaşı, "Osmanlı'da Türk Sosyalizminin Doğuşu", *Gürsen Topses'e Armağan-Sosyal Bilimlerde ve Edebiyatta Yeni Ufuklar*, 1. Basım, Ankara: Ürün Yayınları, Ocak 2012, s. 113-128.

26 1908 Devrimi'nin ardından basında sol tandanslı yazılarına rastladığımız Hakkı Baha Pars, aynı Kâzım Nami Duru gibi, Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin kurucularından ve önde gelen İttihatçılardandır. Devrim'den önce Hakkı Baha, Kâzım Nami ve Vasıf (Çınay) Beyler bir yazı heyeti kurmuş ve geçirmekte olunan inkılap devrinin tarihini yazmaya girişmişlerdir. Kâzım Nami Bey'in yukarıda bahsi geçen *Terbiye-i Vataniyyede İlk Adım* başlıklı eseri bu çabanın ürünüdür. Hakkı Baha Bey'in Rasim Haşmet Bey ile yakın olduğu anlaşılmaktan başka, kendisi Mustafa Kemal Atatürk'ün de yakın arkadaşıdır. Mustafa Kemal Bey'in Şam'da kurduğu Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin Selanik şubesinin kuruluşu da Mustafa Kemal'in 1907'de İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne giriş merasimi de Hakkı Baha Bey'in evinde yapılmıştır. Bk. Ö. Faruk Huyugüzel, *İzmir Fikir ve Sanat Adamları (1850-1950)*, 1. Basım, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000, s. 169-174; İ. Arda Odabaşı, *Osmanlı'da Sosyalizm Türkçülük ve İttihatçılık-Rasim Haşmet Bey*, s. 34-35, 158-159, 215; Kâzım Nami Duru, *İttihat ve Terakki Hatıralarım*, s. 13, 17.

27 R. H., "Neşriyat-ı Şehriyye", *Füyuzat*, Birinci Sene No: 2 (1 Şubat 1324), s. 58-64.

Rasim Haşmet Bey'e göre, ünlü Narodnik militan Vera Figner'i konu edinen bu kitap esas itibariyle bir biyografidir. Ancak, dikkatle okunup vicdanda bıraktığı güzel etki, yükselme ihtiyacı, hürriyet ve eşitlik zevki düşünülünce, kimse bu esere sadece bir "seyr" deyip geçemez. Bu kahraman kadının hikâyesi, çatısı pek fena kurulmuş olan toplumsal binanın yıkılıp yeniden inşası, tahakkümlerin, mezalimin, esaretlerin, zilletlerin ortadan kaldırılması için kalpte uyandırdığı teşebbüs zevki noktasından pek faydalı ve seçkin bir bilimsel ve toplumsal eserdir. 20. yüzyıl insanına ve gelecek kuşaklara tavsiye edilecek bir kitaptır. Çünkü artık iyi bilinmektedir ki Dr. Büchner'in dediği gibi mutluluk yalnız zenginlerin, o zorba "heriflerin" hakkı değildir, saadet arayan kulübelerin (fakirlerin) de hakkıdır.[28] Geçmişin tahakkümünün ve zorbalığının ürünü olan saraylar yere batmalıdır. İnsanlar birkaç kişiye esir, birkaç kişinin emrine ve zevkine tabi olmamalı, bütün insanlık aynı eşitlik seviyesinde birleşerek rahatını ve mutluluğunu sağlamalıdır. Rasim Haşmet Bey bunu talep etmektedir:

> ... saadet; yalnız zenginlerin, o mütehakkim heriflerin hakkı değildir, ... kulübelerin de hakkıdır." Saraylar! Evet, bütün bir mazi-i tahakküm ve tagallübün semeresi, neticesi olan o hüceyrât-ı ezvâk ve ihtirâsât yere batsın, biz artık birkaç kişinin mahkûm-ı esareti, tabi-i emir ve zevki olmak istemeyiz, bütün beşeriyetin aynı seviye-i müsavatta birleşerek itilaf ve ittihadını, rahat ve saadetini talep ediyoruz.[29]

Vicdanların ta derinliklerinden yükselen bir feryat şairleri, edipleri, yazarları, natukları, kanun koyucuları artık insanlığın düşkün hâlini ve müthiş ihtiraslarını yazmaya, tasvir ve tenkit

28 Halkçı/köycü Georg Büchner (1813-1837), Alman ütopik sosyalizminin önemli temsilcilerindendir. Ünlü "Freide den Hütten! Krieg des Palasten!" ("Kulübelere barış! Saraylara savaş!") şiarını yükseltmiştir. Materyalist düşünür Ludwig Büchner'in ağabeyidir.

29 R. H., "Neşriyat-ı Şehriyye", *Füyuzat*, Birinci Sene No: 2 (1 Şubat 1324), s. 59.

etmeye, insaniyeti daha geniş ve tam bir emniyet ve koruma dairesine yerleştirmeye, hayvaniyeti azaltacak araçları hazırlamaya, insanları birbirine yaklaştırarak umumi ıstırapları anlatmaya, hayat mücadelesinin şiddetini azaltmaya, zafer ve başarı, kuvvet ve nüfuz gibi adi ihtirasları imhaya çalışmaya çağırmaktadır. Onlar kalpleri, dilleri ve icraatlarıyla hep bu gelişme yolunda yürümelidirler.

Avrupa'da ta 18. yüzyılın başlarında müthiş bir azim ve ciddiyetle başlayan bu siyasi ve toplumsal inkılâp taraftarları, büyük hatipler, edipler, filozoflar müşterek olduğu hâlde, bugün en büyük bir mesai sahası oluşturmuş bulunmaktadırlar. 1848'den çok evvel Karl Marx, Bakunin, Babeuf, Saint-Simon, Louis Blanc, Proudhon, Reclus, Kropotkin, Lassalle, Fourier, Weitling gibi, yeni toplumcu akımlar ("mesâlik ve mezâhib-i ictimaiyye-i cedide") kuran ve oluşturan birçok büyük doktor, filozof ve kanun koyucu; şairler ve ediplerle beraber insan toplumlarına daha uygun bir temel getirmek için çalışmaktadırlar.

20. yüzyılın başında artık peri masalları, sembolik teraneler, muhafazakâr ve klasik eski felsefi ve toplumsal kaideler geçmişe gömülmelidir. Rasim Haşmet Bey edebiyatta, dilde, siyasette, sosyolojide, kısacası en geniş ve sınırsız sosyal kurumlardan en basit ve küçük iştigallere kadar ciddi ve insanlığa faydalı mesai ister. Artık "şark bülbülleri, güneş ve sema, denizler ve göller, kadınlar ve gülümsemeleri", bütün bu bayat mevzular terk edilmelidir. Artık şiirlerimiz, eserlerimiz, kitaplarımız, hepsi bu duyan, anlayan, yaşayan hasta insanlığın hastalıklarını ve onların şifa vasıtalarını arayıp söylemeli ve nazariyatını uygulamaya koymalıdır. Çünkü artık lakırdı değil, iş, icraat talep edilmektedir.

Bugün Avrupa'da birer fikir sistemi (meslek), birer yol, birer âlem teşkil eden barış taraftarları, laikler, komünistler, sendikalar, kolektivistler, anarşistler, sosyalistler ve sosyalist devrimciler, reformistler; bütün bu insanlık ordusu, vahşetin gelişiminden,

insaniyetin vahşetinden ibaret olan bu sefil insanlık medeniyetini ortadan kaldırarak kamunun refah ve saadetine medar olacak daha metin bir temel atmak, daha mükemmel bir bina kurmak istemekte ve bu kutsal dilekleri şiirlerinde, romanlarında, felsefelerinde ifade ve muhakeme etmekle uğraşmaktadır. Onların mesaisine genç, ihtiyar, erkek, kadın herkes destek vermektedir. İşte, *Bir Kadının Hayatı* da o aydın ve insaniyetperver kısmın içinden birinin, kahraman bir kadının hayat hikâyesidir.

Rasim Haşmet Bey bu uzun girişin ardından okuyucusuna Vera Figner'i, kitaptan alıntılar yaparak tanıtır. Övgü ve hayranlıkla dolu bir tanıtımdır bu: Figner insanüstü bir cesaretin, dünyadan vazgeçişin eşanlamlısıdır. En müthiş mezalime, cinayetlere, kahırlara karşı kahraman ruhlara has bir sakinlikle tahammül eden bu büyük kadın Rus'tur. Bakunin'in vicdani çırağıdır. O yalnız bir milletin değil, bütün bir insanlığın kurtuluşuna kendini adamış ve bundan geri dönmek nedir bilmeyen bir hürriyet vaizidir. İnsani telkinleri; milletler ve kavimlerin ıstıraplarının, derin yaralarının hafifletilmesi ve iyileştirilmesi için bütün düşünme gücü şeyhlerinin (önde gelen düşünürlerin) tahayyül ve tasavvur ettikleri istirahat ve yetkinlik âleminin tesis ve tespitine aittir. Daha okuldan mezun olduğunda, taze bir kız iken, günlük rızkı ile yaşayan halkın (avamın) durumu dikkatini çekmiştir. Eşitliği, kardeşliği, bütün insanlığın mutluluğunu vaat eden felsefe olan sosyalizm, onda parlak bir etki bırakmıştır.

Figner 1872'de Zürih Üniversitesi'nde tıp derslerini takip etmiştir. O sırada Rusya dışında halkı (avam ahaliyi) uyandırmak, ihtilale sevk etmek üzere küçük bir cemiyet/örgüt teşekkül etmiş, devrimci girişimler başlamıştır. Figner bu örgüte girmiş, vatanına dönmüş ve icraata başlamıştır. Fakat Rus hükümetinin müthiş zulüm kuvveti derhal bu hayırperver örgüt üzerine elini koymuştur: Hapis, sürgün, kürek... Figner yabancı ülkelere kaçmak zorunda kalır. Dört sene kadar yurtdışında bulunduktan

sonra ülkesine döner. Bu kahraman kadın, "mir"i[30] yükseltme/yüceltme idealiyle didinir, çalışır, çabalar.

Toprak ve Özgürlük ve Halkın İradesi[31] devrimci örgütlerine dâhil olur. Kara[32] Rusya'nın her köşesine sokulur. Siyasi hareketlere daima ön baş olur. "Çar'ı gebertmek için" en müthiş tehlikeler içine atılır, Rejisidler'le beraber lağımlar açar, dinamitler yapar, bombalar atar.[33]

Bununla birlikte, Figner her şeyden evvel eşsiz bir fikir yayıcıdır (propagandacıdır). En sıradan bir vicdandan en ulvi bir hürriyet savunucusu, bir ilerleme taraftarı yapmaktadır. Onu bir kere dinleyenler, bir daha telkinleri dışına çıkamamaktadır. Her nereden geçse, devrimciler birçok taraftar kazanmakta, her geçtiği yerde büyük bir heyecanın etkisiyle "Selam ey hürriyet! Yarın senin için ölecek olanlar, bugün seni selamlıyorlar" diye bağıran kişilerin sayısı artmaktadır.

Fakir mujik,[34] zengin tüccar, cesur subay bu kadına derhal tabi olmaktadır. Fakat bütün bu mesaisine, zekâsına, çevikliğine rağmen Rus polisi ipin ucunu bulur, Vera Figner'i tutuklayıp hapseder. Yargılandıktan sonra idama mahkûm edilir. Bununla birlikte, idam edilmez, birkaç ulvi mesai arkadaşıyla birlikte Schlusselbourg Kalesi'ne atılır. Bu kale, uzun ve müthiş bir ölümün icrasında en ziyade vahşet gösterebilen en zalim cellatların elindedir. Zindancılardan çektiklerini dinlerken insan dehşetli

30 "Mir", Rusya'daki geleneksel köy komünlerine verilen addır. "Obşçina" da denmektedir. Mir veya obşçina, Narodnik düşüncede merkezi bir rol oynamıştır. Narodniklere göre, Rusya'da kurulacak sosyalizmin çekirdeği, temelidir.

31 Narodnik devrimci örgütler Zemlya i Volya (Toprak ve Özgürlük) 1876'da, onun ikiye bölünmesiyle ortaya çıkan Narodnaya Volya (Halkın İradesi ve aynı zamanda Halkın Özgürlüğü) 1879'da kurulmuştur.

32 "Kara", halk yani köylüler anlamındadır.

33 Halkın İradesi, 1 Mart 1881'de Çar II. Alexander'ı bombalı bir suikastla öldürmüştür. Figner, örgütün özellikle bu suikasttan sonra en ön plana geçen liderlerinden biridir.

34 Mujik: Rus köylüsü.

ürpermeler, şiddetli vicdan ıstırapları içinde kalır. Bu şekilde bir ölüm; aklın, tasavvurun dışında cereyan etmiştir. Figner oraya 1884'te girmiştir. Ancak, bir zamanlar arkadaşlarıyla beraber attığı tohumlar yetişmiş, 20 sene sonra Rus İhtilali (1905 Devrimi) gerçekleşmiştir.[35] Ve o kadar çalıştığı ihtilal, ebediyen arkasına gömüldüğünü sandığı Schlusselbourg'un cehennemî kapısını hem kendisine hem de arkadaşlarına açmıştır.

Artık 50 yaşına gelmiş olan bu muhterem kadın, bugün ihtilal cemiyetinin yöneticilerinden değilse bile insanlığı idare eden dimağların, insanlığı dillendiren şairlerin içinde önemli bir mevki işgal etmektedir. Konuşma/nutuk sanatı kadar yazma sanatına da vâkıf olduğunu ispat eden birçok etkileyici şiirden oluşan, hatıratının ihyasından ibaret küçük bir mecmuası vardır ki, bugün kendisini en sanatkâr ve en samimi şairler arasında saydırmaktadır.

Rus İhtilal Cemiyetine Mensup Bir Kadının Hayatı başlıklı eserin önemini vurgulamakla birlikte Rasim Haşmet Bey, kitabın yazarını eleştirir. Rasim Haşmet'e göre bu eser daha hararetle ve daha psikolojik bir surette yazılabilecek ve yazılması gerekirken, böyle yapılmamıştır. Anlaşılmaktadır ki kitabın yazarı Saviç, Vera Figner'in hayatını yüzeysel bir şekilde tetkik ve olayları kısa bir yol ile takip etmek istemiştir. Kendi düşüncelerini yazmak, o devir ve çevrenin Figner'de uyandırdıklarının sebeplerini incelemek, o olayların bağlı ve tabi bulunduğu toplumsal, siyasal, ruhsal sebepleri izah etmek ve açıklamak yoluna yanaşmamıştır.

35 1905 Rus Devrimi'nin hem 1908 Jön Türk Devrimi'ne hem de Türk sosyalizminin doğuşuna katkısı olmuştur. Bk. İ. Arda Odabaşı, *Osmanlı'da Sosyalizm Türkçülük ve İttihatçılık-Rasim Haşmet Bey*, s. 37-38. *Rus İhtilal Cemiyetine Mensup Bir Kadının Hayatı*, bunun somut göstergelerinden biri sayılabilir. Nitekim devrimci Narodnikler zengin bir hatıra edebiyatı bırakmışlar ve bu hatıraların önemli bir kısmı 1905 Devrimi'nden sonra Rusya'da basın özgürlüğünün oldukça genişlediği yıllarda yazılıp basılmıştır. Kâzım Nami Bey'in daha İstibdat döneminde Türkçeye kazandırdığı kitap da içerik itibariyle 1905 Devrimi sonrasında beliren devrimci literatüre dâhildir.

Rasim Haşmet Bey'e göre bu tür eserler, iki noktainazardan biri hedeflenerek yazılmalıdır: (a) Ya dikkatli bir araştırma ile konu edilen kişinin ruhsal hayatı, toplumsal ilişkileri, çevre ve yetişme safhaları ve sairesi etraflıca incelenerek... Ve o zaman bu eser seçkinlere/okumuşlara (havâssa) ait olmalı (b) Yahut da ilerleme fikrinin yayılması, tekâmül ve ihtilalin ekilmesi için avama (sıradan halka) hitap edecek bir şekilde yazılarak. Ve o zaman da yalnız olayların birer krokisini çizmekten ibaret kalmalıdır. Bu iki maksada uymayan ve bu gayeleri temin etmeyen bu gibi eserler, konusu ne kadar önemli, teferruatı ne derece heyecan verici olursa olsun, tesirini ve kuvvetini kaybeder.

Saviç'in eseri, bu maksatlara uygun düşmediği içindir ki konusunun önemine, edebî, bilimsel ve toplumsal eserler arasında birinci derecede bir mevki kazanma istidadına rağmen, önemli bir etki bırakmamıştır. Ve yine bunun içindir ki ikinci veya üçüncü derece eserler sırasında sayılabilir.

NEDEN BİR FIGNER TERCÜMESİ

Tercümeye gelince... Rasim Haşmet Bey'e göre bu hususta söylenecek fazla bir şey yoktur. Bundan bir buçuk sene evvel İstibdat kabusu içinde süratle yapılan bir tercüme, mütercimin aktarma kudretiyle kıyaslanırsa çıkacak sonuç bellidir. Evet, tercüme kuvvetli bir kalemden çıkmış, sahih ve salim olmuştur ama ağır ve biraz da kapalı üslubu, bazen insana devam için ihmal meyli vermektedir.

Tercümeden mütercime geçen Rasim Haşmet Bey, bu kitabın toplumsal ve fikrî hayatta ortaya çıkaracağı yükselme ve fedakârlık zevkine ve tercüme etmek için bu eseri seçerek millete yaptığı isabetli hizmete binaen Kâzım Nami Bey'e teşekkür eder. Ve Hippolyte Taine'in eleştiri usulünü uyguladığını söyleyerek dikkat çekici yorumlarda bulunur. Ona göre bir yazar herhangi bir eseri yazmak için evvelce o eserin içerdiği fikirlere sahiptir ki, bu durum en müthiş bir objektivistin bile vicdani şahsiyeti

hakkında bizim için esaslı bir inceleme konusu teşkil eder. Rasim Haşmet Bey bu prensibi, tercüme edilen eserler ile mütercimleri arasında da bir mukayese vasıtası kabul ettiğini söyleyerek ilave eder: Bir mütercimin falan veya filan eseri nakletmeyip de falan veya filan eseri tercüme etmesi, tercüme edilen eserin içerdiği tasavvurlar silsilesine ve konulara yakın birçok maddenin, mütercimin kendi dimağında daha önceden hazır bulunmasından kaynaklanmaktadır. Bu küçük ve pek sahih ve salim mantıki sonuç bize bir mütercimin ruhunun tetkik ve tahlili için lazım gelen ilk vesikaların hazırlanmasına yardım eder. Rasim Haşmet Bey şunu söylemek istemektedir: Kâzım Nami Bey'in böyle bir kitabı tercüme etmesinin nedeni, bu kitabın içeriğinin Kâzım Nami Bey'in dünya görüşüne uygun düşmesidir.

Rasim Haşmet Bey yazısını, şu mustarip toplumu daha müsterih ve eşitlikçi (mütesâvî) bir selamet sahiline ulaştırmak için, huzur ve rahatımıza daha çok medar olacak insani önermelerin bütün dimağlarda yerleşmesi için Kâzım Nami Bey'in ruhunda yerleşmiş olan gayret meyline, fedailiğe, başkalarını sevme hissine işaret ederek ve bundan dolayı da kendisini son derece hararetle tebrik ettiğini belirterek sonlandırır.

SONUÇ

Görüldüğü üzere, Narodnik sosyalist Figner'i, onun dünya görüşünü ve devrimci faaliyetlerini övgü ve hayranlıkla ele alan Rasim Haşmet Bey, "Çar'ı gebertmek için" en müthiş tehlikeler içine atılmasını, lağımlar açmasını, dinamitler üretmesini, bombalar atmasını da takdirle karşılamaktadır. Rasim Haşmet Bey, tercüme etmek üzere böyle bir eser seçtiği için Kâzım Nami Bey'i över ve hararetle tebrik eder. Eşitlikçiliğinin, insancıllığının, fedailiğinin, başkalarını sevme hissinin altını çizer. Üstelik tercüme etmek üzere yapılan seçim, aslında mütercimin ideolojik ve siyasi seçimini yansıtmaktadır.

Yukarıda aktarılan bilgilere dayanarak Rasim Haşmet'in bu

tespitini daha da genellemek mümkündür: Bu içerikte bir eserin önde gelen İttihatçılardan biri tarafından tercüme edilmesi, hasılatından İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin pay alması, Cemiyet'in yayın organlarından sürekli duyurulması, İttihatçı yazarlar tarafından övgüyle karşılanması; bütün bunlar bazı İttihatçılar üzerindeki Narodnizm/sosyalizm etkisi ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1908-1909'daki ideolojik ve siyasi duruşu konusunda bazı önemli ipuçları vermektedir.

SELANİK SOSYALİST İŞÇİ FEDERASYONU'NUN BEYNELMİLEL AMELE EĞLENCESİ, RASİM HAŞMET BEY VE *AMELE GAZETESİ**

SELANİK SOSYALİST İŞÇİ FEDERASYONU

1908 Jön Türk Devrimi'nin işçi hareketi için olduğu kadar sosyalist hareket için de bir dönüm noktası olduğu söylenebilir. 1908 Devrimi'nin beraberinde getirdiği büyük işçi grevleri dalgası, sol/sosyalist hareketin Osmanlı İmparatorluğundaki gelişimi için elverişli bir zemin oluşturmuştur. Devrimin merkezi Selanik bu dönemde, Osmanlı sosyalizminin de merkezi konumundadır.

İlan-ı Hürriyet'in hemen ardından Bulgaristan'dan Selanik'e gelen Yahudi sosyalist Avraam Benaroya'nın bir grup arkadaşıyla birlikte kurduğu ve bir süre sonra Selanik Sosyalist Amele Heyet-i

* Bu yazı ilk kez "Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu'nun Beynelmilel Amele Eğlencesi, Rasim Haşmet Bey ve *Amele Gazetesi*", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 201 (Eylül 2010), s. 69-73'te yayımlanmıştır.

Müttehidesi (Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu, kısaca SİF) adını alacak olan Selanik Amele Cemiyeti, Osmanlı İmparatorluğunda kurulmuş olan ilk önemli sol örgüttür.

İşçi sınıfını bölen etnik ve dinsel farklılaşmaları dışlayarak federatif ilkelere göre örgütlenmesi, Selanik işçi sınıfının bir bölümüyle kurduğu bağ sayesinde gerçek anlamda kitlesel bir tabana sahip olması ve Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde (ayrılma yanlısı değil, "Osmanlıcı") bir model öngörmesi gibi özellikleriyle diğer sol/sosyalist gruplardan ayrılan bu örgütün üyelerinin önemli bir kısmı Osmanlı Yahudilerinden oluşmuştur. Başlangıçta bir Bulgar grup da oluşum içinde yer almış olmasına karşın, bu birliktelik fazla uzun sürmemiştir.[1]

Hatıralarında Benaroya'nın verdiği bilgiye bakılacak olursa, Federasyon'un birer Rum ve Türk grubu kurma yolundaki çabaları hiçbir zaman sonuç vermemiştir. Gerçi bu yolda çaba gösteren birkaç Türk vardır. Bunlardan biri bir öğretmen, diğeri ise bir marangozdur.[2] Benaroya'nın sözünü ettiği ve Federasyon'daki Türk/Müslüman grubun başını çeken bu öğretmen, kimi kaynaklarda ismi "Rasim Hikmet" şeklinde geçen Rasim Haşmet Bey'dir.[3]

1 SİF hakkındaki en kapsamlı çalışma için bk. George Haupt/Paul Dumont, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketler*, Tuğrul Artunkal (çev.), 1. Basım, İstanbul: Gözlem Yayınları, 1977. Bu kitabın eleştirel bir tanıtımı için bk. Mete Tunçay, "Osmanlı Yönetiminin Son Yıllarında (1909-1912) Selânik'te Yahudi Sosyalizmi", *Toplum ve Bilim*, Sayı: 3 (Güz 1977), s. 129-142. Paul Dumont imzasını taşıyan, esas itibariyle birbirinin yinelenmesinden ibaret olan ve dolayısıyla konuya ciddi bir yenilik getirmeyen ilgili makalelere aşağıda yeri geldikçe atıfta bulunulacaktır.

2 "Abraam Benaroya'nın Anıları", George Haupt/Paul Dumont, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketler*, s. 295.

3 "Rasim Hikmet" ismi şu çalışmalarda zikredilmiştir: Stefan Velikov, "Sur le Mouvement Ouvrier et Socialiste en Turquie Apres la Révolution Jeune-Turque de 1908", *Etudes Balkaniques*, No: 1 (1964), s. 36; Paul Dumont, "Yahudi, Sosyalist ve Osmanlı Bir Örgüt: Selânik İşçi Federasyonu", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)*, Mete Tunçay – Erik J. Zürcher (der.), Mete Tunçay (çev.), 3. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s. 93; Paul

SİF, Osmanlı İmparatorluğunda sayısal anlamda en büyük sosyalist örgüt konumundadır ve bu durum miting, gösteri, eğlence gibi kitle eylemlerine de yansımıştır. Federasyon'un bilinen ilk kitlesel etkinliği 19 Haziran 1909'da, o sırada Meclis-i Mebusan'da müzakereleri sürmekte olan Tatil-i Eşgal Kanunu'nu protesto etmek ve müzakereleri işçiler lehine yönlendirmek amacıyla Selanik'te düzenlediği miting olmuştur. Bu başarılı gösterinin ertesi günü, üye olmak üzere bir mektupla Sosyalist Enternasyonal (II. Enternasyonal) Başkanlık Kurulu'na başvurulmuş, Başkanlık Kurulu, ileride kurulacak Osmanlı şubesinin bir alt bölümü olarak 7 Kasım 1909'da Selanik Amele Cemiyeti'ni üyeliğe kabul etmiştir.[4]

BEYNELMİLEL AMELE EĞLENCESİ

Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu'nun bir sonraki kitle eylemi ise Beşçınar (diğer adlarıyla Millet veya Prens) Bahçesi'nde düzenlediği uluslararası işçi eğlencesidir. Bu etkinliğin aynı zamanda, örgütün yayın organını çıkarmasında da belirleyici bir konumu vardır.

SİF'i konu edinen çalışmalarda Beşçınar'daki şenliğin düzenlendiği ve örgütün yayın organının çıkarıldığı tarihlere ilişkin karışıklık olduğu gibi bu etkinliğin ayrıntılarına dair bilgiye de rastlanmamaktadır. Bu makalede, hem söz konusu karışıklık giderilmeye hem de Beşçınar Bahçesi'nde düzenlenen Beynelmilel

Dumont, "Osmanlı Sosyalizminin Doğuşu", *Selânik 1850-1918*, Gilles Veinstein (hzl.), Cüneyt Akalın (çev.), 1. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 1999, s. 211. Kaynaklardaki karışıklığın ilginç bir yansıması olarak, birkaç sayfa arayla iki ismin de zikredildiği bir örnek için bk. Emre Polat, *Osmanlı'nın İlk Yahudi Sosyalisti Avram Benaroya ve Faaliyetleri*. 1. Basım, İstanbul: Truva Yayınları, Aralık 2004, s. 127, 136. Bu "Rasim Hikmet" yanlışına herhâlde ilk dikkat çeken, bu kişinin Rasim Haşmet Bey olduğunu Reşat Fuat Baraner'den aktaran Tunçay olmuştur. Bk. Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar-I (1908-1925)*, 2. Basım, İstanbul: BDS Yayınları, Ağustos 2000, s. 19-20 ("Belgeler" kısmı); Mete Tunçay "Sonuç Yerine", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)*, s. 251-252.

4 George Haupt/Paul Dumont, s. 67-72, 81.

Amele Eğlencesi'nin ayrıntıları sunulmaya çalışılacaktır.

Federasyon'un Sosyalist Enternasyonal'e sunduğu yıllık raporunda, sosyalist bir yayın organı çıkarmanın gerekli bulunduğu, her meslekten ve milliyetten beş altı bini aşkın işçinin katıldığı uluslararası bir işçi bayramı düzenlendiği ve buradan elde edilen gelirle dört dilde bir gazete yayımlama olanağı bulunduğu ifade edilmiştir.[5]

Yine bir gazete çıkarma gereği duyulduğunu belirten Benaroya da Beşçınar Bahçesi'nde düzenlenen ve Ermeni milletvekili (Murad lakaplı) Boyacıyan'ın da katıldığı "büyük yeşil bayramdan" elde edilen 100 altın Türk Lirası ile Federasyon'un Selanik'te ilk sosyalist gazeteyi yayımladığını ifade etmiştir. Bu, dört dilde (Türkçe, Yunanca, Bulgarca ve Ladinoca) (dört ayrı nüsha olarak) çıkan bir gazetedir ve Türkçe versiyonunun başlığı da *Amele Gazetesi*'dir.[6]

Selanik'in Fransızca gazetelerinden *Journal de Salonique*'in 15 Ağustos 1909 tarihli nüshasını kaynak gösteren Haupt ile Dumont, Beşçınar Eğlencesi'nın 15 Ağustos 1909 günü gerçekleştirildiğini ve bu etkinlik için altı binden fazla bilet satıldığını belirtmişlerdir.[7] Adı geçen araştırmacılar aynı zamanda, *Amele Gazetesi*'nin ilk sayısının çıkış tarihi olarak da 15 Ağustos 1909'u vermişlerdir.[8] George Harris'in verdiği tarih ise 27 Ağustos 1909'dur.[9]

5 George Haupt/Paul Dumont, s. 84.

6 "Abraam Benaroya'nın Anıları", George Haupt/Paul Dumont, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketler*, s. 295-296.

7 George Haupt/Paul Dumont, s. 295. Ayrıca bk. Paul Dumont, "Yahudi, Sosyalist ve Osmanlı Bir Örgüt: Selânik İşçi Federasyonu", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)*, s. 92.

8 George Haupt/Paul Dumont, s. 74, 197. Ayrıca bk. Paul Dumont, "Yahudi, Sosyalist ve Osmanlı Bir Örgüt: Selânik İşçi Federasyonu", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)*, s. 82; Paul Dumont, "20. Yüzyıl Başları Osmanlı İmparatorluğu İşçi Hareketleri ve Sosyalist Akımlar Tarihi Üzerine Yayımlanmamış Kaynaklar", *Toplum ve Bilim*, Sayı: 3 (Güz 1977), s. 39.

9 George S. Harris, *Türkiye'de Komünizmin Kaynakları*, Enis Yedek (çev.), 2. Basım,

Haupt ile Dumont'nun hem Beşçınar Eğlencesi hem de *Amele Gazetesi*'nin ilk sayısının çıkış tarihi olarak 15 Ağustos 1909'u vermeleri, aynı gün içinde hem gereken paranın toplanması hem de aynı parayla dört dilde gazete çıkarılması pek mümkün görünmediğinden haklı olarak kuşku uyandırmıştır.[10] Nitekim Tunçay, Beşçınar'daki işçi şenliğinin 23 Temmuz 1909'da yapılmış olmasının daha akla uygun geldiğini belirtmiş, şenlik için 23 Temmuz, *Amele Gazetesi*'nin çıkışı içinse 15 Ağustos 1909 tarihini vermiştir.[11]

Sıralanan bu tarihlerin hiçbirinin gerçeği tam olarak yansıtmıyor oluşu bir yana, Federasyon'un gazetesinin Beşçınar Eğlencesi'nin düzenlendiği gün yayın hayatına girdiği tespitinde de herhangi bir yanlışlık söz konusu değildir. *Amele Gazetesi* gerçekten de Beynelmilel Amele Eğlencesi'nin düzenlendiği gün yayın hayatına girmiş ve bu etkinlik de gerçekten gazeteye finansal kaynak yaratmak üzere düzenlenmiştir. Ancak, bu şenliğin düzenlendiği ve *Amele Gazetesi*'nin yayın hayatına girdiği gün 15 Ağustos 1909 değil, 28 Ağustos 1909 (15 Ağustos 1325) Cumartesi'dir.[12] Nitekim 31 Temmuz 1909 (Cumartesi) tarihli *Zaman* gazetesinde şu duyuru yer almıştır:

> Yakında şehrimizde (*Amele Gazetesi*) namıyla Türkçe, İspanyolca, Bulgarca, Rumca dört lisan ile bir risale neşrolunacağı müstahberdir. Bu gazetenin masârif-i tesisiyyesine medâr olmak üzere Ağustos'un yirmi

İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1976, s. 23-24.

10 Emre Polat, s. 135-136.

11 Mete Tunçay, "Osmanlı Yönetiminin Son Yıllarında (1909-1912) Selânik'te Yahudi Sosyalizmi", *Toplum ve Bilim*, s. 133; Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar-I (1908-1925)*, s. 20 ("Belgeler" kısmı). Polat da (bk. age.) Tunçay'ın bu çıkarımına katılır.

12 Anlaşılan, Haupt/Dumont için sorun, Rumî ve miladi tarihler arasındaki farklılıktan kaynaklanmaktadır. Nitekim ortak çalışmalarının "Basın Dosyası" kısmında *Amele Gazetesi*'nin birinci sayısı için Rumî 15 Ağustos 1325 tarihi verilmiştir. Bk. George Haupt/Paul Dumont, s. 200. Bu bilginin, aşağıda aktarılacak gazete haberleriyle de doğrulandığı görülecektir.

sekizinde Beşçınar'da bir büyük eğlence tertip edilecektir.[13]

Etkinlik için "23 Temmuz" seçeneğini daha baştan devre dışı bırakan bu haberden sonra, 8 Ağustos 1909 tarihli bir başkasında, Beynelmilel Amele Eğlencesi'ni tertibe tayin olunan komisyonun, bu etkinliğin başarıyla sonuçlanmasını temin için önemli hazırlıklarda bulunduğu, şimdiye dek iki binden fazla biletin satılmış olduğu bildirilmiş ve giriş biletlerini satan kişi ve kurumlar duyurulmuştur. Gazeteye göre bu eğlencede dikkat çeken garabetlerden biri de bütün sendikaların bayraklarının Beşçınar Bahçesi'nde dalgalanacak olmasından başka, işçiler için seçilmiş ve çeşitli dillerde yazılmış türlü türlü cümlelerin (pankartların) bahçenin değişik noktalarına asılacak olmasıdır.[14]

Amele Eğlencesi'nin giriş biletlerinin satış noktalarını da Federasyon hakkında fikir vereceği için aktarmakta fayda vardır. Beşçınar biletlerini satan kişi ve kurumlar şunlardır:

– Kazgancılar içinde Taşçı İsak Levy Efendi,

– Alliance İsraelite Mektebi mezunini,[15]

– Bilumum sendikalar merkezlerinde,

– Tahtakale'de kâin Banker Hasid Modiano Efendi,

– Yıldız Hanı'nda Kahveci Hayim Bennamyas(?),

– Kızlar Sanayi Mektebi'nin karşısında Barzilay Biraderler,

– Pazar'da "Pazar İsraelite" mağazasında Hayim Saltıl Efendi.

17 Ağustos 1909'da yayımlanan bir başka haber, etkinliğin tarihini teyit etmekten başka, satılan bilet sayısı ve katılımcılardan biri konusunda da aydınlatıcıdır. Buna göre, tertip olunan umumi amele eğlencesinin biletlerini dağıtmaya memur komisyonlar her tarafta işçi sınıfı tarafından hüsnükabul gördüğünden, Ağustos'un

13 "Küçük Havadis", *Zaman*, No: 263 (31 Temmuz 1909/18 Temmuz 1325), s. 3.

14 "Beynelmilel Amele Eğlencesi", *Zaman*, No: 271 (8 Ağustos 1909/26 Temmuz 1325), s. 3.

15 Mezunlar Derneği.

15. Cumartesi günü[16] icra edilecek eğlence için altı bin biletin yetmeyeceği zannolunmaktadır. Her sınıf ahalinin bilet satış komisyonlarını hüsnükabul edecekleri kuvvetle umulmaktadır. Zira eğlencenin tertibinde cidden pek büyük başarı gösterilmiştir. Beşçınar Bahçesi'nde gerçekleşecek toplantılarında çeşitli unsurlara (anasıra) mensup amelenin bilâ-nifak önemli bir kuvvet oluşturdukları tekrar sabit olacaktır. Eğlenceye davet edilmiş olan mebus-ı muhterem Vartkes Efendi, işçi sınıfının Selanik'te bir uyanma (intibah) devresine girdiğini anlatacağı küçük bir nutuk verecektir.[17] Çeşitli eğlencelerden başka, dikkat çekici ve beklenilmeyen (sürpriz) bir eğlence de hazırlanmaktadır. *Zaman* gazetesine göre, işçiler böyle önemli bir etkinliğin düzenlenmesindeki başarılarından dolayı takdire şayandırlar.[18]

30 Ağustos 1909 Pazartesi günü yine *Zaman* gazetesinde çıkan ayrıntılı bir habere bakılacak olursa, Beşçınar Bahçesi'ndeki işçi eğlencesi 28 Ağustos 1909 (15 Ağustos 1325) Cumartesi günü ve gecesi düzenlenmiştir. SİF'in Türk grubunun başında bulunan ilk kuşak Türk sosyalistlerinden Rasim Haşmet Bey de bu etkinliğin ön saflarında yer almıştır.

Selanik Amele Cemiyeti tarafından düzenlenen bahçe eğlencesi "dün ve dün gece"[19] büyük bir başarıyla icra olunmuştur. Beşçınar Bahçesi daha sabahtan bayraklar, fenerler, lüks lambaları, sosyalizme dair çeşitli dillerde yazılmış levhalarla süslenmiştir. Saat 9'da halk gelmeye başlamış ve 11'de bahçe hıncahınç dolmuştur. Beşçınar'a çıkan yol öğlenden akşama kadar belediye tarafından üç

16 15 Ağustos 1325 (yani 28 Ağustos 1909) Cumartesi'ye, 15 Ağustos 1909 ise Pazar'a denk gelmektedir.

17 Aşağıda aktarılacak olan bir sonraki habere ve ayrıca Benaroya'nın hatıralarına bakılacak olursa, etkinliğe Erzurum Mebusu Vartkes Efendi değil, Kozan Mebusu Boyacıyan Efendi katılmıştır.

18 "Amele Eğlencesi", *Zaman*, No: 280 (17 Ağustos 1909/4 Ağustos 1325), s. 3.

19 Ayın 30'unda yayımlanan haber metni ayın 29'unda kaleme alındığı için "dün" denmektedir.

defa sulanmıştır. Bahçenin her tarafında yiyecek-içecek büfeleri kurulmuştur. İtalyan, Apollon, Esasyon(?) mızıkaları mütemadiyen marşlar ve bu arada Enternasyonal'i çalmışlardır. Saat birde Bulgarca, İspanyolca (yani Ladinoca) nutuklar atılmış, *Amele Gazetesi*'nin gelişmesinin ahalinin teşvikleriyle münasip olacağı ifade edilmiş, gülünç bir diyalog sahnelenmiş, bir kız Enternasyonal havasını şifahen söylemiştir. Saat 2'de sigara kâğıdı fabrikası amelesinden bir matmazel –Sara Esail(?)– amele arasında karşılıklı kardeşliğin/bağlılığın gereğinden ve öneminden bahseden bir konuşma yapmıştır.

Daha sonra Rasim Haşmet Bey (gazetedeki ifadeye göre Rasim Haşmet Efendi) işçiler, Amele Cemiyeti ve sosyalizme dair bir nutuk vermiştir. Beşçınar Bahçesi'nin Mithat Paşa tarafından yapılıp "Millet Bahçesi" olarak adlandırıldığını, bu bahçenin işçilerin toplanması için pek uygun bir mahal olduğunu, Amele Cemiyeti'nin bu bir sene zarfında gösterdiği başarılardan dolayı işçilerin birbirlerini tebrik etmesi lazım geldiğini beyan etmiştir. Sosyalistliğin anarşistlik ile bir münasebeti bulunmadığını, amelenin katiyen tehdit yoluna başvurmayarak müsâadât-ı kanuniyye dairesinde sosyalizm nazariyatına tabi olması icap edeceğini ve ancak bu sayede başarılı olabileceğini izah etmiş ve alkışlanmıştır.

İstanbul treni iki saat tehirli geldiğinden, bu trenle Selanik'e gelen Adana (Kozan) mebusu Boyacıyan Efendi trenden iner inmez doğruca bahçeye gitmiş, mebus Vlahof Efendi[20] ve diğer bazı zevat tarafından karşılanmıştır. Boyacıyan Efendi, Rasim Haşmet Bey/Efendi tarafından hazır bulunanlara takdim edildik-

20 O sırada henüz Bulgar Federatif Halk Partisi üyesi olan Makedon kökenli Serez Mebusu Vlahof Efendi (Dimitar Vlahov), 1910 yazında SİF'e katılacaktır. Hatıralarında Beşçınar Bahçesi'ndeki şenliğine davet edildiğinden ve burada Fransızca bir konuşma yaptığından söz eder. Bk. "Vlahof Efendi'nin Anıları", George Haupt/Paul Dumont, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketler*, s. 247; Fikret Adanır, "Makedonya Sorunu ve Dimitar Vlahof'un Anılarında II. Meşrutiyet", *Birikim*, Sayı: 9 (Kasım 1975), s. 22.

ten sonra gayet güzel bir Türkçe konuşma yapmıştır.[21] Beşçınar Bahçesi'ndeki eğlencenin sabaha kadar devamı kararlaştırılmış olduğu hâlde, yağmur buna engel olmuştur.[22]

Federasyon'un yayın organı *Amele Gazetesi*, Beynelmilel Amele Şenliği'nin düzenlendiği 28 Ağustos günü çıkmaya başlamıştır. *Zaman* gazetesinin 31 Ağustos'ta yayımlanan nüshasında, yayın hayatına yeni atılan *Amele Gazetesi* şu şekilde duyurulur:

> Şehrimizde bir amele sosyalist gazetesi intişara başlayarak bir nüshası matbaamıza gönderilmiştir. Amele sınıfının müdafi-i hukuku olan refik-i cedidimizi tebrik ile muvaffakiyetini temenni eyleriz.[23]

Rasim Haşmet Bey'in yöneticilerinden bulunduğu *Bahçe* dergisi ise 7 Eylül günü çıkan nüshasında, *Amele Gazetesi*'nin Rasim Haşmet Bey'in yönetiminde çıkışını şu şekilde duyurur:

> Erkân-ı tahririyyemizden Rasim Haşmet Bey'in riyaset-i tahririyye ve nezareti tahtında Selanik Sosyalist Amele Heyet-i Müttehidesi'nin mürevviç-i efkârı olmak üzere geçen haftadan beri intişara başlayan (*Amele Gazetesi*), ...[24]

SONUÇ

Bu makalede sunulan bazı yeni bulgular ekseninde kısa bir değerlendirme yapılacak olursa, öncelikle SİF'in ikinci kitlesel eylemi olan Beynelmilel Amele Eğlencesi'nin 28 Ağustos 1909 Cumartesi günü düzenlendiği, aynı gün örgütün yayın organının da çıkarılmaya başlandığı belirtilmelidir. Bu durum, söz konusu

21 Şenlik için Selanik'e gelmiş bulunan Boyacıyan Efendi ile yapılan röportaj, *Amele Gazetesi*'nin üçüncü sayısında yayımlanmıştır. Metin için bk. George Haupt/Paul Dumont, s. 216-219.

22 "Amele Cemiyeti Eğlencesi", *Zaman*, No: 293 (30 Ağustos 1909/17 Ağustos 1325), s. 2-3.

23 "Küçük Havadis", *Zaman*, No: 294 (31 Ağustos 1909/18 Ağustos 1325), s. 3.

24 *Bahçe*, Birinci Sene İkinci Cilt No: 52 (25 Ağustos 1325), s. arka kapak dış yüz. Ayrıca bk. A. Cerrahoğlu, *Türkiye'de Sosyalizm* Üçüncü Kitap, (yer, yayınevi, tarih yok), s. 13.

etkinliğin, yayın organına finansal destek sağlamak amacıyla tasarlanmış olmasıyla çelişmez.

Beynelmilel Amele Eğlencesi –1909 Osmanlısı'nın ölçütleriyle– ciddi büyüklükte bir kitlesel katılım ve başarıyla gerçekleştirilmiştir.[25] "Murad" müstearıyla tanınan Kozan Mebusu Hamparsum Boyacıyan ve Serez Mebusu Vlahof Efendilerin katıldığı etkinlikte Boyacıyan Efendi'den başka, Rasim Haşmet Bey ve bazı işçiler topluluğa hitaben konuşmalar yapmışlardır. Sosyalist içerikli pankartların görüldüğü, Enternasyonal'in çalınıp söylendiği şenlik sabahtan akşama dek coşkuyla sürmüş, ertesi sabaha kadar sürmesi kararlaştırılmış olmakla birlikte, hava koşulları buna engel olmuştur.

Yeni bulgular Federasyon hakkında bilinenlerin bir kısmını bir kez daha teyit etmektedir. SİF'teki Müslüman/Türk grubun başı ve Türkçe *Amele Gazetesi*'nin sorumlu müdürü Rasim Haşmet Bey'in topluluk tarafından alkışlanan konuşmasına bakılacak olursa, Federasyon'un görece ılımlı bir sosyalizm öngördüğü söylenebilir. Yine bir kadın işçinin konuşmasından, örgüt çevresinde Osmanlı'da çeşitli etnik/dinsel unsurlara mensup işçiler arasında sınıf dayanışmasının esas alındığı belli olmaktadır. Şenlik biletlerinin satış noktaları da etnik yapısı itibariyle örgütün "Osmanlı Yahudileri ağırlıklı" olduğu ve esas olarak sendikalar temelinde geliştiği tespitini doğrulamaktadır.

Federasyon'un İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ilişkisine dair birkaç noktaya da bu bağlamda dikkat çekmekte fayda vardır. Özellikle 1911'den itibaren Cemiyet ile Federasyon arasındaki ilişkilerin olumsuz bir seyir izlediği bilinmektedir. Ancak, 1909'daki manzara oldukça farklı görünmektedir. Federasyon'un etkinlikleri ve yayın organına dair gayet olumlu (destekleyici) bir üslupla ve

25 İlgili çalışmalardan birinde (bk. Emre Polat, s. 135) altı bin rakamının abartılı olduğu iddia edilmiş ama bu öznel yorum için herhangi bir gerekçe veya kanıt sunma ihtiyacı duyulmamıştır.

gayet kapsamlı bilgi veren *Zaman* gazetesi, Avukat İbrahim Hikmet Bey'in yönetiminde çıkan, yazarları arasında Celal Derviş, Kâzım Nami (Duru), Hasan Tahsin (Silahçı Tahsin), Enis Avni (Aka Gündüz), İbrahim Necmi (Dilmen), Selanikli Abdi Tevfik ve Rasim Haşmet gibi isimlerin bulunduğu, İttihat ve Terakki Cemiyeti yandaşı bir yayın organıdır. Aynı durum, *Bahçe* dergisi için de geçerlidir. SİF konulu çalışmalarda belirgin şekilde ihmal edilmiş bulunan Federasyon üyesi[26] Rasim Haşmet Bey'in aynı zamanda bir İttihatçı olduğu da belirtilmelidir. Bu iki örgüt arasındaki, şimdiye dek tatmin edici düzeyde ele alınmamış ve alındığı zaman da daha çok "olumsuz" seçeneğine vurgu yapılmış olan ilişkiler irdelenirken bu bulgular dikkate alınmalıdır.[27]

26 Beşçınar Bahçesi'nde yaptığı konuşmadan, yaklaşık bir yıldır, yani en başından beri bu oluşumun içinde yer almakta olduğu sonucu çıkarılabilir. O nedenle, Dumont tarafından dile getirilen [bk. Paul Dumont, "Yahudi, Sosyalist ve Osmanlı Bir Örgüt: Selânik İşçi Federasyonu", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)*, s. 93; PaulDumont, "Osmanlı Sosyalizminin Doğuşu", *Selânik 1850-1918*, s. 211], başında "Rasim Hikmet"in bulunduğu "küçük bir Müslüman işçiler topluluğu"nun 1909 Ağustosu'nda Federasyon'a katıldığı şeklindeki görüşü kuşkuyla karşılamak gerekir.

27 SİF ve faaliyetleri, Beynelmilel Amele Eğlencesi, Rasim Haşmet Bey'in Federasyon içindeki konumu ve SİF - İTC ilişkileri hakkında daha kapsamlı bilgi için bk. İ. Arda Odabaşı, *Osmanlı'da Sosyalizm Türkçülük ve İttihatçılık - Rasim Haşmet Bey*, 2. Basım, İstanbul: Kaynak Yayınları, Mayıs 2012.

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE EMEKTEN YANA ve "ILIMLI SOSYALİZM" YÖNELİMLİ BİR YAYIN: *SA'Y Ü AMEL**

GİRİŞ

1908 Jön Türk Devrimi iki olguyu beraberinde getirmiştir: Türkiye tarihinde o güne dek görülmedik çapta bir işçi grevleri dalgası ile yine o güne dek görülmedik bir basın patlaması. II. Abdülhamit'in yaklaşık 30 yıl süren baskı rejiminin ardından gelen hürriyet, bir yandan ülkede emekçilerin, bir işçi sınıfının var olduğunu somut olarak dışa vururken, diğer yandan da basılı kelimeyi demokratikleştirmiştir.

II. Meşrutiyet döneminin daha ilk aylarında kabaran büyük

* Bu yazı ilk kez 7-8 Mayıs 2012'de Ankara'da düzenlenen *LaborComm 2012 III. Uluslararası İşçi ve İletişim Konferansı*'na bildiri olarak sunulduktan sonra Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi dergisi *Akdeniz İletişim*'in Aralık 2013 tarihli 20. sayısında yayımlanmıştır.

grev dalgası, burjuva demokratik karakterdeki devrimin sınıfsal farklılaşmaları derinleştireceğini ve sınıf mücadelelerini şiddetlendireceğini haber verirken, aynı dönemde ortaya çıkan süreli yayın yağmuru da bu mücadelelerin yansıyacağı adreslerden birine işaret eder. Nitekim toplumsal hareketlilik bağlamında gayet renkli ve zengin olan bu dönemde emekçi sınıfların sorunları ve mücadeleleri basına yansıyacak; sol, sosyalist, halkçı, köycü yayınlar çıkacak, başka meselelerin yanı sıra, emekçi sınıfların sorunlarına da matbuatta çözümler aranacaktır.

Bu makalenin konusunu da bu tür süreli yayınlardan biri teşkil etmektedir. 1910 yılının Aralık ayında İstanbul'da yayın hayatına giren *Sa'y ü Amel* dergisi, emekten yana diyebileceğimiz bir tutum geliştirmiş, ülkenin ve emekçilerin sorunlarına, sanayi, ziraat ve ticaretin nasıl geliştirileceğine kafa yorup çözümler aramıştır.[1]

Bu derginin ilginç özelliklerinden biri de yazı kadrosunda Türkiye sosyalist hareketinin yakın gelecekteki iki önderinin, Mustafa Suphi ile Ethem Nejat'ın bulunuyor olmasıdır. Yolları on yıl kadar sonra –malum olduğu üzere– kesişecek olan Türkiye solunun bu iki önemli ismi, henüz bilimsel sosyalizmi benimsememiş oldukları bir dönemde *Sa'y ü Amel*'e yazmışlardır.

SA'Y Ü AMEL'İN TEKNİK/İDARİ ÖZELLİKLERİ VE KADROSU

İlk sayısı 22 Aralık 1910 (9 Kânunuevvel 1326) Perşembe günü İstanbul'da çıkan *Sa'y ü Amel*, on beş günlük bir fikir dergisidir. Künyesinde "İçtimai, Sınai, Ticari Gazetedir" şeklinde nitelenmiştir. İdarehanesi, Babıâli Caddesi 77 numarada (Babıâli karşısında) Osmanlı Meziyet-i İktisadiye Matbaası'ndadır. Önce Osmanlı Meziyet-i İktisadiye Matbaası'nda, 3. sayıdan itibaren Sırat-ı Müstakim Matbaası'nda, 7. sayıdan itibaren ise Matbaa-i Ebüzziya'da

1 "Sa'y ü amel" kelime anlamı itibariyle "çalışma/emek" anlamına gelmektedir. Zaman zaman "emekçi" anlamında kullanıldığı da görülür.

basılmıştır. Fiyatı 20 para (yarım kuruş), senelik abone bedeli 15 kuruş, yabancı memleketler için 4.5 franktır.

Dış kapakları hariç olmak üzere ilk iki sayısı 12, sonraki sayıları 16 sayfa olan *Sa'y ü Amel*'de yazılar iki sütun üzerine tertip olunmuş; fotoğraf, karikatür gibi görsel malzeme kullanılmamıştır. Sadece bir kez, bir haritaya yer verilmiştir. *Sa'y ü Amel* arka kapağına reklam almaktadır.[2]

Derginin imtiyaz sahibi ve sorumlu müdürü, Osman Kahraman'dır. Kendisinin verdiği bilgiye göre hayatının on dört senesini Tophane Sanayi Mektebi'nde ve Tophane fabrikalarında geçirmiş bir kimsedir.[3] Selanik'te çıkan *Rumeli* gazetesinde de Osman Kahraman Efendi'nin Tophane fabrikalarının tezgâhlarında yetiştiği, sa'y ü amel ile perverde olduğu yazılmıştır. *Rumeli* başyazarına göre Osman Kahraman, sanayi, ticaret ve ziraatın bir ülkede sahip olduğu kesin kuvvet üstünlüğünü şahit olarak ve inceleyerek takdir etmiş bir kafaya sahiptir. Fabrikaların insanlara nasıl çıkış kaynağı (bir tür okul) olabildiğini görmek ve anlamak için, birçok emsalleri gibi, Osman Kahraman'ı dikkate almak yeterlidir.[4] Kısacası *Sa'y ü Amel*'in sahibi ve müdürü, fabrika yaşamını, çalışma hayatını, işçi sınıfının durumunu yakından tanıyan bir kimsedir.

Derginin ilk iki sayısının künyesinde yer alan "Her nev muharrerat Ahmet Akif Bey namına gönderilmelidir" kaydı, 3. sayıdan itibaren "Her nev muharrerat müdür-i mesul namına gönderilmelidir" şekline dönüşmüştür.

2 Bu dönemde 16 sayfalık orta boy dergilerin genellikle 40 para (1 kuruş) fiyatla satıldığı düşünülecek olursa, *Sa'y ü Amel*'in fiyatının "uygun" olduğu söylenebilir.

3 Osman Kahraman, "Unutulmuş Sahifeler: Tophane Fabrikaları", *Sa'y ü Amel*, No: 1 (9 Kânunuevvel 1326), s. 11.

4 Rumeli, "Siyasiyat: Sa'y ü Amel", *Rumeli*, No: 335 (30 Kânunuevvel 1326/12 Kânunusani 1911), s. 1. *Sa'y ü Amel*'in takdirle karşılandığı bu başmakale, dergi sütunlarına olduğu gibi aktarılmıştır: Rumeli, "Sa'y ü Amel", *Sa'y ü Amel*, No: 3 (6 Kânunusani 1326), s. 13-16.

Sa'y ü Amel'in yüksek performanslı, dergi sayfalarını büyük oranda dolduran yazarları; Dr. Osman Macit, Osman Kahraman, Ayın. Ferit ve Ethem Nejat'tır. Mustafa Suphi ve Ahmet Agayef (Ahmet Ağaoğlu) bugün iyi tanınan yazarları arasındadır. *Sa'y ü Amel*'in, Reji harman amelesinden Yunus gibi bir işçi yazarı da vardır.

Dönem matbuatının tanınmış simalarından olup dergide bir mektubu yayımlanan Ali Rıza Seyfi (Seyfioğlu) Bey, bir makale vaadinde bulunduğu hâlde dergide yazısı çıkmamıştır.[5] Yine dergide yayımlanan mektubunda yazı vaadinde bulunan Ressam İsmail Hakkı'nın bu vaadi de gerçekleşmemiştir.[6]

Sa'y ü Amel'in Manastır ve Selanik muhabirleri bulunmaktadır. Selanik muhabiri M. Said'in tek yazısı görülürken, "İstanbullu" imzasını kullanan Manastır muhabiri, dergiye en çok yazı katkısında bulunanlardan biridir. *Sa'y ü Amel*'de yer verilen tek tercüme ise Fransız sosyalist Paul Louis'nin[7] bir eserinin Dr. Osman Macit tarafından yapılan tercümesidir.

5 Ali Rıza Seyfi Bey aynı sırada çıkmakta olan *Umman* dergisinin başyazarıdır. *Umman*, *Sa'y ü Amel*'in yayın hayatına girişini tebrik, *Sa'y ü Amel* de bu tebrike karşılık teşekkür etmiştir. "Sa'y ü Amel", *Umman*, No: 3 (16 Kânunuevvel 1326), s. arka kapak dış yüz; "Teşekkür", *Sa'y ü Amel*, No: 2 (23 Kânunuevvel 1326), s. 1.

6 İsmail Hakkı Efendi, İmalat-ı Harbiye resimhanesinde ressam ve İmalat-ı Harbiye Sanayi Mektebi'nde resim öğretmenidir. Bk. Mehmet Safa, "Tebrik", *Fünûn ve Sanayi*, 1. Sene No: 18 (4 Teşrinisani 1326), s. 137. *Sa'y ü Amel*'in yayın hayatına girişi münasebetiyle arkadaşı ve meslektaşı İsmail Hakkı'dan Osman Kahraman'a gönderilen samimi tebrik mektubu dergide yayımlanmıştır. İsmail Hakkı övgü ve destek yanında, yazı vaadinde de bulunmuştur. İsmail Hakkı'nın çıkardığı ve 1910 yılının sonlarında yayın hayatından çekilen *Fünûn ve Sanayi* dergisinin abonelerine de artık *Sa'y ü Amel* gönderilecektir. Bk. İsmail Hakkı, "Sa'y ü Amel Sahip ve Müdürü Osman Kahraman Efendi'ye", *Sa'y ü Amel*, No: 5 (10 Şubat 1326), s. 13.

7 Louis, Türkiye'de daha çok *Fransız Sosyalizmi Tarihi* isimli eseriyle tanınır. Bk. Paul Louis, *Fransız Sosyalizmi Tarihi (1789-1950)*, Şerif Hulûsi (çev.), İstanbul: Dördüncü Yayınevi, 1966.

Sa'y ü Amel, II. Meşrutiyet dönemi basını için olağan olduğu üzere, uzun ömürlü olamamıştır. Yaklaşık dört ay yayın hayatında kalabilmiş, bilindiği kadarıyla sadece sekiz sayı çıkmıştır.[8] Son ve 8 numaralı nüshası 24 Mart 1327 (6 Nisan 1911) tarihlidir. Derginin kapanma nedeni bilinmemektedir.

ETHEM NEJAT FAKTÖRÜ

Sa'y ü Amel'de bir "Manastır esintisi" hemen fark edilebilmektedir. Derginin ilk sayılarının basıldığı ve idarehanesinin bulunduğu Osmanlı Meziyet-i İktisadiye Matbaası, Manastır gazetelerinin İstanbul'daki satış merkezidir.[9] Dergide en çok bu matbaanın ilanları yer alır. Yukarıda da belirtildiği gibi, *Sa'y ü Amel*'in gayet faal bir Manastır muhabiri bulunmaktadır ve Manastır'dan gönderilmiş veya Manastır konulu yazılar dergide görece sık yayımlanır.[10] Manastır Darülmuallimin Mektebi'nin iki hocası, Ethem Nejat ve onun yakın arkadaşı Ayın. Ferit, *Sa'y ü Amel*'in en üretken yazarları arasındadırlar.

İlk iki sayının künyesinde "Her nev muharrerat Ahmet Akif Bey namına gönderilmelidir" kaydının bulunduğuna yukarıda işaret edilmişti. Tüfekçioğlu Ahmet Akif Bey, Ethem Nejat ile Ferit Bey'in *Sa'y ü Amel*'den tam bir yıl sonra, 28 Aralık 1911'de (15 Kânunuevvel 1327) Manastır'da yayın hayatına sokacakları *Yeni Fikir* dergisinde de aktif görevler alacaktır.[11]

8 İlgili bir katalogda, Türkiye kütüphanelerinde başka nüshası görünmemektedir. Bk. Hasan Duman, *Başlangıcından Harf Devrimine Kadar Osmanlı-Türk Süreli Yayınlar ve Gazeteler Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu (1828-1928)* 2. Cilt, Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, 2000, s. 731.

9 Daha geniş bilgi için kullanılabilecek kaynak, maalesef henüz basılamamıştır. Bk. İ. Arda Odabaşı, "II. Meşrutiyet Manastır'ında Ajitatif Siyasi Basın", 17-22 Ekim 2011'de Makedonya'da düzenlenen VII. Uluslararası Atatürk Kongresi'nde sunulmuş bildiri (Kongre kitabı basım aşamasındadır).

10 Örneğin bk. Manastır Darülmuallimini Talebesinden Tahsin İrfan, "Bir Muallim Namzedinin Âmâli", *Sa'y ü Amel*, No: 6 (24 Şubat 1326), s. 13-14.

11 Örneğin *Yeni Fikir*'in 1 Mayıs 1330 (14 Mayıs 1914) tarihli 21. sayısının ön kapağına bk.

Geleceğin sosyalist önderlerinden Ethem Nejat'ın *Sa'y ü Amel*'de belirleyici bir rol oynadığı ifade edilmiştir ki, bu tabloya bakılacak olursa ihtimal dâhilindedir. Arkadaşı hakkında 1923'te bir yazı kaleme alan Ziynetullah Nuşirevan'a (Zenon'a) göre *Sa'y ü Amel* dergisi başlıca Ethem Nejat'ın eseri sayılabilir.[12]

Ziynetullah Nuşirevan'ın deyişiyle, Ethem Nejat 1917 senelerine kadar mutaassıp bir Türkçüdür ve bu yönde eserler vermiştir. Fakat onun Türkçülüğünde de bir yenilik ruhu, yeniye doğru koşma eğilimi vardır. Ethem Nejat'ta eskiden beri bir "millî sosyalizm" temayülü mevcut olmuştur. 1918 senesine kadar hem bir Türkçü hem de bir "millî sosyalist"tir.[13]

Sadece Ethem Nejat'ın değil, yakın geleceğin bir diğer ünlü sosyalist önderi ve Ethem Nejat'ın mücadele arkadaşı Mustafa Suphi'nin de yazdığı *Sa'y ü Amel*, aşağıda içeriği incelenirken görüleceği üzere, Nuşirevan'ın bu tespitlerini haklı çıkaracak nitelikte bir yayın izlenimi doğurmaktadır.[14] *Sa'y ü Amel*'e gerçek rengini veren "kare asının" Ethem Nejat faktörü yanında, Dr. Osman Macit, Osman Kahraman, Ayın. Ferit olduğu söylenebilir.

SA'Y Ü AMEL'İN ÇIKARILMA AMACI

Sa'y ü Amel dergisinin hangi amaçla yayın hayatına sokulduğu, derginin ilk sayısındaki "Meslek" başlıklı imzasız çıkış yazısında açıklanmıştır.[15] Çıkış yazısına, bir asırdan beri dünyada görülen medeni ve fikrî ilerlemelerin sanat (ustalık) ve maarif sayesinde

12 Zenon, "Ethem Nejat Arkadaş", *Mustafa Suphi ve Yoldaşları 28-29 Ocak 1921'i Unutma*, İnfo Türk Ajansı (hzl.), 3. Basım, İstanbul: Güncel Yayınlar, 1977, s. 126. *Sa'y ü Amel*'in Edirne'de yayımlandığını söylemesi, bir başka dergiyle karıştırmasındandır. Edirne'de çıkan derginin ismi, *Sa'y ü Tetebbu*'dur ama yöneticileri ve yazarları arasında Ethem Nejat yoktur.

13 Zenon, s. 122-123.

14 Yaklaşık aynı dönemde (1908-1911) çıkıp içerik itibariyle *Sa'y ü Amel*'e benzeyen yayınlar, *Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi* ile *Fünûn ve Sanayi*'dir. Ethem Nejat, *Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi*'nin de yazı kadrosundadır ve *Sa'y ü Amel*'dekiyle benzer içerikte makaleleri bu yayında sıkça yer alır.

15 "Meslek", *Sa'y ü Amel*, No: 1 (9 Kânunuevvel 1326), s. 1.

vücuda gelmiş olduğu ve bu ilerlemeyi hazırlayanların isimlerinin, mensup oldukları milletin tarihiyle beraber insanlık tarihine de hürmet ve minnetle kaydedildiği belirtilerek başlanır.

Hâlbuki Osmanlı sanayi erbabından –değil ölenlerin– hayatta olanların bile memleketimizdeki toplumsal mevkii dikkate alınacak olursa, himayesizlik ve şahsi menfaatler uğrunda sanayimizin pek seri adımlarla yok oluşa doğru ilerlediği görülecektir. İktisaden bizi mahkûm etmeye uğraşan milletler birlik içinde çalışmakta, bizim, siyaset ve şahsiyat dedikodularıyla kaybettiğimiz kıymetli zamanlarda onlar yeni bir iktisadi teşebbüsün sevinciyle sermest olmaktadırlar. En zorlayıcı ihtiyaçlarımızı kimlerden tedarik ettiğimizi, memleketin asırlardan beri sahibi olanların sanat ve iktisada karşı yabancı kalmalarını bugünkü nesil affetse bile, Osmanlı tarihi bu siyasi hatayı hiçbir zaman affedemeyecektir.

Bu arzu iledir ki, matbuatın genel menfaatlere (ülke menfaatlerine) hizmet etmesini, vatanın ve milletin menfaatine aykırı gördüğü her fikir ve teşebbüsü eleştirmesini bir vatan hizmeti bilen *Sa'y ü Amel*, sanayimizi 20. asrın yükselme feyziyle ihyaya çalışan amele ve sanat erbabının ilerlemesine engel olan sebepleri bütün açıklığıyla yayımlayarak bu yolda fikirleri aydınlatmayı en yüce bir görev bilecektir.

SA'Y Ü AMEL'İN İÇERİĞİ

Yukarıda da görüldüğü üzere, *Sa'y ü Amel* "içtimai, sınai, ticari" bir yayındır. İçeriğinin büyük bölümünü iki ana başlık altında toplamak mümkündür. Öncelikle ve çıkış yazısından da anlaşılacağı üzere, *Sa'y ü Amel* sanayileşmeyi, yerli sanayi, ziraat ve ticaretin geliştirilmesini savunmaktadır. Ülkenin bu konudaki eksikleri ve geri kalmışlığı dergide teşhir edilmiş, ilgili makamlar ve kurumlar eleştirilmiş, çözüm önerilerinde bulunulmuştur. *Sa'y ü Amel,* yerli sanayi ve ziraatın himaye edilmesinden, devletin ekonomiye müdahalesinden ve katılmasından yanadır. Aynı minvalde olmak üzere, uluslararası düzlemde Doğu-Batı çelişmesi özellikle iktisat

noktasından ele alınmıştır. Çıkış yazısında da görüldüğü gibi, *Sa'y ü Amel*'i çıkaranlar, iktisaden bizi mahkûm etmeye uğraşan milletlerin birlik içinde çalıştıkları tespitinde bulunmuşlardır. Diğer pek çok yazıda da Osmanlı ile Batı arasındaki dengesiz ve Osmanlı aleyhine olan iktisadi ve ticari ilişkiler eleştirel değerlendirmelere tabi tutulmuştur. Bütün bu tabloya bakılacak olursa, *Sa'y ü Amel*'in bir "millî iktisat" yönelimi içinde olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.[16]

Bununla bağıntılı olarak sınai ve zirai sektörler ve kuruluşlar (mesela fabrikalar), dış ticaret, yerli sermayeli şirketleşme, ilgili öğretim kurumları (sanayi ve ziraat mektepleri) dergide ele alınan konular arasındadır. Yerli sanayiinin tarihsel boyutunun işlendiği metinler de mevcuttur.

İkinci sırada, *Sa'y ü Amel*'in emekçilere yönelik ilgisi sayılmalıdır. Dergide işçi sınıfının ve emekçilerin içinde bulundukları olumsuz koşullar işlenmiş, bu koşulların iyileştirilmesi üzerinde durulmuş, emekçilerin hakları belirli ölçülerde savunulmuş, hak arama yollarına değinilmiştir. *Sa'y ü Amel*, emekten/emekçiden yana saf tutan, "halkçı" denebilecek bir süreli yayın profili vermektedir.

Son olarak başlı başına bir ana başlık düzeyinde değilse bile dergide yer yer sosyalizme dair değerlendirmelerin yapıldığı belirtilmelidir.

"Millî İktisat"a Doğru

Sa'y ü Amel'de çıkış yazısının ardından gelen ilk makalede, Doğu ile Batı arasındaki ekonomik mücadele konu edilmiştir. Derginin en üretken ve fikirleriyle dikkat çeken yazarlarından olan Dr. Osman Macit Bey'e göre Batı uzun zamandan beri yeni ürünlerini/icatlarını Doğu ülkelerine ihraç ederek onların paralarını kendine çekmektedir. Doğu'nun ne bitmez tükenmez parası vardır ki asır-

16 II. Meşrutiyet döneminde iktisadi görüşler ve "millî iktisat" için bk. Zafer Toprak, *Türkiye'de "Milli İktisat" (1908-1918)*, Ankara: Yurt Yayınları, 1982.

larca vermiş ama bitmemiştir. Önceleri bu paralar kısmen, ihraç edilen doğal mahsulat ile karşılanmıştır fakat son zamanlarda, yani Doğu'nun kuvvetlerinin uyanma devrinde, bu durum tersine dönmeye başlamıştır. Batı ne kadar çabalarsa çabalasın, buhar kuvvetinden ne kadar istifade ederse etsin, Doğu'nun toprağının verdiği mahsul bütün Avrupa'nın ihracatına tekabül etmektedir. Hele Hindistan ve Japonya'nın doğal (ürünler) ihracatı o dereceye varmıştır ki Batı, Doğu'nun sofrasından cebren almaya kalkmasa açlıktan ölmeye mahkûm olur.

Batı ile Doğu arasındaki en doğal rekabetin hammaddeler yönünden olduğunu söyleyen Dr. Osman Macit, içeride üretilen ürünün pahalı ve ithalatın ucuz olmasının bir hükümet için ne denli zararlı olduğunu belirtir ve bu minvalde (İngiltere ve Fransa gibi) örnekler verir.

Doğu'nun yalnız hammadde yönünden rekabeti bile Batı'yı ürkütüp dururken, Hint ve Japon memleketlerinde sanatın da (sanayinin de) ilerlemeye başlaması iktisadi ibreyi bütün bütün saptırmıştır. Amele yevmiyesinin azlığı Doğu'ya büyük avantaj sağlamaktadır. Yazar, yine karşılaştırmalı örnekler (Japon, Hint ve İngiliz) ve rakamlar sunar.

Osman Macit, Çin üzerine dikkat çekici değerlendirmelerde bulunmuştur: Çin, askerî açıdan ilerleyememekle birlikte, birçok noktada Japonya'yı geçmiştir. Çin ticaretinde geniş bir hareket başlamaktadır. "Çok zaman geçmeyecek Pekin borsası âlemin nazım-ı ticareti olacaktır." Dr. Osman Macit'e göre Doğu yükselmektedir. Bir zaman sonra, en kanlı savaşların milletlere yapamadığı hasarı, Doğu'nun uyanışı yapacaktır.[17]

Sa'y ü Amel, Osmanlı ülkesinde sanatların gelişmesi için hiçbir teşebbüste bulunulmamasını eleştirir. Dergiye göre böyle giderse sanayiimiz daha uzun süre atalette kalacaktır. Hâlbuki

17 Doktor Osman Macit, "Şark ile Garp Arasında Mübareze-i İktisadiye", *Sa'y ü Amel*, No: 1 (9 Kânunuevvel 1326), s. 2-4.

bütün hayati ihtiyaçlarını dışardan tedarik eden, mamulatını, sanayiini ihyaya çalışmayan milletlerin meşrutiyet idaresinden istifade edebildikleri söylenemez.[18]

"Elif. Cim." rumuzunu kullanan yazara göre ise ilerleme yolunda bir "millet babası" lazımdır ki bu da hükümettir. Hükümet vatandaşlardan bireysel girişim talep etmekle beraber, işi hep onlara yıkmamalıdır. Gidilecek yolu yapmalıdır ki üzerinde yürünebilsin. İlerleme çarkını evvela hükümet çevirmelidir. İlk teşebbüs hükümetten, devamı vatandaştan gelecektir. "Avrupa'da şirketleri, sendikaları, fabrikaları hep halk yapıyor" diyenlere yazar, bizim ülkemizin ne Avrupa ne Asya ne Amerika olduğunu söyleyerek, özgün koşullarına dikkat çekerek karşı çıkar. Mesela asker için Avrupa fabrikalarına büyük miktarda çuha siparişi verilmekte, paralar dışarıya akmaktadır. Büyük bir fabrikaya ihtiyaç olduğu meydandadır. Yenilenmesine veya inşa edilmesine ihtiyaç duyulan fabrikaların sermayesini hükümet temin etmelidir. Böylece sermaye sahibi olarak hükümet "fabrikacı" olacaktır. Bu fabrikanın sermayesine zamanla iştirak edilirse, ahalinin muhtaç olduğu iş ortaya çıkacak, hükümetin elinden yavaş yavaş satın alacağı hisselerle vatandaş fabrika sahibi olacaktır.[19]

Ağaoğlu Ahmet Bey de makalesinde emeğin/çalışmanın, sanayinin, ticaretin, servet biriktirmenin çağımızda bir ülke için önemini vurgulamıştır. Ona göre Rusya ve Türkiye gibi sürekli dış borç faizi ödeyen ülkeler, cehaletin, gafletin, tembelliğin ve çalışmanın gereğini anlamamanın vergisini ödemektedirler. "Milliyetimizin, kavmiyetimizin, dinimizin, şeref ve namusumuzun beka ve muhafazası yalnız kendi sa'y ü amelimiz sayesinde mümkündür!"[20]

18 "Muhip-i Sanat ve Fen Karilerimize", *Sa'y ü Amel*, No: 1 (9 Kânunuevvel 1326), s. 11-12.

19 Elif. Cim., "Romanya Seyahatinden-Hükümetten Ne Bekliyoruz", *Sa'y ü Amel*, No: 2 (23 Kânunuevvel 1326), s. 8-9.

20 Ahmet Agayef, "Sa'y ü Amelin Derece-i Ehemmiyeti", *Sa'y ü Amel*, No: 3 (6 Kânunusani 1326), s. 1-3.

Mevcut eğitim sistemini eleştiren ve kendi önerilerini ortaya koyan Ethem Nejat, sayıca çok ama niteliksiz okul açma icraatının II. Abdülhamit döneminde görüldüğünü, hâlbuki Osmanlıların çok okuldan ziyade iyi okula muhtaç olduklarını ifade eder. Ona göre nitelik her zaman çokluğa üstündür. Yüksek öğretime değil, ilkokula önem ve öncelik verilmelidir. Okullar, şimdi olduğu gibi, "memur fabrikası", yani devlet memuru yetiştirmeye yönelik olmamalıdır. Vatanın bu fabrikalardan canı yanmıştır. Bugün istenilen, servet üretimine eksen olacak fabrikalardır. Senelerin bütün topluma yer etmiş fikirlerini yıkmak kolay değildir. İptidailerde (ilkokullarda) çocuklar hayattan, memleketten, sanattan, ticaretten, ziraattan hiçbir şey öğrenmez. Çocuklar sanayie, sanata, ticarete ve ziraata özendirilmeli ve yönlendirilmelidir.[21]

Rumeli gazetesi başyazarı Yunus Nadi (Abalıoğlu) Bey'in, *Sa'y ü Amel* dergisini takdirle karşıladığı başmakalesinde öncelikle çalışmanın önemi ve memleketimizde buna henüz layıkıyla önem verilmediği vurgulanır. Sanayi, ziraat ve ticaretin himayesi ve teşviki için Meclis'e gelen kanun tasarısının hâlâ çıkarılmamış olması eleştirilir. Osmanlı'nın iktisatta geri kaldığı ve sa'y ü amel vadisindeki ihmallerin en büyük siyasi hata olduğu tespitlerinde bulunulur. *Rumeli* başyazarı bu derde çareyi Meclis'ten beklemektedir. Kendisinden çok şey beklenen Meclis ise kimilerinin iş görmeye meydan bırakmayan sefil ihtirasları, garazkâr itirazları içinde boğularak milletin hayır ve selametine ait meselelere bakmaya fırsat ve imkân bulamamaktadır. İstibdat devirlerinin ülkede iktisadi kabiliyeti kasıp kavurduğu bir gerçektir. En büyük zararı da Müslüman unsurlar görmüştür. Hâlbuki Osmanlı unsurları arasında denge olmalıdır.[22]

21 Ethem Nejat, "Bir Mesele-i Mühimme-i İçtimaiye: Çok mu Yahut İyi mi?", *Sa'y ü Amel*, No: 3 (6 Kânunusani 1326), s. 3-6.

22 Rumeli, "Sa'y ü Amel", *Sa'y ü Amel*, No: 3 (6 Kânunusani 1326), s. 13-16. Ayrıca bk. Rumeli, "Siyasiyat: Sa'y ü Amel", *Rumeli*, No: 335 (30 Kânunuevvel

Mustafa Suphi'ye göre insanları hareket ve hayata sevk eden şey ihtiyaçtır. Toplumlar medenileştikçe ihtiyaçları artar ve ihtiyaçları arttıkça medenileşir. İnkılâplar insanlardaki ihtiyaçların tedricî gelişimiyle meydana gelir. 1789 Fransa İnkılâbı böyle (Fransız ziraat ve sanayi erbabının çalışmak ihtiyacından) olduğu gibi, 1908 İnkılâbı da yine millette gelişen bazı ihtiyaçların karşılanamaması nedeniyle gerçekleşmiştir. Esasen silahşor olan Osmanlılar Anadolu'da yerleşerek bir çiftçi unsuru oluşturmuşlardır. Üç beş asır önce yalnız silahını temizlemek, kılıcını bağlamaktan zevk alan Türkler, bugün çift sürmekle, sabanın faaliyetini hissetmekle ve bereketli bir mahsul almakla pek mesutturlar. Artık yeni tür ihtiyaçların zebunu olmuşlardır. İşte bu sırada meydan alan 10 Temmuz (23 Temmuz) İnkılâbı esaslı sonuçlara yaklaşmıştır. İstibdat, Fransa'da olduğu gibi Osmanlıların ihtiyaçlarının mahiyetiyle devrilmiştir. Siyasi olayları ve devrimi toplumsal ve sınıfsal gelişmelerle açıklama eğiliminde olan Mustafa Suphi'ye göre genel durumu dikkate alarak sa'y ü amele revaç verecek toplumsal bir siyaset takibi, hiç ihmal edilecek hususlardan değildir.[23]

Sa'y ü Amel'in işçi yazarı, Reji amelesinden Yunus'a göre ise Batı ülkelerinde amele denilince milletin çoğunluğunu oluşturan çalışanlar (erbab-ı mesai) akla gelir. Bizde ise aksidir. Bizde uzun yıllar geçim sağlamanın yegâne yolu olarak devlet dairelerinde mevki elde etmek görülmüştür. Vatan mesut bir inkılâba ve muktedir ellere kavuştuysa da vatanı mamur edecek olan, sanayi ve ticaret erbabı ile toplumsal terbiyeye vâkıf ameledir. Bunlarsa bizde hiçtir. Sebebi, gençlerin gelecek teminini milletin hazinesinden beklemek gibi garip bir fikre pek küçük yaşlardan itibaren alıştırılmasıdır.[24]

1326/12 Kânunusani 1911), s. 1.

23 Mustafa Suphi, "İhtiyaç-Sa'y ü Amel", *Sa'y ü Amel*, No: 4 (20 Kânunusani 1326), s. 1-3.

24 Reji Harman Amelesinden Yunus, "Amele Arkadaşlarıma", *Sa'y ü Amel*, No:

Franklin, Voltaire, Namık Kemal gibi meşhur kimselerin sa'y ü amel (çalışma/emek) üzerine bazı özdeyişlerini aktaran[25] *Sa'y ü Amel*'de, hükümet tarafından Yemen'e Rus Gönüllü Donanması ile asker sevk edileceği haberi üzüntüyle karşılanmıştır. Osmanlı askerinin yabancı bir vasıta ile nakli haberi, dergiye göre her Osmanlının kalbinin acı acı vurmaya başlamasına neden olacaktır.[26]

Sa'y ü Amel, ülkenin sınai ve iktisadi hayatında pek önemli ilerlemeler meydana getireceğine inandığı Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun Meclis'in bu içtima devresinde kabul ve uygulamaya konulması temennisindedir.[27]

Hasan Ferhat da iki sayı süren uzun yazısında iktisadın ve devletlerin ekonomi politikalarının öneminin altını çizer. Ona göre, iktisat siyasetini en sağlam tutan milletler daha uzun ve rahat bir ömür sürmüşlerdir. Hele zamanımızda genel devletler siyaseti, iktisadi siyaset ekseninde devran edip gitmektedir. Geleceğini ve refahını emin görmek isteyen bir devlet önce ekonomi politikalarını düzeltmek zorundadır. Bunu ihmal eden devletler sefaletin pençesinde inlemeye mahkûm olur, gelecekleri sönüp gider. Yazar, devletlerin 19. yüzyıldan beri hızla artan ihtiyaçları/masrafları ve gelir kaynakları (özellikle vergi) üzerinde ayrıntılı şekilde durur. Ona göre, böyle sürekli artan masraflar altında ezilip kalmamak için devlet, tebaasının ceplerini doldurmaya, tebaasını zeki ve mahir birer ticaret, ziraat adamı, sanat ehli kılmaya mecburdur. "Meşgale-i hükümet meşgale-i memuriyettir" batıl inanışını güden sefil devir (1908 öncesi), çok şükür sönüp gitmiştir. Yazar, vatanın sanat ve ticarete olan ihtiyacını artık

4 (20 Kânunusani 1326), s. 7-8.

25 "Sa'y ü Amel Hakkında Meşâhîr-i Hükemâdan Bir Nebze", *Sa'y ü Amel*, No: 6 (24 Şubat 1326), s. 16.

26 "Rus Gönüllü Donanması", *Sa'y ü Amel*, No: 4 (20 Kânunusani 1326), s. 15.

27 "Teşvik-i Sanayi Kanunu", *Sa'y ü Amel*, No: 4 (20 Kânunusani 1326), s. 15. Bu yazının içinde ayrıca, himayeci ve yerli sanayii teşvik edici iki habere daha yer verilmiştir.

anlama temennisinde bulunur.[28]

Osman Kahraman'a göre ise vatanımız gibi pek mühim iktisadi teşebbüslere muhtaç olunan bir yerde sanat erbabının irfanının meydana çıkmasına çalışmak zamanı çoktan gelmiştir. Memleketimizi en kestirme yoldan ilerletecek olan sanayie gerektiği kadar önem verilmemektedir.[29]

Tahsinzade İsmail, yerli sanat sahiplerini teşvik etmek gerektiğini ve bunun da gazete sütunlarında kalarak yapılamayacağını dile getirir; yerli malı kullanmayı, bu konuda katı tutum almayı savunur. Ona göre küçük veya az da olsa yabancı mal kullanmak millete vurulan bir darbe ve hatta belki de hamiyetsizliktir. Fes örneğinde olduğu gibi, rengi az donuk veya biraz kusurluca da olsa yerli malı kullanarak millete büyük hizmet edilebilir. Hereke Fabrikası fes şubesinde 100 küsur kişi çalışırken, ufak bir gayretle (o fesleri tercih ederek) birkaç sene zarfında orada üretim ve dolayısıyla amele sayısını ciddi oranda artırmak mümkündür. Millete hizmet için büyük çabalara her zaman lüzum yoktur. Böyle ufak bir hizmetle hem çok daha fazla kişi iş sahibi olup geçinir hem de milletin kesesinden fazla para çıkmaz. Bunu diğer eşyaya da yaymak gerekir. İç sanayinin gelişmesi için en birinci saik, Avrupa malını kullanma noktasında birbirimizi ayıplamak, mahcup etmekle olur. Yazar buna örnek olarak Edirne yakınında bir köyü ve fakirinden kralına kadar yerli, millî giyinen Bulgaristan'ı gösterir.[30]

Ethem Nejat, iki sayı süren makalesinde Asya (Bağdat ve Hicaz) demiryollarını ele almıştır. Ona göre medeniyetin, insanlığın doğduğu ve yayıldığı yer olmak münasebetiyle Asya her insan

28 Hasan Ferhat, "Siyaset-i İktisadiye 1", *Sa'y ü Amel*, No: 5 (10 Şubat 1326), s. 1-4; Hasan Ferhat, "Siyaset-i İktisadiye 2", *Sa'y ü Amel*, No: 7 (10 Mart 1327), s. 1-6.

29 Osman Kahraman, "Zeytinburnu Sanayi Mektebi", *Sa'y ü Amel*, No: 5 (10 Şubat 1326), s. 9.

30 Tahsinzade İsmail, "Sanayi ve Ticaret-i Dâhiliyemiz Nasıl Terakki Edebilir? Ve Şayan-ı İmtisal Bir Memleket", *Sa'y ü Amel*, No: 5 (10 Şubat 1326), s. 11-12.

için kutsaldır. Osmanlılar gibi Asya'dan göç edenler Asya'ya karşı her zaman manevi bir bağ ile bağlıdırlar. İslâmiyet'in doğuşuna ve gelişmesine mazhar olan bu kıta kendisini her zaman düşündürtmüştür. Bir eski yurt olan bu kıtanın ilerlemesini, bilim ve teknolojinin 20. asra mahsus uygulamalarına merkez olmasını arzu etmeyen medeni bir kimse yoktur.

Avrupalıların; sanayi mahsullerine mahreç bulmak isteyen kavimlerin bu kıtayı dikkate aldığını söyleyen Ethem Nejat, Avrupa devletlerinin Asya'daki durumlarından, faaliyetlerinden, sömürgelerinden, kendi aralarındaki ittifaklardan söz ettikten sonra asıl konuya gelir. Almanya'nın İstanbul'dan başlayarak Osmanlı Asya'sını kat edecek bir demiryolu hattı (Bağdat hattı) inşa etmekte olduğunu belirtip, Asya'daki demiryolları hakkında bilgi verir.

Ethem Nejat'a göre Bağdat hattı Osmanlı iktisat hayatında yeni bir safha doğuracaktır. Anadolu'daki hatlar burada büyük hayatlar uyandırabilecektir. Zavallı İran'ın, bu tarihî İslâm hükümetinin, İslâm milletleri arasında ihtişamlar kazanan bu Asya hükümetinin istibdat, cehalet yüzünden uğradığı elemleri şiddetlendiren meselelerden biri, İran demiryollarının paylaşılmasıdır. Ethem Nejat'a göre Asya yurdumuzdur ve onun gelişmesini hep isteriz fakat Asya'nın eski bir milletinin (İran'ın) fikrini almaya lüzum görmeden yapılan iktisadi bir bölüşümden/paylaşımdan içi kan ağlamayacak bir insan düşünülemez.[31]

Ethem Nejat, yazısının ikinci kısmına, Bağdat ve Hicaz demiryollarının inşasının bir Osmanlı meselesi değil, bir dünya meselesi olduğunu belirterek başlar. Gerek Hicaz gerekse Bağdat, İslâmiyet ve Asyalılık açısından gayet mühimdir. Asya'da başlayan medeniyetin birkaç sene sonra Asya'yı gül bahçesine çevireceğine şüphesi olmayan Avrupalılar, oralarda fabrikaları mahsulüne kaynak ve mahreç bulmak için şimdiden hazırlık yapmaktadır.

31 Ethem Nejat, "Asya Şimendiferleri", *Sa'y ü Amel*, No: 6 (24 Şubat 1326), s. 1-3.

Avrupa ile Asya'yı birbirine bağlayan, Osmanlı ve daha doğrusu Bağdat yolu ve sonra Hicaz hattıdır. Şu durumda Bağdat ve Hicaz demiryollarının inşası dünya için birçok yenilik vücuda getirmektedir. Ethem Nejat bu yenilikleri "iktisadi inkılâp ve ihtilal" olarak nitelemektedir.

Ethem Nejat, söz konusu demiryolu hatları hakkında bilgi vermiş, ne tür (özellikle iktisadi) faydaları olacağına, nasıl ilerlemeler meydana getireceklerine dikkat çekmiş, bu hatların güzergâhları (Konya, Ergili, Adana, Maraş, İskenderun, Urfa, Musul gibi önemli uğrakları) hakkında geniş bilgi aktarmıştır.

Makalesini sonlandırırken, nakliye araçları ile demiryolunun, dünyanın her köşesine medeniyet, marifet soktuğunu vurgular. İngilizler, sömürgeleri ahalisinin gelişmesine en çok şimendiferlerin hizmet ettiğini iddia etmektedir. Bağdat hattı da bu vilayeti marifet bahçesi hâline getirecektir. Ethem Nejat'a göre bu ümidin hayal olmamasını herkes arzu eder.[32]

Sa'y ü Amel'in Manastır muhabiri "İstanbullu", toprağımızda yetişen mahsulleri yabancıların alıp kendi fabrikalarında işleyip bize pahalıya satmaklarına, bizim üretim yapamamamıza dikkat çekmiştir. Bizim yaptığımız gibi kılıçla, ganimetle, haraçla yaşamak yolu artık kapanmıştır. Buna rağmen ülkemizde marifete, ticarete ve sanata hâlâ kayıtsızlık söz konusudur. Avrupalılar ellere muhtaç olmamanın ötesinde, bizim gibi geride kalmış milletlerin ihtiyaç duyduğu şeyleri de üretmekte ve böylece bizim altınlarımızı kendi topraklarına çekmektedirler. Onlar zengin olup mutlu yaşarken, bizim yakamız yoksulluktan kurtulamamaktadır. Yazar, çocukların sanat ve ticaret ehli olarak yetişip muhtaç olduğumuz şeyleri üretmeleri ve bizi Frenklere köle olmaktan kurtarmaları temennisini dile getirir.[33]

32 Ethem Nejat, "Hicaz ve Bağdat Şimendiferleri", *Sa'y ü Amel*, No: 8 (24 Mart 1327), s. 2-7. Dergide tek görsel malzeme (demiryolu hatlarını gösterir bir harita) bu makalede kullanılmıştır.

33 İstanbullu, "Yün", *Sa'y ü Amel*, No: 6 (24 Şubat 1326), s. 15-16.

Tasarruf yapmanın gerekliliğine işaret eden Ethem Nejat, tasarrufun servetin kaynağı olduğunun ve öneminin altını çizer. Kim olursa olsun, hür yaşamak için tasarrufa riayet etmeye mecburdur. Tasarruf etmeyenler daima zenginlerin esareti altında yaşarlar. Şahıslar nasıl esarette kalırsa, milletler de öyle esarette kalabilir. Tasarruf yapmayan milletler de fertler gibi sefalet ve esaret içinde kalır. Fransa'da yapılan tasarrufu tarihsel boyutu içinde ayrıntısıyla anlatan ve özellikle tasarruf sandıkları üzerinde duran Ethem Nejat, ülkemizde de tasarrufa riayetkâr kişilerin görülmeye başladığını belirtir. Bunlar meyanında çiftçi, tüccar, amele, memur, asker her türlü sınıf vardır. Bununla birlikte, tasarruf sandıkları gibi bazı araçlara ihtiyaç duyulmaktadır ve bu araçlar hem tasarruf fikrinin güçlenmesine yardım edecek ve hem de tasarruf yapanlara kolaylıklar sağlayacaktır. Servetsizlik, parasızlık yarasına yegâne deva olan tasarrufun çoğalması isteniyorsa, halkı para biriktirmeye alıştırıcı müesseseler oluşturulmalıdır.[34]

Derginin diğer yazarları da benzer şekilde, çalışmanın, ziraatın ve ticaretin önemine, hayatta ön plana geçişine dikkat çekmiş;[35] politikayla gereğinden fazla uğraşarak çalışma, bilim ve sanatın ihmalinin zararları, millet fertlerinin "politikacılıktan" kurtarılarak memleketi fen ve sanat ile mamur edecek emek erbabı yetiştirmek hususunda gayret gösterilmesi, okullarda hâlâ ihmal edilen sanat ve fen gibi iki ilerleme ve mutluluk amilinin lüzumunun telkin edilmesi gerektiği üzerinde durmuş[36]; diğer milletlerin bize göre ilerlemiş olmalarının sa'y ü amelin harika sonucu olduğuna dikkat çekmişlerdir.[37]

34 Ethem Nejat, "Tasarruf", *Sa'y ü Amel*, No: 7 (10 Mart 1327), s. 6-8.

35 Ali Rıza Seyfi, "Muharrir-i Nezih ve Muhterem Ali Rıza Seyfi Beyefendi'nin Heyet-i Tahririyyemize Hitaben İrsal Buyurdukları İltifatnamedir", *Sa'y ü Amel*, No: 6 (24 Şubat 1326), s. 4-5.

36 Ahmet Mümtaz, "Politikacılık, İşçilik", *Sa'y ü Amel*, No: 6 (24 Şubat 1326), s. 7-9.

37 Refet, "Romanya'da Sa'y ü Amel", *Sa'y ü Amel*, No: 3 (6 Kânunusani 1326), s. 6.

Sa'y ü Amel doğal olarak ülkedeki fabrikalara ilgi göstermiştir. Derginin müdürü Osman Kahraman, bir dizi yazıda Tophane fabrikalarını (askerî fabrikaları) ele almış ve konuyla ilgili görüşlerini ortaya koymuştur.[38] Ona göre özellikle II. Abdülhamit döneminde mahvedilmiş olan bu fabrikalar Osmanlı hükümeti ve milletinin istiklali ve istikbaliyle alakalıdır. Fabrikaların kötü idare edildiğini iddia edip ciddi şekilde düzeltilmesini ve geliştirilmesini isteyen Osman Kahraman, önemli ihtiyaçları yurtdışından tedarike mecbur kalınan ordunun levazımını yerli üretimle sağlamanın böylece başarılabileceği görüşündedir. Yerli sanayiinin korunması yanlısıdır. Fabrikaların yabancılara satılacağı rivayetlerini çıkaran ve "hükümet fabrikacı olamaz" görüşünü savunanlara sert şekilde karşı çıkan Osman Kahraman, Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın Meclis'te yaptığı ilgili konuşmaları da aktarmış ve "hükümet fabrikacı olamaz" kaidesinin, fertleri fabrikacı olan hükümetler için geçerli olsa da bizde durumun tam aksi olduğunu vurgulamıştır. Yani *Sa'y ü Amel*'in müdürüne göre liberal iktisat Osmanlı koşullarına uygun değildir.

Derginin Manastır muhabiri de Manastır'daki –çoğunlukla şayak imal eden– kumaş fabrikalarını tanıtırken yerli üretimden yana olduğunu ortaya koymuş ve hükümetin yerli sanayie kolaylık göstermesi gerektiğini savunmuştur.[39]

Osmanlı sanat âlemini yeniden ihyaya çalışmanın hamiyet görevi olduğunu; sanayimizin teşvik ve himayeye muhtaç olduğunu; özellikle sanatçı (zanaatkâr, emekçi) okurlarından gelecek yerli sanayiler, fabrikalar ve mamulattan bahseden faydalı

38 Osman Kahraman, "Unutulmuş Sahifeler: Tophane Fabrikaları", *Sa'y ü Amel*, No: 1 (9 Kânunuevvel 1326), s. 10-11; Osman Kahraman, "Sanat, Askerlik", *Sa'y ü Amel*, No: 2 (23 Kânunuevvel 1326), s. 9-10; Osman Kahraman, "Askerî Fabrikaları 1", *Sa'y ü Amel*, No: 7 (10 Mart 1327), s. 11-16; Osman Kahraman, "Askerî Fabrikaları", *Sa'y ü Amel*, No: 8 (24 Mart 1327), s. 10-12.

39 İstanbullu, "Şayak Fabrikaları", *Sa'y ü Amel*, No: 8 (24 Mart 1327), s. 12-13.

makaleleri sayfalarına memnuniyetle kabul edeceğini (ve hatta icap edenleri kitap olarak basacağını) daha ilk sayısında ilan eden[40] *Sa'y ü Amel*'de, Manastır muhabiri "İstanbullu", Manastır'daki (fırıncılık, yün, şayak/kumaş gibi) değişik sektörler hakkında, "M. N." rumuzlu yazar da dericilik sektörü hakkında okuru bilgilendirmişlerdir.[41] Bu yazarların yerli üretim, "millî iktisat" taraftarlığı gözden kaçmamaktadır.

Alman sanayi devi Krupp'un, *Sa'y ü Amel* için sanayileşmede ulaşılması gereken model değeri taşıdığı söylenebilir. Nitekim Ebüzziya Tevfik Bey'in 1317'de (1901-1902) *Mecmua-i Ebüzziya* dergisinde yayımlanmış Krupp konulu bir makalesi derginin iki sayısı boyunca tefrika edildiği gibi,[42] Dr. Osman Macit'in benzer bir yazısına da dergi sayfalarında yer ayrılmıştır. Yazısında Krupp fabrikalarının gelişimini yıl yıl ortaya koyan Osman Macit, bunu bütün bir milletin yüzünü güldüren faaliyetler olarak değerlendirmiş ve milletimizin de bunlara ulaşması temennisinde bulunmuştur.[43]

40 Hatta ileride düzenleyeceği sergide sunulmak üzere, dâhili ve mahallî mahsulat numunelerinden de gönderilmesini *Sa'y ü Amel* okurlarından rica etmiştir. "Muhip-i Sanat ve Fen Karilerimize", *Sa'y ü Amel*, No: 1 (9 Kânunuevvel 1326), s. 11-12.

41 İstanbullu, "Millî Sanatlarımız Ne Hâlde? Ekmekçilik ve Amele", *Sa'y ü Amel*, No: 4 (20 Kânunusani 1326), s. 12-13; İstanbullu, "Yün", *Sa'y ü Amel*, No: 6 (24 Şubat 1326), s. 14-16; İstanbullu, "Şayak Fabrikaları", *Sa'y ü Amel*, No: 8 (24 Mart 1327), s. 12-13; M. N., "Dibâgatın Ezmine-i Kadîmedeki Ahvali, On Dokuzuncu Asrın Evâhirindeki Hâli, Son On Sene Zarfında Avrupa'daki Derece-i Terakkisi, Memleketimizdeki Hâl-i Hazırı", *Sa'y ü Amel*, No: 3 (6 Kânunusani 1326), s. 9-12.

42 Ebüzziya Tevfik, "Top Kralı Yahut Alfred Krupp ve Fabrikası", *Sa'y ü Amel*, No: 1 (9 Kânunuevvel 1326), s. 4-9; Ebüzziya Tevfik, "Top Kralı Yahut Alfred Krupp ve Fabrikası 2", *Sa'y ü Amel*, No: 2 (23 Kânunuevvel 1326), s. 4-7. Ebüzziya Tevfik Bey, bizzat gezmiş olduğu Krupp tesislerini bu yazısında kapsamlı şekilde ve hayranlıkla tanıtmış, kurucusu Alfred Krupp'un da ayrıntılı bir hayat hikâyesini sunmuştur.

43 Doktor Osman Macit, "Krupp Fabrikası ve Bir Harika-i Tekâmül", *Sa'y ü Amel*,

Daha yukarıda da belirtildiği gibi dergide yerli sanayiinin tarihinin işlendiği yazılar da mevcuttur. Yazarlardan Saffet, Osmanlı sanayii tarihi üzerine belgelere dayalı yazılar kaleme almış; tersane havuzları, seferde top dökümü gibi konuları işlemiş, Osmanlı'nın güçlü döneminde devletin sanata önem verdiğini ve bu nedenle sanatların da güçlü olduğunu, birçok sanatın zaman içinde kaybolup gittiğini vurgulamıştır.[44]

Osmanlı Devleti'nin dış ticaretinin de çoğunlukla "millî iktisat" perspektifiyle değerlendirildiği dergide,[45] yerli (millî sermayeli) şirketlerin kuruluşu duyurulmuş ve bu tür şirketlerin gerek kurulmaları gerekse halkın bu millî şirketlere hissedar olarak katılımı teşvik edilmiştir.[46] *Sa'y ü Amel* ayrıca, sanat ve ticaret açısından ilancılığa (reklama) önem verdiğini de göstermiştir.[47]

No: 8 (24 Mart 1327), s. 7-10. Osman Macit bu yazının devamını getirmeyi de tasarlamıştır. Nitekim derginin her sayısında sırasıyla Krupp fabrikasının kuruluş tarihinden, gelişme sebeplerinden, idare şeklinden, amele teşkilatından, komitelerinden, istikbal sandıklarından bahsedeceklerini dile getirir. Ancak, *Sa'y ü Amel* bir daha çıkmayacak ve dolayısıyla bu tasarı da hayata geçirilemeyecektir.

44 Saffet, "Sanatta Geri Kalmamışız, Kaybetmişik", *Sa'y ü Amel*, No: 4 (20 Kânunusani 1326), s. 11-12; Saffet, "Tersane Havuzları", *Sa'y ü Amel*, No: 5 (10 Şubat 1326), s. 6-7; Saffet, "Büyük Dedelerimiz Hem İşçi Hem Dövüşçü İmiş", *Sa'y ü Amel*, No: 6 (24 Şubat 1326), s. 5-7. Osman Kahraman da yazılarından birinde Tophane fabrikalarının tarihini ele alır: Osman Kahraman, "Sanat, Askerlik", *Sa'y ü Amel*, No: 2 (23 Kânunuevvel 1326), s. 9-10.

45 "Girit'in Ticaret-i Hariciyesi", *Sa'y ü Amel*, No: 4 (20 Kânunusani 1326), s. 14-15; "İzmir'de Soba İthalatı", *Sa'y ü Amel*, No: 4 (20 Kânunusani 1326), s. 15; Ayın. Ferit, "Balcılığa Dair Bir İstatistik", *Sa'y ü Amel*, No: 5 (10 Şubat 1326), s. 5-6; "İran'la Münasebet-i Ticariyyemiz", *Sa'y ü Amel*, No: 5 (10 Şubat 1326), s. 13-16.

46 Hüsnü, "Cemiyet-i Müteşebbise", *Sa'y ü Amel*, No: 3 (6 Kânunusani 1326), s. 12-13; (Başlıksız), *Sa'y ü Amel*, No: 4 (20 Kânunusani 1326), s. 16; (Başlıksız), *Sa'y ü Amel*, No: 5 (10 Şubat 1326), s. 16.

47 "Bizde İlancılık", *Sa'y ü Amel*, No: 1 (9 Kânunuevvel 1326), s. 12. *Sa'y ü Amel*, gerek İstanbul'da gerekse vilayetlerde bulunan Osmanlı tüccar ve sanatkârlarına, mali ve ticari kurumlara özel bir hizmet olmak üzere, gayet uygun şartlarda senelik ilan imkânı sunar. Ethem Nejat'ın daha evvel *Osmanlı Ziraat ve Ticaret*

Sa'y ü Amel, sanayi kadar ziraata da önem vermiştir. "Bu memleketin hayat-ı iktisadi ve içtimaisinin parlaması ziraatın terakkisine bağlıdır"[48] görüşünde olan Ferit Bey'in, *Sa'y ü Amel*'in "ziraat yazarı" olduğunu söylemek yanlış olmaz. Ziraat Nezareti'ni ve bağlı kurumları hemen her yazısında ağır şekilde eleştiren ve ziraatın gelişmesi yönünde çözüm önerilerinde bulunan Ferit Bey, ziraat aletleri depoları, ziraat numune tarlaları, arıcılık/balcılık, bakanlığa bağlı teşvîkat-ı ziraiye şubesi konulu yazılar kaleme almıştır.[49]

Ferit Bey'e göre memleketimiz büyük bir çiftçi memleketidir ama onun servet kaynaklarından henüz istifade edilememektedir. O servet kaynakları ancak yenecek birkaç lokma ekmek için işlenmektedir. Bu emek yeterli değildir. Mademki memleket büyük bir ziraat memleketidir, herkes hiç olmazsa evinin bahçesini işleyerek ziraata hevesli olduğunu göstermeli ve böylece birbirini gayrete getirmelidir. Memnuniyetle görülmektedir ki vatanımızda ziraatı sever pek çok kimse vardır. Hatta bunlardan birçoğu köylerde ikamet ederek yeni usul ziraatı tatbik etmekle uğraşmakta ve hem de köylülere pek çok şeyler göstererek onların ilerlemesine hizmet etmektedir.

Ferit Bey, 1324 (1907-1908) tarihli gümrük istatistiğinden aktardığı bal ithalatı ve ihracatına dair rakamlarla, İstanbul'un yediği

Gazetesi'nde "İlancılık" başlıklı aynı minvalde bir makalesi olduğu dikkate alınırsa, *Sa'y ü Amel*'deki bu imzasız yazının da onun kaleminden çıkmış olabileceği tahmini yürütülebilir.

48 Ayın. Ferit, "Numune Tarlaları", *Sa'y ü Amel*, No: 4 (20 Kânunusani 1326), s. 7.

49 Ayın. Ferit, "Sanayi Mektepleri ve Edevat-ı Ziraiye Depoları", *Sa'y ü Amel*, No: 1 (9 Kânunuevvel 1326), s. 9-10; Ayın. Ferit, "Numune Tarlaları", *Sa'y ü Amel*, No: 4 (20 Kânunusani 1326), s. 6-7; Ayın. Ferit, "Balcılığa Dair Bir İstatistik", *Sa'y ü Amel*, No: 5 (10 Şubat 1326), s. 5-6; Ayın. Ferit, "Ziraat Nezaretinde: Teşvîkat-ı Ziraiye Şubesi", *Sa'y ü Amel*, No: 7 (10 Mart 1327), s. 8-9. Ziraat konusu dışındaki tek yazısı, petrol üzerine bilgilendirici bir metindir. Bk. Ayın. Ferit, "Petrol", *Sa'y ü Amel*, No: 4 (20 Kânunusani 1326), s. 9-11.

balın bile dışarıdan, özellikle Amerika'dan geldiğini göstermiştir. İşe büyük değil, küçük işlerden başlanması gerektiğini savunan Ferit Bey, bu küçük işlerden biri olarak gayet kârlı bir sektör olan arıcılığı/balcılığı önermiştir. Ona göre ahalimiz, kendisine bu gibi işlerin faydası gösterilse mutlaka yapacaktır. Teşvîkat-ı Ziraiye Şubesi bu tür çalışmalar yapmalıdır.[50]

Ferit Bey, geliri olmadığı veya az olduğu için kapanmakta olan taşra sanayi mekteplerinin bu durumuna bir çare olmak üzere, Ziraat Nezareti'ne bir öneride bulunur: Bakanlık, taşralarda açtığı ve açacağı ziraat aletleri depoları için yabancı ülkelerden pek çok zirai edevat getirmektedir. Bu edevattan birçoklarının aynını sanayi mektepleri pekâlâ imal edebilir. Bu gibi aletlerin ülkemizde yapılmasından hem ülke ve hem de ahalimiz, çiftçilerimiz büyük menfaat sağlayacaktır. Çünkü Avrupa'dan alınan aletler pahalıdır. Bu kadar büyük faydalar göz önünde dururken ve bu gibi edevatın sanayi mekteplerinde imali mümkün iken ecnebi diyarlardan getirilmelerinde fayda yoktur. Ferit Bey'in dileği, bu edevatın hiç olmazsa bir kısmını Ziraat Nezareti'nin ülkemizde imal ettirmesidir.[51]

Ziraat Nezareti'ni her daim eleştirmekten geri durmayan Ferit Bey, İttihat ve Terakki Cemiyeti kulüplerinde oluşturulan "terakki-i ziraat encümenleri"nden umutludur. İttihat ve Terakki Cemiyeti vatanımızı İstibdat boyunduruğundan kurtardığı gibi, bu encümenlerin de çiftçilerimizi eski usul boyunduruğundan kurtarması ümidini dile getirmiştir.[52]

Ethem Nejat'a göre de yükselmemiz, servet edinmemiz, ikti-

50 Ayın. Ferit, "Balcılığa Dair Bir İstatistik", *Sa'y ü Amel*, No: 5 (10 Şubat 1326), s. 5-6.

51 Ayın. Ferit, "Sanayi Mektepleri ve Edevat-ı Ziraiye Depoları", *Sa'y ü Amel*, No: 1 (9 Kânunuevvel 1326), s. 9-10.

52 Ayın. Ferit, "Ziraat Nezaretinde: Teşvîkat-ı Ziraiye Şubesi", *Sa'y ü Amel*, No: 7 (10 Mart 1327), s. 9.

sadi hürriyete varmamız ancak ziraata vukuf ile mümkün olacağından, iptidailere (ilkokullara) ziraat dersi konmalıdır.[53]

Manastır Darülmuallimini (erkek öğretmen okulu) öğrencilerinden Tahsin İrfan, yeni ziraat aletlerinin önemini ve gereğini vurguladığı yazısında, ülkemizde ziraatın bütün şubelerinin tam anlamıyla ilkel bir hâlde bulunduğunun; ziraat olmazsa ticaret ile sanayinin de olamayacağının; bu üçünün olmadığı milletlerin ilerleyemeyeceğinin, medeniyet ve siyaset âleminde sözünü kimseye dinletemeyeceğinin, refah içinde yaşayamayıp mahvolup gideceğinin altını çizer.

Avrupa'da ve Amerika'da bin türlü ziraat aleti icat edildiğini, bunlar sayesinde buralarda üretimin hem çok hızlı hem de ucuz yapıldığını ve hem de mahsulün bol olduğunu belirtir. O nedenle ta Amerika'dan gelen ürünler ülkemizdekilerden daha ucuza mal olmaktadır. Bundan Osmanlılar, daha doğrusu İslâmlar zarardadır. Avrupalılar, Amerikalılar paralarımızı çekerken, biz hem manen hem de maddeten zarar ederiz. O nedenle yeni ziraat aletlerini tatbike gayret edilmelidir. Böylece hem ziraatımız gelişir hem de Avrupa ve Amerika'ya her sene verilen milyonlarca para ülkemizde kalır. Zengin olur, diğer milletlere nüfuz ederiz.[54]

Sa'y ü Amel'in büyük önem verdiği bir konu da eğitim-öğretim, özellikle de sınai ve zirai eğitim ve okullardır. Yukarıda da yer yer görüldüğü üzere, dergi sayfalarında eğitim/öğretimin önemi vurgulanmış, mevcut eğitim sistemi eleştirilmiş, genel eğitim sistemine dair önerilerde bulunulmuş, sanayi mektepleri ile ziraat mekteplerinin içinde bulundukları olumsuz koşullar sergilenmiş, bu okulların ıslah edilmesi ve geliştirilmesi savunulup bu yönde önerilerde bulunulmuş, yetkililer eleştirilmiştir.[55]

53 Ethem Nejat, "Bir Mesele-i Mühimme-i İçtimaiye: Çok mu Yahut İyi mi?", *Sa'y ü Amel*, No: 3 (6 Kânunusani 1326), s. 5.

54 Manastır Darülmuallimini Talebesinden Tahsin İrfan, "Bir Muallim Namzedinin Âmâli", *Sa'y ü Amel*, No: 6 (24 Şubat 1326), s. 13-14.

55 Ayın. Ferit, "Sanayi Mektepleri ve Edevat-ı Ziraiye Depoları", *Sa'y ü Amel*,

İşçi Sınıfı ve Emekçiler

Sa'y ü Amel'in içeriğinin önemli bir kısmı da daha yukarıda belirtildiği gibi, emekçilere ve özellikle işçilere ayrılmıştır. Dergide emekçilerin/işçilerin durumu ve sorunları, örgütlenmeleri, hakları ve hak arama mücadeleleri gibi konular ele alınmıştır.

Uzun yıllarını Tophane fabrikalarında geçirmiş olan Osman Kahraman'a göre bu fabrikalarda bin türlü mahrumiyet içinde çalışan amele, yurt dışından satın alınanlara hemen üstün derecede (top, tüfek, fişek, barut, mermi gibi) askerî mühimmat üretme maharetini göstermektedir. Bazı kendini beğenmişlerin hakaretleri ile ezilen, kovulan o amelenin başka fabrikalarda, bir ülkeyi ancak sanayinin geliştireceği bilinen yerlerdeki mevkii çok büyüktür.[56]

Meşrutiyet'e kadar Tophane ve Zeytinburnu sanayi mektebinin yetiştirdiği öğrencilerin toplamı önemli bir sayıyı bulmuştur. Bunlardan bir kısmı Tophane ve Zeytinburnu fabrikalarında istihdam edildiği gibi bir kısmı da başka fabrikalarda çalışmaktadır. 25-30 seneden beri ülkemizde yetişen amele ve sanat erbabı hemen tümüyle askerî fabrikalarda yetişmiş olduğundan, bilhassa bu iki kurumun önemi pek büyüktür. Ordularda bulunan kamacı, tüfekçi, marangoz ve demirci ustalarının büyük kısmı bu fabrikalarda tahsil etmiş sanat erbabındandır.[57]

Dr. Osman Macit, ağırlıklı olarak İngiliz işçi sınıfı hayatı üzerinde durduğu makalesinde; İngiliz işçisinin kendi haklarının

No: 1 (9 Kânunuevvel 1326), s. 9-10; EthemNejat, "Bir Mesele-iMühimme-i İçtimaiye: Çok mu Yahut İyi mi?", *Sa'y ü Amel*, No: 3 (6 Kânunusani 1326), s. 3-6; Refet, "Romanya'da Sa'y ü Amel", *Sa'y ü Amel*, No: 3 (6 Kânunusani 1326), s. 7; Osman Kahraman, "Zeytinburnu Sanayi Mektebi", *Sa'y ü Amel*, No: 5 (10 Şubat 1326), s. 7-9; Ahmet Mümtaz, "Çocuklarımız, Ferda-yı Maarifimiz", *Sa'y ü Amel*, No: 8 (24 Mart 1327), s. 13-15.

56 Osman Kahraman, "Unutulmuş Sahifeler: Tophane Fabrikaları", *Sa'y ü Amel*, No: 1 (9 Kânunuevvel 1326), s. 11.

57 Osman Kahraman, "Zeytinburnu Sanayi Mektebi", *Sa'y ü Amel*, No: 5 (10 Şubat 1326), s. 8.

sınırlarını iyi bilip, tecavüz edecek kuvvet ne olursa olsun bunları savunduğunu, İngiltere'de işçilerin büyük salahiyetlere sahip, amele teşkilatının hükümet teşkilatı kadar geniş ve amele hayatı ve mukadderatının kıymetli olduğunu vurgular. İngiltere'de amele, kuramdan/bilgiden de mahrum değildir. İşçiler için gece dersleri düzenlenmekte ve bu gece derslerini gazeteler ile amele kütüphaneleri kolaylaştırmaktadır. İşçilerin kendi dernekleri mevcuttur ve bunlar sayesinde ekonomik kanunlara vâkıf olduklarından amele ile patron arasında "münasebetsiz grevler" yaşanmaz. Amele, patronun gelirini bilir. Esasen amele cinsinden olan patronu kendisi kadar düşünür. Fakat patronun nispetsiz ölçüde kazandığı ve ameleyi düşünmediği anlaşıldığı anda iktisadi isyan hazırdır. İngiltere'de işçi, hükümetin greve müdahalesini istemez.

Osman Macit'e göre amelenin elinde bütün bir milletin talihi durur. Bu talihi daima iyiye ve iyiliğe yöneltmek için ameleyi takdir ve emeği (sa'y ü ameli) takdis etmelidir. Amelenin hakir görüldüğü bir ülkenin kudreti felç olmuştur.[58]

Dergide yer verilen kısa bir haber-yorumda, Avrupa'da işçinin himayesi konusuna değinilir. Buna göre Avrupa sosyal hayatında amelenin ne büyük bir yeri olduğu bilinir. Bu cümleden olmak üzere İtalya ile Fransa arasında amelenin karşılıklı himayesi esasına dayanan bir tasarı hazırlanmıştır. Böylece ameleye kendi vatanı dışında bile himaye sağlanacaktır.[59] Benzer (Budapeşte'den bildirilen) bir başka haberde, yeni bir kanun tasarısı ile kadın amelenin akşam 10'dan sabah 5'e kadar çalıştırılmasının yasaklandığı bildirilir.[60]

Dr. Osman Macit'in derginin birinci sayısında yayımlanan makalesine, mavzer fişekhanesi ustalarından Ahmet Hulusi

58 Doktor Osman Macit, "Anglosakson Kavminin Hayat-ı Ameliyyesi", *Sa'y ü Amel*, No: 2 (23 Kânunuevvel 1326), s. 1-4.

59 "Avrupa'da Amele Nasıl Himaye Ediliyor?", *Sa'y ü Amel*, No: 2 (23 Kânunuevvel 1326), s. 12.

60 "Kadın Amelenin Himayesi", *Sa' y ü Amel*, No: 4 (20 Kânunusani 1326), s. 16.

Efendi'den eleştiri gelmiş ve Osman Macit de derginin üçüncü sayısında bu eleştiriyi yanıtlamıştır. Osman Macit cevabında, Doğu'da amele yevmiyesinin az olduğunu dile getirirken kendi amelemiz için böyle bir şey temenni ettiğinin zannedilmemesi gerektiğinin altını çizmiştir. Ona göre, bizim hayat şartlarımızın telifi, amele ücretinin artırılması ile mümkündür ama Avrupa'ya ihtiyaçtan kurtulmuş olmak şartıyla. Geçenlerde terzi amelesi İstanbul'da bir grev yaparak elbise dikim ücretinin artırılmasını talep etmiş ve başarılı da olmuştur. Bu hususta az kazanan amele, çok kazanan Tring ve Stein gibi hazırcı mağazalar, en çok kaybeden de milletin kesesi olmuş ve olmaktadır.[61]

Yine Osman Macit, çocuk işçiler konusunu dergi sayfalarında işlemiştir. Yazar, ülkemizde çocukların en çok fakr u zaruret nedeniyle amele oldukları tespitiyle yazısına başlar ve bu hayat sefaletinin çocukların sağlığı üzerinde ne etki yaptığını sorar. Makale, bu soruya verilmiş bir cevaptır; sefaletin çocukların sağlığı üzerinde çok olumsuz etkileri söz konusudur. Ülkemizde amelenin pek çok olmadığı tespitinde bulunan Osman Macit, Batı'da işçi koruma dernekleri tarafından hükümetleri nezdinde yapılan girişimler sonucunda çocuklar için alınan tedbirleri ve bunların uygulanışını, bu ülkelerdeki hiç de iç açıcı olmayan durumu rakamlarla anlatır. Memleketimize gelince; sefil ve uğursuz bir maziye sahip olan Tophane, Zeytinburnu, Dikimhane gibi fabrikalarda amelenin askerî hayatı Meşrutiyet'in ilanından sonra kısmen düzeltilmiş ve o kötülükler dönemi hemen hemen kapanmışsa da bugün de askerlikten ihraç edilen küçük ameleler fabrikalara kabul olunmaktadır. Osman Macit, 10-12 yaşındaki çocukları bile büyüklerle beraber yazın 11, kışın 8 saat çalıştırmanın ne denli vahim olduğunu ilgililerin takdirine bıraktığını ifade eder.[62]

61 Doktor O. Macit, "Mavzer Fişekhanesi Ustalarından Ahmet Hulusi Efendi'ye", *Sa'y ü Amel*, No: 3 (6 Kânunusani 1326), s. arka kapak dış yüz.

62 Doktor Osman Macit, "Çocukların Ameleliği", *Sa'y ü Amel*, No: 4 (20

Reji amelesinden Yunus, dergi sayfalarında işçi sınıfının durumuna ve işçi derneklerine değinmiştir. Ona göre amele muhiti gaflet uykusundadır. Eskiden beri toplumsal hayattan bihaber olan amelemizin 2,5 senelik Meşrutiyet'ten istifadesinin ne olduğu incelenecek olursa, maalesef toplumsal terbiyeye doğru bir adım bile atılamadığı görülür. Ama bu sözlerden, hâlihazırda kurulu bulunan amele cemiyetlerinin inkârı maksadı anlaşılmamalıdır. Yazar, işçi sınıfının birliğini ve dayanışmasını savunur. Amelemizin büyük çoğunluğunu oluşturanlar, amele cemiyetlerinin yalnız bir maksat için faydasını idrak edebilmelidir ki o da ancak taleplerinin reddi hâlinde grev yapmak ve böylece maksada kolayca ulaşmaktan ibarettir. Amele cemiyetleri toplumsal hayatın eğitim yeri, ticaret ve sanayimizin teşvikçisi olmak üzere açılırsa, birtakım dedikoducuların iğfal tuzağına kapılmayarak akılcı şekilde güzel kullanılırsa, amele arasında kardeşlik bağı kurulursa muazzez vatanın Garp milletlerinin seviyelerine ulaşacağına emin olunabilir.[63]

Sa'y ü Amel'in Selanik muhabiri M. Said, aynı sayıda faizcilik ve halka zararları konusunu ele almış, idareye eleştiriler yöneltmiştir: Bir kısım vatandaşın sefaletinin, ilerleyememesinin sebeplerinin en önemlilerinden biri faizciliktir. Bu yüzden birçok ailenin harap, küçük bir zümrenin ise zavallı halktan topladıkları paralarla zengin olduğunu taşralarda bulunanlar çok iyi bilmektedir. Gün geçmez ki borcunu ödeyemediği için biçare bir köylünün eşyaları satılmasın. Anadolu ahalisinin müteşebbis olmadığından, çalışmadığından şikâyet edilmekte fakat bu toplumsal yaraları tedavi edecek çareler aranmamaktadır. Ziraat ve ticaretle uğraşacaklara uygun şartlarda para sağlayacak kurumlar vücuda getirilmesi lazımdır. Ziraat için Ziraat Bankası'ndan para almak

Kânunusani 1326), s. 3-5. Bu yazısından, Osman Macit'in Almanca da bildiği anlaşılmaktadır.

63 Reji Harman Amelesinden Yunus, "Amele Arkadaşlarıma", *Sa'y ü Amel*, No: 4 (20 Kânunusani 1326), s. 8-9.

mümkünse de sanat ve ticaret erbabı için bu da imkân dışıdır. Bu nedenle çalışmak, sanat ve ticaretle uğraşmak isteyenler pek fahiş, neredeyse yüzde 50-60 faiz ödemeye mecbur kalmaktadır. Osmanlı vatanının en fedakâr ve faal bir parçası olan sanat ve ticaret erbabı böyle mahrumiyetler içinde çalışırken, bu vatanın nankör evlatlarından bazıları şahsi ihtirasları uğrunda hükümeti işgal etmektedir ki buna da vatandaşlık namına teessüf etmemek mümkün değildir. M. Said, meşruti hükümetin bu hususta işçileri refaha ulaştıracak tedbirleri alacağına emin olduğu için bu konuya önemle dikkat çekmeyi bir görev addettiğini söyler. Ahalimizde sanayi ve ticareti korumak için yardımlaşma sandıkları, düşük faizle para veren mali müesseseler vücuda gelene kadar vurguncular millî servetimizi mahvedeceklerdir ki bunun en büyük zararı da hükümete olacaktır.[64]

Sa'y ü Amel'de imzasız çıkan bir yazıda, Reji işçilerinin kurdukları yardımlaşma derneği konu edilmiş ve bu tür örgütlenmelerin önemi vurgulanmıştır. Her yandan uzatılacak koruyucu ellerin vatanperver ihtimamına cidden muhtaç olan amele ve sanat erbabı arasında yardımlaşmayı ve birliği temin edecek her teşebbüsün memleketin geleceğinde pek mühim ilerlemelere yardım edeceğini takdir eden Reji amelesinin aralarında bir yardımlaşma (teavün) cemiyeti kurduklarını, *Sa'y ü Amel* büyük bir memnuniyetle öğrenmiştir. *Sa'y ü Amel* idaresi, Reji amelesinin refahı için çalışmayı esas maksat edinen bu cemiyetin kalıcı olmasının ancak üyelerinin gayret ve fedakârlığı, emniyet ve birliğiyle mümkün olacağını hatırdan çıkarmamalarını tavsiye eder. Meşrutiyet'in ilanının ardından kurulan cemiyetlerin toplumsal bir ihtiyaç

64 M. Said, "Anadolu'da ve Rumeli'de Faizcilik", *Sa'y ü Amel*, No: 4 (20 Kânunusani 1326), s. 13-14. Hemen bu yazının ardından *Sa'y ü Amel*, Kastamonu Valisi Süleyman Nazif Bey'in faizcilere/vurguncuIara karşı aldığı tavırdan dolayı tebrik edilmesi ve diğer hükümet memurlarına örnek gösterilmesi gerektiğine dair bir açıklamada bulunmuştur. "Sa'y ü Amel", *Sa'y ü Amel*, No: 4 (20 Kânunusani 1326), s. 14.

sevkiyle değil de taklit ve görenek saikıyla vücuda gelmeleri, bugün kendilerinden istifade edilemeyecek bir atalet hâlinde kalmaları sonucunu vermiştir. Hâlbuki yardımlaşma dernekleri her meslek ve sanat erbabı arasında amelenin manevi kuvvetini yükseltecek, vaat ettiği koruma ve destekten dolayı yürekten inanarak çalışmaya teşvik edecek en esirgeyici oluşumlardandır. Bir amele, hayatının acılıklarını unutabilir fakat hastalık ve ihtiyarlıkta ailesini geçindirmekten, evladını terbiyeden aciz kalma çaresizliği kendisi için en büyük ıstıraptır. Hükümet, mesai saatini, yevmiyelerin miktarını ve artışını kanun ile tayin edene kadar, özel teşebbüslerle nakdî, sıhhi yardımlar hazırlamak, amelenin emniyet ve itimadını kazanmış kişiler için insani bir görevdir. Zira dünyada insanın sefaletini hafifletecek vasıtalar her din ve milliyet için muhterem tutulmuştur. Felaket ve zaruret hengamında insana uzatılacak el hangi din ve mezhebe mensup olursa olsun büyük bir hürmet ve minnetle kabul edilir. Özellikle eski idarenin (II. Abdülhamit idaresinin) birbirinden ayırdığı Osmanlı unsurlarını birleştirmek, Osmanlı birliğini takviye etmek isteyenler, emekte/çalışmada (sa'y ü amelde) birbirine doğal olarak bağlı bulunan sanat erbabını ve ameleyi, rahat yaşamalarını sağlayacak cemiyetlere bağlamalıdırlar.[65]

"Memleketimizde amele yok" iddiasını kabul etmeyen *Sa'y ü Amel*'e göre amelenin ihtiyaçları tetkik edilecek olursa, en başta hastalık ve kaza sigortasını saymak gerekir ki bunun için de istikbal sandıkları vardır. Bunlar ancak ameleden oluşan bir idare heyetinin kontrolü altında ihya edilebilir. Sandıklara katkı payı (yüzdeler) ne olursa olsun, en büyük şart amelenin elinden çıkmasıdır. Her sınıfın derdini, ihtiyacını ancak o sınıftan olanlar anlar. Mademki parayı amele vermektedir, tasarruf hakkı da ona aittir. Bu sandıkların ne yapmakla, ameleye ne temin etmekle

65 "Duhan Rejisi İstanbul Fabrikası Amele Teavün Cemiyeti", *Sa'y ü Amel*, No: 5 (10 Şubat 1326), s. 16.

mükellef oldukları, amelenin kendi ihtiyaçlarıyla, kendi hayat şartlarıyla ölçülür. Gündeliğinden artırarak felaket günlerini karşılayabilecek pek az kimse vardır. Bunun içindir ki amele, yardımlaşma cemiyetleri, sandıkları kurar ve ameleden biri muhtaç duruma geldiğinde o cemiyet ve bilhassa o sandık imdada koşar. Bu yardım doğal olarak maddidir. Amelenin amele cemiyetlerinde muavenetine acele etmesi hep kendi hesabına hazırlıktır. Bu sandıklara katılım her işçinin vazifesidir. Bir işçinin sandığa katılımından ne kadar zaman sonra o sandığın desteğine mazhar olacağı meselesi, ülkemizde ilkel bir fikir ile kurulan sandıkların icraatına yanlış olarak girmiştir. Bu cümleden olarak imalat-ı harbiye fabrikalarında müstahdem amele için oluşturulan istikbal sandığı talimatnamesi gösterilebilir. Bu talimatname amelenin ihtiyaçlarına uygun değildir. Zira bunu kaleme alanlar, tatbike memur olanlar, bir amele gibi düşünmemişlerdir ve düşünemezler.[66]

Reji (tütün) işçilerinin 1911 grevi de dergide ele alınan olaylar arasındadır. İmzasız yazıya, ülkemizde alın yazısına teslim olmuş bir sınıf halkın bulunduğu ve bu halkın kesilmeksizin süren bin türlü haksızlığın tahakkümü altında çiğnendiği belirtilerek başlanır. Kanunların, acizleri, zavallıları korumaması nedeniyle hayat savaşında kaybeden daima bu zayıflar olmaktadır. Şu üç senelik Meşrutiyet devrinde muhtelif emekçi sınıflara mensup bazı vatandaşlar greve gitmek zorunda kalmışlardır. *Sa'y ü Amel,* amelenin hakkına ne derece riayet edilirse, toplumsal seviyesi ne denli yükseltilirse, amelenin memleketimiz için pek büyük faydalar sağlayacağı inancındadır. İlgili kanunlar henüz düzenlenmeden, sermayedarlarla işçilerin karşılıklı hukuku tayin edilmeden gerçekleşen grevlerin faydadan çok zarar doğurduğunu amelemizin tefekkür erbabı takdir ettiğinden, sık sık grevler vukuuna engel olmaya çalışmışlardır. Amele cemiyetlerinin bu baptaki hizmetleri dikkate alınırsa, bu cemiyetlerin hakikaten ameleye rehber olacak

66 "Amele İstikbal Sandıkları", *Sa'y ü Amel*, No: 6 (24 Şubat 1326), s. 11-12.

icraatta bulunmalarını, amelenin hukukunu her türlü tecavüze rağmen muhafazada ısrar etmelerini haklı bulmak gerekir.

Reji amelesini greve sevk eden sebep önemsiz gibi görünüyorsa da aslında yüzlerce işçinin hakkıyla birininki eşittir. Zira haksızlık için ölçü yoktur. Öteden beri amelenin hakkını tanımamakta inat eden kurumların –pek ufak da olsa– haksız muamelelerine sabır ve tahammül göstermek, bütün çalışanların haklarına tecavüz için zemin hazırlamak demektir. Keyfî idare, fertlerin sabır ve uysallığıyla kurulur. Meşrutiyet'te kanunun hükümran olmasını isteyen vatandaşlar, haklarında en ufak aldırışsızlığı bile kanun dairesinde müdafaadan çekinmemelidir. Reji İdaresi bitmek bilmeyen kötülüklerinden sonra, amele hakkında en son olarak bir mezalim safhası göstermiştir. Reji Amele Cemiyeti'nin basına tebliğ ve bu haklarının müdafaasını rica ettiği beyannamede olay açıklanmıştır. Buna göre, fabrika idaresi, 23 kişinin yevmiyelerinin yarısını, işe biraz geç geldikleri için kesmiş, bunların idareye müracaatı reddedilmiş, bu uygulamanın yarın bütün ameleye yaygınlaştırılması endişesiyle grev başlatılmıştır.

Sa'y ü Amel'e göre eğer hükümetimiz Reji'nin imtiyazını[67] uzatma niyetinde ise en azından amelenin hayat faaliyetini bir düzene bağlamalıdır. Feshetmek niyetinde ise bu son çırpınış hareketlerine meydan verilmeyerek amele ezilmekten korunmalıdır. Zira herkesin "el-aman" çektiği Reji İdaresi, memleketin tutar ellerini kırmak, zinde kollarını kötürüm etmek yoluna gitmiştir. Reji gitse de kalsa da bu memlekette yine biz, bu mütevekkil ve kanaatkâr millet, yine bu amele çalışacaktır. Artık bundan sonra olsun hükümet, amelenin himayesi yolunu seçmelidir. Hükümetin Meclise getirdiği kanunlarda bir düzen ve sıra yoktur. Amele

67 Reji Şirketi (veya Reji İdaresi), Osmanlı İmparatorluğunun dış borçlarının bizzat alacaklılar eliyle vergi şeklinde toplanması için 1883'te yabancı (Alman, Avusturya, İngiliz ve Fransız) sermayeli üç banka grubu tarafından kurulmuştur. Osmanlı topraklarında tütün imtiyazını/tekelini elinde tutmaktadır.

evvela bir himaye kanununa, sonra teşvik-i sanayi, en sonra da grev kanununa muhtaçtır. *Sa'y ü Amel* ümit etmektedir ki teşvik-i sanayi kanununun mecliste müzakere edildiği şu esnada mebuslar, amelenin en önce hangi kanuna ihtiyacı olduğunu, onların hayatını tetkik ederek kararlaştırırlar.[68]

Sa'y ü Amel dergisinin dikkat çeken bir özelliği de emekçilere –kendi çapında da olsa– destekte bulunmaya çalışmasıdır. Örneğin yeni açılmak üzere olan iş alanlarından emekçiler haberdar edilir, onlara yol gösterilir: İstanbul ve Beyoğlu tramvayları ile şehrin elektrikle aydınlatılması imtiyazlarını alan kumpanya, gerekli fabrikayı ve diğer levazımı tesis ve tedarik etmektedir. Gerek tramvay gerek aydınlatma imtiyazında fennî memurlardan başka, bütün müstahdemin ve amelenin Osmanlı tebaasından olması hükümetçe şart koşulduğundan, yakında pek çok işçi vatandaşımıza ihtiyaç duyulacaktır. Şimdiden elektrik ve teferruatına ait malumat edinmek için –sanat erbabı için açılacak gece mektepleri kuruluncaya kadar– İttihat ve Terakki Cemiyeti Pangaltı ve Fındıklı kulüplerinde geceleri verilmekte olan elektrik tatbikatı derslerine katılmaları, *Sa'y ü Amel* tarafından tavsiye edilmiştir. *Sa'y ü Amel*, sanatkârların sanayi müesseselerinde hizmet edebilmeleri için gece dersleri, konferans ve risalelerle işçilerin aydınlatılmasına hizmet eden vasıtalardan istifade etmelerini sanatkârlara tavsiye eder.[69]

Dikkat çekici ikinci bir girişim de tıp doktoru Osman Macit Bey'in emekçileri ücretsiz tedavi etmesidir. Derginin yazı heyetinden Doktor Osman Macit Bey,[70] amele ve sanatkâr kimseleri ve

68 "Reji Amelesinin Tatil-i Eşgali", *Sa'y ü Amel*, No: 8 (24 Mart 1327), s. 15-16.

69 "Elektrikli Tramvaylar", *Sa'y ü Amel*, No: 4 (20 Kânunusani 1326), s. 16.

70 İlginç bir şahsiyet olduğu belli olan Dr. Osman Macit hakkında elde fazla bilgi bulunmasa da *Sa'y ü Amel* ile aynı matbaada basılmış *Erlih-Hata yahut 606* başlıklı 29 sayfalık kitapçığı (frengi ve ilacı hakkındadır) ile *Kuduz İlleti* başlıklı 169 sayfalık kitabı bilinmektedir. Bk. Doktor Osman Macit, *Erlih-Hata yahut 606*, Dersaadet: Osmanlı Meziyet-i İktisadiye Matbaası, 1326; Doktor Osman

onların çocuklarını ücretsiz tedavi etmeyi, *Sa'y ü Amel* idaresinin müracaatı üzerine vaat etmiştir. Osman Macit Bey, cuma ve pazar günleri Beşiktaş'ta iskele başında Mehmet Kazım Eczanesi'nde bulunmaktadır. Diğer günler için bir gün evvel eczaneye haber bırakmak veya bir kart göndermek kâfidir.[71]

Sosyalizm

Sa'y ü Amel sayfalarında sosyalizme dair değerlendirmeler, müstakil yazılarda değil[72] ama satır aralarında görülür. Örneğin İngiliz işçi hayatını konu edindiği makalesinde Dr. Osman Macit'in İngiliz tarzı ılımlı bir sosyalizme taraftar olduğu veya yakın durduğu anlaşılmaktadır. Osman Macit'e göre İngiltere'de sosyalizm yüksekten değil avamdan (tabandan, halktan) doğar ve bu ülkede "münasebetsiz grevler" olmaz. Osman Macit, işçi sınıfının grev silahına hemen sarılmaması gerektiğini, grevin en son çare olarak kullanılmasını savunmaktadır. Bizde demokrat ve sosyalist tezahüratını ihya için masum ahaliyi greve sevk edenler önce bizzat ameleye, ikinci olarak sermayedara, en önemlisi de müşteriye zarar verdiklerini ve grevin en son çare (son savunma) olduğunu unutmamalıdırlar. Amele bu şekilde yetiştirilirse emeğin geleceğinden ümitli olunabilir.[73]

Reji amelesinden Yunus ise amele arkadaşlarına hitaben ka-

Macit, *Kuduz İlleti*, Dersaadet: Osmanlı Meziyet-i İktisadiye Matbaası, 1327. Kitapçığın ilanı *Sa'y ü Amel*'de yer almıştır. 3. sayının arka kapağına bk.

71 "Doktor Osman Macit Bey", *Sa'y ü Amel*, No: 4 (20 Kânunusani 1326), s. 16.

72 Ali Rıza Seyfi Bey, "Sosyalizm Felsefesi ve Mülkümüzde Mahâzîr-i Muhtemelesi" (Sosyalizm Felsefesi ve Ülkemizde Muhtemel Mahzurları) başlıklı makalesini "bu hafta" takdim edemeyip bir hafta tehire mecburiyetinden dolayı kusurunun affını istirham etmiştir. Bk. Ali Rıza Seyfi, "Muharrir-i Nezih ve Muhterem Ali Rıza Seyfi Beyefendi'nin Heyet-i Tahririyyemize Hitaben İrsal Buyurdukları İltifatnamedir", *Sa'y ü Amel*, No: 6 (24 Şubat 1326), s. 5. Ancak, bu yazı derginin sonraki sayılarında da çıkmaz.

73 Doktor Osman Macit, "Anglosakson Kavminin Hayat-ı Ameliyyesi", *Sa'y ü Amel*, No: 2 (23 Kânunuevvel 1326), s. 2-4.

leme aldığı yazısında, Osman Macit'in bu sözlerini olumlayarak aktarmıştır. *Sa'y ü Amel*'in bu işçi yazarına göre, ancak ortaya konulacak taleplerin reddi hâlinde grev yapmak ve böylece maksada kolayca ulaşmak lazımdır. Biçare amele hakkında fazla merhamet gösterenlerden ricası ise kendisi de dâhil olduğu hâlde bütün Osmanlı amelesine Osmanlılık şeref ve menfaatlerine uygun, vatan menfaatleri ile yoğrulmuş ve gelecekteki mutluluğumuzu temin edecek makbul öğütlerde bulunmalarıdır. Böylece vatandaşlarına daha güzel hizmet etmiş olacaklardır.[74]

Sa'y ü Amel'de tanınmış Fransız sosyalistlerinden Paul Louis'nin "Amele ve Hükümet" başlıklı eseri tercüme edilerek dizi hâlinde yayımlanmıştır.[75] Metnin mütercimi Osman Macit'in tanıtım yazısında, beş sene evvel Paul Louis tarafından "Hükümet Nazarında Amele" isminde bir eser yayımlandığı, bu eserin sosyoloji ve emek âleminde büyük fikirsel değişiklik meydana getirdiği belirtilir. Bu eserde amelenin amele olduğunu anladığı zamandan beri hükümete karşı aldığı vaziyet ve hükümetlerin amele için yapabildiği fedakârlıkların derecesi izah edilmektedir.

Osman Macit Bey neden böyle bir eseri tercüme edip yayımladıklarını da açıklar: Gayesi ılımlı (mutedil) bir sosyalizm esası üzerine kurulu olduğu için dergide bu eseri tercüme ederek gerek amele sınıfına ve gerekse emeği sevip sayanlara, aşırı ve her tarafa sözü çevirmesi mümkün olan iştirak (komünizm) neşriyatından azade bir çığırda hizmet etmek istemişlerdir. Er geç ülkemizde de esasen çok miktarda mevcut olan amelenin yanlış ellere düşüp hükümet için zararlı bir faaliyet uzvu olmasından korkmaktadırlar. Ve bu korku nedeniyle ötede beride yabancı saikların, amele olmayanların çıkarları uğruna uyandırdıkları

74 Reji Harman Amelesinden Yunus, "Amele Arkadaşlarıma", *Sa'y ü Amel*, No: 4 (20 Kânunusani 1326), s. 9.

75 5, 6 ve 7. sayılarda tefrika edilen eser tamamlanamayacaktır.

grevlerin, kongrelerin mahiyeti hakkında gerçek amelelerimizi hazırlamak emelindedirler.[76]

Ahmet Mümtaz yazısında sosyalizm-bireycilik ilişkisine değinir. Anlaşıldığı kadarıyla, onun "sosyalizm" ile kastettiği, bireycilik karşıtlığı anlamında toplumculuktur. Ahmet Mümtaz'a göre sosyalizm geliştiği nispette doğal şahsi hürriyetin azaltılmasına, diğeri ise bahşettiği hürriyet kadar insanın selametinin ayıklanmasına hizmet eden iki gayedir. İnsanlar bunların ikisinden de vazgeçemez. İki gayeye aynı anda ulaşmak mümkün olamayacağından, bunlara varmak için iki yol lazımdır. Biri emek (sa'y ü amel), diğeri hak ve vicdandır. İnsanlar mesaide müşterek, hukukun meydana getirilmesi/elde edilmesi ve vicdani hareketlerde hür ve yalnız kalmalıdırlar. İnsanlığın en kanlı ve feci çarpışmaları hep toplumsal ve vicdani müdahaleler sonucudur. Haçlı savaşları, engizisyon birer "vicdani sosyalizm, bir anarşizm"dir. Toplumlar kendilerini oluşturan bireylerin doğal mücadelelerine müdahale etmemeli, bireyler bir topluluğa mahkûm ve ona bağlı bulunmamalıdır.[77]

Dergide imzasız yayımlanmış bir yazıda da sosyalizmin "aşırı" sayılan şekillerine duyulan tepki fark edilmektedir. Bu yoruma bakılırsa, ülkemizde adedi belli olmayan amele miktarı giderek büyümekteyse de eski zamanların (II. Abdülhamit rejiminin) topluma attığı nifak tohumu amele arasında daha etkili olmuştur. "Ülkemizde amele yok" iddiasında bulunanlara karşı hiçbir amele kalkıp da "biz amele değil miyiz" dememiştir. Hâlbuki ülkemizde amele vardır. Hatta öyle ki "Avrupa'da yapılan sosyalizm şımarıklıklarının –Allah saklasın– burada envaı yapılabilir." Fakat bunlara hiç lüzum yoktur. Bir cemiyet, bir amele heyeti saldırıya uğramadıkça kendini savunmaya muhtaç değildir.[78]

76 "Amele ve Hükümet", *Sa'y ü Amel*, No: 5 (10 Şubat 1326), s. 10.

77 Ahmet Mümtaz, "Politikacılık, İşçilik", *Sa'y ü Amel*, No: 6 (24 Şubat 1326), s. 8.

78 "Amele İstikbal Sandıkları", *Sa'y ü Amel*, No: 6 (24 Şubat 1326), s. 11-12.

SONUÇ

Mustafa Suphi'nin, burjuva devrimlerinin tipik/klasik örneği sayılan Fransız Devrimi ile paralellik kurduğu 1908, Türkiye'nin burjuva demokratik karakterdeki devrimidir. O nedenle 1908 Devrimi ile birlikte kapitalist üretim ilişkilerinin, kapitalizmin temel toplumsal sınıflarının, sınıfsal farklılaşmaların ve mücadelelerin gelişmesini/derinleşmesi beklemek olağandır. Bu dönüşümün birkaç sene içinde birdenbire gerçekleşemeyeceği açıksa da yeni bir toplumsal formasyonun kapılarını aralayan 1908 Devrimi ertesinde bu yönde ilk filizlenmeler tespit edilebilir.

Hürriyetin İlanı'ndan iki yıl kadar sonra yayın hayatına giren, fabrikalarda yetişmiş Osman Kahraman, tıp doktoru Osman Macit, eğitimci Ethem Nejat ve Ayın. Ferit'in etkin olduğu *Sa'y ü Amel* dergisi, Türkiye'de sanayileşmeyi, ziraat ve ticaretin geliştirilmesini savunmuştur. Yerli sanayi ve ziraatın himaye edilmesinden, devletin ekonomiye müdahalesinden ve katılmasından, yerli sermayeli şirketleşmeden yanadır. Adı böyle konulmasa da "Emperyalizm Çağı"nda Doğu-Batı çelişmesi bağlamında Osmanlı'nın aleyhine olan dış ilişkiler ve ticaret de *Sa'y ü Amel*'e göre dengeye kavuşturulmalıdır ve bu da ancak yerli sanayi ve ziraatın güçlenmesiyle gerçekleşebilir. Bu çizgisiyle *Sa'y ü Amel*'in, henüz daha iktisadi liberalizmin hâkim göründüğü II. Meşrutiyet'in ilk yıllarında "millî iktisat" anlayışının ilk habercilerinden olduğu söylenebilir.[79]

Sa'y ü Amel aynı zamanda, genel olarak emekçilere ve özel olarak da işçi sınıfına önem vermiş, emekten yana saf tutmuş, ezilenlerin haklarını savunmuştur. Devletin, işçi sınıfını, çalışanları himaye etmesini talep etmiştir. İşçilerin birliğini/dayanışmasını, örgütlenmelerini, hak mücadelelerini ve hepsini değilse de haklı bulduğu grevleri desteklemiştir. Bununla birlikte "aşırılıktan" kaçındığı, ülkenin genel menfaatleri ile işçilerin menfaatlerini

79 Konuyla ilgili kapsamlı bilgi için bk. Zafer Toprak, age.

uzlaştırmaya özen gösterdiği, sadece işçileri değil, millî burjuvazinin nüvesi olarak küçük mülk sahibi sınıfları da hedeflediği belirtilmelidir. İstibdat rejimini mahkûm edip yeni meşruti rejimi kesin olarak destekleyen *Sa'y ü Amel*, anlaşıldığı kadarıyla İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yakın bir süreli yayındır.

Kadrosuna ve özellikle içeriğine bakarak *Sa'y ü Amel*'in hedef kitlesinin daha çok emekçi kesimler; mülksüzler ve küçük mülk sahipleri; küçük sanayici, tüccar ve çiftçi, serbest meslek sahipleri, sanayi ve ziraat okulları öğrencileri; özetle toplumun alt ve orta sınıf ve tabakaları olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bunun yanında, derginin tirajına, satış rakamlarına, dağıtımına, okur profiline dair elde neredeyse hiçbir verinin bulunmayışı, buradaki iletişim sürecinin "alıcı" ayağı üzerine sağlıklı bir değerlendirmede bulunmayı imkân dışı bırakmaktadır.[80]

Türkiye sosyalist hareketinin yakın gelecekteki önderlerinden Mustafa Suphi ve Ethem Nejat, bu dergide yazdıkları yıllarda henüz bilimsel sosyalizmi benimsemiş değillerdir. Ancak, özellikle Ethem Nejat'ın, arkadaşı Nuşiveran'ın da belirttiği gibi, daha bu dönemde sol bir tandans gösterdiği, bir "halkçı" olarak boy gösterdiği tespit edilebilmektedir.

Sa'y ü Amel'in, en geniş anlamıyla sol eğilimli, "ılımlı sosyalizm" yönelimli bir yayın olduğu söylenebilir ki, bunda da derginin en üretken yazarı olan ve İngiliz modeli bir sosyalizme meyleden Dr. Osman Macit'in önemli payı olsa gerektir. Bir fikir dergisi olan *Sa'y ü Amel*, Türkiye'deki emek literatürünün ve sol literatürün erken dönem temsilcilerinden biri olarak anılabilir.

80 Osman Macit'in cevabı sayesinde, derginin okurlarından birinin bir fişekhane ustası olduğunu biliyoruz. Bk. Doktor O. Macit, "Mavzer Fişekhanesi Ustalarından Ahmet Hulusi Efendi'ye", *Sa'y ü Amel*, No: 3 (6 Kânunusani 1326), s. arka kapak dış yüz.

EK: *SA'Y Ü AMEL*'İN FİHRİSTİ

No: 1 (9 Kânunuevvel 1326)

"Meslek", s. 1.

Doktor Osman Macit, "Şark ile Garp Arasında Mübareze-i İktisadiye", s. 2-4.

Ebüzziya Tevfik, "Top Kralı yahut Alfred Krupp ve Fabrikası", s. 4-9.

Ayın. Ferit, "Sanayi Mektepleri ve Edevat-ı Ziraiye Depoları", s. 9-10.

Osman Kahraman, "Unutulmuş Sahifeler: Tophane Fabrikaları", s. 10-11.

"Muhip-i Sanat ve Fen Karilerimize", s. 11-12.

"Bizde İlancılık", s. 12.

No: 2 (23 Kânunuevvel 1326)

"Teşekkür", s. 1.

Doktor Osman Macit, "Anglosakson Kavminin Hayat-ı Ameliyesi", s. 1-4.

Ebüzziya Tevfik, "Top Kralı yahut Alfred Krupp ve Fabrikası 2", s. 4-7.

Elif. Cim., "Romanya Seyahatinden-Hükümetten Ne Bekliyoruz", s. 7-9.

Osman Kahraman, "Sanat, Askerlik", s. 9-10.

Ahmet Galip, "Temettü Nizamname-i Cedidinin Nikat-ı Esasiyyesi", s. 11-12.

"Rusya'nın Teslihatı", s. 12.

"Avrupa'da Amele Nasıl Himaye Ediliyor?", s. 12.

"Muhaberat-ı Aleniye", s. 12.

No: 3 (6 Kânunusani 1326)

Ahmet Agayef, "Sa'y ü Amelin Derece-i Ehemmiyeti", s. 1-3.

Ethem Nejat, "Bir Mesele-i Mühimme-i İçtimaiye: Çok mu yahut İyi mi?", s. 3-6.

Refet, "Romanya'da Sa'y ü Amel", s. 6-8.

Ahmet Galip, "Temettü Nizamname-i Cedidinin Nikat-ı Esasiyesi", s. 8-9.
M.N., "Dibâgatın Ezmine-i Kadîmedeki Ahvali, On Dokuzuncu Asrın Evâhirindeki Hâli, Son On Sene Zarfında Avrupa'daki Derece-i Terakkisi, Memleketimizdeki Hâl-i Hazırı", s. 9-12.
Hüsnü, "Cemiyet-i Müteşebbise", s. 12-13.
Rumeli, "Sa'y ü Amel", s. 13-16.
Doktor O. Macit, "Mavzer Fişenkhanesi Ustalarından Ahmet Hulusi Efendiye", s. arka kapak.

No: 4 (20 Kânunusani 1326)

Mustafa Suphi, "İhtiyaç-Sa'y ü Amel", s. 1-3.
Doktor Osman Macit, "Çocukların Ameleliği", s. 3-5.
Ayın. Ferit, "Numune Tarlaları", s. 6-7.
Reji Harman Amelesinden Yunus, "Amele Arkadaşlarıma", s. 7-9.
Ayın. Ferit, "Petrol", s. 9-11.
Saffet, "Sanatta Geri Kalmamışız, Kaybetmişik", s. 11-12.
İstanbullu, "Millî Sanatlarımız Ne Hâlde? Manastır Muhabir-i Mahsusamızdan: Ekmekçilik ve Amele", s. 12-13.
M. Said, "Selanik Muhabirimizden: Anadolu'da ve Rumeli'de Faizcilik", s. 13-14.
"Sa'y ü Amel", s. 14.
"Girit'in Ticaret-i Hariciyesi", s. 14-15.
"İzmir'e Soba İthalatı", s. 15.
"Rus Gönüllü Donaması", s. 15.
"Teşvik-i Sanayi Kanunu", s. 15.
(Başlıksız), s. 16.
"Kadın Amelenin Himayesi", s. 16.
"Doktor Osman Macit Bey", s. 16.
"Elektrikli Tramvaylar", s. 16.

No: 5 (10 Şubat 1326)

Hasan Ferhat, "Siyaset-i İktisadiye 1", s. 1-5.
Ayın. Ferit, "Balcılığa Dair Bir İstatistik", s. 5-6.
Saffet, "Tersane Havuzları", s. 6-7.
Osman Kahraman, "Zeytinburnu Sanayi Mektebi", s. 7-9.
Paul Louis, "Amele ve Hükümet", s. 10-11. Doktor Osman Macit (müt.)
Tahsinzade İsmail, "Sanayi ve Ticaret-i Dâhiliyemiz Nasıl Terakki Edebilir? Ve Şayan-ı İmtisal Bir Memleket", s. 11-12.
İsmail Hakkı, "Sa'y ü Amel Sahip ve Müdürü Osman Kahraman Efendi'ye", s. 13.
"İran'la Münasebet-i Ticariyyemiz", s. 13-16.
"Duhan Rejisi İstanbul Fabrikası Amele Teavün Cemiyeti", s. 16.
(Başlıksız), s. 16.

No: 6 (24 Şubat 1326)

Ethem Nejat, "Asya Şimendiferleri", s. 1-3.
Ali Rıza Seyfi, "Muharrir-i Muhterem Ali Rıza Seyfi Beyefendi'nin Heyet-i Tahririyemize Hitaben İrsal Buyurdukları İltifatnamedir", s. 4-5.
Saffet, "Büyük Dedelerimiz Hem İşçi Hem Dövüşçü İmiş", s. 5-7.
Ahmet Mümtaz, "Politikacılık, İşçilik", s. 7-9.
Paul Louis, "Amele ve Hükümet", s. 9-11. Doktor Osman Macit (müt.)
"Amele İstikbal Sandıkları", s. 11-12.
Manastır Darülmuallimini Talebesinden Tahsin İrfan, "Bir Muallim Namzedinin Âmâli", s. 13-14.
İstanbullu, "Yük", s. 14-16.
"Sa'y ü Amel Hakkında Meşâhîr-i Hükemâdan Bir Nebze", s. 16.

No: 7 (10 Mart 1327)

Hasan Ferhat, "Siyaset-i İktisadiye 2", s. 1-6.
Ethem Nejat, "Tasarruf", s. 6-8.
Ayın. Ferit, "Ziraat Nezaretinde: Teşvîkat-ı Ziraiye Şubesi", s. 8-9.
Paul Louis, "Amele ve Hükümet", s. 10-11. Doktor Osman Macit (müt.)
Osman Kahraman, "Askerî Fabrikaları 1", s. 11-16.

No: 8 (24 Mart 1327)

Ethem Nejat, "Hicaz ve Bağdat Şimendiferleri", s. 2-7.
Doktor Osman Macit, "Krupp Fabrikası ve Bir Harika-i Tekamül", s. 7-10.
Osman Kahraman, "Askerî Fabrikaları", s. 10-12.
İstanbullu, "Manastır Şayak Fabrikaları", s. 12-13.
Ahmet Mümtaz, "Çocuklarımız, Ferda-yı Maarifimiz", s. 13-15.
"Reji Amelesinin Tatil-i Eşgali", s. 15-16.

EMEĞİN KARİKATÜRÜ
EMEK TEMALI KARİKATÜRÜN OSMANLI/TÜRK MİZAH BASININA GİRİŞİ*

BAŞLANGICINDAN 1908'E OSMANLI/TÜRK MİZAH BASINI[1]

Türk basın tarihinin başlangıcı kabul edilen *Takvim-i Vakayi*'nin 1831'de yayın hayatına girişinden 36 yıl sonra (1867'de) mizahi bir yayın olmayan *İstanbul* gazetesinde ilk karikatürler yer bulacaktır. İlk Türk mizah yayını ise 1868'de çıkmaya başlayan *Terakki* gazetesinin aynı adı taşıyan eki olarak 11 Mayıs 1870'de yayın hayatına girer. İlk mizah dergisi olan *Terakki*, Aralık 1870'te *Terakki-Eğlence* adını aldıktan sonra sayfalarında karikatüre yer verecektir.[2]

* Bu yazı ilk kez 3-4 Mayıs 2014'de Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde düzenlenen *LaborComm 2014 - 5. Uluslararası İşçi ve İletişim Konferansı*'na bildiri olarak sunulmuştur. Bildiler e-kitabı için bk. www.laborcomm.org

1 Osmanlı İmparatorluğunda değişik dillerde yayınlar çıkmıştır. Bu bildiri, Osmanlı Türkçesi kullanan basın ile sınırlıdır. O nedenle "Osmanlı/Türk Mizah Basını" tabiri tercih edilmiştir.

2 Turgut Çeviker, *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü-I Tanzimat ve İstibdat Dönemi (1867-1878/1878-1908)*, 1. Basım, İstanbul: Adam Yayınları, Eylül 1986, s. 17, 20-21, 117-119, 121-123; Erol Üyepazarcı, "Türkiye'de Çıkan İlk Mizah

Teodor Kasab Efendi'nin 1870'te çıkarmaya başladığı ve "müstakil" (ek olmayan) ilk Osmanlı/Türk mizah dergisi *Diyojen*'in, 1873'te çıkarmaya başladığı *Çıngıraklı Tatar ve Hayal*'in, Mehmet Tevfik'in (Çaylak veya Çopur Tevfik) 1876'da çıkarmaya başladığı *Çaylak*'ın mizah basını tarihimizde önemli yerleri vardır. *Hayal,* Tanzimat döneminde en çok karikatür yayımlamış süreli yayındır ve Osmanlı karikatürünün gelişimine ciddi katkıda bulunmuştur. *Çaylak* da dönem karikatürünün en seçkin örneklerini içerir.[3]

İlk mizah dergisinin yayın hayatına girdiği 1870'den, Sultan II. Abdülhamit'in Mebusan Meclisi'ni "tatil ettiği" Şubat 1878'e dek 20 kadar mizah yayını çıkmıştır.[4]

1870-1877 dönemi karikatüründe belediye hizmetleri, çağdaşlaşma, Batılılaşma ile değişen toplumsal yaşam, gündelik yaşama ilişkin sorunlar, ekonomi ve borsa, matbuat dünyası, kadın ve kadın-erkek ilişkileri, savaş ve barış, politika, "ilerleme, özgürlük, eşitlik, adalet" ilkeleri, eğitim, çocuk ve fantezi temaları işlenmiştir.[5]

Georgeon'un deyişiyle, "matbaa ve basın gülmecenin gücünü on katına çıkarır." Tirajı genellikle ciddi gazeteleri geride bırakan mizah basını ile birlikte gülmenin sınırları genişler. Böylece "gülme", "çok daha geniş ölçekteki okuyucular arasında görünmez, dolayısıyla daha denetim dışı ve tehlikeli bir iletişim kurmaktadır." Aynı zamanda siyasi hiciv unsuru taşıyan mizah

Dergisinin Öyküsü: Terakki, Terakki-Eğlence, Letaif-i Asâr", *Müteferrika*, No: 30 (Kış 2006), s. 85-106.

3 Turgut Çeviker, s. 21-27, 87, 107, 119-121, 123-126, 133. *Diyojen* için ayrıca bk. Cihangir Gündoğdu, "Diyojen Dergisi ve Dizini", *Müteferrika*, No: 35 (Yaz 2009), s. 49-90. Çıngıraklı Tatar için ayrıca bk. Erol Üyepazarcı, "Türk Basınının İlk Mizah Dergilerinden: Çıngıraklı Tatar", *Müteferrika*, No: 21 (Yaz 2002), s. 27-44.

4 Turgut Çeviker, s. 24, 117-135; Orhan Koloğlu, *Türkiye Karikatür Tarihi*, İstanbul: Bileşim Yayınevi, Eylül 2005, s. 26.

5 Turgut Çeviker, s. 39-47; Orhan Koloğlu, *Osmanlı Dönemi Basınının İçeriği*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, 2010, s. 190-191.

"yıkıcı"dır. "Devlet için artık tehlikeli hale gelen bir gülme söz konusudur."[6] Bu durumun sonucu olarak özellikle siyasi hicve tahammül gösteremeyen iktidarlar eliyle, 1870-1877 döneminde basının tümüne olduğu gibi, muhalif Yeni Osmanlılar ile yakın teşrik-i mesai içinde bulunan mizah basınına da daha en başından sansür uygulanmış ve bu tür yayınlar (ihtar, geçici kapatma, kapatma, yayıncı için sürgün/hapis gibi) çeşitli baskı ve cezalarla karşı karşıya kalmışlardır.[7]

Yine de başlangıç dönemi olan 1870-1877'de mizah basını ve karikatür dikkate değer bir gelişme göstermiştir.[8] 1878'den 1908'e 30 yıl sürecek olan İstibdat döneminde ise mizah basını külliyen yasaklanmış, mizah yayınlarına kesinlikle izin verilmemiş, en şiddetli sansür bu alanda uygulanmıştır. Bu nedenle karikatür, Çeviker'in yerinde deyişiyle, "Jön Türkler'le birlikte sürgüne çıkmıştır." II. Abdülhamit rejimine muhalefeti yurtdışında sürdüren Jön Türkler, Londra, Folkstone, Cenevre, Kahire gibi şehirlerde 10 kadar mizah yayını çıkarmışlardır. Sultan II. Abdülhamit'in şahsını ve rejimini en sert dille eleştiren bu yayınlar ülkeye ancak yasadışı yollardan sokulabilmiştir. 1878'e dek gelişme gösteren

6 François Georgeon, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gülmek mi?", *Doğu'da Mizah*, Irene Fenoglio ve François Georgeon (hzl.), Ali Berktay (çev.), 2. Basım, İstanbul: YKY, Ekim 2007, s. 91-93.

7 Turgut Çeviker, s. 61-78. *Diyojen* ve *Hayal* örnekleri için ayrıca bk. Cihangir Gündoğdu, s. 55, 62-63; Hamza Çakır, "Tarihimizin İlk Mizah Dergisi Diyojen'in Kapatma Cezalarına Yine Mizahi Yoldan Gösterdiği Tepkiler", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 15 (2006), s. 161-172; Yahya Erdem, "Basın ve Sansür: Hayâl'in Tatilleri", *Müteferrika*, No: 14 (Sonbahar 1998), s. 3-35.

8 Dönem hakkında genel bilgi ve değerlendirme için, Çeviker'in anılan eseri yanında, şu çalışmalara başvurulabilir: Hamdi Özdiş, *Osmanlı Mizah Basınında Batılılaşma ve Siyaset (1870-1877) Diyojen ve* Çaylak *Üzerinde Bir Araştırma*, 1. Basım, İstanbul: Libra Kitap, Haziran 2010; Belkıs Ulusoy Nalcıoğlu, *Osmanlı'da Muhalif Basının Doğuşu 1828-1878*, 1. Basım, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, Mayıs 2013, s. 323-370.

Osmanlı/Türk mizah yayıncılığı ve karikatürcülüğü böylece tam bir durgunluk dönemine girmiştir.[9]

1908 DEVRİMİ VE MİZAH BASININDA PATLAMA

1908 Jön Türk Devrimi ile birlikte sansürün fiilen kalkmasıyla bir "basın patlaması" olgusu belirmiştir. 1907 yılında Osmanlı topraklarında çıkan süreli yayınların sayısı 120'dir.[10] Hâlbuki Hürriyetin İlanı'ndan sonra sadece ilk bir buçuk ayda 200'ün üzerinde süreli yayın imtiyazı alınmış, bu sayı gün geçtikçe artmıştır.[11] O güne dek görülmedik sayıda, çeşitte ve nitelikte yayın ortaya çıkmıştır. 30 yıl boyunca susturulan toplumda gazete-dergi çıkarmak salgın hâlini almış, basın olağanüstü bir dinamizm kazanmıştır. Başta İstanbul, bütün ülkeye yayılan bu patlama, hem nicelik hem de nitelik düzleminde yaşanmıştır.[12]

Mizah basını, bu sıçramanın önemli bir parçasıdır. "Bizde mizah 1908 inkılâbından sonra gerçek bir hüviyet" almıştır.[13] "II. Meşrutiyet, Türk karikatüründe bir devrimin gerçekleştiği çok önemli bir dönemdir."[14]

30 yıllık yasağın ardından mizah ve karikatür özlemi iyice kökleşmiş haldedir. Nitekim hem II. Meşrutiyet basınında en büyük patlama yapan türlerden biri mizahtır hem de Türkiye'de bu sanat etkili atılımını II. Meşrutiyet yıllarında gerçekleştirmiştir.[15]

9 Turgut Çeviker, s. 271-285; Orhan Koloğlu, *Türkiye Karikatür Tarihi*, s. 93-104; Orhan Koloğlu, *Osmanlı Dönemi Basınının İçeriği*, s. 194-196.

10 Orhan Koloğlu, *Osmanlı Dönemi Basınının İçeriği*, s. 222-223.

11 Server İskit, *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, Başvekâlet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü, 1943, s. 144.

12 Bu patlamanın süreli yayınların sadece adedi, çeşidi ve coğrafi dağılımında değil, tiraj ve okur sayısında da tespit edilebildiği belirtilmelidir. Tirajlar sıçramış, okur kitlesi genişlemiştir.

13 Münir Süleyman Çapanoğlu, *Basın Tarihimizde Mizah Dergileri*, İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1970, s. 5.

14 Turgut Çeviker, *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü-II Meşrutiyet Dönemi (1908-1918)*, 1. Basım, İstanbul: Adam Yayınları, Temmuz 1988, s. 17.

15 Orhan Koloğlu, *Osmanlı Dönemi Basınının İçeriği*, s. 196, 202; Orhan Koloğlu,

1908 Devrimi'nin basın patlaması içinde, Sultan II. Abdülhamit'in tahammül edemediği mizah yayınlarındaki patlama göz alıcıdır: Başlangıcından (1870'ten) 1908'e yaklaşık 40 yılda, yurtiçi ve dışında toplam 30 kadar mizah yayınına karşılık, 1908-1918 yılları arasında (10 yılda) yaklaşık 100 mizah gazete ve/veya dergisi çıkmıştır.[16]

Bu süreli yayınların büyük bir kısmı kısa ömürlü olsa da Osmanlı/Türk mizahının nitelikli ve köklü örnekleri bu dönemde belirmiştir. II. Meşrutiyet yıllarının gerek içerik (metin ve çizim) kalitesi gerekse kalıcılık (görece uzun ömürlülük) bakımından en önemli mizah yayınları *Karagöz, Kalem* ve *Cem*'dir.[17]

1908 DEVRİMİ'NİN İŞÇİ SINIFINA GETİRDİĞİ HAREKETLİLİK

1908 Devrimi'nin beraberinde getirdiği patlamalardan biri de işçi hareketlerinde yaşanmıştır. 1908 yılının özellikle Ağustos ve Eylül ayları Osmanlı İmparatorluğunda o güne dek görülmedik ölçüde hızlı, yaygın ve büyük bir grev dalgasına sahne olur. Hemen bütün işkollarını kapsayan grevler, doğal olarak, işçi sınıfının görece gelişmiş bulunduğu İstanbul, Selanik ve İzmir gibi şehirlerde yoğunlaşmıştır.[18]

Türkiye Karikatür Tarihi, s. 116. II. Meşrutiyet döneminde mizah yayıncılığı, dergi ve gazetelerin dışına da taşar. İlk karikatür albümü, yıllıklar, karikatür-kartpostallar ve çizgili el bildirileri çıkmış olmaktan başka, ilk karikatür sergisi de 1918'de açılmıştır. Bk. Turgut Çeviker, s. 78-82.

16 Turgut Çeviker, s. 17, 132-208.

17 *Karagöz* bütün II. Meşrutiyet dönemi boyunca, *Kalem* yaklaşık üç yıl, *Cem* ise yaklaşık bir yıl yayın hayatında kalmıştır. Bu üç yayın için, aşağıda yeri geldikçe atıf yapılacak kaynaklar yanında bk. Tobias Heinzelmann, *Osmanlı Karikatüründe Balkan Sorunu 1908-1914*, Türkis Noyan (çev.), 1. Basım, İstanbul: Kitap Yayınevi, Haziran 2004.

18 1908 grevleri için bk. Kadir Yıldırım, *Osmanlı'da İşçiler (1870-1922) Çalışma Hayatı, Örgütler, Grevler*, 1. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, s. 230-269, 359-363; M. Şehmus Güzel, *Türkiye'de İşçi Hareketi 1908-1984*, 1. Basım, İstanbul: Kaynak Yayınları, Şubat 1996, s. 31-59.

Osmanlı İmparatorluğunda modern anlamda ilk grevin gerçekleştiği 1872'den Temmuz 1908'e dek (36 yılda) toplam 92 grev örgütlenmiştir. Buna karşılık, 1908 yılının Temmuz-Aralık aylarında (5 ayda) gerçekleşen işçi grevi sayısı 143'tür ve bunların çoğu da sadece iki aya (ağustos-eylül) sığmıştır. Bu büyük grev dalgası karşısında, iş uyuşmazlıklarının çözümünü, grev ve sendikalaşmayı düzenleyen geçici bir kanun (Tatil-i Eşgal Cemiyetleri Hakkında Kanun-ı Muvakkat) 8 Ekim 1908'de yürürlüğe sokulmuş, sekiz ay kadar sonra (9 Ağustos 1909'da) ise kanun metni bazı değişikliklerle, "Tatil-i Eşgal Kanunu" olarak Meclis-i Mebusan tarafından kabul edilmiştir.[19] Yasal düzenlemelerin de etkisiyle grev dalgası zamanla durulmuş olsa da son bulmamıştır: 1909-1918 yılları arasında 83 grev görülür.[20]

II. Meşrutiyet döneminin ilk yarısında işçi hareketi, örgütlenme düzleminde de belirgin şekilde gelişmiştir. İşçiler "sendika, cemiyet, dernek, kulüp" gibi isimler altında hemen her üretim alanında örgütlenmişlerdir.[21]

II. MEŞRUTİYET'TE EMEĞİN KARİKATÜRİZE EDİLİŞİ

Emek dünyasındaki bu hareketlilik, hâlihazırda zaten dinamizm içinde bulunan dönem basınına doğal olarak çeşitli şekillerde yansımıştır. Kuşkusuz, bu durum öncelikle "ciddi basın" için geçerlidir.[22] Ancak, mizah basını da emek olgusuna tamamen

19 İlgili kanun metinleri, belgeler, Meclis tutanakları ve basında çıkan bazı yazılar için bk. A. Gündüz Ökçün, *Ta'til-i Eşgal Kanunu, 1909 Belgeler – Yorumlar*, 2. Basım, Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu, Aralık 1996. Ayrıca bk. Yıldırım, s. 311-340.

20 Rakamlar için bk. Kadir Yıldırım, s. 225, 264, 283-284, 357-366, 368.

21 Kadir Yıldırım, s. 114-139; M. Şehmus Güzel, s. 70-83. Ancak, işçi örgütlerinin hep "sol" renkte olduğu sanılmamalıdır. Birçok işçi örgütü (sendika veya dernek) gerici, şoven unsurların, mesela rahiplerin yönetimi altında ırkçılık, dincilik yapmakta ve böylece aslında işçi hareketini baltalamaktadır; M. Şehmus Güzel, s. 76, 108.

22 Örneğin adı "emek" (say ü amel) olan bir fikir dergisi bu minvalde anılabilir: İ. Arda Odabaşı, "II Meşrutiyet Döneminde Emekten Yana ve 'Ilımlı Sosyalizm'

duyarsız kalmamış ve II. Meşrutiyet döneminde emek teması ilk kez Osmanlı/Türk karikatürüne girmiştir.

II. Meşrutiyet dönemi karikatüründe başlıca temalar şunlardır: belediye ile ilintili sorunlar, toplumsal yaşam, kadın, kadın-erkek ilişkileri, aile ve çocuk, eğitim, sanat dünyası, matbuat dünyası, fantezi, "hürriyet, adalet, eşitlik, kardeşlik" ilkeleri, İstibdat rejimi ile ilgili konular (hafiyeler, jurnalcilik, sansür vs.), II. Abdülhamit, politik yaşam, ekonomi, savaşlar, ilerleme ve gelişme, ünlü kişiler.[23]

Dönem karikatürünün bir diğer teması da işçi-işveren/emek-sermaye ilişkileri ve grevlerdir. II. Meşrutiyet öncesinde böyle bir olgu söz konusu değildir. Örneğin 1908'den önce de grevler yaşanmış olmakla birlikte, bunlar karikatüre girememiştir. "II. Meşrutiyet karikatüründe işçi-işveren, toprak işçisi-ağa ve grev olguları ele alınmıştır. Bunlar Tanzimat karikatüründe olmayan şeylerdir."[24]

Bununla birlikte, emeğin ilk kez karikatürize edildiği bu erken dönemde işçilerin durumunun Osmanlı mizah yayınlarının belli başlı temalarından biri olmadığı da belirtilmelidir.[25] Emekçi sınıfların değişik vesilelerle karikatürde yer almış olması, o karikatürün mutlaka "emek temalı" olduğu anlamına gelmemektedir. "Genel olarak perişan ve yoksul, özel olarak da işçi imgesi meşrutiyet gazetelerinde çeşitli biçimlerde yer al"mıştır.[26] "Emek temalı"dan kasıt ise emekçi sınıfların durumlarının ve sorunlarının, emek-

Yönelimli Bir Yayın: Say ü Amel", *Akdeniz İletişim (Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi)*, Sayı: 20 (Aralık 2013), s. 32-47.

23 Turgut Çeviker, s. 41-52.

24 Turgut Çeviker, s. 38, 51.

25 Palmira Brummett, *İkinci Meşrutiyet Basınında İmge ve Emperyalizm 1908-1911*, Ayşen Anadol (çev.), 1. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s. 291-292.

26 Palmira Brummett, s. 292. Ayrıca, bazı karikatürler de döneme ilişkin bilgi yetersizliği nedeniyle yanlış yorumlanabilmektedir. Örneğin *Karagöz*'de çıkan bir karikatür, grevlerle ilgisi olmamasına rağmen öyleymiş gibi değerlendirilebilmiştir. Bk. Turgut Çeviker, s. 38-39, 223.

sermaye çelişmesinin, işçi-işveren ilişkilerinin, emekçilerin örgütlenme türü faaliyetlerinin, grevlerin vs. konu edilmesidir.

Bu türden (yani gerçekten emek temalı) fazla sayıda olmayan karikatüre *Karagöz, Kalem, Cem, Lâklâk, Hayal-i Cedit* gibi mizah dergilerinde rastlanmaktadır.[27]

II. MEŞRUTİYET'TE EMEK TEMALI KARİKATÜRLER

İlk sayısı 3 Eylül 1908'de çıkan *Kalem*[28], II. Meşrutiyet döneminin en önemli mizah dergisidir.[29] "*Kalem*, toplumda gerçekleşen devrime koşut olarak karikatürde de devrim gerçekleştirmiştir." Yazıda ve çizgide yepyeni, modern bir mizah ve karikatür anlayışı getiren bu dergi aynı zamanda, "karikatür" kelimesini ilk kez kullanmış ve onu tanımlamaya çalışmıştır. Bu nedenle "modern Türk karikatürünün doğumevi" şeklinde nitelenmektedir.[30]

Üstelik *Kalem*'in, emek temalı karikatürde de başı çektiği söylenebilir. 7 Ocak 1909 günü çıkan sayısında yer alan bir karikatürde[31], Tatil-i Eşgal Kanunu konu edilmiştir. Meclis-i Mebusan'ın önünde bir adam, yularından tuttuğu eşeği çekmeye çalışmaktadır. Gitmemekte direnen eşeğin üzerinde "Tatil-i Eşgal Nizamnamesi" (Grev Kanunu) yazmaktadır. Adam şöyle yakınır: "Amma aksi hayvan ha! Çekiyorum çekiyorum da bir türlü şu binaya sokamıyorum."

27 Bütün mizah yayınlarını incelemiş değiliz. Ancak, *Edep Yahu* gibi karikatürsüz çıkanlar bir yana, incelemiş olduğumuz (*Gıdık, Köylü, Püsküllü Bela, Dalkavuk, Karikatür, Cingöz, Alafranga, Eşref / Musavver Eşref, Âlem, Zıpır* gibi) pek çok mizahi süreli yayında emek temalı karikatüre rastlanmaz. Ayrıca, bir "ara kategorizasyon"u gerektirecek karikatürler de söz konusudur. Bu minvaldeki *Davul* örneğine ileride değinilecektir.

28 *Kalem* hakkında genel bilgi için bk. Erol Üyepazarcı, "II. Meşrutiyet'in İlanı Sonrasındaki Gelişmeler Işığında Dönemin Nitelikli Mizah Dergisi: Kalem I-II", *Müteferrika*, No: 33-34 (Yaz 2008-Güz 2008), s. 59-98, 99-118; Tobias Heinzelmann, s. 56-67; Turgut Çeviker, s. 20-21, 141-145.

29 Orhan Koloğlu, *Türkiye Karikatür Tarihi*, s. 115.

30 Turgut Çeviker, s. 20, 30-31, 53-54, 57-58, 144.

31 *Kalem*, No: 19 (25 Kânunuevvel 1324), s. 4. [Resim 1].

Resim 1

Bir yandan eşeği (grev kanununu) Meclis'e sokmaya çalışıp öte yandan yakınan kişi, Ticaret ve Nafia Nazırı Gabriyel Noradunkyan Efendi'dir (Kapril Efendi olarak da bilinir). Daha yukarıda belirtildiği gibi, 8 Ekim 1908'de geçici tatil-i eşgal (grev) kanunu yürürlüğe girmiştir ve geçici kanunu hazırlayan da Ticaret ve Nafia Nezareti'dir. Karikatürde, Noradunkyan Efendi'nin şimdi de grev kanununu geçici olmaktan çıkarmak, Meclis'ten geçirmek istediği ama inatçı engellerle karşılaştığı ve karşılaşacağı, yasalaşma sürecinin o kadar da kolay olmayacağı anlatılmaktadır. Gerçekten de Tatil-i Eşgal Kanunu bu karikatürden ancak yedi ay sonra Mebusan Meclisi'nden geçecektir.

"Emekten söz açan ilk Türk karikatürcüsü" olarak anılan Mehmet Fazlı Bey[32] tarafından 23 Temmuz 1909'da yayın haya-

32 Turgut Çeviker, s. 116, 163. Bir Jön Türk olan ve özellikle sert toplumsal

tına sokulan *Lâklâk*[33] dergisinin 29 Temmuz günü çıkan ikinci sayısında emek temalı bir karikatüre rastlanır.[34] Karikatürün mekânı bir çiftliktir. Bir yanda ücret karşılığı çalıştıkları anlaşılan çiftçiler (tarım işçileri), diğer yanda ise çiftlik sahibi vardır. Üç tarım işçisi zayıf bedenli, yoksul görünümlüdür. İkisi çıplak ayaklıdır, elbiseleri yırtık veya yamalıdır. Birinin elinde kürek, diğerinde kazma bulunmaktadır. Yüzlerine yorgunluk, çaresizlik ve bezginlik ifadeleri yerleşmiştir. Elleri ceplerinde ve sırıtır halde resmedilmiş olan çiftlik sahibi ise fazlasıyla şişman ve göbeklidir. Öyle ki üç zayıf tarım işçisinin toplamı kadar ve hatta üçünden daha büyük çizilmiştir. Giyim kuşamı, varlıklı ve rahatının yerinde olduğunu dışa vurmaktadır. Çiftçilerle çiftlik sahibi arasında şu diyalog geçer:

> Çiftçiler – Aman Hacı Ağa akşama kadar güneşin altında kavruluyoruz. Kırk para ile karnımız doymuyor yirmi para daha katık parası artır bari!..
> Çiftlik sahibi – Ne aç gözlü heriflersiniz be! Günde kırk para! Nenize yetmiyormuş! Daha ne vereyim!

Dikkat edilecek olursa, Mehmet Fazlı'nın bu karikatürü hem çizgi hem metin (lejand) itibariyle kontrastlar üzerine kuruludur. İşçilerin zayıf bedenleri çiftlik sahibinin iri, şişman bedeni ile karşı karşıya konulmuştur. Çiftçilerin yoksul görünümü karşısında, patronun varlıklı görünümü durmaktadır. İşçilerin elleri vücutlarına göre fazlasıyla büyüktür ve ikisinin elinde üretim araçları (kazma, kürek) bulunmaktadır. Bu unsurlar, onların emek veren, çalışan olduklarını anlatır. Çiftlik sahibinin ise eli hem cebindedir hem de cepteki el, fazlasıyla küçükmüş izlenimi uyandırmaktadır.

taşlamalarıyla öne çıkan Mehmet Fazlı için ayrıca bk. Münir Süleyman Çapanoğlu, s. 66-67; Palmira Brummett, s. 65.

33 "Özellikle *Lâklâk* dergisi yoksulları öne çıkaran sosyal taşlamalar kullanmıştı." Palmira Brummett, s. 293. 1908 Devrimi'nden önce Kahire'de çıkan *Lâklâk* hakkında genel bilgi için bk. Turgut Çeviker, s. 163; Münir Süleyman Çapanoğlu, s. 66-69.

34 *Lâklâk*, No: 2 (16 Temmuz 1325), s. 4. [Resim 2].

Resim 2

Bunun yanında, göbeğinin şişkinliği okurun dikkatini hemen çekecek şekilde çizilmiştir. Cepteki küçük el ve fazlasıyla iri göbek ve gövde, çiftlik sahibinin rahatının yerinde olduğu, çalışmadığı, emek vermeden yaşadığı izlenimini uyandırır. Aynı durum yüz ifadeleri için de geçerlidir: Mutsuz, bezgin işçilerin karşısında sırıtarak konuşan küstah patron durmaktadır.

Diyalogda (lejandda) görüldüğü üzere, çiftçiler zor koşullarda çalıştıklarını ve aç olduklarını dile getirmekte, ücret artışı talep etmektedirler. 40 para yani 1 kuruş olan gündeliklerini 1,5 kuruşa çıkarabilme derdindedirler.[35] Taleplerini dile getirirken saygılı bir

35 Kaba bir karşılaştırma yapmak üzere; *Lâklâk* ve *Hayal-i Cedit* gibi ucuz dergilerin fiyatının 10 para, yani çeyrek kuruş, *Karagöz*'ün 20 para (yarım kuruş) olduğu bilgisini verirsek, günlük 1 kuruşun (40 paranın) bu dönem için fazlasıyla düşük bir ücret olduğu anlaşılacaktır. *Kalem* gibi baskı kalitesi yüksek ve sayfa sayısı evvelkilere göre fazla bir derginin fiyatının 50 para olduğu hatırlanacak olursa, bu işçilerin gündelikleriyle bir dergi bile alamayacakları anlaşılır. Nitekim söz konusu yıllarda işçi yevmiyeleri sektöre ve bölgeye göre 6 ila 17 kuruş arasında

dil kullanmaktadırlar. Çiftlik sahibi ise işçileri terslemekte, onları aç gözlülükle suçlamaktadır. Her sözünün sonundaki ünlem işaretlerine bakılırsa, bunu sert bir şekilde yüksek sesle yapmaktadır.

Lâklâk'ın sahibi ve müdürü Mehmet Fazlı Bey bu karikatüründe, işçilerin içinde bulundukları zor koşulları, perişanlıklarını, emeklerinin karşılığını alamadıklarını; buna karşılık patronların emek harcamadan rahat içinde yaşadıklarını, açgözlülüklerini, yanlarında çalıştırdıklarına karşı vurdumduymazlıklarını ve acımasızlıklarını vurgulamıştır.

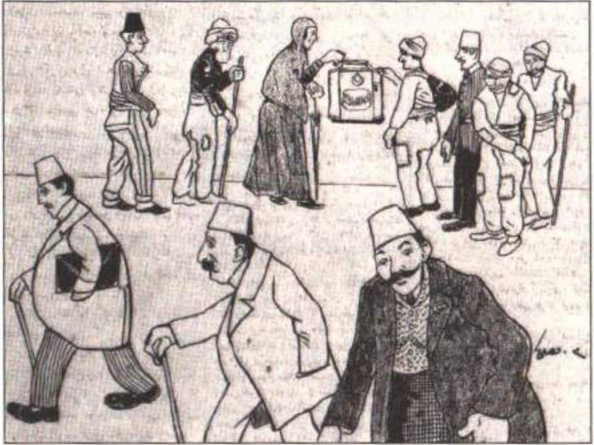
Lâklâk'ın 14 Ekim 1909 günü çıkan sayısında yer verilen yine Mehmet Fazlı'nın bir başka karikatüründe[36] ise üzerinde ay yıldız olan bir bağış sandığı (bahriye bağış sandığı) etrafında, sandığa para atanlar (bağışta bulunanlar) ile hiç oralı olmayıp geçip gidenler resmedilmiştir. Kıyafetlerinden anlaşıldığı kadarıyla ve ayrıca lejanddan öğrenildiğine göre, bağışta bulunanlar fakirler, emekçiler, işçiler, sosyalistler, askerler, küçük rütbeli subaylar, halktan kimselerdir. Bazılarının elbiseleri yırtık pırtık ve yamalıdır. Vurdumduymazlar ise redingotlu, bastonlu resmedilmiş olan servet sahipleri, yüksek tabakadakiler, varlıklı sınıflardır. Karikatürün uzun altyazısı şöyledir:

> İane-i bahriye sandıkları vaz olunduğu günden beri, para atanlar hep fakirler. İşçiler kazandıkları beş kuruşun yarısını filonun tezyidi için verdikleri halde eshab-ı servetin, tabaka-i balanın, yüksek maaşlıların sandığa yanaşmadıkları herkesin nazar-ı dikkatini celp ediyor. Yaşasın fedakâr işçiler, gayyur sosyalistler, utansın eshab-ı servet! .. Haya etsin tabaka-i bala!..

Görüldüğü üzere, Mehmet Fazlı Bey işçilerin fedakârlığını, sosyalistlerin gayretlerini yüceltmiş, bencil servet sahiplerini ve yüksek tabakayı ayıplamıştır. Brummett'in deyişiyle, bu karika-

değişmektedir. Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1970, s. 209.

36 *Lâklâk*, No: 13 (1 Teşrinievvel 1325), s. 1. [Resim 3].

Resim 3

türde yoksulların ve işçilerin, zengin yurttaşlardan daha cömert ve vatansever oldukları ima edilmiştir. Karikatürdekilerin kıyafetleri sınıf hiyerarşisindeki yerlerini belli eder. Bu bir sınıf taşlamasıdır, yoksulların vatanseverlik görevini zenginlerden daha fazla yerine getirmeye hazır oldukları ima edilmektedir.[37]

Kalem dergisinin 7 Ekim 1909 günü çıkan sayısında yer alan karikatürde[38], bir zabıta memuru ile bir gazete satıcısı (müvezzi) sokakta karşılıklı konuşmaktadırlar. Ayağında terlikler, yırtık ve yamalı elbiseleriyle müvezzi, bir berduş görünümündedir. Zabıta

37 Palmira Brummett, s. 293, 295. Mehmet Fazlı Bey'in iki karikatüründe de ağırlık toplumsal hicivde, taşlamadadır, gülmecede değil. Mehmet Fazlı'nınkilere benzer, varlıklı sınıfların fakirlere karşı duyarsızlığını ve acımasızlığını vurgulayan ama "emek temalı" sayılamayacak erken tarihli bir karikatüre, 27 Ekim 1908'de yayın hayatına giren *Davul* dergisinin 24 Şubat 1909 tarihli sayısında rastlanır. Bk. *Davul*, 1. Sene No:16 (11 Şubat 1324), s. 4. Bu karikatür üzerine bir değerlendirme için bk. Palmira Brummett, s. 295-296.

38 *Kalem*, 2. Sene No: 56 (24 Eylül 1325), s. 8. [Resim 4].

memuruna şöyle der: "Affedersiniz ben serseri değilim erkân-ı matbuattanım, müvezziim."

Resim 4

Bu karikatürün iki temel unsuru veya mesajı söz konusudur: İlk olarak birkaç ay önce (9 Mayıs 1909'da) Mebusan Meclisi'nden geçerek yasalaşan "Serseri ve Mazanne-i Su' Eşhas Hakkında Kanun" (kısaca Serseri Kanunu), olumsuz sonuçları bakımından eleştirilmektedir.[39]

39 Kanunun 1. maddesinde "serseri" tanımı yapılmıştır. Buna göre, hiçbir geçim vasıtası bulunmadığı ve çalışmaya kudreti olduğu halde en az iki ay çalışmayan

İkinci ve asıl olarak basın emekçilerinin kötü yaşam ve çalışma koşulları, işsizlik sorunları teşhir edilmektedir. Müvezziler, işsiz kaldıkları ve/veya yeterli gelir elde edemedikleri için perişan serseri görüntüsü vermekte veya serseri sayılmakta, bu nedenle de güvenlik güçlerinin tazyikine haksız yere maruz kalmaktadırlar.[40]

Kalem'in 17 Mart 1910 tarihli sayısında çıkan ve "Tünel idaresinde ıslahat-ı cedide" (Tünel idaresinde yeni ıslahat) üst açıklamasını taşıyan karikatürde[41] mekân, Tünel'dir. Arka planda işçiler çalışmakta, bir vagonu gaz tenekeleriyle kaplamaktadırlar. Ön planda, kibirli olduğu belli[42], silindir şapkalı İngiliz müdür[43], bir elinde gaz tenekesi (üzerinde "The American Refined Petroleum" yazmaktadır), diğer elinde testere bulunan (muhtemelen gayrimüslim Osmanlı veya Batılı) bir işçi ile konuşmaktadır:

> Müdür – İşler nasıl gidiyor?
> İşçi – Efendim vagonu itmam için daha dört gaz sandığına lüzum var.
> Müdür – Elinizdekilerle idare-i maslahat edin. Sonra bize bu vagon çok pahalıya oturacak.

Bu karikatürde esas olarak hem modern ama kötü yönetilen bir ulaşım sistemi hem de İstanbul'daki imtiyaz sahibi yabancı sermayeli şirketler, onların çıkarcı, gayr-i ahlaki ve halkın zararına politikaları ve yöneticileri eleştirilmektedir. Züppe müdür, halka hizmet değil maliyeti düşürme derdindedir, bunun için ucuz ve

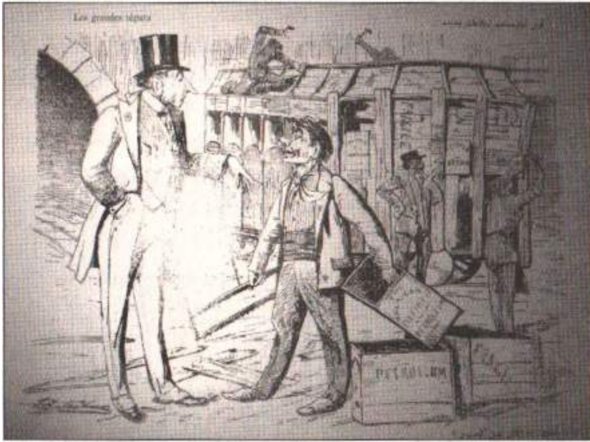
ve bu müddet zarfında iş bulmak için gerekli teşebbüste bulunduğunu ispat edemeyip şurada burada dolaşan kimselere "serseri" denir. Kanun hakkında kapsamlı bilgi için bk. Kenan Olgun, *1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2008, s. 247-280.

40 *Kalem*'de birkaç sayı sonra benzer bir karikatüre daha rastlanacaktır. Bk. *Kalem*, 2. Sene No: 61 (29 Teşriniewel 1325), s. 12.

41 *Kalem*, 2. Sene No: 78 (4 Mart 1326), s. 5. [Resim 5].

42 Özellikle uzun ve ince burnu, bacaklarının gerginliği, bir elinin cebinde oluşu ve işçiye uzanan diğer elinin jestiyle...

43 Çünkü Tünel imtiyazına sahip olan şirket İngiliz şirketidir ve karikatürdeki yazılar -alışılagelenin dışında- İngilizcedir.

Resim 5

kötü malzeme kullanılmasını istemektedir. "İşçi ise sömürülmekten ziyade yabancı çıkarların kuklası olmuş bir figürdür." Söz hakkı yoktur ve sadece emirleri yerine getirir.[44]

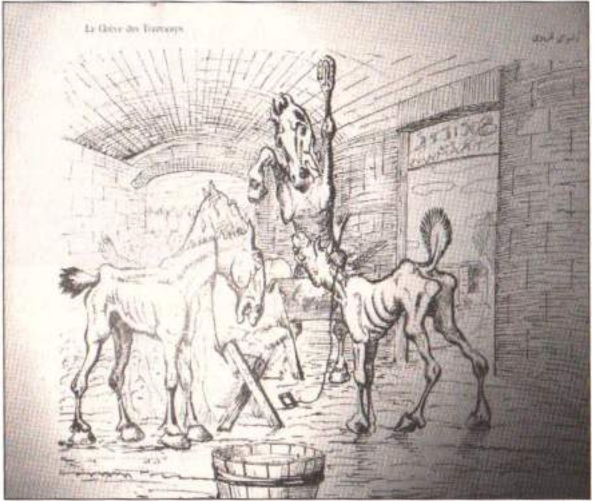
Kalem'in 12 Mayıs 1910 tarihli nüshasında ise o sırada İstanbul'da gerçekleşmekte olan tramvay grevi[45] karikatürize edilmiştir.[46] O yıllarda tramvaylar "katana" denen atlarla çekilmektedir ve karikatürde atlar tramvay deposu veya ahırında görünmektedir. Binanın girişinde "Société des Tramways" (Tramvay Şirketi) yazılıdır. İçerde bir tür küçük çaplı miting söz konusudur. Zayıflıktan kemikleri sayılabilen katanalar konuşmacıyı dinlemektedirler. Konuşmacı at şaha kalkmış, gayet hararetlidir. Diğerlerine göre dinç ve güçlü görünmektedir. "Kitle"nin "öncü"sü gibidir.

44 Palmira Brummett, s. 299, 302.

45 Dersaadet Tramvay Şirketi grevi için bk. Yıldırım, s. 273-274; Oya Sencer, *Türkiye'de İşçi Sınıfı – Doğuşu ve Yapısı*, İstanbul: Habora Kitabevi Yayınları, 1969, s. 215.

46 *Kalem*, 2. Sene No: 86 (29 Nisan 1326), s. 4. [Resim 6].

Arkadaşlarına, grevden asıl zarar görenin kendileri olduğunu haykırır ve greve karşı çıkar: "Grevden mutazarrır olan var ise o da biziz. Ne saman var ne arpa. Kahrolsun grev yine yaşasın Şişhane yokuşu."

Resim 6

Bu karikatürü farklı şekillerde okumak mümkündür. Çizer, grevin çeşitli kesimlere ve en çok da üretim araçlarına (atlara) verdiği zararı vurgulamak istemiş olabilir. Veya greve "ciddi" bir perspektifle yaklaşmayıp, grev karmaşası içinde hayvanların fazlaca düşünülmediğini ima etmek, hayvanlar üzerinden mizahi bir perspektif sunmak arzusunda olabilir. Dersaadet Tramvay Şirketi'nin gerçekte atlarını yeterince beslemediği, hayvanların yollarda (Şişhane'de) beslendiği ve grev nedeniyle dışarı çıkamayınca aç kaldıklarını ima ediyor da olabilir. Böylece şirketin maliyet düşürme gayretine, aşırı kâr güdüsüne dikkat çekiyor

olması mümkündür. Atlarını bile beslemeyen şirketin işçilerini de beslemediğine ve beslemeyeceğine mecazi olarak (belki de atlar işçileri simgelemektedir) işaret ediyor olabilir. Her ne olursa olsun, bu karikatür, işçi sınıfı grevlerinin toplumsal yaşamda kendini duyumsattığını ortaya koymaktadır.

Kalem'dekinden bir ay kadar önce yayımlanmış olmakla birlikte, yine Tramvay Şirketi'ne, işçilerine ve atlarına odaklanmış olması bakımından *Hayal-i Cedit*'in[47] 5 Nisan günkü nüshasında çıkan bir karikatüre[48] göz atmakta fayda vardır.[49] Bu karikatürde yolcularla dolu bir tramvay vagonuna katanalar yerine, ikisinin ayağı çıplak yaşlıca üç işçi (hamal) koşulmuştur. İspirin[50] kırbaç darbeleri altında vagonu çekmekte olan işçilerden biri ile ispir diyalog halindedir. İspirin ağzından öğreniriz ki hayvanlar (belki de gıdasızlıktan) artık çekmez olduğu için tramvaya işçiler koşulmuştur. İşçi, "Yeni elektrik midir, nedir? Bir şeyler söylerler, ondan yapsalar!.." deyince ispir, "senin aklın ermez" diyerek onu tersler ve konunun bam teline basar: "İdarenin [yani Dersaadet Tramvay Şirketi yönetiminin] hesabına böyle geliyor, böyle yapıyor."

Bu karikatürde bir yandan tramvayların randımansız çalıştığına işaret edilmektedir. Ama asıl vurgulanan, Tramvay Şirketi'nin maliyeti düşük, kârı yüksek tutma hedefidir. Şirket, kendisine mali yük getirecek yenilikler (elektrikli tramvay) yerine işçileri sömürmeyi tercih etmektedir. Hatta belki de katanalar, işçilere göre daha maliyetli oldukları için işsiz bırakılmışlardır.

Karikatürde dikkat çeken bir ayrıntı da işçi sınıfının sınıf bilincinden yoksun oluşu olgusu ve buna bağlı olarak işçi sınıfı

47 18 Mart 1910'da yayın hayatına giren *Hayal-i Cedit* hakkında genel bilgi için bk. Turgut Çeviker, s. 169-170; Münir Süleyman Çapanoğlu, s. 100.

48 *Hayal-i Cedit*, No: 6 (23 Mart 1326), s. 4. [Resim 7].

49 *Hayal-i Cedit*'teki bu karikatür, Tramvay Şirketi'nin kamuoyunda veya en azından bir diğer karikatürist nezdinde ne şekilde algılandığını göstererek, *Kalem*'deki karikatürü analizde bize yardımcı olabilir.

50 Atlı tramvay vatmanı, arabacı.

Resim 7

içindeki bölünmüşlük ve/veya hiyerarşidir. Nitekim ispir de ücretli bir işçidir ama katanalar yerine koşulanlardan daha nitelikli bir işgücüdür ve burada Tramvay Şirketi'nden yana, diğer işçilere karşıt bir konumdadır.

Mizah basınının gündeminde yer tutan bir diğer şirket ve grev de Reji ve Reji (tütün) işçilerinin 1911 yılındaki grevleridir.[51] Bundan sonra üç dergide göreceğimiz emek temalı karikatürlerin hepsinde Reji Şirketi ile tütün işçileri ele alınmıştır.[52]

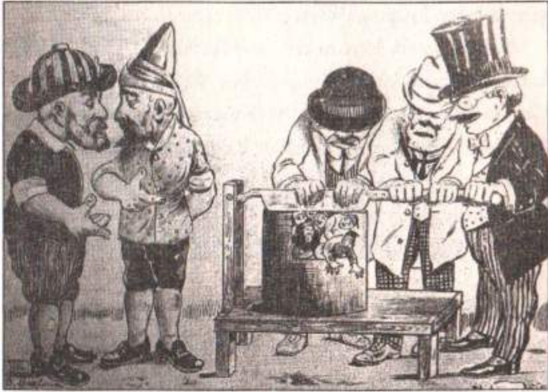
10 Ağustos 1908'de yayın hayatına giren, II. Meşrutiyet döneminin en önemli mizah gazetelerinden biri ve aynı zamanda

51 Reji grevi için bk. Kadir Yıldırım, s. 277-279; M. Şehmus Güzel, s. 62-63; Oya Sencer, s. 217-218; İ. Arda Odabaşı, s. 43-44.

52 Brummett, Osmanlı karikatüründe Reji'nin özel yerini özlü bir şekilde ortaya koyar: "Osmanlı karikatüründe Reji, hem Osmanlı Devleti'nin boyunduruk altında oluşunu, hem de Osmanlı işçisinin sefaletini hatırlatırdı; ahlakî, sosyal, siyasî ve iktisadî hoşnutsuzluğun göstergesiydi. ... Reji'de çalışanlar sefalet içindeydi, meşrutiyet mizahı da bu sefaleti görüyordu." Palmira Brummett, s. 287, 291.

Türkiye'de en uzun ömürlü mizah yayınlarından olan *Karagöz*'ün[53] 15 Nisan 1911 tarihli nüshasında yayımlanan ilk karikatürün[54] üst başlığı, "İnhisâr-ı duhân imalathanesinde" (tütün tekeli imalathanesinde)'dir. Bir tarafta Karagöz ile Hacivat kendi aralarında konuşmaktadırlar. Diğer tarafta Batılı ve varlıklı (şirket yöneticisi ve/veya sermayedar/bankacı) oldukları üzerlerindeki elbiselerden ve şapkalarından anlaşılan üç kişi bir tütün kıyma makinesinin başındadırlar. Üçü birlikte tütün makinesinde tütün değil ama insan kıymaktadır. Karagöz ile Hacivat arasında şu diyalog geçer:

– Birader... görüyorsun ya...tütün yerine ne kıyılıyor!..
– Evet... bir de temdîd-i imtiyaz talebinde bulunuyorlar... değil mi!..

Resim 8

Osmanlı topraklarında tütün imtiyazını/tekelini elinde tutan Reji Şirketi (veya Reji İdaresi), Osmanlı İmparatorluğunun dış

53 *Karagöz* hakkında genel bilgi için bk. Erol Üyepazarcı, "Uzun Soluklu Bir Halk Gazetesi Karagöz ve Kurucusu Ali Fuad Bey", *Müteferrika*, No: 19 (Yaz 2001), s. 17-33; Tobias Heinzelmann, s. 44-56; Münir Süleyman Çapanoğlu, s. 53-61; Turgut Çeviker, s. 136-138.

54 *Karagöz*, Sene: 3 No: 292 (2 Nisan 1327), s. 1. [Resim 8].

borçlarının bizzat alacaklılar eliyle vergi şeklinde toplanması için 1883'te yabancı (Alman, Avusturya, İngiliz ve Fransız) sermayeli üç banka grubu tarafından kurulmuştur. Karikatürdeki üç Batılı, tütün imtiyazını elinde tutan Reji Şirketi'nin kurucusu üç banka grubunu simgelemektedir. Tütün makinesinde kıydıkları insanlar, halktan kimseler (belki tütün üreticisi küçük köylü), emekçiler ve o sırada grevde olan tütün işçileridir.[55] Reji Şirketi, elindeki imtiyazı uzatmak derdindedir. Yani halkı, emekçileri sömürmeyi (kıymayı) sürdürme arzusundadır. *Karagöz* bu durumu eleştirmekte, Reji Şirketi'nin (tütünde yabancı imtiyazının) halkın ve emekçilerin zararına olduğunu vurgulamakta, imtiyazın Reji Şirketi'ne, yani yabancı sermayeye yeniden verilmesine ve dolayısıyla insan kıyımına karşı çıkmaktadır.[56]

II. Meşrutiyet dönemi karikatürünün öncü ismi, modern Türk karikatürünün temelini atan birkaç ustanın başını çeken Cemil Cem'in 10 Kasım 1910'da yayın hayatına soktuğu *Cem* dergisinin[57] 15 Nisan 1911 tarihli sayısında Reji grevinin konu edildiği bir karikatür yayımlanmıştır.[58] "Reji grevinin netâyici" (Reji grevinin neticeleri) üst yazılı karikatürde iki kişi görünür: Biri, tütün satıcısı veya tütün işçisi bir çocuk ama her hâlükârda halktan bir

55 Yukarıda belirtildiği gibi, bu karikatür 15 Nisan'da yayımlanmıştır. Reji İdaresi, 14 Nisan günü sonunda işe başlamayan grevci işçilerin istifa etmiş kabul edileceğini bildirmişti. Kadir Yıldırım, s. 279.

56 İki ay kadar önce, *Karagöz*'ün 18 Şubat 1911 günü çıkan nüshasında yayımlanan bir karikatürde de Reji'nin ülkeye ettiği kötülükler ağır şekilde eleştirilir, biçare ettiği kesimlere işaret edilir ve imtiyazının uzatılmasına karşı çıkılır. Bk. *Karagöz*, Sene: 3 No: 276 (5 Şubat 1326), s. 1. Tam anlamıyla "emek temalı" sayılmasa da geniş bir yorumla böyle bir meyli taşıdığı öne sürülebileceği için, bu karikatürü de bir "ara kategori" olarak anabiliriz.

57 *Cem* hakkında genel bilgi için bk. Erol Üyepazarcı, "Sıradışı Bir Çizer: Cemil Cem ve Kendi Adıyla Çıkardığı Mizah Dergisi: 'Cem' I", *Müteferrika*, No: 37 (Yaz 2010), s. 113-130; Tobias Heinzelmann, s. 67-71; Turgut Çeviker, s. 174-176. Derginin ilk sayısında Rumî tarih "28 Teşrinisani 1326" şeklinde yanlış dizilmiştir. Doğrusu "28 Teşrinievvel 1326"dır.

58 *Cem*, No: 23 (2 Nisan 1327), s. 16. [Resim 9].

kimsedir. Diğeri, iri yarı, şişman, redingotlu, papyonlu, bastonlu, şapkalı bir Batılı veya daha muhtemelen gayrimüslim bir Osmanlı veya Levanten'dir. Varlıklı görünmektedir, mesela tüccar olabilir. Çocuğa şöyle der: "Toplama nev' sigara fiyatı yükselmiş!"

Resim 9

Rum çizer A. Rigopoulos'un imzasını taşıyan bu karikatürde, piyasada tütün eksikliğine neden olduğu için Reji grevinin sigara fiyatını artırdığına dikkat çekilmiş ve belki de Galata-Pera muhitinin, yani kentin ticaretine hâkim olan gayrimüslim Osmanlıların, Levantenlerin, Türkiye'de yaşayan Batılıların, yabancı sermayeli mali kurumların bundan hoşnut olmadıkları ima edilmiştir. Dolayısıyla grevin olumsuz sonuçlar doğurduğunun altı çizilmek istenmiş gibidir.[59]

59 *Cem* genel olarak, Batı'ya ve özellikle Fransa ve İngiltere'ye dönük, Pera mu-

Kalem'in 4 Mayıs 1911 günü çıkan sayısında iki Reji grevcisi karikatürize edilmiştir.[60] İkisi de zayıf ve perişan görünümlüdür. Elbiseleri üstlerinden dökülmektedir, yırtık ve yamalıdır. Her ikisi de sigara içmektedir ve onları birbirine bağlayan bir "ortak bağ" gibi, sigaralarının dumanları havada birbirine karışmaktadır. İkisinin yüzünde de bezgin, umutsuz bir ifade vardır. Biri, "yapacak bir şey yok" veya "çare yok" der gibi kollarını iki yana açmıştır. Diğeri kollarını göğsünde kavuşturmuş, ötekine yan gözle bakmaktadır. Grevci işçiler konuşmaz, sanki "konuşacak bir şey yok" gibidir.

Resim 10

hitiyle sıkı ilişki içinde olan bir yayın çizgisi izlemiştir. Erol Üyepazarcı, agm., s. 116-117. Dolayısıyla bu derginin Reji Şirketi'ne ve tütün işçilerinin grevine bakışının, halka görece yakın bir yayın çizgisi izleyen *Karagöz*'ünkinden ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yakın bir yayın çizgisi izleyen *Kalem*'inkinden oldukça farklı ve hatta onlara karşıt olması anlaşılabilir bir durumdur.

60 *Kalem*, 3. Sene No: 123 (21 Nisan 1327), s. 5. [Resim 10].

Brummett'e göre bu "karikatürün mesajı kadercidir, işçiler sömürülmekte, yoksullaşmaktadır. Grev yaparlar; ama ufukta koşullarının düzeleceğine dair bir ipucu görülmemektedir."[61]

SONUÇ

"Emek", Osmanlı karikatürüne ilk kez 1908 Devrimi'nin ardından girmiştir. 1908 Devrimi ile birlikte emek dünyasında, işçi hareketlerinde görülen olağandışı hareketlilik, bu başlangıcın zeminini oluşturur. II. Meşrutiyet, emeğin ilk kez karikatürize edilmesi, mizah basını ile emek hareketlerinin ilk kez kesişmesi bakımından önemli sayılması lazım gelen bir tarihsel kesittir.

Ancak, 1908-1918 erken döneminde bu tür karikatürlerin çok fazla sayıda olmadığı da belirtilmelidir. İşçilerin durumu, Osmanlı mizah yayınlarının ana temalarından biri olmamıştır. Bir "başlangıç" olması kadar, dönemin olağanüstü yoğun gündemi (eski rejimin tasfiyesi, 31 Mart Olayı ve taht değişikliği, iç siyasetteki sürekli gerginlik, bitmek tükenmek bilmeyen dış bunalımlar ve savaşlar, günlük yaşama ilişkin sorunlar vs.), emek-sermaye çelişmesinin henüz ülke gündemini belirleyecek derinlikte olmayışı, işçi örgütlerinin ve sosyalist hareketin zayıflığı gibi nedenler de bunda etkili olmuş olsa gerektir.

Belki bir diğer neden de emekçilerin somut durumlarının gülmeyi kaldıramayacak olumsuzlukta oluşudur. Nitekim emek temalı karikatürlerin pek de güldürücü nitelikte oldukları söylenemez. Karikatür, mizahın resimle ifade ediliş biçimidir ama genelde karikatüre özgü bir espri taşımayan bu karikatürler daha çok taşlama ağırlıklıdır.

Emek temalı karikatürler çoğunlukla tasvircidir, tespitlerde bulunur: Emekçilerin zor yaşam ve çalışma koşulları, sefalet içinde bulunuyor olmaları, sömürülmeleri vurgulanır. Bu vurgunun çizim düzleminde başat aracı, kılık kıyafet ve vücuttur. İşçiler

61 Palmira Brummett, s. 299.

genellikle sıska çizilirler, elbiseleri yırtık pırtık ve yamalıdır, pabuçları ya elbiseyle uyumludur ya da işçi zaten çıplak ayaktır.

Bu noktada dikkat çekilmesi gereken bir ayrıntı, "işçi"nin genel görünümüne ilişkindir. Osmanlı mizah basınında tulumlu, baretli işçiler görmek mümkün değildir. Osmanlı işçisi, bugünkü algımızla daha çok bir "köylü" görünümündedir. Mizah basınındaki bu görüntü gerçek yaşamla uyumludur çünkü söz konusu olan, sanayi proletaryasının yeni doğup gelişmekte olduğu bir dönemdir ve bu durum dış görünüşe de yansımaktadır.

Emeği, emekçileri konu edinen az sayıda çizerin, çoğunlukla emekçilerden yana tavır aldıkları veya buna meyilli oldukları söylenebilir. Çoğu gayrimüslim olan bu çizerler, emekçi sınıfların günlük yaşamda ne denli önemli bir yer tuttuklarının ve ezildiklerinin bilincindedirler. Süreli yayınlar düzleminde, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yakın bir yayın çizgisi izleyen *Kalem*, en çok emek temalı karikatür yayımlayan dergidir. Karikatürcüler düzleminde ise çizgisinin emekten/emekçilerden yana netliği ve taşlamalarının sertliği bakımından Mehmet Fazlı Bey'i anmak gerekir.

Emek temalı karikatürlerde siyasi iktidar doğrudan hiç eleştirilmemiştir. Eleştiri okları, varlıklılara, yüksek tabakalara, patronlara ama belki de en çok yabancı sermayeli şirketlere (Reji, Tramvay Şirketi ve Tünel) yöneltilmiştir. Osmanlı topraklarında çeşitli imtiyazlara sahip Avrupa sermayeli şirketler, halka hizmet etmeyip kârlarını maksimize etmek uğruna kalitesiz hizmet sundukları, çalışanlarını sömürdükleri, halka ve ülkeye zarar verdikleri için eleştirilmişlerdir. Dönem mizah basını ve karikatürünün dikkatini, emek-sermaye çelişmesinden ziyade –böyle adlandırılmasa da– "Avrupa emperyalizmi" ile Osmanlı Devleti, yabancı sermayeli şirketler ile Osmanlı halkı/emekçileri arasındaki çelişki ve mücadele çekmiştir.

MİLLİYETPERVER BİR ADAM SOSYALİST OLABİLİR Mİ?*

MAKALE VE YAZARI HAKKINDA

Aşağıda okuyacağınız "Milliyetperver Bir Adam Sosyalist Olabilir mi?" başlıklı makale, *İdrak* gazetesinin 10 Mayıs 1919 tarihli nüshasında yayımlanmıştır.[1] *İdrak*, İştirakçi Hilmi veya Sosyalist Hilmi olarak tanınan Hüseyin Hilmi Bey yönetiminde, Mütareke döneminde (Nisan-Temmuz 1919) İstanbul'da toplam 33 sayı çıkmıştır. Şubat 1919'da kurulan ve Hüseyin Hilmi'nin başında bulunduğu, II. Enternasyonal çizgisindeki Türkiye Sosyalist Fırkası'nın yayın organıdır.[2]

* Bu yazı ilk kez Zenun (Ziynetullah Nuşirevan), "Milliyetperver Bir Adam Sosyalist Olabilir Mi?" *Teori*, Sayı: 204 (Ocak 2007), s. 63-68'de yayımlanmıştır.

1 Zenun, "Milliyetperver Bir Adam Sosyalist Olabilir Mi?", *İdrak*, No: 13 (10 Mayıs 1335-1919), s. 2.

2 *İdrak* için bk. Y. Doğan Çetinkaya, "Sosyalizmi İdrak Etmek: Bir Mütareke Dönemi Gazetesi", *Mete Tunçay'a Armağan*, Mehmet Ö. Alkan, Tanıl Bora,

Makalenin altındaki imza "Zenun"dur ("Zenon" olarak da okunmuştur). Bu takma isim Ziynetullah Nuşirevan'a (veya Nevşirvanov) aittir. Rusya Türklerinden olan ve I. Dünya Savaşı öncesinde İstanbul'a gelip Darülfünun'da öğrenim gören Ziynetullah Nuşirevan, Mayıs 1916'da İstanbul'da kurulan "Rusya'da Sâkin Türk Tatarlarının Haklarını Müdafaa Cemiyeti"nin yöneticilerindendir. *Türk Yurdu* dergisinin yazarları arasındadır ve 1915-1917 yıllarında bu dergide çok sayıda yazısı yayımlanmıştır.

II. Meşrutiyet döneminde Türkçü akım içinde yer alan Ziynetullah Nuşirevan'ın Mütareke döneminden itibaren sosyalist saflarda yer aldığı görülmektedir. Sosyalizmi/komünizmi 1919'da benimseyen Ziynetullah Nuşirevan, İstanbul'da Aralık 1918'te Dr. Hasan Rıza'nın başkanlığında faaliyete geçen Sosyal Demokrat Fırkası'nın merkez komite üyesidir. II. Enternasyonal çizgisindeki bu partinin muhalefet kanadında yer almıştır.

22 Eylül 1919'da resmen kurulan ve Dr. Şefik Hüsnü'nün genel sekreteri olduğu Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası (özellikle Ethem Nejat) ile yakın ilişkisi olduğu görülmektedir. *Kurtuluş* dergisine yazmıştır. III. Enternasyonal çizgisindeki TİÇSF'ye katılmış da olabilir.

1920'de Anadolu'ya geçen Ziynetullah Nuşirevan, Ankara'da B.M.M. Matbuat ve İstihbarat Müdiriyet-i Umumiyesi'nde Rusça mütercimi olarak çalışmıştır. 1920 yazının başlarında Anadolu'da oluşan, III. Enternasyonal çizgisindeki gizli/hafî (resmî olmayan) Türkiye Komünist Partisi'nin ve TKP'nin legal hâli olarak 7 Aralık 1920'de resmen kurulan Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın önde gelen üyelerindendir. TKP'de merkez komite üyeliği, THİF

Murat Koraltürk (der.), 1. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007, s. 499-536; Münir Süleyman Çapanoğlu, *Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi*, İstanbul: Pınar Yayınevi, 1964, s. 61-75; Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar-I (1908-1925)*, 2. Basım, İstanbul: BDS Yayınları, Ağustos 2000, s. 38-39, ("Belgeler" kısmında) s. 89-99.

merkez komitesinde Basın ve Propaganda Şube Başkanlığı görevlerini yürütmüştür. Şubat 1921'de tutuklanmış, 15 yıla mahkûm edilerek Niğde'ye gönderilmiştir. 1922'de Sovyetler Birliği'ne gitmiştir.[3]

Osmanlı sosyalizmi üzerine yapılmış çalışmalarda Ziynetullah Nuşirevan'ın bu ilginç makalesine atıfta bulunulmuş olmakla birlikte, metnin tamamının çevriyazısına şimdiye dek rastlayamadık.[4] Sosyalizm-milliyetçilik-halkçılık ilişkisi noktasından ve dönemin sol düşünce dünyası açısından dikkate değer olduğu için herhangi bir yorumda bulunmadan yeni harflere aktarıyoruz.

MİLLİYETPERVER BİR ADAM SOSYALİST OLABİLİR Mİ?

İşte sizlere bir sual. Öyle bir sual ki nazariye itibariyle Avrupa'da da Amerika'da da birçok ulemayı, içtimaiyatçılar[ı], iktisadiyatçıları işgal etmiş durmuştur. Birçok ulema: "Evet, olabilir, olur!" dedikleri hâlde, diğerleri "hayır olamaz; milliyetperverlik ve sosyalizm gaye itibariyle yekdiğerinin zıddıdır" demişlerdir.

Bu mevzu üzerindeki ihtilaf-ı asl esas meseleden değil, milliyet ve sosyalizmin tarif veya telakkisindeki fark ve muhaliflerden ve daha doğrusu nikat-ı nazar ihtilafından doğmuştur. Bazı adamlar vardır ki sosyalizmin bir "meslek-i iktisadi" olduğunu bilmezler, sırf istihsal ve istihlak üzerinde bugün cari bulunan iktisadi sistemi daha insaniyetperverane bir sisteme tebdile müteveccih bir mezheb-i insaniyetkârane suretiyle telakki etmezler; sosyalizmi

3 Ziynetullah Nuşirevan hakkında bk. Mete Tunçay, s. 42, 94, 97, 138, 206; *Milli Azadlık Savaşı*, Erden Akbulut (der.), 1. Basım, İstanbul: TÜSTAV Yayınları, Mart 2006, s. 107-129; Zenon, "Ethem Nejat Arkadaş", *Mustafa Suphi ve Yoldaşları 28-29 Ocak 1921'i Unutma*, İnfo Türk Ajansı (hzl.), 3. Basım, İstanbul: Güncel Yayınlar, 1977, s. 121-126.

4 2006 yılı sonu itibariyle durum buydu ve bizim yaptığımız çevriyazı Ocak 2007'de yayımlandı. Makalenin tanıtımı için bk. Y. Doğan Çetinkaya, s. 533-535.

milliyete, milliyetperverliğe muarız bir cereyan olmak üzere anlarlar. Sosyalizme dair malumatlarının noksanından dolayı bu tarzda düşünenleri kısmen mazur görebiliriz. Çünkü bu zavallıların cehline sebep olanlar –kısmen– sosyalistler, bizzat kendileridir. Kendi mesleklerini iyice teşrih ve izah ile heyet-i içtimaiyyeye anlatmaya çalışmak vazifeleri iken bunda kusur etmişlerse, zavallı halkı muahezeye hakkımız yoktur. Fakat bununla beraber kusur ve mesuliyetin en büyük hissesi sosyalizmin düşmanı olan zenginlere, patronlara; patronların ellerinde oyuncak olan hükümetlere; hükümetlerin sansörlerine, nizâmât-ı tahdidiyye ve takyîdiyesine aittir. Menafi-i şahsiyyesini temin maksadıyla milliyetperver geçinerek burjuvalara, zenginlere yardakçılık eden birçok "millî mütefekkirler!" bulunur. İşte bu mesuliyetten onların da hisseleri olduğunu unutmamak lazımdır.

Zira onlar kendi şahsi menfaatlerini patronlar sayesinde temin etmekte olduklarından, patronlara muarız ve düşman olan sosyalizmi milliyetperverliğe de muarız ve düşman suretiyle göstermeye gayret etmektedirler. İşte asıl sosyalizme muarız ve düşman görünen milliyetperverlik de bunların fikir ve kalemlerinden ve daha doğrusu patronların kese ve veznelerinden çıkmaktadır.

Patronlara ve patronların in'âm ve ihsanı sayesinde yaşayan bir sınıf-ı münevvere göre milliyetperverlik sosyalizm ile mütezâdd ve masâri'[5] telakki olunur. Bunlara göre milliyetin asıl bâtınî manası ve milliyetten maksat evvela para, saniyen yine para, salisen para sayesinde tahakküm ve rabian yine tahakkümdür. Bunlar (asr-ı hazırda milletlerin meydan-ı mücadelede yegâne keskin silahları iktisadi kuvvettir) diyerek sermayeciliği (kapitalizmi) takviyeye gayret ederler. Kapitalizmi; ameleyi ezen, sefil bırakan kendi istihsallerini harice ve dâhile karşı müdafaa için –halk üzerinden toplanan vergilerle!– askerî teşkilatı ıslah ve takviye de en

5 Bu kelime "mısralar" anlamındadır. Yazar, "ayrı" anlamı vermek istemiş olsa gerektir.

birinci tedbirlerindendir. Görülüyor ki bunların milliyetperverliği tarz-ı telakki ve idraklerinde kasti bir uydurmacılık vardır. Birtakım sade-dil gençler de bunların ağlarına (dâm-ı iğfallerine) düşerek bütün kanaat-ı vicdaniyyeleriyle milliyetperverliği bu türlü telakki etmeye alışmakta ve hayatının en kıymetli anlarını bu tufeyli mahlukatın menafini müdafaa ve himayeye zayi ve israf eylemektedirler.

Diğer birçok milliyetperverlere göre milliyetçilik, cemiyet-i beşeriyyeden bir parça olan bir heyet-i içtimaiyyenin manevi hürriyet ve istirahatını temin etmektir. Tabir-i diğerle bir kitle-i halkın lisanda, dinde ve örf ve âdette, kısa bir tabirle vicdanda hürriyetini teminden ibarettir. Lisanın, dinin, örf ve âdetin en kavi ve zindesi heyet-i ictimaiyyenin en büyük ekseriyetini teşkil eden halkta olduğundan bu nev' milliyetperverlik bir nev' halkçılıktan ibarettir. Fakat bu nev' halkçılığın sosyal demokraside[6] olan halkçılıktan –saha itibariyle– farkı vardır: Bu nev' halkçılık halkın manevi ve vicdani hürriyetine taalluk ettiği hâlde sosyal demokraside olan halkçılık halkın iktisadi hürriyetine müteveccihtir. Bize göre bunlar yekdiğerine muarız ve düşman olmayıp biri birinin mütimminden ibarettir. Gaye bir olmakla beraber çalışacak sahaların taksiminden veya inkısamından ibarettir. Bu nev' milliyetçilikte esas olarak asıl halk kitlesi alındığından, halk lisanı ve edebiyat lisanı olmak üzere iki katlı lisan olmadığı gibi, yukarıdan feyiz alan ve patronlar veyahut onların mümessil veya hamileri kuvvetiyle nasb ve tayin olunan ruhbaniyete malik bir din ve rahip de yoktur. Klerikalizm gibi yadigârane-i siyaset ve idarelerin hitamı gelmelidir. Halk, din ve vicdanında serbest olduğu gibi, onu istediği tarzda izhara ve istediği bir adamı intihapla temsil ve idareye de salahiyettardır. Bu noktada sosyalizmin istediği ve isteyeceği de bundan başka bir şey olamaz.

6 Makalede "sosyal demokrasi" derken kastedilen, "Bilimsel Sosyalizm", "Bolşevizm"dir.

İşte görülüyor ki sosyalizm yanlış anlaşılmadığı, milliyetperverlik de kasten uydurulmadığı veyahut tehyiç ve teşvik ile marazi (patolojik) bir hâle sokulmadığı takdirde bunların ikisinin arasında düşmanlık falan yoktur. Nazariye itibariyle bu suretle uyuşabilen bu iki meslek içtimai[7] tatbikat itibariyle de –bila-mübalağa!– daimen beraber yürümektedirler. Sosyal demokrasinin yarım asırlık tarihçesi buna şahit olduğu gibi, bugün Rusya'da ve Avusturya'da cereyan etmekte olan inkılâp da bu fikri teyit etmektedir. Sosyalizmin beynelmilelliyeti, gaye ittihaz edilen inkılâb-ı iktisadiyi tesrî' ve idame için teşrik-i mesai ile tezyîd-i kuvâdan ibaret kalmaktadır. Cihanşümul bir inkılâb-ı iktisadi vücuda getirilerek bütün servet-i cihanın, bütün vesait-i istihsaliyyenin beynelmilelliyeti temin olunsa –ki, bu muhakkak olacaktır!– bile zaman ve mekânın, tabiatın vücuda getirdiği lisan, din, örf ve âdet farkları ortadan kaldırılamayacak ve bunlarda hürriyet manasına olan milliyet baki kalarak sosyalizm ile beraber müsavatçı ve halkçı olarak saadet-i beşeriyyeye hizmet edecektir.

Sabık Rus Çarlığı'na mahkûm yaşayan birçok milletlerin ayrı ayrı sosyal demokrat fırkaları vardı. Bunlardan ekserisi teşekküllerinden sonra Rus Sosyal Demokrat Fırkası'yla birleşirken kendi milletlerinin millî-medeni muhtariyetlerini istihsale muavenet ve müzaheretlerini şart koymuşlardı. Rusya İnkılâbı'nı müteakip hepsi ayrı ayrı kendi millî sahalarında içtimai inkılâbı idame ile beraber millî cumhuriyetler teşkil ettiler. Bunlardan bilhassa (Gürcistan Cumhuriyeti) ile (İdil-Ural Cumhuriyeti) çok şayan-ı dikkattir. Gürcistan Cumhuriyeti sağ sosyal demokratlardan ve İdil-Ural Cumhuriyeti de sol sosyal demokratlardan müteşekkildir. Rusya'da muayyen bir saha-i arza malik olmayan Yahudilerin sosyal demokratları bile Rus sosyal demokratları birleşirken kendi milletlerinin millî-medeni hukukunu şart koymayı unutmamışlardır. Bu suretle Yahudilerin lisan ve vicdan hürriyeti ile beraber

7 "Meslek-i içtimai" şeklinde okunması da mümkündür.

mali ve iktisadi hürriyetleri esasını da Rus sosyal demokratlarına kabul ettirmişlerdir.[8]

Avusturya-Macaristan'da cereyan eden iftirak ve inkılâp hareketlerinde sosyal demokrasi ile milliyetperverliğin yanyana yürümekte olduğu meydandadır. Bugün bilhassa Macar hükümetinin –ki aynı zamanda millî bir hükümettir!– sosyalizm esasatına sadık bir hükümet olduğuna şüphe yoktur. Nazariye itibariyle milliyetperverliği kendi mesleklerine muarız telakki etmekte olan en meşhur sosyalistler bile harekât ve tatbikatta tabiatta mevcut olan milliyeti inkâr etmemekte veyahut edememektedirler. Harb-i Umumi bunun birçok misalini göstermiş olduğu gibi bugün de görmekteyiz.

Hülasa sosyalizm halka doğru yürümeye, halkın lisanını, irfanını, hürriyet ve vicdanını ve menafiini müdafaa ve himayeye çalışan halkçı ve mutedil milliyetperverliğe düşman olmadığı gibi; halkçı milliyetperverlik de bir meslek-i iktisadi ve insani olan sosyalizme muarız olmamak lazımdır. Bunun için hiç korkmadan diyebiliriz ki: "Milliyetçi bir adam pekala bir sosyalist olabilir. Hem de beynelmileliyetçi sosyalist olabilir."

Halkçı olan bir milliyetçi, mesleği iktizası olarak halkı müdafaa ederken kendisi bilmeyerekden sosyalizme hizmet ettiği gibi, bir heyet-i içtimaiyyenin ekseriyetini teşkil eden halkı ve işçileri himayeye ve onların terakki ve tealisine çalışan sosyalistler de binnetice o heyet-i içtimaiyeye, yani o millete hizmet etmiş olurlar. Fakat bundan, sosyalistlerin milliyetçi olmaları lüzumu anlaşılmamalıdır. İnsan milliyetçi oldu mu bazı müheyyiç ve hissî anlarda derhal "şovenist" olmaya mütemayildir. Bu, tabiat-ı beşeriyye iktizasıdır. Çünkü lisanın, vicdan-ı dinî ve örfinin, tarih

8 Bu son cümle orijinal metinde şu şekildedir: "Bu suretle Yahudilerin lisan ve vicdan hürriyeti ile beraber esasını da Rus kabul malî ve iktisadî hürriyetleri sosyal demokratlarına ettirmişlerdir." Anlam bozukluğu içeren bu cümlede dizgi hatası olduğu açıktır. Yukarıda düzeltilerek verilmiştir.

ve örfün bizlerde çok derin izleri vardır. "Şovenizm" içtimai bir hastalıktır. Beşeriyete ıstırap-âver bir beladır; müzmin bir derttir. Bu derdin yegane devası sosyalizmdir!

Zenun

TÜRKİYE SOSYALİST FIRKASI AZALARINA MAHSUS HÜVİYET CÜZDANI VE PARTİ ÜYESİ HASAN HÜSNÜ SÜLEYMAN ARKADAŞ*

TÜRKİYE SOSYALİST FIRKASI'NA KISA BİR BAKIŞ

1910'da Osmanlı Sosyalist Fırkası'nı kuran ve *İştirak* dergisini/gazetesini çıkaran Hüseyin Hilmi Bey (İştirakçi veya Sosyalist Hilmi), Mütareke döneminde sürgünden İstanbul'a döndükten sonra yeniden siyasi faaliyetlere girişmiş, Türkiye Sosyalist Fırkası (TSF) 1919 yılının Şubat ayında onun önderliğinde kurulmuştur.[1] Hürriyet ve İtilafçılardan himaye gören Hüseyin Hilmi Bey

* Bu yazı ilk kez "Türkiye Sosyalist Fırkası Azalarına Mahsus Hüviyet Cüzdanı ve Parti Üyesi Hasan Hüsnü Süleyman Arkadaş", *Müteferrika*, Sayı: 43 (Yaz 2013), s. 187-192'de yayımlanmıştır.

1 TSF için bk. Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar-I (1908-1925)*, 2. Basım, İstanbul: BDS Yayınları, Ağustos 2000, s. 38-41, ("Belgeler" kısmında) s. 77-109; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 2 Mütareke Dönemi*, 2. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s. 396-429; Münir Süleyman Çapa-

partinin reisi, Mustafa Fazıl (Çun) Bey ise ilk kâtib-i umumisidir. TSF'nin yayın organı, Nisan-Temmuz 1919'da toplam 33 sayı çıkabilen günlük *İdrak* gazetesidir. Fazıl Çun'un başyazarlık yaptığı, Münir Süleyman Çapanoğlu'nun çalıştığı bu gazetenin yazı işleri müdürlüğünü Emin Lâmi Bey yürütmüştür.[2]

Parti örgütünün en küçük birimi "şube"dir ve parti tüzüğüne göre, şube bulunmayan bir yerde en az beş kişi parti merkezinden alacakları izinle o mahalde bir şube açabilir. TSF'nin İstanbul'da Aksaray, Beşiktaş, Kadıköy, Ayvansaray, Şişli, Tünel, Marnacılar ve Silahtarağa şubeleri mevcuttur.

TSF, Mütareke döneminde İstanbul'da gerçekleşen grevlerde önemli bir rol oynamıştır. 1920'de düzenlenen Tersane, Debbağhane ve Tramvay grevleri İştirakçi Hilmi'ye büyük ün kazandırmıştır. Başarıyla sonuçlanan bu grevlerin etkisiyle partiye ciddi bir üye katılımı olmuştur. Bu arada gözü korkan Şirket-i Hayriye, Haliç İdaresi, Tramvay Kumpanyası gibi kurumların yüksek memurları da cömert bağışlar yaparak partiye girmişlerdir. Bir yıldan fazla sürecek olan bu parlak döneminde TSF'nin iki bin kadar işçi üyesi vardır.

Fransız sermayesinin hâkim olduğu Tramvay Kumpanyası işçilerinin çok ağır koşullar altında çalışıyor olmaları sonucu 10 Mayıs 1920 günü Beşiktaş, Şişli ve Aksaray tramvay depolarında grev başlamış, Hüseyin Hilmi Bey'in işçiler tarafında katıldığı müzakereler sonunda önemli kazanımlar elde edilmiştir. 1921 yılının 1 Mayıs'ında da Tramvay Kumpanyası, Şirket-i Hayriye,

noğlu, *Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi*, İstanbul: Pınar Yayınevi, 1964, s. 61-75; Kadir Yıldırım, *Osmanlı'da İşçiler (1870-1922) Çalışma Hayatı, Örgütler, Grevler*, 1. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, s. 175-178.

2 *İdrak* için bk. Y. Doğan Çetinkaya, "Sosyalizmi İdrak Etmek: Bir Mütareke Dönemi Gazetesi", *Mete Tunçay'a Armağan*, Mehmet Ö. Alkan, Tanıl Bora, Murat Koraltürk (der.), 1. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007, s. 499-536; Münir Süleyman-Çapanoğlu, age.; Mete Tunçay, s. 38-39, ("Belgeler" kısmında) s. 89-99.

Seyrüsefain ve Haliç İdaresi'nde çalışanların hepsi tatil yapmış, işçi bayramını coşkuyla kutlamışlardır.

Malî kaynakları ve işgal devletleri ile ilişkileri büyük oranda karanlıkta kalan ve ciddi şekilde şaibeli görünen[3] TSF'nin yükselişi 1921 yılının ikinci yarısından itibaren tersine dönecektir. Başka nedenlerin yanı sıra, Fransızların hâkim olduğu Tramvay Kumpanyası'na karşı savaşımında o zamana dek Hüseyin Hilmi'ye destek vermiş bulunan İngiliz işgal komutanlığının (herhâlde İngiliz-Fransız ilişkilerinin düzelmesi sonucu) bu desteğini çekmesi de söz konusu dönüşümde belirleyici etken olsa gerektir. TSF kısa sürede sönmüş ve en sonunda İştirakçi Hilmi'nin Kasım 1922'te esrarengiz bir cinayete kurban gitmesiyle parti hepten dağılmıştır.

PARTİ HÜVİYET CÜZDANI VE BİR PARTİLİ

TSF, üyeleri için bir parti hüviyet cüzdanı düzenlemiştir. Nitekim Bozdoğan Kemeri'nde cesedi bulunan Hüseyin Hilmi'nin kimliği, üzerinden çıkan bu parti cüzdanı sayesinde tespit edilebilmiştir.[4]

Partinin tadil edilmiş tüzüğünün 6. maddesine göre "Bütün fırka azalarına asıl hüviyet varakaları yalnız Merkez-i Umumi tarafından ita edilir. Merkez-i Umumi'nin mühr-ü resmîsini ve reis-i umumisinin imzasını hâvi olmayan hüviyet varakaları sahtedir."[5]

3 Bu konuda İştirakçi Hilmi'nin olumsuz bir imaj bıraktığına şüphe yoktur. Finansal olarak işgal devletlerinden beslenir ve onların güdümünde görünmektedir. Çapanoğlu bir yana (bk. age.), Türkiye sosyalist hareketinin önderlerinden Dr. Şefik Hüsnü'nün, hareketin ilk temsilcilerinden Affan Hikmet, Kazım Kip (Vanlı Kazım) ve (*İdrak* gazetesi yazarı) Ziynetullah Nuşirevan'ın benzer tespit ve hatıraları için bk. Şefik Hüsnü, *Türkiye'de Sosyal Sınıflar*, Memet Türkkan (çev. yaz.), 2. Basım, İstanbul: Kaynak Yayınları, Nisan 1997, s. 114-115; *Milli Azadlık Savaşı*, Erden Akbulut (der.), 1. Basım, İstanbul: TÜSTAV Yayınları, Mart 2006, s. 22, 82-85, 110. Ama belki de en dikkate alınması gereken tanıklık, Türkiye Sosyalist Fırkası genel sekreteri ve partinin yayın organının başyazarı Mustafa Fazıl Çun'dur. Bk. *TKPMK 1920-1921 Dönüş Belgeleri-1*, Yücel Demirel (çev.), 1. Basım, İstanbul: TÜSTAV Yayınları, Mart 2004, s. 42-44.

4 Münir Süleyman Çapanoğlu, s. 74.

5 Tarık Zafer Tunaya, s. 418; Mete Tunçay, ("Belgeler" kısmında) s. 84.

22. maddeye göre, "Şubeler fırkaya girmek isteyen ... arkadaşları namzet telâkki ederek evvelâ muvakkat ve bir aylık bir hüviyet varakası ita eder ... Merkez-i Umumi mezkûr namzedin fırkaya kabulünü tasvip edip asıl hüviyet varakasını gönderdiği takdirde muvakkat hüviyet varakası namzetten istirdat edilir ..."[6]

Bu sayfalarda görülen TSF hüviyet cüzdanlarından biri (fotoğraflı olanı), Merkez-i Umumi mührünü ve reis-i umumi Hüseyin Hilmi'nin imzasını taşımaktadır. Diğer bir deyişle, geçici (yani bir aylık) değil, asıl hüviyet varakasıdır ve sahte de değildir. Partiye 5 Temmuz 1920'de katılmış (veya daha doğrusu resmen kabul edilmiş) olan, Beşiktaş Şubesi'nin 120 numaralı üyesi, 1303 (1887 veya 1888) doğumlu kondüktör (biletçi) Hasan Hüsnü Süleyman Arkadaş'a aittir.

Diğer hüviyet cüzdanının durumu biraz karışık gibidir çünkü ilgili sayfadaki mühür okunamayacak denli siliktir. Ama en azından, genel şekli itibariyle Merkez-i Umumi mührüne benzemediği söylenebilir. Aynı durum, üzerindeki imza için de geçerlidir. Bu, genel başkan Hüseyin Hilmi'nin imzası değildir. Ancak, cüzdan bir evvelkiyle aynı kişiye aittir. Dolayısıyla bunun, tüzüğün 22. maddesinde bahsi geçen türden, Beşiktaş Şubesi'nin verdiği geçici cüzdan ve mührün de şube mührü olduğu düşünülebilir.[7] Cüzdan, Beşiktaş Şubesi'nin 127 numaralı (aday) üyesi, Dersaadet Tramvay Şirketi'nde biletçi olarak çalışan Hasan Hüsnü Süleyman'a aittir. Hasan Hüsnü'nün partiye (veya şubeye) ilk duhulü asıl cüzdandaki tarihten bir ay evvelidir. 5 Haziran 1920'de başlayan adaylık süreci bir ay sonra Merkez-i Umumi'nin onayıyla son bulmuş ve kendisi resmen parti üyesi

6 Tarık Zafer Tunaya, s. 420; Mete Tunçay, ("Belgeler" kısmında) s. 85.

7 "Her şube mühür-ü resmîsini Merkez-i Umumi'den" (ilk tüzüğün 17. maddesine göre) "talep edecektir"; (tadil edilmiş tüzüğün 13. maddesine göre) "istihsal etmeğe mecburdur." Tarık Zafer Tunaya, s. 414, 419; Mete Tunçay, ("Belgeler" kısmında) s. 80, 85.

olmuştur. Demek ki Hasan Hüsnü arkadaş Mayıs ayındaki büyük tramvay grevinin hemen ardından TSF'ye katılmıştır.

Geçici cüzdan 8.5x11 cm. boyutunda ve kapaklarıyla birlikte 6 yaprak/12 sayfadır. Yine aynı miktarda yaprak/sayfa içeren asıl cüzdan ciltlidir ve boyutları da biraz daha büyükçedir (yaklaşık 9x12 cm.). Cüzdanlar iki dilde, Türkçe ve Fransızca hazırlanmıştır. İki cüzdan arasında bazı önemsiz şekilsel farklar mevcuttur.

Her iki cüzdanda da parti üyesine hatırlatma mahiyetinde kimi kurallar/ilkeler birkaç madde hâlinde hem Osmanlı Türkçesi hem de Fransızca olarak sıralanmıştır. Asıl cüzdanda bunlar dört madde iken, geçici cüzdanda Fransızcası dört, Türkçesi beş maddedir.

TSF üyelerine mahsus hüviyet cüzdanlarının kayda değer bölümlerini sunuyoruz.

1- (Asıl hüviyet cüzdanı sahibine ait bilgiler)- Resim 2
Membre Du Parti Socialiste De Turquie Séction de Bechic Tache
No: 120
Nom et prénom: Camarade Husni
Profession: Receveur
Age et pays natal: 1303
(Merkez-i umumi mührü)
Reis-i umumi (imza)
Hüseyin Hilmi

Türkiye Sosyalist Fırkası Beşiktaş Şubesi azasından numara: 120
Sinn: 1303
İsim ve şöhreti: Hasan Hüsnü Süleyman Arkadaş
Sanatı: Kondüktör 1252
Tahsili: Vardır
Çalıştığı mahal: Beşiktaş hattında
Vasatî yevmiyesi: 115 kuruştur
Nüfus-ı ailesi: Üçtür
Tarih-i duhulü: 5 Temmuz sene 1336

2- (Geçici hüviyet cüzdanı sahibine ait bilgiler)- Resim 5
Türkiye Sosyalist Fırkası Beşiktaş Şubesi azasından 127 numara
İsim ve şöhreti: Hasan Hüsnü Süleyman

Sanatı: Biletçi 1252
Tahsili: Vardır
Çalıştığı mahal: Dersaadet Tramvay Şirketi
Vasatî yevmiyesi: 100 yüzdür
Nüfus-ı ailesi: Üçtür
Tarih-i duhulü: Fi 5 Haziran sene 1336

3- (Hüviyet cüzdanlarında yer alan kurallar/ilkeler)- Resim 3-6.

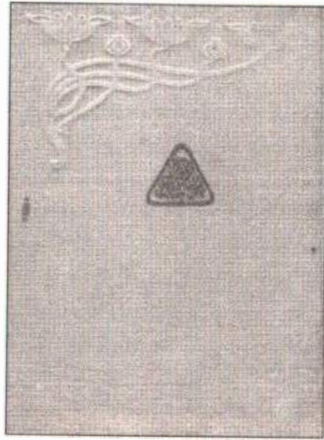
1) Fırka arkadaşların hukuk ve menafini hususi murahhasları, gazeteleri, avukatları, doktorları ve bilcümle vesaitiyle muhafaza ve müdafaa etmeye çalışacaktır.

2) Buna mukabil her sosyalist, bütün arkadaşlarına elinden gelen son muavenet ve teshîlâtı esirgemeyecektir.

3) Her arkadaş vazife ve taahhüdünü vaktiyle ifa etmeye mecburdur.

4) Her arkadaş esna-yı müracaatında hüviyetini cüzdanıyla ispat etmelidir.

5) Zayiatından yeni bir cüzdan almak isteyen her arkadaş cüzdanını zayi ettiğini sosyalist gazetelerle üç defa ilan etmeye mecburdur.

Resim 1: Merkez-i Umumi Mühürlü Asıl Hüviyet Cüzdanı

MEMBRE DU PARTI SOCIALISTE DE TURQUIE
Section de
№ 120
Nom et prénom
Profession
Age et pays natal 1303

Resim 2: Asıl hüviyet cüzdanı sahibine alt bilgiler

1 Le parti s'engage à défendre le droit et les intérêts de ses membres par les journaux, avocats, docteurs, et les agents spéciaux.

2 Par contre, chaque membre doit venir à l'aide de ses camarades par tous les moyens qu'il possède.

3 Et doit remplir à temps, ses devoirs et ses engagements.

4 Chaque membre toutes les fois qu'il est nécessaire doit présenter ce carnet d'identité.

Resim 3: Asıl hüviyet cüzdanında yer alan kurallar/ilkeler

Resim 4: Geçici (1 aylık) Hüviyet Cüzdanı

Membre du Parti Socialiste de Turquie

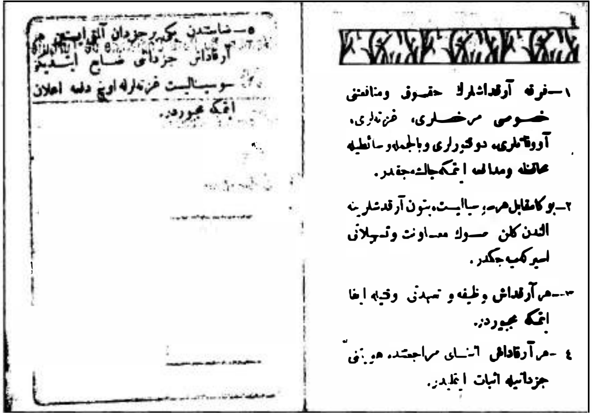
№

Nom et prénom

Profession

Education

Resim 5: Geçici (1 aylık) hüviyet cüzdanı sahibine ait bilgiler

١- فرقه آرقداشلرك حقوق ومنافعنی خصوصی مرخصلری، فرقه‌لری، آووقاتلری، دوقتورلری وبالجمله وسائطیله محافظه ومدافعه ایتمکه چالیشه‌جقلردر.

٢- بوكا مقابل هر سوسیالیست، بتون آرقداشلرینه الندن كلن هر درلو معاونت وتسهیلاتی اسیرگمیه‌جكدر.

٣- هر آرقداش وظیفه وتعهدنی وقتیله ایفا ایتمكه مجبوردر.

٤- هر آرقداش اثنای مراجعتده هویتنی جزدانیله اثبات ایتملیدر.

٥- ضایعتدن بكله‌یر جزدان آلنمایان هر آرقداش جزدانی ضایع ایتدیكنی سوسیالیست فرقه‌لره اوچ دفعه اعلان ایتمكه مجبوردر.

Resim 6: Geçici (1 aylık) hüviyet cüzdanında yer alan kurallar/ilkeler

Hasan Hüsnü Süleyman

KAYNAKÇA

DERGİLER VE GAZETELER (OSMANLICA)

Bahçe (Selanik)

Bilgi Mecmuası (İstanbul)

Büyük Duygu (İstanbul)

Cem (İstanbul)

Çocuk Bahçesi (Selanik)

Davul (İstanbul)

Donanma Mecmuası (İstanbul)

Envâr-ı Ulum (İstanbul)

Fünûn ve Sanayi (İstanbul)

Füyuzat (Selanik)

Genç Kalemler (Selanik)

Haftalık Şura-yı Ümmet (İstanbul)

Hak (Selanik)

Hakimiyet-i Milliye (Ankara)

Halka Doğru (İstanbul)

Hayal-i Cedid	(İstanbul)
Hüsün ve Şiir	(Manastır-Selanik)
Işık	(İstanbul)
İçtihat	(İstanbul)
İdrak	(İstanbul)
İnkılâp	(İstanbul)
İslâm Mecmuası	(İstanbul)
İştirak	(İstanbul)
İttihat ve Terakki	(Selanik)
Kadın	(Selanik)
Kalem	(İstanbul)
Karagöz	(İstanbul)
Köylü	(İzmir)
Lâklâk	(İstanbul)
Mehtap	(İstanbul)
Millet	(İstanbul)
Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti Mecmuası	(İstanbul)
Musavver Muhit	(İstanbul)
Piyano	(İstanbul)
Resimli Kitap	(İstanbul)
Rumeli	(Selanik)
Sabah	(İstanbul)
Sadâ-yı Millet	(İstanbul)
Sa'y ü Amel	(İstanbul)
Servet-i Fünûn	(İstanbul)
Sırat-ı Müstakim	(İstanbul)
Silah	(Selanik)
Şehbal	(İstanbul)
Tanin	(İstanbul)
Tasvir-i Efkâr	(İstanbul)
Tearüf-i Müslimin	(İstanbul)
Tenvir-i Efkâr	(Selanik)
Türk Derneği	(İstanbul)
Türk Duygusu	(İstanbul)
Türk Sözü	(İstanbul)

Umman (İstanbul)
Ümmet (İstanbul)
Vatandaş (Selanik)
Yeni Asır (Selanik)
Yeni Felsefe Mecmuası (Selanik)
Yeni Fikir (Manastır-İstanbul)
Yeni Gazete (İstanbul)
Yeni Mecmua (İstanbul)
Yirminci Asırda Zekâ (İstanbul)
Zaman (Selanik)

YILLIKLAR

1933 Almanak, Selim Nüzhet (hzl.), İstanbul: Devlet Matbaası.

Karagöz Salnamesi, Üçüncü Sene, İstanbul: Matbaa-i Nefaset, 1912-1328-1330.

Musavver Salname-i Servet-i Fünûn, İkinci Sene -1326 Sene-i Rumiyyesi-, İsmail Suphi ve Mehmet Fuat (câmi' ve muharrirleri), İstanbul: Ahmet İhsan ve Şürekası Matbaacılık Osmanlı Şirketi, 1327.

Musavver Salname-i Servet-i Fünûn, Üçüncü Sene 1328 Sene-i Maliyesine Mahsus, İsmail Suphi (câmi' ve muharriri), İstanbul: Ahmet İhsan ve Şürekası Matbaası.

Nevsal-i Millî 1330 1. Sene, T. Z. (câmi' ve mürettibi), Dersaadet: Artin Asadoryan ve Mahdumları Matbaası.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye 1327 Sene-i Maliye Altmışaltıncı Sene, Dersaadet: Selanik Matbaası, 1327.

Türk Yılı 1928, top. Akçuraoğlu Yusuf, Yeni Matbaa, İstanbul, 1928.

KİTAPLAR VE MAKALELER

A. Cerrahoğlu, *Türkiye'de Sosyalizm* Üçüncü Kitap, (yer, yayınevi, tarih yok).

Abidin Nesimi, *Türkiye Komünist Partisinde Anılar ve Değerlendirmeler 1909-1949*, İstanbul: Promete Yayınları, Haziran 1979.

Adanır, Fikret, "Makedonya Sorunu ve Dimitar Vlahof'un Anılarında II. Meşrutiyet", *Birikim*, Sayı: 9 (Kasım 1975).

Adıyeke, Ayşe Nükhet, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)*, Ankara: TTK Yayınları, 2000.

Ağaoğlu, Samet, *Babamdan Hatıralar*, Ankara, 1940.

——, *Babamın Arkadaşları*, 2. Basım, İstanbul: Nebioğlu Yayınevi.

Ahmad, Feroz, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, Nuran Yavuz (çev.), 7. Basım, İstanbul: Kaynak Yayınları, Ekim 2007.

——, *İttihatçılıktan Kemalizme*, Fatmagül Berktay (çev.), İstanbul: Kaynak Yayınları, Mart 1996.

Ahmed Emin, *The Development Of Modern Turkey As Measured By Its Press*, New York: Faculty of Political Science Columbia University, 1914.

Ahmet Cevat, *Kırmızı Siyah Kitap-1328 Fecâyii* 1. Cilt, İstanbul: Matbaa-i Hayriye ve Şürekası, 1329.

Ahmet Fehim Bey'in Hâtıraları, Hafi Kadri Alpman (hzl.), İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, Mart 1977.

Ahmet Şerif, *Anadolu'da Tanîn* I. Cilt, Mehmed Çetin Börekçi (hzl.), Ankara: TTK Yayınları, 1999.

——, *Arnavudluk'da, Sûriye'de, Trablusgarb'de Tanîn* II. Cilt, Mehmed Çetin Börekçi (hzl.), Ankara: TTK Yayınları, 1999.

Akşin, Sina, *Jön Türkler ve İttihat Terakki*, 2. Basım, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, Kasım 1998.

Alangu, Tahir, *Ömer Seyfeddin: Ülkücü Bir Yazarın Romanı*, İstanbul: May Yayınları, 1968.

And, Metin, *Meşrutiyet Döneminde Türk Tiyatrosu (1908-1923)*, 1. Basım, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1971.

Apak, Rahmi, *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*, Ankara: TTK Yayınları, 1988.

Arıkan, Zeki, "Dilde Sadeleşme Akımı ve Köylü Gazetesi", *Kebikeç*, Yıl: 2 Sayı: 4 (1996).

——, *İzmir Basın Tarihi (1868-1938)*, İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları, 2006.

Atatürk'ün Bütün Eserleri Cilt: 1 (1903-1915), 1. Basım, İstanbul: Kaynak Yayınları, Ekim 1998.

Ateş, Sanem Yamak, *Asker Evlatlar Yetiştirmek – II. Meşrutiyet Dönemi'nde Beden Terbiyesi, Askerî Talim ve Paramiliter Gençlik Örgütleri*, 1. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.

Aydemir, Şevket Süreyya, *Suyu Arayan Adam*, 4. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1971.

Aykut, Altan, "Türkiye'de Rus Dili ve Edebiyatı Çalışmaları Rus Edebiyatından Çeviriler (1884-1940) ve Rusça Öğrenimi (1883-2006)", *A. Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt: 46 Sayı: 2 (2006).

Bağcı, Rıza, *Baha Tevfik'in Hayatı Edebî ve Felsefî Eserleri Üzerinde Bir Araştırma*, İzmir: Kaynak Yayınları, 1996.

Baha Said Bey, *Türkiye'de Alevî-Bektaşî, Ahî ve Nusayrî Zümreleri*, İsmail Görkem (hzl.), 2. Basım, İstanbul: Kitabevi Yayınları, Mayıs 2006.

Bayar, Celâl, *Ben de Yazdım-Millî Mücadele'ye Gidiş 1*, 2. Basım, İstanbul: Baha Matbaası, 1967.

Bayat, Ali Haydar, *Hüseyinzâde Ali Bey*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 1998.

Berkes, Niyazi, *Felsefe ve Toplumbilim Yazıları*, 1. Basım, İstanbul: Adam Yayınları, Şubat 1985.

——, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, 1. Basım, Ankara: Bilgi Yayınevi, Mayıs 1975.

——, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Ahmet Kuyaş (hzl.), 3. Basım, İstanbul: YKY, Kasım 2002.

Beş Kızkardeş, Barbara Alpern Engel-Clifford N. Rosenthal (hzl.), Hüseyin Edeş – Cevdet Aşkın (çev.), 1. Basım, İstanbul: Ataol Yayıncılık, Şubat 1992.

Birinci, Ali, *Tarihin Alacakaranlığında Meşâhir-i Meçhuleden Birkaç Zat-2*, 1. Basım, İstanbul: Dergâh Yayınları, Ekim 2010.

Bodger, Alan, "Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu", Marian Kent (ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, Ahmet Fethi (çev.), 1. Basım, İstanbul: Alfa Yayınları, Şubat 2013.

Brummett, Palmira, *İkinci Meşrutiyet Basınında İmge ve Emperyalizm 1908-1911*, Ayşen Anadol (çev.), 1. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.

Çakır, Hamza, "Tarihimizin İlk Mizah Dergisi Diyojen'in Kapatma Cezalarına Yine Mizahi Yoldan Gösterdiği Tepkiler", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 15 (2006).

Çapanoğlu, Münir Süleyman, *Basın Tarihimizde Mizah Dergileri*, İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1970.

——, *Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi*, İstanbul: Pınar Yayınevi, 1964.

Çetinkaya, Y. Doğan, "Sosyalizmi İdrak Etmek: Bir Mütareke Dönemi Gazetesi", *Mete Tunçay'a Armağan*, Mehmet Ö. Alkan, Tanıl Bora, Murat Koraltürk (der.), 1. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.

Çeviker, Turgut, *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü-I Tanzimat ve İstibdat Dönemi (1867-1878 / 1878-1908)*, 1. Basım, İstanbul: Adam Yayınları, Eylül 1986.

——, *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü-II Meşrutiyet Dönemi (1908-1918)*, 1. Basım, İstanbul: Adam Yayınları, Temmuz 1988.

Çığıraçan, İbrahim Hilmi, "Tolstoy - Hayatı ve Eserleri", Leon Tolstoy, *Kreutzerova Sonata (Kroyçer Sonatı)*, Ali Kâmi Akyüz (çev.), 2. Basım, İstanbul: Hilmi Kitabevi, 1944.

Doğan, Abide, *Aka Gündüz*, 1. Basım, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989.

Doğumunun 100. Yılında Ömer Seyfeddin, İstanbul: Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1984.

Doğumunun Yüzüncü Yılında Ömer Seyfettin, Ankara: TTK Basımevi, 1985.

Doktor Osman Macit, *Erlih-Hata yahut 606*, Dersaadet: Osmanlı Meziyet-i İktisadiye Matbaası, 1326.

——, *Kuduz İlleti*, Dersaadet: Osmanlı Meziyet-i İktisadiye Matbaası, 1327.

Dr. Şefik Hüsnü Deymer Yaşam Öyküsü, Vazife Yazıları, Erden Akbulut (der.), 1. Basım, İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları, Şubat 2010.

Dr. Şerafeddin Mağmumi, *Bir Osmanlı Doktorunun Anıları - Yüz Yıl Önce Anadolu ve Suriye*, Cahit Kayra (çev. yaz.), 1. Basım, İstanbul: Büke Yayınları, Şubat 2001.

Dumont, Paul, "20. Yüzyıl Başları Osmanlı İmparatorluğu İşçi Hareketleri ve Sosyalist Akımlar Tarihi Üzerine Yayımlanmamış Kaynaklar", *Toplum ve Bilim*, Sayı: 3 (Güz 1977).

——, "Osmanlı Sosyalizminin Doğuşu", *Selânik 1850-1918*, Gilles Veinstein (hzl.), Cüneyt Akalın (çev.), 1. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.

——, "Yahudi, Sosyalist ve Osmanlı Bir Örgüt: Selânik İşçi Federasyonu", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)*, Mete Tunçay – Erik J. Zürcher (der.), Mete Tunçay (çev.), 3. Basım,

İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.

Duru, Kâzım Nami, *Arnavutluk ve Makedonya Hatıralarım*, İstanbul: Sucuoğlu Matbaası, 1959.

——, *İttihat ve Terakki Hatıralarım*, İstanbul: Sucuoğlu Matbaası, 1957.

——, *Ziya Gökalp*, 2. Basım, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1965.

Ediz, Hasan Âli, "Eserin Birinci Baskısına Yazılan Önsöz - Gorki ve Eserleri", Maksim Gorki, *Aşk Rüyası*, Hasan Âli Ediz (çev.), 2. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Eldem, Vedat, *Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1970.

Elman, Ahmet Şevket (hzl.), *Dr. Reşit Galip*, Ankara: Yeni Matbaa, 1953.

Enginün, İnci, "Ömer Seyfeddin'in Hikâyelerinde Yabancılar", *Doğumunun 100. Yılında Ömer Seyfeddin*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1984.

Ercilasun, Bilge, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Tenkit 1. Türkçü Tenkit*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1995.

Erdem, Yahya, "Basın ve Sansür: Hayâl'in Tatilleri", *Müteferrika*, No: 14 (Sonbahar 1998).

Erişirgil, Mehmet Emin, *Bir Fikir Adamının Romanı: Ziya Gökalp*, Aykut Kazancıgil-Cem Alpar (hzl.), 2. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları, 1984.

——, *Türkçülük Devri-Milliyetçilik Devri-İnsanlık Devri*, Ankara: Güzel İstanbul Matbaası, 1958.

Falkus, M. E., *Rusya'nın Endüstrileşmesi 1700-1914*, Alâeddin Şenel (çev.), 1. Basım, Ankara: V Yayınları, Mayıs 1986.

Fatih Kerimi, *İstanbul Mektupları*, Fazıl Gökçek (hzl.), İstanbul: Çağrı Yayınları, 2001.

Figes, Orlando, *Nataşa'nın Dansı Rusya'nın Kültürel Tarihi*, Figen Dereli (çev.), İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2009.

Georgeon, François, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gülmek mi?", *Doğu'da Mizah*, Irene Fenoglio ve François Georgeon (hzl.), Ali Berktay (çev.), 2. Basım, İstanbul: YKY, Ekim 2007.

Georgeon, François, *Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930)*, Ali Berktay (çev.), 1. Basım, İstanbul: YKY, Ocak 2006.

——, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura (1876-1935)*, Alev Er

(çev.), 3. Basım, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Aralık 1999.

Gorki, Maksim, *Ana* (2 Cilt), İsmail Müştak ve Muhittin (müt.), İstanbul: Tanin Matbaası, 1327.

——, Catulle Mendes, *Bir Sergüzeşt-i Hûn-în*, Ali Nusret (müt.), Tanin Matbaası (kapakta Matbaa-i Ahmet İhsan ve Şürekâsı), 1326.

——, Tolstoy, *Rus Edebiyatı Numuneleri*, Resulzade Mehmet Emin (müt.), Dersaadet: Nefaset Matbaası (kapakta Şems Matbaası), 1328.

Gökalp, Ziya, *Türkçülüğün Esasları*, Ankara: Matbuat ve İstihbarat Matbaası, 1339.

Gülsoy, Ufuk, *Cizyeden Vatandaşlığa Osmanlı'nın Gayrimüslim Askerleri*, 1. Basım, İstanbul: Timaş Yayınları, Nisan 2010.

Gündoğdu, Cihangir, "Diyojen Dergisi ve Dizini", *Müteferrika*, No: 35 (Yaz 2009).

Güzel, M. Şehmus, *Türkiye'de İşçi Hareketi 1908-1984*, 1. Basım, İstanbul: Kaynak Yayınları, Şubat 1996.

Hamdullah Suphi, *Günebakan*, Ankara: Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası, 1929.

Hanioğlu, M. Şükrü, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, İstanbul: Üçdal Neşriyat.

Harris, George S. , *Türkiye'de Komünizmin Kaynakları*, Enis Yedek (çev.), 2. Basım, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1976.

Haupt George / Paul Dumont, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketler*, Tuğrul Artunkal (çev.), 1. Basım, İstanbul: Gözlem Yayınları, 1977.

Heinzelmann, Tobias, *Osmanlı Karikatüründe Balkan Sorunu 1908-1914*, Türkis Noyan (çev.), 1. Basım, İstanbul: Kitap Yayınevi, Haziran 2004.

Hergüllü, Melike, "Halka Doğru Mecmuası", *Müteferrika*, Sayı: 22 (Kış 2002).

Hobsbawm, Eric J., *Sermaye Çağı 1848-1875*, Bahadır Sina Şener (çev.), 1. Basım, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, Aralık 1998.

Huyugüzel, Ö. Faruk, *İzmir Fikir ve Sanat Adamları (1850-1950)*, 1. Basım, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.

Ispartalı Hakkı, *Köyümden Geliyorum*, Şevket Aziz Kansu (hzl.), Ankara: TDK Yayınları, 1971.

İbrahim Zâtî, *Osmanlı Gençlerine: Frengi ve Tedâbîr-i Tahaffuzîyye*, Dersaadet: Şişmanyan Matbaası, 1330.

İsmail Habib, *Avrupa Edebiyatı ve Biz - Garptan Tercümeler* 2. Cilt, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1941.

İskit, Server, *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, Başvekâlet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları, 1943.

——, *Türkiye'de Matbuat Rejimleri*, İstanbul: Ülkü Matbaası,1939.

Kabasakal, Mehmet, *Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi 1908-1960*, 1. Basım, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1991.

Kadın: II. Meşrutiyet Döneminde Bir Jön Türk Dergisi (1908-1909) (Yeni Harflerle), Fatma Kılıç Denman (hzl.), İstanbul: Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Yayınları, 2010.

Kanlıdere, Ahmet, "Türk Dünyasının Kültür ve Cazibe Merkezi Olarak İstanbul (1908-1914)", *Tarih İçinde İstanbul Uluslararası Sempozyumu, 14-17 Aralık 2010: Bildiriler.*

Kaplan, Mehmet, "Primo Türk Çocuğu Nasıl Doğdu?" *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar II*, 6. Basım, İstanbul: Dergâh Yayınları, Kasım 2004.

Karpat, Kemal H., "Sosyal Ortam ve Edebiyat: Ömer Seyfeddin'in (1884-1918) Edebî Eserlerinde Jön Türk Döneminin (1908-1918) Yansıması", *Osmanlı'dan Günümüze Edebiyat ve Toplum*, Onur Güneş Ayas (çev.), 1. Basım, İstanbul: Timaş Yayınları, Eylül 2009.

Kaygusuz, Bezmi Nusret, *Bir Roman Gibi*, 2. Basım, İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, Ekim 2002.

Kâzım Nami, *Nasıl Oldu? 1* (3 perdelik temaşa), Selanik, 1326.

——, *Terbiye-i Vataniyyede İlk Adım*, Selanik: Asır Matbaası, 1327.

Kerim Sadi (A. Cerrahoğlu), *Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı*, 2. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, Nisan 1994.

Koloğlu, Orhan, *1908 Basın Patlaması*, İstanbul: BAS-HAŞ, Şubat 2005.

——, *Osmanlı Dönemi Basınının İçeriği*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, 2010.

——, *Türkiye Karikatür Tarihi*, İstanbul: Bileşim Yayınevi, Eylül 2005.

Koraltürk, Murat, "Halka Doğru ve Dizin", *Müteferrika*, Sayı: 25 (Yaz 2004).

Köprülü, Fuat, *Edebiyat Araştırmaları*, 3. Basım, Ankara: TTK Yayınları, 1999.

Kurat, Akdes Nimet, *Rusya Tarihi*, 4. Basım, Ankara: TTK Yayınları, 1999.

——, *Türkiye ve Rusya XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1789-1919)*, Ankara: TTK Yayınları, 2011.

Kurdakul, Necdet, "Raif Necdet (Kestelli)", *Tarih ve Toplum*, Cilt 12 Sayı: 69 (Eylül 1989).

Kushner, David, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu (1876-1908)*, Şevket Serdar Türet, Rekin Ertem, Fahri Erdem (çev.), 1. Basım, İstanbul: Kervan Yayınları, Ağustos 1979.

Landau, Jacob M., *Tekinalp: Bir Türk Yurtseveri (1883-1961)*, 1. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.

Lenin, V. İ., *Biz Hangi Fikir Mirasını İnkâr Ediyoruz*, Şerif Hulûsi (çev.), İstanbul: Payel Yayınevi, Ocak 1970.

——, *Halkçılığın İktisadî Muhtevası*, Şerif Hulûsi (çev.), İstanbul: Payel Yayınevi, Mayıs 1970.

Levend, Agâh Sırrı, "Türkçülük ve Millî Edebiyat", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1961*, Ankara: TDK Yayınları, 1962.

—— *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, 2. Basım, Ankara: TDK Yayınları, 1960.

Louis, Paul, *Fransız Sosyalizmi Tarihi (1789-1950)*, Şerif Hulûsi (çev.), İstanbul: Dördüncü Yayınevi, 1966.

M. Nermi, "Gökalp Etrafında Selanik Hatıraları (Ziya Gökalp Etrafında Hatıralar I)", *İş*, Yıl: 1 Sayı: 3-4 (Temmuz-Teşrin 1934).

Mardin, Şerif, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908*, 6. Basım, İstanbul, İletişim Yayınları, 1999.

McCarthy, Justin, *Ölüm ve Sürgün*, Bilge Umar (çev.), İstanbul: İnkılâp, 1998.

Mehmed Emin Yurdakul'un Eserleri - I Şiirler, Fevziye Abdullah Tansel (hzl.), Ankara: TTK Yayınları, 1969.

Mehmet Ali Tevfik, *Turanlının Defteri*, Matbaa-i Hayriye ve Şürekası, 1330.

Mignon, Laurent, *Ana Metne Taşınan Dipnotlar - Türk Edebiyatı ve Kültürlerarasılık Üzerine Yazılar*, 1. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.

Milli Azadlık Savaşı, Erden Akbulut (der.), 1. Basım, İstanbul: TÜSTAV Yayınları, Mart 2006.

Millî Kongre: Beyanname ve Program, Dersaadet: Minber Matbaası, 1335-1919.

Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti Nizamnamesi, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1331.

Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti Nizamnamesi, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1332.

Mustafa Nihat, "Gorki ve Eseri", Maksim Gorki, *Stepte-Serseriler Hayatı Hikâyeleri*, Mustafa Nihat (çev.), İstanbul: Remzi Kitabevi, 1937.

Mustafa Suphi ve Yoldaşları 28-29 Ocak 1921'i Unutma, İnfo Türk Ajansı (hzl.), 3. Basım, İstanbul: Güncel Yayınlar, 1977.

Nalcıoğlu, Belkıs Ulusoy, *Osmanlı'da Muhalif Basının Doğuşu 1828-1878*, 1. Basım, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, Mayıs 2013.

Nüzhet Haşim, *Millî Edebiyata Doğru Birinci Cilt: Şairler Kısmı*, İstanbul: Nefaset Matbaası, 1918.

Odabaşı, İ. Arda, "1908 Devrimi *Nasıl Oldu?*: Bir İttihat ve Terakki Piyesi", *Yeni Tiyatro Dergisi*, Yıl: 1 Sayı: 4 (Mart-Nisan 2008).

——, "1908 Devrimi'nden Bir Piyes: Aşk ve İstibdat", *Yeni Tiyatro*, Yıl: 1 Sayı: 6 (Temmuz-Ağustos 2008).

——, "II. Meşrutiyet Dönemi Türk Halkçılığı ve *Halka Doğru* Dergisi", *Teori*, Sayı: 188 (Eylül 2005).

——, "II Meşrutiyet Döneminde Emekten Yana ve 'Ilımlı Sosyalizm' Yönelimli Bir Yayın: *Sa'y ü Amel*, *Akdeniz İletişim (Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi)*, Sayı: 20 (Aralık 2013).

——, "II. Meşrutiyet Manastır'ında Ajitatif Siyasi Basın", 17-22 Ekim 2011'de Makedonya'da düzenlenen VII. Uluslararası Atatürk Kongresi'nde sunulmuş bildiri (Kongre kitabı basım aşamasındadır).

——, "İlk Türk 'Halka Doğru Gitme' Eylemi ve İlk 'Halka Doğru Gidenler'", *Teori*, Sayı: 204 (Ocak 2007).

——, "İttihatçılar İçin Muhterem ve Ulvi Bir Kadın: Narodnik Devrimci Vera Figner", *Müteferrika*, No: 41 (Yaz 2012).

——, "*Kadın* Dergisi (Selanik) Üzerine Bazı Notlar ve Basına Yansıyan İlk Sabatayizm Tartışması", *Müteferrika*, Sayı: 37 (Yaz 2010).

——, "Maximilien Robespierre", *Bilim ve Ütopya*, Sayı: 110 (Ağustos 2003).
——, "Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti ve Mecmuası", *Müteferrika*, Sayı: 38 (Güz 2010).
——, *Osmanlı'da Sosyalizm Türkçülük ve İttihatçılık-Rasim Haşmet Bey*, 2. Basım, İstanbul: Kaynak Yayınları, Mayıs 2012.
——, "Osmanlı'da Türk Sosyalizminin Doğuşu", *Gürsen Topses'e Armağan-Sosyal Bilimlerde ve Edebiyatta Yeni Ufuklar*, 1. Basım, Ankara: Ürün Yayınları, Ocak 2012.
——, "Selanik İttihat ve Terakki Üçüncü Kulübü'nün Köylü/Köycü Gazetesi: *Vatandaş*", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: X Sayı: 22 (Bahar 2011).
——, "Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu'nun Beynelmilel Amele Eğlencesi, Rasim Haşmet Bey ve *Amele Gazetesi*", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 201 (Eylül 2010).
——, "Selaniklilerin İstanbul'da Çıkar(ama)dıkları Bir Dergi: *Menekşe*", *Müteferrika*, No: 40 (Güz 2011).
Olcay, Türkan, "Cumhuriyet Dönemi Öncesi Rus Edebiyatından Türkçeye Yapılan Çeviriler Üzerine", *Litera: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Batı Dilleri ve Edebiyatları Dergisi*, Sayı: 18 (2005).
Olgun, Kenan, *1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2008.
Orkun, Hüseyin Namık, *Türkçülüğün Tarihi*, İstanbul: Berkalp Kitabevi, 1944.
Ortaç, Yusuf Ziya, *Portreler (Bir Varmış Bir Yokmuş)*, 2. Basım, İstanbul: Akbaba Yayınevi, 1963.
Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik 1876-1923, Mete Tunçay – Erik J. Zürcher (der.), Mete Tunçay (çev.), 3. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.
Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Nizamnamesi, Selanik: Rumeli Matbaası, 1326.
Ökçün, A. Gündüz, *Ta'til-i Eşgal Kanunu, 1909 Belgeler-Yorumlar*, 2. Basım, Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu, Aralık 1996.
Öksüz, Yusuf Ziya, *Türkçenin Sadeleşme Tarihi - Genç Kalemler ve Yeni*

Lisan Hareketi, 1. Basım, Ankara: TDK Yayınları, 1995.

Ömer Seyfettin, *Bütün Eserleri Hikâyeler 1*, Hülya Argunşah (hzl.), 1. Basım, İstanbul: Dergâh Yayınları, Ocak 1999.

——, *Bütün Eserleri Makaleler 1*, Hülya Argunşah (hzl.), 1. Basım, İstanbul: Dergâh Yayınları, Ocak 2001.

——, *Bütün Eserleri Şiirler, Mensur Şiirler, Fıkralar, Hatıralar, Mektuplar*, Hülya Argunşah (hzl.), 1. Basım, İstanbul: Dergâh Yayınları, Mart 2000.

Özalp, Ömer Hakan, *Ulemadan Bir Jöntürk Mehmed Ubeydullah Efendi*, 1. Basım, İstanbul: Dergâh Yayınları, Nisan 2005.

Özçelik, Selahittin, *Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti*, Ankara: TTK Yayınları, 2000.

Özdiş, Hamdi, *Osmanlı Mizah Basınında Batılılaşma ve Siyaset (1870-1877) Diyojen ve* Çaylak *Üzerinde Bir Araştırma*, 1. Basım, İstanbul: Libra Kitap, Haziran 2010.

Parvus Efendi, *Türkiye'nin Malî Tutsaklığı*, Muammer Sencer (hzl.), 1. Basım, İstanbul: May Yayınları, Aralık 1977.

Payot, Jules, *Mektepte Ahlak*, Kâzım Nami (müt.), Birinci Tabı, Selanik: Şems Matbaası, 1329.

Perinçek, Mehmet, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar Siyaset-Askeriye-Ekonomi-Kültür-Bilim-Spor*, İstanbul: Kaynak Yayınları, Haziran 2011.

——, İ. Arda Odabaşı, *Stambulskie Novosti'de Jön Türk Devrimi-Türkiye'de Çıkan İlk Rusça Gazete*, 1. Basım, İstanbul: Kaynak Yayınları, Eylül 2013.

Polat, Emre, *Osmanlı'nın İlk Yahudi Sosyalisti Avram Benaroya ve Faaliyetleri*. 1. Basım, İstanbul: Truva Yayınları, Aralık 2004.

Polat, Nâzım H., *Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti*, 1. Basım, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991.

Quataert, Donald, *Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876-1908*, Nilay Özok Gündoğan – Azat Zana Gündoğan (çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınaları, 2008.

Ressam Naciye Neyyal'ın Mutlakiyet, Meşrutiyet ve Cumhuriyet Hatıraları, Fatma Rezan Hürmen (hzl.), 1. Basım, İstanbul: Pınar Yayınları, Mart 2000.

Reşat Nuri, *Tolstoy Hayatı ve Eserleri*, İstanbul: Kanaat Kütüphanesi, 1933.

Rıza Tevfik'in Tekke ve Halk Edebiyatı İle İlgili Makaleleri, Abdullah Uçman (hzl.), 1. Basım, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ekim 1982.

Ruşen Eşref, *Diyorlar ki*, Dersaadet: Kanaat Matbaası, 1334.

Sadeddin Nüzhet, *Aka Gündüz Hayatı ve Eserleri*, İstanbul: Cumhuriyet Kitaphanesi, 1937.

Saffet Örfi, *Ziya Gökalp ve Mefkûre Arasındaki Münasebet Vesilesiyle Bir Tetkik Tecrübesi*, Dersaadet: Tanin Matbaası, 1923-1342.

Sakal, Fahri, *Ağaoğlu Ahmed Bey*, Ankara: TTK Yayınları, 1999.

Sarınay, Yusuf, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihî Gelişimi ve Türk Ocakları 1912-1931*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2004.

Saviç, G., *Rus İhtilal Cemiyetine Mensup Bir Kadının Hayatı*, Kâzım Nami (müt.), Selanik, 1326.

Seçkin, Bilge, "1908 Devrimi'nde Politik Tiyatro ve Besa Oyunu", *T.C. İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 38 (Mart 2008).

Sencer, Oya, *Türkiye'de İşçi Sınıfı-Doğuşu ve Yapısı*, İstanbul: Habora Kitabevi Yayınları, 1969.

Sevengil, Refik Ahmet, *Türk Tiyatrosu Tarihi V: Meşrutiyet Tiyatrosu*, 1. Basım, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1968.

Shissler, A. Holly, *İki İmparatorluk Arasında Ahmet Ağaoğlu ve Yeni Türkiye*, Taciser Ulaş Belge (çev.), 1. Basım, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Haziran 2005.

Süleyman Paşazade Sami Bey, Külliyat-ı Âsâr ve İhtisâsât, İstanbul: Evkaf-ı İslâmiye Matbaası, 1334/1918.

Süleyman Tevfik (Özzorluoğlu), *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Elli Yıllık Hatıralarım*, Tahsin Yıldırım-Şaban Özdemir (hzl.), 1. Basım, İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, Ocak 2011.

Şefik Hüsnü, *Türkiye'de Sosyal Sınıflar*, Memet Türkkan (çev.), 2. Basım, İstanbul: Kaynak Yayınları, Nisan 1997.

Şinasi, *Makaleler (Külliyat IV)*, Fevziye Abdullah Tansel (hzl.), Ankara: Dün-Bugün Yayınevi, 1960.

Taggart, Paul, *Popülizm*, Barış Yıldırım (çev.), 1. Basım, İstanbul: Bilgi

Üniversitesi Yayınları, Ekim 2004.
Tanpınar, Ahmet Hamdi, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 9. Basım, İstanbul: Çağlayan Kitabevi, 2001.
Tansel, Fevziye Abdullah, "Doğumunun Yüzüncü Yılı Dolayısıyle Ömer Seyfeddin'in Hayât Çizgisi İlk Eser ve Şiirleri", *Doğumunun Yüzüncü Yılında Ömer Seyfettin*, Ankara: TTK Basımevi, 1985.
Tekeli, İlhan, "Makedonya İç Devrimci Örgütü ve 1903 İlinden Ayaklanması", İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Cumhuriyetin Harcı* 1. Kitap, 1. Basım, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Eylül 2003.
——, "Türkiye'de Halkçılık", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* Cilt 7, İstanbul: İletişim Yayınları.
——, Gencay Şaylan, "Türkiye'de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi", *Toplum ve Bilim*, Sayı: 5-6 (1978).
Tepeyran, Ebubekir Hâzim, *Hatıralar*, Faruk Ilıkan (hzl.), 2. Basım, İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., 1998.
——, *Küçük Paşa*, 3. Basım, İstanbul: De Yayınevi, Eylül 1984.
Ter Minassian, Anahide, "1876-1923 Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketin Doğuşunda ve Gelişmesinde Ermeni Topluluğun Rolü", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)*, Mete Tunçay – Erik J. Zürcher (der.), Mete Tunçay (çev.), 3. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.
TKP MK 1920-1921 Dönüş Belgeleri-1, Yücel Demirel (çev.), 1. Basım, İstanbul: TÜSTAV Yayınları, Mart 2004.
Tolstoy, Leon, *Anna Karenin* (4 Cilt), Raif Necdet ve Sadık Naci (müt.), İstanbul: Matbaa-i Hayriye ve Şürekası, 1328.
——, *Ba'sü Bade'l-Mevt*, Dersaadet: Sadâ-yı Millet Matbaası, 1325.
——, *Bir İzdivacın Romanı*, Raif Necdet (müt.), Dersaadet: Şant Matbaası, 1326.
——, *Felsefe-i Hayat*, Ahmet Mithat Rıfatof (müt.), Dersaadet: Keteon Bedrosyan Matbaası, 1330.
——, *Kafkas Muharebatına Ait: Hacı Murad*, Y. R. (müt.), İstanbul: Necm-i İstikbal Matbaası, 1329.
——, *Kafkasya'da Bir Esir*, H. Hüsnü (müt.), İstanbul: İkdam Matbaası, 1325.

——, *Ölüm Bahsi*, Ahmet Mithat Rıfatof (müt.), Dersaadet: Keteon Bedrosyan Matbaası, 1330.
——, *Zalim Hükümdarlardan Çar İvan Vasiliç*, Tosun Paşazade Mehmet Sedat (müt.), Sancakcıyan Matbaası.
Toprak, Zafer, "Aydın, Ulus-Devlet ve Popülizm", *Türk Aydını ve Kimlik Sorunu*, Sabahattin Şen (hzl.), 1. Basım, İstanbul: Bağlam Yayınları, Temmuz 1995.
——, *Milli İktisat - Milli Burjuvazi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Eylül 1995.
——, "Osmanlı Aydını: Münevverden Aydına Popülist Özlemler", *Milliyet Sanat*, Sayı: 157 (1 Aralık 1986).
——, "Osmanlı Narodnikleri: 'Halka Doğru' Gidenler", *Toplum ve Bilim*, Sayı: 24 (Kış 1984).
——, "Osmanlı'da Toplumbilimin Doğuşu", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Cilt 1 Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, 1. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.
——, "Popülizm ve Türkiye'deki Boyutları", *Tarih ve Demokrasi-Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan*, 1. Basım, İstanbul: Cem Yayınevi, 1992.
——, *Türkiye'de "Milli İktisat" (1908-1918)*, Ankara: Yurt Yayınları, 1982.
——, *Türkiye'de Popülizm 1908-1923*, 1. Basım, İstanbul: Doğan Kitap, Kasım 2013.
Topuzlu, Cemil, *İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*, Hüsrev Hatemi ve Aykut Kazancıgil (hzl.), 2. Basım, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, 1982.
Töre, Enver, *II. Meşrutiyet Tiyatrosu (Yazarlar-Piyesler)*, İstanbul: Duyap Yayıncılık, 2006.
Troçki, Lev, *Balkan Savaşları*, Tansel Güney (çev.), 1. Basım, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Kasım 2012.
Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 1 İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918*, 1. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 1998.
——, *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 2 Mütareke Dönemi*, 2. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
——, *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 3 İttihat ve Terakki Bir Çağın, Bir Ku-*

şağın, Bir Partinin Tarihi, 1. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.

——, *Türkiye'de Siyasî Partiler 1859-1952*, İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları A.Ş. Basımevi, 1952.

Tunçay, Mete, "Osmanlı Yönetiminin Son Yıllarında (1909-1912) Selânik'te Yahudi Sosyalizmi", *Toplum ve Bilim*, Sayı: 3 (Güz 1977).

——, "Sonuç Yerine", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)*, Mete Tunçay – Erik J. Zürcher (der.), Mete Tunçay (çev.), 3. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.

——, *Türkiye'de Sol Akımlar-I (1908-1925)*, 2. Basım, İstanbul: BDS Yayınları, Ağustos 2000.

Türk Yurdu (1-7. ciltler), Ankara: Tutibay Yayınları, 1998-2000.

Uçman, Abdullah, "Ömer Seyfeddin-Rıza Tevfik", *Doğumunun 100. Yılında Ömer Seyfeddin*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1984.

Unat, Ekrem Kadri, "Osmanlı İmparatorluğunda 1910-1913 Yıllarındaki Kolera Salgınları ve Bunlarla İlgili Olaylar", *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, Sayı: 1 (1995).

Uraz, Murad, *Aka Gündüz Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Eserlerinden Parçalar*, İstanbul: Sühulet Kitabevi, 1938.

Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 7. Basım, İstanbul: Ülken Yayınları, 2001.

Üstel, Füsun, *İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)*, 1. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 1997.

Üyepazarcı, Erol, "II. Meşrutiyet'in İlanı Sonrasındaki Gelişmeler Işığında Dönemin Nitelikli Mizah Dergisi: Kalem I-II", *Müteferrika*, No: 33-34 (Yaz 2008-Güz 2008).

——, "Sıradışı Bir Çizer: Cemil Cem ve Kendi Adıyla Çıkardığı Mizah Dergisi: 'Cem' I", *Müteferrika*, No: 37 (Yaz 2010).

——, "Türk Basınının İlk Mizah Dergilerinden: Çıngıraklı Tatar", *Müteferrika*, No: 21 (Yaz 2002).

——, "Türkiye'de Çıkan İlk Mizah Dergisinin Öyküsü: Terakki, Terakki-Eğlence, Letaif-i Asâr", *Müteferrika*, No: 30 (Kış 2006).

——, "Uzun Soluklu Bir Halk Gazetesi Karagöz ve Kurucusu Ali Fuad Bey", *Müteferrika*, No: 19 (Yaz 2001).

Vardağlı, Tutku, "1908'e Giden Yolda İşçi Hareketleri: Selanik Vilâyeti

Tütün İşçileri", *Düne Bakarak Bugünü Anlamak 2008'den 1908'e Bakmak.* Mutlu Dursun – Tutku Vardağlı (hzl.), 1. Basım, İstanbul: Tarem Yayınları, Ekim 2009.

Velikov, Stefan, "Sur le Mouvement Ouvrier et Socialiste en Turquie Apres la Révolution Jeune-Turque de 1908", *Etudes Balkaniques,* No: 1 (1964).

Walicki, Andrzej, *Rus Düşünce Tarihi 1760-1900, Aydınlanmadan Marksizme,* Alâeddin Şenel (çev.), 1. Basım, Ankara: V Yayınları, Şubat 1987.

Yalçın, Alemdar, *II. Meşrutiyette Tiyatro Edebiyatı Tarihi,* 2. Basım, Ankara: Akçağ Yayınları, 2002.

Yalçın, Hüseyin Cahit, *Siyasal Anılar,* 2. Basım, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Haziran 2000.

Yeşilova, Esra Oğuzhan, *Gazetecilikte Bir Ömür-Sedat Simavi,* İstanbul: Derin Yayınları, 2013.

Yıldırım, Kadir, *Osmanlı'da İşçiler (1870-1922) Çalışma Hayatı, Örgütler, Grevler,* 1. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.

Yöntem, Ali Canip, " 'Milliyetperverlik' Cereyanının En Büyük ve Kuvvetli Şahsiyeti Ziya Gökalp", *Yakın Tarihimiz,* Cilt: 3 No: 38 (15 Kasım 1962).

——, *Ömer Seyfeddin (1884 -1920) Hayatı, Karakteri, Edebiyatı, İdeali Ve Eserlerinden Numuneler,* İstanbul: Remzi Kitabevi, 1947.

——, "Ziya Gökalp'e Türkçülüğü Aşılayan Adam", *Yakın Tarihimiz,* Cilt: 1 Sayı: 9 (26 Nisan 1962).

Yücebaş, Hilmi, *Bütün Cepheleriyle Aka Gündüz Hayatı-Hâtıraları-Eserleri,* İstanbul: Ahmet Halit Kitabevi, 1959.

Ziya Gökalp Külliyatı-1 Şiirler ve Halk Masalları, Fevziye Abdullah Tansel (hzl.), 3. Basım, Ankara: TTK Yayınları, 1989.

Ziynetullah Nuşirevan (Zenun), "Milliyetperver Bir Adam Sosyalist Olabilir mi?", İ. Arda Odabaşı (çevriyazı), *Teori,* Sayı: 204 (Ocak 2007), s. 63-68.

Zürcher, Erik Jan, *Milli Mücadelede İttihatçılık,* Nüzhet Salihoğlu (çev.), 2. Basım, İstanbul: Bağlam Yayınları, Ekim 1995.

BİBLİYOGRAFYALAR, KATALOGLAR, SÖZLÜKLER

Duman, Hasan, *Başlangıcından Harf Devrimine Kadar Osmanlı-Türk Süreli Yayınlar ve Gazeteler Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu (1828-1928)* 2 Cilt, Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, 2000.

Hakkı Tarık Us Kütüphanesi Kataloğu: Süreli Yayınlar, S. Öztürk, A.M. Hacıismailoğlu, M. Hızarcı (hzl.), İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Turizm Daire Başkanlığı Kültür Müdürlüğü, 2006.

Özege, M. Seyfettin, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu* (5 Cilt), İstanbul: Fatih Yayınevi, 1971-1979.

Rosenthal, M. - P. Yudin, *Materyalist Felsefe Sözlüğü*, Enver Aytekin ve Aziz Çalışlar (çev.), 4. Basım, İstanbul: Sosyal Yayınlar, Ağustos 1980.

YAYIMLANMAMIŞ TEZLER

Erhan, H. Ayşe, "Türk Sözü Tahlilî Fihrist-İnceleme-Metin" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi SBE, 2006).

Ocak, Hüsnü Cemal, "Osmanlı İktisat Düşüncesinin Gelişiminde Halka Doğru Dergisinin Yeri", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, 2002).

Özden, Mehmet, "II. Meşrutiyet Devri Halkçılık Düşüncesi ve 'Halka Doğru' Dergisi" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi SBE, Eylül 1985).

İNTERNET, E-KİTAP

İ. Arda Odabaşı, "Emeğin Karikatürü: Emek Temalı Karikatürün Osmanlı/Türk Mizah Basınına Girişi", (www.laborcomm.org / Bildiriler Kitabı 2014).

Leon Trotsky, "The Young Turks", (http://www.marxists. org/archive/trotsky/1909/01/1909-turks. htm).

DİZİN

A

Abdi İsmet Ulukut 212, 213, 215, 216, 219
Abdi Tevfik (Selanikli) 322
Abdullah Cevdet Karlıdağ 30, 32, 83, 155
Abdullah Feyzi Bey 216
Abdullah Tukayef 102, 120, 127, 135
Abdurrahman Şeref Efendi 185
Abdülbâki Fevzi Bey 71
Abdülhak Hamit Tarhan 97, 120, 134, 135, 136, 137, 138
Abdürreşid İbrahim 148, 164
Abidin Nesimi 28, 209, 210, 278, 409
Adana 196, 319, 338
Adapazarı 71
Afganistan 127
Agâh Sırrı Levend 88, 89, 98, 99, 107, 110, 416
Ağaoğlu Ahmet Bey bk. Ahmet Ağaoğlu
Ahmet Agayef bk. Ahmet Ağaoğlu
Ahmet Ağaoğlu 28, 156, 164, 326, 420
Ahmet Akif Bey 325, 327
Ahmet Cevat Emre 119, 169, 185, 188, 410
Ahmet Cevdet Oran 170, 182, 189
Ahmet Ferit Tek 74
Ahmet Hamdi Tanpınar 21, 421
Ahmet Hikmet Müftüoğlu 98, 185
Ahmet Hulusi Efendi 347, 348, 359
Ahmet Mithat Efendi 22, 26, 36, 150
Ahmet Mithat Rıfatof 154-156, 164, 175, 176, 421, 422
Ahmet Mümtaz 339, 346, 357, 362, 363

Ahmet Nebil Bey 149
Ahmet Samim Bey 140, 142, 143, 160
Ahmet Selahattin Bey 157
Ahmet Şerif Bey 70, 71, 233
Aile Mutluluğu (Tolstoy) 145
Aka Gündüz 42, 92, 116, 117, 120, 121, 130, 135-137, 158, 194-199, 208, 209, 210, 220, 272, 278, 283, 301, 322, 412, 420, 423, 424
Akçuraoğlu Yusuf bk. Yusuf Akçura
Akil Koyuncu 274, 275, 277, 302
Aleksandr Herzen 27
Aleksandr Ulyanov 31
Alexander Israel Helphand (Parvus Efendi) 45
Ali Canip Yöntem 33, 34, 36, 42, 95, 122, 129, 152, 185, 191, 272, 274, 277-279, 298, 299, 424
Ali Cevdet 270
Ali Ekrem 97
Ali Galip Bey 180
Ali Kami Akyüz 185, 190, 191
Ali Nusret Bey 143, 161
Ali Osman 213
Ali Paşa 196, 198
Ali Rıza Seyfi Öngören 154
Ali Rıza Seyfi Seyfioğlu 326
Almanya 47, 57, 61, 64, 290, 291, 337
Altınordu 89
Amele Gazetesi 277, 312, 315, 316, 319-321, 418
Amerika 332, 344, 345, 391
Anadolu 16, 22, 38-40, 43, 47, 49, 52, 53, 60, 61, 65, 66, 69-81, 87, 89, 114, 120, 124, 183, 184, 190, 191, 201, 220, 233, 234, 240, 242, 243, 251, 257, 263, 334, 337, 349, 350, 361, 390, 410, 412, 419
Ana (Gorki) 160, 173, 414
Anahide Ter Minassian 27
Ankara 21-24, 26, 28, 29, 39, 43, 51, 65, 67, 70, 71, 75, 76, 79, 82, 83, 85, 88-90, 93, 94, 99, 109, 120, 125, 150, 151, 152, 158, 164, 166, 168, 169, 171, 183, 184, 194, 210, 237-239, 241, 242, 262, 268, 282, 296, 303, 323, 327, 330, 364, 369, 375, 378, 390, 408, 410-416, 418-425
Anna Karenina (Tolstoy) 145, 147, 171
Anton Çehov 153, 173
A. Rigopoulos 385
Arnavutluk 70, 295, 296, 413
Asını 92, 120, 122, 137, 207
Asya 332, 336-338, 362
Aşk ve İstibdat 12, 193-199, 208, 210, 279, 283, 417
Atina 49, 65, 66
August Bebel 283
Avraam Benaroya 277, 312
Avrupa 13, 24, 27, 48, 51, 52, 65, 87, 89, 112, 118, 124, 140, 159, 205, 229, 256, 268, 273, 283, 284, 287, 290, 302, 305, 331, 332, 336-338, 341, 344, 345, 347, 348, 357, 360, 361, 388, 391, 415
Ayın = İ (İrfan) 80
Ayın. Ruhi 86
Ayın. S. 71, 72
Azerbaycan Edebiyat Cemiyeti 33

B

Babalar ve Çocuklar (Turgenyev) 31
Babeuf 305
Baha Sait 184, 185, 191
Baha Tevfik 17, 95, 146, 149, 174, 175, 411
Bahçe 95, 144, 167, 168, 174, 177, 178, 214, 234, 272-277, 279, 289, 297, 298, 302, 320, 322, 407
Bakunin 305, 306
Bakü 33
Balıkesir 93
Balkan Savaşı 17, 28, 42, 72, 87, 89, 95-97, 101, 102, 109, 118, 119, 122-125, 129, 130, 132, 133, 220, 264, 295, 298
Ba'sü Bade'l-Mevt 146, 149, 174, 175, 421
Batı Avrupa 24, 159
Battal Gazi 115
Bazarov 31
Bekir Sıtkı 92, 113-115, 130, 136, 137
Belgrat 64
Benaroya 209, 273, 277, 278, 312-315, 318, 419
Berlin 271
Beşçınar Bahçesi 314, 315, 317-320, 322
Beynelmilel Amele Eğlencesi 312, 314, 316, 317, 320-322, 418
Bilgi Mecmuası 89, 92, 97, 407
1908 Devrimi 12, 22, 25, 27, 35, 39, 68, 85, 102, 118, 140, 142, 143, 159, 161, 163, 164, 166, 193, 194, 199, 208-211, 222, 227, 231, 235, 253, 268, 271-274, 279-284, 294, 296, 297, 300, 302, 303, 312, 358, 368, 373, 387, 417, 420
Bir İzdivacın Romanı (Tolstoy) 145, 175, 421
Bir Sergüzeşt-i Hûn-în 143, 161, 166, 173, 414
I. Dünya Savaşı 28, 72, 82, 83, 129, 159, 170, 179, 183, 279, 390
Boles (Gorki) 155, 174
Bulgaristan 47, 57, 114, 272, 288, 312, 336
Bursa 51, 71, 89
Büyük Duygu 89, 156, 175, 407

C-Ç

Cafer Alp 92, 120, 136
Celal Derviş Bey 278
Celal Sahir Erozan 42, 91
Cem 25, 274, 368, 371, 384, 385, 407, 413, 422, 423
Cemil Sena Ongun 185, 192
Cenap Şahabettin 97
Cevat Turgut Kocaağaoğlu 92, 120, 122, 137
Cevdet Fahri 92, 120, 135
Çalar Saat (Maksim Gorki) 153, 174
Çan (Kolokol) 27
Çar II. Alexander 31, 307
Çaylak 365, 366, 419
Çıngıraklı Tatar ve Hayal 365
Çiftçiler Derneği 113
Çin 331
Çocuk Bahçesi 22, 95, 283, 296, 407
Çocuk Dünyası 89, 92

D

Dağıstan 28
Dârülbedâyi-i Osmanî 111
Darülfünun 25, 40, 170, 171, 180, 181, 188, 190-192, 390
Daşnakzutyun 27

Denizli 127
Dimitri Pisarev 31, 90
Diriliş (Tolstoy) 142, 146
Diyojen 365, 366, 411, 414, 419
Donanma-i Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti 121, 254
Donanma Mecmuası 121, 137, 154, 176, 407
Dr. Hüseyinzade Ali Turan 180
Dr. İsmail Hakkı Bey 118
Dr. Nâzım Bey 75
Dr. Osman Macit 326, 328, 330, 331, 341, 346, 347, 354, 355, 359
Dr. Reşit Galip Bey 83, 84, 86
Dr. Şefik Hüsnü 280, 283, 390, 399, 412
Dr. Şerafettin Mağmumi Bilmen 69

E

Ebubekir Hazım Tepeyran 69, 70, 243
Ebulfaruk Câbir Efendi 120, 121, 135
Ebüzziya Tevfik Bey 341
Ecinniler (Dostoyevski) 36
Edebiyat Araştırmaları (Fuat Köprülü) 21, 416
Eden Tiyatrosu 196-199
Edirne 28, 71, 118, 119, 135, 282, 295, 298, 328, 336
Edirne İdadisi 282
Edouard Vaillant 275
Elif. 77, 80, 81, 85-87, 147, 176, 189, 228, 233, 238, 332, 360
Elif. Cim 332, 360
Elif. Elif 189
Elif. İrfan 77, 80, 81, 85-87
Elif. Naci 147, 176
Elif. Te 238
Emeğin Kurtuluşu 27
Emile Boutroux 186, 191
Emile Durkheim 186, 190, 191
Emin Lâmi Bey 154, 398
Enis Avni Bey (Aka Gündüz) 195, 196, 198, 208, 209, 220-222, 228, 278
Enternasyonal Marşı 277
Envâr-ı Ulum 142, 407
Enver Paşa (Harbiye Nazırı) 127
Eric Hobsbawm 24
Esat Paşa (Işık) 181, 182, 188
Ethem Nejat 27, 127, 270, 284, 324, 326-328, 333, 336-339, 342, 344-346, 358-360, 362, 363, 390, 391
Evliya Çelebi 71

F

Faik Ali 97
Fatih Kerimi 22, 102, 413
Fatih Sultan Mehmet 127
Felsefe-i Hayat (Tolstoy) 155, 156, 175, 421
Ferit (Ayın. Ferit) 74, 326-328, 342-345, 358, 360-363
Fetih Bayramı 117, 118, 127, 136
Fourier 305
Francisco Ferrer 277
François Georgeon 29, 34, 35, 37, 41, 106, 134, 150, 151, 366, 413
Fransa 26, 47, 57, 113, 171, 172, 202, 287, 290-292, 331, 334, 339, 347, 385
Fransız İhtilali 23
Fransız Sosyalist Partisi 276
Fraşerli Ayın. Hikmet 216, 230
Frengi ve Frengiden Korunmak Tedbirleri (İbrahim Zâtî Bey) 112
Frunze 25, 36, 150

Fuat Hulusi Demirelli 185, 186, 191
Fuat Köprülü (Köprülüzade Mehmet Fuat) 21, 42
Fuat Sabit Ağacık 270
Füyuzat 281, 298, 301, 303, 304, 407
Fyodor Mihailoviç Dostoyevski 35, 36, 142, 143, 153, 157, 165, 166, 173, 177

G

Gabriyel Noradunkyan Efendi (Kapril Efendi) 372
Gaspıralı İsmail Bey 35
Gazi Ahmet Muhtar Paşa 125
Genç Kalemler 36, 39, 41, 42, 86, 87, 89, 95-97, 105, 109, 117, 123, 132, 152, 153, 171, 173, 174, 177, 287, 296, 298, 299, 407, 418
Gençlik 89
Georg Büchner 304
George Harris 315
Girit 262, 342, 361, 409
Gök Bayrak 92
Gönen 93

H

Habil Adem (Naci İsmail Pelister) 92, 112, 113, 135
Hacı Evliya Efendi 180
Hacı Murad (Tolstoy) 156
Haftalık Şura-yı Ümmet 238, 239, 240, 243, 245, 407
Hak 277-279, 298
Hâkimiyet-i Milliye 25, 36, 150, 164
Hakkı Baha Pars 303
Hakkı Tarık Us Kütüphanesi 238, 239, 241, 425
Halaskâr Zabitan 125
Halide Edip Adıvar 42, 84
Halit Ziya 97
Halka Doğru 11, 21, 26, 37, 42-50, 54, 55, 57, 60, 63, 67, 71, 72, 74-76, 80-82, 84-87, 89-93, 97, 98, 112-114, 120, 129, 130, 132, 164, 183, 232, 233, 408, 414, 416, 417, 422, 425
Halka Doğru Cemiyeti 42, 75, 76, 82, 129
Halkçılığın İktisadî Muhtevası (Lenin) 24, 416
Halkın Dostu 23
Hamdullah Suphi Tanrıöver 41, 42, 74, 150-152, 157, 160, 166, 167, 177, 414
Hamidiye Sanayi Mektebi 296
Hamit İhsan Bey 155
Hamon 275
Hamparsum Boyacıyan 321
Hareket Ordusu 93, 194, 196, 197
Hasan Âli Ediz 157, 161, 270, 413
Hasan Hüsnü Süleyman Arkadaş 397
Hasan Korkut 92, 109, 137
Hasan Sabri Ayvazof 153, 154, 164, 173
Hasan Tahsin Bey 216
Hayal-i Cedit 371, 374, 381
Hayber Kalesi 115
Haydar Rıfat Yorulmaz 142, 185, 186, 190, 191, 192
Haydutlar (Gorki) 143
Heidelberg 64
Hikmet Kıvılcımlı 270
Hilmi Ziya Ülken 28, 29, 34, 144, 145
Hindistan 331
Hüseyin Cahit Yalçın 163
Hüseyin Hilmi (İştirakçı veya Sos-

yalist Hilmi) 269, 389, 397, 398, 399, 400, 401
Hüseyin Kâzım Kadri 141, 216, 232
Hüseyin Namık Orkun 85
Hüseyin Saadettin Arel 151
Hüseyinzade Ali Turan 28, 29, 30, 36, 180
Hüsün ve Şiir 95, 147, 152, 176, 298, 408

I-İ

Ispartalı Hakkı Bey 73, 75
Işık 12, 180, 214, 234, 238-243, 245, 247-266, 408
Ivan Turgenyev 157, 176
İbrahim Şinasi Efendi 21
İçtihat 32, 153, 155, 157, 174, 408
İdrak 389, 398, 399, 408, 412
İkdam 170, 183
II. Abdülhamit 28, 32, 39, 68, 70, 76, 139, 164, 193, 194, 198, 222, 227, 231, 246, 249, 252, 253, 255, 323, 333, 340, 351, 357, 365, 366, 368, 370
II. Enternasyonal 270, 279, 314, 389, 390
İlan-ı Hürriyet 300, 312
İnkılâp 145, 146, 408
İran 28, 198, 293, 337, 342, 362
İran İhtilali 198
İrfan (Kıbrıs) 85
İshak Sukûti 30, 31
İslam Mecmuası 91, 92, 96, 97, 408
İsmail Gaspıralı 110
İsmail Hakkı Baltacıoğlu 118, 181-184, 188, 190
İsmail Müştak Mayokan 141, 173, 414
İstanbul 2, 17, 21-30, 32-35, 38, 40-43, 45, 51, 52, 56, 62, 67, 69, 70, 72, 74, 76, 79, 80, 82, 83, 85, 88, 89, 93-98, 101, 102, 104-106, 108-111, 113, 117-120, 123, 125-129, 131, 134, 137-142, 144, 147, 148, 150-153, 155, 156, 158, 161, 163, 164, 166, 168-170, 173-175, 180-183, 185, 194-197, 199, 203, 206, 209, 210, 214, 215, 219, 220, 233-239, 241-243, 253, 255, 263-265, 269, 271, 272, 274, 277, 278, 280, 282-284, 286, 294-296, 298, 299, 303, 313, 314, 316, 319, 322, 324, 326-328, 337, 342, 344, 348, 351, 354, 362, 364-370, 378, 379, 390, 391, 397-399, 407-425
İstanbul 364
İstanbul Mektupları 22, 102, 413
İstanbul Türk Gücü 118, 127
İsviçre 47, 57, 61
İştirakçi Hilmi 17, 269, 270, 271, 389, 398, 399
İttihad-ı Osmani Cemiyeti 30
İttihat ve Terakki 301, 302, 408
İttihat ve Terakki Cemiyeti 16, 17, 30, 33, 37, 68-71, 75, 83, 85, 89, 97, 118, 125, 141, 142, 144, 147, 163, 179, 180, 194, 195, 196, 198, 202, 206, 211, 215, 218, 219, 222, 223, 227, 233, 236-241, 243, 245, 246, 249, 250, 263, 264, 269, 272, 286, 295, 296, 298-300, 302, 303, 311, 321, 322, 344, 354, 359, 386, 388, 418
İzmir 59, 68, 69, 71, 75, 79, 89, 93, 94, 95, 127, 146, 169, 183, 214, 303, 342, 361, 368, 408, 410, 411, 414, 415

İzzet Ulvi Aykurt 71

J

Japonya 331
Jean Allemane 275
Jean Grave 275
Jean Jaures 275
J. J. Rousseau 23
Journal de Salonique 315
Jön Türk 16, 27, 39, 94, 139, 163, 169, 179, 193, 195, 208, 236, 237, 265, 268, 296, 308, 312, 323, 367, 372, 415, 419
Jön Türk Devrimi 16, 139, 163, 169, 179, 193, 236, 237, 268, 308, 312, 323, 367, 419
Jules Guesde 275

K

Kadın 95, 195-199, 202, 206, 208, 272, 279, 298, 300, 301, 302, 408, 415, 417
Kafkasya 27
Kafkasya'da Bir Esir (Tolstoy) 147, 175, 421
Kahire 69, 127, 366, 373
Kalem 141, 368, 371, 374, 376, 378, 379, 381, 386, 388, 408
Kanun-ı Esasi 102, 245, 246, 247, 248, 251, 266
Karabibik (Nabizâde Nâzım) 69
Karagöz 368, 370, 371, 374, 383, 384, 386, 408
Karagöz Salnamesi 155, 409
Kara Kemal Bey 237
Karl Marx 305
Kaya Alp 36, 144, 153, 173, 174, 177
Kayseri 65, 71
Kayserili Bekir Sıtkı 115, 137
Kazan 31
Kâzım Nami Duru 101, 130, 215, 219, 237, 295, 296, 299, 303
Kırmızı Hande (Leonid Nikolayeviç Andreyev) 152, 153, 173
Kievskaya Misl 264
Kocaağaoğlu Cevat Turgut 92, 122, 137
Konya 51, 183, 285, 338
Konya Sultanisi 285
Kozan 25, 318, 319, 321
Köycüler Cemiyeti 83, 84, 158
Köylü 68, 69, 214, 228, 371, 408
Kreutzer Sonat (Tolstoy) 157
Kropotkin 275, 305
Kurtuluş 271, 390
Kurtuluş Yolları 89
Kuşadası 93, 95
Kuzey Afrika 87
Küçük Paşa (Ebubekir Hazım Tepeyran) 69, 70, 243, 421

L

Lâklâk 371, 373, 374, 375, 408
Lassalle 305
La [Yusuf Akçura] 177
Lenin 23, 24, 31, 163, 166, 416
Leonid Nikolayeviç Andreyev 152, 173
Le Socialisme 276
Lev Nikolayeviç Tolstoy 140
Louis Blanc 305
Lucien Deslinieres 275
Lübnan 70

M

Mahbesde (Maksim Gorki) 145, 146, 174
Mahmut Celal Bayar 75
Mahmut Esat Efendi 25
Mahmut Şevket Paşa 340
Makaleler (Külliyat IV) (Şinasi) 22, 420

Makedonya 17, 26, 127, 295, 296, 319, 327, 409, 413, 417, 421
Makedonya İç Devrimci Örgütü 26, 421
Maksim Gorki 140, 141, 144, 145, 153-156, 160-162, 173, 276, 413, 417
Manastır 89, 95, 125, 147, 205, 270, 295, 326, 327, 338, 340, 341, 345, 361-363, 408, 409, 417
Manastır Askerî İdadisi 295
Manastırlı İsmail Hakkı Efendi 216, 231
Maraşlıoğlu 92, 120, 121, 134, 135
Martin Luther 37
Meclis-i Âyan 216, 231
Meclis-i Mebusan 187, 217, 242, 314, 369, 371
Mecmua-i Ebüzziya 341
Mehmet Ali Tevfik Yükselen 34, 42, 416
Mehmet Emin Erişirgil 82, 274
Mehmet Emin Yurdakul 241, 251, 266, 267
Mehmet Rauf 97
Mehmet Rıfat 92, 120, 136
Mehmet Tevfik 365
Mehmet Zekeriya Sertel 299
Mehtap 153, 173, 408
Mekteb-i Tıbbiye 30, 79, 81, 85
Mektepte Ahlak (Jules Payot) 300, 419
Memduh Şevket Esendal 42
Merkez-i Umumi 33, 75, 399, 400, 403
M. Hartmann 283
Mihail Yuryeviç Lermontov 154, 174
Mihaylovski 35
Millet 142, 146, 408
Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti Mecmuası 180
Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti (MTTC) 12, 37, 179, 180, 181, 184, 187-192, 232, 408, 417, 418
Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti ve Mecmuası 232
Mim. Ali 86
Mission Laique Française 296
Mithat Şükrü Bleda 180, 296
Mizan 28
Mizancı Mehmet Murat 28
Moiz Kohen Efendi (Munis Tekinalp) 282
Molla Nasreddin 128
Moskova 31
M. Said 326, 349, 350, 361
M. Şekip Tunç 185, 186, 190, 191, 192
Muhit-i Mesai 216
Muhittin Bey 189
Muhlis Bey 180
Musavver Muhit 140, 142, 143, 145, 175, 177, 408
Mustafa Faik 213
Mustafa Fazıl Çun 399
Mustafa Kemal Atatürk 281, 283, 303
Mustafa Nermi Bey 196, 198, 208, 271, 272, 274, 277, 279, 286, 297, 302
Mustafa Nihat Özön 70, 141
Mustafa Suphi 27, 270, 324, 326, 328, 334, 358, 359, 361, 391, 417
Müderris Yusuf Ziyaeddin Efendi 216
Mühendis Faik 45, 92, 113

Mülazım Ömer 279
Mülkiye Mektebi 82
Münir Süleyman Çapanoğlu 367, 373, 381, 383, 390, 397-399

N

Nabizâde Nâzım 69
Nâfi Atuf Kansu 71
Namık Kemal 29, 295, 335
Narodnaya Volya (Halkın İradesi ve aynı zamanda Halkın Özgürlüğü) 31, 307
Nasıl Oldu? 208, 209, 297, 298, 415, 417
Nâzım Hikmet 27, 270
Nebizade Ahmet Hamdi Ülkümen 216, 299
Necip Necati Özeren 213, 214, 216, 229, 233
Nedim Efendi 107
Nevsal-i Millî 91, 409
Niğde 69, 391
Niyazi Berkes 26, 32, 34, 39, 40, 41, 94, 106, 139, 164
N.V. Çarıkov 169

O-Ö

Ogaryev 27
Oktay Akbal 70
Osman Kahraman Efendi 325, 326, 362
Osmanlı Devleti 36, 132, 150, 231, 251, 254, 255, 264, 342, 382, 388
Osmanlı Hürriyet Cemiyeti 280, 281, 296, 303
Osmanlı İmparatorluğu bk. Osmanlı Devleti 312
Osmanlı Sosyalist Fırkası 28, 269, 397
31 Mart Vakası 93, 194, 223, 233, 234, 264
Ölü Evinden Hatıralar (Dostoyevski) 142, 143
Ölüm Bahsi (Tolstoy) 155, 176, 422
Ömer Naci Bey 197, 198
Ömer Seyfettin 26, 41, 42, 92-106, 108-110, 113, 116, 117, 119, 120, 122-126, 129, 130, 134-138, 144, 174, 185, 190, 191, 195, 276, 278, 299, 412, 419, 421

P

Paul Brousse 275
Paul Louis 284, 326, 356, 362, 363
Pekin 331
Peter Kropotkin 275
Petersburg 29, 30, 31, 168, 170
Petersburg Darülfünunu 29
Petersburg Üniversitesi 29, 30, 31
Peyam 99
Piyano 95, 149, 177, 408
Plehanov 27, 31
Popülizm (Paul Taggart) 23, 67, 420
Proudhon 305

R

Ragıp Erdavar 28
Rahmi Apak 282
Raif Necdet Kestelli 171
Rasim Haşmet Bey 144, 168, 233, 234, 276-279, 281, 283, 285, 294, 303-306, 308-310, 313, 314, 318-322, 418
Ravza-i Sıbyan Mektebi 297
Recaizade Ekrem 97
Reclus 305
Refik Halit Karay 157, 173
Resimli Kitap 36, 145, 149, 150, 171, 177, 178, 408

Reşat Fuat Baraner 270, 285, 314
Revue Socialiste 276
Rıza Tevfik Bölükbaşı 99, 274
Robespierre 23, 418
Romanya 47, 57, 332, 339, 346, 360
Rumeli 17, 78, 93, 94, 122, 124, 125, 126, 130, 201, 203, 211, 212, 215, 217, 220, 225, 264, 270, 282-284, 298, 302, 350, 361
Rumeli 95, 144, 147, 174, 215, 216-219, 272, 273, 286, 287, 296, 298-302, 325, 333, 361, 408
Rus Devrimi 283, 308
Rus Düşünce Tarihi 1760-1900, Aydınlanmadan Marksizme (Andrzej Walicki) 23, 67, 90, 166, 424
Rus Edebiyatı Numuneleri 153, 154, 162, 174, 176, 414
Rus İhtilal Cemiyetine Mensup Bir Kadının Hayatı (G. Saviç) 280, 281, 294, 298, 300, 303, 308, 420
Russkoe Slovo (Rus Sözü Dergisi) 31, 90
Rusya 23-25, 28, 29, 31, 32, 34, 35, 38, 47, 57, 67, 84, 90, 91, 94, 127, 132, 141, 148, 159-164, 166-169, 171, 172, 283, 301, 306-308, 332, 360, 390, 394, 411, 413, 416

S-Ş

Sabah 72, 73, 94, 183, 184, 189, 239, 243, 408
Sabiha Sertel 270, 278
Sadâ-yı Millet 146, 174, 408
Saffet Nezihi 145, 174
Saffet Örfi Betin 72, 420
Saint-Simon 283, 305
Sait Paşa 125
Samet Ağaoğlu 28, 33, 34
Samuil (Mülkiye Baytar Mektebinde Muavin) 143, 177
Satı Bey 142
Savaş ve Barış (Tolstoy) 151, 154, 171, 176
Sa'y ü Amel 324-359, 361-363, 408, 417
Sedat Simavi 128, 424
Selanik 17, 34, 42, 89, 93, 95, 126, 144, 147, 168, 170, 195-199, 204-206, 208, 209, 211-216, 219, 222, 233, 236, 264, 269, 271-274, 277-286, 294, 296-300, 302, 303, 312-315, 318-320, 325, 326, 349, 368, 407-409, 415, 417, 420
Selanik Amele Cemiyeti 276, 278, 313, 314, 318
Selanik İdadisi 296
Selanik İttihat ve Terakki Üçüncü Kulübü 211, 218, 237, 279, 418
Selanikli Abdi Tevfik 322
Selanik Sosyalist Amele Heyet-i Müttehidesi bk. Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu 276
Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu 17, 209, 273, 276, 277, 302, 303, 312-314, 418
Selimiye Mektebi 271
Serfiçeli İzzet 92, 119, 130, 136
Sergey Nechayev 36
Sermaye Çağı 1848-1875 (Eric J. Hobsbawm) 23, 414
Serseri Nizamnamesi 281
Servet-i Fünûn 89, 142, 150, 151,

159, 160, 167, 169, 175, 177, 408, 409
Sırat-ı Müstakim 151, 177, 324, 408
Sibirya 148
Silah 279, 408
Silahçı Tahsin bk. Hasan Tahsin Bey 322
Sina Akşin 71, 125, 296
Sivastopol 28
S. N. 71
Sosyal Demokrat Hınçakyan Partisi 27
Sovyetler Birliği 23, 27, 277, 391
Sovyetler Birliği Komünist Partisi (Bolşevik) Tarihi 23, 27
Stambulskie Novosti (İstanbul Haberleri) 169
Suriye 69, 70, 217, 412
Süleymaniye Kulübü 12, 214, 234, 237-241, 253, 263
Süleymaniye Kulübü Maarif Heyet-i İdaresi 238, 239
Süleyman Nazif 97, 350
Süleyman Paşazade Sami Bey 180, 181, 185, 188, 190, 420
Şahabettin Kızılsencer 28
Şahabettin Süleyman 150, 151
Şaşa Ulyanov 31
Şefik Hüsnü Deymer 270, 283, 412
Şehbal 151, 153, 173, 175, 408
Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi 216, 228-232
Şehremini Cemil Paşa (Cemil Topuzlu) 111
Şems-ül Mekâtib Heyet-i Hamiyesi 180
Şûrâ-yı Ümmet 142, 143, 173

T
Tahir Alangu 93, 96, 123, 195
Takvim-i Vakayi 364
Talat Bey (Dâhiliye Nazırı) 127, 296
Talebe Defteri 89, 92
Tan 30, 89
Tanin 70, 72, 91, 96, 141, 143, 144, 146-148, 156, 157, 160-163, 168-171, 173, 174, 176, 189, 233, 234, 237-240, 242, 243, 254, 263, 408, 414, 420
Tasvir-i Efkâr 77, 81, 82, 85, 86, 188, 189, 408
Tatil-i Eşgal Kanunu 276, 278, 314, 369, 371, 372
Tayyar Nezihi 86
Tearüf-i Müslimin 148, 151, 152, 164, 175, 408
Tenvir-i Efkâr 212-214, 218-220, 408
Teodor Kasab Efendi 365
Terakki 364
Terakki-Eğlence 364, 365, 423
Terbiye-i Vataniyyede İlk Adım (Kâzım Nami) 297, 303, 415
Tercüman 22, 69, 117, 194, 410
Tercüman-ı Ahval 22
Tercüman-ı Hakikat 69
Teşvîkat-ı Ziraiye Şubesi 343, 344, 363
Tevfik Fikret 22, 95, 97, 141
Tiflis 128
Tophane Sanayi Mektebi 325
Tosun Paşazade Mehmet Sedat Bey 152, 176, 422
Trablusgarp 70, 76, 87, 89, 123, 125, 127
Trablusgarp Savaşı 123, 125
Trabzon 65

Troyskili Ahmet Tacettin 148, 164
Tüccarzade Ahmet Hilmi Çığıraçan 142
Tüfekçioğlu Ahmet Akif Bey 327
Türk bankası 113
Türk Derneği 88, 90, 98, 147, 408
Türk Derneği dergisi 88, 98
Türk Dili 218, 220
Türk Duygusu 89, 156, 408
Türk Gücü Cemiyeti 118, 127
Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası 390
Türkiye İşçi ve Çiftçi Fırkası 271
Türkiye Komünist Partisinde Anılar ve Değerlendirmeler 1909-1949 (Abidin Nesimi) 28, 209, 278, 409
Türkiye Sosyalist Fırkası 28, 269, 389, 397, 399, 401
Türk Ocağı 11, 37, 41, 72-74, 76, 81-86, 88, 127, 157, 158
Türk Sözü 32, 42, 76, 90-93, 96-122, 126-136, 408
Türk Yavrusu 89
Türk Yılı 22, 28, 29, 34, 88, 91, 147, 409
Türk Yurdu 26, 29, 36, 42, 44, 45, 71-73, 75, 76, 80, 83, 85, 86, 89-92, 95-98, 102, 128, 129, 150, 155, 169, 174, 298, 390, 423
Türk Yurdu Cemiyeti 42, 88, 90
Türk Yurdu Kütüphanesi 92

U-Ü

Ubeydullah Efendi 30, 31, 419
Ümmet 239, 241, 243, 409

V

Vartkes Efendi 318
Vatan (Namık Kemal) 29
Vatandaş 212, 214-220, 222, 226-234, 237, 238, 253, 264, 265, 279, 298, 409, 418
Vera Figner 158, 280, 281, 283, 294, 300, 301, 304, 306-308, 417
Verkhovensky 36
V. Garşin 147, 165, 173
Vladimir Gordlevski 147, 164, 173, 176
Vlahof Efendi (Dimitar Vlahov) 319

W

Weitling 305

Y

Yalova 71
Yane Sandanski 297
Yanya 96
Yeni Asır 197, 213, 214, 281, 282, 298, 301, 409
Yeni Felsefe Mecmuası 89, 216, 298, 299, 300, 409
Yeni Fikir 89, 284, 327, 409
Yeni Gazete 147, 148, 154, 163, 173, 175, 409
Yeni Lisan hareketi 105, 284
Yeni Mecmua 22, 29, 30, 39, 154, 156, 157, 162, 163, 165-167, 171, 173-177, 190, 409
Yeni Mektep 89
Yeni Turan 89, 102
Yunus Nadi Abalıoğlu 188, 217, 286, 333
Yusuf Akçura 11, 22, 25, 28, 29, 34, 36, 44, 50, 88, 89, 101, 106, 114, 149-151, 164, 171, 177, 178, 413
Yusuf Osman 274, 276, 277, 302
Yusuf Rıza 156, 175

Z

Zalim Hükümdarlardan Çar İvan Vasiliç (Tolstoy) 152, 176, 422
Zaman 95, 197-199, 212-214, 220, 249, 266, 277-279, 298, 301, 316-318, 320, 322, 324, 409
Zekâ 96
Ziraat Nezareti 343, 344
Ziya Gökalp 22, 29, 30, 33, 40, 42, 43, 72, 92, 95, 96, 104, 119, 120, 130, 156, 272, 274, 298, 299, 413, 416, 420, 424
Ziynetullah Nuşirevan 328, 389, 390, 391, 399, 424